

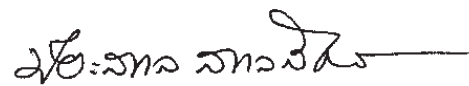
คำนำ

อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม เป็นหนึ่งในหน่วยงานของมหาวิทยาลัยมหิดล ที่มีผลงานนำภาคภูมิใจนับตั้งแต่ได้ก่อตั้งขึ้นมา นอกจากได้ผลิตนักประชากรศาสตร์ที่เป็นที่ยอมรับทั้งในระดับประเทศและนานาชาติแล้ว ผลงานทางวิชาการของสถาบันฯ ยังได้นำไปใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินนโยบายของรัฐที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม อาทิ นโยบายพัฒนาคุณภาพประชากรและสุขภาพอนามัย นโยบายด้านแรงงานและการย้ายถิ่น ตลอดจนนโยบายเกี่ยวกับผู้สูงอายุที่กำลังเป็นเรื่องที่ทำหยาบมากขึ้นของสังคมในปัจจุบันและในอนาคต นอกจากนี้ องค์ความรู้ทางสังคมที่สถาบันฯ ได้สร้างขึ้น ยังถูกนำไปใช้ในแวดวงวิชาการของหน่วยงานอื่นๆ อย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานด้านสาธารณสุข การพัฒนาสังคมและการศึกษา

กิจกรรมอย่างหนึ่งที่ทำให้สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย คือ การจัดประชุมวิชาการระดับชาติ “ประชากรและสังคม” ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี และมีผู้สนใจเข้าร่วมการประชุมเพิ่มมากขึ้นในแต่ละครั้ง แน่ใจว่า ประเด็นของการประชุมที่สถาบันฯ ได้จัดขึ้นในหลายปีที่ผ่านมา ได้ปลุกกระแสความสนใจ เพื่อให้สังคมตระหนักในความสำคัญของเรื่องนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี ในปีนี้ก็เช่นเดียวกัน สถาบันฯ ได้เสนอเรื่อง **ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร** ผมเชื่อว่าเรื่องนี้จะเป็ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ได้รับคามสนใจในวงกว้าง เหมือนเช่นในปีที่ผ่านมา

ในนามของมหาวิทยาลัยมหิดล ผมขอแสดงความชื่นชมที่สถาบันวิจัยประชากรและสังคม ได้ให้บริการวิชาการสู่สาธารณะตลอดมา และหวังว่าสาระต่างๆ ของหนังสือเล่มนี้ จะได้นำไปใช้ประโยชน์ในแวดวงวิชาการและนักพัฒนาสังคมอย่างกว้างขวาง และขอขอบคุณสถาบันฯ ที่ร่วมสร้าง ปัญญาของแผ่นดิน สมดังปณิธานของมหาวิทยาลัยมหิดล

ศาสตราจารย์คลินิก ปิยะสกล สกลสัตยาทร

คำนำ

ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ครอบครัวไทย ในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร เป็นประเด็นสำคัญที่ทางสถาบันวิจัยประชากรและสังคม หยิบยกขึ้นมาเพื่อใช้ในการจัดประชุมวิชาการระดับชาติ “ประชากรและสังคม” ประจำปี 2552 นี้ ด้วยพิจารณาแล้วว่า ในสังคมปัจจุบัน มักจะมีการพูดถึงเสมอๆ ว่า ครอบครัวไทยเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในแง่มุมหนึ่งอาจกล่าวได้ว่าจำนวนสมาชิกในครอบครัวลดน้อยลงกว่าแต่ก่อน การสร้างครอบครัวของหนุ่มสาวในปัจจุบันต่างจากอดีตอย่างเห็นได้ชัด เช่น การอยู่ด้วยกันโดยไม่แต่งงาน หรือการไม่จดทะเบียนสมรส อายุการแต่งงานเลื่อนขึ้นไปเรื่อยๆ หรือบางคนเลือกที่จะใช้ชีวิตโสดมากกว่า การแต่งงานมีครอบครัว หากมองในแง่ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว สิ่งที่เปลี่ยนไปคือ การหย่าร้างเพิ่มขึ้น ครอบครัวมีความเปราะบางมากขึ้น และพร้อมกันนั้น ความมั่นคงของสถาบันครอบครัวก็ดูเหมือนจะถูกท้าทายมากขึ้นด้วย หลายเรื่องราวเกี่ยวกับครอบครัวไทยในมิติการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคม ที่นำเสนอในหนังสือเล่มนี้ จะเป็นคำตอบได้ดีว่า “เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัว”

เอกสารฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือของชาวสถาบันฯ ทั้งหมด ทั้งอาจารย์ นักวิจัย ที่ได้สังเคราะห์เนื้อหาออกมาเป็นบทความที่มีความหลากหลาย โดยเฉพาะบรรณาธิการ คือ รองศาสตราจารย์ ดร.ชาย โพธิ์สิตาและผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุชาติ ทวีสิทธิ์ ที่ได้ใช้เวลาในการตรวจแก้ไขบทความให้ออกมามีความน่าอ่าน กลมกลืนในการใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย รวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้วิพากษ์วิจารณ์เพื่อปรับปรุงบทความให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งในด้านเนื้อหาและหลักวิชาการ

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ของสถาบันฯ ที่ร่วมแรงร่วมใจประสานงานทั้งภายในภายนอกสถาบัน เตรียมการงานประชุมอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง และที่ต้องเอ่ยนามเป็นพิเศษ คือ ประธานคณะทำงานจัดประชุมวิชาการ รองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล ที่เป็นหัวเรือใหญ่ รวบรวมทีมคณะทำงานหาทุนสนับสนุนการจัดประชุมและจัดพิมพ์หนังสือ ตลอดจนติดต่อวิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ จนทำให้การจัดประชุมในแต่ละครั้งสำเร็จลุล่วงด้วยดี

ในนามของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ดิฉันขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกๆ ท่าน ขอขอบคุณมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว และแผนงานสุขภาวะครอบครัว สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และกองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ ที่ได้สนับสนุนทุนในการดำเนินการครั้งนี้ สถาบันฯ มุ่งหวังว่าหนังสือเล่มนี้ที่กลั่นกรองมาจากความรู้ความสามารถของผู้เขียนที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านประชากรศาสตร์ สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์ ที่บูรณาการกับข้อมูลสถิติ และข้อมูลเชิงประจักษ์จากแหล่งที่น่าเชื่อถือต่างๆ จะเป็นความรู้ที่สามารถนำไปต่อยอดความคิดทั้งในเชิงวิชาการเพื่อสร้างความรู้ใหม่เกี่ยวกับการศึกษาเรื่องครอบครัว ใช้ในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างนโยบายครอบครัวของรัฐ หรือใช้ในการเคลื่อนไหวสังคมในระดับนักปฏิบัติ ที่ได้ประสิทธิผลมากที่สุด

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรีย์พร พันพื้ง

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (วปส.) มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล มีฐานะเทียบเท่าคณะหนึ่งในมหาวิทยาลัยมหิดล ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 ตลอดระยะเวลา 38 ปี ที่ผ่านมามีสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ในฐานะสถาบันวิจัยและหน่วยงานด้านการศึกษา ได้ดำเนินการทํางานหลัก 3 ประการ ได้แก่

หนึ่ง งานวิจัย เพื่อพัฒนาองค์ความรู้สู่สังคมไทยทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ บนพื้นฐานของการศึกษาวิจัย ทั้งการวิจัยพื้นฐานและการวิจัยประยุกต์ที่เกี่ยวกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคม การแก้ไขปัญหาของประเทศไทย ที่ครอบคลุมประเด็นประชากรและสังคม 8 ด้าน คือ

- 1) การเปลี่ยนแปลงประชากร ครอบครัว และสังคม
- 2) ประชากรและสุขภาพอนามัย
- 3) แรงงาน การย้ายถิ่น และความเป็นเมือง
- 4) ประชากรและสิ่งแวดล้อม
- 5) อนามัยเจริญพันธุ์ เพศสัมพันธ์ และเอชไอวี/เอดส์
- 6) บทบาทหญิงชายและการพัฒนา
- 7) การศึกษาประชากรในเอเชียอาคเนย์
- 8) การวิจัยเชิงนโยบายเพื่อตอบสนองยุทธศาสตร์ชาติ

สอง งานสอนและงานฝึกอบรม เพื่อสร้างคน ให้มีความรู้และมีความสามารถในการวิจัย การวิเคราะห์และประเมินผล การนำเสนอผลงาน รวมทั้งการใช้เทคโนโลยีวิเคราะห์วิจัยให้เป็นประโยชน์ในการปฏิบัติงาน และเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงาน

ด้านการเรียนการสอนสถาบันฯ ได้เปิดสอนในหลักสูตรต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม
- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ (นานาชาติ)
- ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ (นานาชาติ)

การจัดอบรมที่ดำเนินการเป็นประจำ ได้แก่

- การอบรมระยะสั้น หลักสูตร การวิจัยเชิงคุณภาพ
- การอบรมระยะสั้น หลักสูตร การวิจัยเชิงปริมาณ
- การอบรมเชิงปฏิบัติการนานาชาติ “Regional Workshop on Monitoring and Evaluation of HIV/AIDS Programs”
- การอบรมเชิงปฏิบัติการนานาชาติ “Regional Workshop on Monitoring and Evaluation of Population, Health and Programs”

สาม งานบริการวิชาการ เพื่อนำความรู้และความคิดเชิงบูรณาการขยายผลออกไปเพื่อสร้างสังคมที่มีคุณภาพ ด้วยการเผยแพร่ความรู้ข่าวสารทางด้านประชากรและสังคมในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเผยแพร่เอกสารทางวิชาการให้กับหน่วยงานต่างๆ และห้องสมุดทั่วประเทศ การจัดประชุมวิชาการประจำปี “ประชากรและสังคม” การให้คำปรึกษาแก่องค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน และองค์กรชุมชน ตลอดจนการเป็นคณะกรรมการระดับชาติที่ส่งผลกระทบต่อ การกำหนดนโยบายหรือยุทธศาสตร์ที่สำคัญ

จากผลการดำเนินงานตามภารกิจหลักของสถาบันฯ อย่างต่อเนื่องตลอดมา ปี พ.ศ. 2549 สถาบันวิจัยประชากรและสังคม จึงได้รับการจัดอันดับให้เป็นสถาบันอันดับหนึ่งของประเทศไทยในการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ ของสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

การจัดประชุมวิชาการระดับชาติ “ประชากรและสังคม”

เป็นหนึ่งในกิจกรรมสำคัญที่สถาบันฯ ให้ความสำคัญเพื่อเป็นช่องทางในการเผยแพร่ผลงานต่อสาธารณชน โดยริเริ่มให้มีการจัดประชุมวิชาการระดับชาติประจำปี เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2548 และยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเรื่อยมา โดยถือเอาวันที่ 1 กรกฎาคม ซึ่งเป็นวันกลางปี ของทุกปี เป็นวันจัดประชุม ประเด็นที่น่าสนใจในแต่ละปี เป็นการประมวลจากปรากฏการณ์ทางสังคมที่เป็นทั้งสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคม ประเด็นการนำเสนอที่ผ่านมามีดังนี้

ปี 2548 เรื่อง ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548

ปี 2549 เรื่อง กวาทะการตาย: ภาพสะท้อนความมั่นคงทางประชากร

ปี 2550 เรื่อง นคราภิวัตน์และวิถีชีวิตเมือง

ปี 2551 เรื่อง ‘มิติเพศ’ ในประชากรและสังคม

และในปีปัจจุบันคือ

ปี 2552 เรื่อง **ครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร**

สารบัญ

ประชากรและสังคม 2552 ครอบครัวไทย ในสถานการณ์เปลี่ยนผ่าน ทางสังคมและประชากร

ชาย โพธิ์สีตา
สุภาดา ทวีสิทธิ์
บรรณาธิการ

บทใหม่โรง	1
เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัว? ชาย โพธิ์สีตา	
ส่วนที่ 1 ครอบครัวในสถานการณ์การเปลี่ยนผ่าน ทางสังคมและประชากร	17
บทที่ 1 มิติประชากรและครอบครัวของคนสองรุ่น ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์	18
บทที่ 2 การศึกษาเพื่อการเฝ้าระวัง “บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย” ในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ และ ปัญญา ชูเลิศ	28
บทที่ 3 ปัจจัยทางเศรษฐกิจกับการสร้างครอบครัว จรัมพร ให้อย่าง และ สวรรีย์ บุญยमानนท์	48
บทที่ 4 สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนกับความยากจน ชาย โพธิ์สีตา และ มาลี สันภูวรรณ	70
บทที่ 5 การลดลงของครอบครัวสามช่วงวัยในสังคมไทย: นโยบาย อมรา สุนทรธาดา และ สุพัตรา เลิศชัยเพชร	90
ส่วนที่ 2 ความหลากหลายของครอบครัวไทย	105
บทที่ 6 รูปแบบครอบครัวกับการเกื้อหนุนและสวัสดิการผู้สูงอายุ กุลล สุนทรธาดา	106
บทที่ 7 ครัวเรือนกลุ่มกับระบบการดูแลผู้สูงอายุ กรณีศึกษาจังหวัดกาญจนบุรี โยธิน แสงวงศ์ ธีเนศ กิตติศรีวิพันธุ์ และ วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์	124
บทที่ 8 การจัดการของรัฐต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว สุรีย์พร พันพื้ง และ กมลพรรณ พันพื้ง	138

บทที่ 9	ครอบครัวข้ามชาติตรงพื้นที่ระหว่างชายแดนไทย-ลาว สุชาดา ทวีสิทธิ์	148
---------	--	-----

บทที่ 10	พลวัตครอบครัวคนชายขอบ พหุลักษณะและบรรทัดฐานใหม่เกี่ยวกับครอบครัวที่ไม่อาจละเลย อรทัย อัจฉา	160
----------	--	-----

ส่วนที่ 3 สัมพันธภาพในครอบครัวไทย 183

บทที่ 11	สัมพันธภาพครอบครัว: อะไรคือปัจจัยที่เกี่ยวข้อง อุมารัตน์ ภัทรวาณิชย์ และ ภูวไนย พุ่มไทรทอง	184
----------	---	-----

บทที่ 12	เมื่อต้องเติบโตใหญ่ห่างไกลพ่อแม่: ลูกของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่น ในมุมมองของปู่ย่าตายาย อารี จำปากลาง	194
----------	--	-----

บทที่ 13	ครอบครัวกับความรุนแรงในชีวิตคู่ ชีนุทัย กาญจนะจิตรา และ สุภรต์ จรัสสิทธิ์	206
----------	--	-----

บทที่ 14	การจัดการความรู้เพื่อครอบครัวในยุคสังคมเศรษฐกิจฐานความรู้ ปาณฉัตร เสี่ยงดัง	226
----------	--	-----

ส่วนที่ 4 สถานการณ์ครอบครัวในต่างประเทศ 241

บทที่ 15	เรื่องของคนไร้บ้านในโลกกลมๆ ใบนี้ อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ	242
----------	--	-----

บทที่ 16	พ่อแม่ควรทำอะไร หากพบว่าลูกเป็นเกย์ กาญจนา ตั้งชลทิพย์	248
----------	---	-----

บทที่ 17	ในอังกฤษบำบัดเด็กออทิสติกด้วยการดูวิดีโอ ในไทยบำบัดด้วยช้าง! อมรา สุนทรธาดา	252
----------	---	-----

บทที่ 18	แม่เลี้ยงเดี่ยวในอังกฤษกับกฎหมายใหม่ ภาณี วงษ์เอก	256
----------	--	-----

บทที่ 19	มองสังคมอเมริกันผ่านคน 'รุ่น' ต่างๆ วรชัย ทองไทย	262
----------	---	-----

ภาคผนวก 269

แนะนำผู้เขียน	270
---------------	-----

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความ	272
----------------------------	-----

คณะกรรมการจัดการประชุมวิชาการ "ประชากรและสังคม 2552"	273
--	-----

บทโหมโรง เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัว?

ช่าย โพธิ์ลีตา

คำถามข้างต้นนี้เราอาจไม่ได้ยินบ่อยนัก เนื่องจากครอบครัวอยู่ใกล้ตัวเรามากมาตลอดชั่วชีวิต ความเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่เกิดขึ้นกับครอบครัวเราจึงไม่ได้สงสัยถึงขนาดที่จะตั้งคำถาม หรือมีฉันทันเราก็มักจะมองความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องธรรมดา แต่หากมีใครสักคนตั้งคำถามอย่างที่ยกมาเป็นหัวข้อข้างต้น และหากจะต้องตอบคำถามเช่นนี้เข้าจริงๆ หลายคนอาจจะเห็นว่านี่เป็นเรื่องไม่ง่าย ทั้งที่ส่วนมากก็รู้อยู่ว่าครอบครัวคืออะไร

เพื่อทำความเข้าใจว่าอะไรเกิดขึ้นกับครอบครัว และสิ่งเหล่านั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร เราอาจจะพิจารณาครอบครัวโดยแยกองค์ประกอบออกเป็นส่วนๆ ทั้งนี้ เพราะครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความซับซ้อน ยากแก่การทำความเข้าใจ การ “แตกออกเป็นองค์ประกอบย่อยๆ” เพื่อการศึกษา จะทำให้เห็นรายละเอียดของสิ่งที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนกว่าการมองดูแบบรวมๆ อย่างน้อยที่สุดเราจะได้ความเข้าใจว่า ที่ว่าครอบครัวเปลี่ยนแปลงนั้น อะไร หรือส่วนไหนของครอบครัวเปลี่ยน และการเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร

บทความนี้จะพยายาม “วาดภาพ” ของสิ่งที่เกิดขึ้นกับครอบครัวไทยในปัจจุบัน จากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ (และแน่นอน จากมุมมองของผู้เขียนด้วย) ขณะเดียวกันก็จะทำหน้าที่เป็นเสมือน “บทนำ” สำหรับข้อเขียนทางวิชาการอื่นๆ ที่รวมอยู่ในเอกสารเล่มเดียวกันนี้ด้วย แต่เนื่องจากครอบครัวมีหลายด้าน และแต่ละด้านก็เกี่ยวข้องกับปัจจัยภายนอกอีกมากมาย บทความนี้ไม่สามารถครอบคลุมได้ทุกด้าน เพราะการทำเช่นนั้นจำเป็นต้องมีข้อมูลจำนวนมากซึ่งไม่อาจรวบรวมได้ในเวลาอันสั้น และข้อมูลในด้านสำคัญๆ บางด้านก็ไม่แน่ว่ามีอยู่หรือไม่

ที่ผ่านมาได้มีการพูดกันค่อนข้างมากในสื่อและในการประชุมสัมมนา ต่างกรรมต่างวาระว่า ครอบครัวไทยทุกวันนี้เปลี่ยนแปลงไปจากที่เคยเป็นมาในอดีต คำกล่าวเช่นนี้มีประเด็นที่น่าสนใจ แต่ก็ควรฟังด้วยความพินิจพิจารณาพอสมควร เพราะบ่อยครั้งข้อสรุปทำนองนี้มักจะมาจากข้อมูลที่มีอยู่กระจัดกระจายและไม่ค่อยสะท้อนภาพของทั้งประเทศเท่าที่ควร หรือมีฉันทันก็มักจะมาจากความเห็น หรือข้อสังเกต ที่ไม่ได้มีจุดยืนอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่มั่นคงเท่าใดนัก

ผู้เขียนขอขอบคุณ ปาณฉัตร เสียงดัง มาลี สันภูวรรณ และ สมภารธนา นามขาน ที่ช่วยเป็นภาระในการจัดหาเอกสารอ้างอิงอย่างรวดเร็วและอย่างดียิ่ง ทำให้การเขียนบทความนี้เป็นไปด้วยความราบรื่น

มีการเปลี่ยนแปลงในครอบครัวไทยในปัจจุบัน อย่างน้อย 2 ด้าน ที่มีข้อมูลสนับสนุนค่อนข้างชัดเจน คือ การเปลี่ยนแปลงในด้านการแต่งงาน หรือการเริ่มสร้างครอบครัว (family formation) กับด้านการหย่า หรือการสิ้นสุดลงของการเป็นครอบครัว (family dissolution) ทั้งสองด้านนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็น “การเปลี่ยนแปลงเชิงปริมาณ” ยังมีการเปลี่ยนแปลงอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งแม้ข้อมูลสนับสนุนจะยังไม่ชัดเจนมากนัก แต่ก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน ในที่นี้จะเรียกการเปลี่ยนแปลงชนิดนี้ว่า “การเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ” ซึ่งมีหลายมิติ และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนการทำหน้าที่ของครอบครัวในด้านต่างๆ อันมีผลกระทบโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัว การเปลี่ยนแปลงชนิดนี้เกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดกับลักษณะการอยู่ร่วมกัน และความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากข้อมูลที่ตีในเรื่องนี้มีอยู่จำกัด และที่มีอยู่ก็ไม่ครอบคลุมและต่อเนื่องเท่าที่ควร การกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงชนิดนี้ในที่นี้มุ่งหมายจะให้เพียงข้อสังเกต ว่าอะไรกำลังเกิดกับครอบครัวไทยในปัจจุบัน หรืออาจจะเกิดขึ้นในอนาคตอันไม่ไกลนักเท่านั้น

การแต่งงาน และการหย่า

การแต่งงานเป็นการเริ่มต้นของครอบครัว ด้วยการที่ชายหญิงคู่หนึ่งตกลงร่วมชีวิตกันเพื่อสร้างครอบครัวของตน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะผูกพันกันไปตลอดชีวิต แต่ในปัจจุบัน การแต่งงานได้เปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควร สิ่งสำคัญที่บ่งบอกความเปลี่ยนแปลงนี้คือ 1) คนไทยแต่งงาน หรือเริ่มสร้างครอบครัว ณ อายุที่สูงขึ้น 2) ขณะเดียวกัน ความแพร่หลาย หรือความชุกของการแต่งงานในสังคมก็ลดลง มีประชากรชาย-หญิงที่ครองโสดอยู่ในกลุ่มอายุสูงๆ เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ 3) รูปแบบการแต่งงานตามที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมเปลี่ยนไป เริ่มมีคนรุ่นใหม่ในปัจจุบันอยู่กันกินอยู่อย่างเปิดเผยตามที่ตนเองพึงพอใจ โดยยังไม่ได้แต่งงาน ไม่ว่าจะเป็นการแต่งตามประเพณีหรือตามกฎหมายก็ตาม เริ่มมีหลักฐานที่ชี้ว่าการอยู่กันแบบนี้ ได้รับการยอมรับในระดับหนึ่งในหมู่คนรุ่นใหม่บางกลุ่ม และ 4) การเพิ่มขึ้นของการหย่าร้าง

เพื่อให้เห็นภาพว่าเกิดอะไรขึ้นในด้านที่กล่าวมานี้ จะขยายความเพิ่มเติม ดังต่อไปนี้

1) คนไทยชะลอการเริ่มสร้างครอบครัว : เมื่อประมาณ 50 ปีที่แล้ว (พ.ศ. 2503) ชายไทยแต่งงานเมื่อมีอายุโดยเฉลี่ยประมาณ 25 ปี และหญิงไทยแต่งงานเมื่ออายุประมาณ 22 ปี แต่มาเมื่อ 10 ปีที่แล้ว (พ.ศ. 2543) อายุเฉลี่ยที่ชายไทยแต่งงานหรือเริ่มสร้างครอบครัวคือ 27 ปี ขณะที่หญิงเริ่มเมื่ออายุเฉลี่ย 24 ปี (ตารางที่ 1) ตัวเลขอายุแต่งงานที่เพิ่มขึ้นเพียง 2 ปี ในคาบเวลาที่ยาวถึง 40 ปีนี้ ดูไม่น่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญมากนัก ข้อนี้ ถ้าเป็นเรื่องอื่นก็มีเหตุผลที่จะกล่าวได้เช่นนั้น แต่สำหรับในเรื่องการแต่งงาน ซึ่งโดยธรรมชาติเป็นพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงได้ยากอย่างหนึ่งของมนุษย์ เพราะเกี่ยวข้องกับทั้งกับขนบประเพณี ฐานะเศรษฐกิจ ฐานะส่วนบุคคล และอิทธิพลของปัจจัยอีกหลายอย่างในระดับมหภาคนั้น การเปลี่ยนแปลงเช่นที่ปรากฏนี้ก็นับว่าสำคัญพอสมควร ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงนี้ แม้จะเกิดขึ้นช้าๆ แต่ก็มีความต่อเนื่องมาตลอดคาบเวลา แสดงว่าพลังหรือปัจจัยที่ขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนี้ดำรงอยู่และทำหน้าที่ของมันตลอดเวลาดังกล่าว และถ้าเราเชื่อว่าในปัจจุบัน (พ.ศ. 2552 หรือเกือบ 10 ปี หลังจากปี 2543 ที่เรามีข้อมูลต่อเนื่องระดับประเทศ) การเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้ก็ยังดำเนินไปอยู่ (และก็มีเหตุผลที่จะเชื่อเช่นนั้น) คาดว่าอายุเฉลี่ยเมื่อเริ่มสร้างครอบครัวสำหรับชายไทยก็คงจะสูงขึ้นไปอีก อาจจะเฉียด 30 ปีแล้ว ขณะที่สำหรับหญิงก็อาจจะทะลุ 25 ปี แล้วก็ได้

ตารางที่ 1 อายุเฉลี่ยเมื่อแรกสมรสของชายและหญิงไทย พ.ศ. 2503-2543 จำแนกตามภาค

ภาค	2503		2513		2523		2533		2543	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
ทั่วประเทศ	24.9	22.1	24.7	22	24.9	22.8	26	23.5	27.3	24
กทม.	27.1	23.9	27.5	25	27.8	26.1	29.1	27.2	29.3	27
กลาง (ไม่รวม กทม.)	25.5	22.8	26.2	23.5	25.5	23.4	26.7	24.3	27.5	24.3
ใต้	24.9	21.4	24.7	21.4	24.5	22.2	26	23.5	27.1	23.9
เหนือ	24.3	21.2	24.2	21.1	24.3	22	25.4	22.4	27	23.3
อีสาน	24.3	22	23.7	21.3	24	21.7	24.7	22	26.6	22.8

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากร พ.ศ. 2503, 2513, 2523, และ 2543

ข้อมูลในตารางที่ 1 ยังชี้ให้เห็นด้วยว่า ในเมืองใหญ่ หรือในภาคที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจมาก คนจะเริ่มต้นชีวิตครอบครัวช้ากว่าในภาคอื่นๆ (แต่งงานช้ากว่า) เช่น ใน พ.ศ. 2543 ผู้ชายในกรุงเทพมหานครแต่งงานเมื่ออายุ 29 ปีเศษ หญิงแต่งงานเมื่ออายุ 27 ปี ในภาคกลางที่เจริญมากกว่าภาคอื่นๆ รองจากกรุงเทพมหานคร การเริ่มชีวิตแต่งงานเกิดขึ้นในอายุประมาณ 28 ปี สำหรับชาย และ 24 ปีเศษสำหรับหญิง ขณะที่ในภาคอีสานที่มีความเจริญน้อยที่สุด การสร้างครอบครัวเริ่มขึ้นเร็วกว่าในภาคอื่นๆ กล่าวคือ เริ่มในอายุเฉลี่ยไม่ถึง 27 ปี สำหรับชาย และราว 23 ปี สำหรับหญิง

ข้อเท็จจริงข้างต้นนี้ ชวนให้ตั้งข้อสังเกตว่า พฤติกรรมการแต่งงานของคนเราคงจะตอบสนองกับความเจริญทางเศรษฐกิจและสังคม ในลักษณะที่ หากเศรษฐกิจและสังคมเจริญมาก คนมีแนวโน้มที่จะแต่งงานช้าลง ข้อสังเกตข้างต้นมีเหตุผลพอสมควร โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาความแตกต่างในเรื่องอายุเมื่อแรกแต่งงานของคนที่มีลักษณะต่างๆ กัน เช่น ใน พ.ศ. 2543 ชายและหญิงที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองมีอายุเฉลี่ยเมื่อแต่งงานประมาณ 29 ปี และ 26 ปี ตามลำดับ แต่สำหรับผู้ที่ย้ายมาอาศัยอยู่ในเขตชนบท ชายจะแต่งงานเมื่อมีอายุโดยเฉลี่ย 27 ปี และหญิง 23 ปี (คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากร) ในทำนองเดียวกัน ถ้าพิจารณาตามระดับการศึกษา ก็จะเห็นว่า ผู้ที่มีการศึกษาสูงมักจะเริ่มชีวิตครอบครัวช้ากว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำ และผู้ที่ทำงานวิชาชีพที่ต้องใช้ความรู้และทักษะสูงก็มักจะแต่งงานช้ากว่าผู้ที่ทำงานประเภทที่ต้องใช้แรงงาน หรือทำงานส่วนตัวที่มีความมั่นคงน้อย

ที่กล่าวมานี้ ชี้ให้เห็นว่า คนไทยในปัจจุบันเริ่มต้นการสร้างชีวิตครอบครัวเมื่ออายุมากขึ้นกว่าเดิม ก่อนปรากฏการณ์นี้เชื่อว่าเป็นผลมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่สูงขึ้นในช่วงเวลาที่ผ่านมา ซึ่งทำให้คนมีการศึกษาสูงขึ้น และมีสัดส่วนของแรงงานนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้นด้วย

2) การครองโสดเริ่มแพร่หลายมากขึ้น : ปรากฏการณ์ที่คนจำนวนมากชะลอการแต่งงานไว้จนอายุสูงขึ้น ดังที่กล่าวข้างต้น เกิดขึ้นควบคู่กับการมีอัตราการครองโสดที่สูงขึ้น คือ คนไทยที่ยังไม่เคยแต่งงานเลยในอายุสูงๆ (เช่น หลังวัย 40 ปีไปแล้ว) มีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะในช่วงเวลา 20 ปี จาก พ.ศ. 2523-2543 แต่ในเรื่องนี้ ชายกับหญิงก็ต่างกัน กล่าวคือ สำหรับชาย อัตราผู้ที่ยังไม่เคยแต่งงานในกลุ่มอายุ 25-29 ปี เพิ่มขึ้นเร็วกว่าหญิง

คือ จากร้อยละ 26 ใน พ.ศ. 2523 เป็นร้อยละ 45 ใน พ.ศ. 2543 แต่สำหรับหญิงกลุ่มอายุ 25-29 ปีนี้ อัตราผู้ที่ยังไม่แต่งงาน เพิ่มจากร้อยละ 21 ในปี 2523 เป็นร้อยละ 29 ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ก่อนอายุ 30 ปี เกือบครึ่งหนึ่งของผู้ชาย และเกือบ 1 ใน 3 ของ ผู้หญิง ยังไม่มีครอบครัว ณ พ.ศ. 2543

อย่างไรก็ตาม หลังอายุ 40 ปีไปแล้ว ชายหญิงส่วนใหญ่ก็มีครอบครัวไปเกือบหมด เหลือผู้ที่ยังโสดอยู่ในกลุ่มอายุ 40-44 ปี เพียงร้อยละ 8 สำหรับชาย และร้อยละ 9 สำหรับหญิง เนื่องจากโอกาสที่จะแต่งงานสำหรับชายและหญิงในวัยหลังอายุ 44 ปีไปแล้ว มีน้อยลงมาก เราจึงอาจถือว่าผู้ที่ยังครองโสดอยู่ในอายุตั้งแต่ 45 ขึ้นไป เป็นผู้ที่ยังครองโสดถาวร (บางท่านอาจจะกำหนดตั้งแต่อายุ 50 ปีขึ้นไป แต่โดยทั่วไปแล้วจำนวนผู้ที่แต่งงานในวัย 45 ปีขึ้นไป มีน้อย และแทบไม่มีนัยสำคัญในทางประชากร) และสำหรับคนที่เริ่มแต่งงานหลังวัยนี้ไปแล้ว โอกาสที่จะสร้างครอบครัวโดยการให้กำเนิดบุตรของตนเอง (สำหรับฝ่ายหญิง) ก็เป็นไปได้น้อยมาก โปรดสังเกตว่า ในกลุ่มอายุที่สูงขึ้นไปนั้น สัดส่วนผู้ที่ยังครองโสดจะสูงในหญิงมากกว่าในชาย (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ร้อยละของชายและหญิงที่ยังครองโสดในกลุ่มอายุ 25-29 ถึง 40-44 ปี, พ.ศ. 2503-2543

กลุ่มอายุ (ปี)	2503		2513		2523		2533		2543	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
25-29	25.8	44.5	24.0	15.6	26.4	20.9	35.2	25.4	44.5	28.7
30-34	8.9	22.4	9.9	8.1	11.0	11.8	16.5	14.1	22.4	16.1
35-39	4.6	12.8	5.2	5.3	5.6	7.3	8.4	9.6	12.8	11.6
40-44	3.0	7.9	3.1	3.9	3.7	5.3	4.7	7.0	7.9	9.3

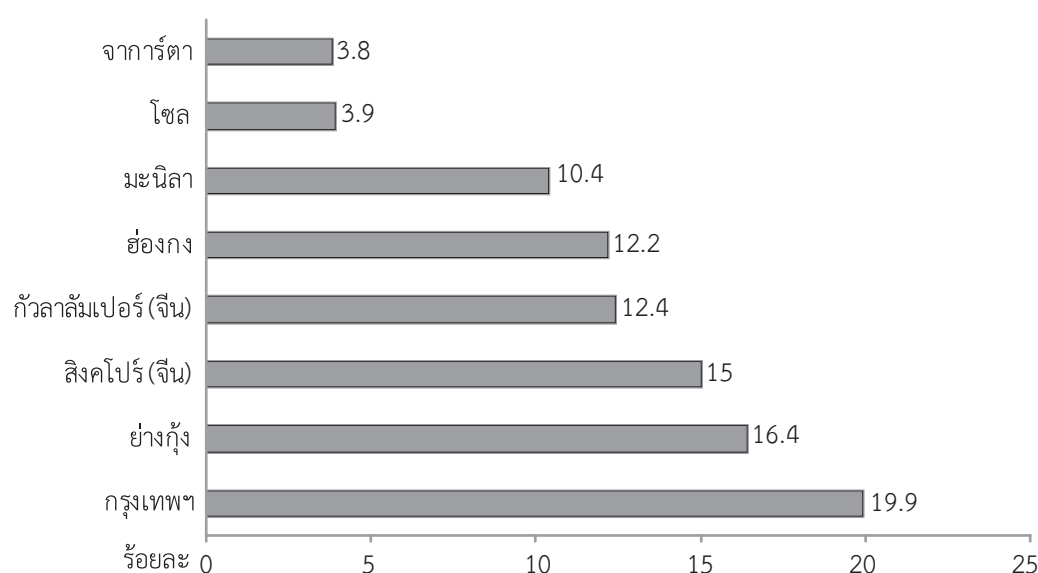
ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากร พ.ศ. 2503, 2513, 2523, 2533 และ 2543

อัตราการครองโสดแตกต่างกันไปตามลักษณะของชายและหญิง ตัวเลขที่คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากร พ.ศ. 2543 ชี้ให้เห็นว่า ณ อายุ 40-44 ปี มีชายที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองร้อยละ 10 และหญิงร้อยละ 14 ที่ยังครองโสด ในกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเมืองใหญ่ที่สุดของประเทศไทย อัตรานี้ยิ่งสูงขึ้นไปอีก คือ ชายร้อยละ 13 และหญิงร้อยละ 20 ยังไม่แต่งงาน ในด้านการศึกษา ตัวเลขในปีเดียวกัน (2543) แสดงให้เห็นว่า ผู้ชายที่ไม่มีการศึกษา (ไม่ได้เรียนหนังสือ) มีโอกาสที่จะครองโสดสูงมาก เมื่อเทียบกับกลุ่มที่มีการศึกษาระดับใดระดับหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มที่จบระดับมหาวิทยาลัย (ร้อยละ 15 ของกลุ่มชายที่ไม่ได้เรียนหนังสือ ครองโสด เทียบกับร้อยละ 8 ในกลุ่มที่จบชั้นมหาวิทยาลัย) แต่สำหรับหญิงสถานการณ์กลับตรงกันข้าม คือ ยังมีการศึกษาสูงโอกาสที่ผู้หญิงจะใช้ชีวิตอยู่ในสภาพโสดยิ่งมีสูงขึ้น และอัตราที่สูงกว่าชายมาก คือ ร้อยละ 20 ถ้าเรียนจบระดับมหาวิทยาลัย เทียบกับร้อยละ 7 ถ้าไม่ได้เรียนหนังสือเลย ในด้านอาชีพ สัดส่วนผู้ชายที่ครองโสดจะสูงในกลุ่มที่ไม่มียานพาหนะ (ร้อยละ 22) แต่สำหรับหญิง การครองโสดจะสูงที่สุดในกลุ่มที่ทำงานวิชาชีพสาขาต่างๆ (ร้อยละ 17-18) (ไม่ได้แสดงตารางข้อมูลในที่นี้)

ความจริง การเลื่อนการแต่งงานออกไปจนอายุมากขึ้น รวมทั้งการครองโสดถาวร เป็นปรากฏการณ์ที่พบในประเทศกำลังพัฒนาอื่นๆ ด้วย โดยเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น แต่อัตราในเรื่องนี้อาจจะแตกต่างกันไปในแต่ละ

ประเทศ มีการศึกษาเปรียบเทียบอัตราการครองโสดของหญิงที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองใหญ่ (เมืองหลวง) ของบางประเทศ ในภูมิภาคอาเซียน และภูมิภาคใกล้เคียง พบว่า หญิงไทยในกลุ่มอายุ 40-44 ปี ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร มีอัตราการครองโสดสูงที่สุด เมื่อเทียบกับหญิงกลุ่มอายุเดียวกัน ที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงของประเทศอื่น ภายในภูมิภาคเดียวกัน (Jones, 2004) ดังจะเห็นได้จากข้อมูลในรูปที่ 1

รูปที่ 1 อัตราการครองโสดของสตรีอายุ 40-44 ปี ที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงของบางประเทศ
ในภูมิภาคอาเซียนและใกล้เคียง พ.ศ. 2543

ที่มา : สร้างจากข้อมูลใน Appendix Table 2 ของ Jones (2004), pp. 51-52

การเลื่อนเวลา (อายุ) แต่งงานออกไป และการที่ประชากร (โดยเฉพาะหญิง) ส่วนหนึ่งครองโสดอย่างถาวร ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ นี้ จะมีส่วนทำให้จำนวนการแต่งงานในแต่ละปีลดลงหรือไม่เพียงใด ยังไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะยืนยัน แต่ที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจนอย่างหนึ่ง คือ จำนวนการจดทะเบียนสมรสในช่วงเวลา 15 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2536-2550 มีแนวโน้มลดลง แม้ว่าจำนวนจะเปลี่ยนแปลงขึ้น-ลงบ้างเล็กน้อยในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ในภาพรวมแล้วลดลงค่อนข้างมาก จากที่เคยมีการจดทะเบียนสมรสถึง 484,569 คู่ ใน พ.ศ. 2536 ลดลงเหลือ 307,910 คู่ ใน พ.ศ. 2550 (กรมการปกครอง, 2552)

จำนวนการจดทะเบียนสมรสในประเทศไทยนั้นต่ำกว่าจำนวนการแต่งงานมาตลอด เช่น หลักฐานจากการวิเคราะห์ที่ใช้ข้อมูลโครงการศึกษาประชากรและการอนามัยในประเทศไทย (TDHS, เก็บข้อมูลเมื่อ พ.ศ. 2530) พบว่า หญิงอายุ 15-49 ปี ที่แต่งงานแล้ว (แต่งงานครั้งเดียว) มีการจดทะเบียนสมรสเพียงร้อยละ 55 (Chayovan, 1989) การศึกษาอีกเรื่องหนึ่งในเวลาต่อมาพบอัตราที่ใกล้เคียงกัน คือ คู่สมรสที่จดทะเบียนมีเพียงร้อยละ 53 ของสตรีในกลุ่มตัวอย่าง 2,794 ราย เท่านั้น (ธนารดี คำยา, 2543) แต่ที่น่าตั้งคำถามคือ ทำไมจำนวนการจดทะเบียนสมรสจึงลดลงมาตลอด เป็นเพราะคนที่แต่งงานไม่สนใจที่จะจดทะเบียนกันมากขึ้น หรือว่าเป็นเพราะการแต่งงานมีจำนวนลดลงจริงๆ คำถามเหล่านี้คงต้องยกไว้เป็นประเด็นเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป เนื่องจากไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะตอบได้ในที่นี้

3) **รูปแบบการแต่งงานเริ่มถูกท้าทาย** : แต่เดิมมา รูปแบบของการอยู่กินระหว่างชายกับหญิงที่สังคมถือว่าเป็นการแต่งงาน (marital union) คือการที่ทั้งสองฝ่ายอยู่ร่วมกันโดยสมัครใจ และด้วยการรับรู้ หรือไม่มีก็มีการสนับสนุนจากญาติผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่าย โดยปกติก็มักจะมีการจัดพิธีตามประเพณีอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการรับรู้ในทางสังคมด้วย แต่การจดทะเบียนตามกฎหมายจะมีหรือไม่ ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แม้ว่ารูปแบบการแต่งงานเช่นนี้จะยังคงเป็นรูปแบบในอุดมคติและยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน แต่ความสำคัญดูเหมือนจะเริ่มถูกท้าทายแล้ว

ในระยะหลังๆ นี้ ดูเหมือนว่าจะมีรูปแบบของการอยู่กินกันแบบใหม่เกิดขึ้น (ซึ่งจะถือว่าเป็นการแต่งงานหรือไม่ ก็ยังไม่ชัดเจน) การอยู่กินกันของชายหนุ่มหญิงสาวแบบนี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเรื่อยๆ และดูเหมือนจะค่อยๆ “ซึม” ไปช้าๆ แต่ต่อเนื่องในกลุ่มคนรุ่นใหม่จำนวนหนึ่ง และมักพบเห็นได้ในบริบทของสังคมเมือง โดยที่คนที่ปฏิบัติเช่นนี้ อาจจะเป็นคนที่เกิดและเติบโตมาในสังคมเมือง หรือเป็นหนุ่มสาวที่ย้ายถิ่นจากชนบทมาทำงานอยู่ในเมือง รูปแบบที่ว่าเป็นคือการที่หนุ่มสาวที่ถูกใจกันตกลงอยู่กินกัน โดยที่ผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายอาจจะยังไม่ได้ให้การยอมรับ หรือไม่ก็อาจจะไม่มีโอกาสได้รับทราบเลยด้วยซ้ำ ในการอยู่กินกันเช่นนั้น ทั้งสองฝ่าย หรือเพียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อาจจะยังไม่ได้ตัดสินใจแน่วแน่ว่าจะแต่งงาน แต่อย่างน้อยก็มีความชอบพอกับอีกฝ่ายอยู่ในระดับหนึ่ง เมื่ออยู่กินกันไประยะหนึ่ง ทั้งสองอาจจะตกลงจัดการแต่งงานกันตามประเพณี หรือเพียงแต่ดำเนินการจดทะเบียนตามกฎหมาย เพื่อให้การแต่งงานสมบูรณ์ กรณีเช่นนี้มักจะเกิดขึ้นเมื่อฝ่ายหญิงเริ่มตั้งครรภ์ หรือได้อยู่กินกันมานานพอสมควร จนทั้งสองมั่นใจว่าหาก “ล้มหัวจมท้าย” ในชีวิตครอบครัวกันไปจริงๆ แล้วจะ “ไปกันได้” หรือไม่ก็อาจจะมีแรงกดดันจากญาติของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย ให้จัดการด้วยการ “เข้าตามตรอก ออกตามประตู” เสียให้เรียบร้อย แต่หากเห็นว่าจะ “ไปกันไม่ได้” ทั้งสองก็อาจจะแยกทางกันไป กรณีหลังนี้มีผลเท่ากับว่าทั้งสองฝ่ายที่แยกทางกันไปในั้น ไม่เคยผ่านการแต่งงาน (อย่างเป็นทางการ) มาก่อน

การอยู่กินกันแบบนี้ ดูเหมือนจะยังไม่มีคำที่ใช้เรียกเป็นการเฉพาะ เท่าที่ปรากฏมีการเรียกว่า “การอยู่ร่วม” บ้าง “อยู่ก่อนแต่ง” บ้าง หรือ “ชีวิตคู่ที่ออกแบบเอง” บ้าง ในเอกสารภาษาอังกฤษเรียกการอยู่กินกันแบบนี้ว่า “cohabitation” หรือ “unmarried cohabitation” ซึ่งมีผู้ให้ความหมายต่างๆ กันไป เช่น การทดลองอยู่กินกันก่อนแต่งงาน, บทแรกเริ่มที่นำไปสู่การแต่งงาน, การแต่งงานทางเลือก, ทางเลือกของการเป็นโสด หรือโสดแบบมีคู่, หรือวิธีที่จะให้มีเพศสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง โดยไม่มีการแต่งงาน ฯลฯ (Jones, 2004; Kiernan, 2001; Oppenheimer, 2003) แต่ไม่ว่าจะนิยามปรากฏการณ์นี้อย่างไร ก็ไม่สามารถให้ความหมายของการอยู่กินกันแบบนี้ได้อย่างสมบูรณ์ แก่นแกนของการอยู่กินกันเช่นนี้อยู่ที่ การไม่ให้ความสำคัญต่อการรับรู้ทางสังคมและความผูกพันทางกฎหมาย แต่ยึดเอาความพึงพอใจและการตัดสินใจของชายหญิงสองคนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันเท่านั้น

ในสังคมตะวันตก ทั้งในยุโรปและอเมริกา การอยู่กินกันเช่นนี้ปรากฏชัดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 และแพร่หลายขึ้นเรื่อยๆ ในทศวรรษที่ 1980 และ 1990 ในบางประเทศ อัตราการอยู่กินกันแบบนี้สูงมาก และยังคงสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่น ในสหรัฐอเมริกาการศึกษาที่รายงานว่า ราวร้อยละ 50 ของการแต่งงานครั้งแรกที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 เริ่มต้นด้วยการ “อยู่ก่อนแต่ง” แต่สำหรับคนที่แต่งงานใหม่ (แต่งงานครั้งที่ 2 และครั้งต่อไป) อัตราการอยู่ก่อนแต่งสูงถึงประมาณ 2 ใน 3 พอถึงกลางทศวรรษที่ 1990 การอยู่กินกันก่อนแล้วค่อยแต่งงานภายหลังแพร่หลายจนกลายเป็นเรื่องธรรมดา และเกือบทั้งหมดของการแต่งงานในช่วงนี้เริ่มต้นด้วยการอยู่กินกันก่อน ดูเหมือนว่าในปัจจุบันการปฏิบัติแบบนี้ได้กลายเป็นขั้นตอนที่จำเป็นบนเส้นทางสู่การแต่งงานไปแล้ว (Smock and Manning, 1997)

ในยุโรป การอยู่ก่อนแต่งงานนี้แพร่หลายในประเทศที่อยู่ทางแถบเหนือก่อน โดยเฉพาะสวีเดนและเดนมาร์ก ขณะที่ประเทศที่อยู่ทางใต้ อย่างเช่น อิตาลีและสเปน ก็เริ่มตามมาห่างๆ (Kiernan, 2001) ในเอเชีย ประเทศที่พัฒนาแล้ว อย่างเช่นญี่ปุ่น เริ่มมีปรากฏการณ์นี้อย่างน้อยก็ตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ 1990 แต่ยังไม่มียืนยันแน่นอนว่าแพร่หลายมากนักน้อยเพียงใด อย่างไรก็ตาม ในการสำรวจระดับประเทศในญี่ปุ่น เมื่อ พ.ศ. 2543 ซึ่งใช้กลุ่มตัวอย่าง 7,000 ราย ทั้งชายและหญิงที่อายุ 20-49 ปี พบว่า เกือบครึ่งหนึ่งของผู้ตอบ (ร้อยละ 47) บอกว่าตนรู้จักคนที่อยู่กันก่อนโดยไม่มีการแต่งงานแบบนี้อย่างน้อย 1 คู่ (Rindfuss et al., 2004)

ในสังคมไทย การศึกษาเรื่องนี้ยังเป็นประเด็นใหม่ที่หาเอกสารอ้างอิงได้ยาก ทำให้ไม่สามารถบอกได้ว่าการอยู่กันแบบนี้มีผู้ปฏิบัติมากน้อยเพียงใด จากการศึกษาจำนวนจำกัดเท่าที่มีอยู่พอจะกล่าวได้ว่า การอยู่กันแบบนี้มีอยู่ในวงจำกัด มีรายงานจากการวิเคราะห์ข้อมูลโครงการสำรวจระดับชาติเรื่องพฤติกรรมทางเพศในประเทศไทย (สำรวจ พ.ศ. 2549) ซึ่งเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างทั้งชายและหญิงอายุ 18-59 ปี จำนวน 6,037 ราย พบว่า การอยู่กันโดยไม่แต่งงาน (ไม่มีพิธีและไม่มีการจดทะเบียน) มีประมาณร้อยละ 8 ของกลุ่มตัวอย่างที่เคยแต่งงานหรืออยู่กันกับคู่ของตนมาก่อน แต่ในกรุงเทพมหานครสัดส่วนดังกล่าวนี้สูงถึงเกือบ 1 ใน 4 (Jampaklay, 2007) การศึกษาอีก 3 เรื่อง เป็นการศึกษาที่ใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยเจาะจงทำความเข้าใจความหมายและมูลเหตุจูงใจของการปฏิบัติเช่นนี้เฉพาะในกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัย (โสพิณ หมูแก้ว, 2546; Yamarat, 2007) กับในกลุ่มแรงงานอพยพที่เข้ามาทำงานในกรุงเทพมหานคร (Samart, 2007) แต่ก็ไม่มีเรื่องใดให้ข้อมูลที่บอกถึงความแพร่หลายของการอยู่กันแบบนั้น

การศึกษากลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัย พบว่า ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงมีสาเหตุจูงใจ และให้ความหมายการใช้ชีวิตแบบอยู่ก่อนแต่งงานนี้ไม่เหมือนกัน สำหรับฝ่ายชายความหมายและแรงจูงใจมักจะเป็นเรื่องของ “เพศสัมพันธ์” “การประหยัดและความสะดวกสบาย” หรือไม่ก็เป็นเรื่อง “รักจริง” แต่สำหรับฝ่ายหญิงมักจะเน้น “รักจริง (แต่ไม่หวังแต่ง)” เป็นเรื่องใหญ่ ส่วนในกลุ่มผู้ใช้แรงงาน ผู้วิจัยพบว่า หนุ่มสาวที่ปฏิบัติเช่นนี้ไม่ได้มีความตั้งใจที่จะผิน หรือละเลยกฎเกณฑ์และประเพณีที่มีอยู่ ส่วนใหญ่แล้วคนที่อยู่กันแบบนี้ค่อนข้างจะรู้สึกผิด และถ้าเป็นไปได้ก็อยากแต่งงานให้ถูกต้องตามประเพณี นอกจากนี้ยังได้พบว่าวิถีชีวิตในเมืองก็มีส่วน “เป็นใจ” อยู่ไม่มากนักน้อย เนื่องจากหนุ่มสาวผู้ย้ายถิ่นเข้ามาทำงานในเมืองมีโอกาสได้ใช้ชีวิตที่ห่างไกลจาก “สายตา” ของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ การควบคุมดูแลที่ใกล้ชิดจึงไม่มี เปิดโอกาสให้ตัดสินใจกระทำการด้วยเหตุผลของตนเองได้ง่าย

ในยุโรปและอเมริกาปรากฏการณ์การอยู่ก่อนแต่งงานมีความสำคัญ 2 ประการ คือ 1) เป็นรูปแบบของการใช้ชีวิต (life style) ที่มุ่งสนองความต้องการทางอารมณ์ของบุคคลเป็นสำคัญ เช่น ต้องการมีเพื่อนที่รู้ใจ ต้องการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับใครสักคนที่พร้อมจะแบ่งเบาภาระหลายๆ อย่าง รวมทั้งภาระทางเศรษฐกิจ และแน่นอน ต้องการมีเพศสัมพันธ์โดยไม่ต้องแต่งงานอย่างเป็นทางการจะลักษณะด้วย กล่าวอีกนัยก็คือ การอยู่กันแบบนี้นี้ก็เพื่อสนองความต้องการทุกอย่าง ยกเว้นการแต่งงานและความผูกพันที่ตามมาจากการแต่งงาน 2) เป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกันก่อนการตัดสินใจจะแต่งงาน/หรือไม่แต่งงานในภายหลัง (a prelude to marriage) ที่ปฏิบัติกันในสังคมทางยุโรปและอเมริกาส่วนใหญ่มักจะมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง 2 อย่างนี้

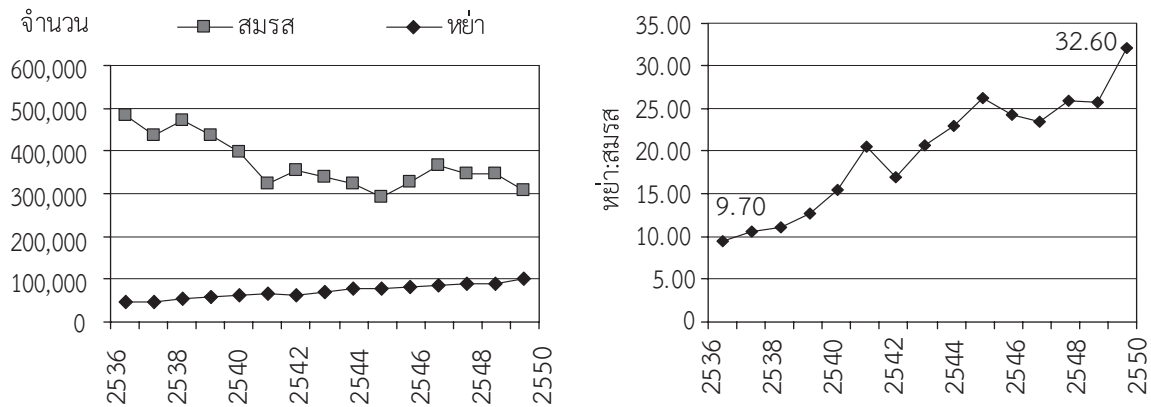
เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงเวลาที่ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในยุโรปและอเมริกานั้น สถานการณ์ด้านสังคมและประชากรที่ชัดเจนและมีอยู่ก่อนแล้วคือ คนแต่งงานเมื่ออายุมาก แต่มีลูกน้อย หรือไม่มีลูกเลย อัตราการหย่าสูงมาก ทำให้ครอบครัวไม่มั่นคง การแต่งงานและครอบครัวในฐานะเป็นสถาบันที่ “พึงได้” สูญเสีย “ความน่าเชื่อถือ” จากคนรุ่นใหม่ไปอย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน ขณะเดียวกันเศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นภายใต้ระบบทุนนิยมอันเข้มข้นก็เป็นพลังหล่อหลอมให้คนในสังคมมีค่านิยมแบบปัจเจกนิยมมากขึ้นด้วย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแบบประจวบกันระหว่างมิติทางประชากรกับมิติทางสังคมและเศรษฐกิจเช่นนี้ ชัดเจนในยุโรปแล้วตั้งแต่ทศวรรษที่ 1970 นักสังคมศาสตร์บางท่านเรียกปรากฏการณ์นี้ว่าเป็น “การเปลี่ยนผ่านทางประชากรครั้งที่สอง” (second demographic transition) และมีหลักฐานว่าปรากฏการณ์นี้คงจะเริ่มขึ้นในประเทศพัฒนาแล้วของเอเชีย เช่น ญี่ปุ่นด้วยเหมือนกัน (รายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับ “การเปลี่ยนผ่านทางประชากรครั้งที่สอง” ดูได้จาก Lesthaeghe and Neels, 2002; van de Kaa, 2002; Atoh, Kandiah and Ivanov, 2004; Matsuo, 2001; Surkyn, and Lesthaeghe, 2004)

ถ้าการพัฒนาทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมในประเทศไทยดำเนินไปในเส้นทางเดียวกับที่สังคมในยุโรปและอเมริกาได้ดำเนินมาแล้ว ก็อาจเป็นไปได้ว่าจะมีแรงจูงใจสำคัญที่นำไปสู่การอยู่กินกันโดยไม่มีการแต่งงานมากขึ้น และก็ดูเหมือนจะมีหลักฐานให้เชื่อได้ว่าสถานการณ์จะเป็นไปในทิศทางนั้น อย่างน้อยเรื่องแต่งงานและการมีลูกของคนไทยก็เป็นเหมือนในยุโรปและอเมริกาเมื่อ 30-40 ปี มาแล้ว ยังเหลือแต่ด้านสังคมและเศรษฐกิจที่ยังห่างไกลอยู่ แต่น่าเชื่อว่าจะไปในทิศทางนั้นเหมือนกัน ถ้าเช่นนั้นรูปแบบของการแต่งงานแบบ “อยู่ก่อนแต่ง” หรือ “อยู่แล้วไม่แต่ง (ถ้าไม่พอใจ)” อาจจะได้รับการยอมรับและปฏิบัติอย่างกว้างขวางมากขึ้นในสังคมไทยก็ได้ และถ้าเช่นนั้น รูปแบบการแต่งงานแบบดั้งเดิม ที่เริ่มด้วยชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบพอกันต้องได้รับการยอมรับจากพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ก่อน แล้วจึงดำเนินการตามประเพณีและ/หรือตามกฎหมาย คงจะถูกท้าทายมากขึ้น

4) การหย่าร้างเพิ่มขึ้น : ถ้าการแต่งงานคือจุดเริ่มต้นของความสัมพันธ์อันเป็นแกนกลางของการสร้างครอบครัว การหย่าร้างก็คือการสิ้นสุดความสัมพันธ์ดังกล่าว นั่น ที่ผ่านมา การหย่าร้างเป็นมิติของครอบครัวไทยที่มีการศึกษาน้อยที่สุด จึงไม่แปลกที่เราจะมีความรู้ที่เป็นระบบในเรื่องนี้น้อยมาก แหล่งข้อมูลที่มีอยู่ในปัจจุบันคือ งานการจดทะเบียนหย่าของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเก็บสถิติการจดทะเบียนสมรสและการจดทะเบียนหย่าต่อเนื่องมาทุกปี แต่ข้อมูลจากแหล่งที่เชื่อว่าดีที่สุดเท่าที่มีอยู่นี้ ก็ไม่แน่ว่าจะให้ภาพที่ชัดเจนว่าการหย่ามีความแพร่หลายจริงๆ อยู่เพียงใด ทั้งนี้เพราะ คู่สามีภรรยาที่หย่าไม่ได้จดทะเบียนหย่ากันอย่างทั่วหน้า (เช่นเดียวกับในเรื่องการแต่งงาน) สำหรับคู่สมรสบางคู่ นั้น การจดทะเบียนหย่าเป็นไปไม่ได้อยู่แล้วโดยอัตโนมัติ เพราะการสมรสของเขาไม่มีการจดทะเบียน (เมื่อไม่มีการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมาย การจดทะเบียนหย่าก็เป็นอันไม่ต้องพูดถึง)

ข้อมูลการจดทะเบียนหย่าที่แสดงในรูปที่ 2 บอกให้ทราบว่า จำนวนการหย่าในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในช่วงเวลา 15 ปี ที่ผ่านมา (พ.ศ. 2536-2550) แต่เนื่องจากไม่ใช่ผู้ที่หย่าร้างทุกคนได้จดทะเบียนหย่า ดังนั้นเราก็น่าจะมีคำถามที่ไม่มีคำตอบอยู่ว่า จำนวนการจดทะเบียนหย่าในแต่ละปีที่มีอยู่นี้สะท้อนจำนวนการหย่าที่แท้จริงมากน้อยเพียงใด

รูปที่ 2 จำนวนการจดทะเบียนสมรสและจดทะเบียนหย่า (รูปซ้าย) และอัตราส่วนการจดทะเบียนหย่าต่อการจดทะเบียนสมรส 100 ราย (รูปขวา) พ.ศ. 2536-2550

ที่มา : คำนวณจากสถิติการจดทะเบียนครอบครัว กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

โปรดสังเกตว่า ในรูปที่ 2 นี้ กราฟด้านซ้ายมือแสดงจำนวนการจดทะเบียนสมรสที่ลดลง ขณะที่จำนวนการจดทะเบียนหย่าเพิ่มขึ้นซ้ำๆ ยังผลให้ อัตราส่วนการจดทะเบียนหย่าต่อการจดทะเบียนสมรส 100 ราย เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (กราฟด้านขวา) อย่างไรก็ตาม อัตราส่วนนี้ไม่ได้บอก ความแพร่หลายของการหย่าคิดเป็นสัดส่วน (หรือร้อยละ) เท่าไรของการแต่งงาน อีกทั้งไม่ได้สะท้อนจำนวนการหย่าและจำนวนการแต่งงานในแต่ละปีอย่างแท้จริง เพราะเป็นที่รู้ว่าการจดทะเบียนสมรสและจดทะเบียนหย่านั้นไม่สมบูรณ์ ดังกล่าวแล้ว แต่ถึงกระนั้น อัตราส่วนนี้คงพอแสดงให้เห็นว่าจำนวนการหย่ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมาตลอด อย่างน้อยในช่วงเวลา 15 ปี ที่ผ่านมา

การเพิ่มขึ้นของการหย่าเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความไม่มั่นคงของครอบครัว และความไม่มั่นคงนั้นกำลังยกระดับสูงขึ้นเรื่อยๆ ผลลัพธ์ที่ตามมาอย่างหนึ่งของปรากฏการณ์นี้ คือครอบครัวที่หัวหน้าไม่มีคู่ (ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว) โดยเฉพาะที่มีหัวหน้าเป็นหญิง มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกตในช่วงเวลาประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา เช่น มีการคาดประมาณว่า ในปัจจุบันมีครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวอันเนื่องมาจากสาเหตุต่างๆ รวมกันประมาณ 1.3 ล้านครอบครัว ขณะเดียวกัน ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนใน พ.ศ. 2531 ก็พบว่า มีครอบครัวที่หญิงไม่มีคู่เป็นหัวหน้า หรือครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวหญิงร้อยละ 15 สัดส่วนนี้ได้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จนเป็นประมาณร้อยละ 20 ใน พ.ศ. 2549 แต่ในรายงานเครื่องชี้ภาวะสังคม พ.ศ. 2547 ซึ่งใช้ข้อมูลจากสำมะโนประชากร และเคหะ พ.ศ. 2543 แสดงสัดส่วนครอบครัวที่หญิงเป็นหัวหน้าว่ามีถึงร้อยละ 26.8 (ตัวเลขต่างกันเพราะแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน ตัวเลขนี้รวมหัวหน้าครัวเรือนหญิงที่มีสถานภาพสมรส “หย่า” “หม้าย” และ “โสด” ด้วย) (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2547) ผลทางสังคมที่ตามมาของการหย่าที่เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือ จะมีเด็กจำนวนมากขึ้นที่เติบโตมาในครอบครัวที่ “ไม่สมบูรณ์” เด็กเหล่านี้อาจมีความเปราะบางมากกว่าเด็กที่เติบโตมาในครอบครัวที่มีทั้งแม่และพ่อ

ลักษณะการอยู่อาศัย และความสัมพันธ์ในครอบครัวเปลี่ยนไป

ในการแสดงความคิดเห็นผ่านเวทีสาธารณะ เรามักได้ยินอยู่เสมอว่า โครงสร้างครอบครัวไทยปัจจุบันเปลี่ยนแปลงจากการเป็นครอบครัวขยายที่มีสมาชิกอยู่กัน 3 รุ่น หรือมากกว่า กลายเป็นครอบครัวเดี่ยวที่ประกอบด้วยพ่อแม่กับลูกที่ยังไม่แต่งงานเท่านั้น ทั้งนี้ โดยเชื่อตามทฤษฎี convergence theory ของ William Goode (1963) ว่าการพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรมเป็นพลังที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างครอบครัว เมื่อเศรษฐกิจพัฒนาเป็นแบบอุตสาหกรรมมากขึ้น ครอบครัวก็จะเปลี่ยนจากครอบครัวขยายเป็นครอบครัวเดี่ยว และจะเป็นเช่นนั้นเหมือนกันไปทั่วโลก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สนับสนุนทฤษฎีนี้ยังไม่ชัดเจน แม้ในประเทศที่พัฒนาแล้วก็ตาม กรณีสังคมไทยยังไม่มีหลักฐานที่สนับสนุนแนวคิดนี้ มีแต่หลักฐานที่ชวนให้สรุปในทางตรงข้าม

หลักฐานจากการศึกษาของนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา เท่าที่พอมองในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองนี้ (หรือโดยคร่าวๆ) คือก่อนจะมีการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นแบบอุตสาหกรรมอย่างจริงจัง) แสดงว่า ครอบครัวไทยส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว และมีหลักฐานที่น่าเชื่อว่า การอยู่กันแบบเป็นครอบครัวเดี่ยวเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมการอยู่อาศัยในครอบครัวไทยมาแต่เดิม ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงธรรมเนียมปฏิบัติเกี่ยวกับการอยู่อาศัยหลังแต่งงาน ที่ให้ลูกที่แต่งงานแล้วเพียงคนเดียวเท่านั้นอยู่ในครัวเรือนเดียวกับพ่อแม่ เพื่อเลี้ยงดูจนกว่าพ่อแม่จะสิ้นชีวิต ลูกคนที่เหลือจะต้องออกไปสร้างครอบครัวใหม่ (บ้านใหม่) ของตัวเอง ในสถานการณ์ที่สามีภรรยามีลูกหลายคนเช่นที่เป็นมาในอดีต ธรรมเนียมปฏิบัติแบบนี้ย่อมนำไปสู่การมีจำนวนครอบครัวเดี่ยวมากกว่าครอบครัวขยายในภาพรวม

การสำรวจในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 พบว่า มีสัดส่วนครอบครัวเดี่ยวในประเทศไทยประมาณร้อยละ 70 และครอบครัวขยายประมาณร้อยละ 30 (Smith, 1973) การศึกษาในระดับชุมชนของนักมานุษยวิทยาก็ยืนยันข้อค้นพบนี้ (Foster, 1975; Potter, 1976) นอกจากนี้ การศึกษาโดยการสร้างแบบจำลองเพื่อดูว่าโครงสร้างครอบครัวไทย จะเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยทางประชากร (อายุคาดเฉลี่ย, อายุเมื่อเริ่มสร้างครอบครัว, จำนวนบุตร) และปัจจัยด้านธรรมเนียมการอยู่อาศัยหลังแต่งงานของชายและหญิงในสังคมไทย มากน้อยเพียงใด ผลการศึกษานี้พบว่า ปัจจัยที่กล่าวมานี้มีส่วนทำให้ครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยายมีสัดส่วนเปลี่ยนแปลงไปได้บ้าง แต่โดยรวมแล้วสัดส่วนครอบครัวทั้งสองชนิดก็ค่อนข้างจะทรงตัวอยู่ใกล้เคียงกับระดับเดิม นั่นคือ ครอบครัวเดี่ยวยังคงเป็นรูปแบบของการอยู่อาศัยส่วนใหญ่ในสังคมไทย (Foster, 1978; 1982; Foster and Seidman, 1976) ส่วนข้อมูลสำมะโนประชากรนั้นแสดงให้เห็นชัดว่า ทิศทางของการเปลี่ยนแปลงไม่ใช่ครอบครัวเดี่ยวเพิ่มขึ้นและครอบครัวขยายลดลง ตามที่เข้าใจกัน แต่ครอบครัวเดี่ยวลดลงขณะที่ครอบครัวขยายเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นว่า ครอบครัวเดี่ยวลดลงจากประมาณร้อยละ 71 ในปี 2523 เหลือประมาณร้อยละ 55 ในปี 2546 แต่ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ครอบครัวขยายเพิ่มขึ้นจากประมาณร้อยละ 25 เป็นร้อยละ 33 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2547)

สิ่งที่สำคัญกว่าในที่นี้ ไม่ใช่เรื่องครอบครัว/ครัวเรือนเดี่ยวหรือขยาย แต่เป็นรูปแบบการอยู่อาศัยที่มีความหลากหลายมากขึ้น ในปัจจุบันมีการอยู่อาศัยรูปแบบใหม่ๆ เกิดขึ้นมาก เช่น เป็นครอบครัว/ครัวเรือนที่มีสมาชิกเพียงคนเดียว (one-person households) ครอบครัว/ครัวเรือนที่อยู่กันหลายคนแต่ทั้งหมดไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติต่อกัน (primary individual households) หรือครอบครัว/ครัวเรือนข้ามรุ่น (skipped-generation households) ที่มีเฉพาะรุ่นปู่ย่าตายายกับรุ่นหลานในวัยเด็ก ส่วนรุ่นลูก (พ่อแม่ของหลาน) ย้ายถิ่นไปทำงานอยู่ที่อื่นแทบไม่ได้ใช้เวลาอยู่ร่วมในครัวเรือนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีครอบครัว/ครัวเรือนที่มีแต่หัวหน้ากับคู่สมรส ซึ่งโดยมาก

เป็นครัวเรือนที่ผู้สูงอายุอยู่กันตามลำพัง ไม่มีบุตรหลานวัยแรงงานอยู่ด้วย ครอบครัวของผู้ขาดโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะคือ “ครอบครัวคนชายขอบ” และ “ครอบครัวข้ามพรมแดน” หรือครอบครัวของแรงงานจากต่างประเทศที่อพยพเข้ามาอย่างไม่ถูกต้องตามกฎหมาย ฯลฯ การอยู่อาศัยในรูปแบบใหม่ๆ เหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่มีแนวโน้มจะเพิ่มมากขึ้นอย่างน่าสังเกตในปัจจุบัน

ปรากฏการณ์ใหม่เกี่ยวกับครัวเรือนอีกอย่างหนึ่งที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ คือการสร้างและการดำรงชีวิตประจำวันของครัวเรือนรูปแบบใหม่ ที่อิงอยู่กับ (หรือที่ใช้ประโยชน์จาก) กระแสโลกาภิวัตน์ ที่นักวิชาการบางท่านเรียกว่า “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” (global householding, ดู Douglass, 2006) ตัวอย่างเช่น การแต่งงานและการสร้างครอบครัวของหญิงไทยในชนบทกับคู่สมรสชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวยุโรปและอเมริกา ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปรากฏการณ์นี้อาจถือว่าเป็นค่านิยมใหม่ในการสร้างครอบครัว (Tosakul, 2007) การแต่งงานในกรณีนี้ดูเหมือนจะถูกใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเลื่อนสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน นอกจากนี้ กระแส “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” ยังรวมถึงรูปแบบการดำรงชีวิตประจำวันของครัวเรือน ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ด้วยรายได้ส่งกลับจากสมาชิกที่ย้ายถิ่นไปทำงานอยู่ต่างประเทศ หรือการมีผู้ช่วยแม่บ้านและคนงานชาวต่างประเทศทำงานในครอบครัวคนชั้นกลาง ปรากฏการณ์เหล่านี้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในสังคมปัจจุบัน

ลักษณะเด่นของ “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” คือเป็นครัวเรือนที่ดำรงอยู่ด้วย (หรือใช้ประโยชน์จาก) กระแสโลกาภิวัตน์ค่อนข้างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นการแต่งงาน (family formation) หรือการดำเนินชีวิตประจำวันของครัวเรือนก็ตาม การทำเช่นนี้เป็นไปได้เพราะในกระแสโลกาภิวัตน์นั้นการเคลื่อนไหวแบบไร้พรมแดน (ข้ามชาติ) ของเงิน (ทุน) คน (แรงงาน) เทคโนโลยี และข้อมูลข่าวสาร สามารถเป็นได้ ในแง่นี้ เราอาจจะมองว่า “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” เป็นรูปแบบหนึ่งของการเก็บเกี่ยวประโยชน์ (และโอกาส) จากกระแสโลกาภิวัตน์ก็ได้

ไม่มีข้อมูลว่า “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” แบบต่างๆ ในประเทศไทยมีจำนวนจริงๆ เท่าไร แต่เชื่อว่ามีมาก ถ้าพิจารณาจากตัวเลขแรงงานไทยที่ไปทำงานชั่วคราวอยู่ในต่างประเทศ ซึ่งใน พ.ศ. 2547 มีประมาณ 150,000 คน (Huguet and Punpuing, 2005) และถ้าถือว่าแรงงานแต่ละคนเหล่านี้มาจากแต่ละครอบครัว (อาจจะมีบางครัวเรือนที่มีมากกว่า 1 คน) ก็จะมีจำนวน “ครัวเรือนโลกาภิวัตน์” ในกลุ่มนี้น้อยๆ ก็เป็นเรือนแสน นอกจากนี้ยังมีครัวเรือนของหญิงไทยที่แต่งงานกับสามีชาวต่างชาติ ซึ่งตามรายงานการสำรวจของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำรวจปี 2545) บอกว่ามี 19,594 ราย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545) และสุดท้ายคือครัวเรือนคนชั้นกลางในเมืองที่มีแรงงานต่างประเทศเป็นคนทำงานบ้าน ซึ่งประเภทหลังนี้ อาจจะมีมากกว่า 80,000 ครัวเรือน เนื่องจากใน พ.ศ. 2544 กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคมได้ออกใบอนุญาตการทำงาน (work permit) ประเภทคนทำงานบ้าน (domestic workers) ให้แก่แรงงานต่างชาติจำนวนถึง 82,000 ราย (Awatsaya et al., 2004)

รูปแบบของการอยู่อาศัยเป็นประเด็นที่เชื่อมโยงอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว อันที่จริงรูปแบบการอยู่อาศัยแทบไม่มีความหมายเลย ถ้าไม่มีเรื่องความสัมพันธ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เราทราบกันดีว่า ความสัมพันธ์ทางสายเลือดและการแต่งงาน เป็นแกนสำคัญของ “ครอบครัว” แต่พฤติกรรมกรอยู่ร่วมกัน โดยมีการเกื้อหนุนต่อกันอย่างผูกพันทั้งในทางกายภาพ (ดูแลกันทางร่างกาย) และทางจิตใจ (รัก ผูกพัน) ทำให้ครอบครัวมีความเป็น “ครัวเรือน” กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นครอบครัวและความเป็นครัวเรือนเป็นสองด้านที่แยกออกจากกันไม่ได้ของหน่วยทางสังคมขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์

ที่กล่าวมาตั้งแต่ต้น ผู้เขียนได้วาดภาพการเปลี่ยนแปลงของครอบครัว ว่าอะไรเปลี่ยน และเปลี่ยนอย่างไร ประเด็นที่ใครจะเพิ่มเติมในที่นี้คือ เรื่องการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน

เราอาจพิจารณาความสัมพันธ์ภายในครัวเรือนเป็น 2 มิติ คือความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกต่างรุ่น (แนวดิ่ง) และความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกรุ่นเดียวกัน (แนวนอน) ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ 2 มิตินี้ในปัจจุบันค่อนข้างจำกัด อาจเนื่องจากยังไม่มีการศึกษามากพอ หรืออาจเพราะยังไม่มีการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ สิ่งที่เราได้ยินผ่านสื่อ ในบางครั้งมักจะเป็นเสียงที่สะท้อนจากการสังเกตแบบเป็นส่วนตัว มากกว่าจะสะท้อนข้อเท็จจริงจากการศึกษาวิจัย เช่นว่า ความสัมพันธ์ในครัวเรือนทุกวันนี้ไม่เข้มแข็งเหมือนแต่ก่อน, พ่อแม่ไม่ค่อยจะมีเวลาให้แก่อลูอย่างเพียงพอ, สามีภรรยาไม่มีเวลาให้แกกันเท่าที่ควร, ผู้สูงอายุถูกละเลยไม่ได้รับการดูแลอย่างที่ควรจะเป็น ฯลฯ ข้อสังเกตเหล่านี้ มีประเด็นที่น่าสนใจ แม้บางอย่างจะยังขาดข้อมูลสนับสนุนอย่างเพียงพอก็ตาม

กรณีตัวอย่างที่แสดงถึงคุณภาพของความสัมพันธ์ในครอบครัวในปัจจุบัน จะเห็นได้จากปัญหาการดูแลบุตรที่ยังเล็กและการดูแลผู้สูงอายุ ภายใต้สถานการณ์ที่การย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองในกลุ่มคนวัยแรงงานมีอัตราสูงอย่างเป็นอยู่ทุกวันนี้ ทำให้เด็กที่กำลังต้องการความอบอุ่นและการเอาใจใส่จากพ่อแม่ และผู้สูงอายุที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ โดยเฉพาะในชนบท อาจจะประสบความยากลำบาก สำหรับผู้สูงอายุจำนวนไม่น้อย นอกจากจะต้องดูแลตัวเองแล้ว ยังต้องรับภาระดูแลหลานที่ยังเป็นเด็กอีกด้วย เนื่องจากพ่อแม่ของเด็กเหล่านั้นย้ายถิ่นไปทำงานในเมือง ปრაการณนี้เรียกร้องให้มีการจัดการในระดับชุมชนและสังคมอย่างเหมาะสม ซึ่งในปัจจุบันอาจจะยังมีไม่เพียงพอ

อีกสิ่งหนึ่งที่สะท้อนคุณภาพความสัมพันธ์ในครอบครัว คือความเปราะบางอันนำไปสู่ความแตกแยกและความรุนแรงในครอบครัว ความแตกแยกที่สำคัญได้แก่การหย่าร้างที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ความรุนแรงในครอบครัวก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน เช่น ตัวเลขจาก “ศูนย์พึ่งได้” ที่จัดตั้งขึ้นในโรงพยาบาลของรัฐ เพื่อให้บริการเยียวยาแก่ผู้หญิงและเด็กที่ถูกกระทำรุนแรงในรูปแบบต่างๆ แสดงให้เห็นว่า จำนวนผู้หญิงและเด็กที่เข้ารับบริการในศูนย์ดังกล่าวนี้ทั่วประเทศเพิ่มขึ้นอย่างมากในช่วงเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมา เฉพาะใน พ.ศ. 2550 มีผู้หญิงและเด็กที่ถูกกระทำรุนแรงเข้ารับบริการประมาณวันละ 52 คน หรือราวชั่วโมงละ 2 คน (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2552) ความรุนแรงที่ผู้หญิงและเด็กได้รับนี้ส่วนใหญ่แล้วเกิดขึ้นในครอบครัว โดยที่ผู้กระทำความรุนแรงก็คือสมาชิกในครอบครัวเดียวกันนั่นเอง

เนื้อหาของเอกสาร

คำถามหลักสำหรับเอกสารวิชาการเล่มนี้ คือ เกิดอะไรขึ้นกับครอบครัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนผ่าน ถ้าจะตอบคำถามนี้แบบสังคมศาสตร์ ก็ควรจะย้อนถามก่อนว่า “เกิดอะไรขึ้นกับสังคมหรือ ครอบครัวถึงได้เป็นอย่างนี้” ในส่วนที่แล้วมาของบทใหม่เรื่องนี้ ผู้เขียนได้หยิบบางส่วนของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นมากล่าวถึงโดยสังเขปแล้ว รายละเอียดที่เป็นภาพขยายของปรากฏการณ์ต่างเหล่านี้ผู้อ่านจะเห็นในบทความที่เกี่ยวข้อง ผู้อ่านอาจจะสังเกตได้ว่า ชื่อเอกสารนี้บอกใบ้บางอย่างเกี่ยวกับมุมมองที่เราใช้เป็นภูมิหลังในการทำความเข้าใจประเด็นต่างๆ ของสิ่งที่เกิดขึ้น

กับครอบครัวในปัจจุบัน กล่าวโดยรวมได้ว่า จุดมุ่งหมายของเอกสารนี้คือการพยายามทำความเข้าใจว่า ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากรที่เป็นมาและเป็นอยู่นั้น อะไรเกิดขึ้นกับครอบครัวในปัจจุบันบ้าง และเราจะทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านั้นได้อย่างไร ข้อเสนอของเราจึงสะท้อนมุมมองทางสังคมศาสตร์ว่า ชีวิตและการดำรงอยู่ของหน่วยทางสังคมที่เรียกว่าครอบครัวนั้น เชื่อมโยงอยู่กับปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งรวมถึงเรื่องของเศรษฐกิจและประชากรด้วย แต่การตีแผ่ประเด็นต่างๆ ในบทความที่รวมอยู่ในเอกสารนี้จะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์มากนักน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับข้อจำกัดด้านข้อมูล และการนำเสนอของผู้เขียนสำหรับแต่ละเรื่อง แต่หวังว่าเท่าที่มีอยู่คงให้ประโยชน์ได้ตามสมควร

ผู้อ่านจะสังเกตว่า ในเอกสารนี้ ผู้เขียนบทความส่วนมากไม่ค่อยเคร่งครัดในนิยามของคำว่า “ครอบครัว” และ “ครัวเรือน” เท่าใดนัก ส่วนมากใช้คำทั้งสองนี้เสมือนว่ามีความหมายเดียวกัน และแทนกันได้ ซึ่งผู้เขียน (บทใหม่โรง) เห็นว่ายอมรับได้ในทางสากล ความจริง การเคร่งครัดในนิยามมาตรฐาน ก็อาจทำได้ (ครอบครัว หมายถึงกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสายเลือดและการแต่งงาน; ครัวเรือน คือหน่วยของการอยู่อาศัยโดยไม่ยึดความสัมพันธ์เป็นประเด็นสำคัญ) แต่การใช้อย่างหลวมๆ บางทีก็สื่อความได้ดีกว่า เพราะในหลายบริบทความหมายที่พูดกันอยู่ทั่วไปก็สื่อความดีอยู่แล้ว

บทความที่รวมอยู่ในเอกสารนี้แบ่งออกเป็น 4 ส่วน โดย 3 ส่วนแรกเสนอเรื่องของครอบครัวไทยล้วนๆ คือ ส่วนที่หนึ่งว่าด้วย ครอบครัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร ส่วนที่สองนำเสนอรูปแบบที่มีความหลากหลายของครอบครัวไทย และส่วนที่สามเสนอประเด็นเรื่อง สัมพันธภาพในครอบครัวไทย บทความทุกเรื่องในทุกส่วนเชื่อมโยงถึงเรื่องของการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ในส่วนสุดท้ายเป็นสาระนั้นในรูปของบทความสั้นๆ เกี่ยวกับครอบครัวในต่างแดน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง, กระทรวงมหาดไทย. 2552. *ประมวลสถิติงานทะเบียนปี 2550*. สืบค้นเมื่อ 20 พฤษภาคม 2552 (http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/services_files/modules50_1.xls).
- ธนารดี คำยา. 2543. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจดทะเบียนสมรสของสตรีไทย. *วารสารประชากรศาสตร์*, 16 (1): 71-88.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2547. *เครื่องชี้วัดภาวะสังคม พ.ศ. 2547*. กรุงเทพฯ: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.
- โสพิณ หมูแก้ว. 2546. “อยู่ก่อนแต่ง”: การอยู่ร่วมกันโดยไม่แต่งงานของนักศึกษามหาวิทยาลัย. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. 2552. เพื่อสุขภาวะแห่งมวลมนุษยชาติ ยุคความรุนแรง. ใน สุขภาพคนไทย 2552, หน้า 80-113, สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสุขภาพ (สสส.).
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2545. *รายงานการสำรวจการสมรสของหญิงไทยกับสามีชาวต่างชาติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์
- Atoh, Makoto, Kandiah Vasantha and Ivanov, Serguey. 2004. The Second Demographic Transition in Asia?: Comparative analysis of the Low Fertility Situation in East and Southeast Asian Countries. *The Japanese Journal of Population*, 2 (1): 42-75.
- Panam, A., Caouette, T., Kyaw Zaw, K.M. and Punpuing, S. 2004. *Migrant Domestic Workers: From Burma to Thailand*. Nakhon Pathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Chayovan, N. 1989. Marriage Registration among Thai Women. In Institute of Population Studies (Eds.), *Health and Population Studies Based on the 1987 Thailand Demographic and Health Survey* (Pp. 205-221). Bangkok: Institute of Population Studies, Chulalongkorn University.
- Douglass, Michael. 2006. Global Householding in Pacific Asia. *International development Planning Review Special Issue on ‘Global Householding in East and Southeast Asia’* Vol.28 no.4: 421-445.
- Foster, Brian L. 1975. Continuity and Change in Rural Thai Family structure. *Journal of Anthropological Research*: 31: 34-50.
- _____. 1978. Domestic Development Cycles as a Link between Population Process and Other Social Process. *Journal of Anthropological Research* 34: 415-441.
- _____. 1982. Microdemographic Variation and Family Composition in Four Thai Villages. *Human Ecology* 10(4): 439-454.
- Foster, Brian L. and Seidman, S. B. 1976. Structural Variability in Stem Family Development Cycles: A Simulation Approach. *Behavior Science Research* 11(4): 263-276.
- Goode, W. 1963. *World Revolution and Family Patterns*. New York: Free Press.
- Jampaklay, A. 2007. Marital Unions and Unmarried Cohabitation in the Context of Thailand: *Are Marrieds and Cohabitors Different?* Unpublished manuscript.

- Huguet, J.W. and Punpuing, P. 2005. *International Migration in Thailand*. Bangkok: International Organization for Migration, Office in Bangkok, Thailand.
- Jones, G. W. 2004. Not “When to Marry” But “Whether to Marry”: The Changing Context of Marriage Decision in East and Southeast Asia. In G. W. Jones and K. Rmadas (Eds.), *(Un)tying the Knot: Ideal and Reality in Asian Marriage*, (pp.3-56). Singapore: Asia Research Institute, National University of Singapore.
- Kiernan, K. 2001. The Rise of Cohabitation and Childbearing outside Marriage in Western Europe. *International Journal of Law, Policy and the Family* 15, 1-21.
- Lesthaeghe, R. and Neels, K. 2002. From the First to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4): 325-360.
- Matsuo, Hideko. 2001. Is Japan a Second Demographic Transition Country? Discussion Paper presented at the Conference on the Second Demographic Transition in Europe, Bad Harrenelb, Germany, 23-28 June 2001.
- Oppenheimer, V. K. 2003. Cohabiting and Marriage during Young Men’s Career-Development Process. *Demography*, 40(1): 127-149.
- Potter, J. 1976. *Thai Peasant Social Structure* (pp. 147-162). Chicago: The University of Chicago Press.
- Rindfuss, R.R., Choe, M.K., Bumpass, L.L. and Tsuya, N. 2004. Social Networks and Family Change in Japan. *American Sociological Review*, 69 (6): 838-861.
- Samart, S. 2007. *Unmarried Cohabitation in Thailand: The Case of Migrants Workers in Bangkok*. Unpublished MA Thesis. Center for East and South-East Asian Studies (South-East Asia Track), Lund University, Sweden.
- Smith, H. E. 1973. The Thai Family: Nuclear or Extended. *Journal of Marriage and the Family*, 35 (1): 136-141
- Smock, P. J. and Manning, W. D. 1997. Cohabiting partners’ economic circumstance and marriage. *Demography*, 34 (3): 331-341
- Surkyn, J. and Lesthaeghe, R. 2004. Value Orientations and the Second Demographic Transition (SDT) in Northern, Western and Southern Europe: An Update. *Demographic Research*, Special Collection 3, Article 3 (www.demographic-research.org)
- Tosakul, R. 2007. Cross-Border Marriage: Experience of Village Women in Northeast Thailand with Western Men. Unpublished manuscript.
- van de Kaa, Dirk J. 2002. The Idea of Second Demographic Transition in Industrialized Countries. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002.
- Yamarat, K. 2007. Self-Designed Sexual Companionship: A Case Study of College Students in Kanchanaburi, Thailand. Unpublished PhD Dissertation, Faculty of Graduate Studies, Mahidol University.

1

มิติประชากรและครอบครัว ของคนสองรุ่น

ปราโมทย์ ประสาทกุล
ปัทมา วาฬพัฒนวงศ์

บทคัดย่อ

บทความนี้เปรียบเทียบพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์และการสร้างครอบครัวของคนสองรุ่น คนสองรุ่นในการศึกษานี้หมายถึง ประชากรรุ่นเกิดล้านที่เกิดในช่วงที่ภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยอยู่ในระดับที่สูงมาก คือ คนที่เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2506 ถึง 2526 ซึ่งมีอายุ 25 - 45 ปี ในปี พ.ศ. 2551 คนรุ่นนี้กำลังอยู่ในวัยเจริญพันธุ์ในปัจจุบัน ประชากรอีกรุ่นหนึ่ง คือ คนรุ่นก่อนที่เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2469 - 2488 และมีอายุ 25 - 44 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2513 (ปัจจุบันอายุราว 73 - 82 ปี) บทความนี้ ได้นำข้อมูลเชิงประจักษ์มาแสดงให้เห็นว่า ประชากรรุ่นเกิดล้านมีพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ไม่จะเป็นการแต่งงาน หรือการมีบุตรที่นำไปสู่ภาวะเจริญพันธุ์ที่ต่ำกว่าคนรุ่นก่อนมาก เป็นผลให้รูปแบบและการสร้างครอบครัวของประชากรรุ่นเกิดล้านซึ่งนับเป็นคนรุ่นใหม่เปลี่ยนแปลงไปจากครอบครัวของคนรุ่นก่อนมาก ครอบครัวมีขนาดเล็กลง ครอบครัวที่อยู่คนเดียวและครอบครัวที่อยู่กันเพียงสองคนมีสัดส่วนเพิ่มสูงขึ้น ครอบครัวที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างสำคัญ

ประชากรรุ่นเกิดล้าน

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2482 - 2488) ประชากรของประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ประชากรไทยได้เริ่มเข้าสู่ขั้นตอนของ “การเปลี่ยนผ่านทางประชากร” โดยเริ่มที่อัตราการตายได้ลดลงก่อน ประกอบกับการพัฒนาทางด้านสาธารณสุขและสุขภาพ เศรษฐกิจสังคม และความร่วมมือระหว่างประเทศในการพัฒนาด้านต่างๆ ก็เป็นปัจจัยที่ทำให้ “อายุคาดเฉลี่ย” ของประชากรไทยเพิ่มสูงขึ้น ภาวะการตายได้ลดลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการตายในวัยทารกและเด็ก อัตราตายทารกที่เคยสูงกว่า 100 ต่อการเกิดมีชีพ 1,000 ราย ได้ลดต่ำลงจนเหลือต่ำกว่า 100 หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เมื่ออัตราการตายทารกลดลงในขณะที่อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับสูง ทำให้เด็กเกิดภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองมีโอกาสรอดชีพสูงขึ้นอย่างมาก

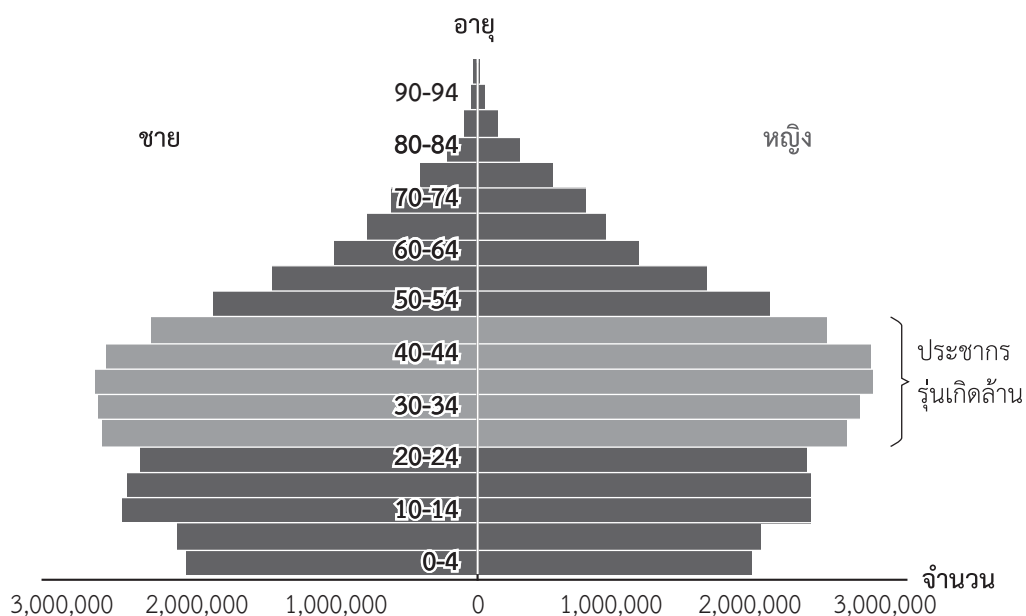
ตามหลักฐานการทะเบียนราษฎร ของกระทรวงมหาดไทย จำนวนเด็กเกิดที่มาจากทะเบียนได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 เป็นต้นมา ระหว่างปี พ.ศ. 2489 - 2495 มีการจดทะเบียนเกิดเฉลี่ยปีละ 5 แสนราย ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2496 - 2500 เด็กเกิดที่มาจากทะเบียนเพิ่มสูงขึ้นเป็นเฉลี่ยปีละ 7 แสนราย และช่วงปี พ.ศ. 2501 - 2505 เฉลี่ยเด็กเกิดปีละ 9 แสนราย

เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2506 จำนวนเด็กเกิดที่จดทะเบียนได้เพิ่มขึ้นอีกจนถึงหลักล้าน และต่อเนื่องไปอีก 20 ปี จนถึง พ.ศ. 2526 ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2506 - 2526 นี้ มีเด็กเกิดในประเทศไทยเกินกว่าล้านคนทุกปี บางปี เช่น ในปี พ.ศ. 2511 และ 2514 มีเด็กเกิดมากถึง 1 ล้าน 2 แสนคน ปราโมทย์ ประสาทกุล และ ปัทมา ว่าพัฒนวงศ์ (2548: 17) เรียกเด็กที่เกิดในช่วงเวลานี้ว่า “**ประชากรรุ่นเกิดล้าน**” หลังจากปี พ.ศ. 2526 จำนวนเด็กเกิดในประเทศไทย ได้ลดต่ำกว่า 1 ล้านคน และค่อยๆ ลดลงเรื่อยๆ จนเหลือเพียงปีละ 8 แสนคน ในปี พ.ศ. 2551

ประชากรรุ่นเกิดล้านนับเป็นคลื่นประชากรลูกที่ใหญ่มาก ในปี พ.ศ. 2552 ประชากรรุ่นที่เกิดปีละมากกว่าหนึ่งล้านคนต่อเนื่องมาตลอด 20 ปีนี้ ถ้าคิดคร่าวๆ ก็จะมีจำนวนสะสมที่ยังมีชีวิตอยู่มากกว่า 20 ล้านคน หรือคิดเป็นประมาณหนึ่งในสามของประชากรทั้งหมด ประชากรรุ่นเกิดล้านมีอายุระหว่าง 26 ถึง 46 ปี นับว่าอยู่ในช่วงวัยทำงานที่มีสภาพร่างกายแข็งแรง และกระฉับกระเฉงสูงสุด อีกไม่นาน คลื่นประชากรรุ่นเกิดล้านนี้จะทยอยออกจากวัยทำงานและกลายเป็นผู้สูงอายุต่อไป เมื่อถึงเวลาที่ประชากรรุ่นเกิดล้านเคลื่อนเข้าสู่วัยสูงอายุ ประเทศไทยก็มีอัตราการกลายเป็นสังคมผู้สูงอายุเร็วยิ่งขึ้นไปอีก

เนื่องจากประชากรรุ่นเกิดล้านเป็นกลุ่มประชากรที่มีขนาดใหญ่มาก ดังนั้น พฤติกรรมด้านต่างๆ ของคนรุ่นนี้ จึงมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมของประเทศโดยรวม ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร เชื่อได้ว่าภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรรุ่นเกิดล้านนี้กำลังลดลง แต่จะลดลงมากน้อยอย่างไร และมีสาเหตุมาจากอะไรนั้น ยังไม่มีการศึกษาให้ลึกลงไปในรายละเอียด บทความนี้จึงประสงค์ที่จะตรวจสอบ “**พฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์**” เช่น การแต่งงาน การสร้างครอบครัว และการมีลูกของประชากรรุ่นเกิดล้าน โดยเปรียบเทียบพฤติกรรมดังกล่าวกับคนรุ่นก่อน ความรู้ที่จะได้จากการศึกษานี้จะช่วยให้เรามองเห็นภาพสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงประชากรของประเทศไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในเรื่องแนวโน้มภาวะเจริญพันธุ์ และสังคมผู้สูงอายุ เมื่อประชากรรุ่นเกิดล้านเคลื่อนตัวเข้าสู่วัยสูงอายุในอนาคต

รูปที่ 1 พีระมิดประชากรไทย พ.ศ. 2551

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลทะเบียนราษฎร พ.ศ. 2551

ระเบียบวิธีศึกษา

การศึกษานี้ต้องการเปรียบเทียบพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ของ “ประชากรรุ่นเกิดล้าน” กับ “คนรุ่นก่อน” ดังนั้น จึงแบ่งประชากรออกเป็น 2 รุ่น

(1) “ประชากรรุ่นเกิดล้าน” คือ ประชากรที่เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2506 - 2526 ซึ่งในปี พ.ศ. 2551 ประชากรรุ่นนี้จะมีอายุระหว่าง 25 - 45 ปี แต่เพื่อให้สอดคล้องกับการแบ่งเป็นกลุ่ม 5 ปี จึงเลือกใช้ประชากรอายุ 25 - 44 ปี โดยประมาณ

(2) “คนรุ่นก่อน” ในการศึกษาครั้งนี้ จะเลือกเอาประชากรในกลุ่มอายุเดียวกับประชากรรุ่นเกิดล้านในปี พ.ศ. 2551 คือ ประชากรที่มีอายุ 25 - 44 ปี แต่เป็นประชากร ณ ปี พ.ศ. 2513 หรือเมื่อเวลาประมาณ 30 กว่าปีก่อน (นับจากปัจจุบัน) คนรุ่นก่อนในการศึกษานี้จึงหมายถึง ประชากรไทยที่เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2469 - 2488

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ นำมาจาก 3 แหล่ง ได้แก่

(1) สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ. 2513 - 2543 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เพื่อวัดสถานภาพสตรีและพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ของคนรุ่นเกิดปี พ.ศ. 2469 - 2488 ซึ่งมีอายุ 25 - 44 ปี ในปี พ.ศ. 2513 ตัวชี้วัดการสืบทอดพันธุ์ที่ได้จากสำมะโนประชากรมีอาทิ สัดส่วนประชากรที่แต่งงาน จำนวนบุตรเกิดรอด และอัตราเจริญพันธุ์รายกลุ่มอายุ

(2) การสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2548 - 2549 เพื่อวัดพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ของคนรุ่นเกิดปี พ.ศ. 2506 - 2525 ซึ่งมีอายุ 25 - 44 ปี ในปี พ.ศ. 2551 ตัวชี้วัดที่ได้จากการสำรวจครั้งนี้มีอาทิ สัดส่วนประชากรที่แต่งงาน จำนวนบุตรเกิดรอด และอัตราเจริญพันธุ์รายกลุ่มอายุ

(3) สถิติการจดทะเบียนราษฎร จากสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย

ข้อมูลจากทั้งสามแหล่งที่กล่าวมาข้างต้น ได้นำมาใช้ในการคำนวณดัชนีชี้วัดต่างๆ ที่จะสะท้อนให้เห็นภาวะการสืบทอดพันธุ์ของประชากรทั้งสองรุ่นวัยได้ สำหรับข้อมูลที่แสดงภาวะเจริญพันธุ์ของคนรุ่นเกิดล้านในปี พ.ศ. 2551 นั้น ได้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร ในปี พ.ศ. 2548 - 2549 โดยมีข้อสมมติว่าสัดส่วนของสตรีที่เคยสมรส จำนวนบุตรเกิดรอดเฉลี่ย และอัตราเจริญพันธุ์ในปี พ.ศ. 2551 ไม่แตกต่างจากปี พ.ศ. 2548 - 2549 มากนัก ข้อสมมุติดังนี้อาจทำให้ดัชนีต่างๆ เกี่ยวกับภาวะเจริญพันธุ์ของคนรุ่นเกิดล้านสูงกว่าความเป็นจริงเล็กน้อย เพราะมีแนวโน้มว่าการแต่งงานและการมีบุตรของประชากรไทยอาจลดต่ำลงบ้างในช่วงระยะเวลา 2 - 3 ปี จากปี พ.ศ. 2548 - 2549 จนถึงปี พ.ศ. 2551 แต่ก็ไม่น่าจะแตกต่างกันมากนัก

ผลของการศึกษา

ก่อนที่จะเปรียบเทียบพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ของประชากรรุ่นเกิดล้าน กับรุ่นก่อน เราได้ตรวจสอบสถานภาพทางสังคมของสตรีทั้งสองรุ่น ทั้งนี้เรามีข้อสมมุติฐานว่า สถานภาพสตรีน่าจะมีผลต่อภาวะสมรสและภาวะเจริญพันธุ์ เมื่อสตรีมีสถานภาพสูงขึ้น เช่น มีการศึกษาสูงขึ้น มีบทบาทในการทำงานนอกบ้านมากขึ้น สตรีก็จะเลือกอยู่เป็นโสดมากขึ้น และถ้าแต่งงานแล้ว ก็เลือกที่จะมีบุตรน้อยลง

เป็นที่ชัดเจนว่าสถานภาพสตรีได้สูงขึ้นอย่างมากในช่วงเวลา 3 - 4 ทศวรรษ ที่ผ่านมา เมื่อดูจากระดับการศึกษา ประชากรไทยอายุ 20 - 24 ปี ที่มีการศึกษาระดับอุดมศึกษาในปี พ.ศ. 2513 คิดเป็นอัตราส่วนร้อยละ 2 กันทั้งชายและหญิง คือไม่ถึงร้อยละ 2 แต่ผู้หญิงในวัยนี้ที่มีการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้เพิ่มสูงขึ้นเร็วกว่าผู้ชาย กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2543 ผู้หญิงจบชั้นอุดมศึกษาได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 21 ในขณะที่ผู้ชายมีเพียงร้อยละ 15 เท่านั้น (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ร้อยละของประชากรอายุ 20 - 24 ปี ที่มีการศึกษาระดับอุดมศึกษา จำแนกตามเพศ พ.ศ. 2513 - 2543

พ.ศ.	ชาย	หญิง
2513	1.7	1.6
2523	6.1	6.6
2533	8.8	10.8
2543	15.3	20.7

ที่มา: คำนวณจากสำมะโนประชากร พ.ศ. 2513 - 2543

การทำงานในเชิงเศรษฐกิจของประชากรวัยแรงงาน ผู้หญิงมีส่วนร่วมในการทำงานเพิ่มขึ้นอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2513 ผู้หญิงอายุ 20 - 49 ปี ทำงานในเชิงเศรษฐกิจเพียงร้อยละ 50 เท่านั้น แต่ได้เพิ่มสูงขึ้นถึงประมาณร้อยละ 90 ในปี พ.ศ. 2543 ซึ่งเป็นอัตราการทำงานพอๆ กับผู้ชาย (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ร้อยละของการทำงานในเชิงเศรษฐกิจของผู้ที่อยู่ในกำลังแรงงานอายุ 20 - 49 ปี จำแนกตามเพศและกลุ่มอายุ พ.ศ. 2513 และ 2543

กลุ่มอายุ	ชาย		หญิง	
	2513	2543	2513	2543
20 - 24	64.7	81.5	50.3	81.8
25 - 29	66.7	89.1	49.7	88.9
30 - 34	68.4	92.1	51.1	91.0
35 - 39	67.8	93.3	51.0	92.3
40 - 44	67.5	94.0	51.7	93.1
45 - 49	65.0	93.7	50.1	92.5

ที่มา: คำนวณจากสำมะโนประชากร พ.ศ. 2513 - 2543

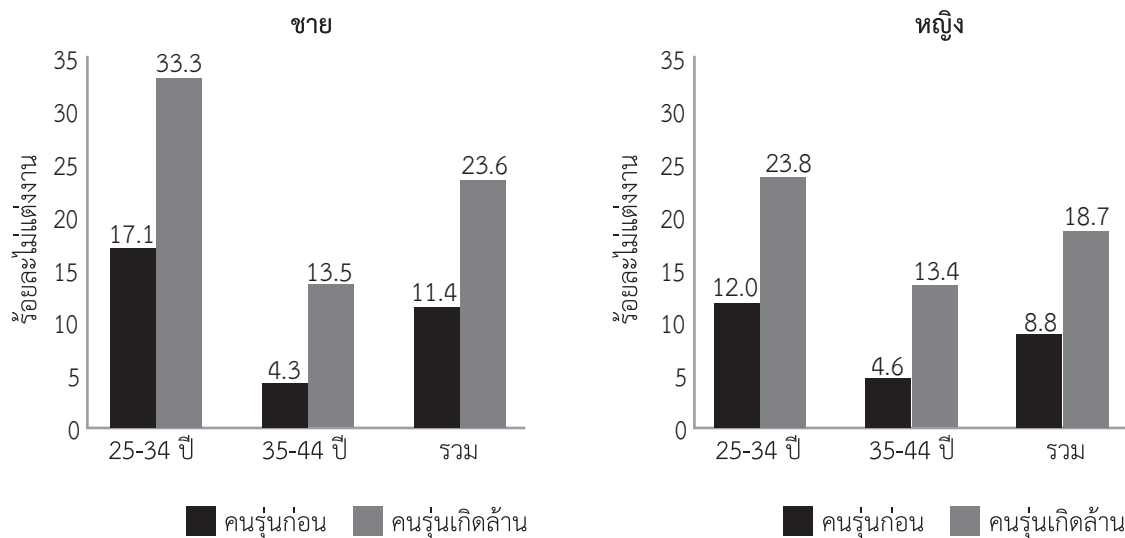
กล่าวได้ว่าปัจจุบันนี้ ผู้หญิงรุ่นเกิดล้านมีสถานภาพที่สูงขึ้นอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อ 30 - 40 ปี ก่อน ถ้าดูระดับการศึกษาของประชากรชายและหญิง ผู้หญิงรุ่นเกิดล้านที่มีการศึกษาระดับอุดมศึกษามีเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าผู้ชายมากพอสมควร ถ้าดูการทำงาน ผู้หญิงรุ่นเกิดล้านมีอัตราการทำงานในเชิงเศรษฐกิจไม่น้อยไปกว่าผู้ชายเลย

(1) คนรุ่นเกิดล้านอยู่เป็นโสดมากขึ้น

ประชากรรุ่นเกิดล้านทั้งชายและหญิงอยู่เป็นโสด หรือไม่แต่งงานมากกว่าคนรุ่นก่อนมาก ในปี พ.ศ. 2551 ประชากรรุ่นเกิดล้านชาย อายุ 25 - 44 ปี อยู่เป็นโสดร้อยละ 23.6 ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าประชากรชายอายุ 25 - 44 ปี เมื่อปี พ.ศ. 2513 ถึง 2.1 เท่า ประชากรหญิงก็เช่นเดียวกัน หญิงรุ่นเกิดล้านอยู่เป็นโสดร้อยละ 18.7 ในขณะที่คนรุ่นก่อนอยู่เป็นโสดเพียงร้อยละ 8.8

ความแตกต่างของการไม่แต่งงานของคนสองรุ่นยิ่งเห็นได้ชัดเมื่อแบ่งคนแต่ละรุ่นออกเป็น 2 กลุ่มอายุ คือ อายุ 25 - 34 ปี และ 35 - 44 ปี ในกลุ่มอายุหลัง คนรุ่นก่อน ผู้ชายอยู่เป็นโสดเพียงร้อยละ 4.3 และผู้หญิงร้อยละ 4.6 เปรียบเทียบกับคนรุ่นเกิดล้านในวัย 35 - 44 ปี ที่มีผู้ชายอยู่เป็นโสดถึงร้อยละ 13.5 และผู้หญิงร้อยละ 13.4 (ดูรูปที่ 2)

รูปที่ 2 เปรียบเทียบร้อยละของคนไม่แต่งงานระหว่าง “คนรุ่นก่อน” และ “คนรุ่นเกิดล้าน

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 และข้อมูลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2548 - 2549

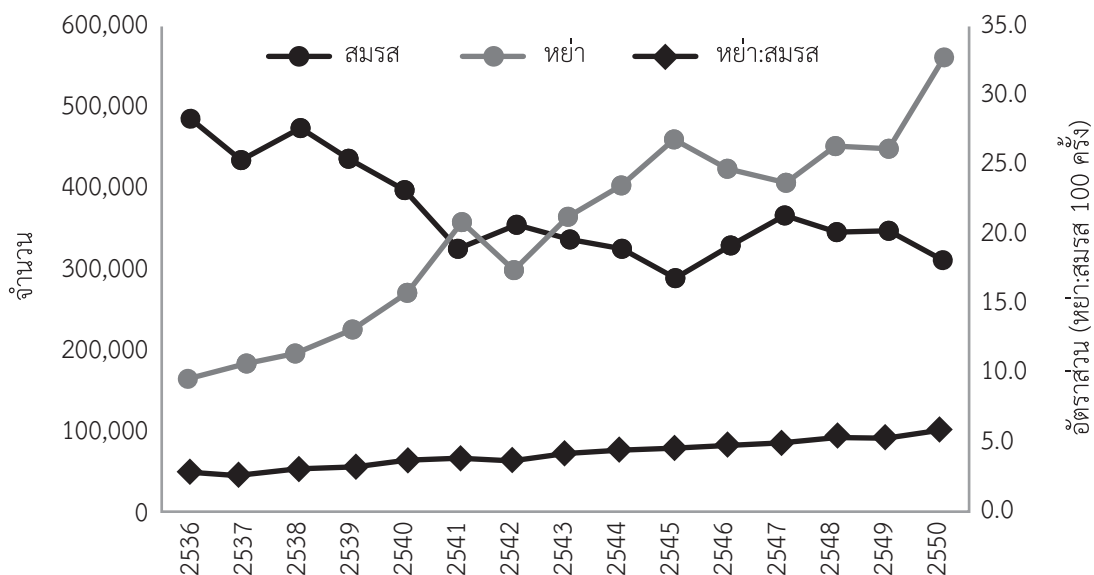
การที่ประชากรรุ่นเกิดล้านทั้งชายและหญิงมีอัตราการอยู่เป็นโสดเพิ่มมากขึ้นเช่นนี้ เป็นสัญญาณที่ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบในทางลบที่จะมีต่อภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทย เมื่ออยู่เป็นโสดกันมากขึ้น คู่ชายหญิงที่จะมีลูกเพื่อสืบทอดพันธุ์ต่อไปก็ลดน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้น การสร้างครอบครัวใหม่ก็ลดน้อยลงตามไปด้วย “ค่านิยม” ในการสร้างครอบครัวเป็นเรื่องที่น่าติดตามศึกษา สัดส่วนของประชากรทั้งชายและหญิงที่ไม่แต่งงานที่เพิ่มสูงขึ้นเช่นนี้ อาจสะท้อนให้เห็นว่าคนรุ่นใหม่ มีค่านิยมที่จะแต่งงานเพื่อสร้างครอบครัวใหม่ลดลง

สถิติการจดทะเบียนสมรสของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ช่วยยืนยันว่าการแต่งงานของคนรุ่นใหม่มีแนวโน้มที่จะลดลงจริงๆ กล่าวคือก่อนปี พ.ศ. 2540 แต่ละปี จะมีการจดทะเบียนสมรสเกินกว่า 4 แสนราย แต่หลังจากปีนั้น จำนวนการจดทะเบียนสมรสได้ลดลงเรื่อยๆ จนในปี พ.ศ. 2550 เหลือเพียง 3 แสนรายเท่านั้น

(กรมการปกครอง, 2552ก) อย่างไรก็ตาม ข้อมูลการจดทะเบียนสมรสนี้อาจมีข้อบกพร่องในการชี้วัดภาวะสมรสที่แท้จริงอยู่บ้าง ในสังคมไทย ปัจจุบัน มีการแต่งงานอยู่กินด้วยกันโดยไม่จดทะเบียนตามกฎหมายอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย ไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลทางธุรกิจ หรือความต้องการเป็นอิสระ ที่ไม่ต้องการให้การจดทะเบียนสมรสมาเป็นพันธะผูกพันใดๆ ก็ตาม

สัญญาณในทางลบของสถาบันครอบครัวไทยอีกอย่างหนึ่ง คือ จำนวนการจดทะเบียนหย่าที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้น ก่อนปี พ.ศ. 2540 จำนวนการจดทะเบียนหย่าแต่ละปีมีประมาณ 5 หมื่นราย จำนวนการหย่าได้เพิ่มสูงขึ้น ในปี พ.ศ. 2550 มีคู่สามีภรรยาที่มาจดทะเบียนหย่ามากถึง 1 แสนราย (กรมการปกครอง, 2552ก) เท่ากับว่าอัตราการหย่าต่อการสมรส 100 ครั้ง ได้พุ่งขึ้นสูงจากที่เคยอยู่เพียง 10 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2536 เป็นสูงกว่า 30 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2550 (ดูรูปที่ 3) นับเป็นสถิติเกี่ยวกับการครองคู่ของคนในสังคมไทยในปัจจุบันที่ควรติดตามเฝ้าระวังอย่างใกล้ชิดต่อไป

รูปที่ 3 จำนวนการจดทะเบียนสมรส ทะเบียนหย่า และอัตราส่วนจดทะเบียนหย่าต่อการสมรส 100 ครั้ง พ.ศ. 2536 - 2549

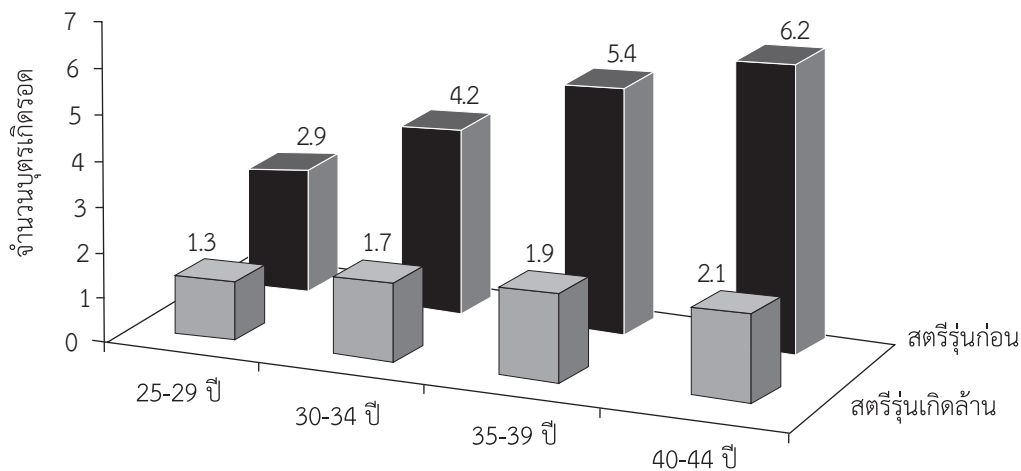

ที่มา: คำนวณจากประมวลสถิติงานการทะเบียน พ.ศ. 2536 - 2550

(2) ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรรุ่นเกิดล้านลดลง

เมื่อดูจำนวน “บุตรเกิดรอด” หรือ “บุตรที่ยังมีชีวิตอยู่” ของผู้หญิงที่แต่งงานแล้วทั้งสองรุ่น จะเห็นได้ชัดเจนว่าคนรุ่นเกิดล้านมีลูกน้อยกว่าคนรุ่นก่อนมากถึงประมาณ 3 เท่าตัว ผู้หญิงรุ่นก่อน เมื่อมีอายุ 25 - 29 ปี ถ้าแต่งงานแล้วก็มีลูกมากถึง 3 คน ในขณะที่ผู้หญิงรุ่นเกิดล้านในวัยเดียวกันจะมีลูกเพียงคนเดียวเท่านั้น ในกลุ่มอายุ 30 - 39 ปี ผู้หญิงแต่งงานแล้วรุ่นก่อนจะมีลูก 4 - 5 คน ในขณะที่ผู้หญิงรุ่นเกิดล้านมีลูกเพียง 2 คน เท่านั้น ในช่วงอายุ 40 - 44 ปี ผู้หญิงรุ่นก่อนมีลูกแล้ว 6 คน เปรียบเทียบกับรุ่นเกิดล้านที่มีเพียง 2 - 3 คน เท่านั้น (ดูรูปที่ 4)

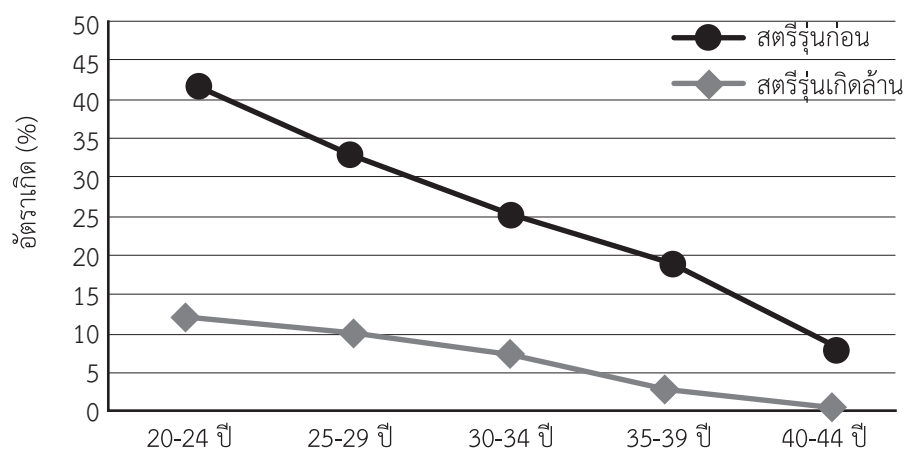
รูปที่ 4 เปรียบเทียบจำนวนบุตรเกิดรอดของสตรีที่แต่งงานแล้วรุ่นก่อนกับสตรีรุ่นเกิดล้าน

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 และข้อมูลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2548 - 2549

การที่ประชากรรุ่นเกิดล้านอยู่เป็นโสดกันมากขึ้นและคนที่แต่งงานแล้วก็มีลูกกันน้อยลง ทำให้ “ภาวะเจริญพันธุ์รวม” หรือ จำนวนบุตรเฉลี่ยตลอดวัยเจริญพันธุ์ของสตรีได้ลดลงจนต่ำกว่าภาวะเจริญพันธุ์ของสตรีรุ่นก่อนประมาณ 4 เท่า ในกลุ่มอายุที่มีภาวะเจริญพันธุ์สูง อัตราเกิดหรืออัตราที่สตรีในกลุ่มอายุ 20 - 34 ปี ของสตรีรุ่นเกิดล้านจะให้กำเนิดบุตรในปีหนึ่งสูงเพียงร้อยละ 8 - 13 เท่านั้น ในขณะที่สตรีรุ่นก่อนในวัยเดียวกันมีอัตราเกิดในกลุ่มอายุนี้นับถึงร้อยละ 26 - 43 ซึ่งสูงกว่าอัตราของสตรีรุ่นเกิดล้านมากกว่า 4 เท่าตัว ในขณะที่ในกลุ่มอายุสุดท้ายคือ 40 - 44 ปี สตรีรุ่นก่อนมีอัตราเกิดสูงถึงร้อยละ 10 แต่สตรีรุ่นเกิดล้านมีอัตราเกิดเกือบจะเป็นศูนย์ คือ รุ่นเกิดล้านในวัยนี้เกือบจะไม่มีใครให้กำเนิดบุตรเลยในปีหนึ่ง (ดูรูปที่ 5)

รูปที่ 5 เปรียบเทียบอัตราเกิดรายอายุของสตรีที่แต่งงานแล้วรุ่นก่อนกับสตรีรุ่นเกิดล้าน

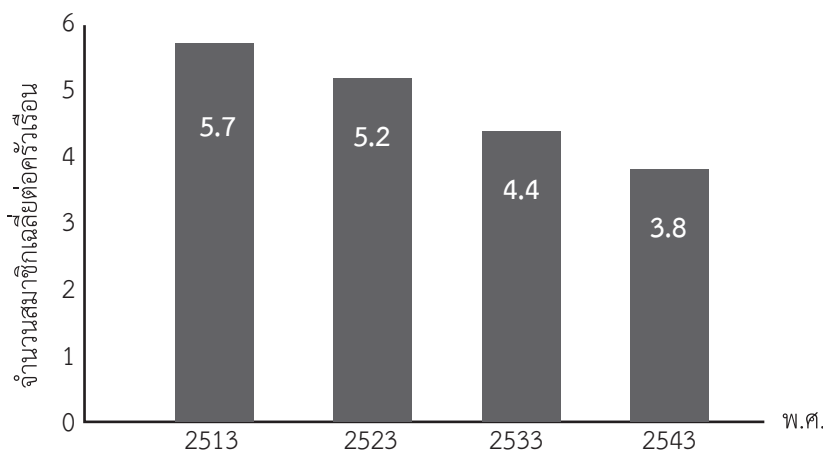
ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 โดยใช้เทคนิคประชากรศาสตร์ทางอ้อมขององค์การสหประชาชาติ (United Nations, 1983) และข้อมูลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2548 - 2549

(3) ครอบครัวของคนรุ่นเกิดล้านเปลี่ยนรูปแบบไป

ครอบครัวในฐานะเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ในรอบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ครอบครัวไทยมีขนาดเล็กลง และลักษณะการอยู่อาศัยที่เคยมีคนหลายรุ่นอยู่รวมในครัวเรือนเดียวกันเป็นครอบครัวขยาย ก็เปลี่ยนรูปเป็นอยู่คนเดียว หรืออยู่เฉพาะพ่อแม่ลูกมากขึ้น

ถ้าดูขนาดของครัวเรือน ซึ่งหมายถึงจำนวนคนที่พักอาศัยอยู่ในบ้านเรือนเดียวกัน ข้อมูลจากสำมะโนประชากร ปี พ.ศ. 2513 แสดงว่าครัวเรือนไทยมีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย 5.7 คน ขนาดของครัวเรือนค่อยๆ เล็กลงจนในปี พ.ศ. 2543 ขนาดครัวเรือนเฉลี่ยเหลืออยู่เพียง 3.8 คน (ดูรูปที่ 6) และน่าจะเล็กลงอีกในเวลาต่อมา

รูปที่ 6 แนวโน้มขนาดครัวเรือนของประเทศไทย พ.ศ. 2513 - 2543

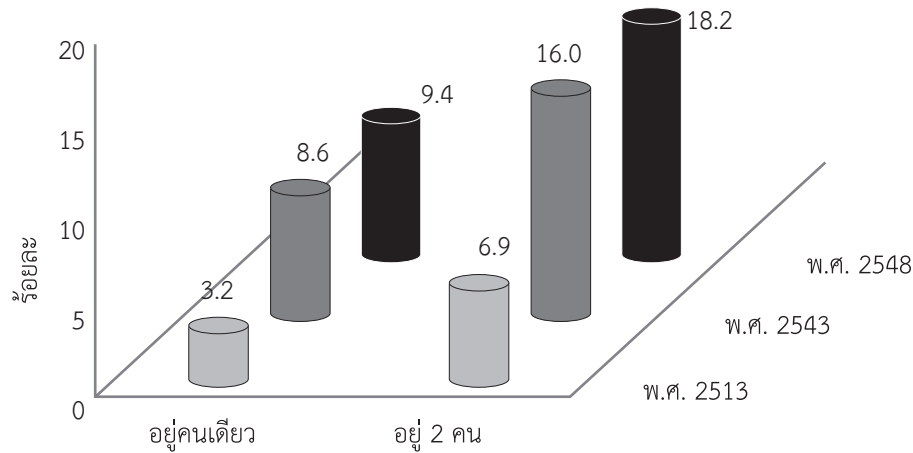

ที่มา: สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 - 2543

ข้อมูลทะเบียนราษฎรของกระทรวงมหาดไทยรายงานจำนวนประชากรและจำนวนบ้านแต่ละปี “บ้าน” ตามความหมายของทะเบียนราษฎรอาจใกล้เคียงกับ “ครัวเรือน” ในการสำรวจสำมะโนประชากรของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2513 ทะเบียนราษฎรรายงานว่า มีประชากร 35.6 ล้านคน และมีบ้าน 5.6 ล้านหลัง (กรมการปกครอง, 2514) เฉลี่ย 6.3 คน ต่อบ้าน ขนาดบ้านได้ลดลงอย่างมากในช่วงเวลาเกือบ 40 ปี ที่ผ่านมา เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2551 มีประชากร 63.4 ล้านคน และมีบ้าน 20.6 ล้านหลัง (กรมการปกครอง, 2552ข) เฉลี่ยเท่ากับ 3.1 คน ต่อบ้าน พอที่จะกล่าวได้ว่า ครัวเรือนในยุคของคนเกิดล้านมีขนาดเล็กกว่าครัวเรือนของคนรุ่นก่อนประมาณ 2 เท่าตัว

แนวโน้มที่น่าสนใจอีกประการหนึ่ง คือ สัดส่วนของครัวเรือนที่มีผู้อาศัยอยู่คนเดียวและอยู่กันเพียงสองคนเพิ่มสูงขึ้น ในปี พ.ศ. 2513 ครัวเรือนคนเดียวมีเพียงร้อยละ 3 แต่ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นร้อยละ 8 และ 9 ในปี พ.ศ. 2543 และ 2548 ตามลำดับ สำหรับครัวเรือนที่อยู่กันเพียงสองคนนั้น เพิ่มจากร้อยละ 7 ในปี พ.ศ. 2513 เป็นร้อยละ 16 และ 18 ในปี พ.ศ. 2543 และ 2548 ตามลำดับ (ดูรูปที่ 7) ทั้งครัวเรือนที่อยู่คนเดียวและอยู่เพียงสองคน มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้นอีกอย่างแน่นอนในปัจจุบัน

รูปที่ 7 ร้อยละการอยู่อาศัยคนเดียวและอยู่กัน 2 คน ณ ปี พ.ศ. 2548 เปรียบเทียบกับเมื่อปี พ.ศ. 2513 และ 2543

ที่มา: คำนวณจากข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513 และ 2543 และข้อมูลการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ. 2548 - 2549

สรุป

บทความนี้มีความประสงค์เพียงเพื่อตรวจสอบพฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์ของประชากรรุ่นเกิดล้าน ซึ่งเป็นคลื่นประชากรลูกที่ใหญ่มาก ปัจจุบันคนรุ่นเกิดล้านอยู่ในช่วงสูงสุดของวัยทำงานและวัยเจริญพันธุ์ เราได้นำพฤติกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างครอบครัว การแต่งงาน และการมีบุตรของคนรุ่นเกิดล้านไปเปรียบเทียบกับคนรุ่นเมื่อประมาณ 40 ปีก่อนที่อยู่ในวัยเดียวกัน

ผลของการศึกษามีได้ผิดแผกไปจากที่คาดหมายไว้ คนรุ่นเกิดล้านทั้งชายและหญิงมีการศึกษาสูงขึ้น สตรีรุ่นเกิดล้านมีสถานภาพสูงขึ้น เมื่อดูจากการศึกษาที่ได้รับ สถานภาพการทำงานและสถานภาพทางสังคมที่สูงขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนรุ่นเกิดล้านแต่งงานน้อยลง และอยู่เป็นโสดมากขึ้น ค่านิยมที่จะแต่งงานอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะการจดทะเบียนสมรสตามกฎหมายได้มีน้อยกว่าคนรุ่นก่อนอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มของการหย่าร้างสูงขึ้นด้วย

เมื่อแต่งงานแล้ว คนรุ่นเกิดล้านก็จะมีลูกน้อยกว่าคนรุ่นก่อนถึงประมาณ 3 เท่าตัว อัตราเจริญพันธุ์ของคนรุ่นเกิดล้านจึงได้ลดต่ำกว่าของคนรุ่นก่อนอย่างมาก สตรีรุ่นก่อนซึ่งมีลูกเฉลี่ยถึงประมาณ 6 คนตลอดวัยเจริญพันธุ์ของตนได้มีลูกน้อยลงจนเฉลี่ยเหลือเพียง 1.5 ซึ่งหมายความว่าภาวะเจริญพันธุ์ของสตรีรุ่นเกิดล้านได้ต่ำกว่าระดับทดแทนไปอย่างมาก

พฤติกรรมการสืบทอดพันธุ์โดยพิจารณาจากการแต่งงานและการมีลูกของประชากรรุ่นเกิดล้านเช่นนี้น่าจะมีผลอย่างมากต่อสภาพสังคมไทยในอนาคต เมื่อคนรุ่นเกิดล้านมีอายุมากขึ้นและทยอยเข้าสู่วัยสูงอายุในเวลาอีกไม่นาน ลูกๆ ของคนรุ่นนี้ซึ่งมีจำนวนน้อย อาจมีส่วนไม่เพียงพอที่เกื้อหนุนผู้สูงอายุที่มีเป็นจำนวนและสัดส่วนสูงขึ้น รัฐและสังคมอาจต้องรับภาระมากขึ้นในการดูแลผู้สูงอายุนั้นๆ ในกลุ่มผู้สูงอายุนั้นเอง การที่มีคนโสดเป็นจำนวนมาก และมีลูกกันน้อย ทำให้เรามองเห็นภาพในอนาคตว่าจะมีผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังคนเดียว หรืออยู่กันเพียงสองคนเป็นสัดส่วนที่สูงขึ้น การที่ชุมชนหรือสังคมจะต้องมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการดูแลผู้สูงอายุมากขึ้นในช่วงเวลานับแต่บัดนี้เป็นต้นไปจึงเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง. 2514. *ประมวลสถิติงานการทะเบียน พ.ศ. 2513*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.
- _____. 2552ก. *รายงานสถิติจำนวนประชากรและบ้านทั่วประเทศและรายจังหวัด ณ เดือนธันวาคม พ.ศ. 2551*. สืบค้นเมื่อ 24 มีนาคม 2552 (http://www.dopa.go.th/xstat/pop51_1.html).
- _____. 2552ข. *ประมวลสถิติงานการทะเบียนปี 2550*. สืบค้นเมื่อ 24 มีนาคม 2552 (http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/services_files/modules50_1.xls).
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒนางศ์. (2548). “สถานการณ์ประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2548”. หน้า 14 - 31. ใน *ประชากรและสังคม 2548: ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548*. กฤตยา อาชวนิจกุล และปราโมทย์ ประสาทกุล (บรรณาธิการ). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. มปป.ก. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2513*.
- _____. มปป.ข. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2523*.
- _____. มปป.ค. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2533*.
- _____. 2545. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543*.

2

การศึกษาเพื่อการเฝ้าระวัง “บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย” ในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม¹

อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์
ปัญญา ชูเลิศ

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเฝ้าระวังและศึกษาสถาบันครอบครัวไทยในปัจจุบัน โดยการสร้างและวิเคราะห์ดัชนีความพร้อมของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย โดยใช้ข้อมูลระดับประเทศ ปลายปี พ.ศ.2551 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในการสำรวจสถานการณ์ของสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย การศึกษาพบว่า ความพร้อมของบทบาทและหน้าที่ของสถาบันครอบครัวตามดัชนีที่ได้สร้างขึ้น มีอยู่เพียงร้อยละ 8.8 หรือ ร้อยละ 5.9 เท่านั้น กล่าวได้ว่าสถาบันครอบครัวไทยยังคงมีบทบาทที่สำคัญ และทำหน้าที่ได้ค่อนข้างจะสมบูรณ์ อย่างไรก็ตามในประชากรบางกลุ่ม ครอบครัวมีบทบาทและหน้าที่น้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ อาจมีผลสืบเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ที่คืบคลานเข้ามาในประเทศ ทำให้มีการเปลี่ยนผ่านทางสถานการณ์ทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนวัฒนธรรมบางประการที่มีผลในทางลบต่อครอบครัว โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ซึ่งพบว่า ประชากรที่ประกอบอาชีพที่ไม่มีความมั่นคง และมีฐานะยากจน จะมีความอ่อนแอของครอบครัวมากกว่าประชากรกลุ่มอื่นๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและทัศนคติ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงหรือถดถอยลงของความเคร่งในศาสนา จริยธรรม ความมีจิตอาสา ตลอดจนการเกิดพฤติกรรมความฟุ่มเฟือย ซึ่งมีผลต่อระดับความพร้อมของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวอย่างชัดเจนและมีนัยสำคัญทางสถิติ ข้อค้นพบนี้กล่าวได้ว่า มีนัยที่สำคัญทางนโยบายของประเทศ ทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาค

¹ การศึกษาเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “สถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย” เริ่มดำเนินงาน พ.ศ. 2551 โดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ภายใต้ความร่วมมือกับ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข และ สำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

บทนำ

ในช่วงกว่า 30 ปีที่ผ่านมา กระแสโลกาภิวัตน์ได้หลั่งไหลเข้าสู่ประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก ประเทศไทยมิได้เป็นข้อยกเว้นจากการได้รับผลกระทบของกระแสดังกล่าว ไม่ว่าด้านบวกหรือลบ ซึ่งทำให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนผ่านทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมไปอย่างรวดเร็ว กระแสโลกาภิวัตน์ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมไทยอย่างมาก โดยเฉพาะสถาบันครอบครัวซึ่งเป็นสถาบันหลักอย่างหนึ่งของสังคม สถาบันครอบครัวในรูปแบบดั้งเดิม รวมทั้งบทบาทและหน้าที่ไม่สามารถคงสภาพอยู่ได้ กรณีที่พูดถึงกันอย่างสุดโต่ง ก็คือ กระแสโลกาภิวัตน์อาจทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลาย หรืออย่างน้อยก็ทำให้สถาบันครอบครัวไทยอ่อนแอลง ความเชื่อเช่นนี้มีการพูดถึงกันมาก แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ระดับประเทศที่ชัดเจนว่าเป็นจริงหรือไม่อย่างไร การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะนำเอาข้อมูลระดับประเทศมาพิสูจน์ทางสถิติว่ากระแสโลกาภิวัตน์ได้มีผลต่อสถาบันครอบครัวในสังคมไทยอย่างไร

สถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม

อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านของสังคมไทย ได้เริ่มมานานกว่า 100 ปีแล้ว เมื่อประเทศต่างๆ ในสังคมโลก ได้มีการติดต่อสื่อสารกันมากขึ้น ระบอบการปกครองได้พัฒนาสู่ความเป็นประชาธิปไตยแบบตะวันตก ลัทธิทุนนิยมมีชัยชนะเหนือระบบเศรษฐกิจแบบเก่า และเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ประชากรตอบโต้และพยายามเอาชนะความยากจนที่เห็นชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศที่พัฒนาแล้วการตอบโต้ทางประชากรได้เริ่มขึ้นอย่างชัดเจนเมื่อ ประมาณ 50 ปีที่แล้ว ภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง โดยมีสาเหตุมาจากการระเบิดตัวของจำนวนประชากร ในช่วงดังกล่าวพบอัตราตายลดลงในขณะที่อัตราเกิดยังคงสูงอยู่ ส่งผลให้ประชากรมีพฤติกรรมตอบโต้ด้วยการวางแผนขนาดครอบครัวจนครอบครัวมีขนาดเล็กลง ประชากรย้ายถิ่นที่อยู่ ชะลอการสมรสให้ช้าลง และอยู่เป็นโสดกันมากขึ้น แม้การเกิดจะลดลงได้ในเวลาอันสั้นจนทำให้โครงสร้างอายุของประชากรเปลี่ยนแปลงไป โดยมีสัดส่วนผู้สูงอายุมากขึ้น ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย รวมทั้งประเทศไทย ก็ยังต้องติดตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่โหมเข้ามาอยู่ต่อไป เพราะกระแสดังกล่าวส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็ว มีวัฒนธรรมใหม่เข้ามาแทนที่การดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมมากขึ้น ทำให้ค่านิยมและบทบาทหน้าที่ของสถาบันทางสังคมหลายสถาบัน รวมทั้งสถาบันครอบครัวต้องเปลี่ยนแปลงไป การเฝ้าระวังสถานการณ์อย่างใกล้ชิด และการมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมให้สอดคล้องกับสถานการณ์เหล่านี้จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง²

วัตถุประสงค์และกรอบของการศึกษา

วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้ คือ การวัดและ “เฝ้าระวัง” บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทยในสังคมปัจจุบัน เพื่อจะตอบคำถามว่าในสถานการณ์เปลี่ยนผ่านทางสังคมและประชากร อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลง

² สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมสถาบันครอบครัว โดยกำหนดให้การส่งเสริมสถาบันครอบครัวและชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของแผนการปรับโครงสร้างทางสังคมให้เข้มแข็งและยั่งยืน ในการกำหนดวิสัยทัศน์เบื้องต้นของประเทศไทยสู่ปี 2570 ซึ่งจะเป็นกรอบทิศทางการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (วิสัยทัศน์ประเทศไทยสู่ปี 2570)

ของโลกและโลกาภิวัตน์นั้น³ บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย⁴ ยังมีอยู่ในระดับใด และครอบครัวไทยยังเข้มแข็ง ด้อยหรือไม่ หรือถ้าสถาบันครอบครัวมีความอ่อนแอหรือบกพร่อง ก็จะมีวัดในเชิงปริมาณว่ามีความอ่อนแอหรือบกพร่อง อยู่เท่าใด สัดส่วนของคนไทยที่มีครอบครัวอ่อนแอหรือบกพร่องในบทบาทและหน้าที่มีอย่างน้อยแค่ไหนและอย่างไร นอกจากนี้ยังจะวิเคราะห์ตรวจสอบดูว่าคนเหล่านั้นอยู่ที่ใด และมีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อเป็นการเฝ้าระวังสังคมไทยในภาคส่วนต่างๆ ให้ได้อย่างครบถ้วน

การศึกษาดังกล่าวนี้นี้ มีกรอบความคิดที่ว่า กระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลอย่างไรต่อครอบครัวไทยบ้าง แนวความคิดที่ว่ากระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้เกิดความล่มสลายของสถาบันครอบครัว เป็นความจริงหรือไม่ ถ้าจริง จริงเพียงใด ถ้าไม่จริงเราจะต้องคอยเฝ้าระวังอย่างไรบ้างเพื่อไม่ให้ความบกพร่องหรือความล่มสลายของสถาบันครอบครัวเกิดขึ้นได้ ในสังคมไทย การเฝ้าระวังดังกล่าวจึงจำเป็นต้องตรวจสอบการเปลี่ยนผ่านของประชากร เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ที่เกิดจากกระแสโลกาภิวัตน์ด้วย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงมีสมมติฐานว่า กระแสโลกาภิวัตน์อาจไม่ได้ส่งผล กระทบต่อการล่มสลายของครอบครัวไทยโดยตรง แต่กระทบผ่านสถานการณ์ทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมก่อน แล้วจึงกระทบต่อบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวอีกชั้นหนึ่ง (ดูรูปที่ 1)

รูปที่ 1 กรอบการศึกษาโดยสังเขป

ตามกรอบความคิดดังกล่าวนี้ เชื่อว่า กระแสโลกาภิวัตน์ในกว่า 30 ปีที่ผ่านมา ได้ทำให้ลักษณะทางประชากรของประเทศเปลี่ยนแปลงไป ขนาดครอบครัวเล็กลง อายุการแต่งงานสูงขึ้น การแต่งงานลดน้อยลง การหย่าร้างสูงขึ้น มีการอพยพเข้าสู่เมืองมากขึ้น ความเป็นเมืองสูงขึ้น เศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น อาชีพเกษตรกรรมลดน้อยลง แต่เพิ่มการใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรม และการจ้างงานในบริษัทหรือโรงงานมากขึ้น การใช้จ่ายในครัวเรือนมีความจำเป็นมากขึ้น ด้านค่านิยมทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป ความเอื้ออาทรและความมีจิตอาสาซึ่งเป็นลักษณะสังคมดั้งเดิมของไทยลดลง ความเคร่งในศาสนาลดลง สิ่งเหล่านี้ทั้งหมดอาจนำไปสู่ความล่มสลาย ความบกพร่อง หรือความอ่อนแอของครอบครัว โดยบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวลดน้อยถอยลง

³ สามารถศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ความหมายของ“โลกาภิวัตน์”ความหมายของครอบครัว บทบาทและความสำคัญของครอบครัวและครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ในหนังสือเรื่อง ครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์ ของสมพร เทพสิทธา, 2538.

⁴ ในเว็บไซต์คลังปัญญาไทย (<http://www.panyathai.or.th>) ได้มีการสรุปบทบาทหน้าที่ของครอบครัวว่ามี 3 ประการ คือ 1.เป็นแหล่งขัดเกลาทางสังคม ให้การอบรม การเรียนรู้ การถ่ายทอดทางวัฒนธรรม ประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ 2.เป็นแหล่งถ่ายทอดวิชาชีพระดับและฝึกฝนอาชีพ การบ่มเพาะให้เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่มีคุณภาพ 3.เป็นแหล่งให้การสังคมสงเคราะห์เบื้องต้น มีความเอื้ออาทร ให้ความช่วยเหลือในเครือญาติในสภาวะวิกฤตต่างๆ นอกจากนี้ ครอบครัวยังเป็นเสมือนแหล่งบ่มเพาะทักษะทางการเมือง การอยู่ร่วมกันอย่างมีกติกา มีบทบาท หน้าที่รับผิดชอบ เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน การตัดสินใจร่วมกัน รู้จักฟังและสื่อสารเจรจาประนีประนอมกันด้วยความรัก ความเข้าใจ และเหตุผล รู้จักการให้อภัยกัน

ข้อมูลและตัวแปรที่ศึกษา

กลุ่มประชากรที่ศึกษา

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลระดับประเทศจาก โครงการสำรวจสภาวะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2551 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เก็บข้อมูลในเดือนตุลาคม โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นชายและหญิงอายุ 15 ปี ขึ้นไป จำนวน 27,100 คน

ตัวแปรที่ศึกษา

ตัวแปรตาม: ดัชนีความบกพร่องในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว วัดจากการประเมินตนเองถึงปัจจัยสนับสนุนที่คาดว่าจะได้รับจากครอบครัวรวม 3 ข้อ⁵ ซึ่งหากตอบว่า “มาก” หรือ “มากที่สุด” ไม่ครบทั้ง 3 คำถาม จะถือได้ว่าเป็นครอบครัวที่มีความบกพร่อง โดยคำถามทั้ง 3 ข้อ เป็นดังนี้

1. ท่านรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว
2. หากท่านป่วยหนักท่านเชื่อว่าครอบครัวจะดูแลท่านเป็นอย่างดี
3. สมาชิกในครอบครัวท่านมีความรักและผูกพันต่อกัน

ตัวแปรอิสระ: คุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม

ประชากร ได้แก่ อายุ เพศ ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน สถานภาพสมรส จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และเขตที่อยู่อาศัย ชนบท เมือง มหานคร

เศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจ การมีของใช้ในครัวเรือนที่แสดงฐานะความร่ำรวย วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ พฤติกรรมการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยและการไม่ออม

สังคม ได้แก่ ภาคที่อยู่อาศัย การศึกษา ศาสนา ความเคร่งศาสนา คุณธรรม จรรยาบรรณ และจิตอาสา ทิศทางสังคมและวัฒนธรรม

ข้อจำกัดของการศึกษา

การศึกษานี้ ยังมีข้อจำกัดของข้อมูลอยู่หลายประการกล่าวคือ

1. ข้อมูลที่ใช้วัดบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวในการศึกษานี้ เป็นบทบาทและหน้าที่ ตามความคิดเห็นของสมาชิกในครอบครัวแต่ละคน จึงเป็นการสะท้อนความคิดเห็นของสมาชิกแต่ละคนจากประสบการณ์จริงในครอบครัวของเขาเอง ความคิดเห็นนี้อาจไม่สามารถชี้วัดบทบาทหน้าที่ของครอบครัวที่แท้จริงได้

⁵ คำถาม 3 ข้อดังกล่าว เป็นคำถามวัดการได้รับการสนับสนุนจากครอบครัว (Family Support) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแบบสอบถามวัดสุขภาพจิตของคนไทยฉบับสั้น 15 ข้อ ของอภิชัย มงคล และคณะ, 2547.

2. ข้อมูลบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวในการศึกษาครั้งนี้ เป็นข้อมูลระดับบุคคล ไม่ใช่ระดับครัวเรือน เพราะถามถึงบทบาทและหน้าที่ดังกล่าวจากสมาชิกในครัวเรือนแต่ละคน ซึ่งอาจมองภาพไม่เหมือนกัน *การศึกษานี้ได้แก้ไขโดยยึดบุคคลใด บุคคลหนึ่งในครัวเรือน เป็นผู้ที่ตั้งสมมติฐานว่าน่าจะถูกต้องที่สุด* ดังนั้นในการศึกษานี้ นอกจากดูความเห็นของทุกๆ คนในครอบครัวแล้ว ยังได้ให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของสตรีวัยกลางคน คือ อายุ 35 - 59 ปี ที่อยู่ในครอบครัวที่มีสมาชิก 3 คนขึ้นไป โดยไม่นับสมาชิกในครัวเรือนที่เป็นผู้อาศัย ว่าเป็นความคิดเห็นของครอบครัวที่น่าจะสะท้อนความจริงของครอบครัวได้มากที่สุด ซึ่งเป็นทักษะของสังคมที่มองบทบาทของผู้หญิงโดยเชื่อมโยงกับบทบาทในครอบครัว ซึ่งสมมติฐานข้อนี้ยังคงเป็นข้อจำกัดของการศึกษารั้งนี้

3. ข้อมูลที่ใช้วัดบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวในการศึกษาครั้งนี้เป็นเพียงบทบาทและหน้าที่บางส่วนเท่านั้น คือ ดูเฉพาะการให้ความมั่นคงและความอบอุ่นกลมเกลียว ตลอดจนการดูแลรักษาในยามเจ็บป่วยที่ต้องการการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ส่วนบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวในเรื่องอื่นๆ เช่น การเลี้ยงดูบุตร การถ่ายทอดค่านิยมทางสังคม การให้การศึกษา การช่วยเหลือกันในเรื่องการเงินและการสร้างครอบครัว การดูแลกันทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ เนื่องจากความจำกัดของข้อมูล

4. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาแบบตัดขวาง โดยทำการเปรียบเทียบคุณลักษณะต่างๆ ในเวลาหนึ่งเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงข้ามคุณลักษณะหนึ่งไปสู่อีกคุณลักษณะหนึ่ง เป็นเพียงข้อสมมติฐานว่ามีการเปลี่ยนแปลงจากเวลาหนึ่งไปสู่อีกเวลาหนึ่งเท่านั้น⁶ ไม่ได้เป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงโดยการมีข้อมูลต่อเนื่องระยะยาวจริงๆ การเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงสมมติเท่านั้น ในอนาคตถ้าการวัดและเฝ้าระวังบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวมีความสำคัญ และเป็นไปได้ ก็ควรมีการจัดเก็บข้อมูลดังกล่าวนี้ในการสำรวจสถานะสังคมและวัฒนธรรม ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปีต่อไป ซึ่งจะช่วยให้สามารถดูการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องต่อไปได้

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

จากการวิเคราะห์ข้อมูลว่าด้วย บทบาทและหน้าที่ของครอบครัว พบว่า ในปี 2551 ครอบครัวไทยยังคงมีบทบาทและหน้าที่สมบูรณ์ดีอยู่โดยส่วนรวม กล่าวคือ ร้อยละของคนไทยทั้งหมดที่รายงานว่าครอบครัวของเขาบกพร่องในบทบาทและหน้าที่ หรือไม่สามารถทำบทบาทและหน้าที่ให้แก่เขาได้ครบถ้วนมีอยู่เพียง ร้อยละ 8.8 เท่านั้น และเมื่อศึกษาเฉพาะรายงานของสตรีวัย 35 - 59 ปี ที่ไม่ใช่ผู้อาศัยในครอบครัว และเป็นผู้ที่อยู่ในครอบครัวที่มีคนอยู่ 3 คนขึ้นไป ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของครอบครัวโดยทั่วไปส่วนใหญ่ปรากฏว่า การรายงานว่าครอบครัวไทยอ่อนแอจากตัวแทน คือ สตรีวัย 35 - 59 ปี มีอยู่เพียงร้อยละ 5.9 เท่านั้น (ดูตารางที่ 2) ไม่ว่าข้อมูลจากตัวอย่างทั้งหมด หรือจากเฉพาะสตรีวัยกลางคน ไม่พบว่าครอบครัวไทยอยู่ในขั้นล่มสลายแต่อย่างใด อาจกล่าวได้เพียงว่าครอบครัวไทยมีความอ่อนแออยู่บ้างหรือควรได้รับการเฝ้าระวังต่อไปในอนาคต

⁶ อย่างไรก็ดี ข้อมูลแบบตัดขวางนี้ก็สามารถชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงมาจากอดีตได้พอสมควร เช่น ข้อมูลในอดีตที่เราทราบอยู่แล้วว่า ประเทศไทยมีผู้ที่ประกอบอาชีพกสิกรรมมากถึงร้อยละ 80 ของผู้ที่ประกอบอาชีพทั้งหมด และข้อมูลในปัจจุบันมีผู้ประกอบอาชีพกสิกรรมเพียงร้อยละ 60 เท่านั้น การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงตามโลกาภิวัตน์ประการหนึ่ง

ตารางที่ 1 ร้อยละของครอบครัวที่อ่อนแอ จำแนกตาม เพศ อายุ และคุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม

คุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม	ชาย		หญิง	
	15-59 ปี	60 ปี +	15-59 ปี	60 ปี +
ความเกี่ยวพันกับหัวหน้าครัวเรือน				
หัวหน้าครัวเรือน	9.3	9.4	13.3	22.3
(N)	(6,135)	(1,703)	(3,682)	(1,468)
ภรรยาหรือสามี	4.2	12.0	5.2	5.5
(N)	(502)	(108)	(6,063)	(994)
บุตรที่ยังไม่สมรส	6.3	0.0	4.3	0.0
(N)	(1,111)	(1)	(1,206)	(6)
บุตรที่สมรสแล้ว	6.8	0.0	5.2	16.7
(N)	(370)	(0)	(1,302)	(6)
บุตรชาย บุตรสะใภ้	2.4	0.0	6.1	0.0
(N)	(294)	(7)	(392)	(3)
บุตรของบุตร	6.0	0.0	12.3	0.0
(N)	(134)	(0)	(187)	(0)
พ่อ แม่ พ่อแม่ของคู่สมรส	0.0	5.1	5.3	9.6
(N)	(12)	(98)	(76)	(270)
ญาติอื่น ๆ	10.3	9.1	10.7	9.6
(N)	(291)	(22)	(466)	(52)
ผู้อาศัย และคนรับใช้	32.7	0.0	16.5	0.0
(N)	(49)	(0)	(85)	(4)
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน				
1 คน	31.8	31.0	27.8	39.9
(N)	(855)	(197)	(771)	(431)
2 คน	9.5	10.3	9.3	14.7
(N)	(1,751)	(580)	(2,474)	(743)
3 คน	4.1	6.3	5.9	11.3
(N)	(2,194)	(383)	(3,183)	(532)
4 คน	5.0	4.3	5.6	8.4
(N)	(2,067)	(305)	(3,228)	(415)
5 คน	4.9	2.8	5.4	4.5
(N)	(1,023)	(215)	(1,899)	(309)
6 คน	5.0	6.9	6.1	6.9
(N)	(656)	(174)	(1,117)	(245)
7 คน	10.2	0.0	4.4	5.9
(N)	(187)	(40)	(389)	(68)
8 คนขึ้นไป	6.7	8.9	9.2	3.4
(N)	(165)	(45)	(401)	(58)

คุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม	ชาย		หญิง	
	15-59 ปี	60 ปี +	15-59 ปี	60 ปี +
สถานภาพสมรส				
โสด	13.6	25.6	8.2	26.3
(N)	(2,176)	(39)	(2,234)	(118)
สมรส	4.9	6.5	5.9	6.7
(N)	(6,218)	(1,529)	(9,717)	(1,277)
หม้าย/หย่า/แยกกันอยู่	28.3	18.9	18.8	21.2
(N)	(502)	(371)	(1,513)	(1,407)
พื้นที่อยู่อาศัย				
กรุงเทพมหานคร	10.2	11.1	8.8	14.0
(N)	(1,350)	(207)	(1,812)	(286)
ในเขตเทศบาล	8.3	8.1	7.4	12.3
(N)	(1,861)	(369)	(2,656)	(553)
นอกเขตเทศบาล	7.9	9.3	7.6	15.5
(N)	(5,685)	(1,362)	(8,995)	(1,963)
ภาค				
กรุงเทพมหานคร	10.2	11.1	8.8	14.0
(N)	(1,350)	(207)	(1,812)	(286)
ภาคกลาง	10.0	12.4	10.0	16.3
(N)	(2,133)	(452)	(3,031)	(669)
ภาคเหนือ	6.9	8.5	5.9	15.2
(N)	(1,665)	(425)	(2,452)	(547)
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	7.5	7.9	7.0	14.4
(N)	(2,630)	(623)	(4,393)	(981)
ภาคใต้	7.3	6.9	7.2	12.5
(N)	(1,117)	(231)	(1,774)	(319)
การศึกษาสูงสุดที่จบ				
ไม่เคยเรียน	10.8	10.1	10.5	16.3
(N)	(1,408)	(681)	(2,561)	(1,200)
ประถมศึกษา	8.3	9.7	7.6	14.5
(N)	(3,272)	(961)	(5,321)	(1,403)
มัธยมศึกษา	7.7	6.6	7.2	5.5
(N)	(3,303)	(211)	(4,237)	(128)
ปริญญาตรี และสูงกว่า	7.6	2.6	4.5	9.7
(N)	(882)	(76)	(1,323)	(62)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

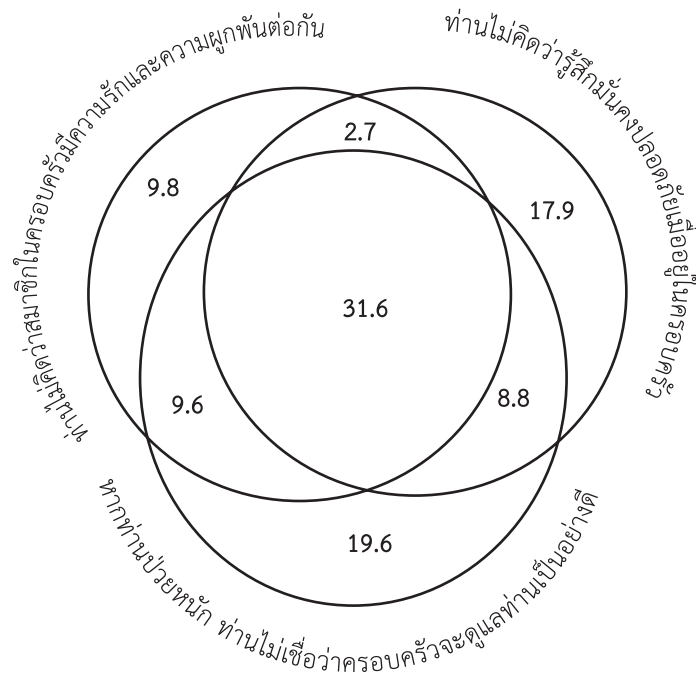
คุณลักษณะทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม	ชาย		หญิง	
	15-59 ปี	60 ปี +	15-59 ปี	60 ปี +
อาชีพ				
ข้าราชการ/ พนักงานรัฐวิสาหกิจ	5.6	5.3	4.6	0.0
(N)	(834)	(19)	(764)	(7)
พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน	11.7	15.9	10.1	21.8
(N)	(2,042)	(63)	(2,201)	(55)
ค้าขาย/ประกอบธุรกิจส่วนตัว	6.5	12.5	7.8	17.6
(N)	(1,837)	(265)	(2,629)	(353)
เกษตรกร	6.5	5.8	6.3	10.7
(N)	(2,720)	(675)	(3,888)	(524)
รับจ้างทั่วไป / กรรมกร	12.0	7.7	13.9	27
(N)	(532)	(39)	(561)	(63)
นักเรียน / นักศึกษา	4.7	0.0	4.1	0.0
(N)	(548)	(1)	(847)	(0)
แม่บ้าน / ไม่ได้ทำงาน	19	10.3	8.5	13.9
(N)	(311)	(669)	(2,448)	(1,526)
อื่น ๆ	16.9	11.6	13.6	19.8
(N)	(71)	(207)	(118)	(273)
ระดับของใช้ในครัวเรือนที่แสดงฐานะความร่ำรวย				
ระดับต่ำสุด (1 ใน 4 แรก)	8.8	8.5	8.1	8.0
(N)	(2,967)	(508)	(4,606)	(709)
ระดับต่ำ (1 ใน 4 ที่สอง)	9.2	7.9	9.3	19.3
(N)	(2,302)	(491)	(3,432)	(763)
ระดับสูง (1 ใน 4 ที่สาม)	9.7	14.7	7.5	21
(N)	(1,920)	(563)	(2,814)	(847)
ระดับสูงสุด (1 ใน 4 ที่สี่)	5.0	3.7	5.2	6.6
(N)	(1,708)	(375)	(2,609)	(484)
ระดับของใช้ในครัวเรือนที่แสดงวิถีชีวิตเชิงเศรษฐกิจ				
ระดับต่ำสุด (1 ใน 4 แรก)	14.6	14.7	11.5	24.0
(N)	(2,158)	(746)	(3,060)	(1,232)
ระดับต่ำ (1 ใน 4 ที่สอง)	6.9	6.1	7.6	7.9
(N)	(2,233)	(462)	(3,405)	(649)
ระดับสูง (1 ใน 4 ที่สาม)	7.3	6.2	6.7	7.5
(N)	(2,276)	(387)	(3,446)	(480)
ระดับสูงสุด (1 ใน 4 ที่สี่)	4.8	5.0	5.6	6.8
(N)	(2,232)	(343)	(3,551)	(440)
พฤติกรรมการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยและหรือการไม่ออม				
ฟุ่มเฟือย และ/หรือ ไม่ออม	11.9	14.8	11.7	20.5
(N)	(954)	(243)	(1,215)	(327)
ไม่ฟุ่มเฟือย และ/หรือ ออม	7.9	8.4	7.3	14
(N)	(7,943)	(1,694)	(12,247)	(2,475)
การนับถือศาสนา				
พุทธ	8.5	9.4	7.8	14.9
(N)	(8,281)	(1,833)	(12,531)	(2,675)
อิสลาม	6.5	8.4	7.4	12.6
(N)	(522)	(83)	(774)	(103)
คริสต์	5.3	4.5	6.4	8.3
(N)	(95)	(22)	(156)	(24)
คุณลักษณะทางประชากร	ชาย		หญิง	
เศรษฐกิจ และสังคม	15-59 ปี	60 ปี +	15-59 ปี	60 ปี +
ระดับความเคร่งศาสนา				
เคร่งน้อย	13.9	18.3	10.3	24.0
(N)	(1,355)	(164)	(1,587)	(200)
เคร่งปานกลาง	9.6	9.1	9.0	17.7
(N)	(3,005)	(452)	(4,244)	(622)
เคร่งมาก	5.9	8.2	6.5	12.9
(N)	(4,538)	(1,323)	(7,631)	(1,981)
คิดว่าหลักคำสอนเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิต				
จำเป็น	7.8	9.1	7.4	14.6
(N)	(8,178)	(1,884)	(12,758)	(2,716)
ไม่จำเป็น	15.4	15.1	14.1	20.9
(N)	(719)	(53)	(704)	(86)
ใช้หลักคำสอนทางศาสนาเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา				
ทุกครั้ง/แทบทุกครั้ง	6.2	7.0	7.6	14.9
(N)	(3,007)	(1,023)	(5,114)	(1,526)
เป็นบางครั้ง	7.8	12.8	7.6	15.5
(N)	(3,762)	(649)	(5,942)	(928)
น้อยครั้ง/ไม่เคยใช้หลักศาสนา	13.6	12.1	9.5	15.6
(N)	(1,659)	(149)	(1,767)	(173)
ไม่มีปัญหาชีวิต	8.3	5.9	5.0	8.0
(N)	(468)	(118)	(638)	(175)
ให้ความช่วยเหลือคนที่ต้องการความช่วยเหลือแม้ไม่ใชญาติ				
ทำทุกครั้ง/ทำส่วนใหญ่	6.3	6.9	7	9.6
(N)	(3,694)	(840)	(5,378)	(1,140)
ทำบางครั้ง	8.2	9.1	7.8	14.1
(N)	(3,713)	(748)	(5,873)	(1,058)
ทำบางครั้ง/ทำน้อยครั้ง/ไม่ทำ/ไม่มีโอกาส	14.2	15.2	9.3	25.8
(N)	(1,475)	(349)	(2,196)	(601)
ยกโทษและให้อภัยอย่างจริงจังต่อผู้ที่สำนึกผิด				
ทำทุกครั้ง/ทำส่วนใหญ่	6.1	8.2	6.1	13.2
(N)	(5,330)	(1,260)	(8,216)	(1,756)
ทำบางครั้ง	11.2	10.1	10.2	16.4
(N)	(2,683)	(483)	(3,947)	(695)
ทำบางครั้ง/ทำน้อยครั้ง/ไม่ทำ/ไม่มีโอกาส	13.4	13.9	10.4	19.8
(N)	(61)	(194)	(1,277)	(349)
การเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน/หมู่บ้าน				
เข้าร่วมประจำ	4.9	5.2	5.1	11.3
(N)	(2,232)	(518)	(2,724)	(453)
เข้าร่วมบางครั้ง	7.5	8.7	6.9	11.6
(N)	(3,357)	(692)	(5,561)	(910)
ไม่เข้าร่วม/ไม่มีกิจกรรม/ไม่ทราบว่ามีการกิจกรรม	11.6	12.8	10.0	17.8
(N)	(3,309)	(729)	(5,176)	(1,440)
การยอมรับพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงทางสังคม				
รับไม่ได้	7.7	7.9	7.5	13.5
(N)	(1,396)	(598)	(2,534)	(1,050)
รับได้น้อย	7.1	9.5	7.9	14.5
(N)	(4,054)	(923)	(6,257)	(1,211)
รับได้มาก	10.2	10.8	7.6	17.7
(N)	(3,447)	(418)	(4,671)	(542)
รวม	8.4	9.3	7.7	14.8
(N)	(8,897)	(1,939)	(13,462)	(2,803)

ตารางที่ 2 ร้อยละความอ่อนแอของครัวเรือน (เฉพาะหญิงอายุ 35 – 59 ปี ที่ไม่ใช่ผู้อาศัย และอยู่ในครัวเรือนที่มีสมาชิก 3 คนขึ้นไป)

คุณลักษณะ	อ่อนแอ	ไม่อ่อนแอ	จำนวน
ภาค			
กรุงเทพมหานคร	6.3	93.7	775
ภาคกลาง	7.6	92.4	1,341
ภาคเหนือ	4.7	95.3	1,074
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	5.6	94.4	2,069
ภาคใต้	4.5	95.5	758
พื้นที่อยู่อาศัย			
กรุงเทพมหานคร	6.3	93.7	775
ในเขตเทศบาล	5.4	94.6	1,104
นอกเขตเทศบาล	5.8	94.2	4,138
ของใช้ในครัวเรือนที่แสดงฐานะความร่ำรวย			
ระดับต่ำสุด (1 ใน 4 แรก)	6.5	93.5	1,986
ระดับต่ำ (1 ใน 4 ที่สอง)	6.7	93.3	1,426
ระดับสูง (1 ใน 4 ที่สาม)	5.7	94.3	1,253
ระดับสูงสุด (1 ใน 4 ที่สี่)	4.1	95.9	1,353
ของใช้ในครัวเรือนที่แสดงวิถีชีวิตเชิงเศรษฐกิจ			
ระดับต่ำสุด (1 ใน 4 แรก)	7.6	92.4	1,220
ระดับต่ำ (1 ใน 4 ที่สอง)	5.4	94.6	1,534
ระดับสูง (1 ใน 4 ที่สาม)	6.5	93.5	1,639
ระดับสูงสุด (1 ใน 4 ที่สี่)	4.2	95.8	1,624
การนับถือศาสนา			
พุทธ	5.9	94.1	5,638
อิสลาม	5.9	94.1	321
คริสต์	5.2	94.8	58
พฤติกรรมการใช้จ่าย และการออม			
พุ่มเพื่อย และ/หรือ ไม่ออม	8.9	91.1	514
ไม่พุ่มเพื่อย และ/หรือ ออม	5.6	94.4	5,503
รวม	5.9	94.1	6,017

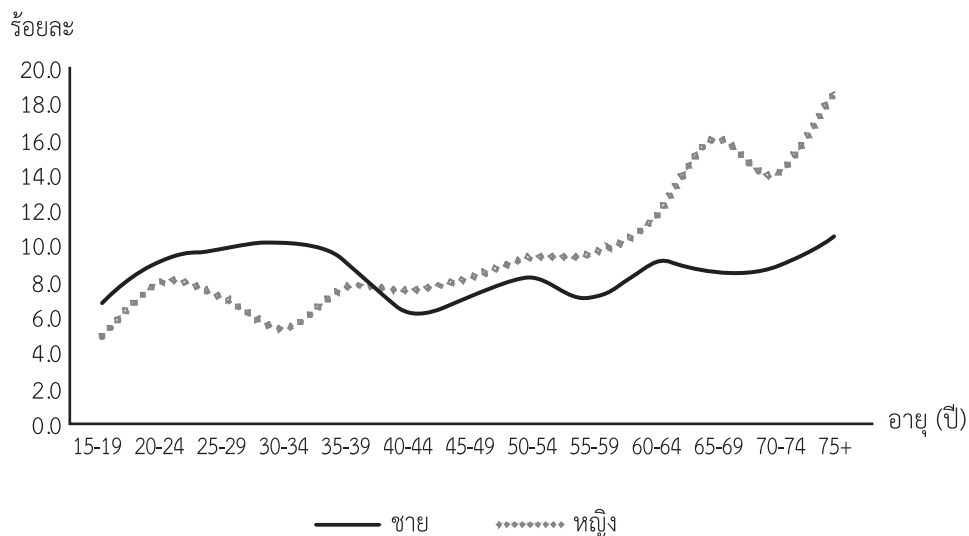
ในกลุ่มผู้ที่คิดว่าครอบครัวของเขามีความพร้อมในบทบาทหน้าที่ ซึ่งมีอยู่ร้อยละ 8.8 นั้น เมื่อเปรียบเทียบความพร้อมดังกล่าวทั้ง 3 มิติ จะพบว่ามีความทับซ้อนของมิติทั้ง 3 อย่างเห็นได้ชัด ประมาณหนึ่งในสามของความพร้อมนี้เป็นความพร้อมของทั้ง 3 มิติ (ดูรูปที่ 2) ความพร้อมในมิติเดียวที่มากที่สุดคือ การไม่เชื่อว่าครอบครัวจะดูแลเขาได้เป็นอย่างดีเมื่อป่วยหนัก (ประมาณร้อยละ 20) รองลงมาได้แก่ การไม่คิดว่ารู้สึกปลอดภัยเมื่ออยู่ในครอบครัว (ประมาณร้อยละ 18)

รูปที่ 2 การกระจายเป็นร้อยละของคำตอบในกลุ่มคนที่ตอบว่าครอบครัวอ่อนแอในมิติใดมิติหนึ่งใน 3 มิติที่มีอยู่ 2,377 คน หรือ ร้อยละ 8.8 ของคนที่ศึกษาทั้งหมด 27,098 คน

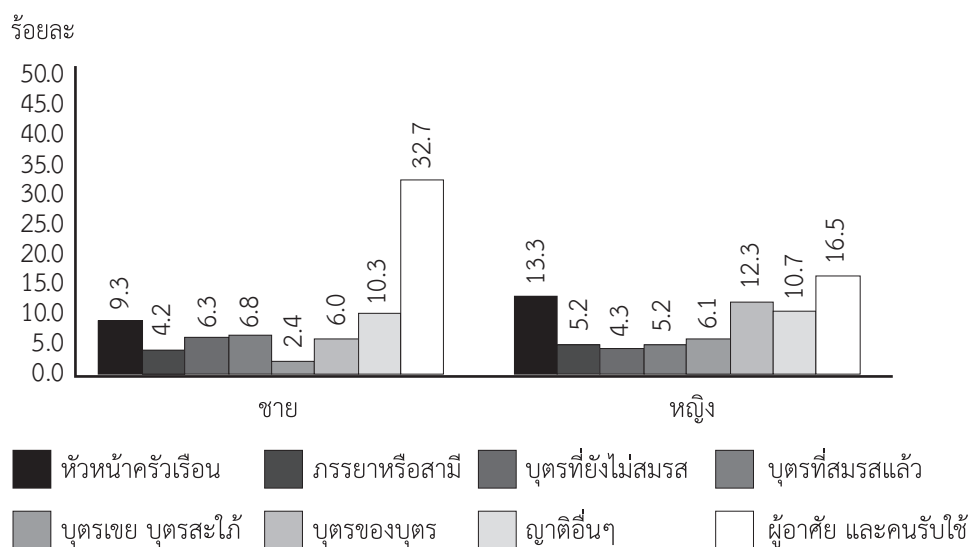
เมื่อแยกการวิเคราะห์หีบหบาทและหน้าที่ของครอบครัวเป็นรายอายุและเพศ (รูปที่ 3) พบว่าในกลุ่มอายุต่ำกว่า 40 ปี ผู้ชายรายงานว่ามีความอ่อนแอในครอบครัว มากกว่าผู้หญิง โดยเฉพาะอย่างยิ่งประมาณอายุ 30 - 34 ปี ผู้ชายรายงานถึงความอ่อนแอในครอบครัวมากที่สุด แม้จะไม่สูงมากนัก (เพียงประมาณร้อยละ 10) หลังจากอายุ 40 ปี ผู้หญิงจะรายงานถึงความอ่อนแอของครอบครัวมากกว่าชาย เมื่ออายุมากขึ้น ความรู้สึกดังกล่าวก็จะสูงขึ้นเรื่อยๆ และสูงขึ้นมากโดยเฉพาะหลังจาก เกษียณอายุ คือ 60 ปี ขึ้นไป ดังนั้น การเฝ้าระวังบทบาท - หน้าที่ของครอบครัวในการดูแลหรือให้ความเชื่อมั่นกับสตรีในวัยเกษียณจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

รูปที่ 3 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศและช่วงอายุ

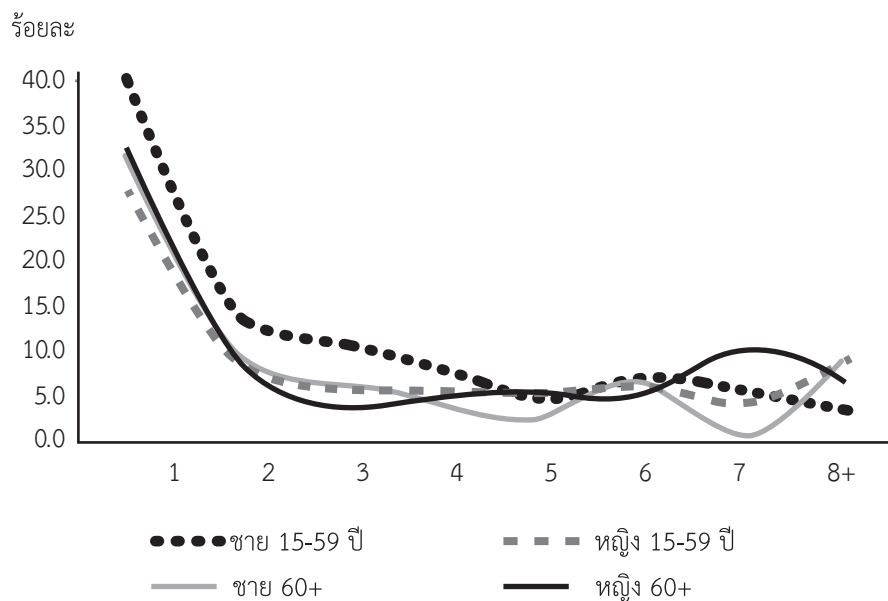
เมื่อเปรียบเทียบการรายงานถึงบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว โดยสมาชิกครอบครัวตามสถานการณ์ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือนของคนไทยวัย 15 - 59 ปี (รูปที่ 4) พบว่า สำหรับหัวหน้าครัวเรือนเอง ถ้าเป็นหญิงจะรายงานปัญหาของความอ่อนแอของครอบครัวในระดับสูง (ร้อยละ 13.3) สมาชิกครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่มีปัญหาด้านความอ่อนแอของครอบครัว แต่อย่างไรก็ดี ยกเว้นญาติและผู้อยู่อาศัย และคนรับใช้เท่านั้น ที่รายงานบทบาทของครอบครัวว่ามีปัญหา ทั้งนี้เพราะบุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่ไม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในครอบครัวแบบปฐมนิเทศเท่ากับสมาชิกในครัวเรือนคนอื่นๆ สำหรับสมาชิกครอบครัวที่เกิดจากการสมรส และเข้ามาอยู่ในครัวเรือนเดียวกันจะพบว่า สะเก็ดที่เข้าไปอยู่ในบ้านของสามีจะมีความรู้สึกถึงปัญหาของครอบครัวบ้าง แต่บุตรเขยที่เข้าไปอยู่ในบ้านของภรรยาแทบจะไม่รายงานถึงความบกพร่องของครอบครัวที่อยู่ด้วยเลย (ร้อยละ 2.4 เท่านั้น) สำหรับสถานภาพหัวหน้าครัวเรือนที่น่าเฝ้าระวังอีกกลุ่มหนึ่งคือ สตรีที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่มีอายุ 60 ปี ขึ้นไป จากตารางที่ 1 พบว่า รายงานความไม่สมบูรณ์ของครอบครัวสูงถึงร้อยละ 22.3

รูปที่ 4 ดัชนีความพร่องในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว อายุ 15 - 59 ปี จำแนกตามเพศ และการเป็นหัวหน้าครัวเรือน

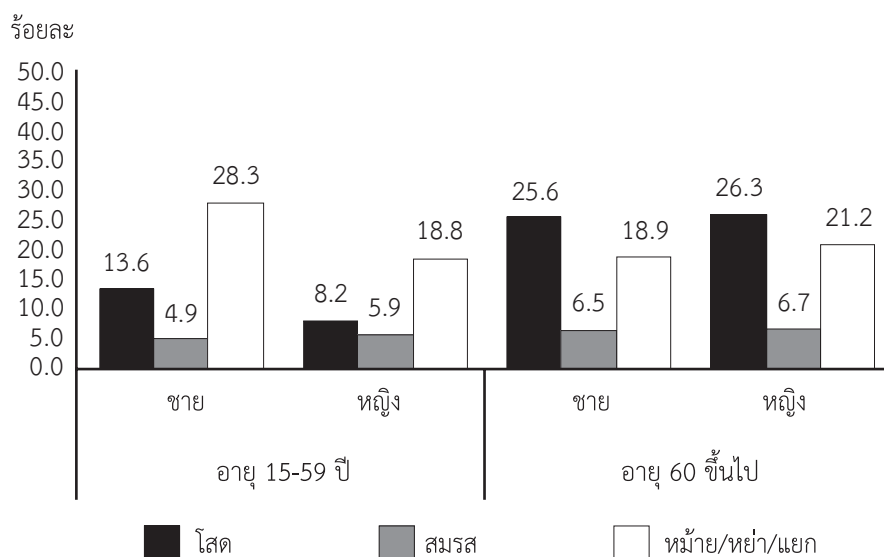
สำหรับขนาดครอบครัว การศึกษาครั้งนี้พบว่า ครอบครัวที่เป็นครอบครัวเดี่ยวหรืออยู่กันเพียงสองคนจะมีปัญหาของครอบครัวมากกว่าครอบครัวใหญ่ (รูปที่ 5) ครอบครัวที่มีสมาชิกประมาณ 3 - 5 คน น่าจะมีความเข้มแข็งมากที่สุด แตกต่างจากครอบครัวที่เล็กกว่านี้ แต่ไม่แตกต่างเท่าไรนักเมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวที่มีสมาชิกมากกว่า 5 คน ขึ้นไป

รูปที่ 5 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และจำนวนสมาชิกในครัวเรือน

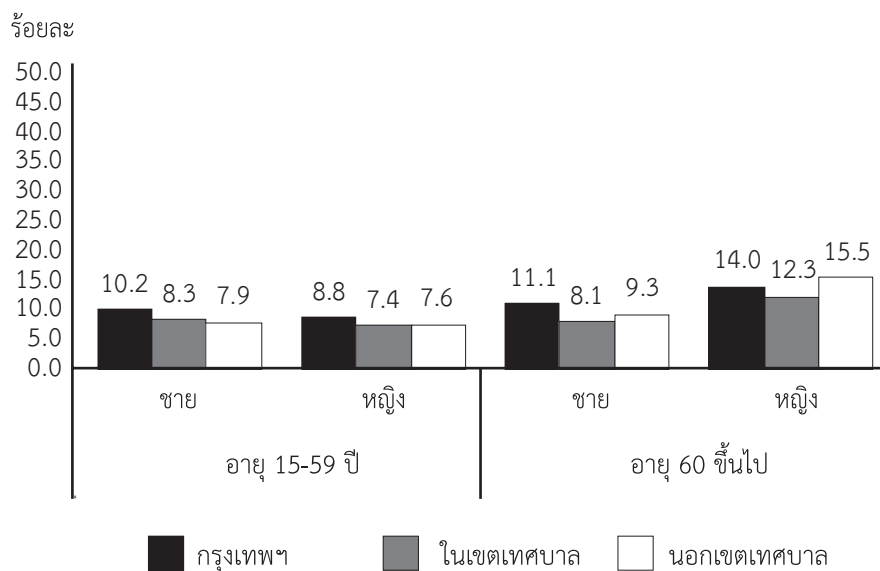
สถานภาพสมรสที่น่าเป็นห่วงอยู่ที่กลุ่มประชากรที่เป็นหม้าย/หย่า/แยก (ดูรูปที่ 6) รายงานความไม่เข้มแข็งของครอบครัวสูงทั้งชาย (ร้อยละ 28.3) และหญิง (ร้อยละ 18.8) คนโสดมีครอบครัวที่อ่อนแอมากกว่าผู้สมรส ปัญหาของคนเป็นโสดจะมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเมื่ออายุสูงขึ้น เมื่ออายุ 60 ปีขึ้นไป คนเป็นโสดจะรายงานความไม่เข้มแข็งของครอบครัวสูงถึงกว่าหนึ่งในสี่ของผู้เป็นโสดทั้งหมด

รูปที่ 6 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และสถานภาพสมรส

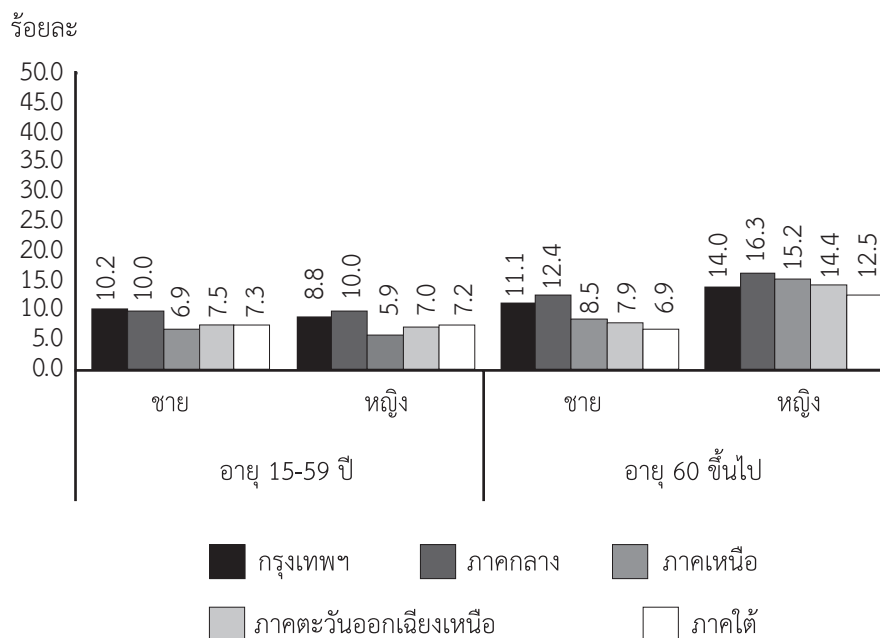

เมื่อคำนึงถึงการกระจายตัวของประชากรในเขตเมืองและเขตชนบท และในภาคต่างๆ ของประเทศแล้ว พบว่าความเข้มแข็งของครอบครัวไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ถึงแม้ว่าการรายงานสภาวะครอบครัวในกลุ่มบุคคลวัย 15 - 59 ปี ที่อาศัยในกรุงเทพมหานครและภาคกลาง อาจพบว่าครอบครัวมีปัญหามากกว่าในเขตและภาคอื่นๆ (รูปที่ 7 และ 8) ที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด ได้แก่ ครอบครัวของผู้สูงอายุโดยเฉพาะผู้สูงอายุสตรี ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด โดยเฉพาะถ้าอยู่ในเขตชนบทได้รายงานความอ่อนแอของครอบครัวสูงสุดคือ ร้อยละ 15

รูปที่ 7 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และเขตพื้นที่อยู่อาศัย

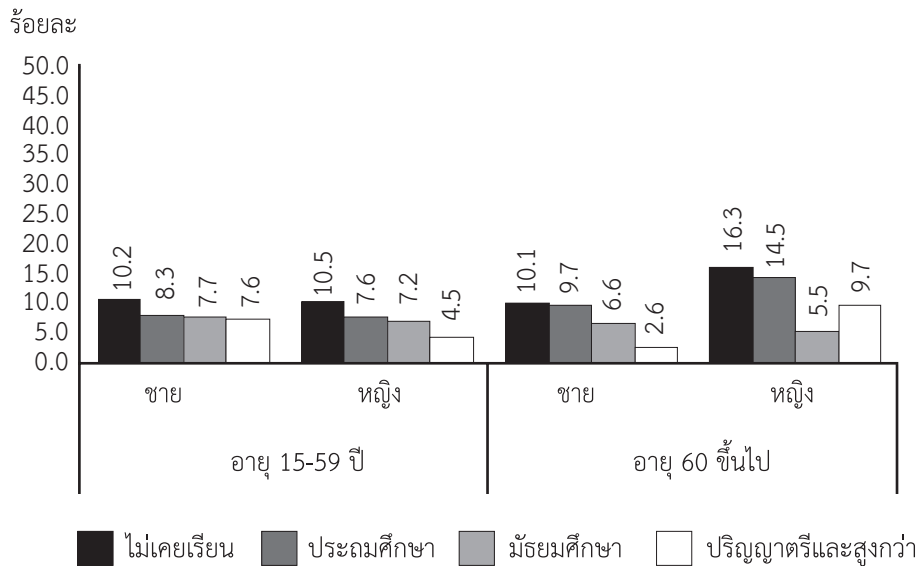

รูปที่ 8 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และภาค

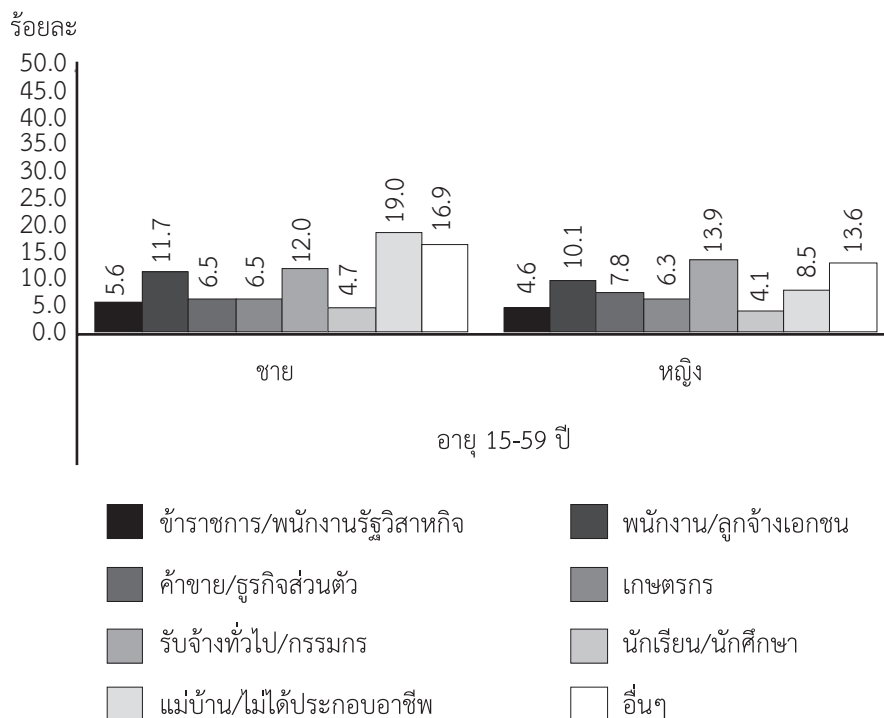

เมื่อเปรียบเทียบระดับการศึกษาและอาชีพ (รูปที่ 9 และ 10) พบว่าผู้มีการศึกษาสูงกว่าจะมีความรู้สึกถึงครอบครัวเข้มแข็งมากกว่าผู้มีการศึกษาน้อยลงมาตามลำดับ สำหรับกลุ่มอาชีพ อาชีพที่แสดงถึงความอ่อนแอของครอบครัว ได้แก่ พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน และผู้รับจ้างทั่วไปและกรรมกร นอกจากนี้ผู้ไม่ประกอบอาชีพ หรืออาชีพอื่นๆ โดยเฉพาะชายก็มีปัญหาด้านครอบครัวด้วย อาชีพที่ยังมีครอบครัวเข้มแข็ง ได้แก่ ข้าราชการ/พนักงานรัฐวิสาหกิจ และเกษตรกร ผู้ที่ทำการค้าขายหรือมีธุรกิจส่วนตัว ตลอดจนนักเรียน นักศึกษา

รูปที่ 9 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และระดับการศึกษาที่จบสูงสุด

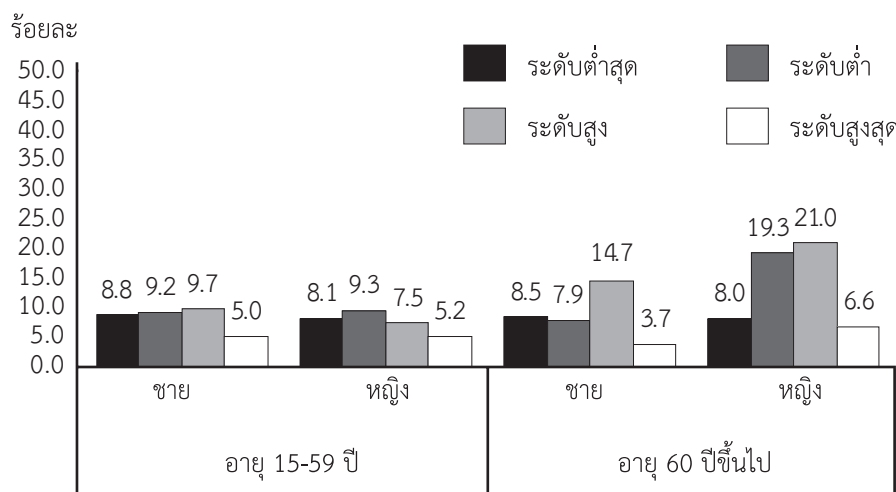

รูปที่ 10 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว อายุ 15 - 59 ปี จำแนกตามเพศ และอาชีพ

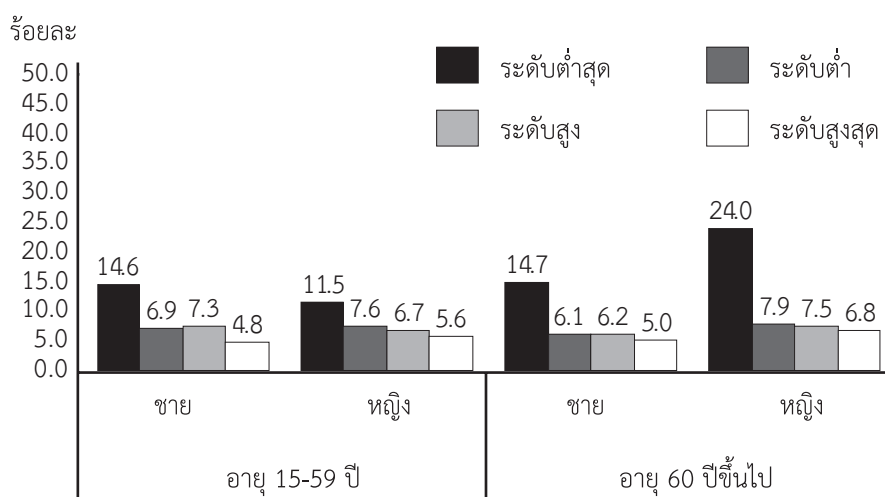

ความเข้มแข็ง หรืออ่อนแอของครอบครัว ยังมีความแตกต่างกันตามสภาพทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตเชิงเศรษฐกิจด้วยเช่นกัน เมื่อพิจารณาตามฐานะความร่ำรวยโดยการวัดจากการมีของใช้ในครัวเรือนที่บ่งชี้ถึงสถานะดังกล่าว พบว่า ผู้ที่มีฐานะหรือร่ำรวยมากที่สุด จะรายงานความอ่อนแอของครอบครัวน้อยที่สุด (รูปที่ 11) นอกจากนี้ การมีของใช้ในครัวเรือนที่บ่งชี้ถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจ ก็แสดงความแตกต่างของความเข้มแข็งของครอบครัวด้วย ผู้ที่มีของใช้ในครัวเรือนที่บ่งชี้วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจที่ต่ำที่สุด จะมีปัญหาในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวของเขามากที่สุด (รูปที่ 12) นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ได้แก่ พฤติกรรมการใช้จ่ายของคนไทย พบว่า ผู้ที่ฟุ่มเฟือยและหรือไม่ออม จะเป็นผู้ที่มีปัญหาด้านความอ่อนแอของครอบครัวมากกว่าผู้ที่ไม่ฟุ่มเฟือย และรู้จักออมอย่างชัดเจน (รูปที่ 13)

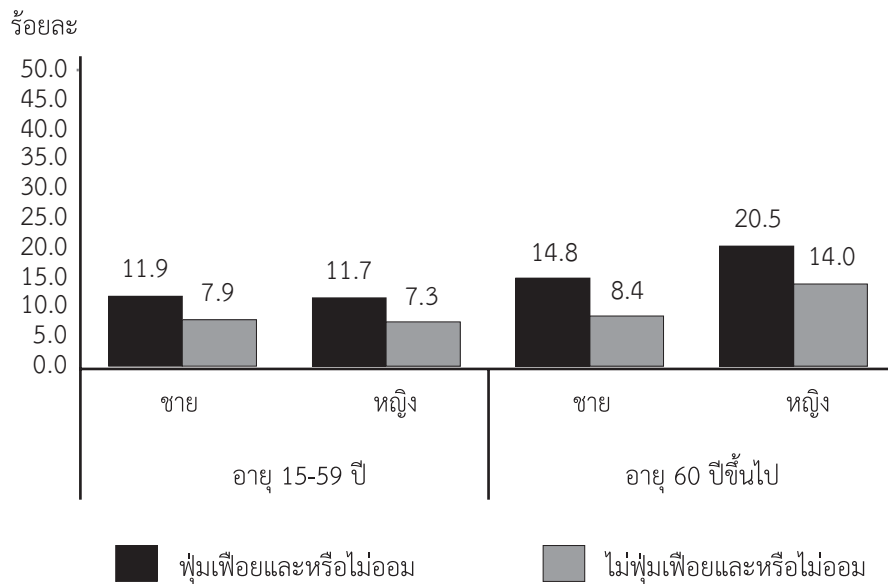
รูปที่ 11 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และของใช้ครัวเรือนที่แสดงฐานะความร่ำรวย

รูปที่ 12 ดัชนีความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุ และของใช้ครัวเรือนที่แสดงวิถีชีวิตเชิงเศรษฐกิจ

รูปที่ 13 ดัชนีความพร่องในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว จำแนกตามเพศ อายุและพฤติกรรม
การใช้ยาสูบเพื่อหรือการไม่สูบบุหรี่

การวิเคราะห์ประการสุดท้าย จากตารางที่ 1 พบว่า ความอ่อนแอของครอบครัว มีความเกี่ยวข้องกับศาสนา และจริยธรรมและแนวความคิดทางวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่กำลังเปลี่ยนผ่านไป ด้วย ความอ่อนแอของครอบครัว ที่ควร เฝ้าระวังอย่างใกล้ชิด พบว่า มีอยู่ในระดับสูงในบุคคลที่มีความมั่นคงทางหลักศาสนา และจริยธรรมน้อย กล่าวคือ ผู้ที่ รายงานว่ามีความอ่อนแอทางครอบครัวมาก ได้แก่ ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธซึ่งมีความพร่องในครอบครัวมากกว่าศาสนา คริสต์ ผู้ที่ไม่มีความเคร่งในศาสนาก็มีปัญหามากกว่าผู้ที่เคร่ง ตลอดจนผู้ที่ไม่คิดว่าหลักศาสนาเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิต หรือใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาชีวิตจะรายงานความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวมากกว่า สำหรับ ด้านจริยธรรมผู้ที่มิจิตใจดี และปฏิบัติดี คือให้ความช่วยเหลือผู้อื่น แม้ไม่ใช่ญาติพี่น้องตน หรือผู้ที่รู้จักยกโทษและ ให้อภัยอย่างจริงใจกับผู้ที่สำนึกผิด หรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหมู่บ้าน จะรายงานความเข้มแข็ง ของครอบครัวมากที่สุดอย่างเห็นได้ชัด ในประการสุดท้าย ผู้ที่ยอมรับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมหรือแนวความคิดที่ไม่ใช่ แบบไทยๆ ได้ กล่าวคือเห็นด้วยกับค่านิยมและพฤติกรรมทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป จะเป็นผู้ที่มีปัญหาด้าน ความเข้มแข็งของครอบครัวมากกว่าผู้ที่คิดแบบอนุรักษ์นิยม อย่างไรก็ตามความแตกต่างดังกล่าวมีไม่มากนัก และอาจ เป็นผลจากปัจจัยหลายๆ ด้านรวมกัน ฉะนั้นการวิเคราะห์ทางสถิติแบบตัวแปรหลายตัวจึงเป็นสิ่งจำเป็น ดังจะได้กล่าว ในหัวข้อต่อไป

การวิเคราะห์สมการถดถอยแบบลอจิสติก

จากการที่พบว่ามี mốiเกี่ยวข้องกันระหว่างตัวแปรทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร ตลอดจนพฤติกรรม และค่านิยมทางวัฒนธรรมต่างๆ กับดัชนีความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว ตามที่เสนอมาข้างต้นนั้น การศึกษาครั้งนี้จึงได้ทำการวิเคราะห์ดัชนีความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวโดยใช้วิธีการสร้างสมการถด

ถอยแบบลอจิสติกด้วย โดยดูตัวกำหนดของเศรษฐกิจ สังคม และประชากรดังกล่าว ในกลุ่มประชากรอายุ 15 ปี ขึ้นไป โดยใช้ข้อมูลเดิมของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2551 การวิเคราะห์แบบตัวแปรหลายตัวดังกล่าวได้ทำสมการ 3 แบบด้วยกัน คือ แบบที่ 1 ตัวกำหนดที่นำมาศึกษาได้แก่ ปัจจัยทางสังคม และประชากรที่มีลักษณะของปัจจัยโครงสร้าง คือ เป็นคุณลักษณะดั้งเดิมหรือถาวร หรือค่อนข้างจะถาวรของประชากรที่ศึกษา ได้แก่ อายุ เพศ ความสัมพันธ์กับหัวหน้าครัวเรือน การศึกษา และศาสนา เป็นต้น สำหรับแบบที่ 2 นอกจากจะศึกษาตัวกำหนดดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ยังได้เพิ่มตัวแปรทางเศรษฐกิจอีกด้วย ซึ่งได้แก่อาชีพและสถานภาพการมีของใช้ในครัวเรือนที่กำหนดฐานะทางเศรษฐกิจ สำหรับสมการแบบที่ 3 ได้เพิ่มตัวกำหนดตัวอื่นๆ ที่มีลักษณะเป็นคุณลักษณะที่เปลี่ยนแปลงหรือมีขึ้นภายหลัง ได้แก่ พฤติกรรมและทัศนคติต่างๆ เช่น ความเคร่งศาสนา การมีจริยธรรม การมีจิตอาสา การมีทัศนคติต่อพฤติกรรมสมัยใหม่ และการไม่ฟุ่มเฟือยและรู้จักออม เป็นต้น

ผลการวิเคราะห์ผลการถอยแบบลอจิสติกดังกล่าว ได้เสนออยู่ในตารางที่ 3 ปรากฏว่าผลการวิเคราะห์ครั้งนี้ ไม่ยืนยันความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรกำหนดแต่ละตัวกับตัวแปรตามบางตัว กล่าวคือ ดัชนีความพร้อมของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว มีผลมาจากอายุและเพศน้อยมากหรือไม่เลย ส่วนผลที่ยืนยันการวิเคราะห์ตัวแปรที่ละตัวในหัวข้อก่อน ได้แก่ ผู้ที่ไม่เป็นหัวหน้าครัวเรือน เช่น เป็น ภรรยา บุตร หรือ บิดา มารดา ของหัวหน้าครัวเรือน รายงานว่ามีความสมบูรณ์ในครอบครัวมาก และในทางตรงข้าม สมาชิกที่อาจขาดบทบาทของครอบครัวมากกว่าใคร ได้แก่ ผู้อยู่อาศัยและผู้รับใช้ สำหรับสถานภาพสมรส ผู้เป็นโสดหรือ หม้าย หย่า แยก ต้องประสบกับความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวมากกว่าผู้สมรสถึง 2 - 3 เท่า ครัวเรือนที่มีขนาดสมาชิกเหมาะสมหรือกำลังดี คือ 3 - 5 คน มีบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวสมบูรณ์กว่าครอบครัวที่เล็กกว่านี้หรือใหญ่กว่านี้ ประชากรในเขตเทศบาลมีครอบครัวที่พร้อมน้อยกว่านอกเขตเทศบาล และเมื่อเปรียบเทียบภาคอีสานและภาคเหนือ พบว่า ครอบครัวภาคเหนือมีความสมบูรณ์ของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวมากกว่า สำหรับการศึกษา ผู้ไม่ได้เรียนหนังสือจะขาดความสมบูรณ์ของครอบครัวมากที่สุด เมื่อดูปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ และสถานภาพทางเศรษฐกิจที่วัดจากการมีของใช้ในครัวเรือนทั้งของที่แสดงถึงความร่ำรวยและของที่แสดงถึงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ จะเห็นได้ว่าผู้มีฐานะดีกว่ารายงานว่าครอบครัวมีความสมบูรณ์กว่า ทั้งในแง่ของความร่ำรวยและวิถีเชิงเศรษฐกิจเมื่อเปรียบเทียบกับครอบครัวเกษตร ผู้มีอาชีพ ลูกจ้างเอกชน ค้าขาย กรรมกรและผู้รับจ้างทั่วไป แม่บ้านหรือผู้ไม่มีงานทำ หรืออาชีพอื่นๆ จะมีปัญหาว่าครอบครัวเกษตรกรรมทั้งสิ้น ทั้งนี้ไม่นับรวม นักเรียน นักศึกษาที่มีครอบครัวที่มีความสมบูรณ์มากกว่า

จากการศึกษาสมการแบบที่ 3 โดยนำเอาปัจจัยทัศนคติและพฤติกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลง หรือมีคุณลักษณะที่เกิดขึ้นทีหลังเข้ามาศึกษาด้วย โดยทั่วไปยืนยันตามการศึกษาตัวกำหนดแยกทีละตัวตามที่ได้เสนอไปแล้ว กล่าวคือ ผู้ที่เคร่งศาสนาไม่ว่าศาสนาใด หรือคิดว่าหลักคำสอนของศาสนาเป็นสิ่งจำเป็น จะมีครอบครัวที่สมบูรณ์มากที่สุด ผู้ที่ไม่เคยมีปัญหาชีวิตก็มีความสมบูรณ์ของครอบครัวอย่างเห็นได้ชัด สำหรับการมีหลักจริยธรรมและจิตอาสา พบว่าคนที่มีพฤติกรรมช่วยเหลือผู้อื่นทุกครั้ง หรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหมู่บ้านทุกครั้ง มีความสมบูรณ์ของครอบครัวมากกว่าผู้ที่ไม่ช่วยเหลือน้อยครั้งหรือไม่ทำเลยหรือไม่มีโอกาสทำ หรือผู้ที่ไม่เข้าร่วมในกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหมู่บ้าน ผู้ที่รู้จักยกโทษและให้อภัยอยู่เสมอ ก็พบว่ามีความสมบูรณ์ของครอบครัวมากกว่าผู้ที่ทำเพียงบางครั้งหรือไม่เคยทำ สำหรับพฤติกรรมการใช้จ่ายพบประชากรที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยหรือไม่รู้จักออม เป็นผู้ที่รายงานความพร้อมในบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวมากกว่าผู้ที่ไม่ฟุ่มเฟือยและรู้จักออม

ตารางที่ 3 Logistic Regression ของดัชนีความพร้อมของบทบาทหน้าที่ของครอบครัว
ในกลุ่มประชากรอายุ 15 ปีขึ้นไป พ.ศ. 2551

ลักษณะ	Model 1		Model 2		Model 3	
	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.
ปัจจัยด้านประชากรและสังคม						
เพศ: หญิง (อ้างอิง)						
ชาย	0.98	0.05	0.98	0.05	0.92	0.05
อายุ: อายุ 15-34 ปี (อ้างอิง)						
อายุ 35-59 ปี	0.88**	0.07	0.96	0.07	1.08	0.07
อายุ 60 ปี ขึ้นไป	0.88	0.08	0.80**	0.09	0.98	0.09
ความเกี่ยวข้องกับหัวหน้าครัวเรือน: หัวหน้าครัวเรือน (อ้างอิง)						
ภรรยาหรือสามี	0.83**	0.07	0.82***	0.07	0.80***	0.08
บุตรที่ยังไม่สมรส	0.38***	0.12	0.48***	0.12	0.46***	0.13
บุตรที่สมรสแล้ว	0.83	0.12	0.80*	0.12	0.74**	0.12
บุตรเขย สะใภ้	0.88	0.20	0.81	0.20	0.81	0.20
บุตรของบุตร	0.73	0.21	1.02	0.21	0.96	0.22
พ่อแม่หัวหน้าครัวเรือนหรือพ่อแม่ของคู่สมรส	0.50***	0.18	0.56***	0.19	0.52***	0.19
ญาติอื่นๆ	0.84	0.13	0.97	0.13	0.90	0.13
ผู้อาศัยและคนรับใช้	1.64**	0.22	1.70**	0.23	1.85***	0.23
สถานภาพสมรส: สมรส (อ้างอิง)						
โสด	2.80***	0.08	2.59***	0.08	2.51***	0.09
หม้าย/หย่า/แยก	3.27***	0.07	3.05***	0.07	2.94***	0.07
จำนวนสมาชิกในครัวเรือน: 3-5 คน (อ้างอิง)						
สมาชิกในครัวเรือน 1-2 คน	2.40***	0.05	2.06***	0.05	2.06***	0.05
สมาชิกในครัวเรือน 6 คนขึ้นไป	1.17*	0.08	1.21**	0.08	1.23**	0.08
การศึกษาสูงสุด: ประถมศึกษา (อ้างอิง)						
ไม่ได้เรียนหนังสือ	1.22***	0.06	1.18***	0.06	1.13**	0.06
มัธยมศึกษา	0.81***	0.06	0.98	0.07	0.99	0.07
ปริญญาตรีหรือสูงกว่า	0.52***	0.10	0.76**	0.12	0.84	0.12
ศาสนา: พุทธ (อ้างอิง)						
อิสลาม	1.01	0.12	0.95	0.12	1.09	0.12
คริสต์	0.67	0.26	0.64*	0.26	0.62*	0.26
พื้นที่อยู่อาศัย: นอกเขตเทศบาล (อ้างอิง)						
ในเขตเทศบาล	0.80***	0.06	0.84***	0.06	0.80***	0.06
ภาค: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อ้างอิง)						
กรุงเทพมหานคร	1.13	0.08	1.16*	0.09	1.08	0.09
ภาคกลาง	1.21***	0.06	1.19***	0.06	1.09	0.07
ภาคเหนือ	0.79***	0.07	0.80***	0.07	0.80***	0.07
ภาคใต้	0.90	0.09	0.93	0.09	0.91	0.09
ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ						
อาชีพ: เกษตรกร (อ้างอิง)						
ข้าราชการ/พนักงานรัฐวิสาหกิจ			0.82	0.14	0.87	0.14
พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน			1.25***	0.08	1.11	0.08
ค้าขาย/ธุรกิจส่วนตัว			1.28***	0.08	1.22***	0.08
กรรมกร/รับจ้างทั่วไป			1.58***	0.10	1.42***	0.11

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ลักษณะ	Model 1		Model 2		Model 3	
	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.
นักเรียน/นักศึกษา			0.54****	0.16	0.53****	0.16
แม่บ้าน/ไม่ได้ทำงาน			1.38****	0.07	1.21**	0.08
อาชีพอื่นๆ			1.85****	0.13	1.58****	0.13
ของใช้ครัวเรือนแสดงฐานะความร่ำรวย: 1 ใน 4 ที่สี่ (รวยที่สุด) (อ้างอิง)						
1 ใน 4 แรก (จนที่สุด)			1.69****	0.09	1.54****	0.09
1 ใน 4 ที่สอง			1.70****	0.09	1.60****	0.09
1 ใน 4 ที่สาม			1.80****	0.09	1.66****	0.09
ของใช้ครัวเรือนแสดงวิถีเชิงเศรษฐกิจ: 1 ใน 4 ที่สี่ (มากที่สุด) (อ้างอิง)						
1 ใน 4 แรก (น้อยที่สุด)			2.03****	0.07	1.91****	0.07
1 ใน 4 ที่สอง			1.31****	0.08	1.26***	0.08
1 ใน 4 ที่สาม			1.37****	0.08	1.36****	0.08
ปัจจัยด้านพฤติกรรมและทัศนคติ						
ความเคร่งศาสนา: เคร่งมาก (อ้างอิง)						
เคร่งศานาน้อย					1.65****	0.07
เคร่งศาสนาปานกลาง					1.38****	0.05
คิดว่าหลักคำสอนเป็นสิ่งจำเป็น (อ้างอิง)						
คิดว่าหลักคำสอนเป็นสิ่งไม่จำเป็น					1.41****	0.09
ใช้หลักคำสอนแก้ปัญหาทุกครั้ง (อ้างอิง)						
ใช้หลักคำสอนแก้ปัญหาบางครั้ง					0.92	0.05
ใช้หลักคำสอนแก้ปัญหาบ่อยครั้ง					0.98	0.08
ไม่เคยมีปัญหาชีวิต					0.55****	0.12
ช่วยเหลือผู้อื่นแม้ไม่ใช่ญาติทุกครั้ง (อ้างอิง)						
ช่วยเหลือผู้อื่นแม้ไม่ใช่ญาติเป็นบางครั้ง					1.04	0.06
ช่วยเหลือผู้อื่นแม้ไม่ใช่ญาติบ่อยครั้ง/ไม่ทำ/ไม่มีโอกาส					1.25****	0.07
ยกโทษและให้อภัยแก่ผู้ที่สำนึกผิดทุกครั้ง (อ้างอิง)						
ยกโทษและให้อภัยบางครั้ง					1.51****	0.05
ยกโทษและให้อภัยบ่อยครั้ง/ไม่ทำ/ไม่มีโอกาส					1.44****	0.08
เข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน/หมู่บ้านทุกครั้ง (อ้างอิง)						
เข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน/หมู่บ้านเป็นบางครั้ง					1.22***	0.07
ไม่เข้าร่วมกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหมู่บ้าน					1.56****	0.08
ยอมรับพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ได้ (อ้างอิง)						
ยอมรับพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้น้อย					1.08	0.06
ยอมรับพฤติกรรมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้มาก					1.02	0.07
ไม่ฟุ่มเฟือยและออม (อ้างอิง)						
ฟุ่มเฟือยและหรือไม่ออม					1.48****	0.07
Constant	0.06****	0.09	0.02****	0.14	0.01****	0.16
-2 Log likelihood	14,588		14,315		13,949	
R Square	0.05		0.06		0.08	
N			27,861			

สำหรับข้อแตกต่างจากการวิเคราะห์สมการถดถอยแบบลอจิสติกแบบที่ 3 เมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาแบบที่หนึ่งและสองที่มีเฉพาะตัวแปรก่อนข้างถาวรทั้งทางสังคม ประชากร และ เศรษฐกิจ พบว่า เมื่อนำตัวแปรด้านพฤติกรรมที่อาจเกี่ยวกับกระแสโลกาภิวัตน์มาควบคุมแล้ว อายุและเพศไม่ได้เป็นตัวแปรที่มีข้อสำคัญทางสถิติแต่อย่างใด ความเป็นประชากรในภาคกลาง การมีอาชีพเป็นพนักงานลูกจ้างเอกชน ก็ไม่เป็นผู้มีปัญหาทางครอบครัวแต่อย่างใด กล่าวได้ว่าพฤติกรรมเกี่ยวกับการคลายความเคร่งศาสนา การขาดจริยธรรมและจิตอาสา ตลอดจนความฟุ่มเฟือย มีผลต่อความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว และทำให้ความสำคัญของเพศอายุ และการมีอาชีพเป็นลูกจ้างเอกชนหายไป อาจกล่าวได้ว่ากระแสโลกาภิวัตน์ทำให้พฤติกรรมของประชากรเปลี่ยนไป และมีส่วนทำให้ประชากรคลายความเคร่งทางศาสนาและจริยธรรมและมีความฟุ่มเฟือย ไม่รู้จักออม จนนำไปสู่ความพร่องของครอบครัว ซึ่งผลของพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนี้มีความสำคัญไม่น้อยกว่าปัจจัยทางโครงสร้างทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ถ้ามีกระแสโลกาภิวัตน์ เข้ามาเปลี่ยนพฤติกรรมของคนไทย การเป็นผู้มีอายุหรือการเป็นสตรีหรือแม้แต่การทำอาชีพพนักงานเอกชน ก็ไม่มีผลทำให้เกิดความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัว

สรุปและอภิปราย

การเฝ้าระวังและศึกษาสถาบันครอบครัว โดยการสร้างและพิจารณาถึงดัชนีความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย โดยใช้ข้อมูลระดับประเทศ ในระยะเวลาใกล้เคียงปัจจุบันที่สุด คือ จากข้อมูลในปลายปี พ.ศ.2551 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในการสำรวจสถานการณ์ของสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทย ทำให้เราได้พบว่า โดยรวมแล้วบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวไทย ยังคงมีอยู่ในระดับสูงอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ถ้าวัดได้เป็นตัวเลขตามดัชนีที่ได้สร้างขึ้น ถือว่ามีเพียงร้อยละ 8.8 หรือร้อยละ 5.9 เท่านั้น โดยส่วนรวมกล่าวได้ว่าสถาบันครอบครัวไทยยังคงมีบทบาทที่สำคัญ และทำหน้าที่ได้ค่อนข้างจะสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม ในกลุ่มประชากรบางกลุ่มและประชากรที่มีพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไป การเฝ้าระวังบทบาทและหน้าที่ของสถาบันครอบครัวยังมีความสำคัญและจำเป็นอยู่มาก เพราะดัชนีชี้ให้เห็นว่าในบางกลุ่มของประชากร ครอบครัวมีบทบาทและหน้าที่น้อยลง ทั้งนี้อาจมีผลสืบเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ที่คืบคลานเข้ามาในประเทศ ทำให้มีการเปลี่ยนผ่านทางสถานการณ์ทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนวัฒนธรรมบางประการที่มีผลกระทบในทางลบต่อครอบครัว โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและทัศนคติ ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงหรือถดถอยลงของความเคร่งในหลักศาสนา จริยธรรม ความมีจิตอาสา ตลอดจนพฤติกรรมความฟุ่มเฟือย เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้นำมาวิเคราะห์ และได้แสดงผลอย่างคงเส้นคงวา และชัดเจนว่ามีผลต่อระดับความพร่องของบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ข้อค้นพบนี้กล่าวได้ว่า มีนัยที่สำคัญทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาค การดำเนินการเชิงนโยบายเพื่อรักษาโครงสร้างทางประชากร สังคม และเศรษฐกิจ ที่เหมาะสมและที่จะสามารถเอื้ออำนวยให้บทบาทและหน้าที่ของครอบครัวยังดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาและเฝ้าระวังอย่างใกล้ชิด ซึ่งจะได้ดำเนินการมีหน่วยงานที่มีความสามารถในการเก็บข้อมูลระดับชาติ เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติทำการเก็บข้อมูลบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวเป็นประจำต่อไป ซึ่งข้อมูลที่เก็บนี้จะต้องขยายให้ครอบคลุมบทบาทและหน้าที่ของครอบครัวในมิติด้านอื่นๆ ให้ครบถ้วน นอกจากนี้ตัวแปรอิสระอื่นๆ ก็สามารถนำมาวิเคราะห์ได้ด้วย เพื่อที่จะสะท้อนการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ในช่วงเวลาในอนาคตต่อไป

ในขณะเดียวกันในระดับจุลภาค โครงการระดับครัวเรือนและบุคคล⁷ เช่น การรณรงค์วันอาทิตย์เป็นวันครอบครัว และโครงการครอบครัวอบอุ่น ซึ่งเป็นโครงการเพื่อรักษา สร้างเสริมและปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและทัศนคติที่ต้องของสังคม จะมีส่วนช่วยให้สถาบันครอบครัวสมบูรณ์ได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ ไม่แพ้โครงการในระดับมหภาคหรือระดับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น นโยบายที่เน้นให้สมาชิกในครอบครัวยึดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักในการดำเนินชีวิต การปฏิรูประบบกฎหมายครอบครัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป พร้อมทั้งเผยแพร่กฎหมายดังกล่าวผ่านระบบการศึกษาและสื่อในทุกรูปแบบ นโยบายทั้งสองด้านทั้งทางมหภาคและจุลภาคดังกล่าว จะมีความต่อเนื่องและสัมฤทธิ์ผลได้สมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อมีการศึกษา เพื่อการเฝ้าระวังบทบาท และหน้าที่ของสถาบันครอบครัว ที่อาจเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้นอีกในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- คลังปัญญาไทย. 2552. บทบาทหน้าที่ของครอบครัว. <http://www.panyathai.or.th/>. (สืบค้นเมื่อ 19 พฤษภาคม 2552)
- สมพร เทพสิทธา. 2538. ครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์. กรุงเทพมหานคร: สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2552. รายงานการสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2551. กรุงเทพมหานคร (รายงานอยู่ระหว่างดำเนินการ).
- สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว. 2542. นโยบายและแผนงานในการพัฒนาสถาบันครอบครัว. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551. วิสัยทัศน์ประเทศไทยสู่ปี 2570. เอกสารประกอบการประชุมประจำปี 2551 ของ สศช. วันศุกร์ที่ 15 สิงหาคม 2551 ณ ห้องแกรนด์ไดมอนด์ บอลรูม ศูนย์แสดงสินค้าและการประชุมอิมแพ็ค เมืองทองธานี จ.นนทบุรี.
- อภิชัย มงคล และคณะ. 2547. การพัฒนาและทดสอบ ดัชนีวัดสุขภาพจิตคนไทยฉบับใหม่. โรงพยาบาลจิตเวชขอนแก่นราชนครินทร์ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข.

⁷ นโยบายและแผนงานในการพัฒนาสถาบันครอบครัว สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว สำนักงานส่งเสริมสถาบันครอบครัว กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์

3

ปัจจัยทางเศรษฐกิจ กับการสร้างครอบครัว

จรัมพร ไหล่ายอง
สวรัย บุญยमानนท์

บทคัดย่อ

ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ มีอิทธิพลต่อครอบครัว ซึ่งหมายรวมไปถึงมุมมองของการสร้างครอบครัว และการอยู่ร่วมกันแบบครอบครัว โดยจะสะท้อนออกมาในรูปแบบของการตัดสินใจแต่งงาน การครองโสด และการหย่าร้างของประชากร การศึกษาผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจที่มีต่อสถานภาพสมรสของประชากรนี้ ใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ มาทำการวิเคราะห์โดยใช้สมการถดถอยโลจิสติก เพื่อวิเคราะห์ความสำคัญปัจจัยด้านการมีงานทำ รายได้และภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจของประเทศในช่วงระยะเวลาประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา

ผลการวิเคราะห์ปัจจัยด้านการมีงานทำพบว่า คนว่างงานมีโอกาสเป็นโสด และหย่าร้างสูงกว่าคนที่ มีงานทำ โดยปัจจัยการมีงานทำมีอิทธิพลต่อชายมากกว่าหญิง การวิเคราะห์ผลกระทบของรายได้พบว่า คนรายได้สูง มีโอกาสแต่งงานสูง แต่โอกาสหย่าร้างต่ำ โดยรายได้ของผู้ชายมีความสำคัญมากในช่วงก่อนแต่งงาน แต่เมื่อสร้างครอบครัวไปแล้ว รายได้ของผู้หญิงมีความสำคัญมากในการรักษสถานภาพสมรสของตน มิให้มีการหย่าร้างในที่สุด

การเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาประมาณสองทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลกระทบท่อสถานภาพสมรสของคนไทยค่อนข้างชัดเจน โดยผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจในช่วง พ.ศ. 2539 - 2541 ทำให้คนไทยต้องชะลอการแต่งงาน และมีการหย่าร้างมากกว่าช่วงก่อนวิกฤต แต่ทว่าความบอบช้ำที่เกิดขึ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจ ได้ส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ และดูเหมือนจะส่งผลกระทบรุนแรงขึ้นต่อการสร้างครอบครัวและการอยู่ร่วมกันแบบครอบครัวของคนไทย

ข้อมูลที่ใช้ในการวิเคราะห์นี้ ได้รับอนุเคราะห์จากสำนักงานสถิติแห่งชาติ ผู้เขียนใคร่ขอขอบคุณในความอนุเคราะห์เป็นอย่างสูง ณ ที่นี้

บทนำ

พวกเราทุกคนต่างเกิดมาในครอบครัว ที่เป็นศูนย์รวมของความรัก ความซื่อสัตย์ มิตรภาพ การให้อภัย และการเชื่อใจซึ่งกันและกัน โดยครอบครัวจะทำหน้าที่รวบรวม นำความรู้สึกที่ตึงต้ามต่างๆ เหล่านี้ มาหล่อหลอมเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นรูปแบบของครอบครัว (Porter, 1995, p.38) อย่างไรก็ตาม ความซื่อสัตย์ มิตรภาพ การให้อภัย และการเชื่อใจซึ่งกันและกันนั้น นับว่าเป็นองค์ประกอบที่มีความหลากหลายอยู่ในตัวบุคคลแต่ละคน และได้ส่งผลสะท้อนออกมาในรูปแบบของครอบครัว ที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันออกไปในแต่ละครอบครัว โดยจะเห็นได้ว่า บางครอบครัวที่สมาชิกรู้จักให้อภัย มีความรัก มิตรภาพต่อกัน จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข แต่บางครอบครัว ที่สมาชิกขาดความเชื่อใจซึ่งกันและกัน ก็จะมีการทะเลาะเบาะแว้งกันอยู่เป็นนิจ ซึ่งความรู้สึกเหล่านี้ แปรผันไปตามบุคคล นอกจากนี้ ยังมีปัจจัยภายนอกอื่นๆ เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดองค์ประกอบทางจิตใจของสมาชิกในครอบครัวด้วย

ปัจจัยทางเศรษฐกิจนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ส่งผลกระทบกระจายไปในทุกๆ องค์ประกอบของครอบครัว และดูเหมือนว่าในทุกๆ วันที่โลกของเราหมุนรอบตัวเองนั้น โลกได้หมุนคลุกเคล้าปัจจัยทางเศรษฐกิจให้ผสมผสานกับครอบครัวเข้าด้วยกันจนยากที่จะแยกออกจากกันได้ ดังนั้น ความรัก ความผูกพัน และความรู้สึกที่มีค่าของคนในครอบครัว ในบางครั้งจึงถูกประมาณค่าและตีราคาเพื่อช่วยในการตัดสินใจของบุคคล โดยไม่ต่างอะไรกับการตัดสินใจในตลาดสินค้าทั่วไป ดังเช่น การที่บิดามารดาบางกลุ่ม ได้ตัดสินใจฝากบุตรไว้ให้ปู่ย่าตายายเลี้ยงแทนนั้นก็เพียงเพราะว่ามูลค่าที่ได้จากความสุขของการอยู่พร้อมหน้ากันพ่อแม่ลูก ถูกพิจารณาว่ามีค่าน้อยกว่ามูลค่าของรายได้จากการทำงานในเมือง หรือการอพยพไปทำงานในต่างประเทศ หรือหนุ่มสาวปัจจุบันในบางกลุ่มที่มองค่าของการทำงานสูงกว่าการใช้ชีวิตร่วมกันแบบครอบครัว เป็นต้น ดังนั้น “คุณค่าของครอบครัว” หลายๆ ครั้งจึงกลับถูกมองว่ามีความหมายเดียวกันกับ “มูลค่าของครอบครัว”

ในเมื่อครอบครัวแปรผันไปพร้อมๆ กับสภาพเศรษฐกิจที่ไม่เคยหยุดนิ่ง แล้วความรัก ความผูกพัน ความซื่อสัตย์ มิตรภาพ การให้อภัย และการเชื่อใจซึ่งกันและกันจะหายไปจากครอบครัวหรือไม่ ก็คงจะต้องตอบว่า ปัจจัยทางความรู้สึกเหล่านี้ยังคงอยู่เป็นปัจจัยหลักในครอบครัวอย่างครบถ้วน แต่หากเศรษฐกิจเข้ามามีบทบาทต่อครอบครัวมากเกินไป หัวใจของครอบครัวจะกลายเป็น “หัวใจที่มองไม่เห็น” (Invisible heart) ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่ว่าด้วย “มือที่มองไม่เห็น” (Invisible hand)¹

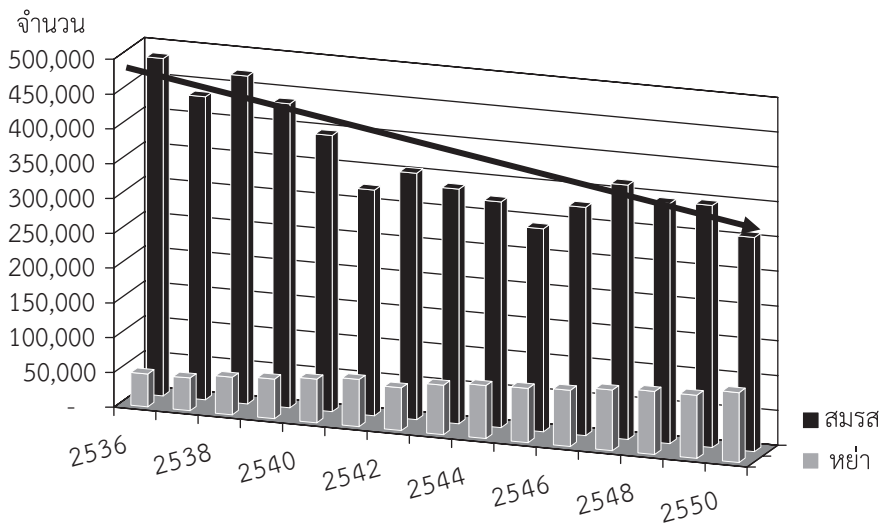
¹ “มือที่มองไม่เห็น” (Invisible hand) เป็นทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ในหนังสือ “The Wealth of Nation” ของ Adam Smith ผู้ซึ่งเป็นบิดาทางเศรษฐศาสตร์ โดยตัวทฤษฎีได้กล่าวถึง กลไกทางตลาดที่ผู้ซื้อและผู้ขายเข้ามาร่วมกำหนดราคา และปริมาณที่เหมาะสมในตลาด โดย Adam Smith ได้เสนอว่า สังคมจะได้รับประโยชน์สูงสุดหากไม่มีใครเข้ามามีอิทธิพลในตลาด แม้แต่รัฐบาล และทุกๆ คนต้องคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดของตนเองเป็นใหญ่ในการเข้าร่วมตัดสินใจ

“หัวใจที่มองไม่เห็น” คือ การนำความรัก การพึ่งพาอาศัยกัน และ ข้อตกลงต่างๆ ในครอบครัวมาประมาณมูลค่า เพื่อใช้ในการตัดสินใจต่างๆ โดยคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดของตนเอง (Self - interest) เป็นหลัก (Folbre, 2001) ในขณะที่ทฤษฎี “มือที่มองไม่เห็น” ของ Adam Smith เป็นทฤษฎีที่ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพให้กับตลาดสินค้าโดยทั่วไป แต่ทฤษฎี “หัวใจที่มองไม่เห็น” นี้ อาจจะส่งผลร้ายต่อครอบครัวได้ เนื่องจากครอบครัวไม่ใช่ตลาดแลกเปลี่ยนสินค้า และความรู้สึกของสมาชิกในครอบครัวก็ไม่ใช้สินค้าแต่อย่างใด ดังนั้น ทฤษฎีนี้จะก่อให้เกิดผลเสียหรือส่งผลดีต่อระบบครอบครัวอย่างไร ขึ้นอยู่กับมุมมองของสมาชิก และข้อตกลงเฉพาะของแต่ละครอบครัว แต่ที่แน่นอนก็คือ การใช้ทฤษฎีโดยปราศจากความสมดุล ละเลยสิทธิและเสรีภาพ และขาดความเท่าเทียมกันของบุคคลในครอบครัว ย่อมจะส่งผลบั่นทอนครอบครัวอย่างแน่นอน

การแต่งงานนับเป็นจุดเริ่มต้นของครอบครัว เมื่อคู่สมรสตัดสินใจแต่งงานย่อมมีความหวังที่จะใช้ชีวิตร่วมกับคู่ครองของตนอย่างมีความสุขในระยะยาว แต่ในความจริงแล้วมิใช่ว่าทุกคู่จะประสบความสำเร็จในการใช้ชีวิตครอบครัวเสมอไป หลายคู่ต้องเผชิญกับปัญหานานาประการ อาทิเช่น ปัญหาความผิดเคืองของรายได้ ความขัดแย้งทางด้านหน้าที่รับผิดชอบในครอบครัว หรือข้อจำกัดในการเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ ย่อมสร้างความรำคาญ และบดบังความสุขที่ควรจะได้รับจากครอบครัว สำนักข่าว CNN (CNN, 2003) ได้เคยรายงานการศึกษาของนักวิจัยในสหรัฐอเมริกา ที่ค้นพบว่า การแต่งงานมิใช่หนทางนำไปสู่ความสุขเสมอไป แม้ว่าผลการศึกษาระดับความสุขของบุคคลก่อนและหลังการแต่งงาน จะแสดงให้เห็นถึงความสุขที่เพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยก็ตาม แต่อัตราการเพิ่มขึ้นนั้นมีค่าน้อยมาก อีกทั้งตัวเลขประเมินความสุขนี้ประกอบไปด้วยครอบครัวจำนวนมากที่มีระดับความสุขลดลง นอกเหนือจากนี้ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของบุคคล ก็เข้ามามีบทบาทสูงต่อความสุขที่ได้รับ ในความเป็นจริงแล้วหลายคู่ได้รับความสุขจากการอยู่ร่วมกันในระยะยาว แต่หลายคู่กลับต้องประสบกับความเครียด และข้อจำกัดในชีวิตสมรส และสุดท้ายก็ไปสู่การหย่าร้าง

หากจะมองย้อนกลับมาดูสถานะครอบครัวในประเทศของเรา ก็พบว่ามิใช่คู่สมรสจำนวนไม่น้อย ที่น่าจะประสบกับการลดลงของความสุขในครอบครัว หรือในอีกนัยหนึ่งก็คือ มีความทุกข์จากการมีครอบครัว ทั้งนี้ สามารถสังเกตได้อย่างคร่าวๆ จากอัตราการหย่าร้างของคู่สมรสไทยที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่จำนวนคู่สมรสใหม่กลับมีแนวโน้มที่ลดลง จากตัวเลขสถิติในรอบ 15 ปี ของส่วนการทะเบียนทั่วไป สังกัดกรมการปกครอง (ส่วนการทะเบียนทั่วไป, 2550) ได้แสดงให้เห็นถึง การเพิ่มขึ้นของจำนวนคู่ครองที่ตัดสินใจจดทะเบียนหย่า พบว่าในช่วงระยะเวลาเพียง 15 ปี จาก พ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2550 จำนวนคู่หย่าร้างมีเพิ่มขึ้นมากกว่า 2 เท่า ในขณะที่จำนวนคู่สมรสในช่วงเวลาเดียวกันกลับลดลง เหลือเพียงร้อยละ 64 (ดูรูปที่ 1) จากการศึกษาของ รศ.ดร. ชาย โพธิ์สิตา และคณะ (2551) ให้ผลที่สอดคล้องกันว่า ประชากรไทยมีแนวโน้มที่จะครองโสดเพิ่มขึ้น ทั้งหญิงและชาย โดยผู้หญิงมีแนวโน้มการครองโสดที่สูงกว่าชาย

รูปที่ 1 จำนวนการจดทะเบียนสมรสใหม่ และจำนวนการจดทะเบียนหย่าร้าง พ.ศ. 2536 - 2550

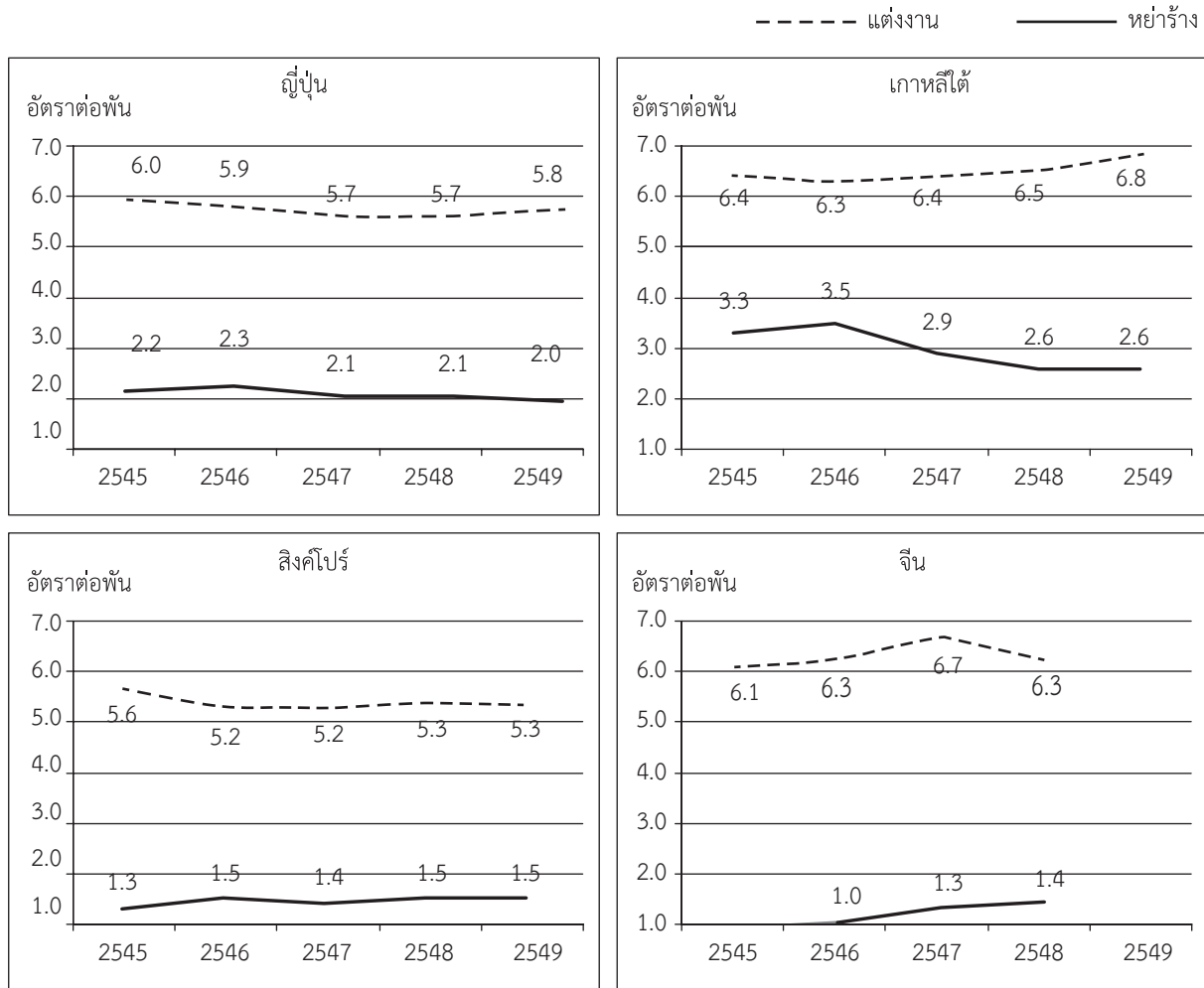

ที่มา: ส่วนการทะเบียนทั่วไป กรมการปกครอง (2550)

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในประเทศไทย คงจะมีใช้แนวโน้มที่พบเห็นทั่วไปในประเทศอื่นๆ แต่กลับมีลักษณะแตกต่างจากประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชีย 4 ประเทศ ดังแสดงในรูปที่ 2 ซึ่งประกอบไปด้วย ประเทศญี่ปุ่น ประเทศเกาหลีใต้ ประเทศสิงคโปร์ และประเทศจีน พบว่า อัตราการแต่งงานและการหย่า ของประเทศญี่ปุ่น และสิงคโปร์ค่อนข้างคงที่ในรอบ 5 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 ถึง พ.ศ. 2549 โดยที่ประเทศญี่ปุ่นมีอัตราการแต่งงาน และการหย่าเฉลี่ยต่อประชากร 1,000 คน ประมาณ 5.3 และ 2.1 ตามลำดับ ประเทศสิงคโปร์มีอัตราการแต่งงาน และการหย่าเฉลี่ยต่อประชากร 1,000 คน อยู่ในอัตราประมาณ 5.3 และ 1.4 ตามลำดับ การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรส ในประเทศจีนยังไม่ปรากฏแนวโน้มที่ชัดเจน เนื่องจากมีข้อมูลที่จำกัด และมีความผันผวนสูงกว่าประเทศอื่นๆ ในกลุ่ม ในขณะที่ประเทศเกาหลีใต้มีแนวโน้มที่ตรงข้ามกับไทยอย่างสิ้นเชิง คือ มีอัตราการแต่งงานต่อประชากร 1,000 คน เพิ่มขึ้น และอัตราการหย่าร้างลดลง

ทั้งนี้ หากมองถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทิศทางของภาวะสมรสในประเทศไทยก็พบว่า มีปัจจัยต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหลายประการ เช่น วัฒนธรรม ประเพณี โครงสร้างของสังคม เป็นต้น ซึ่งต่างก็มีผลต่อการสร้าง ครอบครัวทั้งสิ้น Rodman (1965, p. 43) ได้เสนอว่า การสมรสของบุคคล ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรักเสมอไป ในทางปฏิบัติแล้วความรักและการแต่งงานอาจจะเดินสวนทางกันก็ได้ ในบางสังคม การเลือกคู่ครองและการแต่งงาน ขึ้นอยู่กับ เกียรติยศของวงศ์ตระกูล ความเคารพยำเกรง หรือฐานะทางการเงิน ในสังคมไทยพบว่า ในจำนวนปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ ปัจจัยทางเศรษฐกิจนับว่าเป็นปัจจัยที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากต่อระบบครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการ กำหนดโครงสร้างของครอบครัว การดำรงชีวิตของบุคคลในครอบครัว คุณภาพชีวิตและความอยู่ดีมีสุขของสมาชิก ในครอบครัว ทิศนคติการสร้างครอบครัวของชายและหญิง รวมไปถึงมุมมองเกี่ยวกับการแต่งงาน มีความเกี่ยวเนื่องกับ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้ คนหนุ่มสาวแต่งงานช้าลง คนรุ่นใหม่ตัดสินใจอยู่เป็นโสดมากขึ้น (Sassler and Schoen, 1999) ซึ่งได้มีนักวิจัยส่วนหนึ่ง (Goldscheider and Waite, 1986; South, 1993; Waite and Spitze, 1981) อ้างว่าเป็นผลกระทบที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากระดับการศึกษาเฉลี่ยของประชากรที่สูงขึ้น โอกาสในการทำงานที่ดีขึ้น และอัตราค่าจ้างแรงงานในตลาดแรงงานที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

รูปที่ 2 อัตราการแต่งงานและอัตราการหย่าร้าง ต่อประชากรพันคนของประเทศญี่ปุ่น เกาหลีใต้ สิงคโปร์ และจีน พ.ศ. 2536 - 2550

ที่มา: United Nation Statistic Division (2006)

การศึกษาในครั้งนี้มุ่งที่จะศึกษาผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจที่มีต่อครอบครัว ในมุมมองของการสร้างครอบครัว การอยู่ร่วมกันแบบครอบครัว ที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของโอกาสในการแต่งงาน การครองชีพ และการหย่าร้างของประชากรไทย โดยให้ความสำคัญต่อบังคับทางด้านการรายได้ การมีงานทำ และภาวะการทางเศรษฐกิจในรอบ 20 ปี ที่ผ่านมา เพื่อให้สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ครอบครัวไทยในช่วงที่มีการผันแปรทางภาวะเศรษฐกิจได้อย่างชัดเจน

ในบทความนี้จะแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน ในส่วนแรก จะสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของปัจจัยทางประชากร เพื่อให้เห็นสถานภาพสมรสที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา โดยปัจจัยทางประชากรเหล่านี้ จะถูกใช้เป็นตัวแปรที่ถูกควบคุมให้มีค่าคงที่ในการทำการวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อสถานภาพสมรสของประชากรไทย ส่วนที่สอง จะวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นของปัจจัยทางเศรษฐกิจต่อทิศทางการแต่งงานและการหย่าร้างของ

ประชากร โดยปัจจัยทางเศรษฐกิจ จะเป็นตัวแปรสำคัญในการวิเคราะห์ว่าจะมีผลกระทบต่อสถานภาพสมรสของประชากรอย่างไร ในส่วนสุดท้าย จะทำการทดสอบความสัมพันธ์ของปัจจัยทางเศรษฐกิจต่อโอกาสความน่าจะเป็นในการแต่งงาน และการหย่าร้างของประชากร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการศึกษานี้ ในการทดสอบจะแยกการวิเคราะห์ประชากรเป็นสองกลุ่มตามเพศ คือ ชายและหญิง เพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบอิทธิพลของปัจจัยทางเศรษฐกิจระหว่างประชากรสองกลุ่มนี้ ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่น่ามาวิเคราะห์ในที่นี้คือ การมีงานทำ และรายได้จากการทำงานของบุคคล และยังได้ขยายขอบเขตของการทดสอบไปถึงช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ เพื่อหาคำตอบว่าส่งผลกระทบต่อทิศทางใดต่อโอกาสในการแต่งงานและหย่าร้างของประชากร

ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและครอบครัว

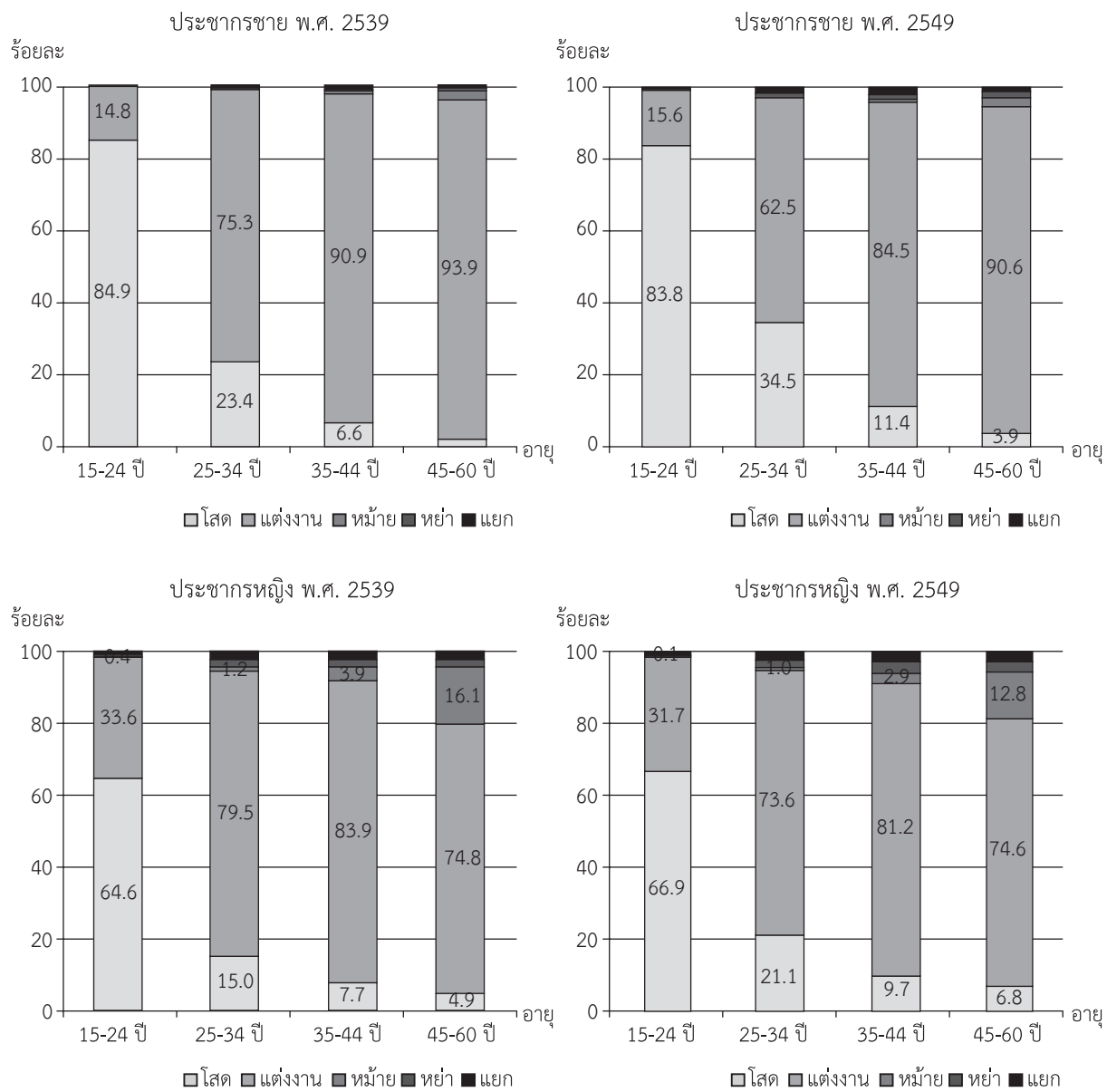
1. ปัจจัยทางประชากรและครอบครัวไทย

ปัจจัยทางประชากรมีอิทธิพลต่อการครองตัวเป็นโสด แต่งงาน หรือหย่าของบุคคล แต่จะส่งผลไปในทิศทางใดนั้น การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นทางด้านปัจจัยส่วนบุคคล และปัจจัยทางพื้นที่จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการหาคำตอบนี้ ในส่วนนี้จึงทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่ได้จากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ. 2539 (Socio-Economic Survey: SES) และ พ.ศ. 2549 ซึ่งเก็บรวบรวมโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ทั้งนี้ เพื่อให้เห็นการสมรสที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วง 1 ทศวรรษ ได้อย่างชัดเจน โดยจะพิจารณาประชากรวัยแรงงานที่อายุ 15 - 60 ปี ทั้งหมด โดยใช้การถ่วงน้ำหนักข้อมูล (weight) ในการประมวลผล เพื่อให้ผลวิเคราะห์ที่ได้สามารถนำไปใช้อ้างอิงในระดับประเทศได้

ข้อมูลในรูปที่ 3 แสดงให้เห็นว่า สัดส่วนของประชากรชายที่เป็นโสด เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจนในเกือบทุกกลุ่มอายุ คือ พบว่า มีสัดส่วนประชากรที่เป็นโสดเพิ่มขึ้นและแต่งงานลดลง ยกเว้นกลุ่มที่มีอายุระหว่าง 15 - 24 ปี ที่มีการเปลี่ยนแปลงในทิศทางตรงกันข้าม ในส่วนของประชากรหญิงพบว่า ใน พ.ศ. 2549 สัดส่วนของประชากรหญิงที่เป็นโสดเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจาก พ.ศ. 2539 ในทุกกลุ่มอายุ ในขณะที่สัดส่วนของประชากรหญิงที่แต่งงานก็ลดน้อยลงในทุกกลุ่มอายุเช่นกัน ทั้งนี้กลุ่มประชากรชายหญิงที่มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพสมรสระหว่าง พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2549 มากที่สุดคือ กลุ่มอายุระหว่าง 25 - 34 ปี อาจเป็นไปได้ว่า ประชากรในกลุ่มดังกล่าวมีมุมมองในการสร้างครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไป คือ นิยมอยู่เป็นโสดนานขึ้นนั่นเอง

นอกจากนี้ยังพบว่า ระดับการศึกษาเป็นอีกปัจจัยหนึ่งซึ่งน่าจะมีผลต่อการเลือกที่จะเป็นโสด แต่งงาน หย่าหรือแยกกันอยู่ของประชากรทั้งชายและหญิง โดยรวมจะพบว่า ประชากรกลุ่มที่ไม่ได้รับการศึกษาหรือได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือมัธยมศึกษาชั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีสถานภาพ “แต่งงาน” ขณะที่กลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นโสดและแต่งงานในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน เมื่อเปรียบเทียบสัดส่วนดังกล่าวในช่วงเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2539 - 2549) พบว่า กลุ่มประชากรทั้งชายและหญิงที่ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาขึ้นไป มีสัดส่วนที่เป็นโสดลดลง แต่แต่งงานมากขึ้น รวมทั้งหย่า หรือแยกกันอยู่ก็มากขึ้นด้วย ตรงกันข้ามกับกลุ่มที่ไม่ได้รับการศึกษา ที่มีสัดส่วนผู้เป็นโสดเพิ่มมากขึ้นและสัดส่วนผู้แต่งงานลดลง (ตารางที่ 1)

รูปที่ 3 ร้อยละของประชากรชายและหญิง จำแนกตามสถานภาพสมรส และกลุ่มอายุ พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2549

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2549

ตารางที่ 1 ร้อยละของประชากรชายและหญิง จำแนกตามสถานภาพสมรส และระดับการศึกษา
พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2549

ระดับการศึกษา	โสด		แต่งงาน		หม้าย		หย่า		แยก	
	2539	2549	2539	2549	2539	2549	2539	2549	2539	2549
ประชากรชาย										
ไม่ได้รับการศึกษา	21.6	31.5	74.3	65.3	2.9	2.3	1.0	0.1	0.2	0.8
ประถมศึกษา	18.3	13.2	79.2	82.2	1.2	1.5	0.5	1.4	0.7	1.7
มัธยมศึกษา	53.1	46.8	45.5	50.5	0.3	0.5	0.4	1.0	0.7	1.2
อุดมศึกษา	48.2	43.0	50.9	54.7	0.1	0.5	0.2	1.0	0.7	0.8
รวม	29.0	28.9	68.9	67.5	1.0	1.0	0.5	1.2	0.7	1.4
ประชากรหญิง										
ไม่ได้รับการศึกษา	10.7	15.2	71.4	67.6	12.8	11.2	2.8	3.2	2.3	2.7
ประถมศึกษา	12.0	6.7	78.1	80.5	6.1	7.4	1.6	2.7	2.2	2.7
มัธยมศึกษา	55.6	38.5	40.0	56.1	1.5	1.6	0.8	1.7	2.1	2.2
อุดมศึกษา	53.3	46.6	42.5	47.3	1.4	2.0	1.9	2.1	1.0	1.9
รวม	22.6	21.6	68.4	68.3	5.4	5.3	1.6	2.4	2.1	2.4

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2539
และ พ.ศ. 2549

ตารางที่ 2 ร้อยละของประชากรชายและหญิง จำแนกตามสถานภาพสมรส และภาคที่อยู่อาศัย
พ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2549

ภาค	โสด		แต่งงาน		หม้าย		หย่า		แยก	
	2539	2549	2539	2549	2539	2549	2539	2549	2539	2549
ประชากรชาย										
กรุงเทพฯ	37.1	39.8	61.5	57.0	0.3	0.5	0.4	1.3	0.8	1.6
กลาง	30.1	30.0	67.5	65.9	0.8	0.8	0.4	1.1	1.2	2.2
เหนือ	26.3	24.8	71.0	70.5	1.3	1.5	1.0	1.6	0.4	1.6
ตะวันออกเฉียงเหนือ	26.6	25.6	71.6	71.3	1.2	1.2	0.3	1.2	0.3	0.7
ใต้	30.2	30.5	67.9	66.8	0.6	0.9	0.3	0.8	0.9	1.0
รวม	29.0	28.9	68.9	67.5	1.0	1.0	0.5	1.2	0.7	1.4
ประชากรหญิง										
กรุงเทพฯ	34.3	37.7	56.1	53.3	4.5	4.2	2.4	2.3	2.7	2.6
กลาง	24.8	23.2	65.3	65.9	5.8	4.8	1.4	2.4	2.8	3.8
เหนือ	19.5	17.1	72.1	72.0	5.1	5.8	1.7	2.6	1.6	2.5
ตะวันออกเฉียงเหนือ	18.7	16.7	72.8	73.8	5.5	5.7	1.4	2.3	1.6	1.5
ใต้	23.5	22.3	67.6	68.2	5.4	5.2	1.3	2.3	2.3	1.9
รวม	22.6	21.6	68.4	68.3	5.4	5.3	1.6	2.4	2.1	2.4

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2539
และ พ.ศ. 2549

ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ พื้นที่ที่อยู่อาศัยก็มีส่วนในการกำหนดสถานภาพสมรสของประชากร โดยเมื่อแบ่งออกเป็น 5 ภูมิภาค ได้แก่ กรุงเทพมหานคร ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ จะพบว่า กรุงเทพมหานคร ยังคงเป็นภูมิภาคที่ประชากรทั้งชายและหญิงครองตัวเป็นโสดสูงที่สุด โดยใน พ.ศ. 2549 นั้น สัดส่วนประชากรที่อาศัยในกรุงเทพมหานครที่เป็นโสดเพิ่มขึ้นจาก พ.ศ. 2539 แต่สัดส่วนประชากรที่แต่งงานนั้นลดลง (ตารางที่ 2) จึงอาจกล่าวได้ว่า วิถีชีวิตคนเมืองน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดทัศนคติที่มีต่อครอบครัวนั่นเอง

จากการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นแสดงให้เห็นว่า การตัดสินใจสมรสและหย่าร้างของประชากรทั้งชายและหญิง มีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางด้านประชากร โดยพบว่าสถานภาพสมรสของประชากรมีลักษณะที่แตกต่างกันขึ้นอยู่กับเพศ อายุ ระดับการศึกษา ตลอดจนภูมิภาคที่อยู่อาศัย ตามที่ระบุไว้ในตารางเบื้องต้น ดังนั้น ในการวิเคราะห์หือทธิพลของปัจจัยทางเศรษฐกิจต่อสถานภาพสมรสของประชากร มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำการควบคุมตัวแปรทางด้านปัจจัยทางประชากรเหล่านี้ให้มีค่าคงที่ เพื่อให้ผลที่ได้รับจากการวิเคราะห์ สะท้อนบทบาทของปัจจัยทางเศรษฐกิจออกมาอย่างสมบูรณ์ โดยไม่มีปัจจัยส่วนบุคคลอื่นๆ ทางด้านประชากรเข้ามาแทรกแซง

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจกับครอบครัวไทย

ปัจจัยทางเศรษฐกิจนั้นมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งต่อครอบครัว ซึ่งไม่เพียงจะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างของครอบครัวและมาตรฐานความเป็นอยู่ของบุคคลในครอบครัวแล้ว ยังฝังรากลึกไปในองค์ประกอบย่อยของครอบครัวอีกด้วย คือ ส่งผลกระทบต่อข้อกำหนดหน้าที่ของสามีภรรยาในครอบครัว การปรับเปลี่ยนอำนาจของหัวหน้าครอบครัว และการเปลี่ยนแปลงมุมมองของความรักและความผูกพันในครอบครัว ทั้งนี้พบว่า เมื่อภาวะเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของกาลเวลา ครอบครัวย่อมมีการแปรผันไปตามทิศทางการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ด้วย โดยเฉพาะประเทศไทยที่ประสบกับความผันผวนของภาวะเศรษฐกิจในรอบ 20 ปี ที่ผ่านมา นับตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เศรษฐกิจไทยมีความเจริญเติบโตในลักษณะก้าวกระโดด ภาคอุตสาหกรรม การบริการ และการส่งออกมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง จนกระทั่ง พ.ศ. 2538 ที่การขยายตัวทางการค้าและการลงทุนเริ่มชะลอลง จนในที่สุดก็ก้าวเข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจถดถอยและวิกฤตการณ์ค่าเงินบาทในช่วง พ.ศ. 2540 - 2541 การเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในครั้งนี้ ได้ส่งผลให้ธุรกิจหลายประเภทปิดตัวลง มีการเลิกจ้างแรงงาน และ เพิ่มมาตรการที่เข้มงวดในการปล่อยกู้แก่ครัวเรือนและผู้กู้รายย่อย แม้ว่าใน พ.ศ. 2542 เศรษฐกิจไทยจะเริ่มฟื้นตัวดีขึ้นบ้าง แต่ในภาพรวมแล้วเป็นเพียงแค่อาการฟื้นตัวของคนป่วยที่ยังมีการทรุดตัวลงเป็นระยะๆ ดังจะเห็นได้จากการชะลอตัวในช่วง พ.ศ. 2544 และการขยายตัวในภาคการผลิตที่ช้าลง ซึ่งสะท้อนผ่านตัวเลขการลงทุนจากทั้งในประเทศและต่างประเทศที่ชะลอตัวลง ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 ซึ่งท้ายที่สุดประเทศไทยก็ต้องประสบกับวิกฤตเศรษฐกิจอีกครั้งใน พ.ศ. 2551 ความผันผวนของเศรษฐกิจไทยที่มีระยะเวลายาวนานกว่า 2 ทศวรรษนี้ ย่อมส่งผลกระทบต่อครอบครัวไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัวและระบบเศรษฐกิจ สามารถพิจารณาแบบกว้างๆ ได้ 2 รูปแบบ คือ 1) ความสัมพันธ์ทางด้านอุปทานแรงงาน และ 2) ความสัมพันธ์ทางการบริโภค กล่าวคือ อุปทานของแรงงานที่ใช้ปฏิบัติภารกิจต่างๆ ในครอบครัวนั้น เป็นกลุ่มเดียวกับอุปทานแรงงานที่สามารถทำการผลิตในตลาดการผลิตและสร้างรายได้ให้แก่ระบบเศรษฐกิจ ส่วนทางการบริโภคของบุคคลในตลาดผลิตภัณฑ์ และการใช้จ่าย ก็ขึ้นอยู่กับผลผลิตที่ผลิตได้ในครัวเรือนและความสามารถในการผลิตของบุคคลในครัวเรือนนั้นๆ ดังนั้น ปัจจัยการทำงาน รายได้ของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจ และความมั่นคงทางการเงิน ย่อมส่งผลกระทบต่อทัศนคติการสร้างครอบครัว และการอยู่ร่วมกันฉันสามีภรรยาของบุคคล

ความสัมพันธ์ทางด้านอุปทานแรงงานในตลาดการผลิตต่อครอบครัว เป็นหัวข้อที่ได้รับความสนใจไม่น้อยในกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์ โดยการนำของ Gary Becker เจ้าของรางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ กับการศึกษาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ครอบครัว (Becker, 1965; Becker, 1988) ซึ่งถึงแม้ว่า Becker จะได้รับผลการวิจัยที่ไม่สร้างสรรค์นัก² แต่ก็เป็นที่จุดเริ่มต้นของการเชื่อมโยงตลาดแรงงานเข้ากับแรงงานในครอบครัว ในปัจจุบันความสัมพันธ์ทางด้านอุปทานแรงงานต่อการตัดสินใจแต่งงานและหย่าของบุคคล สามารถนำมาวิเคราะห์ได้หลายแง่มุม อาทิเช่น งานในครอบครัวเป็นงานที่ต้องการเวลาและการดูแลเอาใจใส่ ไม่ว่าจะเป็นการทำอาหาร ทำความสะอาดบ้าน ดูแลผู้ป่วยในครอบครัว หรือการเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น เวลาที่ใช้ในครอบครัวเหล่านี้ ถูกมองเป็นภาระทางครอบครัวของบุคคล และอาจเป็นอุปสรรคต่อการทุ่มเทเวลาและความสามารถในการทำงานในตลาดการผลิต ในท้ายที่สุดอาจนำไปสู่การตัดสินใจหย่าหรืออยู่เป็นโสดของบุคคลได้ แต่ในทางกลับกัน ก็มีความเป็นไปได้ว่า การแต่งงานช่วยลดภาระรับผิดชอบต่องานในครอบครัวของบุคคลได้ เนื่องจากเมื่อเข้ามาอยู่ร่วมกันในครอบครัวเดียวกัน ก็สามารถช่วยกันดูแลงานต่างๆ ในครอบครัวได้ง่ายขึ้น ทำให้งานในครอบครัวที่แต่ละคนต้องรับผิดชอบมีน้อยลง ซึ่งจะส่งเสริมความสามารถในการทำงานในตลาดแรงงานได้เป็นอย่างดี ในท้ายที่สุดก็จะส่งผลให้ตัดสินใจแต่งงานและอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัว เป็นต้น

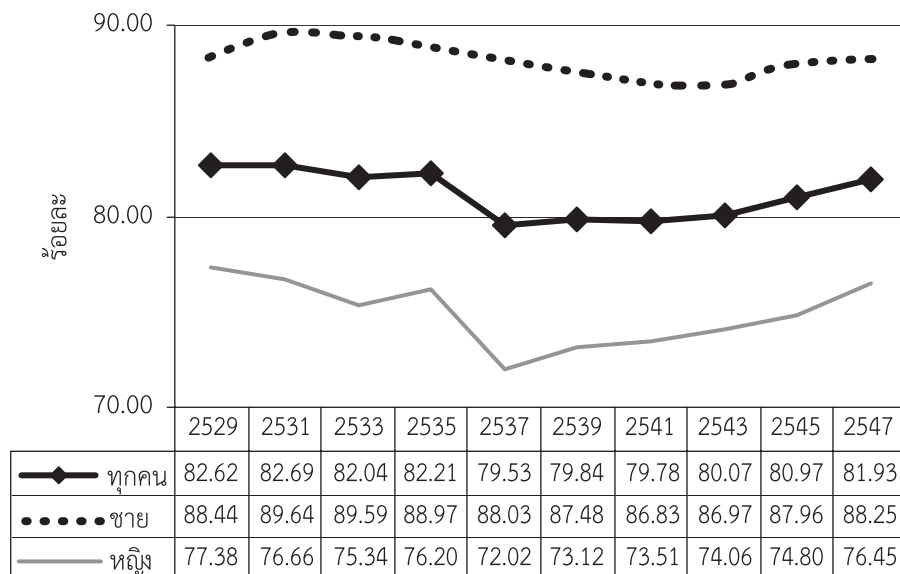
ความสัมพันธ์ทางการบริโภคและครอบครัว เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่สามารถสังเกตได้โดยง่าย โดยจะเห็นได้ว่าความต้องการซื้อหรือบริโภคสินค้าของบุคคล ย่อมขึ้นอยู่กับผลิตภัณฑ์ที่ครัวเรือนสามารถผลิตได้ เช่น การประกอบอาหารในครัวเรือนช่วยลดปริมาณรายจ่ายในการรับประทานอาหารนอกบ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ความสามารถในการบริโภคของบุคคลยังมีความเกี่ยวข้องกับความสามารถในการผลิตของบุคคลในครอบครัวอีกด้วย เช่น หากบุคคลในครัวเรือนมีหน้าที่การงานที่ดี สามารถสร้างรายได้สูง ก็จะส่งผลให้ครัวเรือนนั้นมีความสามารถในการใช้จ่ายใช้สอยสินค้าได้มาก ในท้ายที่สุดแล้วความสัมพันธ์ทางการบริโภคจึงสามารถเป็นองค์ประกอบที่ทั้งสนับสนุน หรือเป็นอุปสรรคต่อการแต่งงานและการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวได้

บทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปของชายและหญิงในตลาดแรงงาน ย่อมส่งผลกระทบต่อ การตัดสินใจแต่งงานและอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวอย่างเลี่ยงไม่ได้ เมื่อทำการสำรวจปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับประชากรไทยในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา พบว่า อัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานของประชากรไทยวัยทำงาน³ มีแนวโน้มลดลงระหว่าง พ.ศ. 2531 - 2537 และกลับเพิ่มขึ้นอีกครั้งภายหลัง พ.ศ. 2537 ดังแสดงไว้ในรูปที่ 4 โดยอัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานชายสูงกว่าอัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานหญิง หากทว่าการเปลี่ยนแปลงการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานชายเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งแตกต่างกับกลุ่มแรงงานหญิงที่มีการลดลงอย่างรวดเร็ว ในช่วง พ.ศ. 2529 - 2537 และมีการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในช่วงหลัง พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา

² Gary Becker ศึกษาบทบาทความรับผิดชอบของคู่สามีภรรยาในครอบครัว โดยใช้ทฤษฎี การได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) เข้ามาคำนวณประโยชน์สูงสุดที่ครอบครัวจะได้รับ โดยผลการศึกษาที่มีได้สร้างสรรค์สักเท่าใดนัก มีการชี้แนะว่า ผู้หญิงควรทำงานบ้าน เลี้ยงดูบุตร ทำกับข้าว และทำความสะอาดบ้าน เพื่อประโยชน์สูงสุดของครอบครัว และชุมชน ผลการศึกษาที่ได้ในครั้งนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากความผิดพลาดในการวางสมมติฐานที่ผิดว่า งานในครัวเรือนเป็นงานของผู้หญิง และสภาพร่างกายของผู้หญิงเหมาะที่จะทำงานในบ้านมากกว่าทำงานนอกบ้านในตลาดแรงงาน

³ ประชากรที่มีอายุ 15 - 60 ปี

รูปที่ 4 อัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงาน พ.ศ. 2529 - 2547

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

การเพิ่มขึ้นและลดลงอย่างรวดเร็วของอัตราการมีส่วนร่วมในกำลังแรงงานในกลุ่มแรงงานหญิง สะท้อนถึงบทบาทของหญิงไทยที่ถูกมองว่าเป็นเพียงแรงงานสำรองในระบบเท่านั้น และสามารถโยกย้ายความสัมพันธ์ทางตลาดแรงงานเหล่านี้ ถึงบทบาทของสตรีในครอบครัวได้อีกด้วย โดยในช่วงที่เศรษฐกิจกำลังเจริญเติบโต แรงงานหญิงเหล่านี้ถูกเรียกให้ออกมาจากครัว มาทำงานในสำนักงาน และส่งลูกเล็กไปฝากเลี้ยงที่สถานรับเลี้ยงเด็ก รายได้ที่ทำได้ จะเข้ามามีส่วนเสริมรายได้ของครอบครัว แต่ในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย ความต้องการแรงงานเริ่มลดลง แรงงานหญิงเหล่านี้จะถูกส่งกลับเข้าครัว พร้อมทั้งรับลูกน้อยมาเลี้ยงดูเอง รายได้ที่หายไป จะถูกทดแทนด้วยการลดรายจ่าย คือ ด้วยการใช้น้ำในครัวเรือนที่ว่างงานผลิตสินค้าในครัวเรือนที่เคยจับจ่ายใช้สอยในตลาด แนวคิดในตลาดแรงงานเหล่านี้ อาจจะดูธรรมดา และไม่น่าจะก่อภาระให้แก่สังคม และตัวบุคคลเท่าใด แต่ในความเป็นจริงแล้ว มีผู้หญิงทุกคนที่แต่งงาน หรืออยู่กับครอบครัว การถูกให้ออกจากงานสำหรับสตรีบางคน อาจก่อให้เกิดภาระที่หนักหน่วงต่อตัวแรงงานและสังคมได้ นอกจากนี้ หญิงบางคนมีรายได้สูงกว่าชายในครอบครัว การต้องออกจากงานก่อให้เกิดต้นทุนค่าเสียโอกาสที่สิ้นเปลืองไปโดยใช้เหตุต่อสังคม และครอบครัว

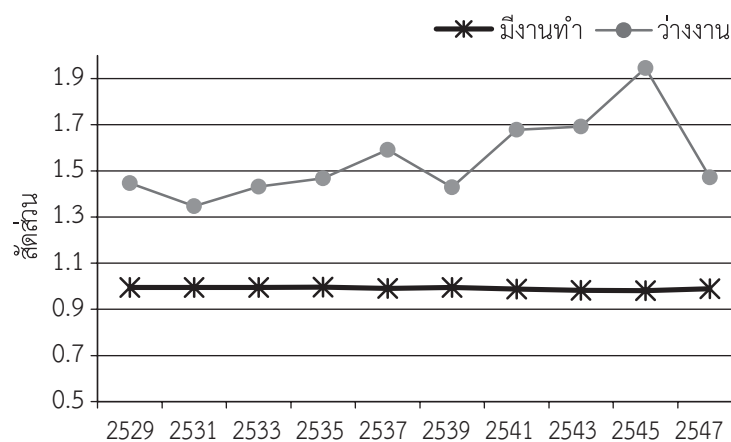
ในส่วนของการว่างงาน ในช่วงเวลาที่ผ่านมา พบว่า ในกลุ่มประชากรวัยแรงงานของไทย แรงงานชายมีอัตราการว่างงานสูงกว่าแรงงานหญิง ขณะที่อัตราการมีงานทำของแรงงานชายและแรงงานหญิงไม่แตกต่างกันเท่าใดนัก (ตารางที่ 3) แม้ว่าอัตราการว่างงานของทั้งชายและหญิงจะมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่อัตราการเพิ่มขึ้นของการว่างงานในกลุ่มแรงงานชายสูงกว่าแรงงานหญิง โดยสังเกตได้จากรูปที่ 5 ที่ให้ข้อมูลเปรียบเทียบสัดส่วนการว่างงานของแรงงานชายและแรงงานหญิง ทั้งนี้พบว่า สัดส่วนการว่างงานมีค่าสูงกว่า 1 ซึ่งหมายถึงอัตราการว่างงานชายสูงกว่าอัตราการว่างงานหญิง นอกจากนี้ ตัวเลขสัดส่วนการว่างงานมีแนวโน้มที่จะสูงขึ้นในภาพรวม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตราการว่างงานชายได้เพิ่มขึ้นเร็วกว่าอัตราการว่างงานหญิงในช่วง 20 ปี ที่ผ่านมา

ตารางที่ 3 อัตราการมีงานทำ และอัตราการว่างงานในกลุ่มแรงงาน พ.ศ. 2529 - 2547

ปี	อัตราการทำงาน (ร้อยละ)		อัตราการว่างงาน (ร้อยละ)	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
2529	98.31	98.83	1.69	1.17
2531	97.96	98.49	2.04	1.51
2533	98.47	98.93	1.53	1.07
2535	98.82	99.20	1.18	0.80
2537	97.50	98.43	2.50	1.57
2539	98.53	98.97	1.47	1.03
2541	96.93	98.17	3.07	1.83
2543	95.90	97.58	4.10	2.42
2545	96.16	98.03	3.84	1.97
2547	96.67	97.74	3.33	2.26

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

รูปที่ 5 เปรียบเทียบสัดส่วนการมีงานทำ และการว่างงานในกลุ่มแรงงานชาย - หญิง พ.ศ. 2529 - 2547

หมายเหตุ: สัดส่วนการมีงานทำของแรงงานชาย - หญิง = อัตราการมีงานทำชาย ÷ อัตราการมีงานทำหญิง
 สัดส่วนการว่างงานของแรงงานชาย - หญิง = อัตราการว่างงานชาย ÷ อัตราการว่างงานหญิง

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

ความผันแปรทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงในตลาดแรงงาน ย่อมส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์และอำนาจหน้าที่ของบุคคลในครอบครัวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ผลกระทบจะเป็นไปในทิศทางใด และมีอิทธิพลมากน้อยเพียงใดต่อระบบครอบครัว คงต้องนำมุมมองของรายได้และฐานะทางการเงินเข้ามาพิจารณาในการวิเคราะห์ด้วย ข้อมูลในตารางที่ 4 แสดงให้เห็นว่า รายได้เฉลี่ยของประชากร มีความแตกต่างกันตามเพศ และสถานะทางครอบครัว โดยในช่วงปีต้นๆ ที่ทำการศึกษพบว่า ประชากรชายที่แต่งงาน มีรายได้เฉลี่ยสูงกว่าประชากรชายในกลุ่มที่ยังโสด และกลุ่มที่หย่า ขณะที่ประชากรหญิงที่หย่าขาดจากคู่สมรสมีรายได้สูงกว่าประชากรหญิงในกลุ่มที่ยังโสดและที่สมรส แต่สิ่งที่น่าสังเกตในช่วงเวลาที่ศึกษา ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่าน ก็คือ ภายหลังจาก พ.ศ. 2543 รายได้เฉลี่ยของประชากรหญิงที่หย่าขาดจากคู่สมรส มีค่าสูงกว่ารายได้เฉลี่ยของประชากรชายในกลุ่มเดียวกัน และเป็นประเด็นคำถามที่น่าสนใจว่า เหตุใดผลการเปรียบเทียบรายได้ของชาย - หญิงจึงเปลี่ยนไปเป็นเช่นนั้น อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในตารางที่ 4 ไม่เพียงพอที่จะอธิบายอิทธิพลของรายได้ต่อสถานภาพสมรสของประชากร และในทางกลับกันก็ไม่เพียงพอที่จะอธิบายบทบาทของสถานภาพสมรสที่มีต่อรายได้ของประชากร เนื่องจากข้อมูลรายได้ที่มากกว่า หรือน้อยกว่านั้น ไม่ได้ระบุว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาใด ก่อนแต่งงาน หลังแต่งงาน หรือหลังการหย่า ผลจากการคำนวณรายได้เฉลี่ยนี้ จึงเป็นประเด็นที่ยังรอคำตอบจากงานวิจัยอื่นในอนาคตต่อไป

ตารางที่ 4 รายได้เฉลี่ยของแรงงานชายและหญิง จำแนกตามสถานภาพสมรส พ.ศ. 2529 - 2547

ปี	รายได้ (บาท)					
	โสด		แต่งงาน		หย่า	
	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง	ชาย	หญิง
2529	1,517	1,615	3,029	1,641	2,748	1,903
2531	1,656	1,812	3,511	1,998	3,115	2,631
2533	2,617	2,840	4,702	2,602	3,152	3,416
2535	3,667	3,969	6,219	3,502	4,444	4,417
2537	3,852	4,273	6,265	3,846	6,076	4,423
2539	4,644	5,920	8,029	4,871	7,458	6,995
2541	4,897	6,049	8,957	5,465	7,328	6,341
2543	5,340	6,254	8,898	5,848	7,154	8,022
2545	5,331	6,898	9,594	6,327	6,734	7,855
2547	5,830	7,763	10,594	7,044	7,097	8,542

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

การมีงานทำ รายได้ และช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ เป็นหัวใจสำคัญในการวิเคราะห์บทบาทของปัจจัยทางเศรษฐกิจในส่วนท้ายนี้ โดยจะวิเคราะห์ถึงอิทธิพลของปัจจัยเหล่านี้ ที่ส่งผลกระทบต่อความน่าจะเป็นของการเป็นโรค และการหย่าของประชากรไทย

3. การวิเคราะห์ความน่าจะเป็นของการแต่งงานและหย่าของบุคคล

ในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจและการตัดสินใจครองโสด แต่งงานหรือหย่าของบุคคลนั้น จะใช้สมการถดถอยโลจิสติก (Binary Logistic Regression) มาเป็นเครื่องมือช่วยคำนวณโอกาส (หรือความน่าจะเป็น) ของบุคคลในการครองโสด แต่งงาน หรือหย่า จากข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน จาก พ.ศ. 2529 ถึง พ.ศ. 2547 โดยมีการกำหนดตัวแปรอิสระที่ประกอบด้วย อายุ สถานะในครอบครัว การศึกษา พื้นที่ที่อาศัย ปีที่ทำการสำรวจ อาชีพ สถานภาพการทำงาน และรายได้ โดยจะแยกการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วน คือ

- 1) การคำนวณโอกาส (หรือความน่าจะเป็น) ของการเป็นโสดของประชากรชาย และประชากรหญิง ในวัยแรงงาน
- 2) การคำนวณโอกาส (หรือความน่าจะเป็น) ของการหย่าของประชากรชาย และประชากรหญิง ในวัยแรงงาน

การคำนวณโอกาส (หรือความน่าจะเป็น) ของการเป็นโสดของประชากรในวัยแรงงาน กำหนดค่าตัวแปรตามให้เท่ากับ 1 เมื่อกลุ่มตัวอย่างไม่เคยแต่งงาน และให้เท่ากับ 0 เมื่อกลุ่มตัวอย่างเคยแต่งงาน

การคำนวณโอกาส (หรือความน่าจะเป็น) ของการหย่าร้างของประชากรในวัยแรงงาน กำหนดค่าตัวแปรตามให้เท่ากับ 1 เมื่อกลุ่มตัวอย่างเคยแต่งงาน และมีสถานะหย่าขาดจากคู่สมรส และให้เท่ากับ 0 เมื่อกลุ่มตัวอย่างเคยแต่งงาน ไม่ได้หย่าร้าง

การวิเคราะห์โดยสมการถดถอยโลจิสติก ให้ผลการวิเคราะห์ดังแสดงในตารางที่ 5 - 7 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 5 ผลการวิเคราะห์เชิงถดถอยโลจิสติก (Binary Logistic Regression) ของการเป็นโสด
ของประชากรชาย หญิงไทยในวัยทำงาน

P-value < 0.05*

ตัวแปร			(Exp. B) ความน่าจะเป็นของประชากร	
ประเภทตัวแปร	ตัวแปรอ้างอิง	ตัวแปรเปรียบเทียบ	ชาย	หญิง
การทำงาน	ว่างงาน			
		มีงานทำ	3.29*	1.94*
รายได้			0.9999947*	0.9999992
อายุ			0.65*	0.66*
อายุ ²			1.00*	1.00*
หัวหน้าครัวเรือน	ไม่ใช่หัวหน้าครัวเรือน	เป็นหัวหน้าครัวเรือน	0.16*	1.97*
การศึกษา	สูงกว่าปริญญาตรี			
		ประถมหรือน้อยกว่า	0.51*	0.36*
		มัธยม	0.62*	0.54*
		อนุปริญญา	2.56*	2.26*
		ปริญญาตรี	1.27*	1.42*
พื้นที่อยู่อาศัย	กรุงเทพฯ			
		ภาคเหนือ	0.59*	0.51*
		ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	0.42*	0.41*
		ภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ)	0.57*	0.71*
		ภาคใต้	0.56*	0.56*
ปี	2547			
		2529	0.75*	1.27*
		2531	0.83*	1.28*
		2533	0.72*	1.26*
		2535	0.80*	1.16*
		2537	0.77*	1.21*
		2539	0.80*	1.02*
		2541	0.80*	1.05
		2543	0.87*	1.07*
		2545	0.97	1.04
อาชีพ			1.00*	1.00*

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

ตารางที่ 6 ผลการวิเคราะห์เชิงถดถอยโลจิสติก (Binary Logistic Regression) ของการหย่า
ของประชากรชาย หญิงไทยในวัยทำงาน

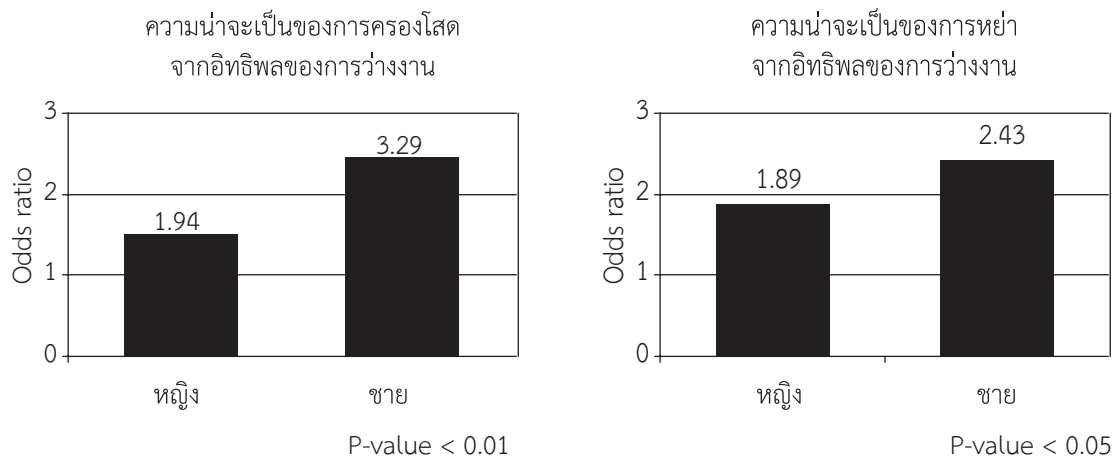
P-value < 0.05*

ตัวแปร			(Exp. B) ความน่าจะเป็นของประชากร	
ประเภทตัวแปร	ตัวแปรอ้างอิง	ตัวแปรเปรียบเทียบ	ชาย	หญิง
การทำงาน	ว่างงาน			
		มีงานทำ	2.43*	1.89*
รายได้			0.9999989*	0.9999946*
อายุ			1.32*	1.15*
อายุ ²			1.00*	1.00*
หัวหน้าครัวเรือน	ไม่ใช่หัวหน้าครัวเรือน	เป็นหัวหน้าครัวเรือน	0.25*	5.91*
การศึกษา	สูงกว่าปริญญาตรี			
		ประถมหรือน้อยกว่า	0.76*	0.64*
		มัธยม	1.07	0.94
		อนุปริญญา	0.75	0.56
		ปริญญาตรี	1.21	0.95
พื้นที่อยู่อาศัย	กรุงเทพฯ			
		ภาคเหนือ	1.23	1.05
		ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	0.77*	0.97
		ภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ)	0.69*	0.74*
		ภาคใต้	0.62*	0.94
ปี	2547			
		2529	0.57*	0.83
		2531	0.59*	0.82
		2533	0.45*	0.73
		2535	0.60*	0.93
		2537	0.62*	0.92
		2539	0.60*	0.98
		2541	0.74*	0.90
		2543	0.73*	0.88
		2545	0.90	0.98
อาชีพ			1.00*	1.00*

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

ผลการวิเคราะห์อิทธิพลของปัจจัยการมีงานทำของประชากรชาย - หญิงในวัยทำงานต่อความน่าจะเป็นที่จะครองโสด ดังแสดงในรูปที่ 6 พบว่า คนที่แต่งงานมีโอกาสเป็นโสดสูงกว่าคนที่มีงานทำ ภายใต้การควบคุมปัจจัยทางด้าน อายุ สถานภาพในครอบครัว การศึกษา พื้นที่อาศัย ระยะเวลา และรายได้ โดยจะเห็นได้ว่า หญิงไทยที่ว่างงานมีโอกาสเป็นโสดสูงกว่าหญิงที่มีงานทำถึงเกือบ 2 เท่าตัว (1.94) ส่วนชายไทยที่ว่างงานมีโอกาสเป็นโสดสูงกว่าชายที่ทำงานมากกว่า 3 เท่าตัว (3.29)

รูปที่ 6 แสดงความน่าจะเป็นของการครองโสดและการหย่าจากอิทธิพลของการว่างงาน

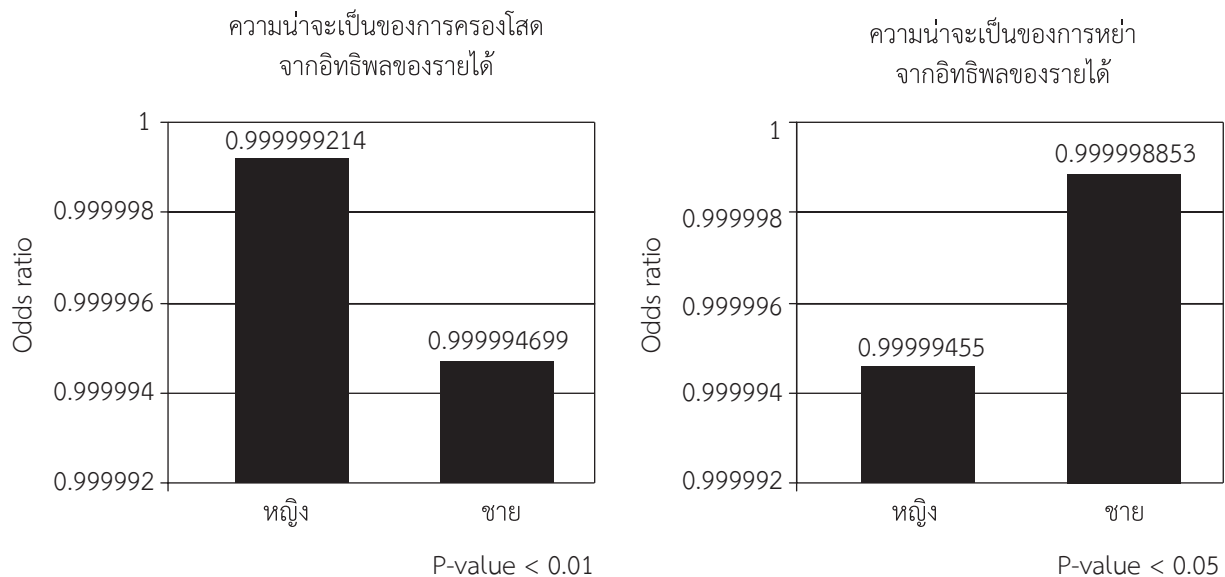

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

เมื่อพิจารณาถึงความน่าจะเป็นในการหย่าร้าง ก็พบว่าแนวโน้มของผลกระทบของปัจจัยการมีงานทำดูเหมือนจะส่งผลไปในทิศทางเดียวกันกับความน่าจะเป็นที่จะครองโสด โดยจะเห็นได้ว่า คนที่แต่งงานมีโอกาสหย่าร้างสูงกว่าคนที่ไม่มีงานทำ หญิงแต่งงานมีโอกาสหย่าร้างสูงกว่าหญิงที่ทำงานเกือบ 2 เท่าตัว (1.89) ส่วนชายแต่งงานเป็นโสดสูงกว่าชายที่ทำงาน 2.43 เท่าตัว

ในส่วนของรายได้ ก็พบว่ามิมีบทบาทสำคัญต่อการแต่งงานไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการมีงานทำ โดยจะเห็นว่าค่าเปรียบเทียบความสัมพันธ์ (Odds ratio) ในรูปที่ 7 มีค่าน้อยกว่า 1 ซึ่งชี้ให้เห็นว่า รายได้ที่สูงขึ้นช่วยลดความน่าจะเป็นของบุคคลที่จะครองโสดและหย่าได้ ภายใต้การควบคุมปัจจัยทางด้าน อายุ สถานะภาพในครอบครัว การศึกษา พื้นที่อาศัย ระยะเวลา และการมีงานทำ

รูปที่ 7 แสดงความน่าจะเป็นของการครองโสดและการหย่าจากอิทธิพลของระดับรายได้

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

แม้ว่าตัวเลขค่าเปรียบเทียบความสัมพันธ์ (Odds ratio) ของหญิงและชายจะแตกต่างกันเพียงน้อยนิด คือต่างกันเพียงแค่ค่าหลังจุดทศนิยมเท่านั้น แต่กลับสะท้อนบทบาทของรายได้ต่อการครองโสด และการหย่าของหญิงและชายได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ รายได้ที่เพิ่มขึ้นดูเหมือนจะมีอิทธิพลต่อการสละโสดในชาย ในขณะที่ปัจจัยทางด้านรายได้ของหญิงยังมีความคลุมเครือต่อผลกระทบในการครองโสด ($P - Value > 0.05$) หากทวนในทางกลับกัน รายได้เพิ่มขึ้นกลับดูเหมือนจะมีอิทธิพลต่อการลดโอกาสการหย่าร้างของหญิงได้ดีกว่าชาย

ผลของรายได้ต่อความน่าจะเป็นที่จะครองโสดและหย่าของประชากรชายหญิง จะเป็นเรื่องที่ชวนให้สงสัยต่อไปอีกว่า เกิดอะไรขึ้นกับบทบาทด้านรายได้ในการสร้างครอบครัวและใช้ชีวิตคู่ เหตุใดรายได้ของชายดูเหมือนจะมีความสำคัญมากกว่า ในช่วงก่อนที่จะเริ่มสร้างครอบครัว แต่เมื่อแต่งงานไปแล้ว สร้างครอบครัวไปแล้ว รายได้ของหญิงกลับดูจะมีความสำคัญมากกว่า ในการที่จะรักษาสถานะภาพครอบครัวและการอยู่ร่วมกัน ไม่ให้มีการหย่าร้างในที่สุด ความขัดแย้งในบทบาทครอบครัวของชายหญิงที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา อาจมีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ Quinn (อ้างถึงใน Day, Gilbert, Settle, & Burr, 1995, p. 47) ได้กล่าวไว้ว่า บทบาทของชายหญิงในครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในอดีตบทบาทในครอบครัวของชายหญิงถูกแบ่งอย่างชัดเจน โดยผู้หญิงมีหน้าที่ทำงานบ้าน เลี้ยงดูบุตร และดูแลทุกคนในครอบครัว และผู้ชายมีหน้าที่รับผิดชอบหาเลี้ยงครอบครัว แต่ในความเป็นจริงของเศรษฐกิจในปัจจุบัน ทั้งชายและหญิงต่างถูกคาดหวังให้ร่วมรับผิดชอบต่อรายได้ของครอบครัว ในขณะที่ความคาดหวังในการดูแลบ้าน และเลี้ยงดูบุตรยังคงอยู่กับผู้หญิงดั้งเดิม ดังนั้น ในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านที่บทบาทของชายและหญิงในครอบครัวยังปรับตัวไม่สมบูรณ์ จึงอาจจะง่ายที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้งทางความคิดและความคาดหวังของบุคคล

กล่าวคือ คู่สมรสที่เริ่มจากความคาดหวังของบทบาทภรรยาในอดีต อาจจะต้องปรับเปลี่ยนมุมมองของบทบาทภรรยา ในครอบครัวใหม่หลังจากการแต่งงาน เนื่องจากภาวะความเป็นจริงของเศรษฐกิจในปัจจุบันทำให้ทั้งชายและหญิง มีความจำเป็นต้องทำงานหาเลี้ยงครอบครัวเพื่อความอยู่รอด ตรงนี้เอง คือความสำคัญของรายได้ที่จะเข้ามามีบทบาท ในการที่บุคคลเลือกว่าจะแต่งงานหรือไม่แต่งงาน จะแต่งงานกับใคร และเมื่อแต่งงานแล้วจะครองชีวิตแต่งงานกันต่อไปตลอด หรือไม่

จากการวิเคราะห์การมีงานทำ และรายได้รายเดือน สามารถสรุปได้ว่า สถานะทางการงาน และรายได้ของ บุคคล เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจส่วนบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการครองโสด แต่งงาน และการหย่า นอกจากนี้ปัจจัยทาง เศรษฐกิจส่วนบุคคลนี้ ยังมีปัจจัยทางเศรษฐกิจในระดับมหภาค ที่สามารถส่งผลต่อสถานภาพสมรสของบุคคลได้ ใน ส่วนนี้จึงทำการวิเคราะห์ความน่าจะเป็นของการครองโสดและการหย่าของประชากรไทยในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทาง เศรษฐกิจ โดยจะทำการวิเคราะห์ว่า ความผันผวนทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในช่วงระยะเวลา 20 ปี ที่ผ่านมา ส่งผลกระทบอย่างไรต่อสถานภาพสมรสของประชากร

การวิเคราะห์ผลกระทบของช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจต่อการครองโสด และหย่าของประชากร ที่จะ นำเสนอต่อไปนี้ จะแบ่งสถานการณ์ทางเศรษฐกิจออกเป็น 3 ช่วง คือ

- 1) ช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ โดยจะครอบคลุมตัวเลขทางสถิติตั้งแต่ พ.ศ. 2529 ถึง พ.ศ. 2538
- 2) ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ โดยจะครอบคลุมตัวเลขทางสถิติตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ถึง พ.ศ. 2541
- 3) ช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ โดยจะครอบคลุมตัวเลขทางสถิติตั้งแต่ พ.ศ. 2542 ถึง พ.ศ. 2547

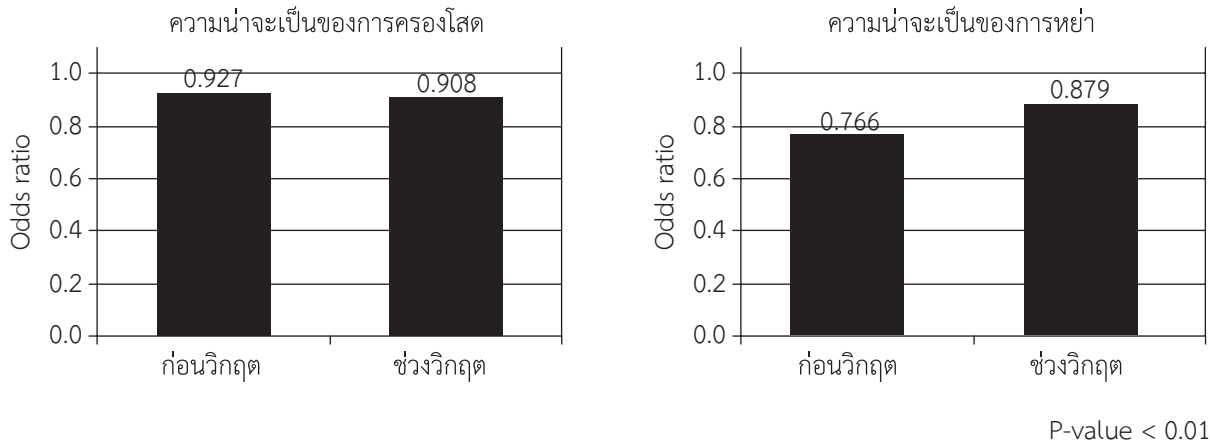
ผลการวิเคราะห์ได้แสดงไว้ในตารางที่ 7

ตารางที่ 7 ผลการวิเคราะห์เชิงถดถอยโลจิสติก (Binary Logistic Regression) ของช่วงเวลาเปลี่ยน ผ่านทางเศรษฐกิจ ต่อการเป็นโสด และการหย่าของประชากรไทยในวัยทำงาน

ตัวแปร			(Exp. B) ความน่าจะเป็น	
ประเภทตัวแปร	ตัวแปรอ้างอิง	ตัวแปรเปรียบเทียบ	โสด	หย่า
ช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจ	ช่วงปรับตัวหลังวิกฤต			
		ช่วงก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ	0.927*	0.766**
		ช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ	0.908*	0.879*
ปัจจัยควบคุม: การมีงานทำ รายได้ อายุ อายุ ² หัวหน้าครัวเรือน การศึกษา ภาคที่อยู่อาศัย อาชีพ				

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

รูปที่ 8 ความน่าจะเป็นของการครองโสดและการหย่าเนื่องจากอิทธิพลของปัจจัยทางเศรษฐกิจในระดับมหภาค

ที่มา: คำนวณจากสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2529 - 2547

จากผลการวิเคราะห์ที่ได้แสดงไว้ในรูปที่ 8 จะเห็นว่า เศรษฐกิจในช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตจะไม่เอื้อต่อการเริ่มสร้างครอบครัว (แต่งงาน) และการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวสักเท่าใดนัก กล่าวคือ เมื่อเทียบกับช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ประชากรไทยมีโอกาสเป็นโสดน้อยกว่าในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2529 - 2538) และแม้ว่าโอกาสเป็นโสดของประชากรไทยจะเพิ่มสูงขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2539 - 2541) แต่โอกาสในการเป็นโสดในช่วงนี้ยังน้อยกว่า ในช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ

ผลการวิเคราะห์ความน่าจะเป็นในการหย่า ก็ให้ผลที่สอดคล้องกับการครองโสด แต่อิทธิพลทางเศรษฐกิจในระดับมหภาคส่งผลกระทบต่ออัตราการหย่าของประชากรชัดเจนกว่าการครองโสด เมื่อพิจารณาผลทางสถิติ กล่าวคือ เมื่อเทียบกับช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ ประชากรไทยมีโอกาสหย่าร้างน้อยกว่าในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2529 - 2538) โอกาสหย่าร้างของประชากรไทยเพิ่มสูงขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2539 - 2541) แต่โอกาสในการหย่าร้างในช่วงนี้ก็ยังไม่พียงน้อยกว่าในช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ

ผลกระทบในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจที่ถูกแบ่งออกเป็น 3 ช่วง โดยใช้เกณฑ์ของการเกิดวิกฤตเศรษฐกิจนี้ สามารถสรุปเป็นภาษาง่ายๆ ได้ว่า หากบุคคลอยากเพิ่มโอกาสในการแต่งงาน หรือลดความเสี่ยงในการหย่าร้าง ให้ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงเวลาก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ อย่างไรก็ดี การจะย้อนเวลากลับไปหาอดีตคงจะเป็นไปไม่ได้เลย แต่เราสามารถนำความรู้ที่ได้รับในอดีต มาปรับใช้ในอนาคต โดยสามารถวิเคราะห์ให้ลึกลงไปอีกว่า สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาก่อนวิกฤต จะช่วยเพิ่มโอกาสการแต่งงาน และลดความเสี่ยงในการหย่าร้าง ดังนั้น หากรัฐบาลมีความประสงค์จะปรับปรุงสถานภาพสมรสของประชากร ทางเลือกหนึ่งที่ทำได้คือการมุ่งปรับปรุงระบบเศรษฐกิจให้มีสภาพคล้ายคลึงกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาก่อนวิกฤต

บทสรุป

การศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจทั้งส่วนบุคคล และในระดับมหภาค เป็นปัจจัยที่ร่วมกำหนด สถานภาพสมรสของประชากรในกลุ่มต่างๆ อย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า แนวโน้มการครองตัวเป็นโสด การแต่งงาน ตลอดจนการหย่าร้างขึ้นอยู่กับสถานภาพทางเศรษฐกิจของแต่ละบุคคล และปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ นอกเหนือไปจากปัจจัยทางด้านประชากร

จากผลการวิเคราะห์โดยอาศัยสมการถดถอยโลจิสติก (Binary Logistic Regression) สามารถสรุปอิทธิพล ของปัจจัยทางเศรษฐกิจ ต่อการครองโสดและการหย่าร้างของประชากรไทยได้ว่า ชาย - หญิงที่แต่งงานมีโอกาสเป็นโสด สูงกว่าคนที่มียานทำงาน แต่หากแต่งงานแล้ว ก็มีโอกาสมหย่าร้างกับคู่สมรสสูงกว่าอีกด้วย โดยการมีงานทำของชายไทยมี อิทธิพลต่อการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวมากกว่าหญิง

รายได้มีบทบาทสำคัญต่อสถานภาพสมรสของประชากร รายได้ที่สูงขึ้นจะช่วยเพิ่มความน่าจะเป็นในการ แต่งงาน และลดโอกาสในการหย่าร้างได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในกลุ่มชายไทยที่รายได้เข้ามามีบทบาทสำคัญมากกว่า ในการเพิ่มโอกาสการแต่งงาน เมื่อเทียบกับหญิงที่บทบาททางด้านรายได้ก่อนสมรสยังมีความคลุมเครือ อย่างไรก็ตาม รายได้มีอิทธิพลที่ต่างกันระหว่างชายและหญิงที่แต่งงานแล้ว กล่าวคือ รายได้ของหญิงที่แต่งงานแล้ว มีอิทธิพลที่ชัดเจนกว่า ในการลดความเสี่ยงในการหย่าร้างเมื่อเทียบกับรายได้ของชาย

ช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อแต่งงานและการหย่าร้างของประชากร จากการ วิเคราะห์ปัจจัยทางเศรษฐกิจระดับมหภาคพบว่า โอกาสในการเป็นโสด และการหย่าของประชากรไทยในช่วงวิกฤต เศรษฐกิจสูงกว่าในช่วงก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ในช่วงปรับตัวภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจกลับเพิ่มโอกาสในการเป็น โสด และการหย่าของประชากรไทยมากกว่าในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจเอง

ผลกระทบทางเศรษฐกิจเหล่านี้สามารถสรุปเป็นภาษาง่ายๆ ได้ว่า หากบุคคลอยากเพิ่มโอกาสในการ แต่งงาน หรือลดความเสี่ยงในการหย่าร้าง ให้หางานทำได้ สร้างฐานะด้วยการเพิ่มรายได้ และร่วมกันปรับปรุงสภาพ เศรษฐกิจให้มีสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกับช่วงเวลาก่อนวิกฤตเศรษฐกิจ

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โพธิ์สิตา, อัญชลี วรากรณ์รัตน์, รศรินทร์ เกรย์, ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์ และ ศุทธิดา ชวนวัน. 2551. *การเปลี่ยนแปลงภาวะสมรสในประเทศไทย พ.ศ. 2503 - 2543: นัยต่อภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคต*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม.
- ส่วนการทะเบียนทั่วไป สำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง. 2550. *ประมวลสถิติแต่งงานการทะเบียนปี 2550*. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2552 จาก http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/index.html
- Becker, G. S. 1965. A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal*, 75 (299), 493 - 517.
- Becker, G. S. 1988. Family Economics and Macro Behavior. *The American Economic Review*, 78 (1), 1 - 13.
- Chamie, J. & Nsuly, S. 1981. Sex Differences in Remarriage and Spouse Selection. *Demography*, 18, 335 - 348.
- CNN. 2003, March 17. *Researchers: Marriage doesn't make you happy Monday*. Retrieved April 16, 2009, from <http://www.cnn.com/2003/HEALTH/03/17/marriage.poll.reut/index.html>
- Folbre, N. 2001. *The invisible Heart: Economics and Family Values*, New York: New Press.
- Goldscheider, F. K., & Waite, L. J. 1986. Sex Differences in Entry into Marriage. *American Journal of Sociology*, 92, 91 - 109.
- Porter, E.J. 1995. *Building Good Families in a Changing World*. Victoria: Melbourne University Press. 38 - 39.
- Quinn, P. 1995. Chapter 3: Gender Interaction in Families. In Day, R.D., Gilbert, K.R., Settles, B. H., Burr, W. R. (Ed). *Research and Theory in Family Science*. California: Brooks/Cole Publishing Company, 42 - 53.
- Rodman, H. 1965. *Marriage Family and Society: A Reader*. New York: Random House, 43 - 64.
- Sassler, S., & Schoen, R. 1999. The Effect of Attitude and Economic Activities on Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 61(1), 147 - 159.
- South, S. J. 1993. Racial and Ethnic Differences in the Desire to Marry. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 357 - 370.
- Waite, L. J., & Spitze, G. D. 1981. Young Women's Transition to Marriage. *Demography*, 18, 681 - 94.
- United Nation Statistic Division. 2006. *Demographic Year Book*. Retrieved April 16, 2009, from <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2006.htm>

4

สถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน กับความยากจน

ชาย โพธิ์ลีตา
มาลี สันภูวรรณ

บทคัดย่อ

การศึกษาที่ผ่านมามักมีข้อสรุปว่า ในด้านเศรษฐกิจ ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิงด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชาย แต่ก็มีการศึกษาในบางประเทศที่พบว่า ความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้นเสมอไป การศึกษานี้ต้องการตอบใจที่สำคัญว่า หากใช้เส้นความยากจนเป็นมาตรฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิง จะด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายหรือไม่

ข้อมูลในการศึกษานี้มาจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) โดยเลือกมาวิเคราะห์เฉพาะข้อมูลการสำรวจ พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549 และวัดความยากจนของครัวเรือนโดยใช้เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์ การวิเคราะห์มุ่งค้นหาความสัมพันธ์ระหว่างเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนกับความยากจนของครัวเรือน โดยใช้ลักษณะของหัวหน้าครัวเรือนและลักษณะของครัวเรือนเป็นตัวแปรร่วม ใช้สถิติการถดถอยแบบโลจิสติกในการวิเคราะห์

ผลการวิเคราะห์พบว่า เมื่อเปรียบเทียบสถานะทางเศรษฐกิจโดยใช้เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์ และควบคุมอิทธิพลจากตัวแปรอื่นๆ แล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่ แทบจะไม่แตกต่างจากครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่ แต่ดีกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่เล็กน้อย ข้อค้นพบนี้ไม่ได้สนับสนุนหรือแย้งกับผลการศึกษาที่ผ่านมาในสาระสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นข้อสรุปที่ว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงด้อยกว่า หรือไม่ด้อยกว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายก็ตาม แต่ที่แน่นอนคือ ข้อค้นพบนี้แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิง เป็นครัวเรือนที่มีความเปราะบาง และควรได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษในด้านนโยบาย

บทนำ

ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงได้รับความสนใจจากนักวิจัยมานาน ทั้งนี้ ไม่ใช่เพราะว่าครัวเรือนประเภทนี้มีจำนวนเพิ่มขึ้นตลอดเวลาที่ผ่านมาเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะว่าสถานะของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงมีประเด็นทางสังคมที่ควรทำความเข้าใจหลายประการ ที่สำคัญคือ หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงถูกมองว่ามีความเปราะบางกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชาย ไม่ว่าจะเป็นในด้านเศรษฐกิจ การมีเครือข่ายทางสังคมและการปรับตัวหรือการกลืนกลายเข้ากับสังคม (Chant, 2003; Lampietti & Stalker, 2004) และเพราะความเปราะบางในด้านเหล่านี้เองที่มีผลทำให้โอกาสในการเข้าถึงปัจจัยพื้นฐาน ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมของสมาชิกครัวเรือนประเภทนี้มีข้อจำกัดข้อนี้ทำให้เกิดวาทกรรม (discourse) เรื่องความเป็นหญิงกับความยากจนขึ้น ในการถกเถียงกันทางวิชาการในเรื่องนี้ (Chant, 2003)

การศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่มีข้อสรุปว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายในทางเศรษฐกิจและสังคม ไม่ว่าจะเป็นการถือครองทรัพย์สิน การเข้าถึงแหล่งทุน แหล่งงาน และการได้รับการศึกษา ทั้งนี้ เนื่องจากโดยทั่วไปแล้วหญิงเป็นแรงงานที่มีทักษะในระดับต่ำกว่าชาย ดังนั้น จึงมักเป็นแรงงานที่มีค่าจ้างต่ำ (Busapathumrong, 2006; Joshi, 2004) อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้มีการศึกษาบางเรื่องพบว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่ได้อยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าในทางเศรษฐกิจเสมอไป ตัวอย่าง เช่น การศึกษาในเวียดนามที่พบว่าหากวัดกันในด้านสภาพที่อยู่อาศัย และค่าใช้จ่ายต่อหัวในครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่ได้ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายแต่อย่างใด (Loi, 1996) นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาในประเทศอิตาลีที่พบว่า ในด้านการเป็นเจ้าของที่ดิน ปศุสัตว์ รายได้ของครัวเรือน และภาวะหนี้สินแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่ได้ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชาย (Waite, 2000)

จากข้อค้นพบดังที่กล่าวมานี้ เราอาจตั้งข้อสังเกตว่าความยากจนหรือไม่ยากจนของครัวเรือนอาจไม่เกี่ยวอะไรกับการมีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงหรือชาย นั่นหมายความว่า การศึกษาที่ผ่านมายังไม่มีความชัดเจนมากพอในประเด็นนี้ นักวิจัยบางท่านอธิบายความแตกต่างกันในเรื่องนี้ว่า เนื่องจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่ที่ศึกษาแตกต่างกัน ข้อนี้ก็ฟังดูมีเหตุผลพอสมควร โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่า เพศภาวะ หรือความเป็นชายหญิงนั้นเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้กรอบบรรทัดฐานและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมโดยรวม หรือ วัฒนธรรมย่อยภายในแต่ละสังคมก็ตาม (Chant, 2002; Farid, 1999; Gentry, Commuri, & Jun, 2003; Glenn, 1987) ในบริบทที่หญิงมีสถานภาพทางสังคมสูง หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงไม่น่าจะด้อยกว่าหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชายในด้านสังคมและเศรษฐกิจ

การศึกษานี้ต้องการจะทำความเข้าใจ โดยการทดสอบด้วยข้อมูลที่มีอยู่ว่า หากวัดฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนโดยใช้เส้นความยากจนเป็นเกณฑ์แล้ว ข้อสรุปต่อไปนัยแบบไหนน่าจะเป็นจริงในสังคมไทย คือ (1) ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงเสี่ยงต่อความยากจนมากกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นชาย และ (2) ในด้านเศรษฐกิจ ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงไม่มีคู่สมรสอยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าเป็นชาย ข้อสรุปทั้งสองนี้เป็นประเด็นคำถามสำหรับการวิเคราะห์ที่จะนำเสนอต่อไป

เพื่อหาคำตอบสำหรับประเด็นข้างต้นนี้ เราจะทำการวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ที่ดำเนินการสำรวจต่อเนื่องกันมาตั้งแต่ พ.ศ. 2500 จนถึงปัจจุบัน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ แต่ในที่นี้ เราจะเลือกมาเฉพาะข้อมูลจากการสำรวจ พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549 รวม 4 รอบที่ห่างกันรอบละ 6 ปี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วาทกรรมเรื่องผู้หญิงกับความยากจน (feminization of poverty) เริ่มปรากฏในการถกเถียงกันทางวิชาการในราวปลายทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเป็นช่วงที่กระแสความตื่นตัวเกี่ยวกับสถานะและบทบาททางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ของผู้หญิงได้รับความสนใจทั่วโลก ปรากฏการณ์ที่ผู้หญิงเข้ามามีบทบาทในสังคมมีมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นในการย้ายถิ่น การมีส่วนร่วมในแรงงาน รวมถึงสัดส่วนของผู้หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนที่เพิ่มมากขึ้นด้วย แต่แม้กระนั้น ผู้หญิงประมาณหนึ่งในสามของโลกยังคงอยู่ในความยากจน (Bongaarts, 2001) ในประเทศไทยเองสัดส่วนของครัวเรือนที่มีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือนก็เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 15.2 ใน พ.ศ. 2523 เป็น ร้อยละ 25.5 ใน พ.ศ. 2543 หรือเพิ่มขึ้นร้อยละ 67.8 ในช่วงเวลา 20 ปี และใน พ.ศ. 2549 สัดส่วนครัวเรือนประเภทนี้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33 (Economic Statistics Division, 1995; Social Statistics Division, 2002) การเพิ่มขึ้นของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงได้รับความสนใจจากนักวิจัยมากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าครัวเรือนหญิงไม่มีคู่ คือ มีสถานภาพสมรสเป็นโสด หม้าย หย่า หรือแยกกันอยู่กับคู่สมรส ซึ่งถือว่าเป็นตัวชี้วัดความเปราะบางของสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนอย่างหนึ่ง (Lampietti & Stalker, 2004)

ในช่วงเวลาที่ผ่านมา มีการศึกษาจำนวนมากเกี่ยวกับหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงกับความยากจน ข้อสรุปจากการศึกษาเหล่านั้นมีหลากหลาย แต่เราสามารถสรุปได้เป็น 3 ประการ ดังนี้ คือ (1) ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิง ไม่ว่าจะเป็นสถานภาพสมรสอย่างไรก็ตาม ในทางเศรษฐกิจแล้ว ด้อยกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย (2) ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงด้อยกว่าครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย และ (3) ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงไม่จะมีคู่หรือไม่ก็ตาม ไม่ได้ด้อยไปกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นชาย (Appleton, 1996; Buvinic & Gupta, 1997; Chant, 2006; Muthwa, 1994; Stuart, 1996; Synder & McLaughlin, 2004).

การที่ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิง โดยเฉพาะหญิงที่มีสถานภาพสมรสเป็นหม้าย หย่า หรือแยกกับคู่สมรส ด้อยกว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นชายนั้น ก็เพราะว่าครัวเรือนประเภทนี้ขาดผู้หารายได้ที่สำคัญไปคนหนึ่ง คือ สามีนี (Fuwa, 2000; Posel, 2001) ทำให้มีสัดส่วนผู้พึ่งพิงในครัวเรือนสูงเมื่อเทียบกับครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนที่มีคู่สมรส (Chant, 2003, 2006) นอกจากนี้ ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงยังมีการะับผิดชอบมากทั้งในบ้านและนอกบ้าน ทำให้โอกาสที่จะเข้าสู่การจ้างงานในระบบที่มีค่าจ้างสูงเป็นไปได้น้อย หัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงจำนวนมากที่มีสถานภาพเช่นนี้จำต้องเข้าสู่การจ้างงานนอกระบบที่มีอัตราค่าจ้างต่ำ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่นำไปสู่ความยากจนของครัวเรือน (Blau & Kahn, 2003)

คำอธิบายอีกแบบหนึ่งในเรื่องหัวหน้าครัวเรือนหญิงกับความยากจนมาจากแนวคิดที่ว่า ชายเป็นใหญ่ในครัวเรือน และแนวคิดที่ว่าครัวเรือนที่สมบูรณ์ หัวหน้าครัวเรือนจะต้องมีคู่สมรสอยู่ด้วยกัน ตรรกะของแนวคิดทั้งสองนี้ก็คือ ครัวเรือนที่มีหญิงเป็นหัวหน้าเพียงลำพังเป็นครัวเรือน “ไม่ปกติ” หรือแปลกแยกจากส่วนใหญ่ แนวคิดเช่นนี้นำไปสู่

ข้อสรุปว่า ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิงมักจะด้อยกว่าครัวเรือนประเภทอื่นในแง่ของการมีเครือข่ายทางสังคม และการบูรณาการเข้ากับสังคม ซึ่งส่งผลถึงความอยู่ดีมีสุขของสมาชิกครัวเรือนได้ (Arias & Palloni, 2006; Busapathumrong, 2006; Chant, 2003; Dreze & Srinivasan, 1997; Joshi, 2004)

ส่วนข้อสรุปที่ว่า ในด้านความยากจนหรือไม่ยากจนครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงไม่ได้แตกต่างจากครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นชายนั้น มีคำอธิบายว่า เรื่องนี้อาจเป็นผลของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งมักจะมีกรอบกำหนดสถานะภาพและบทบาทหญิงชายไม่เหมือนกัน ในบางสังคมหญิงมีสถานภาพค่อนข้างสูง หรือใกล้เคียงกับชาย อันมีผลทำให้บทบาททางเศรษฐกิจและสังคมของหญิงไม่ได้แตกต่างจากชายมากนัก บทบาทในครอบครัวก็ไม่ได้แตกต่างกันมากด้วย โดยสรุปคือ ครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นหญิงก็ไม่ได้ต่างจากครัวเรือนที่มีหัวหน้าเป็นชายอย่างมีนัยสำคัญ คำอธิบายอีกอย่างหนึ่งคือ ความแตกต่างหรือไม่แตกต่างนั้นอาจจะเนื่องมาจากประเด็นทางระเบียบวิธีการวิจัย กล่าวคือ เป็นเพราะความแตกต่างกันในคำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษาว่า ใครคือหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิง และในการศึกษานั้น วัดความยากจนของครัวเรือนกันอย่างไร (Buvinic & Gupta, 1997; Chant, 2006; Fuwa, 2000)

บริบททางสังคมและวัฒนธรรมเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่อธิบายว่า จะมีความแตกต่างกันหรือไม่ เพียงใด ในสถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่มีหญิงและชายเป็นหัวหน้า ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าเพศภาวะ หรือความเป็นหญิงและชายนั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยสังคมและวัฒนธรรม (socially and culturally constructed) บทบาทของหญิงและชายจะแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด อยู่ที่ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่วางกรอบของความเป็นหญิงและชายไว้ และกรอบดังกล่าวนี้อาจแตกต่างกันไปตามสังคมและวัฒนธรรมที่ต่างกัน ได้มีการศึกษาเปรียบเทียบโดยใช้ นิยามของหัวหน้าครัวเรือนและวิธีการวัดความยากจนแบบเดียวกันในประเทศกำลังพัฒนา 10 ประเทศ ผลการศึกษาพบว่า ใน 8 ประเทศไม่มีความแตกต่างกันระหว่างครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงกับที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย มีเพียง 2 ประเทศเท่านั้น ที่พบว่าครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย การศึกษานี้สรุปว่าสถานภาพที่ด้อยกว่าของครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงนั้นเป็นผลมาจากปัจจัยทางด้าน วัฒนธรรม (Quisumbing, Haddad, & Peña, 1995) ทั้งนี้ เนื่องจากเพศภาวะเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาภายใต้กรอบของสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับบทบาททางเศรษฐกิจของชายและหญิง และกรอบดังกล่าวนี้มีความแตกต่างกันในแต่ละสังคม (Chant, 2002; Gentry, Commuri, & Jun, 2003)

ครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้านั้นอาจแบ่งออกเป็นสองประเภท คือ ครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าชั่วคราว และ ครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าถาวร ประเภทแรกได้แก่ครัวเรือนที่หัวหน้าตัวจริง คือ สามีไม่อยู่ (absentee household head) และหญิง (ภรรยา) ต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าชั่วคราว เช่น สามีย้ายถิ่นไปทำงานในที่ห่างไกลเป็นเวลานาน ถ้าสถานการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นในขณะที่ทำการสำรวจ โอกาสที่ผู้หญิงจะรายงานว่าเป็นหัวหน้าครัวเรือนก็มีสูง ส่วนประเภทที่สอง คือ ครัวเรือนที่มีหญิงเป็นหัวหน้าถาวรนั้น ได้แก่ ครัวเรือนที่หญิงผู้เป็นหัวหน้าไม่มีคู่สมรส ซึ่งหญิงนั้นอาจจะมีสถานภาพเป็น โสด หม้าย หย่าหรือแยกกันอยู่ อย่างใดอย่างหนึ่ง (Fuwa, 2000; Morada et al., 2001) เมื่อข้อเท็จจริงเป็นเช่นนี้ การวิเคราะห์ความยากจนที่รวมเอาครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าทั้งสองประเภทนี้เข้าเป็นกลุ่มเดียวกันในการคำนวณหาสัดส่วนของครัวเรือนยากจน ผลลัพธ์อาจไม่ได้แสดงว่าครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้า แตกต่างจากครัวเรือนที่ชายเป็นหัวหน้าอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้ เพราะกลุ่มครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าชั่วคราวนั้น จำนวนหนึ่งอาจอยู่ในฐานะทางเศรษฐกิจที่เท่ากับ หรือดีกว่า ครัวเรือนที่ชายเป็นหัวหน้าก็ได้ โดยเฉพาะถ้าครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าชั่วคราวนั้น มีรายได้จากเงินส่งกลับของสามีที่ย้ายถิ่นอย่างสม่ำเสมอ (Kossoudji & Mueller, 1983)

ในเรื่องการวัดความยากจน หน่วยการวัดส่วนใหญ่คือครัวเรือน ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนอยู่ในตัว อีกทั้งตัวชี้วัดความยากจนก็มีความหลากหลายซับซ้อน มีสิ่งที่ต้องคำนึงมากมาย เช่น ในเรื่องรายได้ของครัวเรือน การวัดการบริโภค หรือค่าใช้จ่ายของครัวเรือน รวมทั้งเรื่องสินทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ ด้วย สิ่งเหล่านี้อาจส่งผลโดยตรงต่อผลการศึกษา ตัวอย่างเช่น ครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงโดยทั่วไปแล้วมักมีขนาดครัวเรือนที่เล็กกว่า ข้อนี้ก็อาจทำให้ได้เปรียบเทียบวัดแบบคิดรายได้ หรือรายจ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัว (Chant, 2006; Loi, 1996)

แม้ว่าจะมีการศึกษาในประเด็นหัวหน้าครัวเรือนกับความยากจนในหลายประเทศ แต่การศึกษาในประเทศไทยยังมีอยู่จำกัด ที่ผ่านมามีการศึกษาเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว คือ การศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยพบว่า *สมาชิกในครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิง มีความเสี่ยงต่อการเป็นคนจนน้อยกว่าสมาชิกครัวเรือนที่มีหัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย* (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) นอกจากนี้ที่กล่าวแล้วนี้ การศึกษาที่ผ่านมายังไม่มีความชัดเจนว่า ความยากจนของครัวเรือนในสังคมไทยเกี่ยวข้องกับอย่างไรกับการมีหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิง ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะทำความเข้าใจว่า สถานภาพทางเพศและสถานภาพสมรสของบุคคลผู้เป็นหัวหน้าครัวเรือนกับความยากจนของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทย ความเข้าใจชัดในเรื่องนี้จะช่วยเป็นประโยชน์ในการกำหนดนโยบายลดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้ากับครัวเรือนที่ชายเป็นหัวหน้า และในระยะยาวก็จะช่วยลดความยากจนของครัวเรือนลงได้บ้าง (Deere & Doss, 2006)

ข้อมูลและวิธีการศึกษา

การศึกษานี้ใช้ข้อมูลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน (SES) ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ การสำรวจดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นการสำรวจกลุ่มตัวอย่างระดับประเทศ ทำการสำรวจทุกๆ 2 ปี¹ เลือกกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการสุ่มแบบเป็นขั้นตอน เพื่อให้ได้ตัวอย่างที่เป็นตัวแทนทั้งประเทศ การสำรวจนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเก็บรวบรวมลักษณะของสมาชิกครัวเรือน รายได้ ค่าใช้จ่าย การบริโภค การเปลี่ยนแปลงทรัพย์สินและหนี้สิน การเป็นเจ้าของทรัพย์สิน และลักษณะที่อยู่อาศัยของครัวเรือน ในการวิเคราะห์นั้นได้เลือกใช้เฉพาะข้อมูลจากการสำรวจ พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549 (รวม 4 รอบ ที่มีระยะห่างกันรอบละ 6 ปี) โดยทำการถ่วงน้ำหนักข้อมูลก่อนการวิเคราะห์ เพื่อให้กลุ่มตัวอย่างเป็นตัวแทนสำหรับทั้งประเทศ

หัวหน้าครัวเรือนตามทีนิยามในการสำรวจนี้หมายถึง บุคคลที่สมาชิกในครัวเรือนยอมรับ หรือถือว่าเป็นหัวหน้า ทั้งนี้ โดยถือตามข้อมูลที่ให้โดยบุคคลผู้ตอบแบบสอบถาม ในการวิเคราะห์นี้ได้จำแนกครัวเรือนตามเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนออกเป็น 4 ประเภทคือ (1) ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชายมีคู่ (2) ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชายไม่มีคู่ (3) ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงมีคู่ และ (4) ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงไม่มีคู่

“มีคู่” ในที่นี้มีความหมายอย่างเดียวกับ สถานภาพสมรสแบบ “แต่งงานและอยู่กินกับคู่สมรส” ตามนิยามมาตรฐานในการสำรวจทั่วไป และ “ไม่มีคู่” หมายถึง สถานภาพสมรสอื่นๆ ทั้งหมด คือ โสด หม้าย หย่า และแยกจากคู่สมรส ตารางที่ 1 แสดงการกระจายร้อยละของครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนชายและหญิงที่มีสถานภาพสมรส

1 ระหว่าง พ.ศ. 2511 – 2530 ทำการสำรวจทุก 5 ปี

ต่างกัน จะสังเกตว่า สัดส่วนของครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายที่มีคู่ลดลงค่อนข้างมากในช่วงเวลาที่ศึกษา คือ ลดจากร้อยละ 75.1 ใน พ.ศ. 2531 เป็น 60.4 ใน พ.ศ. 2549 ขณะที่ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ และครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงทั้งที่มีคู่และไม่มีคู่เพิ่มขึ้นในสัดส่วนที่แตกต่างกัน

ตารางที่ 1 ร้อยละของครัวเรือนตัวอย่าง จำแนกตามเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549

ปี	หัวหน้าครัวเรือนชาย		หัวหน้าครัวเรือนหญิง		จำนวนรวม
	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	
2531	75.1	5.1	5.1	14.6	11,025
2537	69.8	6.5	6	17.6	25,205
2543	67	7.2	7.8	18.1	24,745
2549	60.4	8.6	11.4	19.6	44,871

การวัดความยากจน

การกำหนดว่าครัวเรือนใดยากจน/ไม่ยากจนในการวิเคราะห์นี้ ใช้เส้นความยากจน (poverty line) เป็นเกณฑ์แบ่ง ตามเกณฑ์ที่กำหนดนี้ ครัวเรือนยากจนคือ ครัวเรือนที่ค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัวของสมาชิกอยู่ในระดับต่ำกว่าเส้นความยากจนที่กำหนด สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ปรับปรุงการคำนวณเส้นความยากจนใหม่ในปี พ.ศ. 2545 โดยกำหนดเอาค่าใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีพที่จำเป็นของบุคคลเป็นเกณฑ์ ซึ่งหลักๆ แล้ว คือ ค่าใช้จ่ายเพื่อได้มาซึ่งอาหาร สินค้า และบริการที่จำเป็นในการดำรงชีวิต ก่อนหน้านั้นการคำนวณเส้นความยากจนอิงอยู่กับรายได้ เส้นความยากจนที่ปรับปรุงใหม่สำหรับช่วงเวลาที่ศึกษาในที่นี้ คือ 633, 838, 1,135 และ 1,386 บาท/คน/เดือน สำหรับปี 2531, 2537, 2543 และ 2549 ตามลำดับ (Jitsuchon, Plangpraphan, & Kakwani, 2006) โดยอาศัยเส้นความยากจนนี้ เราสามารถคำนวณได้ว่า ครัวเรือนใดอยู่เหนือเส้นความยากจน และครัวเรือนใดอยู่ใต้ระดับเส้นความยากจน โดยเปรียบเทียบรายได้เฉลี่ยต่อหัวสมาชิกในครัวเรือนกับค่าเส้นความยากจนที่กำหนด

เหตุผลในการใช้เส้นความยากจนเพื่อบอกสถานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนก็คือ ค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัว ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการคำนวณเส้นความยากจนนั้น เป็นดัชนีบอกฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีพอสมควร ทั้งนี้ โดยอาศัยข้อเท็จจริงที่ว่า คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีมักจะมีรายจ่ายเพื่อการบริโภคสูงกว่าคนที่ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี เหตุผลอีกอย่างหนึ่งคือ เส้นความยากจนเป็นมาตรวัดที่เป็นมาตรฐาน และสะท้อนความเปลี่ยนแปลงรวมถึงอัตราเงินเฟ้อที่เกิดขึ้นในแต่ละปีได้ค่อนข้างดี ยิ่งถ้าสามารถใช้เส้นความยากจนที่สร้างขึ้นในระดับพื้นที่ เช่น ระดับภาคหรือระดับจังหวัด ก็จะทำให้ภาพที่ละเอียดขึ้น อย่างไรก็ตาม ในการวิเคราะห์นี้ได้เลือกใช้เส้นความยากจนในระดับประเทศ

แต่การใช้เส้นความยากจนในกรณีนี้ก็อาจมีข้อจำกัด เนื่องจากการคำนวณเส้นความยากจนต้องใช้ค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัวเป็นเกณฑ์ ดังกล่าวแล้ว แม้ว่าค่าใช้จ่ายในการบริโภคนั้นจะเพิ่มขึ้นตามรายได้ หรือเพิ่มตามฐานะทางเศรษฐกิจ แต่การเพิ่มก็อาจจะจำกัดอยู่ในระดับหนึ่ง หลังจากระดับนั้นไปแล้วแม้รายได้จะเพิ่มต่อไป แต่รายจ่ายเพื่อการบริโภค (ซึ่งในที่นี้รวมเฉพาะค่าอาหาร สินค้า และบริการที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีพเท่านั้น) อาจจะไม่เพิ่ม หรือเพิ่มในสัดส่วนที่น้อยลงเรื่อยๆ ทั้งนี้ เพราะความต้องการอาหารและสิ่งจำเป็นเพื่อการดำรงชีพของคนเรานั้น โดยทั่วไปแล้วจะจำกัดอยู่ในระดับใดระดับหนึ่ง ถึงแม้รายได้จะเพิ่มขึ้นอีกเท่าไร รายจ่ายเพื่อการบริโภคก็อาจไม่ได้เพิ่มขึ้นตามไปอย่างได้สัดส่วนกัน ในแง่นี้ รายจ่ายเพื่อการบริโภคไม่ได้สะท้อนรายได้หรือฐานะทางเศรษฐกิจอย่างสมบูรณ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า เส้นความยากจนสะท้อนการเป็นครัวเรือนที่ยากจน/ไม่ยากจนได้ระดับหนึ่งเท่านั้น ด้วยตระหนักในข้อนี้ เราจึงนิยามความยากจนของครัวเรือนว่าคือการที่ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัวของสมาชิกต่ำกว่าระดับเส้นความยากจนในระดับประเทศ ที่กำหนดสำหรับแต่ละปี ในช่วงเวลาการศึกษา

โดยอาศัยนิยามดังกล่าว เราได้ภาพรวมทั้งประเทศตลอดช่วงเวลาที่ศึกษา ดังข้อมูลที่เสนอในตารางที่ 2 ซึ่งจะเห็นว่าใน พ.ศ. 2531 ครัวเรือนยากจนมีสัดส่วนเกือบจะเท่ากับครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมด แล้วลดลงอย่างมากในอีก 6 ปีต่อมา แต่หลังจากนั้นกลับขยับขึ้นไปอีกเล็กน้อย ซึ่งเข้าใจว่าเนื่องจากผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 แล้วก็ลดลงอย่างแรงอีกในช่วง 6 ปีต่อมา (พ.ศ. 2549) ครัวเรือนยากจนกระจายตามอยู่ภาคต่างๆ ในสัดส่วนที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนครัวเรือนยากจนสูงถึงเกือบ 3 ใน 4 ของครัวเรือนทั้งหมด ในปี พ.ศ. 2531 ขณะที่ในกรุงเทพมหานครมีสัดส่วนต่ำที่สุด สัดส่วนครัวเรือนยากจนลดลงอย่างมากในทุกภาคจนกระทั่งใน พ.ศ. 2549 ภาคที่มีสัดส่วนครัวเรือนยากจนเกินร้อยละ 10 มีเพียงภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือเท่านั้น ขณะที่ในกรุงเทพมหานครครัวเรือนยากจนแทบจะไม่เหลืออยู่เลย

ตารางที่ 2 ร้อยละของครัวเรือนยากจนในประเทศไทย จำแนกตามภาค พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549

ภาค	2531	2537	2543	2549
กรุงเทพมหานคร	2.0	0.8	0.2	0.1
กลาง	34.1	11.7	7.4	3.2
เหนือ	48.1	21.8	28.4	14.8
ตะวันออกเฉียงเหนือ	72.1	38.6	42.5	22.7
ใต้	34.5	20.4	20.4	6.5
ทั่วประเทศ	48.4	22.6	23.8	11.8

ตัวแปรและการวิเคราะห์

คำถามสำคัญในการวิเคราะห์นี้คือ ความยากจน/ไม่ยากจนของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับความเป็นชาย-หญิงและสถานภาพสมรส (การมีคู่/ไม่มีคู่) ของหัวหน้าครัวเรือนหรือไม่ เพื่อตอบคำถามนี้ จำเป็นต้องจำแนกครัวเรือนออกตามเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าเป็น 4 ประเภท ดังได้แสดงไว้แล้วในตารางที่ 1 ข้างต้น

ขณะเดียวกันก็นำเอาลักษณะด้านอื่นของตัวหัวหน้าครัวเรือนและลักษณะของครัวเรือนมาเป็นตัวแปรร่วมในการพิจารณาด้วย ตัวแปรเหล่านี้ได้แก่ ลักษณะของหัวหน้าครัวเรือน คือ อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพ กับลักษณะของครัวเรือน ได้แก่ ขนาดครัวเรือน อัตราส่วนผู้ไม่มีรายได้ต่อผู้มียาได้ในครัวเรือน การมีหนี้สินในปัจจุบัน และเขตที่อยู่อาศัยของครัวเรือน

ลักษณะของหัวหน้าครัวเรือนมีความสำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่บอกถึงคุณภาพของผู้ที่เป็นหัวหน้า ว่าน่าจะมีศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนอยู่ในระดับใด โดยทั่วไปแล้วเรามักจะพบว่า หัวหน้าครัวเรือนที่มีคุณสมบัติต่างกันจะทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนต่างกัน (Heckman, 2000) ส่วนลักษณะของครัวเรือนก็มีความสำคัญ เพราะเกี่ยวข้องกับศักยภาพของครัวเรือนในการผลิต การบริโภค และกลยุทธ์ในการผลิต ซึ่งเชื่อมโยงกับฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนโดยตรง (Beck & Torre, 2006; Sweet, 1977)

การวิเคราะห์ต่อไปนี้เริ่มด้วยการแสดงลักษณะของครัวเรือนตัวอย่าง และการกระจายครัวเรือนยากจนตามลักษณะ ของหัวหน้าครัวเรือนและลักษณะของครัวเรือน จากนั้นเป็นการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่อความยากจนของครัวเรือน ในการนี้ ได้รวมข้อมูลจากการสำรวจทั้งสองช่วงเวลาเข้าด้วยกัน (pooled data) เพื่อให้เห็นแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงความยากจนของครัวเรือนในช่วงเวลาที่ศึกษา ทั้งนี้ โดยใช้สถิติการถดถอยแบบโลจิสติกในการวิเคราะห์ (pooled logistic regression) และใช้เวลา (ปีทีสำรวจ) เป็นตัวควบคุมร่วมด้วย

ลักษณะหัวหน้าครัวเรือน และลักษณะครัวเรือนตัวอย่าง

ตารางที่ 3 แสดงลักษณะของหัวหน้าครัวเรือนตัวอย่าง หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่เป็นชาย มีคู่สมรสที่อยู่กินด้วยกัน (มีคู่) หัวหน้าครัวเรือนชายและหญิงที่ไม่มีคู่ส่วนมากได้แก่ผู้มีสถานภาพสมรสเป็นหม้าย หย่า หรือไม่ก็แยกกับคู่สมรส เฉพาะในกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนชายที่ไม่มีคู่ปรากฏว่าประมาณร้อยละ 38 ยังเป็นโสด เทียบกับหัวหน้าครัวเรือนหญิงประเภทเดียวกันซึ่งมีเพียงประมาณร้อยละ 16 เท่านั้น โดยรวมแล้ว หัวหน้าครัวเรือนในทุกสถานภาพสมรสมีอายุเฉลี่ยอยู่ในช่วง 40 ปีเศษ ยกเว้นหัวหน้าครัวเรือนหญิงที่ไม่มีคู่ ซึ่งมีอายุเฉลี่ย 50 ปี ขึ้นไป และอายุเฉลี่ยของหัวหน้าครัวเรือนในกลุ่มหลังนี้เพิ่มขึ้นประมาณ 1 ปี ในทุกรอบการสำรวจ (เฉพาะที่ได้นำข้อมูลมาใช้ในวิเคราะห์นี้) หัวหน้าครัวเรือนหญิงที่มีคู่เป็นกลุ่มที่มีอายุเฉลี่ยต่ำสุด

หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีการศึกษาในระดับประถมศึกษา สัดส่วนในกลุ่มนี้สูงที่สุดในการสำรวจปี พ.ศ. 2531 แต่ลดลงช้าๆ ในการสำรวจต่อๆ มา ถึงกระนั้นก็ยังมีส่วนประมาณ 2 ใน 3 ของทั้งหมด ยกเว้นกลุ่มหัวหน้าครัวเรือนชายที่ไม่มีคู่ซึ่งมีระดับการศึกษาโดยเฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มอื่นๆ เล็กน้อย มีข้อสังเกตว่า ในหัวหน้าครัวเรือนหญิงที่ไม่มีคู่มีสัดส่วนที่ไม่ได้รับการศึกษาในระบบสูงที่สุด กล่าวคือในปี 2531 มีประมาณร้อยละ 30 แต่ลดลงมาเรื่อยๆ จนเหลือร้อยละ 14 ในการสำรวจปี 2549 ซึ่งก็ยังนับว่าสูงกว่าในกลุ่มอื่นๆ ขณะเดียวกัน หัวหน้าครัวเรือนชายที่ไม่มีคู่ และหัวหน้าครัวเรือนหญิงที่มีคู่ มีสัดส่วนที่ได้รับการศึกษาในระดับอุดมศึกษาสูงกว่าหัวหน้าครัวเรือนกลุ่มอื่น การเปลี่ยนแปลงในเรื่องนี้จะเป็นผลของการพัฒนาทางการศึกษาในช่วงเวลาที่ผ่านมา ในด้านอาชีพในปี 2531 หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่มีอาชีพหลักในภาคเกษตรกรรม แต่หลังจากนั้นเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง หัวหน้าครัวเรือนที่มีอาชีพหลักนอกภาคเกษตรเพิ่มจำนวนขึ้นช้าๆ จนกลายเป็นส่วนใหญ่ในปี 2549

ตารางที่ 3 ร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะหัวหนัครัวเรือน พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549

ลักษณะ	2531				2537				2543				2549			
	ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง	
	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่
ภาพรวม (ร้อยละ)	75.1	5.1	5.1	14.6	69.8	6.5	6.0	17.6	67.0	7.2	18.1	60.4	8.6	11.4	19.6	19.6
สถานภาพสมรส																
โสด	-	37.9	-	15.6	-	46.5	-	18.6	-	42.6	-	19.7	-	45.3	-	19.4
แต่งงาน	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-	100.0	-
หม้าย	-	50.7	-	69.5	-	42.2	-	66.0	-	42.2	-	65.6	-	37.1	-	62.5
หย่า/แยก	-	11.4	-	14.9	-	11.4	-	15.4	-	15.2	-	14.7	-	17.6	-	18.1
อายุ (ค่าเฉลี่ย)	44.1	47.3	38.8	53.0	46.0	46.8	41.8	54.1	47.5	48.7	42.1	55.0	49.2	48.8	44.2	56.6
ต่ำกว่า 30 ปี	13.6	30.3	23.0	10.8	9.4	30.0	17.7	10.5	6.5	25.0	13.2	9.7	5.7	21.3	9.1	7.5
30-39 ปี	29.0	10.2	37.0	9.8	26.8	14.1	31.3	11.0	24.4	15.1	32.5	9.7	19.7	17.7	27.9	8.9
40-49 ปี	24.3	9.7	21.9	16.2	26.3	10.0	25.5	13.9	29.0	11.6	29.4	15.8	28.4	13.9	32.3	16.3
50-59 ปี	18.2	15.4	11.3	25.4	19.8	12.4	13.7	21.6	19.6	10.8	15.0	19.7	24.0	13.4	20.1	21.0
60 ปี ขึ้นไป	14.8	34.5	6.9	37.8	17.7	33.4	11.8	42.9	20.4	37.6	9.8	45.0	22.3	33.6	10.6	46.3
การศึกษา																
ไม่ได้เรียน	6.4	14.2	7.7	29.7	5.8	10.5	8.8	23.3	4.6	7.6	6.5	19.1	4.1	5.5	6.2	14.4
ประถมศึกษา	81.8	62.5	73.2	60.9	77.4	61.9	75.2	62.5	73.1	55.6	70.1	62.4	67.3	54.8	65.1	64.5
มัธยมศึกษา	5.8	9.7	7.6	3.1	9.7	13.0	6.9	5.3	12.6	16.5	10.4	7.3	19.6	24.2	17.5	10.4
มหาวิทยาลัยและสูงกว่า	6.0	13.6	11.6	6.3	7.1	14.6	9.1	8.9	9.7	20.2	13.0	11.3	9.0	15.5	11.1	10.7
อาชีพ																
ในภาคการเกษตร	64.2	37.8	37.4	38.0	52.0	23.9	35.8	28.3	48.3	26.2	36.5	21.7	38.8	20.4	29.8	19.7
นอกภาคการเกษตร	26.6	34.8	37.1	23.8	37.5	45.7	35.1	32.1	41.3	41.7	42.7	35.0	51.3	51.5	50.1	38.1
ไม่ได้ทำงาน	9.2	27.4	25.5	38.3	10.5	30.4	29.2	39.6	10.4	32.1	20.8	43.2	9.9	28.1	20.1	42.2

ตารางที่ 4 ร้อยละของครัวเรือนกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะครัวเรือน พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549

ลักษณะ	2531				2537				2543				2549			
	ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง	
	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่	มีคู่	ไม่มีคู่
ขนาดครัวเรือน (เฉลี่ย)	4.4	2.9	3.3	3.3	3.3	4.1	2.6	3.5	3.1	4.0	2.5	3.3	3.0	3.7	2.2	3.4
1-2 คน	9.7	49.4	29.7	39.8	14.3	59.2	27.0	44.2	18.2	62.6	34.0	48.5	23.6	67.2	29.8	52.5
3-4 คน	47.4	27.1	50.0	35.8	51.9	21.5	51.4	34.3	51.4	22.0	47.9	31.2	52.4	22.4	50.0	31.1
5 คน ขึ้นไป	42.9	23.6	20.3	24.4	33.8	19.3	21.6	21.5	30.4	15.4	18.1	20.3	24.0	10.4	20.2	16.4
ผู้ไม่มีรายได้	0.9	0.6	1.5	0.9	0.9	1.0	0.6	1.4	1.0	1.0	1.0	0.7	1.3	1.1	1.0	0.9
ต่อผู้มีรายได้ค่าเฉลี่ย	75.1	82.8	52.6	76.6	72.8	83.2	55.4	74.0	73.9	81.1	62.2	70.2	77.4	84.0	66.5	72.5
น้อยกว่าหรือเท่ากับรายได้	24.9	17.2	47.4	23.4	27.2	16.8	44.6	26.0	26.1	18.9	37.8	29.8	22.6	16.0	33.5	27.5
มากกว่าผู้มีรายได้	68.5	71.6	61.8	77.9	64.3	75.7	63.8	72.6	64.1	75.0	59.6	72.3	28.6	56.8	31.1	50.2
การมีหนี้สินในปัจจุบัน	31.5	28.4	38.2	22.1	35.7	24.3	36.2	27.4	35.9	25.0	40.4	27.7	71.4	43.2	68.9	49.8
ไม่มี																
มี																
เขตที่อยู่อาศัย																
เมือง	18.4	36.2	35.4	25.9	27.7	49.4	39.1	35.7	28.4	43.9	34.3	37.3	28.7	41.8	33.6	35.0
ชนบท	81.6	63.8	64.6	74.1	72.3	50.6	60.9	64.3	71.6	56.1	65.7	62.7	71.3	58.2	66.4	65.0
ภาค																
กรุงเทพฯ	11.6	26.5	26.8	16.9	9.3	24.8	17.0	12.0	11.0	20.6	10.2	14.1	9.2	18.1	12.0	11.7
กลาง	16.6	16.2	17.0	19.7	18.6	18.1	26.0	20.6	20.6	25.2	30.7	25.5	22.5	28.2	30.4	26.1
เหนือ	21.1	17.8	18.6	17.3	24.7	24.5	21.8	23.7	19.8	20.4	19.8	19.5	20.0	20.1	16.9	19.3
ตะวันออกเฉียงเหนือ	43.7	31.6	33.5	39.1	33.0	21.7	26.9	32.5	34.7	23.6	28.1	29.0	34.3	24.3	29.3	30.1
ใต้	7.0	7.9	4.1	7.0	14.3	10.9	8.3	11.2	13.9	10.2	11.2	12.0	14.0	9.3	11.3	12.7

ตารางที่ 4 แสดงลักษณะบางประการของครัวเรือนที่ศึกษา ซึ่งจะเห็นว่าขนาดของครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างสะท้อนให้เห็นผลของการเปลี่ยนแปลงภาวะเจริญพันธุ์ในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่ชัดเจนนัก กล่าวคือ ในปี 2531 ครัวเรือนที่มีสมาชิก 5 คน ขึ้นไปยังมีอยู่ค่อนข้างมาก แต่ได้ลดลงตลอดช่วงเวลาที่ศึกษา ขณะเดียวกัน ครัวเรือนที่มีขนาดเล็กก็เพิ่มจำนวนขึ้นช้าๆ จนถึงปี 2549 ครัวเรือนที่มีสมาชิกไม่เกิน 3-4 คน มีประมาณ 2 ใน 5 ของทั้งหมด โดยเฉลี่ยแล้ว ครัวเรือนทุกประเภท (ไม่ว่าหัวหน้าจะเป็นชายหรือหญิง และมีคู่หรือไม่มีคู่ ก็ตาม) มีอัตราส่วนของสมาชิกที่ไม่มีรายได้ต่อสมาชิกที่มีรายได้โดยเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 0.6 - 1.5 คน โดยที่ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่มิอัตราส่วนของสมาชิกที่ไม่มีรายได้ต่อสมาชิกที่มีรายได้สูงที่สุด หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โดยเฉลี่ยครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่มิจำนวนสมาชิกที่ไม่มีรายได้มากกว่าสมาชิกที่มีรายได้

เมื่อเทียบจำนวนสมาชิกที่ไม่มีรายได้กับผู้ที่มีรายได้ในครัวเรือนเดียวกันแล้วพบว่า ครัวเรือนที่จำนวนผู้ไม่มีรายได้มีเท่ากับหรือน้อยกว่าจำนวนผู้ที่มีรายได้ มีสัดส่วนสูงที่สุดในกลุ่มตัวอย่าง ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าการดูแลสมาชิกที่ต้องพึ่งพิงสำหรับครัวเรือนเหล่านี้ไม่เป็นภาระมากนัก ส่วนครัวเรือนที่สมาชิกครัวเรือนไม่มีรายได้มีจำนวนมากกว่าผู้ที่มีรายได้ นั้น ถึงแม้จะเป็นส่วนน้อย แต่ก็เป็นส่วนน้อยที่ไม่ควรถูกละเลยในทางนโยบาย เพราะครัวเรือนกลุ่มนี้มักจะมี ความเปราะบางต่อความยากจนมากกว่ากลุ่มอื่น ครัวเรือนในการสำรวจทุกกรอบส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สิน (หมายถึงหนี้สินจนถึงเวลา 1 เดือนก่อนหน้าวันสำรวจ)

ครัวเรือนส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตชนบท แต่ก็มีแนวโน้มว่าสัดส่วนของครัวเรือนทุกประเภทในเขตชนบทจะลดลงช้าๆ แต่ไม่ต่อเนื่อง กล่าวคือ ในบางปีสัดส่วนครัวเรือนในเขตชนบทลดลง แต่บางปีกลับเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม ในภาพรวมแล้วครัวเรือนในเขตชนบทลดลง ขณะที่ครัวเรือนในเขตเมืองเพิ่มขึ้น การกระจายของครัวเรือนตัวอย่างที่มีหัวหน้าประเภทต่างๆ ตามรายภาค มีรูปแบบที่ไม่แน่นอน แต่โดยรวมแล้ว สัดส่วนครัวเรือนในแต่ละภาคไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน ตลอดช่วงเวลาที่ศึกษา

การกระจายของครัวเรือนยากจน ตามลักษณะของหัวหน้า และลักษณะครัวเรือน

ตารางที่ 5 แสดงการกระจายร้อยละของครัวเรือนยากจนตามลักษณะของหัวหน้าและลักษณะครัวเรือน ผลการวิเคราะห์มีสาระสำคัญที่สรุปได้ดังต่อไปนี้

(1) สัดส่วนครัวเรือนยากจนลดลง ดังที่กล่าวแล้วในตารางที่ 2 ข้างต้น การลดลงนี้เกิดขึ้นในทุกพื้นที่ ทั้งในเขตเมือง ในเขตชนบท และในทุกภาคของประเทศ ไม่ว่าหัวหน้าครัวเรือนจะเป็นชายหรือเป็นหญิง มีคู่หรือไม่มีคู่ก็ตาม แม้ว่าจะระดับความยากจนอาจจะแตกต่างกันไปตามลักษณะที่นำมาพิจารณา แต่แนวโน้มก็เหมือนกันในทุกพื้นที่ คือมีการลดลงมาตลอดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531-2549 อาจกล่าวได้ว่านี่เป็นความสำเร็จของการพัฒนาทางเศรษฐกิจในช่วงเวลาที่ผ่านมา

(2) ถ้าเปรียบเทียบกันเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชาย ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ (ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย) มีสัดส่วนที่ยากจนน้อยกว่าครัวเรือนที่ชายมีคู่เป็นหัวหน้า ข้อนี้เหมือนกันในแทบทุกลักษณะของหัวหน้าและแทบทุกลักษณะของครัวเรือน และเป็นเช่นนั้นทุกกรอบการสำรวจ ยกเว้นในเรื่องขนาด

ตารางที่ 5 ร้อยละของครัวเรือนยากจน จำแนกตามลักษณะหัวครัวเรือน และลักษณะของครัวเรือน พ.ศ. 2531, 2537, 2543 และ 2549

ลักษณะ	2531				2537				2543				2549			
	ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง		ชาย		หญิง	
	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี	มีคู่	ไม่มี
ภาพรวม (ร้อยละ)	52.4	28.8	31.6	40.4	48.4	24.7	11.9	18.3	19.9	22.6	26.7	14.4	17.9	19.6	23.8	13.3
สถานภาพสมรส																
แต่งงาน	52.4	-	31.6	-	51.1	24.7	-	18.3	-	24.2	26.7	-	17.9	-	25.8	13.3
โสด	-	5.1	-	10.3	7.9	-	3.1	-	4.3	3.7	-	3.7	-	4.3	4.0	-
หม้าย	-	46.7	-	46.5	46.5	-	23.7	-	25.9	25.5	-	24.2	-	25.2	25.0	-
หย่า/แยก	-	28.4	-	43.3	40.2	-	4.0	-	13.3	11.3	-	17.4	-	14.9	15.6	-
อายุ																
ต่ำกว่า 30 ปี	50.9	2.3	29.7	15.5	40.2	19.7	0.4	21.9	2.7	13.9	18.2	0.8	19.4	3.7	12.0	5.0
30-39 ปี	56.3	18.8	43.2	30.1	53.1	24.4	6.9	22.6	11.8	22.5	28.0	7.8	18.0	9.7	24.4	13.9
40-49 ปี	51.0	54.9	22.5	46.5	49.2	23.3	9.3	13.6	16.9	21.6	24.0	11.7	16.3	15.1	21.9	10.0
50-59 ปี	49.9	29.1	24.0	44.1	47.1	26.6	16.5	13.2	23.1	24.9	24.9	11.3	16.4	23.1	23.5	11.2
60 ปี ขึ้นไป	51.6	47.6	17.4	45.0	48.6	27.7	23.4	17.7	25.6	26.3	33.3	27.8	22.4	25.3	29.8	21.3
การศึกษา																
ไม่ได้เรียน	64.0	50.2	29.6	52.7	56.9	48.8	29.9	31.8	30.8	38.5	54.7	35.4	34.4	32.8	42.0	42.5
ประถมศึกษา	57.5	34.5	39.5	40.4	53.7	27.4	14.1	20.2	20.3	25.2	31.4	19.5	21.9	20.9	28.3	16.2
มัธยมศึกษา	16.6	1.2	6.2	3.7	13.5	5.6	0.0	5.3	0.4	4.5	8.9	5.5	2.3	3.7	7.5	3.2
มหาวิทยาลัยและสูงกว่า	5.5	0.3	0.0	0.0	3.7	1.4	0.0	0.0	0.0	0.9	0.9	0.0	0.0	0.7	0.7	0.3
อาชีพ																
ในภาคการเกษตร	66.7	45.4	56.4	57.6	64.8	35.4	22.6	36.3	28.6	34.2	41.0	24.5	34.7	33.3	39.1	22.8
นอกภาคการเกษตร	17.2	3.2	9.4	10.0	14.8	8.6	2.0	3.7	6.0	7.4	9.1	3.6	4.9	5.6	7.8	5.2
ไม่ได้ทำงาน	54.7	38.6	27.7	42.2	46.3	29.5	18.6	14.0	25.2	25.1	30.0	20.2	14.9	24.2	25.1	18.0
ขนาดครัวเรือน																
1-2 คน	14.1	5.9	7.9	14.7	12.3	5.7	3.5	6.4	8.4	6.3	4.5	4.5	4.1	5.9	4.9	4.4
3-4 คน	33.7	28.6	20.8	38.7	33.3	21.7	24.0	18.9	23.8	21.9	17.1	14.6	11.3	17.4	16.5	10.1
5 คน ขึ้นไป	47.5	51.9	25.6	53.9	47.5	35.3	28.3	23.4	35.9	34.5	28.4	27.5	16.2	28.4	27.6	18.3

ครัวเรือน เฉพาะครัวเรือนที่มีสมาชิก 3-4 คนขึ้นไป และเฉพาะในปี 2549 เท่านั้นที่ครัวเรือนที่ชายไม่มีคู่เป็นหัวหน้ามีสัดส่วนที่ยากจนมากกว่า แต่ถ้าเปรียบเทียบเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงด้วยกัน ภาพที่ปรากฏตรงกันข้าม นั่นคือ ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่อยู่ในสถานะที่ต่ำกว่า คือมีสัดส่วนที่อยู่ในความยากจนน้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่ (ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิง) โดยสรุปคือ ครัวเรือนที่ชายไม่มีคู่เป็นหัวหน้าต่ำกว่าครัวเรือนที่ชายมีคู่เป็นหัวหน้า ขณะที่ครัวเรือนที่หญิงมีคู่เป็นหัวหน้าต่ำกว่าครัวเรือนที่หญิงไม่มีคู่เป็นหัวหน้า

(3) ถ้าเปรียบเทียบระหว่างครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงกับครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายพบว่า ส่วนใหญ่แล้วครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่ มีสัดส่วนเป็นครัวเรือนยากจนน้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่ เป็นเช่นนี้แทบทุกปีการสำรวจและแทบทุกลักษณะที่เปรียบเทียบ ยกเว้นในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนอายุต่ำกว่า 30 ปี ซึ่งในบางปีพบว่า ส่วนใหญ่ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่มีสัดส่วนที่ยากจนน้อยกว่า แต่ถ้าพิจารณาเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายและเป็นหญิงที่ไม่มีคู่แล้ว ภาพรวมที่ได้กลับกัน นั่นคือ ในทุกลักษณะของหัวหน้าและทุกลักษณะของครัวเรือน ในทุกปีการสำรวจ พบว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่มีสัดส่วนที่อยู่ในความยากจนมากกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ ยกเว้นในลักษณะปลีกย่อยบางประการและเฉพาะในบางปีเท่านั้น

(4) ถ้าเปรียบเทียบครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่ (ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าเป็นหญิง) กับครัวเรือนที่เหลืออีก 3 ประเภท (คือครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่, ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่, และครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่) พบว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่มีสัดส่วนที่อยู่ใต้เส้นความยากจนน้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่ แต่มากกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่และครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่

ด้วยผลการวิเคราะห์นี้ เราจึงยังไม่อาจสรุปได้อย่างหนักแน่นว่า ถ้าวัดสถานะทางเศรษฐกิจกันด้วยเส้นความยากจนแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงอยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชาย ทั้งนี้ เพราะเมื่อจำแนกด้วยสถานภาพสมรสของหญิง-ชายที่เป็นหัวหน้าแล้ว ครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าก็มีได้อยู่ในสถานะที่ด้อยกว่าครัวเรือนประเภทอื่นเสียทั้งหมด ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว อย่างไรก็ตาม ผลการวิเคราะห์ข้างต้นยังไม่ได้นำเอาอิทธิพลจากตัวแปรอื่นๆ มาร่วมพิจารณาด้วย

ปัจจัยที่มีผลต่อความยากจนของครัวเรือน

เพื่อจะตอบคำถามที่ว่า ความยากจนของครัวเรือนมีความสัมพันธ์กับเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนหรือไม่ เราทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติวิเคราะห์การถดถอยแบบโลจิสต์ (logistic regression) โดยใช้ปีที่สำรวจเป็นตัวแปรควบคุมร่วมกับลักษณะบางประการของหัวหน้าและลักษณะของครัวเรือน ผลการวิเคราะห์แสดงในตารางที่ 6 ซึ่งประกอบด้วยแบบจำลอง (model) 2 แบบ คือแบบจำลองที่ 1 มุ่งจะตอบคำถามว่า ครัวเรือนที่หญิงไม่มีคู่เป็นหัวหน้ามีโอกาสจะเป็นครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าเส้นความยากจนมากกว่าหรือน้อยกว่า เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนอีก 3 ประเภทที่เหลือ แบบจำลองที่ 2 มุ่งจะตอบคำถามเดียวกันสำหรับครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่ นั่นคือ ถ้าเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่เหลืออีก 3 ประเภทแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่มีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนมากกว่า หรือน้อยกว่า

ผลการวิเคราะห์ในแบบจำลองที่ 1 แสดงว่า เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนประเภทอื่นๆ แล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่มีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนมากกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

และมีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนแทบจะไม่แตกต่างจากครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่แล้ว ครัวเรือนที่หญิงไม่มีคู่เป็นหัวหน้ามีโอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนน้อยกว่าอย่างมีนัยสำคัญ แสดงว่า ครัวเรือนที่หญิงไม่มีคู่เป็นหัวหน้า (ครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าเป็นหญิง) ไม่ได้ด้อยกว่าครัวเรือนแบบอื่นไปเสียทุกกรณี อย่างน้อยก็ยังดีกว่ากลุ่มครัวเรือนที่ชายมีคู่เป็นหัวหน้า ส่วนผลการวิเคราะห์ในแบบจำลองที่ 2 ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ครัวเรือนที่หญิงมีคู่เป็นหัวหน้าอยู่ในฐานะที่ดีกว่าครัวเรือนอีก 3 ประเภทที่เหลืออย่างมีนัยสำคัญในระดับสูง

โดยสรุป ผลการวิเคราะห์นี้ชี้ว่า ผลการศึกษาที่ผ่านมาซึ่งพบว่าครัวเรือนที่หญิงเป็นหัวหน้าส่วนใหญ่มีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าครัวเรือนที่ชายเป็นหัวหน้านั้น อาจจะไม่จริงเสมอไป อย่างน้อยข้อค้นพบนั้นก็ได้รับการยืนยันเพียงบางส่วนเท่านั้นในบริบทของสังคมไทย

นอกจากข้อค้นพบสำคัญที่กล่าวแล้ว ผลการวิเคราะห์ในตารางที่ 6 ยังแสดงให้เห็นอิทธิพลของปัจจัยอื่นๆ ที่มีต่อการเป็น/หรือไม่เป็นครัวเรือนยากจนด้วย ที่สำคัญและควรกล่าวถึงก่อนในที่นี้คือ เมื่อใช้ปีที่สำรวจเป็นตัวควบคุมร่วมกับลักษณะบางประการของหัวหน้าและลักษณะของครัวเรือนแล้ว ผลการวิเคราะห์ชี้ให้เห็นว่า ความยากจนในระดับครัวเรือนลดลงอย่างเห็นได้ชัดตลอดช่วงเวลาการศึกษา คือลดลงถึงเกือบสามในสี่โดยประมาณระหว่าง พ.ศ. 2531-2549 ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากนโยบายที่ชัดเจนของรัฐบาลในการแก้ไขปัญหาความยากจน ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) เป็นต้นมา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) ในด้านอายุของหัวหน้าครัวเรือนนั้น ผลการวิเคราะห์ชี้ว่าครัวเรือนที่หัวหน้ามีอายุสูงขึ้น โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนลดลง แต่ถ้าอายุของหัวหน้าเพิ่มขึ้นต่อไปจนถึงระดับหนึ่ง โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนจะสูงขึ้น ในด้านระดับการศึกษานั้น ผลการวิเคราะห์แสดงว่า ถ้าหัวหน้ามีการศึกษาสูงขึ้นโอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนจะลดลง และยิ่งการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนสูงมากเพียงใด โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนจะยิ่งลดลงอย่างมีนัยสำคัญ

ในด้านอาชีพ ครัวเรือนที่หัวหน้ามีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมมีโอกาสจะเป็นครัวเรือนยากจนน้อยกว่า แต่เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่หัวหน้าไม่ได้ทำงาน ครัวเรือนที่หัวหน้ามีอาชีพในภาคเกษตรกรรมกลับมีโอกาสยากจนมากกว่า ข้อนี้อาจเป็นเพราะว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าไม่ได้ทำงานนั้น มีสมาชิกครัวเรือนคนอื่นๆ เป็นผู้หารายได้ ครัวเรือนประเภทนี้ อาจได้แก่ครัวเรือนที่หัวหน้ามีอายุมากๆ หรือเกษียณอายุจากการทำงานไปแล้ว อนึ่ง ครัวเรือนในภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่มักมีค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคต่อหัวต่ำกว่าครัวเรือนที่อยู่นอกภาคเกษตรกรรม เพราะอย่างน้อยอาหารเพื่อการบริโภคส่วนใหญ่ก็ผลิตได้เอง ดังนั้น จึงมีค่าใช้จ่ายด้านอาหาร สินค้าและบริการที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีพต่ำกว่าเส้นความยากจน ซึ่งใช้รายจ่ายเพื่อการบริโภคเป็นหลักสำคัญในการคำนวณ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้ครัวเรือนในภาคเกษตรกรรมถูกจัดอยู่ในกลุ่มที่ยากจนมากกว่า ทั้งที่ความจริงอาจจะไม่เป็นเช่นนั้นทั้งหมด

จำนวนสมาชิกครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ทำให้โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนเพิ่มขึ้น แต่ถ้าจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้นจนถึงระดับหนึ่ง โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนจะลดลง ส่วนอัตราส่วนสมาชิกครัวเรือนที่ไม่มีรายได้ต่อผู้มีรายได้นั้น ถ้ามีมาก จะทำให้โอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนเพิ่มขึ้น แต่เรื่องหนี้สินของครัวเรือน ผลการวิเคราะห์พบว่า ครัวเรือนที่มีหนี้สินมีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนน้อยกว่าครัวเรือนที่ไม่มีหนี้สิน ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องจากว่า โดยตัวของมันเองหนี้สินไม่ได้เป็นตัวบ่งชี้ความยากจนได้ทั้งหมด โดยเฉพาะในกรณีที่มีการคำนวณเส้นความยากจนไม่ได้ใช้รายได้ แต่ใช้ค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคเป็นเกณฑ์ อนึ่ง ในหลายกรณี การมีหนี้สิน หมายถึง การเป็นครัวเรือนที่มีเครดิต คือ สามารถ

ตารางที่ 6: ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอิสระที่มีผลต่อความยากจนของครัวเรือน

แบบจำลองที่ 1				แบบจำลองที่ 2			
ตัวแปร	B	S.E.	Exp(B)	ตัวแปร	B	S.E.	Exp(B)
ปี				ปี			
2531 ๑				2531 ๑			
2537	-0.996***	0.034	0.369	2537	-0.996***	0.034	0.369
2543	-0.750***	0.034	0.472	2543	-0.750***	0.034	0.472
2549	-1.272***	0.035	0.280	2549	-1.272***	0.035	0.280
หัวหน้าครัวเรือนหญิงไม่มีคู่ ๑				หัวหน้าครัวเรือนหญิงมีคู่ ๑			
หัวหน้าครัวเรือนหญิงมีคู่	-0.196***	0.051	0.822	หัวหน้าครัวเรือนหญิงไม่มีคู่	0.196***	0.051	1.216
หัวหน้าครัวเรือนชายมีคู่	0.107**	0.032	1.113	หัวหน้าครัวเรือนชายมีคู่	0.303***	0.045	1.354
หัวหน้าครัวเรือนชายไม่มีคู่	-0.046	0.056	0.955	หัวหน้าครัวเรือนชายไม่มีคู่	0.150**	0.066	1.162
อายุ	-0.086***	0.005	0.918	อายุ	-0.086***	0.005	0.918
อายุ ²	0.001***	0.000	1.001	อายุ ²	0.001***	0.000	1.001
การศึกษา				การศึกษา			
ไม่ได้เรียน๑				ไม่ได้เรียน๑			
ประถมศึกษา	-1.009***	0.034	0.365	ประถมศึกษา	-1.009***	0.034	0.365
มัธยมศึกษา	-2.412***	0.060	0.090	มัธยมศึกษา	-2.412***	0.060	0.090
มหาวิทยาลัยและสูงกว่า	-4.155***	0.139	0.016	มหาวิทยาลัยและสูงกว่า	-4.155***	0.139	0.016
อาชีพ				อาชีพ			
ไม่ได้ทำงาน๑				ไม่ได้ทำงาน๑			
ในภาคการเกษตร	0.547***	0.037	1.728	ในภาคการเกษตร	0.547***	0.037	1.728
นอกภาคการเกษตร	-0.548***	0.039	0.578	นอกภาคการเกษตร	-0.548***	0.039	0.578

ตารางที่ 6: ค่าสัมประสิทธิ์ของตัวแปรอิสระที่มีผลต่อความยากจนของครัวเรือน (ต่อ)

แบบจำลองที่ 1				แบบจำลองที่ 2			
ตัวแปร	B	S.E.	Exp(B)	ตัวแปร	B	S.E.	Exp(B)
จำนวนสมาชิกครัวเรือน	0.819***	0.024	2.269	จำนวนสมาชิกครัวเรือน	0.819***	0.024	2.269
จำนวนสมาชิกครัวเรือน ²	-0.043***	0.002	0.958	จำนวนสมาชิกครัวเรือน ²	-0.043***	0.002	0.958
สัดส่วนของผู้ไม่มีรายได้ต่อผู้มี หนี้สินในปัจจุบัน	0.214***	0.011	1.239	สัดส่วนของผู้ไม่มีรายได้ต่อผู้มี หนี้สินในปัจจุบัน	0.214***	0.011	1.239
ไม่มี [Ⓐ]				ไม่มี [Ⓐ]			
มี	-0.479***	0.024	0.619	มี	-0.479***	0.024	0.619
เขตที่อยู่อาศัย				เขตที่อยู่อาศัย			
ชนบท [Ⓐ]				ชนบท [Ⓐ]			
เมือง	-0.730***	0.023	0.482	เมือง	-0.730***	0.023	0.482
ภาค				ภาค			
กรุงเทพฯ [Ⓐ]				กรุงเทพฯ [Ⓐ]			
กลาง	1.794***	0.144	6.012	กลาง	1.794***	0.144	6.012
เหนือ	2.945***	0.143	19.013	เหนือ	2.945***	0.143	19.013
ตะวันออกเฉียงเหนือ	3.450***	0.143	31.492	ตะวันออกเฉียงเหนือ	3.450***	0.143	31.492
ใต้	2.204***	0.145	9.066	ใต้	2.204***	0.145	9.066
ค่าคงที่	-2.420***	0.190	0.089	ค่าคงที่	-2.616***	0.191	0.073
-2 Log likelihood	57741.748			-2 Log likelihood	57741.748		
Chi square	28558.820***			Chi square	28558.822***		

*** p<.001 ** p<.05; [Ⓐ] = กลุ่มอ้างอิง

เข้าถึงแหล่งทุนได้ ซึ่งมักจะเชื่อมโยงอยู่กับการมีสินทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มากนักน้อย และครัวเรือนเช่นนั้นอาจจะไม่ใช่ครัวเรือนที่ยากจนเสียทั้งหมด โดยเฉพาะในกรณีที่มีหนี้สินเพื่อการลงทุน หรือเพื่อการผลิต

ครัวเรือนที่อยู่ในเขตเมือง มีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนน้อยกว่าครัวเรือนในเขตชนบท ทั้งนี้ ก็เพราะครัวเรือนในชนบทส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนเกษตรกรรม ดังเป็นที่ทราบกันทั่วไปอยู่แล้ว และความยากจนส่วนใหญ่ก็กระจุกตัวอยู่ในชนบท เมื่อดูตามรายภาค ครัวเรือนที่อยู่ในภาคอื่นๆ ทั้งหมด มีโอกาสเป็นครัวเรือนยากจนมากกว่าครัวเรือนในกรุงเทพมหานคร เฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งมีโอกาสที่จะเป็นครัวเรือนยากจนประมาณ 30 เท่า เมื่อเทียบกับครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร

อภิปราย

ผลการวิเคราะห์สำคัญที่ว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่ได้ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายเสมอไปในเรื่องความยากจนนั้น มีประเด็นที่ควรอภิปรายเพิ่มเติมบางประการ คำถามคือ อะไรคือคำอธิบายในเรื่องนี้ เนื่องจากไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะอธิบายข้อนี้ได้อย่างชัดเจน ในที่นี้เราจึงเพียงแต่จะเสนอคำอธิบายเป็นเชิงตั้งข้อสังเกตว่า ปัจจัยสองอย่างที่เกี่ยวข้อกันอยู่อาจเป็นคำอธิบายบางส่วนสำหรับผลการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ อย่างแรกคือ บทบาทความเป็นหญิงชายที่มีแตกต่างกันไม่มากนักในสังคมไทย โดยเฉพาะในบริบททางเศรษฐกิจ (Limanonda, 2000) อาจมีส่วนทำให้ไม่มีความแตกต่างที่ชัดเจน ระหว่างครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชายกับครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงในเรื่องความยากจน/ไม่ยากจน

อย่างที่สอง เราเห็นว่า เนื่องจากความเป็นหัวหน้าครัวเรือนนั้น ในตัวของมันเองไม่ใช่สิ่งที่มีความคงที่ แต่เป็นบทบาทที่มีความเป็นพลวัตอยู่พอสมควร แม้ว่า โดยบรรทัดฐานทั่วไป สามี (ชาย) มักจะได้รับบทบาทเป็นหัวหน้าครัวเรือน แต่ในภาวะที่สามีไม่อยู่ (เช่น ย้ายถิ่นไปทำงานในเมือง หรือในต่างประเทศ) หรือสามีป่วยเรื้อรัง หรือทุพพลภาพ ภรรยาก็ต้องรับบทบาทหัวหน้าครัวเรือน นี่อาจจะเป็นคำอธิบายส่วนหนึ่งของการที่ครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่างของเราประมาณร้อยละ 5-11 มีหญิงที่มีคู่สมรสเป็นหัวหน้า (ดังข้อมูลที่แสดงมาแล้วในตารางที่ 1 ข้างต้น) เฉพาะในกลุ่มที่สามีย้ายถิ่นนั้น หญิงที่เป็นหัวหน้าครัวเรือน อาจมีรายได้จากสามีที่ย้ายถิ่น และรายได้นั้นอาจจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ไม่ได้ด้อยไปกว่าครัวเรือนที่ชายเป็นหัวหน้า

โดยสรุป แม้ว่าผลการวิเคราะห์สำคัญในการศึกษาครั้งนี้จะไม่ยืนยันข้อค้นพบจากการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาว่า ครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นหญิงโดยทั่วไปมีฐานะทางเศรษฐกิจด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าครัวเรือนเป็นชาย แต่ก็ได้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อนำเอาเพศและสถานภาพสมรสของหัวหน้าครัวเรือนมาพิจารณาร่วมกับลักษณะอื่น ทั้งของตัวหัวหน้าเองและของครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงไม่มีคู่แทบจะไม่แตกต่างจากครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายไม่มีคู่ แต่ด้อยกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นหญิงมีคู่ และจะค่อนข้างดีกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าเป็นชายมีคู่ ก็ตาม สิ่งที่ชัดเจนอย่างหนึ่งในผลการวิเคราะห์นี้คือ ครัวเรือนที่หัวหน้าไม่มีคู่ โดยเฉพาะหัวหน้าที่เป็นหญิง มีความเปราะบางต่อความยากจน มากกว่าครัวเรือนที่หัวหน้าหญิงมีคู่ ดังนั้น นโยบายเพื่อลดความยากจนและลดช่องว่างทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ยังคงต้องให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยว (หัวหน้าไม่มีคู่) โดยเฉพาะครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวที่หัวหน้าเป็นหญิง

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2552. *สถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, <http://www.info.tdri.or.th/poverty/> สืบค้นเมื่อ 15 พฤษภาคม 2552.
- _____. 2552. *นโยบายลดความยากจนของรัฐ: อดีตและปัจจุบัน*. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, <http://www.info.tdri.or.th/poverty/> สืบค้นเมื่อ 15 พฤษภาคม 2552.
- Appleton, S. 1996. Women-Headed Households and Household Welfare: An Empirical Deconstruction for Uganda. *World Development*, 24(12), 1811-1827.
- Arias, E., & Palloni, A. 2006. *Prevalence and Patterns of Female-Headed Households in Latin America* (working paper No. 96-14): Center for Demography and Ecology, University of Wisconsin-Madison.
- Beck, T., & de la Torre, A. 2006. The Basic Analytics of Access to Credit. *Access Finance*, Issue No. 13 (August, 2006).
- Blau, F. D., & Kahn, L. M. 2003. Understanding International Differences in the Gender Pay Gap. *Journal of Labor Economics*, 21 (1), 106-144.
- Bongaarts, J. 2001. *Household Size and Composition in the Developing World* (No. 144). New York: Population Council.
- Busapathumrong, P. 2006. *Welfare Mix in Thailand: Women, Work and State Policies*: BookSure, LLC.
- Buvinic, M., & Gupta, G. R. 1997. Female-Headed Households and Female-Maintained Families: Are They Worth Targeting to Reduce Poverty in Developing Countries? *Economic Development and Cultural Change*, 45 (2), 259-280.
- Chant, S. 2002. Researching gender, families and households in Latin America: From the 20th into the 21st century. *Bulletin of Latin America research*, 21 (4), 545-575.
- Chant, S. 2003. *Female Household Headship and the Feminisation of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies* (Working paper): Gender Institute, London School of Economics.
- Chant, S. 2006. *Poverty Begins at Home?: Questioning some (mis) conceptions about children, poverty and privation in female-headed households* (Background Paper): UNICEF.
- Deere, C. D., & Doss, C. R. 2006. The Gender Asset Gap: What Do We Know And Why Does It Matter? *Feminist Economics*, 12 (1), 1-50.
- Dreze, J., & Srinivasan, P. V. 1997. Widowhood and poverty in rural India: Some inferences from household survey data. *Journal of Development Economics*, 54, 217-234.
- Economic Statistics Division. 1995. *Analytical Report on Household with female-headed 1992*. Bangkok Economic Statistics Division, National Statistical Office, Office of the Prime Minister.
- Farid, Z. K. I. 1999. *Who is the head? An Anthro-Demographic Perspective on Female Headship*. Paper presented at Conference on the Social Categories in Population Health. Cairo, Egypt, September 15-18, 1999.
- Fuwa, N. 2000. *A Note on the Analysis of Female Headed Households in Developing Countries*.

- Gentry, J. W., Commuri, S., & Jun, S. 2003. Review of Literature on Gender in the Family. *Academy of Marketing Science Review*, 2003 (1), 1-18.
- Glenn, E. N. 1987. Gender and the Family. In B. B. Hess & M. M. Ferree (Eds.), *Analyzing Gender: A Handbook of Social Science Research*. California: SAGE Publications.
- Heckman, J. J. 2000. Policies to Foster Human Capital *Research in Economics* 51 (1), 1-58.
- Jitsuchon, S., Plangpraphan, J., & Kakwani, N. 2006. *Thailand's New Official Poverty Line*: Thailand Development Research Institute, The United National Development Programme.
- Joshi, S. 2004. *Female Household-Headship in Rural Bangladesh: Incidence, Determinants and Impact on Children's Schooling*: Economic Growth Center, Yale University.
- Kossoudji, S., & Mueller, E. 1983. The Economic and Demographic Status of Female-Headed Households in Rural Botswana. *Economic Development and Cultural Change*, 31(4), 831-859.
- Lampietti, J. A., & Stalker, L. 2004. *Consumption Expenditure and Female Poverty: A Review of the Evidence*: The World Bank, Development Research Group/Poverty Reduction and Economic Management Network.
- Limanonda, B. 2000. Exploring woman's status in contemporary Thailand. In L. P. Edwards & M. Roces (Eds.), *Woman in Asia: tradition, modernity, and globalisation* (4th Ed.). Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Loi, V. M. 1996. Female-Headed Households in Vietnam. Retrieved 6 October 2006, from <http://csde.washington.edu/downloads/96-11.pdf#search='FemaleHeaded%20Households%20in%20Vietnam'>
- Morada, H. B., Llaneta, M. A., Pangan, T. N., & Pomentil, C. L. 2001. *Female-Headed Households in the Philippines*. Paper presented at the DOLE First Research Conference, the Occupation Safety and Health Center, Quezon City, the Philippines.
- Muthwa, S. 1994. Female Household Headship and Household Survival in Soweto. *Journal of Gender Studies*, 3 (2), 165-175.
- Posel, D. R. 2001. Who are heads of household, what do they do, and is the concept of headship useful? An analysis of headship in South Africa. *Development Southern Africa*, 15(5), 651-670.
- Quisumbing, A. R., Haddad, L., & Peña, C. 1995. *Gender and Poverty: New Evidence From 10 Developing Countries* (Discussion Paper): International Food Policy Research Institute.
- Social Statistics Division. 2002. *Female and Male Heads and the Level of Household's Living*. Bangkok Social Statistics Division, National Statistical Office, Office of the Prime Minister.
- Stuart, S. 1996. Female-headed families: A comparative perspective of the Caribbean and developed world. *Gender and Development*, 4 (2), 28-34.
- Sweet, J. A. 1977. Demography and the Family. *Annual Review of Sociology*, 3, 363-405.
- Synder, A. R., & McLaughlin, D. K. 2004. Female-Headed Families and Poverty in Rural America. *Rural Sociology*, 69(1), 127-147.
- Waite, L. 2000. How is Household Vulnerability Gendered? Female-headed Households in the Collectives of Suleimaniya, Iraqi Kurdistan. *Disasters*, 24(2), 153-172.

5

การลดลงของครอบครัวสามช่วงวัย ในสังคมไทย: นัยเชิงนโยบาย

อมรา สุนทรธาดา
สุพัตรา เลิศชัยเพชร

บทคัดย่อ

การศึกษาเรื่องครอบครัวมีความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในระดับบุคคลและสังคม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เช่น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในรอบ 30 ปี ที่ผ่านมาก็ที่ประชากรวัยเด็กมีแนวโน้มลดลง ประชากรผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง พบว่า หญิงไทยมีบุตรเฉลี่ยลดลง จากมีบุตรเฉลี่ย 6 คน เมื่อราว 30 ปีที่แล้ว และจากการคาดประมาณประชากรปี 2552 มีบุตรเฉลี่ยเหลือเพียง 1.5 คน การอยู่อาศัยแบบครอบครัวขยายที่มีคนมากกว่าสองรุ่น คือ รุ่นปู่ - ย่า ตา - ยาย รุ่นพ่อ - แม่ และรุ่นลูก อาศัยในครอบครัวเดียวกัน เป็นครอบครัวที่มีความร่วมมือกันในกิจกรรมด้านต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การอบรมเลี้ยงดู การปลูกฝังจริยธรรม คุณธรรม ค่านิยม กลายเป็นครอบครัวเดียวที่มีพ่อ - แม่ - ลูก มากขึ้น รวมทั้งการเกิดขึ้นของครอบครัวลักษณะอื่นๆ เช่น พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวเพศเดียวกัน ครอบครัวอนุภรรยา ครอบครัวผู้สูงอายุ ครอบครัวที่มีผู้สูงอายุและเด็ก ครอบครัวที่เด็กกำพร้าอาศัยอยู่กันตามลำพัง ปรากฏการณ์นี้เกิดจากปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นตัวกำหนด เช่น การอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองใหญ่ จากการพัฒนาประเทศ สังคมไทยซึ่งแต่เดิมเป็นสังคมชนบท มีแนวโน้มเป็นสังคมเมืองมากขึ้น การก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างรวดเร็วและภายใน 20 ปี ครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวจะยิ่งมีเพิ่มขึ้น ในขณะที่ครอบครัวสามช่วงวัยจะน้อยลง บทความนี้ได้นำเสนอแนวคิดและการวิเคราะห์เพื่ออนุมานว่า การลดลงของครอบครัวสามช่วงวัยจะมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของบุคคลในครอบครัว ความมั่นคงและการคุ้มครองทางสังคมสำหรับเยาวชนและผู้สูงอายุ

บทนำ

ดัชนีวัดการดำรงอยู่อย่างผาสุกของสังคมใดสังคมหนึ่งคือการที่สังคมนั้นมีครอบครัวที่อบอุ่นแข็งแรง เพราะครอบครัวเป็นสถาบันสังคมหน่วยแรกและเล็กที่สุดที่ทำหน้าที่ปลูกฝังพฤติกรรมเชิงวัฒนธรรมของมนุษย์ในฐานะสมาชิกของสังคม ในอดีต ประเทศไทยมีความเป็นอยู่แบบครอบครัวขยาย ประกอบด้วยสมาชิกหลายช่วงอายุอย่างน้อย 3 รุ่น คือ รุ่นปู่ - ย่า ตา - ยาย รุ่นพ่อ - แม่ และรุ่นลูก มีวัฒนธรรมเชิงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว โดยให้ความเคารพผู้อาวุโสผู้ทำหน้าที่ดูแล อบรมและยึดโยงด้านจิตใจสำหรับลูกหลานตามพื้นฐานวัฒนธรรมไทย ในขณะที่หัวหน้าครอบครัวทำหน้าที่อบรมเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวให้เรียนรู้ทางสังคม ระบบเครือญาติและโครงสร้างครอบครัวไทยมีความเกื้อกูลต่อกันในหมู่ญาติพี่น้อง

การที่อัตราการเพิ่มของประชากรลดลง จากร้อยละ 2.7 (พ.ศ. 2508 - 2523) เหลือร้อยละ 1.8 (พ.ศ. 2523 - 2533) และร้อยละ 1.3 ใน พ.ศ. 2537 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2539) ได้ทำให้โครงสร้างประชากรเปลี่ยนแปลงไป หญิงไทยมีบุตรเฉลี่ยลดลง จากจำนวนบุตรเฉลี่ย 6 คน เมื่อราว 30 ปีที่แล้ว เหลือเพียงเฉลี่ย 2 คน ใน พ.ศ. 2539 (ภัสสร ลิมานนท์ ในจุฬา ภูโพลย์และนิตยา คชภักดี, 2539) และจากข้อมูลการฉายภาพประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2548 - 2568 จำนวนบุตรเฉลี่ยเหลือเพียง 1.5 คน (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2549) ครอบครัวมีขนาดลดลง โดยเฉลี่ยมีสมาชิก 4.4 คน ต่อครอบครัว และสัดส่วนของประชากรอายุต่ำกว่า 15 ปี มีประมาณ 1 ใน 4 ของประชากรทั้งหมด (จุฬา ภูโพลย์ และนิตยา คชภักดี, อ้างแล้ว) ซึ่งเท่ากับใน พ.ศ. 2543 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2543) เมื่อมีการเกิดของเด็กน้อยลง ขณะที่ผู้ใหญ่ช่วยแรงงานและผู้สูงอายุมีจำนวนมาก เมื่อเทียบกับจำนวนเด็ก ทำให้สัดส่วนที่เป็นภาระของผู้ใหญ่ลดลง แต่สัดส่วนของผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552)

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเชิงเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ที่ส่วนหนึ่งมีผลจากการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากร รวมถึงโครงสร้างครอบครัว จะเห็นได้ว่าประชากรวัยเด็กอายุ 0 - 14 ปี ลดลง ขณะที่ประชากรสูงอายุ (60 ปี ขึ้นไป) เพิ่มขึ้น และจากการคาดประมาณจะพบว่าใน พ.ศ. 2573 จะมีประชากรสูงอายุถึง ร้อยละ 25 (ดูตารางที่ 1) สำหรับอัตราส่วนประชากรในวัยต่างๆ จะพบว่าใน พ.ศ. 2513 อัตราส่วนประชากรวัยเด็ก ต่อวัยแรงงาน ต่อผู้สูงอายุ เท่ากับ 45 : 45 : 5 และในปี พ.ศ. 2552 อัตราส่วนดังกล่าวนี้เท่ากับ 22 : 67 : 11 โดยประชากรวัยเด็กมีแนวโน้มลดลง วัยแรงงานมีสัดส่วนคงที่ และมีแนวโน้มลดลง ในขณะที่ประชากรผู้สูงอายุมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง (ดูรูปที่ 1)

ในอนาคตประชากรวัยทำงานจะต้องแบกรับผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นและจะมีสัดส่วนมากกว่าประชากรวัยเด็ก ตั้งแต่ พ.ศ. 2563 เป็นต้นไป จากการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2543 - 2573 โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2550 ระบุว่าใน พ.ศ. 2573 จะมีประชากรสูงอายุ ร้อยละ 25 เมื่อเปรียบเทียบกับ ปี 2551 มีเพียงร้อยละ 11 (ดูตารางที่ 1) และจากการสำรวจสถานะการทำงานของประชากร พ.ศ. 2551 พบว่า ประชากรผู้สูงอายุวัยต้น (อายุ 60 - 69 ปี) มีร้อยละ 59 วัยกลาง (อายุ 70 - 79 ปี) มีร้อยละ 32 และวัยปลาย (อายุ 80 ปีขึ้นไป) มีร้อยละ 10 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552)

การเพิ่มขึ้นของประชากรสูงอายุอย่างต่อเนื่องและภายในอนาคต 20 ปี ข้างหน้านี้ ประชากรสูงอายุเหล่านี้จะอาศัยอยู่กับลูกหลานหรือว่าอยู่ลำพังโดยมีหรือไม่มีการดูแลเลี้ยงดูจากลูกหลาน ถ้าหากว่าผู้สูงอายุอาศัยอยู่ในครอบครัวเดียวกันกับลูกหลานก็ย่อมหมายความว่า จำนวนครอบครัวสามช่วงวัยจะมีมากขึ้นในสังคมไทย ในทางกลับกันในขณะที่อัตราส่วนประชากรวัยแรงงานที่จะเป็นผู้ดูแลผู้สูงอายุลดน้อยลง อัตราการย้ายถิ่นเพิ่มมากขึ้นทำให้มีผู้สูงอายุต้องอาศัยอยู่โดยลำพังหรือกับประชากรวัยเด็ก ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวในรูปแบบใหม่ กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ และนโยบายสวัสดิการสังคมที่มีส่วนส่งเสริม ต่อการดำรงอยู่ของครอบครัวสามช่วงวัย โดยการใช้อ้างอิงข้อมูลจากการสำรวจระดับชาติและงานวิจัยอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

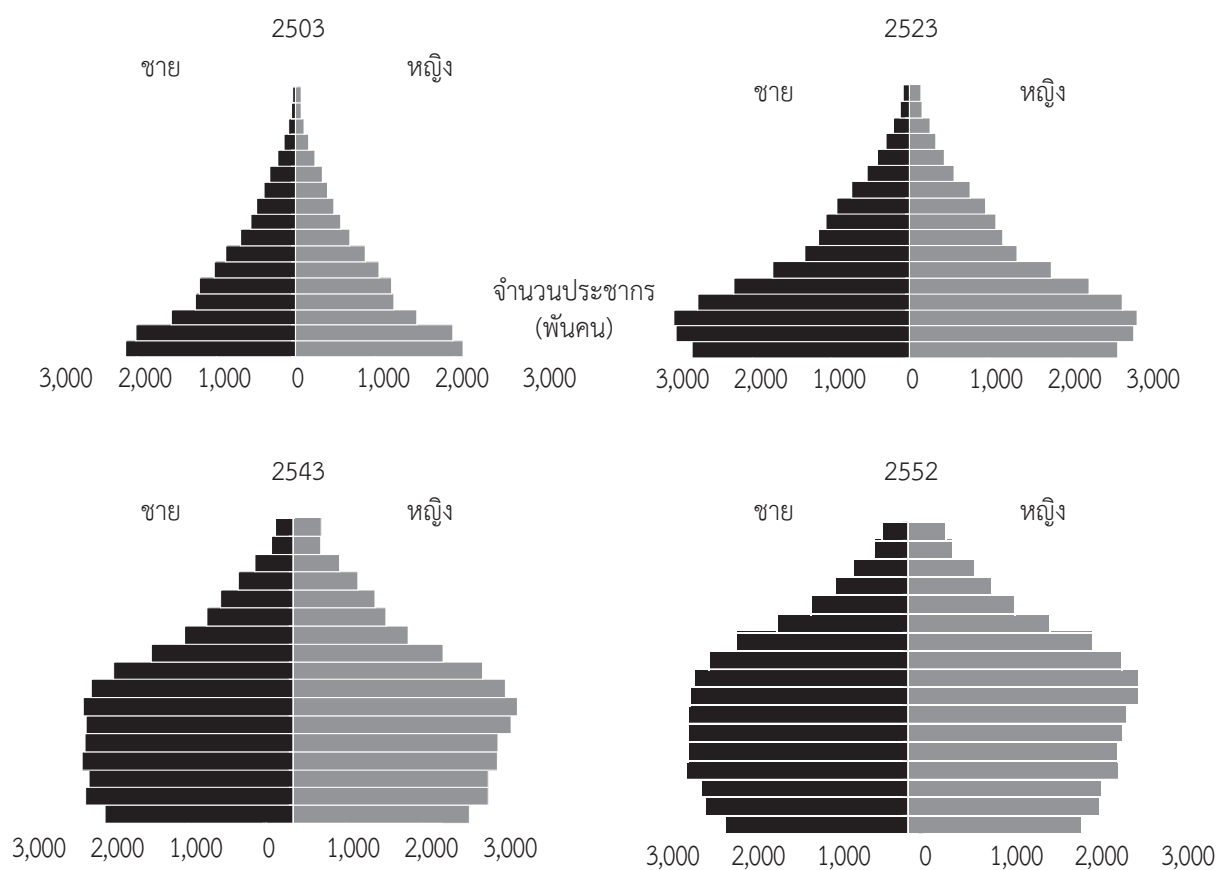
ตารางที่ 1 จำนวนประชากรจำแนกตามกลุ่มอายุ

ปี	ประชากรรวม (พันคน)	0-14 ปี		15-59 ปี		60 ปี ขึ้นไป	
		จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
2533*	54,528	15,947	29.3	34,585	63.4	3,996	7.3
2543*	62,212	15,344	24.7	41,030	66.0	5,838	9.4
2551**	66,482	14,297	21.5	44,790	67.4	7,394	11.1
2560**	69,455	12,429	17.9	46,335	66.8	10,691	15.4
2568**	70,651	10,607	15.0	45,050	63.8	14,994	21.2
2570**	70,640	10,182	14.4	44,403	62.9	16,055	22.7
2573**	70,629	9,535	13.5	43,350	61.3	17,744	25.1

ที่มา: * สำมะโนประชากรและเคหะ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533, 2543

** การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2543 – 2573, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550

รูปที่ 1 พีรามิดประชากร พ.ศ. 2503, 2523, 2543 และ 2552

ที่มา : พ.ศ. 2503, 2523, 2543, ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์. 2551.

: พ.ศ. 2552, สร้างจากข้อมูลการฉายภาพประชากรของประเทศไทย โดย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

แนวคิดเชิงทฤษฎี

ครอบครัวเป็นสถาบันสังคมที่มีลักษณะพลวัต ทั้งด้านโครงสร้างและหน้าที่ Carstensen (1995) เสนอ ทฤษฎี socio - emotional selectivity theory เพื่อใช้อธิบายการเปลี่ยนแปลงลักษณะครอบครัว โดยเสนอแนวคิด ว่า ในช่วงชีวิตของมนุษย์นั้นไม่ว่าจะเป็นการดำรงอยู่ในระดับปัจเจกบุคคล หรือระดับครอบครัว มนุษย์ล้วนอยู่ภายใต้ การหาข้อมูลเพื่อให้ตนสามารถดำรงชีวิตหรือมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม หรือนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต หรือความต้องการขั้นพื้นฐานของตนเอง เช่น ผู้สูงอายุอาจคิดว่าจำเป็นหรือไม่ที่ตนจะต้องพึ่งพาลูกหลานในยามชรา หรือคิดว่าการอยู่อาศัยโดยลำพังเป็นสิ่งที่ตนเองปรารถนา ในขณะที่ลูกที่แต่งงานแล้วสมัครใจออกไปตั้งครอบครัวใหม่ โดยให้การสนับสนุนพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ด้านการเงินเป็นครั้งคราว หรือเป็นเพียงการไปมาหาสู่ในโอกาสต่างๆ ปัจจัย เหล่านี้ล้วนส่งผลให้พ่อ แม่ ลูก มีความเป็นอิสระต่อกันตามแรงผลักดันจากปัจจัยเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลทำให้การ อยู่ร่วมกันในครอบครัวขนาดใหญ่มีน้อยลง

Antonucci (1990) สนับสนุนแนวคิดของ Carstensen (1995) โดยเสริมแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทาง สังคม (social networks) และ การสนับสนุนทางสังคม (social support) ว่าการอยู่ร่วมกันทางสังคมเกิดขึ้นได้ ในบริบทของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ญาติ หรือเพื่อนบ้าน เกิดความพึงพอใจที่จะดูแลกันและกันอย่างหลวมๆ โดยไม่สร้างเงื่อนไขที่เป็นทางการหรือต้องทำเป็นประจำ ในกลุ่มนักคิดด้านการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างครอบครัว ของสังคมตะวันออกยอมรับว่า การสวนทางกันระหว่างวัฒนธรรมตะวันตกและตะวันออกภายใต้อิทธิพลโลกาภิวัตน์ มีผลต่อการปรับเปลี่ยนของวัฒนธรรมครอบครัวที่เคยมีหลักปฏิบัติต่อกันอย่างเคร่งครัด (filial piety) ตัวอย่างที่เห็นได้ ชัดเจน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างลูกหลานกับผู้สูงอายุเริ่มมีช่องว่างมากขึ้นในประเทศแถบเอเชีย เช่น จีน เกาหลี และ อินเดีย เนื่องมาจากสาเหตุหลักๆ ได้แก่ ความเป็นอยู่เริ่มอึดอัดมากขึ้น ที่อยู่อาศัยเริ่มแออัดมากขึ้น มีการย้าย ถิ่นฐานเพื่อหางานทำในเมืองใหญ่ สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว และเกิดสภาวะที่เรียกว่า *ต่างคนต่างไป* กันมากขึ้น (Philips et al, 2004)

สำหรับสังคมไทยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่ให้ความสำคัญกับญาติทั้งสองฝ่าย โดยนับญาติทั้งฝ่ายบิดา และมารดา (bilateral) มีมาตรฐานครอบครัวเข้มแข็ง คือ ปู่ย่าตายายและพ่อแม่ อบรม เลี้ยงดู ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม การเอื้ออาทรต่อสมาชิกครอบครัวและเครือญาติ สิ่งเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมของครอบครัวเข้มแข็ง ในสังคมไทย

ในการสำรวจสำมะโนประชากร ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า มีจำนวนครัวเรือนส่วนบุคคลเพิ่มขึ้น จาก 12 ล้านครัวเรือน เมื่อ พ.ศ. 2533 เพิ่มขึ้นเป็น 15 ล้านครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2543 จากสำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 พบว่า ในประชากรเกือบ 60 ล้านคน มีอาชีพส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรประมาณร้อยละ 56 โดยที่ประชากร ในชนบท มีอาชีพเป็นเกษตรกร มากกว่าประชากรในเมือง จำนวนสมาชิกเฉลี่ยเท่ากับ 3.8 คน ต่อครอบครัว (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533, 2543)

จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่า ประเภทครัวเรือนมีการเปลี่ยนแปลงในช่วง พ.ศ. 2548 - 2549 กล่าวคือ ครอบครัวเดี่ยวมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ระหว่างช่วง พ.ศ. 2548 จากร้อยละ 53.9 เพิ่มขึ้นร้อยละ 54.5 ใน พ.ศ. 2549 ขณะที่ครอบครัวขยายลดลง จากร้อยละ 34.5 เป็นร้อยละ 33.8 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552) (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 โครงสร้างของครัวเรือน และเพศของหัวหน้าครัวเรือน พ.ศ. 2547 - 2549

โครงสร้างครัวเรือน	2547	2548	2549
ขนาดของครัวเรือน	3.3	3.3	3.3
ประเภทครัวเรือน			
ครอบครัวเดี่ยว	53.2	53.9	54.5
สามีและภรรยา	13.9	13.9	14.9
สามีและภรรยาและลูก	31.7	32.8	32.4
สามีหรือภรรยาและลูก	7.6	7.2	7.2
ครอบครัวขยาย	34.0	34.5	33.8
อยู่คนเดียว	12.3	11.1	11.2
อยู่กับคนที่ไม่ใช่ญาติ	0.5	0.5	0.5
รวม	100.0	100.0	100.0
ชาย	72.1	70.4	69.6
หญิง	27.9	29.6	30.4

ที่มา : การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร ไตรมาสที่ 3: กรกฎาคม - กันยายน 2547 - 2549, สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552

ครอบครัวไทยเปลี่ยนไป

การเปลี่ยนแปลงครอบครัวในสังคมไทยจากครอบครัวเดี่ยวและครอบครัวขยายเป็นครอบครัวลักษณะอื่นๆ เริ่มชัดเจนยิ่งขึ้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา กล่าวคือ ครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มมากขึ้น เพราะสาเหตุจากการสิ้นสุดของชีวิตคู่ 4 รูปแบบ คือ การละทิ้ง การแยกทาง การหย่าร้าง และการเสียชีวิตของคู่สมรส เป็นผลให้ครอบครัวมีผู้ดูแลลูกตามลำพังเพียงคนเดียว คือ พ่อหรือแม่ จากการรายงานเด็กไทยในมิติวัฒนธรรม พบว่า *ครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว* ในประเทศไทยมีประมาณ 1.3 ล้านครอบครัว ครอบครัวเหล่านี้มีส่วนน้อยที่อยู่แบบครอบครัวเดี่ยวส่วนมากจะอยู่ร่วมกับครอบครัวเดิม และจะได้รับการช่วยเหลือเกื้อกูลจากสังคมอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งด้านความต้องการพื้นฐานและด้านจิตใจ เช่น ได้รับการสนับสนุนจากเครือญาติ นายจ้าง หรือ เพื่อนบ้าน (มาลี จิรพัฒนานนท์; 2545, สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม, 2548)

นอกจากครอบครัวแบบพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวแล้วจะพบว่า มีครอบครัวอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ที่เรียกว่า *ครอบครัวเพศเดียวกัน* ปัจจุบันสังคมไทยได้เปิดกว้างขึ้น และให้โอกาสแก่บุคคลที่ใช้ชีวิตแบบเพศทางเลือก สามารถเปิดเผยตนเองและปรับตัวเพื่ออยู่ในสังคมได้มากขึ้น ทำให้บุคคลเหล่านี้ใช้ชีวิตคู่ร่วมกันได้ในฐานะคู่ (กระทรวงสาธารณสุข, 2550) สำหรับประเทศไทยยังไม่มีการรวบรวมสถิติไว้อย่างเป็นทางการจึงไม่ทราบจำนวนที่แท้จริงของครอบครัวลักษณะนี้ สำหรับประเภทครอบครัวอีกลักษณะหนึ่งที่พบในสังคมไทยคือ *ครอบครัวบุตรบุญธรรม* เช่นในกรณีที่คู่สมรสไม่สามารถมีบุตรสืบทอดสกุลได้ และได้ขอเด็กมาเลี้ยงเป็นบุตรของตนเอง จากสถิติของศูนย์รับเด็กเป็นบุตรบุญธรรม พบว่า มีผู้ขอรับเด็กเป็นบุตรบุญธรรม ในประเทศ ในปี 2547 จำนวน 3,403 ครอบครัว (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2549)

ครอบครัวอีกประเภทหนึ่งที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี เนื่องจากอายุขัยเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นซึ่งเป็นผลมาจากการสาธารณสุขที่สามารถเข้าถึงและครอบคลุมทั่วประเทศ คือ *ครอบครัวผู้สูงอายุ* เป็นครอบครัวที่มีแต่ผู้สูงอายุ (อายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป) อาศัยอยู่ตามลำพัง ไม่มีบุตรหลานช่วยเหลือ ซึ่งสาเหตุหนึ่งสืบเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่มีการจ้างงานกระจุกตัวอยู่แต่ในเมืองใหญ่ๆ ทำให้ประชากรวัยแรงงานอพยพไปหางานทำในเมือง และบางส่วนสร้างครอบครัวใหม่ในถิ่นฐานที่ทำกินใหม่ ผู้สูงอายุจึงถูกทอดทิ้งให้อยู่กันตามลำพังมากขึ้น ครอบครัวอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่า *ครอบครัวที่มีผู้สูงอายุและเด็ก* เป็นลักษณะครอบครัวที่พบมากในสังคมชนบทเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากสมาชิกในครอบครัว ละทิ้งภูมิลำเนาเดิมไม่ว่าจะเป็นไปเพื่อการชั่วคราวหรือถาวรในกลุ่มประชากรวัยแรงงานเพื่อหางานทำต่างถิ่น เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่ทำให้คนวัยแรงงานต้องอพยพออกไปหางานทำในเมือง มีการสร้างครอบครัวใหม่ซึ่งมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ต้องทำงานเพื่อสร้างฐานะครอบครัว เมื่อมีลูกแล้วไม่มีเวลาเลี้ยงดูจำเป็นต้องส่งลูกให้ปู่ย่าตายายช่วยดูแล ทำให้ผู้สูงอายุต้องรับภาระในการเลี้ยงดูเด็ก แทนที่จะได้รับการเลี้ยงดูจากลูกหลาน และหากพ่อแม่เด็กไม่รับผิดชอบค่าเลี้ยงดูหรือขาดการติดต่อ ผู้สูงอายุเหล่านี้ต้องรับภาระในการหาเลี้ยงครอบครัว เกิดเป็นครอบครัวอีกรูปแบบหนึ่งที่มีแต่เด็กและผู้สูงอายุ และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง จากรายงานการศึกษาเด็กไทยในระยะยาว ระยะที่ 1 พบว่ามีเด็กอยู่ในความดูแลของปู่ย่าตายายประมาณร้อยละ 37 นอกจากนี้ ยังมี *ครอบครัวที่เด็กกำพร้าอาศัยอยู่กันตามลำพัง* เป็นครอบครัวที่บิดามารดาเสียชีวิตด้วยสาเหตุต่างๆ รายงานการศึกษาเด็กไทยในระยะยาว ระยะที่ 1 พบว่ามีเด็กกำพร้าที่อยู่กันตามลำพังประมาณร้อยละ 8 ของครอบครัวจากการสำรวจ (ลัดดา เหมาะสุวรรณ และคณะ, 2547)

ครอบครัวสามช่วงวัยเริ่มลดน้อยลงได้อย่างไร

จากข้อมูลที่ได้นำเสนอชี้ให้เห็นว่า ครอบครัวในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ครอบครัวมีสมาชิกโดยเฉลี่ยลดลง การเพิ่มจำนวนลักษณะครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวกำลังเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นกับสังคมไทย กล่าวคือ ใน พ.ศ. 2549 ทั่วประเทศมีครอบครัวเดี่ยว 9,400,000 ครอบครัว ในจำนวนนี้เป็นครอบครัวที่มีพ่อ แม่ ลูก อยู่ด้วยกันประมาณ 5,600,000 ครอบครัว เป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (คือมีแต่เพียงพ่อหรือแม่เลี้ยงลูกฝ่ายเดียว) ประมาณ 1,300,000 ครอบครัว ในจำนวนนี้ ร้อยละ 80 เป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว (กรุงเทพมหานครจอนไลน์, 2551) จำนวนครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีประมาณ ร้อยละ 21 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมดใน พ.ศ. 2544 และร้อยละ 22 ใน พ.ศ. 2545 ซึ่งนับว่าเป็นอัตราที่สูง ในจำนวนนี้เป็นครัวเรือนในเขตชนบทประมาณร้อยละ 69 ใน พ.ศ. 2544 และร้อยละ 73 ในปี 2545 สำหรับครัวเรือนที่มีผู้สูงอายุเป็นหัวหน้าครัวเรือนมีโอกาสยากจนกว่าหัวหน้าครัวเรือนในวัยทำงาน (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2549; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2549) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจมีผลกระทบต่อโครงสร้างและสัมพันธ์ภาพระหว่างสมาชิกของครอบครัวไทยที่ประกอบด้วยสมาชิกอย่างน้อย 3 รุ่น คือ ปู่ย่าตายายและพ่อแม่/ลูก ที่เคยมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด

ประเทศไทยมีครอบครัวประมาณ 20 ล้านครอบครัว มีครอบครัวอบอุ่น สายสัมพันธ์เหนียวแน่นเพียง 2 ล้านกว่าครอบครัว (กรุงเทพมหานครออนไลน์, 2551) จากข้อมูลของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย พบว่าในรอบ 10 ปีที่ผ่านมา การหย่าร้างเพิ่มขึ้น 1.6 เท่า ดังจะเห็นได้ว่า ใน พ.ศ. 2539 มีผู้จดทะเบียนสมรส 436,831 คู่ จดทะเบียนหย่า 56,718 คู่ และใน พ.ศ. 2549 มีผู้จดทะเบียนสมรส 347,913 คู่ จดทะเบียนหย่า 91,155 คู่ (สำนักงานบริหารงานทะเบียน, 2549) ข้อมูลล่าสุดในปี 2550 มีผู้จดทะเบียนสมรส 307,910 คู่ และจดทะเบียนหย่า 100,420 คู่ หรือคิดเป็นอัตราส่วนการจดทะเบียนสมรสต่อการจดทะเบียนหย่าในช่วงปี พ.ศ. 2539, 2549, 2550 เท่ากับ 7:1, 5:1, และ 3:1 ตามลำดับ อาจกล่าวได้ว่าการสิ้นสุดครอบครัวโดยการหย่าร้าง หรือการมีครอบครัวลักษณะอื่นเข้ามาแทนที่ อาจมีผลต่อการลดน้อยลงของครอบครัวสามช่วงวัยในอนาคตในสังคมไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ที่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ กล่าวคือ ขนาดครอบครัวไทยลดลงเนื่องจาก การมีลูกน้อยลง อัตราส่วนการทำงานสูงขึ้นเนื่องจากระดับการศึกษาสูงขึ้นโดยเฉพาะสตรีมีผลให้การครองชีพสูงขึ้น และอายุแรกสมรสสูงขึ้น นอกจากนี้ ยังเกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นเพื่อหางานทำในเมืองใหญ่ทำให้การสร้างครอบครัวใหม่มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น อัตราส่วนประชากรวัยแรงงานในกลุ่มอายุ 15 - 39 ปีที่ไม่ได้ประกอบอาชีพภาคเกษตรกรรม ลดลงร้อยละ 70 และ 51 ตั้งแต่ ปี 2528 - 2546 ตามลำดับ ซึ่งหมายถึงว่ามีการย้ายถิ่นไปหางานทำที่อื่นและผู้สูงอายุต้องอยู่ตามลำพัง (Bryant and Gray, 2005)

จากการสำรวจรูปแบบการอยู่อาศัยในครัวเรือนของประชากรสูงอายุ พบว่า การอยู่อาศัยในครัวเรือนแบบอยู่คนเดียวของประชากรสูงอายุ พ.ศ. 2537 มีร้อยละ 3.6 ใน พ.ศ. 2545 พบร้อยละ 6.3 และ พ.ศ. 2550 เพิ่มขึ้นเป็น 7.7 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552) และจากการศึกษาของ Knodel et al. (2005) และ Gray (2004) พบว่าในจำนวนครอบครัวที่ผู้สูงอายุไม่ได้อยู่กับบุตรมีประมาณ ร้อยละ 70 - 80 ที่ได้รับเงินที่ถูกส่งให้สำหรับการยังชีพ ถ้าพิจารณาจากอัตราส่วนศักยภาพคนวัยแรงงานที่จะเกื้อหนุนผู้สูงอายุ จะพบว่าใน พ.ศ. 2537, 2545 และ 2550 มีอัตราส่วนการเกื้อหนุนร้อยละ 9.3, 7.3 และ 6.3 ตามลำดับ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2552)

ผลกระทบเมื่อครอบครัวสามช่วงวัยเริ่มลดน้อยลง

มีข้อพิจารณาสามประการเกี่ยวกับผลกระทบจากการเริ่มลดน้อยลงของครอบครัวสามช่วงวัยที่อาจเกิดขึ้นในสังคมไทย ดังนี้

ครอบครัวเริ่มสั่นคลอน

ลักษณะการอยู่อาศัยของสมาชิกในครอบครัวที่มีทั้ง พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย พร้อมหน้ากันนั้น อาจมีข้อจำกัดในเชิงเศรษฐกิจ จากการศึกษาผลกระทบภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต่อเด็กและเยาวชน โดยการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ พบว่าครอบครัวมีแนวโน้มปล่อยให้เด็กอยู่ตามลำพังมากขึ้น เนื่องจากบิดามารดา ต้องไปหางานทำ (รุจา ภูไพบูลย์ และคณะ, 2542) ครอบครัวที่ขาดความสมบูรณ์ทางองค์ประกอบ อาทิ การมีแต่พ่อหรือแม่เท่านั้นเลี้ยงดูลูก ปู่ย่าตายาย

หรือญาติผู้ใหญ่อยู่กับหลาน เด็กอยู่กับผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่พ่อแม่หรือญาติหรือเด็กอยู่ตามลำพัง ครอบครัวเร่ร่อนไม่มีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง หรือครอบครัวที่ต้องย้ายที่อยู่อาศัยบ่อยๆ ครอบครัวที่มีแม่เป็นเยาวชนวัยรุ่นที่ตั้งครรภ์โดยไม่ตั้งใจหรือไม่มีพ่อและขาดวุฒิภาวะที่เหมาะสมในการเลี้ยงดูลูก แม่อาจไม่มีรายได้พอเพียง ครอบครัวที่พ่อแม่แยกกันอยู่ เพราะการประกอบอาชีพ การหย่าร้างที่เกิดจากความไม่เข้าใจ และพ่อหรือแม่ไม่รับผิดชอบครอบครัวหลังการหย่าร้าง การเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนมีการเคลื่อนย้ายถิ่นมากขึ้น มีผลให้สมาชิกในครอบครัวมีเวลาอยู่ด้วยกันน้อยลง ลักษณะครอบครัวเดี่ยวจะยังมีเพิ่มขึ้น และจะมีความหลากหลายของลักษณะครอบครัวเดี่ยว เช่น มีพ่อหรือแม่อยู่กับลูกหรือมีผู้สูงอายุกับหลาน (โดยที่บิดามารดาย้ายถิ่นฐานเพื่อประกอบอาชีพ) หรือมีสตรีเป็นหัวหน้าครอบครัวและลูก คือ เป็นผู้ไร้คู่ต้องดูแลครอบครัวคนเดียว

การคุ้มครองทางสังคมสำหรับเยาวชนและผู้สูงอายุจะอ่อนแอลง

เยาวชน

โอกาสทางการศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชนกลุ่มอายุ 7 - 18 ปี จะลดน้อยลง เมื่อต้องอยู่กับผู้สูงอายุ เนื่องจากพ่อแม่แยกกันอยู่หรือต้องไปประกอบอาชีพต่างถิ่น (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2549) โอกาสทางการศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ครอบครัวตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนในอนาคต เยาวชนที่ประสบปัญหาครอบครัวแตกแยกและครอบครัวไม่สมบูรณ์จะมีความเสี่ยงและเปราะบางต่อภัยทางสังคม เช่น ปัญหาเสพติดและการดื่มสุราในกลุ่มเยาวชนทั้งหญิงและชายที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น จากการสำรวจระดับชาติพบว่า เยาวชนอายุระหว่าง 15 - 24 ปี พบว่า ร้อยละ 11 ที่มีปัญหาเรื่องการเสพสิ่งเสพติด (Chamrathirong et al., 2007) นอกจากนี้ จากการศึกษาของบัณฑิต ศรีไพศาล และคณะ (2551) พบว่า เยาวชนอายุ 15 - 19 ปี และ 20 - 24 ปี เป็นผู้ที่ดื่มสุราเป็นประจำเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 5 และร้อยละ 15 ในปี 2539 เป็นร้อยละ 8 และร้อยละ 22 ในปี 2550 ตามลำดับ โดยการเพิ่มขึ้นดังกล่าว เป็นการเพิ่มถึงร้อยละ 70 ในกลุ่มเยาวชนอายุ 15 - 19 ปี และร้อยละ 44 ในกลุ่มเยาวชนอายุ 20 - 24 ปี ซึ่งนำไปสู่ปัญหาการก่ออาชญากรรมต่างๆ อุบัติเหตุและการสูญเสียชีวิต (บัณฑิต ศรีไพศาล และคณะ, 2551)

ผู้สูงอายุ

เนื่องจากครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวมีมากขึ้น บทบาทของผู้สูงอายุในการที่จะช่วยเหลือกิจการของครอบครัวต้องลดลงไป ทำให้สังคมละเลยคุณค่าผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ให้อยู่ตามลำพังมากขึ้น เพราะครอบครัวไม่สามารถเลี้ยงดูได้ หรือไม่เลี้ยงดู ทำให้ผู้สูงอายุอยู่ในสภาวะยากลำบากโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ยากจนเจ็บป่วย ผู้สูงอายุในชนบทเป็นจำนวนมากถูกทอดทิ้งให้รับภาระเลี้ยงดูหลานเนื่องจากพ่อแม่ไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นอื่นๆ ในบางกรณี ได้รับเงินไม่เพียงพอที่จะใช้ในการดำรงชีวิตและเลี้ยงดูหลาน สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้สูงอายุขาดความมั่นคงในชีวิต ผู้สูงอายุทั้งชายหญิงขาดการเตรียมตัวเป็นผู้สูงอายุ เช่น เตรียมตัวช่วยเหลือตนเอง หรือเตรียมการไว้สำหรับเป็นผู้สูงอายุที่โดดเดี่ยว เป็นต้น

ผลกระทบทางตรงต่อความมั่นคงทางสังคม

จากการที่โครงสร้างและลักษณะครอบครัวไทยเปลี่ยนแปลงไปเกิดมีครอบครัวหลากหลายรูปแบบขึ้น ทำให้ครอบครัวจำนวนหนึ่งเป็นครอบครัวที่มีภาวะเสี่ยงสูง ที่จะไม่สามารถทำหน้าที่ และมีบทบาทในการดูแล อบรม สมาชิกในครอบครัวได้อย่างสมบูรณ์แบบ เช่น ครอบครัวที่พ่อหรือแม่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัวเพียงคนเดียว อาจมีปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ไม่สามารถทำหน้าที่เกื้อกูลบุตรได้ครบถ้วน เหมือนครอบครัวไทยแต่ดั้งเดิมที่เป็นครอบครัวขยาย มีปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง ช่วยปลูกฝัง สืบทอดค่านิยมในการดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่น การให้ความเคารพ มีความกตัญญูผู้ใหญ่ สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีผลต่อการให้คุณค่าและความหมายเชิงวัฒนธรรมความเป็นครอบครัว แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่อาจมีคำถามกับสังคมว่าเมื่อคุณค่าและความหมายเชิงวัฒนธรรมความเป็นครอบครัวในสังคมไทยจากรากเดิมปะทะกับลักษณะครอบครัวที่มีความหลากหลายมากขึ้นในสังคมปัจจุบันที่มีวัฏจักรชีวิตครอบครัว (family life cycle) แตกต่างไปจากวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งหมายความว่า การเริ่มต้นและดำรงอยู่ของความเป็นครอบครัวไม่จำเป็นต้องมีฐานรากจากการอยู่ร่วมกันระหว่างชายหญิงตามครรลองแห่งจารีต และผลิตสมาชิกให้สังคม มีปู่ ย่า ตา ยาย พ่อแม่ ให้การอบรมดูแลสมาชิกครอบครัวเพื่อการสืบทอดวงศ์ตระกูล

นโยบายสวัสดิการสังคม ความท้าทาย เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัวสามช่วงวัย

สังคมไทยได้ฝ่าวิกฤตเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อครอบครัวในหลายด้าน จะพบว่าดัชนีความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวโดยรวมของคนไทย มีแนวโน้มลดลงตั้งแต่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในช่วงก่อนวิกฤต พ.ศ. 2539 ดัชนีอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวมีค่าร้อยละ 70 ลดลงเหลือร้อยละ 66 ในช่วงเกิดวิกฤตใน พ.ศ. 2541 และอยู่ในระดับเดิมจนถึง พ.ศ. 2546

ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวของคนไทยยังต้องปรับปรุงแก้ไขให้อยู่ในระดับที่ดีขึ้น ทั้งด้านการพึ่งพาตนเองในด้านเศรษฐกิจที่ควรมีรายได้เหลือจากรายจ่ายร้อยละ 10 (รายได้ของครอบครัวหลังจากหักรายจ่ายจะต้องเหลืออย่างน้อยร้อยละ 10) ดัชนีอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัว (ดูตารางที่ 3) วัดจากองค์ประกอบหลายประการประกอบกัน ได้แก่ ด้านสัมพันธภาพที่อบอุ่นของครอบครัวจากดัชนีการหย่าร้าง จำนวนเด็กและคนชราที่ถูกทอดทิ้งและโอกาสที่ครอบครัวได้อยู่พร้อมหน้าและทำกิจกรรมร่วมกัน (สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม, 2548; จิตติ มงคลชัยอรัญญา และคณะ, 2550)

ตารางที่ 3 ดัชนีอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวระดับประเทศ

(ร้อยละ)

ดัชนี	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546
องค์ประกอบด้านสัมพันธภาพ								
การจดทะเบียนสมรส	78.59	71.42	55.91	52.78	57.09	54.26	48.36	54.43
การจดทะเบียนหย่าร้าง	64.69	58.82	56.73	66.54	55.43	51.95	51.24	49.14
ครอบครัวอบอุ่น	93.94	93.94	95.57	95.86	96.12	96.16	93.43	95.58
ดัชนีสัมพันธภาพที่อบอุ่นในครอบครัว	80.85	77.51	74.29	76.11	74.58	73.46	70.77	72.71
ดัชนีด้านการพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ	53.34	53.34	54.67	55.84	55.82	57.57	58.28	58.28
ดัชนีความอยู่ดีชีวิตครอบครัว	69.80	67.58	65.94	67.50	66.52	66.46	65.12	66.28
ระดับการพัฒนา	2.98	2.76	2.59	2.75	2.65	2.65	2.51	2.63

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล, 2548

นโยบายสวัสดิการสังคมที่คาดว่าจะส่งผลต่อครอบครัวที่เห็นได้ชัดคือ นโยบายเบี้ยยังชีพ (social pension) ที่รัฐให้เงินสนับสนุน สำหรับผู้สูงอายุที่มีอายุเกิน 60 ปี และฐานะยากจน รายเดือนจำนวน 500 บาท ซึ่งน้อยกว่าประเทศศรีลังกาที่รัฐจ่ายให้ผู้มีอายุ 70 ปี ขึ้นไป จำนวน 945 บาท (Wesumperuma, 2009) และการยกเว้นภาษีศุลกากร ในกรณีที่เลี้ยงดูพ่อแม่ ได้มีความพยายามของภาครัฐที่จะเพิ่มเบี้ยยังชีพ เป็น 1,500 บาท ต่อเดือนสำหรับผู้ที่มีอายุ 65 ปี ขึ้นไป ซึ่งรัฐจะต้องลงทุนงบประมาณเพิ่มอีก ร้อยละ 1.2 ของผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (Wesumperuma, 2009) นโยบายดังกล่าวจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อครอบครัวที่มีฐานะยากจนและต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ผู้สูงอายุ ซึ่งจะมีผลต่อการกระตุ้นการใช้จ่ายในชุมชนและครัวเรือนโดยที่ผู้สูงอายุสามารถวางแผนการใช้จ่ายของตนเองได้จากรายได้ประจำจากรัฐ นโยบายเบี้ยยังชีพมีปฏิบัติอยู่ในหลายประเทศทั้งที่พัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา เพื่อเป็นหลักประกันมาตรฐานการครองชีพขั้นต่ำสำหรับผู้สูงอายุ อย่างไรก็ตาม อัตราการสัมฤทธิ์ผลมีต่างกันไป เช่น ประเทศชิลี การช่วยเหลือดังกล่าวส่งถึงกลุ่มเป้าหมายเพียง ร้อยละ 16 ที่เหลือตกหายระหว่างทาง

สำหรับประเทศไทยจากการศึกษาของอภิญญา เวชยชัย (2544) เกี่ยวกับโครงการกองทุนส่งเสริมสวัสดิการผู้สูงอายุและครอบครัวในชุมชน: โครงการเบี้ยยังชีพ จากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 360 ราย ในพื้นที่ 9 จังหวัด (19 อำเภอ) ได้แก่ เชียงใหม่ ตาก นครราชสีมา หนองบัวลำภู พระนครศรีอยุธยา ตราด นครศรีธรรมราช สตูล และนครปฐม พบว่า ยังมีปัญหาในการเบิกจ่ายเงินเบี้ยยังชีพ ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการ เช่น จำนวนเงินและระยะเวลาในการโอนเงินไม่แน่นอน การถูกหักเงินเบี้ยยังชีพให้เป็นค่าพาหนะหรือค่าตอบแทนแก่ผู้นำหรือกรรมการที่ไปรับเงินแทน นอกจากนี้ผู้สูงอายุขาดความรู้ความเข้าใจในการเปิดบัญชีธนาคารในชื่อตนเอง ซึ่งมีผลต่อการตรวจสอบยอดเงินผ่านบัญชี และไม่สามารถคุ้มครองสิทธิของตนเองได้ ขาดการติดตามผล การตรวจสอบถึงความเป็นธรรมและความโปร่งใสในกระบวนการดำเนินงาน และไม่มีการสนับสนุนด้านระบบข้อมูลข่าวสาร ความสามารถในการกระจายบริการและการเข้าถึงบริการของผู้สูงอายุเน้นการขยายปริมาณผู้รับเบี้ยยังชีพมากกว่าคำนึงถึงผลในเชิงคุณภาพ นอกจากนี้ความช่วยเหลือยังเข้าไม่ถึงผู้สูงอายุยากจนที่ยากลำบากอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตามผู้สูงอายุมีความพึงพอใจ ที่ได้รับเบี้ยยังชีพ ถึงแม้ว่าเงินที่ได้รับจะน้อยจนไม่เพียงพอต่อการยังชีพที่แท้จริงก็ตาม

บทสรุปและเสนอแนะ

แผนยุทธศาสตร์ 5 ปี เพื่อสร้างสวัสดิการสังคมไทยฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2550 - 2554) เน้นมาตรการสร้างความเข้มแข็งของหุ้นส่วนทางสังคม โดยกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจัดสวัสดิการสังคมและทำแผนสวัสดิการสังคมของท้องถิ่น จัดทำแผนชุมชนเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวในการคุ้มครองดูแลสมาชิกและจัดการกับปัญหาต่างๆ เช่น ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวไร้คู่ รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มผู้ประสบปัญหาและผู้ที่ได้รับผลกระทบ เราสามารถคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่า ลักษณะครอบครัวเดี่ยว และครอบครัวพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวจะยังมีเพิ่มขึ้น ในขณะที่ครอบครัวสามช่วงวัยจะน้อยลงและค่อยๆ หดไปจากสังคมไทย ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกครอบครัวจะเปลี่ยนไป ทั้งระหว่างหญิงชาย สามภรรยา บิดามารดากับบุตร หรือญาติผู้ใหญ่กับบุตรหลาน โดยมีการเปลี่ยนแปลงบทบาทอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสภาพเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนมีการเคลื่อนย้ายถิ่นมากขึ้น ภาระกิจการงานที่จะมีผลให้สมาชิกในครอบครัวมีเวลาอยู่ด้วยกันน้อยลง รูปแบบ วิธีการหาควมหลากหลายกว่าอดีต การหย่าร้างมีเพิ่มขึ้น และสังคมยอมรับปัจจัยเหตุของการหย่าร้างมากขึ้น หญิงและชายที่อยู่ร่วมกันโดยไม่ได้จดทะเบียนสมรสจะมีมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อครอบครัวและสถานภาพของบุตร

การเตรียมสังคมไทยให้พร้อมรับมือกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวดังกล่าวมีข้อควรพิจารณาดังนี้

1. ประเทศไทยกำลังก้าวสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างรวดเร็วและภายใน 20 ปี หรือในปี 2570 คนไทยประมาณ 1 ใน 4 จะเป็นผู้สูงอายุ อัตราส่วนพึ่งพิง (Dependency Ratio) วัยแรงงาน 2.7 คน ต่อการดูแลผู้สูงอายุ 1 คน เปรียบเทียบกับ ปี 2543 ที่ ประชากรวัยแรงงาน 7 คน ดูแลผู้สูงอายุ 1 คน การสนับสนุนนโยบายสวัสดิการสังคมในการดูแลผู้สูงอายุ จะช่วยแบ่งเบาภาระครอบครัว และสามารถลดความเปราะบางในผู้สูงอายุที่จะถูกทอดทิ้งให้อยู่ตามลำพัง ต้องเน้นการส่งเสริมให้ครอบครัวที่มีทั้งประชากรวัยเด็ก วัยแรงงาน และวัยสูงอายุ โดยรัฐจะต้องเพิ่มมาตรการเชิงนโยบายสวัสดิการสังคมผสมผสานกับมาตรการเสริมที่มีสถาบันทางสังคมอื่นๆ เช่น สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันเศรษฐกิจ ประชาสังคม ให้มีบทบาทที่เอื้อต่อความเข้มแข็งของครอบครัว

2. สร้างครอบครัวเข้มแข็งด้วยการบูรณาการทุนทางสังคม โดยการสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว การจัดกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งในครอบครัว

3. สร้างโอกาสทางการศึกษาสำหรับเด็กและเยาวชน โดยเฉพาะผู้ที่มีความเสี่ยงสูงจากการต้องอยู่ในความดูแลของครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์แบบ เช่น ครอบครัวผู้สูงอายุ หรือ ครอบครัวเด็กกำพร้า จะเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชนในอนาคตให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ มีความรับผิดชอบตนเอง ครอบครัวและสังคม และเมื่อเติบโตก็สามารถสร้างครอบครัวที่มีคุณภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2549. *การเสริมพลังและสร้างเครือข่ายครอบครัวไทย*. http://www.prachatai.com/05web/th/home/page2.php?mod=mod_ptcms&ID=3971&Key=HighlightNews (สืบค้นวันที่ 20 มกราคม 2552).
- กรุงเทพธุรกิจออนไลน์. 2551. *สลดวันครอบครัวไทย*. <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=243682> (สืบค้นวันที่ 20 มกราคม 2552).
- กระทรวงสาธารณสุข. 2550. *สธ.พบครัวไทยมีสายสัมพันธ์เหนียวแน่นเพียง 7 แสนครอบครัว*. http://www.cps.chula.ac.th/pop_info/tha/Newsletter-2549/news/news_th_69-068.pdf (สืบค้นวันที่ 20 มกราคม 2552).
- จิตติ มงคลชัย อรัญญา , ชินชัย ชี้เจริญ และ พงษ์เทพ สันติกุล. 2550. แผนยุทธศาสตร์ 5 ปีสร้างสวัสดิการสังคมไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2550 – 2554 ความหวังใหม่เพื่อสังคมไทยอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 15 (1): 7 – 29.
- บัณฑิต ศรีไพศาล และคณะ. 2551. *รายงานสถานการณ์สุราประจำปี พ.ศ. 2551*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยปัญหาสุรา.
- สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ กระทรวงสาธารณสุข. 2550. *การสาธารณสุขไทย 2548 - 2550*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล และปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์. 2551. ความไม่สมดุลทางเพศ . ใน กฤตยา อาชวนิจกุล และ กาญจนา ตั้งชลทิพย์ (บรรณาธิการ). *ประชากรและสังคม 2551* (หน้า 4 – 16). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ภัสสร ลิมานนท์. 2539. การส่งเสริมความผาสุกของครอบครัวไทย : แนวคิดการวิจัยใน อนาคต. ใน รุจา ภูไพลย์ และ นิตยา คชภักดี. เอกสารสรุปการสัมมนาการวิจัย เรื่อง ครอบครัวศึกษา : การวิจัยเพื่อความผาสุกของครอบครัวไทย วันที่ 1 พฤศจิกายน 2539 ภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร หน้า 3 - 4.
- มาลี จิรวัดนานนท์. 2545. *กระบวนการเข้าสู่การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- รุจา ภูไพลย์, จริยา วิทยะศุภร และศิริวรรณ ไกรสุรพงศ์. 2542. *ผลกระทบของภาวะวิกฤตเศรษฐกิจต่อเด็ก เยาวชน และครอบครัว และความต้องการความช่วยเหลือ*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รุจา ภูไพลย์ และนิตยา คชภักดี. 2539. *การเปลี่ยนแปลงลักษณะครอบครัวไทย : ผลกระทบต่อความผาสุกของครอบครัว*. เอกสารประกอบการสัมมนาวิจัย เรื่อง ครอบครัวศึกษา : การวิจัยเพื่อความผาสุกของครอบครัวไทย. ภายใต้การสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 1 พฤศจิกายน 2539 ณ โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร.
- ลัดดา เหมาะสุวรรณ และคณะ. 2547. *เด็กไทยวันนี้อยู่อย่างไร*. หนังสือชุดโครงการวิจัยพัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทย เล่ม 1 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หาดใหญ่ : ลิขสิทธิ์การพิมพ์ 2547.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. 2549. *การฉายภาพประชากรของประเทศไทย*. พ.ศ. 2548 - 2568. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2549. *สถานการณ์ครอบครัวไทย*. http://www.m-society.go.th/document/edoc/edoc_470.doc (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552).

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว. 2548. *ดัชนีความอยู่ดีมีสุขด้านชีวิตครอบครัวระดับประเทศ*. http://www.thaifamily.mahidol.ac.th/current_th.html, (สืบค้นเมื่อ 20 มกราคม 2552).

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2539. *สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8* (พ.ศ.2540 - 2544). กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2550. *การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย 2543 - 2573*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2550. *แผนยุทธศาสตร์ 5 ปีพ.ศ.2550 - 2554 ฉบับที่ 1* กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานบริหารงานทะเบียน. 2539. *งานทะเบียนครอบครัว*. http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/services_files/modules50_1.xls (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552).

สำนักงานบริหารงานทะเบียน. 2549. *งานทะเบียนครอบครัว*. สืบค้นจาก http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/services_files/modules50_1.xls (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552).

สำนักงานบริหารงานทะเบียน. 2550. *งานทะเบียนครอบครัว*. สืบค้นจาก http://www.dopa.go.th/web_pages/m03093000/services_files/modules50_1.xls (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552).

สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. 2548. *เด็กไทยในมิติวัฒนธรรม*. สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกฯ

สำนักงานสถิติแห่งชาติ . 2533. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2533*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี

สำนักงานสถิติแห่งชาติ . 2543. *สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี

สำนักงานสถิติแห่งชาติ . 2549. *การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร ไตรมาส 3: กรกฎาคม - กันยายน 2547 - 2548* <http://service.nso.go.th/nso/home.html>, (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552)

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2552. *การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร ไตรมาส 3: กรกฎาคม - กันยายน 2550 - 2551* <http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/service/lfs51/reportnov.pdf>, (สืบค้นเมื่อ 8 มีนาคม 2552)

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2552. *รายงานการสำรวจประชากรสูงอายุประเทศไทย. พ.ศ.2550*. กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

อภิญา เวชชัย. 2544. *การศึกษาโครงการกองทุนส่งเสริมสวัสดิการผู้สูงอายุและครอบครัวในชุมชน: โครงการเปี้ยยังชีพ. ชุดโครงการวิจัยและพัฒนานโยบายระบบสวัสดิการสังคมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

- Antonucci, T. C. 1990. Social Support and Social Relations. In R.H. Binstock & L.K. George, *Handbook of Ageing and the Social Sciences* (Third Edition), pp. 205 - 226. San Diego: Academic Press.
- Bryant, J. & Gray, R. 2005. *Rural population ageing and farm structure in Thailand*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Carsrtensen, L. 1995. "Evidence for a life span theory of socioemotional selectivity: Current directions." *Journal of Psychological Science*. 4: 151 - 156.
- Chamratrithirong, A., Kittisuksathit, S., Podhisita, C., Isarabhakdi, P. & Sabaiying, M. 2007. *National Sexual Behavior Survey of Thailand 2006*. Nakhon Pathom : Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Gray, R. 2004. *Inter - generation Relations and Living Arrangement of the Elderly in Thailand*. Nakhon Pathom, Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Knodel, J., Chayovan, N., Mithranon, P., Amornsirisomboon, P., & Arunraksombat, S. 2005. *Thailand's Older Population: Social and Economic Support as Assessed in 2002*. Ann Arbor, Population Studies Center.
- Phillips, D., Siu, O., Yeh, A., & Cheng, K. 2004. Informal social support and older persons' psychological well - being in Hong Kong." Paper presented at the conference on the changing Asian Family: A support system with holes. 24 - 26 May. 2004. Malaysia.
- Wesumperuma, D. 2009. *Social pensions ensure income security in old age*. Bangkok Post. page 11. 20 January 2009.

6

รูปแบบครอบครัวกับการเกื้อหนุน และสวัสดิการผู้สูงอายุ

กุศล สุนทรธาดา

บทคัดย่อ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลต่อการอยู่อาศัยและรูปแบบครอบครัว บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบครอบครัวตามลักษณะการอยู่อาศัย และสวัสดิการที่ผู้สูงอายุได้รับจากครอบครัวและภาครัฐ รวมทั้งแนวโน้มช่วงปี พ.ศ. 2545 - 2550 โดยใช้ข้อมูลการสำรวจประชากรสูงอายุ ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวรุ่นเดียวลดลงเล็กน้อย ยกเว้นผู้ที่อยู่คนเดียวและอยู่กับคู่สมรสเท่านั้นที่มีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น มีสัดส่วนใกล้เคียงกัน แหล่งรายได้หลักของผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่มาจาก 2 แหล่ง คือ จากบุตรและการทำงาน โดยแหล่งรายได้จากบุตรมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในครอบครัวแบบ 2 รุ่น และ 3 รุ่น ส่วนครอบครัวแบบรุ่นเดียวจะมีรายได้จากการทำงานมาชดเชย เพื่อให้ความพอเพียงของรายได้เพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ผู้สูงอายุยังได้รับสวัสดิการจากบุตรทั้งการช่วยเหลือด้านการเงิน สิ่งของ (อาหารและเสื้อผ้า) และด้านจิตใจ (การติดต่อ - เยี่ยมเยียน) โดยผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวยิ่งหลายรุ่นมาก จะได้รับสวัสดิการด้านการเงินจากบุตรมาก ส่วนด้านสิ่งของและด้านจิตใจได้รับไม่แตกต่างกัน นอกจากนี้ มีผู้สูงอายุเพียง 1 ใน 4 เท่านั้น ที่ได้รับสวัสดิการเบี้ยยังชีพจากภาครัฐ ส่วนสวัสดิการอื่นๆ ยังได้รับน้อยมาก ดังนั้น ภาครัฐต้องให้ความสำคัญแก่สวัสดิการผู้สูงอายุให้มากขึ้น โดยการขยายความครอบคลุมเบี้ยยังชีพให้มากขึ้นและอาจนำเงินกองทุนผู้สูงอายุมาสนับสนุนกิจกรรมเสริมรายได้ เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถช่วยเหลือตนเองได้ นอกจากนี้ ภาครัฐควรรณรงค์สนับสนุนครอบครัวและชุมชนให้จัดสวัสดิการให้ผู้สูงอายุมากขึ้น โดยการขยายโครงการเยี่ยมบ้านและอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุและครอบครัวอีกทางหนึ่ง

เกริ่นนำ

สถาบันครอบครัว แม้จะเป็นหน่วยเล็กที่สุดทางสังคม แต่ก็เป็จุดเริ่มต้นในการดำเนินชีวิตในสังคม และมีบทบาทสำคัญอย่างมากในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ เนื่องจากการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ส่งผลกระทบต่อโครงสร้างและรูปแบบของครอบครัว ดังนั้น ในปัจจุบันจึงมีรูปแบบครอบครัวและการอยู่ร่วมกันที่หลากหลายมากขึ้น กล่าวคือ ครอบครัวเดี่ยว ซึ่งประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูกอยู่ด้วยกันมีมากขึ้น ครอบครัวขยาย ซึ่งประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก ปู่ย่า ตายาย และญาติพี่น้อง ยังคงมีอยู่ในสังคม แต่มีจำนวนลดลง ครอบครัวอยู่คนเดียวที่มีคนอาศัยอยู่ตามลำพังมีมากขึ้น ครอบครัวที่มีเฉพาะพ่อหรือแม่

อยู่กับลูกตามลำพัง เนื่องจากการหย่าร้าง แยกกันอยู่หรือถูกทอดทิ้งก็มีมากขึ้น นอกจากนี้ ครอบครัวที่ปู่ย่า ตายาย อาศัยอยู่กับหลานเพียงลำพัง (skip generation) ก็เพิ่มจำนวนมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะในชนบท ทั้งนี้เพราะคนในวัย แรงงานอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองใหญ่มากขึ้น แต่ด้วยข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ต้อง ส่งลูกกลับไปอยู่กับปู่ย่า ตายายในชนบท นอกเหนือจากรูปแบบที่กล่าวแล้ว ครอบครัวรูปแบบอื่นๆ เช่น ครอบครัวที่ คนเพศเดียวกันแต่งงานกัน เป็นต้น ก็เริ่มปรากฏในสังคมด้วยเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแสดงให้เห็น สัมพันธภาพของครอบครัวไทยที่มีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไป (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2551)

จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2548 พบว่า มีครอบครัวเดี่ยวอยู่มากที่สุดคือ ร้อยละ 53.7 (ได้แก่ ครอบครัวที่มีสามี - ภรรยาและลูกอยู่ด้วยกัน ร้อยละ 33.1, ครอบครัวที่มีเฉพาะสามี - ภรรยาอยู่ด้วยกัน เท่านั้น ร้อยละ 13.3 และครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่อยู่กับลูก ร้อยละ 7.3) โดยเฉพาะในภาคใต้ (ร้อยละ 61.3) ครอบครัวขยายซึ่งเป็นวัฒนธรรมการอยู่อาศัยร่วมกันแบบสังคมไทยดั้งเดิม มีร้อยละ 32.5 (หรือ 1 ใน 3) โดยเฉพาะ ในภาคอีสาน ครอบครัวที่อยู่คนเดียว ร้อยละ 11.3 ครอบครัวที่มีปู่ย่า หรือตายายอยู่ด้วยกันกับหลาน มีร้อยละ 1.6 ส่วนครอบครัวประเภทอื่นๆ ที่อยู่อาศัยกับคนที่ไม่ใช่ญาติ มีร้อยละ 0.8 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2549)

โดยทั่วไปครอบครัวมีบทบาทหน้าที่หลักหลายประการ คือ ทำหน้าที่เป็นแหล่งขัดเกลาทางสังคม (Socialization) คือ ให้การอบรม ถ่ายทอดวัฒนธรรม ประเพณีชีวิต ความเป็นอยู่ รวมทั้งสร้างบุคลิกภาพ ระบบวิถีคิด และการให้คุณค่าของสิ่งต่างๆ และทำหน้าที่เป็นแหล่งสวัสดิการเบื้องต้น ทั้งในด้านการดูแลเลี้ยงดู ให้ความช่วยเหลือ เอื้ออาทรในสภาวะวิกฤติต่างๆ นอกจากนี้ ครอบครัวยังทำหน้าที่เป็นเสมือนแหล่งบ่มเพาะทักษะด้านอาชีพ ด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่คาดหวังกันรุ่นต่อรุ่น

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวและรูปแบบการอยู่อาศัยอันเนื่องมาจากการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ความอ่อนแอของชนบทชนบทนิยมประเพณีและความเชื่อหรือศาสนาอันเกี่ยวกับ เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพ่อ - แม่ - ลูก รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงความชอบหรือรสนิยมในการอยู่อาศัยอย่างอิสระของคน รุ่นใหม่ ซึ่งมีผลต่อสวัสดิการของผู้สูงอายุและเด็ก นำไปสู่คำถามว่ารูปแบบของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปมีความ สามารถที่จะจัดสวัสดิการหรือสนองความต้องการของผู้สูงอายุได้หรือไม่ ผู้สูงอายุมีวิธีการช่วยเหลือหรือดูแลตนเอง อย่างไร สวัสดิการที่ผู้สูงอายุได้รับจากครอบครัวซึ่งเป็นแบบไม่เป็นทางการ เมื่อเปรียบเทียบกับแบบเป็นทางการจาก ภาครัฐเป็นอย่างไร และมีอะไรที่ยังเป็นช่องว่างในความต้องการเหล่านั้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบครอบครัวของผู้สูงอายุไทย ตามลักษณะการอยู่อาศัย และแนวโน้มในช่วงปี พ.ศ. 2545 - 2552
2. เพื่อศึกษารูปแบบของครอบครัวกับการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ ในด้านแหล่งรายได้ และความพอเพียงของรายได้
3. เพื่อศึกษารูปแบบของครอบครัวกับสวัสดิการที่ผู้สูงอายุได้รับจากครอบครัวและหน่วยงานภาครัฐ

วิธีการศึกษา

แหล่งข้อมูล การศึกษานี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจประชากรสูงอายุ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 ซึ่งทำการสำรวจโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ และทำการสุ่มตัวอย่างประชากรที่มีอายุ 50 ปี เป็นต้นไป ทุกคนที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนตัวอย่างทั่วประเทศทั้งในชนบทและเขตเมือง โดยเลือก 15 ครัวเรือนตัวอย่าง ต่อหนึ่งบล็อกในเขตเมือง และ 12 ครัวเรือน ในเขตชนบท ได้จำนวนตัวอย่างทั้งสิ้น 43,447 คน และ 56,000 คน ในปี พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 ตามลำดับ ในการศึกษาครั้งนี้คัดเลือกเฉพาะประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้ทำการถ่วงน้ำหนักตามรายการภาค เพื่อให้เท่ากับจำนวนประชากรสูงอายุนับประเทศ คือ จำนวน 5.95 ล้านคน และ 7.02 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 ตามลำดับ

การจัดประเภทครอบครัว การศึกษานี้จัดประเภทครอบครัวตามโครงสร้างการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ เพื่อเปรียบเทียบว่าโครงสร้างครอบครัวแต่ละแบบส่งผลต่อสวัสดิการของผู้สูงอายุแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร โดยแบ่งครอบครัวเป็น 3 แบบ คือ

ครอบครัวรุ่นเดียว หมายถึง ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวคนเดียว หรืออยู่กับคู่สมรสเท่านั้น หรืออยู่กับคนรุ่นเดียวกัน เช่น เพื่อน หรือ ญาติ เป็นต้น

ครอบครัว 2 รุ่น หมายถึง ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีคน 2 รุ่น ได้แก่ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่กับลูก หรือ กับพ่อแม่ หรือ อยู่กับหลาน

ครอบครัว 3 รุ่น หมายถึง ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวที่มีคน 3 รุ่น ได้แก่ ผู้สูงอายุอาศัยอยู่กับลูก และหลาน หรือ อาศัยอยู่กับพ่อแม่และลูก หรืออาศัยอยู่กับพ่อแม่และหลาน หรือ รวมคนอื่นๆ ด้วย เช่น เพื่อน หรือ ญาติ เป็นต้น

สวัสดิการผู้สูงอายุ หมายถึง การช่วยเหลือ - สนับสนุน หรือ การเกื้อหนุนจากครอบครัวหรือหน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคม มีหลักประกันในการดำรงชีวิต และด้านสุขภาพ ได้รับการดูแลทางด้านร่างกายและจิตใจ และได้รับความสะดวกสบายตามสมควร

ผลการศึกษา

1. ข้อมูลทั่วไป

รูปแบบครอบครัวและแนวโน้ม จากตารางที่ 1 จะเห็นว่าในปี พ.ศ. 2545 และปี พ.ศ. 2550 ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัว 3 รุ่น หรือ มากกว่า มีสัดส่วนมากที่สุด รองลงมา คือ ครอบครัว 2 รุ่น และครอบครัวรุ่นเดียว ตามลำดับ แต่เมื่อพิจารณาการสำรวจผู้สูงอายุทั้ง 2 ครั้ง พบว่า ในช่วง 5 ปี ของการสำรวจ มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุเพียงเล็กน้อย กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว ลดลงเล็กน้อยจากร้อยละ 30 ในปี พ.ศ. 2545 เป็นร้อยละ 28 ในปี พ.ศ. 2550 โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่กับคนอื่นลดลงค่อนข้างมาก แต่ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวและอยู่กับคู่สมรสเท่านั้นมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น (ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวเพิ่มจากร้อยละ 6.3 เป็นร้อยละ

7.7 ผู้สูงอายุที่อยู่กับคู่สมรสเพิ่มจากร้อยละ 15.9 เป็น 16.3) ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น มีจำนวนไม่แตกต่างกัน คือ ร้อยละ 34 ทั้งสองรอบการสำรวจ (แต่สัดส่วนของผู้สูงอายุที่อยู่กับลูกมีแนวโน้มลดลงเล็กน้อย จากร้อยละ 23.8 เป็นร้อยละ 22.5 ขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่กับหลาน มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น) ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัว 3 รุ่นหรือมากกว่า มีเพิ่มขึ้นเล็กน้อย คือ เพิ่มจากร้อยละ 36 ในปี พ.ศ. 2545 เป็น ร้อยละ 38 ในปี พ.ศ. 2550 (ผู้สูงอายุที่อยู่กับลูกและหลานมีสัดส่วนสูงขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 35.7 เป็นร้อยละ 36.8 ส่วนการอยู่อาศัยแบบ 3 รุ่นรูปแบบอื่น เช่น อยู่กับพ่อแม่ ลูก หลาน และ / หรือผู้ดูแล หรือญาติยังมีน้อยมาก รวมกันประมาณ ร้อยละ 1)

ตารางที่ 1 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและภาค พ.ศ. 2545 และ 2550

รูปแบบครอบครัว	ภาค					
	กทม.	กลาง	เหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
พ.ศ. 2545						
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	26.9	28.0	35.1	27.7	33.1	29.9
อยู่คนเดียว	3.8	6.2	8.8	5.2	6.6	6.3
อยู่กับคู่สมรส	11.3	13.7	18.7	16.0	19.6	15.9
อยู่กับคนอื่น	11.8	8.2	7.5	6.4	7.0	7.7
ครอบครัว 2 รุ่น	39.6	35.2	33.3	30.5	34.7	33.8
อยู่กับลูก	36.1	25.2	22.1	18.8	25.4	23.8
อยู่กับพ่อแม่	0.5	0.8	0.8	0.5	1.7	0.8
อยู่กับหลาน	2.9	9.2	10.4	11.3	7.6	9.2
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	33.5	36.7	31.6	41.8	32.2	36.3
อยู่กับลูกและหลาน	32.8	35.9	31.0	41.5	31.2	35.7
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.4	0.4	0.2	0.1	0.4	0.3
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.0	0.1	0.2	0.0	0.1	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.3	0.4	0.3	0.2	0.5	0.3
ร้อยละ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	619,416	1,531,812	1,257,020	1,824,566	736,311	5,969,125
พ.ศ. 2550						
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	24.5	26.4	33.2	26.2	29.0	27.9
อยู่คนเดียว	6.2	7.6	9.6	7.1	7.3	7.7
อยู่กับคู่สมรส	8.3	13.8	20.3	16.5	19.8	16.3
อยู่กับคนอื่น	10.0	5.0	3.3	2.7	2.0	4.0
ครอบครัว 2 รุ่น	44.0	33.5	34.6	31.9	34.5	34.3
อยู่กับลูก	39.1	25.2	22.8	14.9	25.1	22.5
อยู่กับพ่อแม่	0.7	1.0	1.0	0.7	0.8	0.8
อยู่กับหลาน	4.2	7.3	10.7	16.3	8.6	10.9
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	31.5	40.1	32.2	41.9	36.5	37.8
อยู่กับลูกและหลาน	30.8	38.6	31.2	41.1	35.8	36.8
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.7	0.7	0.4	0.3	0.2	0.4
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.0	0.1	0.2	0.1	0.2	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.0	0.7	0.5	0.4	0.4	0.5
ร้อยละ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	647,366	1,653,470	1,467,599	2,359,104	893,420	7,020,959

ภาค ผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัวรุ่นเดียวมีมากที่สุดในภาคเหนือ (รองลงมา คือ ภาคใต้) ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น มีมากที่สุดในกรุงเทพมหานคร (รองลงมา คือ ภาคกลางและภาคใต้) ส่วนครอบครัว 3 รุ่น หรือมากกว่า มีมากที่สุดในภาคอีสาน (รองลงมา คือ ภาคกลาง) ในทั้งสองการสำรวจ เป็นที่น่าสังเกตว่าในปี พ.ศ. 2550 ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวมีเพิ่มขึ้นในทุกภาค โดยเฉพาะภาคเหนือ (ร้อยละ 9.6) ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังกับคู่สมรสก็มีเพิ่มขึ้นเช่นกัน และมีมากที่สุดในภาคเหนือ (ร้อยละ 19) และภาคใต้ (ร้อยละ 20)

เพศ ผู้สูงอายุเพศชายอาศัยอยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว (โดยเฉพาะที่อยู่กับคู่สมรสเท่านั้น) และครอบครัว 2 รุ่น มากกว่าเพศหญิง ส่วนผู้สูงอายุเพศหญิงอยู่คนเดียวและอยู่ในครอบครัว 3 รุ่น มากกว่าเพศชาย ในทั้งสองรอบการสำรวจ (ตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัว และเพศ พ.ศ. 2545 และ 2550

รูปแบบครอบครัว	พ.ศ. 2545			พ.ศ. 2550		
	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	31.7	28.4	29.9	30.0	26.3	27.9
อยู่คนเดียว	4.5	7.8	6.3	6.1	8.9	7.7
อยู่กับคู่สมรส	20.8	11.8	15.9	21.3	12.3	16.3
อยู่กับคนอื่น	6.4	8.8	7.7	2.7	5.0	4.0
ครอบครัว 2 รุ่น	34.9	32.8	33.8	35.6	33.1	34.3
อยู่กับลูก	25.4	22.4	23.8	23.8	21.4	22.5
อยู่กับพ่อแม่	0.7	0.8	0.8	0.8	0.9	0.8
อยู่กับหลาน	8.8	9.6	9.2	11.0	10.8	10.9
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	33.4	38.8	36.3	34.3	40.6	37.8
อยู่กับลูกและหลาน	32.8	38.1	35.7	33.2	39.7	36.8
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.3	0.2	0.3	0.5	0.4	0.4
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.2	0.4	0.3	0.4	0.5	0.5
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	2,729,095	3,239,936	5,969,031	3,130,734	3,890,222	7,020,956

เขตที่อยู่อาศัย ผู้สูงอายุในชนบทอาศัยอยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว (ทั้งที่อาศัยอยู่คนเดียวและที่อาศัยอยู่กับคู่สมรสเท่านั้น) และครอบครัว 3 รุ่น มากกว่าในเมือง ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น พบในเขตเมืองมากกว่าในชนบท และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในการสำรวจครั้งหลัง (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัว และเขตที่อยู่อาศัย พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	เขตที่อยู่อาศัย					
	พ.ศ. 2545			พ.ศ. 2550		
	เมือง	ชนบท	รวม	เมือง	ชนบท	รวม
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	29.7	30.0	29.9	27.0	28.3	27.9
อยู่คนเดียว	5.7	6.5	6.3	7.5	7.7	7.7
อยู่กับคู่สมรส	13.8	16.9	15.9	12.9	17.7	16.3
อยู่กับคนอื่น	10.2	6.6	7.7	6.6	2.9	4.0
ครอบครัว 2 รุ่น	37.0	32.3	33.8	38.4	32.6	34.3
อยู่กับลูก	29.7	21.1	23.8	31.0	19.1	22.5
อยู่กับพ่อแม่	0.9	0.7	0.8	0.9	0.8	0.8
อยู่กับหลาน	6.4	10.5	9.2	6.6	12.6	10.9
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	33.2	37.7	36.3	34.6	39.1	37.8
อยู่กับลูกและหลาน	32.5	37.1	35.7	33.7	38.0	36.8
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.4	0.2	0.3	0.5	0.4	0.4
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.3	0.3	0.3	0.2	0.5	0.5
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	1,851,972	4,117,150	5,969,122	2,005,219	5,015,740	7,020,959

กลุ่มอายุ เมื่ออายุมากขึ้น ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว มีสัดส่วนลดลงโดยเฉพาะ ผู้สูงอายุที่อยู่ลำพังกับคู่สมรส แต่ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวกลับมีสัดส่วนเพิ่มขึ้น และผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น ก็มีสัดส่วนมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่กับลูกและหลานเมื่ออายุมากขึ้น ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น มีสัดส่วนเพิ่มขึ้นหลังอายุ 80 ปีขึ้นไป ในทั้งสองการสำรวจ (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและกลุ่มอายุ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	กลุ่มอายุ			
	60-69 ปี	70-79 ปี	80 ปี ขึ้นไป	รวม
พ.ศ. 2545				
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	30.5	30.2	25.3	29.9
อยู่คนเดียว	5.3	7.9	7.8	6.3
อยู่กับคู่สมรส	17.7	14.2	9.1	15.9
อยู่กับคนอื่น	7.5	8.1	8.3	7.7
ครอบครัว 2 รุ่น	35.1	31.1	33.0	33.8
อยู่กับลูก	24.2	22.3	25.0	23.8
อยู่กับพ่อแม่	1.1	0.3	0.0	0.8
อยู่กับหลาน	9.7	8.6	8.0	9.2
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	34.5	38.7	41.7	36.3
อยู่กับลูกและหลาน	33.6	38.4	41.7	35.7
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.4	0.0	0.0	0.3
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.1	0.0	0.0	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.4	0.2	0.0	0.3
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	3,741,910	1,686,621	540,594	5,969,125
พ.ศ. 2550				
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	28.6	27.9	23.7	27.9
อยู่คนเดียว	6.2	9.6	10.1	7.7
อยู่กับคู่สมรส	18.5	14.6	8.2	16.3
อยู่กับคนอื่น	3.9	3.7	5.4	4.0
ครอบครัว 2 รุ่น	36.1	31.1	33.3	34.3
อยู่กับลูก	22.1	21.9	26.8	22.5
อยู่กับพ่อแม่	1.3	0.3	0.0	0.8
อยู่กับหลาน	12.7	8.9	6.5	10.9
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	35.2	41.0	43.0	37.8
อยู่กับลูกและหลาน	33.8	40.5	42.8	36.8
อยู่กับพ่อแม่และลูก	0.6	0.2	0.1	0.4
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.2	0.0	0.0	0.1
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.6	0.4	0.2	0.5
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0
จำนวน	4,125,253	2,226,712	668,994	7,020,959

จะเห็นได้ว่าการอยู่อาศัยแบบครอบครัวขยาย ซึ่งหมายถึง ผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัวที่มีคนอยู่กันหลายๆ รุ่น โดยเฉพาะที่อยู่กับลูกและหลาน ก็ยังเป็นที่ยอมรับกันในทุกภาค โดยเฉพาะในภาคอีสานและในชนบท ส่วนในกรุงเทพมหานคร ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จะอยู่ในครอบครัวเดี่ยว หรือในครอบครัว 2 รุ่น และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในทั้งสองช่วงการสำรวจ เป็นที่น่าสังเกตว่าผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวมีเพิ่มขึ้นในทุกภาคทั้งเพศชายและหญิง โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและเขตเมือง รวมทั้งผู้สูงอายุที่มีอายุมากขึ้นที่อยู่ในวัยพึ่งพิงในหลายๆ ด้าน ซึ่งส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่หรือสวัสดิการในชีวิตประจำวันของผู้สูงอายุไทย

2. การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ

การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุในที่นี้พิจารณาเฉพาะ 2 ด้าน คือ แหล่งรายได้ และความพอเพียงของรายได้

แหล่งรายได้ แหล่งรายได้หลักของผู้สูงอายุทั้งสองรอบการสำรวจ ในปี พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 พบว่ามีอยู่ 2 แหล่งใหญ่ๆ คือ จากบุตรมากที่สุด รองลงมาคือจากการทำงาน ส่วนรายได้จากการออม จากคู่สมรส และจากแหล่งอื่นยังมีอยู่ไม่มากนัก ในปี พ.ศ. 2545 ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว มีรายได้หลักจากบุตร และจากการทำงาน ร้อยละ 41 และ 24 ตามลำดับ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวมีรายได้หลักจากบุตรถึงร้อยละ 46 ขณะที่ผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น มีรายได้หลักจากบุตร และจากการทำงานร้อยละ 48 และ 22 ตามลำดับ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่กับหลานมีรายได้หลักจากบุตรถึงร้อยละ 51 ส่วนครอบครัว 3 รุ่น มีแหล่งรายได้จากบุตรมากที่สุด คือร้อยละ 54 และจากการทำงานเพียง ร้อยละ 20 โดยสรุปก็คือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น มีแหล่งรายได้จากบุตรมากที่สุด รองลงมาคือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และครอบครัวรุ่นเดียว (ร้อยละ 54, 48 และ 41 ตามลำดับ) ในทางตรงข้าม ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น มีรายได้จากการทำงานน้อยที่สุด รองลงมาคือผู้ที่อยู่ครอบครัว 2 รุ่น และในครอบครัวรุ่นเดียว (ร้อยละ 20, 22 และ 24 ตามลำดับ)

ในปี พ.ศ. 2550 ผู้สูงอายุมีแหล่งรายได้เช่นเดียวกับการสำรวจ พ.ศ. 2545 คือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น มีแหล่งรายได้จากลูกมากที่สุด รองลงมาคือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว (ร้อยละ 65, 51 และ 36 ตามลำดับ) ในทางตรงข้าม ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่นมีรายได้จากการทำงานน้อยที่สุด รองลงมาคือผู้ที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และผู้ที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว (ร้อยละ 23, 30 และ 36 ตามลำดับ) เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว มีรายได้จากบุตรและจากการทำงานไม่แตกต่างกัน (ร้อยละ 36) แต่มีรายได้จากการสนับสนุนของภาครัฐ / เบี้ยยังชีพมากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวประเภทอื่น โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวและอยู่กับคนอื่น (ร้อยละ 11.8 และ 13.5 ตามลำดับ) และผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อแม่และหลาน ในครอบครัว 3 รุ่น มีรายได้หลักจากการทำงานมากที่สุดถึงร้อยละ 50 แต่มีรายได้จากบุตรเพียงร้อยละ 35 (ตารางที่ 5)

แสดงว่า ถ้าผู้สูงอายุได้รับการช่วยเหลือด้านการเงินจากลูกมากเท่าไร ก็ไม่จำเป็นต้องพึ่งตนเองโดยการทำงานมากนัก ส่วนสวัสดิการจากภาครัฐ คือ เบี้ยยังชีพ ก็เข้ามาสนับสนุนมากขึ้น โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อแม่อยู่กับคนอื่น หรืออยู่คนเดียว

ตารางที่ 5 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและแหล่งรายได้หลัก พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	แหล่งรายได้หลัก						
	จากตนเอง		จากสมาชิกในครอบครัว			จากรัฐ	
	การทำงาน	เงินออม	คู่สมรส	บุตร	ญาติ/ คนอื่นฯ	เบี้ยยังชีพ	รวม
พ.ศ. 2545							
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	24.1	11.7	10.9	40.7	8.0	4.6	100.0
อยู่คนเดียว	24.2	11.4	1.1	46.2	10.8	6.3	100.0
อยู่กับคู่สมรส	25.1	10.4	15.4	42.3	2.4	4.4	100.0
อยู่กับคนอื่น	21.7	14.9	7.3	32.7	19.4	4.0	100.0
ครอบครัว 2 รุ่น	22.5	10.5	10.4	48.2	4.1	4.3	100.0
อยู่กับลูก	22.1	11.6	10.7	48.2	2.8	4.6	100.0
อยู่กับพ่อแม่	32.6	13.7	9.5	22.9	15.1	6.2	100.0
อยู่กับหลาน	22.6	7.3	9.8	50.7	6.2	3.3	100.0
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	19.5	9.4	9.2	54.3	4.2	3.4	100.0
อยู่กับลูกและหลาน	19.4	9.4	9.1	54.6	4.2	3.4	100.0
อยู่กับพ่อแม่และลูก	29.8	12.9	9.6	41.3	0.8	5.7	100.0
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	22.9	14.9	8.3	34.2	7.8	11.9	100.0
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	26.9	5.6	14.4	43.9	5.9	3.3	100.0
รวม	22.0	10.5	10.1	48.0	5.3	4.1	100.0
จำนวน	2,248,425	1,072,367	1,037,058	4,910,252	545,880	417,445	5,969,124
พ.ศ. 2550							
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	35.5	4.0	7.7	36.4	7.0	9.4	100.0
อยู่คนเดียว	27.7	3.0	0.5	50.7	6.3	11.8	100.0
อยู่กับคู่สมรส	41.4	3.7	11.5	35.3	0.7	7.3	100.0
อยู่กับคนอื่น	26.3	7.0	5.8	13.3	34.1	13.5	100.0
ครอบครัว 2 รุ่น	30.3	2.7	6.8	51.2	1.5	7.5	100.0
อยู่กับลูก	28.1	3.1	6.5	52.9	0.8	8.6	100.0
อยู่กับพ่อแม่	39.8	2.9	10.5	18.0	15.2	13.6	100.0
อยู่กับหลาน	34.2	1.9	7.1	50.2	1.9	4.7	100.0
ครอบครัว 3 รุ่นและมากกว่า	22.6	2.2	4.2	65.0	0.7	5.2	100.0
อยู่กับลูกและหลาน	22.1	2.1	4.1	65.9	0.8	5.1	100.0
อยู่กับพ่อแม่และลูก	49.8	3.4	9.0	24.0	0.2	13.6	100.0
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	50.7	5.8	7.2	34.5	0.0	1.8	100.0
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	35.7	10.9	10.8	35.7	0.0	6.9	100.0
รวม	28.9	2.9	6.1	52.3	2.8	7.1	100.0
จำนวน	2,026,502	201,418	427,750	3,669,847	193,813	501,561	7,020,891

หมายเหตุ เงินออม รวมดอกเบี้ย และทรัพย์สิน; อื่นๆ หมายถึงถึง พี่น้อง และญาติ

ความพอเพียงของรายได้ เมื่อเปรียบเทียบความพอเพียงของรายได้ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวแต่ละประเภท ในการสำรวจทั้งสองรอบ พบว่า สัดส่วนผู้ที่มีรายได้พอเพียงมีน้อยกว่าผู้ที่มีรายได้ไม่พอเพียง กล่าวคือ ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น มีสัดส่วนผู้ที่มีรายได้พอเพียงในระดับเดียวกัน คือ ร้อยละ 38 แต่ในกลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียวมีสัดส่วนผู้ที่มีรายได้พอเพียงประมาณ ร้อยละ 35 ขณะที่ผู้สูงอายุที่มีรายได้ไม่พอเพียงมีมากกว่าร้อยละ 60 ซึ่งพบในครอบครัวทุกแบบ ในการสำรวจ พ.ศ. 2550 ผู้สูงอายุที่มีรายได้พอเพียงมีสัดส่วนมากกว่าในการสำรวจปี 2545 เล็กน้อย (ร้อยละ 40 หรือมากกว่าเล็กน้อยสำหรับผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวทุกรูปแบบ) แต่เมื่อเปรียบเทียบกับผู้ที่มีรายได้ไม่พอเพียงก็ยังมีส่วนน้อยอยู่มาก ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในครอบครัวแบบไหนก็ตาม (ตารางที่ 6)

ตารางที่ 6 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัว และความพอเพียงของรายได้ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	พ.ศ. 2545		พ.ศ. 2550	
	พอ*	ไม่พอ**	พอ*	ไม่พอ**
พ.ศ. 2545				
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	34.5	65.5	40.0	60.0
อยู่คนเดียว	36.1	63.9	43.1	56.9
อยู่กับคู่สมรส	34.6	65.4	40.5	59.5
อยู่กับคนอื่น	32.9	67.1	32.2	67.8
ครอบครัว 2 รุ่น	38.4	61.6	43.1	56.9
อยู่กับลูก	36.6	63.4	36.6	63.4
อยู่กับพ่อแม่	33.6	66.4	48.1	51.9
อยู่กับหลาน	43.4	56.6	55.9	44.1
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	37.8	62.2	42.3	57.7
อยู่กับลูกและหลาน	38.0	62.0	42.3	57.7
อยู่กับพ่อแม่และลูก	25.0	75.0	35.1	64.9
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	33.1	66.9	57.3	42.7
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	24.7	75.3	43.2	56.8
รวม	37.0	63.0	41.9	58.1
จำนวน	2,054,512	3,497,897	2,942,366	4,077,273

หมายเหตุ พอ* หมายถึง มีรายได้พอ / เกินพอ ไม่พอ* หมายถึง มีรายได้พอเป็นบางครั้ง และไม่พอ

3. การเกื้อหนุนจากบุตร

การเกื้อหนุนที่ผู้สูงอายุได้รับจากบุตรในข้อมูลการสำรวจมีอยู่ 3 ประเภท คือ การสนับสนุนด้านการเงิน ด้านสิ่งของ และด้านจิตใจ ข้อคำถามเกี่ยวกับการสนับสนุนด้านการเงินจากบุตร ในการสำรวจ ปี พ.ศ. 2545 ถามว่า “ท่านได้รับเงินจากบุตรหรือไม่?” แต่ในการสำรวจ พ.ศ. 2550 ถามว่า “ท่านได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรที่อยู่ในและนอกครัวเรือนหรือไม่?” ความแตกต่างในข้อคำถามนี้ทำให้การเปรียบเทียบข้อมูลทั้งสองปีการสำรวจ มีข้อจำกัด

ข้อมูลในตารางที่ 7 แสดงว่าในภาพรวมของการสำรวจ พ.ศ. 2545 ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว และที่ได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตร (ซึ่งแน่นอนต้องเป็นบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน) มีสัดส่วนน้อยที่สุด คือ ร้อยละ 61 ในขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น ได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรมากกว่า คือ ร้อยละ 71 และร้อยละ 77 ตามลำดับ เป็นที่น่าสังเกตว่า มากกว่าครึ่งหนึ่งของผู้สูงอายุที่อยู่กับคนอื่นในครอบครัวรุ่นเดียว ผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อ - แม่ในครอบครัว 2 รุ่น และผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อ - แม่และหลานในครอบครัว 3 รุ่น ไม่ได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรเลย (ร้อยละ 55, ร้อยละ 75 และ 54 ตามลำดับ) แต่โดยรวมแล้ว ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวที่มีสมาชิกหลายรุ่นมีโอกาสได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรมากกว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวแบบอื่น

ในการสำรวจปี พ.ศ. 2550 ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว ไม่ว่าจะเป็นการอยู่คนเดียว อยู่กับคู่สมรส หรืออยู่กับคนอื่นก็ตาม ต่างก็ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนเหมือนกัน ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น ได้รับการสนับสนุนด้านการเงินจากบุตร ทั้งที่อยู่นอกครัวเรือนและในครัวเรือนเดียวกัน แต่โดยรวมแล้ว สัดส่วนผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนมีมากกว่า (ร้อยละ 62 และ 38 ตามลำดับ) ตรงกันข้ามกับผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น ซึ่งได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนน้อยกว่าบุตรที่อยู่ในครัวเรือน (ร้อยละ 48 และ 52 ตามลำดับ) ยกเว้นผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อแม่และหลานที่พบว่าได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรนอกครัวเรือนทั้งหมด แสดงว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวหลายรุ่นจะได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรที่อยู่ในครัวเรือนมากกว่าบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน

ตารางที่ 7 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตร พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	พ.ศ. 2545		พ.ศ. 2550	
	ไม่ได้รับ	ได้รับ	บุตรใน คร.	บุตรนอก คร.
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	39.0	61.0	0.0	100.0
อยู่คนเดียว	30.3	69.7	0.0	100.0
อยู่กับคู่สมรส	34.7	65.3	0.0	100.0
อยู่กับคนอื่น	54.8	45.2	0.0	100.0
ครอบครัว 2 รุ่น	29.1	70.9	37.9	62.1
อยู่กับลูก	30.3	69.7	51.5	48.5
อยู่กับพ่อแม่	74.6	25.4	0.0	100.0
อยู่กับหลาน	22.2	77.8	0.0	100.0
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	23.2	76.8	51.8	48.2
อยู่กับลูกและหลาน	22.9	77.1	51.9	48.1
อยู่กับพ่อแม่และลูก	41.4	58.6	46.8	53.2
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	53.6	46.4	0.0	100.0
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	32.9	67.1	48.6	51.4
รวม	29.9	70.1	38.3	61.7
จำนวน	1,786,079	4,183,044	3,015,513	4,854,582

การเกี่ยวพันด้านสิ่งของ หมายถึง การได้รับการเกี่ยวพันด้านอาหารและเสื้อผ้าจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน ผลการวิเคราะห์พบว่า ในปี พ.ศ. 2545 ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวคนเดียว ได้รับการเกี่ยวพันด้านอาหารจากบุตรนอกครัวเรือนน้อยที่สุด (ร้อยละ 68) ในขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น ได้รับการเกี่ยวพันด้านอาหารจากบุตรมากขึ้น (ร้อยละ 76 และ ร้อยละ 85 ตามลำดับ) ส่วนการได้รับการเกี่ยวพันด้านเสื้อผ้าจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน พบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวคนเดียวได้รับการสนับสนุนด้านเสื้อผ้าจากบุตรน้อยที่สุด (ร้อยละ 53) รองลงมา คือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น (ร้อยละ 57) และครอบครัว 3 รุ่น ได้รับมากที่สุด (ร้อยละ 64) เมื่อพิจารณาภาพรวม พบว่า มากกว่า 3 ใน 4 ของผู้สูงอายุ (ร้อยละ 77) ได้รับการเกี่ยวพันด้านอาหารจากบุตร และ มากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 58) ได้รับการเกี่ยวพันด้านเสื้อผ้าจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน

ข้อมูลจากการสำรวจปี พ.ศ. 2550 พบแบบแผนของการได้รับการเกี่ยวพันด้านสิ่งของจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนของครอบครัวทั้ง 3 รูปแบบ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวคนเดียว ครอบครัว 2 รุ่น และ ครอบครัว 3 รุ่น ได้รับการสนับสนุนด้านอาหารและเสื้อผ้าจากบุตรในสัดส่วนที่ไม่แตกต่างกัน (อาหาร ร้อยละ 79 - 80 และ เสื้อผ้า ร้อยละ 81 - 82) โดยสรุปก็คือ ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวหลายรุ่นจะยังได้รับการเกี่ยวพันด้านสิ่งของจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนมากขึ้น แต่การเกี่ยวพันที่พบในปี พ.ศ. 2550 มีมากกว่าปี พ.ศ. 2545 โดยเฉพาะด้านเสื้อผ้าเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากร้อยละ 58 เป็น ร้อยละ 82 (ตารางที่ 8)

ตารางที่ 8 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและการเกี่ยวพันด้านสิ่งของจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน พ.ศ. 2545 และ พ.ศ.2550

รูปแบบครอบครัว	พ.ศ. 2545		พ.ศ. 2550	
	อาหาร	เสื้อผ้า	อาหาร	เสื้อผ้า
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	68.2	53.1	80.0	82.0
อยู่คนเดียว	56.5	48.7	81.7	82.4
อยู่กับคู่สมรส	69.4	54.3	80.0	82.4
อยู่กับคนอื่น	75.1	54.3	72.5	75.3
ครอบครัว 2 รุ่น	75.7	56.6	78.7	80.8
อยู่กับลูก	78.2	55.7	78.7	79.8
อยู่กับพ่อแม่	57.0	40.4	71.7	76.1
อยู่กับหลาน	70.8	60.3	79.1	82.8
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	84.8	63.5	80.7	82.1
อยู่กับลูกและหลาน	85.1	63.7	80.7	82.2
อยู่กับพ่อแม่และลูก	72.9	47.4	80.1	76.8
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	57.2	65.7	53.6	65.2
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	62.8	52.1	83.9	88.7
รวม	76.8	58.1	79.8	81.7
จำนวน	4,569,049	3,457,710	4,915,628	5,028,525

การสนับสนุนด้านจิตใจ คำถามเกี่ยวกับเรื่องนี้ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 ไม่เหมือนกัน ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 ถามว่า “ในระหว่าง 12 เดือน ก่อนการสัมภาษณ์ มีใครไปเยี่ยมเยียนท่านบ้าง” ในการสำรวจ พ.ศ. 2550 ถามว่า “ในระหว่าง 12 เดือน ก่อนการสัมภาษณ์ ท่านติดต่อกับบุตรหรือไม่ โดยวิธีใด” เนื่องจากคำถามไม่เหมือนกัน จึงไม่อาจเปรียบเทียบข้อมูลเรื่องนี้ที่ให้ไว้ในตารางที่ 9 ได้

ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 โดยรวม ผู้สูงอายุได้รับการเยี่ยมเยียนจากบุตรที่สมรสแล้วมากกว่าบุตรที่เป็นโสด (ร้อยละ 85 และ 15 ตามลำดับ) โดยผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว ครอบครัว 2 รุ่น และ ครอบครัว 3 รุ่น ได้รับการเยี่ยมเยียนจากบุตรที่สมรสแล้วในสัดส่วนที่ต่างกันไม่มากนัก คือ ร้อยละ 83 ร้อยละ 86 และร้อยละ 87 ตามลำดับ

การสำรวจในปี พ.ศ. 2550 พบว่า โดยรวมผู้สูงอายุได้รับการเยี่ยมเยียนจากบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน ร้อยละ 55 และที่ได้พูดคุยทางโทรศัพท์กับบุตรมีร้อยละ 45 โดยผู้สูงอายุกว่าครึ่งที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียว ครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น ได้รับการเยี่ยมจากบุตรไม่แตกต่างกันมากนัก คือ ร้อยละ 56 ร้อยละ 53 และร้อยละ 56 ตามลำดับ และได้พูดคุยทางโทรศัพท์กับบุตร ร้อยละ 44 ร้อยละ 47 และร้อยละ 44 ตามลำดับ ส่วนการติดต่อกับบุตรทางอีเมลมีน้อยมาก (ต่ำกว่าร้อยละ 1) จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้ผู้สูงอายุจะอาศัยอยู่ในครอบครัวรูปแบบต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นในครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยาย หรืออยู่คนเดียว ต่างก็ได้รับการเกื้อหนุนด้านจิตใจ ทั้งด้วยการเยี่ยมเยียนและการพูดคุยทางโทรศัพท์ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยที่วิธีการเยี่ยมเยียนแพร่หลายมากกว่าการพูดคุยกันทางโทรศัพท์ (ตารางที่ 9)

ตารางที่ 9 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัว และการเกื้อหนุนด้านจิตใจจากบุตร พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	พ.ศ. 2545 (ผู้เยี่ยมเยียน)		พ.ศ. 2550		
	บุตรโสด	บุตรสมรส	การเยี่ยมเยียน	การคุยโทรศัพท์	อีเมลถึงกัน
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	17.5	82.5	55.9	43.9	0.1
อยู่คนเดียว	14.5	85.5	60.1	39.8	0.1
อยู่กับคู่สมรส	18.5	81.5	54.5	45.4	0.1
อยู่กับคนอื่น	17.6	82.4	54.0	45.4	0.7
ครอบครัว 2 รุ่น	14.2	85.8	53.0	46.5	0.5
อยู่กับลูก	15.0	85.0	55.0	44.4	0.6
อยู่กับพ่อแม่	30.3	69.7	52.3	47.4	0.3
อยู่กับหลาน	12.0	88.0	49.8	49.8	0.4
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	12.9	87.1	55.6	44.3	0.1
อยู่กับลูกและหลาน	12.7	87.3	55.6	44.2	0.1
อยู่กับพ่อแม่และลูก	30.7	69.3	50.9	49.1	0.0
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	18.8	81.2	58.5	41.5	0.0
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	18.0	82.0	57.4	42.6	0.0
รวม	14.8	85.2	54.8	44.9	0.3
จำนวน	1,182,528	3,440,135	5,169,962	4,238,770	25,874

4. สวัสดิการจากภาครัฐ

สวัสดิการที่รัฐจัดสำหรับผู้สูงอายุ มีบริการด้านต่างๆ ต่อไปนี้ คือ

1. *สถานสงเคราะห์คนชรา* เป็นบริการที่พำนักสำหรับผู้สูงอายุที่ไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ และขาดผู้อุปการะ ผู้สูงอายุที่เข้าอยู่อาศัยในสถานสงเคราะห์จะได้รับบริการด้านปัจจัยสี่ รวมถึงบริการทางสังคมและศาสนาด้วย
2. *ศูนย์บริการผู้สูงอายุทางสังคม* เป็นบริการที่จัดสำหรับผู้สูงอายุที่อยู่กับครอบครัว มี 3 รูปแบบ คือ บริการในศูนย์ บริการเคลื่อนที่ และบริการฉุกเฉิน บริการที่จัดให้ทั้งด้านสุขภาพ ข้อมูลข่าวสาร และบริการด้านสังคมสงเคราะห์
3. *บัตรผู้สูงอายุ* เป็นบัตรที่ออกให้ผู้สูงอายุเพื่อรับบริการด้านสุขภาพ ให้เฉพาะผู้สูงอายุที่ไม่ได้รับบริการด้านสุขภาพจากช่องทางอื่น
4. *เบี้ยยังชีพ* เป็นเงินช่วยเหลือค่าเลี้ยงชีพรายเดือน เฉพาะผู้สูงอายุที่ขัดสน และถูกเลือกจากชุมชนเพื่อได้รับเบี้ยยังชีพของรัฐ ปัจจุบันให้เดือนละ 500 บาท
5. *โครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า* เดิมคือโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค สำหรับประชาชนทุกคน ทุกวัย ที่ไม่ได้รับสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลจากแหล่งอื่น
6. *หน่วยบริการสุขภาพ* คือ บริการด้านสุขภาพที่บุคลากรทางการแพทย์และพยาบาลออกให้บริการเยี่ยมบ้านที่มีผู้สูงอายุ เป็นครั้งคราว
7. *การลดหย่อนค่าโดยสาร* สำหรับรถไฟและรถยนต์โดยสารสาธารณะที่ดำเนินการโดยรัฐ สำหรับผู้สูงอายุ

ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 มีคำถามถึงการได้รับสวัสดิการจากภาครัฐทั้ง 7 ด้าน เหล่านี้ แต่ในการสำรวจ พ.ศ. 2550 ใช้ข้อความที่ต่างจากปี พ.ศ. 2545 คือไม่มีข้อความเกี่ยวกับการใช้บริการหรือการได้รับสวัสดิการโครงการหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้า ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากโครงการดังกล่าวได้ครอบคลุมผู้สูงอายุเกือบทั้งหมดแล้วในปีนั้น แต่มีคำถามเกี่ยวกับการใช้บริการในช่องทางพิเศษ (ซึ่งผู้สูงอายุที่ใช้บริการสุขภาพในโรงพยาบาลของรัฐไม่ต้องเสียเวลารอ) และคลินิกสูงอายุ ที่โรงพยาบาลจัดให้แทน นอกจากนี้ ยังถามเกี่ยวกับการได้รับบริการด้านการปรึกษาคดีความ และกองทุนผู้สูงอายุ ส่วนที่เหมือนกับปี พ.ศ. 2545 คือ คำถามการได้รับเบี้ยยังชีพ และส่วนลดค่าโดยสารรถไฟและเครื่องบิน เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้ไม่สามารถเปรียบเทียบข้อมูลปี พ.ศ. 2545 กับ ปี พ.ศ.2550 ได้ ในการนำเสนอต่อไปนี้จึงแยกผลของวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละรอบออกเป็นคนละตาราง

ในการสำรวจ พ.ศ. 2545 พบว่า ผู้สูงอายุที่ได้รับสวัสดิการจากการใช้บัตรผู้สูงอายุมากที่สุด (ร้อยละ 52) รองลงมา คือ ผู้ที่ได้รับสวัสดิการด้านการรักษาพยาบาลจากโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค (ร้อยละ 33) และ เบี้ยยังชีพ (ร้อยละ 5) สำหรับสวัสดิการด้านอื่นที่ผู้สูงอายุได้รับ พบว่า ผู้สูงอายุในครอบครัวทั้งสามรูปแบบมีสัดส่วน การได้รับสวัสดิการที่ไม่แตกต่างกันมากนัก อย่างไรก็ตาม โดยรวมแล้วพบว่าในการสำรวจ พ.ศ. 2545 มีผู้สูงอายุ ประมาณครึ่งหนึ่งที่ได้รับสวัสดิการจากการใช้บัตรผู้สูงอายุ และมีประมาณหนึ่งในสามเท่านั้นที่ได้รับสวัสดิการด้าน การรักษาพยาบาลจากโครงการ 30 บาท (ตารางที่ 10)

ตารางที่ 10 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัวและการได้รับบริการสิทธิประโยชน์ จากภาครัฐของผู้สูงอายุ พ.ศ. 2545

รูปแบบครอบครัว	การได้รับบริการสิทธิประโยชน์จากภาครัฐ						
	สถาน สงเคราะห์ คนชรา	ศูนย์บริการ ทางสังคม	บัตร ผู้สูงอายุ	เบี้ยยังชีพ	โครงการ 30 บาท	หน่วย บริการ สุขภาพ	ลดหย่อน ค่าโดยสาร
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	1.2	4.1	52.4	5.1	31.6	4.1	1.5
อยู่คนเดียว	1.6	3.2	54.5	7.3	28.6	3.8	1.2
อยู่กับคู่สมรส	1.0	4.8	52.0	4.1	32.3	4.3	1.6
อยู่กับคนอื่น	1.2	3.6	51.2	5.1	33.3	3.9	1.6
ครอบครัว 2 รุ่น	1.7	0.0	80.4	8.3	0.0	6.7	2.9
อยู่กับลูก	1.1	3.8	49.9	5.2	34.1	3.8	2.0
อยู่กับพ่อแม่	1.5	1.1	42.3	9.2	37.0	6.8	2.3
อยู่กับหลาน	0.9	3.3	52.9	4.9	31.7	4.9	1.5
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	0.9	3.3	52.2	4.8	32.9	4.3	1.6
อยู่กับลูกและหลาน	0.9	3.3	52.4	4.8	32.7	4.3	1.6
อยู่กับพ่อแม่และลูก	2.9	5.9	34.6	6.9	43.2	6.0	0.4
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	0.0	10.9	52.1	0.0	30.7	5.1	1.3
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	0.7	0.7	37.2	0.7	55.5	3.1	2.1
รวม	1.0	3.7	51.7	5.0	32.7	4.2	1.7
จำนวน	63,396	222,574	3,153,619	306,303	1,994,155	255,630	101,573

การสำรวจปี พ.ศ. 2550 พบว่าผู้สูงอายุที่ได้รับสวัสดิการเบี้ยยังชีพมีสัดส่วนสูงที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับ สวัสดิการด้านอื่น (โดยผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อ - แม่และหลานได้รับมากที่สุด ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวและอยู่กับหลาน ได้รับรองลงมา ตามลำดับ) สวัสดิการที่ได้รับรองลงมาคือ การใช้ช่องทางพิเศษของโรงพยาบาล กองทุนผู้สูงอายุ และ คลินิกผู้สูงอายุ ตามลำดับ อย่างไรก็ตาม โดยรวมแล้ว ในการสำรวจ พ.ศ. 2550 มีผู้สูงอายุประมาณเกือบ 3 ใน 5 ได้รับสวัสดิการเบี้ยยังชีพ ส่วนผู้ที่ได้รับสวัสดิการอื่นๆ มีสัดส่วนน้อยมาก (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 11 ร้อยละของผู้สูงอายุ จำแนกตามรูปแบบครอบครัว และการได้รับการสิทธิประโยชน์จากภาครัฐของผู้สูงอายุ พ.ศ. 2550

รูปแบบครอบครัว	การได้รับการสิทธิประโยชน์จากภาครัฐ					
	รพ. มีช่องทาง พิเศษ	การมีคลินิก เฉพาะ	ส่วนลด ค่าโดยสาร	หน่วยงาน บริการ คดีความ	เบี้ยยังชีพ	กองทุน ผู้สูงอายุ
ครอบครัวหนึ่งรุ่น	19.2	7.1	6.6	0.3	58.3	8.4
อยู่คนเดียว	15.0	5.7	5.9	0.5	65.5	7.4
อยู่กับคู่สมรส	21.9	8.0	6.9	0.1	54.0	9.0
อยู่กับคนอื่น	19.5	7.4	7.8	0.1	56.7	8.6
ครอบครัว 2 รุ่น	19.2	8.1	7.8	0.1	56.8	8.0
อยู่กับลูก	20.2	10.1	8.5	0.1	53.5	7.5
อยู่กับพ่อแม่	33.5	6.8	19.5	0.0	37.9	2.2
อยู่กับหลาน	17.0	4.8	6.2	0.0	63.2	8.9
ครอบครัว 3 รุ่น และมากกว่า	18.5	6.5	4.8	0.1	61.5	8.6
อยู่กับลูกและหลาน	18.3	6.4	4.8	0.1	62.0	8.4
อยู่กับพ่อแม่และลูก	52.5	12.3	0.0	0.0	6.4	28.8
อยู่กับพ่อแม่และหลาน	14.6	13.8	0.0	0.0	70.8	0.8
อื่นๆ อยู่มากกว่า 3 รุ่น	8.4	5.8	10.4	3.2	58.3	14.0
รวม	18.9	7.2	6.3	0.2	59.1	8.3
จำนวน	490,044	186,129	162,530	4,203	1,530,148	215,867

สรุปและอภิปรายผล

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบครอบครัว ตามลักษณะการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ ลักษณะทางประชากรและสังคม และแนวโน้มในช่วงปี พ.ศ. 2545 - 2550 และการพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจในรูปของแหล่งรายได้ และความพอเพียงของรายได้ รวมทั้งการได้รับการเกื้อหนุนจากครอบครัวและจากภาครัฐ โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจประชากรสูงอายุ พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2550 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยคัดเลือกตัวอย่างมาวิเคราะห์เฉพาะประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป แล้วนำมาถ่วงน้ำหนักได้ประชากรทั้งสิ้น 5.95 ล้านคน และ 7.02 ล้านคน ตามลำดับ การศึกษาครั้งนี้จัดรูปแบบครอบครัวตามโครงสร้างการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ เป็น 3 แบบ คือ ครอบครัวหนึ่งรุ่น ได้แก่ ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว อยู่กับคู่สมรสเท่านั้น และอยู่กับคนอื่น ครอบครัว 2 รุ่น ได้แก่ ผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตร อยู่กับพ่อแม่ อยู่กับหลาน และ ครอบครัว 3 รุ่น หรือมากกว่า ได้แก่ ผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตรและหลาน อยู่กับพ่อแม่ และบุตร อยู่กับพ่อแม่และหลาน และอยู่มากกว่า 3 รุ่น

ผลการศึกษาพบว่า ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมารูปแบบครอบครัวตามการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อย คือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวหนึ่งรุ่นลดลงเล็กน้อย ส่วนผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น มีสัดส่วนพอๆ กันในทั้งสองช่วงเวลาการสำรวจ ยกเว้นผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวและอยู่กับคู่สมรสเท่านั้นที่มีสัดส่วนเพิ่มขึ้น ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียว และอยู่ตามลำพังกับคู่สมรสมีมากที่สุดในภาคเหนือ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่คนเดียวเป็นเพศหญิงมากกว่าชาย และอยู่ในชนบทมากกว่าในเมือง อย่างไรก็ตาม ครอบครัวผู้สูงอายุที่อยู่กัน 2 รุ่น มีในเขตเมืองมากกว่าในชนบท ส่วนผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น มีในเขตชนบทมากกว่าในเมือง นอกจากนี้ ผู้สูงอายุที่อายุมากขึ้นโดยเฉพาะที่อายุ 70 ปี ขึ้นไป จะอยู่ในครอบครัวหลายรุ่นมากขึ้น

การพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจของผู้สูงอายุ พบว่า แหล่งรายได้หลักของผู้สูงอายุมีอยู่ 2 แหล่ง คือ จากบุตรมากที่สุด รองลงมาคือ จากการทำงาน ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในครอบครัวยังหลายรุ่น ก็ได้รับการเกื้อหนุนด้านรายได้จากบุตรมากยิ่งขึ้นอย่างชัดเจน และในทางตรงข้ามจะมีรายได้จากการทำงานด้วยตนเองลดลง ทำให้ความไม่พอเพียงของรายได้ลดลงด้วย โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวหลายรุ่นหรือครอบครัวขยาย มีความไม่พอเพียงของรายได้น้อยกว่าครอบครัวประเภทอื่นในทั้งสองช่วงการสำรวจ

การเกื้อหนุนจากบุตร มีทั้งการสนับสนุนด้านการเงิน สิ่งของและด้านจิตใจ ผลการวิเคราะห์พบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือนมากรุ่นขึ้นจะได้รับการเกื้อหนุนด้านการเงินจากบุตรมากกว่าผู้สูงอายุที่อาศัยในครัวเรือนที่มีสมาชิกน้อยรุ่นกว่า ยกเว้นผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียวได้รับสวัสดิการด้านการเงินจากบุตรพอๆ กับผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตร สำหรับการเกื้อหนุนด้านสิ่งของ (อาหารและเสื้อผ้า) และด้านจิตใจ (การเยี่ยมเยียน) พบว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวรุ่นเดียวได้รับการเกื้อหนุนด้านสิ่งของและการเยี่ยมเยียนจากบุตรน้อยที่สุด โดยเฉพาะบุตรที่สมรสแล้ว ในขณะที่ผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 2 รุ่น และ 3 รุ่น ได้รับการดูแลด้านสิ่งของและจิตใจมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ ในการสำรวจปี พ.ศ. 2550 ยังได้ถามถึงการพูดคุยทางโทรศัพท์กับบุตร พบว่า ผู้สูงอายุที่อาศัยในครอบครัวที่มีรูปแบบต่างกันมีการติดต่อพูดคุยทางโทรศัพท์กับลูกมากพอๆ กัน แต่ยังมีสัดส่วนน้อยกว่าการเยี่ยมเยียน

ส่วนสวัสดิการจากภาครัฐ พบว่า ในปี พ.ศ. 2550 ประมาณ 1 ใน 4 ของผู้สูงอายุได้รับสวัสดิการเบี้ยยังชีพ ส่วนสวัสดิการอื่นๆ ยังมีน้อยมาก โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัว 3 รุ่น คือ อยู่กับพ่อ - แม่และหลาน มีสัดส่วนที่ได้รับสวัสดิการด้านนี้มากที่สุด รองลงมาคือ ผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว และอยู่กับหลาน ตามลำดับ

เนื่องจากข้อมูลจากการสำรวจผู้สูงอายุทั้งสองปียังมีข้อจำกัดเป็นอย่างมากเนื่องจากข้อคำถามในแต่ละปีแตกต่างกัน ทำให้การเปรียบเทียบข้อมูลเพื่อให้เห็นถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทำได้ไม่มาก โดยเฉพาะประเด็นด้านการพึ่งพาตนเองทางด้านเศรษฐกิจ และด้านการเกื้อหนุนจากบุตรและสวัสดิการจากภาครัฐ นอกจากนี้ ข้อคำถามเกี่ยวกับลักษณะการอยู่อาศัยมีความซับซ้อนมาก ทำให้การนำลักษณะการอยู่อาศัย มาจัดแบ่งประเภทครอบครัวตามรุ่นมีความยุ่งยากไปด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีผู้ศึกษาลักษณะการอยู่อาศัยกับการเกื้อหนุนผู้สูงอายุอยู่บ้าง เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2548) โดยใช้ข้อมูลการสำรวจผู้สูงอายุปี พ.ศ. 2545 และงานของ Knodel, et al. (2008) ที่ใช้ข้อมูลการสำรวจผู้สูงอายุปี พ.ศ. 2550 ซึ่งเป็นการศึกษาแต่ละประเด็นแยกกัน โดยจำแนกตามอายุ เพศ และเขตที่อยู่อาศัย ซึ่งพบว่า การอยู่อาศัยร่วมกันของผู้สูงอายุกับบุตรมีแนวโน้มลดลง ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาอื่น แต่จะแตกต่างกันในครอบครัว 3 รุ่น ที่ผู้สูงอายุอยู่กับลูกและหลานเพิ่มขึ้นเล็กน้อย อาจเนื่องมาจากการที่ประชากรสูงอายุโดยภาพรวมมีมากขึ้น ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพิงลูกหลานจึงมีมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่า บุตรมีบทบาทสำคัญในการดูแลด้านสวัสดิการผู้สูงอายุ ทั้งการช่วยเหลือด้านการเงิน การสนับสนุนสิ่งของ (อาหาร เสื้อผ้า) และการเยี่ยมเยียน แม้ว่ามีผู้สูงอายุบางส่วนยังทำงานเพื่อช่วยเหลือตนเอง แต่รายได้หลักก็มาจากบุตร ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาอื่น แต่การศึกษานี้ยังค้นพบอีกว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวที่มีคนหลายรุ่น ยังได้รับการดูแลหรือได้รับสวัสดิการดังกล่าวมากขึ้น โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวขยายที่ผู้สูงอายุอยู่กับบุตรหลาน แม้ว่าผู้สูงอายุจะได้รับการช่วยเหลือด้านการเงินจากบุตรและจากการทำงาน แต่ก็ยังพบว่าผู้สูงอายุกว่าครึ่งยังมีรายได้ไม่เพียงพอหรือพอเป็นบางครั้งในทั้งสองการสำรวจ โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่กับญาติ และอยู่กับคนอื่นในครอบครัวหนึ่งรุ่น หรืออยู่กับพ่อแม่ในครอบครัว 2 รุ่น และที่อยู่กับพ่อแม่และหลานในครอบครัว 3 รุ่น อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุบางส่วนก็ยังได้รับสวัสดิการด้านรายได้เสริมจากภาครัฐ

คือ เบี้ยยังชีพเดือนละ 500 บาท จำนวน 1.5 ล้านคน จากประชากรสูงอายุทั้งหมด 7 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2550 (ประมาณร้อยละ 20 - 25 ของผู้สูงอายุทั้งหมด) โดยเฉพาะผู้สูงอายุที่อยู่คนเดียว อยู่กับหลาน และที่อยู่กับพ่อแม่ และหลาน ได้รับในสัดส่วนที่สูงกว่ากลุ่มอื่น ส่วนสวัสดิการด้านอื่นยังได้น้อยมาก

ดังนั้น จึงจำเป็นที่ทั้งครอบครัวและภาครัฐ ต้องให้ความสำคัญด้านการช่วยเหลือผู้สูงอายุให้มากขึ้น โดยเฉพาะด้านการเงิน โดยภาครัฐนอกจากจะเสริมในด้านเบี้ยยังชีพแล้ว ก็ควรขยายความครอบคลุมผู้สูงอายุที่เดือดร้อนจริงๆ ให้มากขึ้นโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ต้องอาศัยอยู่กับญาติ / อยู่กับคนอื่น และผู้สูงอายุที่อยู่กับพ่อแม่ / หลาน และอาจจะนำเงินกองทุนผู้สูงอายุมาให้การสนับสนุนผู้สูงอายุในกิจกรรมเสริมรายได้ด้วย ส่วนบทบาทครอบครัว งานศึกษา นี่ได้ชี้ให้เห็นว่าผู้สูงอายุที่อยู่ในครอบครัวที่มีคนหลายรุ่น ยังได้รับการดูแลหรือได้รับสวัสดิการทั้งด้านการเงิน สิ่งของ และการดูแลด้านจิตใจมากกว่า และผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า แม้สภาพทางเศรษฐกิจสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ครอบครัวทุกรูปแบบก็ยังคงวิถีปฏิบัติพื้นฐานในการดูแลสวัสดิการผู้สูงอายุไว้ โดยเฉพาะบุตรที่อยู่นอกครัวเรือน หรือที่ ย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น ซึ่งนอกจากจะให้การสนับสนุนด้านการเงินและสิ่งของมากกว่าบุตรที่อยู่ในครัวเรือน ก็ยังมีการ มาเยี่ยมเยียน และโทรศัพท์พูดคุยเพื่อให้ผู้สูงอายุคลายความวิตกกังวลและความเหงา ทั้งนี้ อาจเนื่องมาจากวัฒนธรรม และความเชื่อเกี่ยวกับการกตัญญูรู้คุณพ่อแม่ยังไม่เสื่อมคลาย ดังนั้น หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะกระทรวง วัฒนธรรม ควรดำเนินงานเชิงรุกโดยการรณรงค์ผ่านสื่อสาธารณะ ให้คนไทยในยุคเปลี่ยนผ่านยังคงคุณค่าของวัฒนธรรม อันดีงามด้านความกตัญญูต่เวทีโดยการตอบแทนบุญคุณและดูแลบิดามารดาโดยเฉพาะในยามสูงอายุ และเพื่อบำรุง ความสัมพันธ์อันดีของครอบครัว นอกจากนี้ รัฐควรขยายโครงการเยี่ยมบ้านและอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุในชุมชน เพื่อช่วยเหลือผู้สูงอายุและครอบครัวอีกทางหนึ่ง เพราะในอนาคตครอบครัวจะมีบุตรน้อยลง การได้รับการดูแลจาก บุตรก็อาจจะลดลง

เอกสารอ้างอิง

- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2551. *คุณภาพชีวิตคนไทยปี พ.ศ. 2550 สถิติ : ตัวชี้วัดการขับเคลื่อนสังคม*. สำนักงานสถิติ พยากรณ์. กรุงเทพฯ: บริษัทพีเอส ลิฟวิ่ง จำกัด.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2551. *ผู้สูงอายุไทย 2550 มุมมอง / เสี่ยงสะท้อนจากข้อมูลสถิติ*. กลุ่มงานวิเคราะห์และพยากรณ์ สถิติเชิงสังคม กรุงเทพฯ: บริษัทพี เอส ลิฟวิ่ง จำกัด.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2550. *สรุปสถานการณ์ทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคม ของประเทศไทย พ.ศ. 2549*. สำนักงาน สถิติพยากรณ์. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2548. *ประชากรสูงอายุไทย: การเกื้อหนุนทางเศรษฐกิจและสังคม จากผลการสำรวจปี พ.ศ. 2545*. สำนักงานสถิติพยากรณ์. สำนักงานสถิติแห่งชาติ.

Knodel, J. and Chayovan, N. 2008. *Population Aging and the Well - being of Older Persons in Thailand: Past trends, current situation and future challenges*. Bangkok: UNFPA Thailand and Asia and the Pacific Regional Office.

7

ครัวเรือนกลุ่มกับระบบการดูแลผู้สูงอายุ กรณีศึกษาจังหวัดกาญจนบุรี

โยธิน แสงดี
ธเนศ กิตติศรีวรพันธุ์
วิมลทิพย์ มุสิกพันธ์

บทคัดย่อ

ความพยายามในการค้นหารูปแบบและระบบการดูแลผู้สูงอายุในปัจจุบันมีหลากหลายวิธี การวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะค้นหาว่า ลักษณะของครัวเรือนกลุ่มจะมีผลต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุหรือไม่อย่างไร โดยพิจารณาจากลักษณะการจัดสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ และใช้สมการพยากรณ์ที่พิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงทางประชากร คือ การย้ายถิ่นออกจากครอบครัว ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษานี้ นำมาจากรฐานข้อมูลโครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มีจำนวนตัวอย่างที่เป็นผู้สูงอายุจำนวน 4,105 คน

ผลการวิเคราะห์พบว่า เมื่อพิจารณาถึงจำนวนผู้ย้ายถิ่นออกจากครอบครัว ลักษณะของผู้ย้ายถิ่นคนล่าสุด พร้อมกับนำปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนตัวแปรทางบริบทของสังคมเข้าร่วมพิจารณา ลักษณะของครัวเรือนกลุ่มจะมีผลต่อการพยากรณ์ลักษณะที่เป็นระบบการดูแลผู้สูงอายุได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ กล่าวคือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงประชากรในครัวเรือน เช่น การย้ายถิ่นเกิดขึ้น ผู้สูงอายุจะถูกจัดให้อยู่อาศัยกับคนอื่น หลาน และอยู่ตามลำพังมากที่สุด ขณะที่โอกาสของการอยู่อาศัยกับบุตรและธิดาจะลดลงตามลำดับปรากฏการณ์นี้พบได้ทั้งในครอบครัวฐานดี ปานกลาง และยากจน และพบได้ในทุกพื้นที่ ทั้งที่เป็นเขตเมือง เขตพื้นที่ปลูกข้าว เขตพื้นที่ปลูกพืชไร่ เขตพื้นที่สูง และเขตพื้นที่ผสมผสาน ดังนั้น จึงขอเสนอแนะว่าในการดูแลผู้สูงอายุควรส่งเสริมให้เป็นหน้าที่ของชุมชนและสังคมที่อยู่ในคุ่มและละแวกเดียวกันให้ช่วยกันดูแล ซึ่งจะเป็นการส่งเสริมคุณค่าผู้สูงอายุตามขนบธรรมเนียมและประเพณีของไทย ดังผลที่ได้จากการพยากรณ์ครั้งนี้

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ครัวเรือนกลุ่มเป็นลักษณะการตั้งบ้านเรือนที่ใกล้ชิดติดกัน ระยะห่างของบ้านเรือนแต่ละหลังจะประมาณ 5 ถึง 10 เมตร หรือ บางชุมชนอาจไกลกว่านั้น เช่น ประมาณ 10 ถึง 30 เมตร ผู้อยู่อาศัยในแต่ละครัวเรือนจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด ทั้งในด้านสายเลือด โดยการสมรส และการนับถือแบบญาติด้วยความรักและเคารพซึ่งกันและกัน จะพบมากในสังคมเกษตรกรรมในประเทศที่กำลังพัฒนาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มญาติในละตินอเมริกาหรือในแถบประเทศแอฟริกา ในสังคมเหล่านี้มักมีการตั้งบ้านเรือนแบบเป็นกลุ่ม (cluster) สมาชิกในพื้นที่ส่วนใหญ่ ได้แก่ บุตร หลาน หรือ บุคคลที่เคารพนับถือกัน (Arcury, and Julia, 1985) ศัพท์ทางสังคมวิทยาเรียกว่า multilocality หรือ compound family ความเป็นมาของครัวเรือนกลุ่มในประเทศไทยมีการอธิบายว่าเป็นภูมิปัญญาที่ตกทอดกันมาอย่างยาวนานในทุกภาค และเคยปรากฏในช่วงของการย้ายถิ่นเพื่อหาที่ทำกินใหม่ และเป็นการย้ายถิ่นระหว่างชนบทสู่ชนบท เป็นการเดินทางหาที่ดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การกสิกรรมทั้งในด้านการเพาะปลูกและการเลี้ยงสัตว์ กลุ่มคนที่อพยพไปด้วยกันมักนิยมตั้งบ้านเรือนใกล้กันเป็นกลุ่ม ซึ่งไม่เพียงแต่ได้ดูแลสารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน แต่ยังได้ช่วยกันสอดส่องโจรภัยที่อาจเกิดขึ้นได้ด้วย ตลอดจนถึงเกิดความอบอุ่นในครัวเรือนและชุมชน และมีความมั่นคงในด้านต่างๆ เช่น ความมั่นคงในด้านอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ที่สมาชิกผู้อยู่ใน “ครัวเรือนกลุ่ม” หรือ “บริเวณพื้นที่เดียวกัน” จะช่วยดูแลซึ่งกันและกันได้ (Boontawee, 1998)

ประเด็นสำคัญในสังคมไทยขณะนี้คือ การค้นหาแนวทางที่เป็นรูปธรรมและเหมาะสมในการดูแลผู้สูงอายุให้อยู่ในสังคมได้อย่างอบอุ่นและร่มเย็น หัวข้อที่เสวนาและถกเถียงกันเสมอเกี่ยวกับปัญหาผู้สูงอายุ คือ 1) การขาดแคลนรายได้ซึ่งเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ 2) การเข้าถึงบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขที่เน้นสิทธิประโยชน์และความเสมอภาค 3) การเจ็บป่วยเรื้อรังและการดูแลรักษา 4) สวัสดิการในการเดินทางและการสัญจร 5) สุขภาพทางจิตและการเจ็บป่วยเรื้อรังทางสมอง เช่น อัลไซเมอร์ ดีเมนเทีย 6) สุขภาพทางกาย เช่น การถดถอยในการทำกิจกรรมต่างๆ ได้ด้วยตนเอง เนื่องจากภาวะทุพพลภาพ เช่น อัมพฤกษ์ อัมพาต ฯลฯ

แนวทางการแก้ไขของภาครัฐที่ผ่านมาเน้นการใช้แนวทางกฎหมาย หรือ “แนวคิดนิติรัฐ” ที่ต้องออกกฎหมายหรือพระราชบัญญัติจึงจะจัดทำกิจกรรมหรือส่งจ่ายเงินเพื่อการจัดการได้ ไม่ว่าจะเป็นเงินช่วยแบบเลี้ยงชีพ การเปิดโอกาสให้มีการเดินทางสัญจรทางบก โดยรถโดยสาร ทางรถไฟ และทางเรือ โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย การได้รับสวัสดิการในการรักษาพยาบาลฟรี ฯลฯ (สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2550; สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, 2546) แต่ระบบดังกล่าวเหล่านี้ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าผู้สูงอายุได้รับการดูแลให้อบอุ่นทางจิตใจ หรือรู้สึกถึงการมีคุณค่า หรือสามารถเข้าถึงปัจจัย 4 ได้แก่ การได้รับสารอาหารครบทั้ง 5 หมู่ มีเครื่องนุ่งห่มที่สอดคล้องเหมาะสมตามการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล มีที่อยู่อาศัยที่มีลักษณะมั่นคงแข็งแรง ไม่ชำรุดหรือเป็นเพียงที่พักชั่วคราว ฯลฯ เนื่องจากสิ่งจำเป็นที่นอกเหนือจากที่กำหนดมักเป็นการจัดหา “อย่างไม่เป็นระบบ” ที่สามารถสืบค้นได้ในครอบครัว ที่เรียกว่า “ไม่เป็นระบบ” เพราะเป็นการจัดให้ ทำให้ มอบให้แก่ผู้สูงอายุเฉพาะในบางช่วงของเวลาหรือในบางขั้นตอนของกิจกรรมที่ถูกจัดตั้งขึ้นเฉพาะกิจ ไม่มีการกระทำอย่างต่อเนื่องที่เป็นลักษณะลูกโซ่ ที่เชื่อมโยงอย่างเป็นขั้นเป็นตอน สอดคล้องกันจนครบวงจร ดังนั้น จึงนำไปสู่การค้นหาวิธีการใดจะเป็น “ต้นแบบ” หรือ “ตัวแบบ” ที่เหมาะสมที่สุดที่สามารถนำมาใช้เพื่อดูแลผู้สูงอายุได้อย่างอบอุ่นที่สุด โดยใช้กรอบภายใต้ฐานคิดแบบประเพณี วัฒนธรรม และธรรมเนียมปฏิบัติแบบไทย ที่สามารถนำไปใช้ได้จริงและก่อผลไปสู่ความสุขของผู้สูงอายุได้อย่างแท้จริง

คำถามที่ต้องการหาคำตอบในบทความนี้คือ “ครัวเรือนกลุ่มในสังคมไทยจะสามารถดูแลผู้สูงอายุได้หรือไม่? และถ้าได้จะมีวิธีการอย่างไร? ระบบการดูแลผู้สูงอายุของครัวเรือนกลุ่มมีการเชื่อมโยงอย่างไรบ้าง ขั้นตอนในแต่ละช่วงจะเหมือนการเชื่อมโยงแบบห่วงโซ่หรือไม่? อย่างไร? ผู้วิจัยจึงเลือกทำการศึกษาระดับนี้ในพื้นที่เผ่ากระวังทางประชากรกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เพราะเป็นพื้นที่ที่มีจำนวนผู้สูงอายุในจำนวนที่มากพอสำหรับการวิจัย ขณะที่ลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์กายภาพจะมีความแตกต่างและหลากหลายทั้งในเขตเมือง เขตชนบทที่แบ่งเป็น เขตพืชไร่ เขตที่สูง เขตปลูกพืชแบบผสมผสานและเขตพื้นที่ปลูกข้าว ที่ชี้ให้เห็นว่าแต่ละพื้นที่มีลักษณะแตกต่างกันทั้งในด้านอาชีพ ลักษณะทางเศรษฐกิจ ครัวเรือน ตลอดจนการจัดสภาพการอยู่อาศัยของบุคคลทุกเพศทุกวัย และที่สำคัญคาดว่าจะมีระบบการดูแลผู้สูงอายุที่แตกต่างกันด้วย

ระบบการดูแลผู้สูงอายุมีการจัดหลักการไว้แตกต่างกันตามมิติของประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่น ในด้านการแพทย์จะตั้งเกณฑ์ไปในทาง การจัดให้มีแพทย์เฉพาะทาง และการดูแลด้วยบุคลากรเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น ที่ปรากฏในบ้านพักคนชรา ฯลฯ ตัวอย่างเช่น หากครอบครัวไม่สามารถดูแลได้จะส่งต่อบ้านพักคนชราดูแลแทน นั่นคือหากบุคคลหรือครัวเรือนไม่สามารถดูแลผู้สูงอายุได้เอง ก็จะส่งต่อให้ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นบุคคลอื่นหรือนิติบุคคลให้ดูแล (กองสวัสดิการสงเคราะห์, 2536) ดังนั้น การดูแลผู้สูงอายุจึงหมายถึงการดูแลผู้สูงอายุที่มีขั้นตอนห่วงโซ่อย่างต่อเนื่อง เช่น ในระบบมหภาคที่ได้มาจาก 1) กำหนดให้มีข้อกำหนด 2) จัดตั้งองค์กรเฉพาะด้าน 3) จัดอบรมบุคลากรเฉพาะทาง 4) จัดอบรมอาสาสมัครดูแลชุมชน 5) มีระบบส่งต่อจากอาสาสมัครดูแลสู่ญาติผู้สูงอายุ 6) ญาติผู้ใกล้ชิดผู้สูงอายุดูแลผู้สูงอายุ

งานวิจัยชิ้นนี้จะพิสูจน์ผลของการเปลี่ยนแปลงประชากรในครอบครัว คือ การย้ายถิ่นออกของสมาชิกคนล่าสุดในครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยทางสังคมในลักษณะจุลภาค และที่สำคัญคือเป็นขั้นตอนที่ใกล้ชิดกับลักษณะการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุมากที่สุด โดยเน้นที่ระบบครอบครัว หากไม่ทำการวิเคราะห์ในประเด็นดังกล่าวย่อมทำให้ขาดองค์ความรู้ในการนำไปใช้เพื่อส่งเสริมให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนได้ จึงมีวัตถุประสงค์การวิจัยที่จะวิเคราะห์ถึงลักษณะการเป็นครัวเรือนกลุ่มกับระบบการดูแลผู้สูงอายุในสังคม ในพื้นที่เผ่ากระวังทางประชากรกาญจนบุรี รายละเอียดลำดับต่อไปนี้จะบรรยายถึงแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวกับลักษณะของครัวเรือนและระบบดูแลผู้สูงอายุ

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับระบบการดูแลผู้สูงอายุ

การก่อตัวของแนวคิดทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุปรากฏขึ้นในฐานะที่เป็นบทบาทหนึ่งของสมาชิกครอบครัวว่า ทุกคนต้องทำหน้าที่ดูแลผู้สูงวัย โดยเฉพาะจารีตของสังคมได้วางรากฐานไว้แล้วว่า นับจากช่วงอายุใดร่างกายจะชราภาพอย่างไร เราจึงเรียกบุคคลนั้นว่า *ผู้สูงอายุ* เป็นการชี้ทางสังคมให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพตามวัย ดังนั้น หน้าที่และภาระที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การดูแลผู้สูงอายุของครอบครัวซึ่งไม่ได้บัญญัติไว้ในกฎหมาย หากแต่เป็นจารีตและธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันทุกชนชาติและสังคม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในสังคมไทยคือ ถือว่าเป็นการกตัญญูรู้คุณต่อผู้สูงอายุ โดยเฉพาะบิดามารดาหรือปู่ย่า ตายาย ซึ่งในบางพื้นที่การตั้งบ้านเรือนของบิดามารดาและบุตรหลานมักอยู่ใกล้ชิดติดกันเป็นกลุ่ม เช่น ในสังคมชนบทต่างๆ ในทุกภาคของประเทศไทย รวมทั้งสังคมของผู้มีฐานะมั่งคั่งในนครหลวงที่มีพื้นที่ดินกว้างขวางและมีรั้วรอบขอบชิด จะนิยมให้พื้นที่บุตรหลานตั้งบ้านเรือนใกล้

ในพื้นที่ละแวกเดียวกัน หรือภายในครอบครัวเดียวกัน ไม่เพียงได้อยู่ใกล้กับคนที่รักและห่วงใย แต่ยังมีผลในเชิงผลบวกทางด้านจิตใจและผลในทางการอบรมสั่งสอนต่างๆ ที่นำไปสู่ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครัวเรือนที่คล้ายความสัมพันธ์ของประชากรต่างวัยด้วย

การได้อยู่บ้านเรือนชิดติดกันระหว่างบุตรหลานและผู้สูงอายุไม่เพียงแต่จะได้ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ทั้งในแง่ศาสตร์และศิลป์ที่เป็นองค์ความรู้แบบเปิดเผย (explicit knowledge) และองค์ความรู้ซ่อนเร้น (tacit knowledge) จากประชากรรุ่นหนึ่งที่เรียกว่า “ผู้สูงอายุ” ไปสู่ประชากรอีกรุ่นหนึ่งที่เยาว์วัยกว่า เช่น “หลาน” ซึ่งช่วงวัยที่แตกต่างกันนี้จะนำไปสู่ความรัก ความเคารพนับถือที่ส่งผลไปสู่การถ่ายทอดความรู้สู่ผู้เยาว์กว่าอย่างละเอียดและประณีตเป็นการผสานสายสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติที่ใกล้ชิด ปฏิกริยาในการผูกพันระหว่างประชากรต่างวัยที่ได้อยู่ในกลุ่มครัวเรือนเดียวกัน ไม่เพียงแต่ทำให้ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรู้สึกอบอุ่นใจที่มีผู้ดูแลพุดคุยด้วย เช่น ผู้สูงอายุ แต่ยังส่งเสริมความคิดถึง ความกตัญญูรู้คุณแก่ประชากรในอีกรุ่นหนึ่ง เช่น วัยแรงงาน วัยหนุ่มสาว และวัยเด็ก (Kendig, Hashimoto and Coppard, 1992)

ดังนั้น ยุทธวิธีในการจัดสภาพการดูแลผู้สูงอายุ จึงถูกกำหนดโดยลักษณะของสังคมทั้งในระดับมหภาคที่เป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงด้านภูมิศาสตร์สังคม และระดับจุลภาคที่เป็นโครงสร้างภายในครัวเรือน และ/หรือครอบครัวนั้นๆ เช่น การมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนมากหรือน้อยเพียงใด การมีผู้ย้ายถิ่นหรือไม่ ฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างไร (Bilsborrow et. al 1987; Stark, 2003) โดยลักษณะการจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุจะนิยมพิจารณาจากการวิเคราะห์ว่าผู้สูงอายุนั้นอยู่กับใคร เช่น 1) ผู้สูงอายุที่อยู่กับบุตรธิดา 2) ผู้สูงอายุที่อยู่กับคู่สมรส 3) ผู้สูงอายุที่อยู่กับหลาน และ 4) ผู้สูงอายุที่อยู่กับคนอื่น (Chayovan, 1992)

อนึ่ง หากพิจารณาถึงระบบการจัดสภาพการอยู่อาศัยข้างต้น จะเห็นว่าสภาพการอยู่อาศัยแต่ละประเด็นจะแตกต่างกันในมิติของความสัมพันธ์โดยสายเลือด ความรักและความกตัญญูเป็นหลัก ตัวอย่างเช่น การอยู่กับบุตรธิดา ผู้เป็นทายาทโดยสายเลือดอย่างแท้จริงจะมีสายใยแห่งความผูกพันระหว่างบิดามารดาและบุตร ในลักษณะของบุพการีที่บุตรธิดาจะต้องดูแล (Schwimmer, 2003) ในขณะที่การอยู่กับคู่สมรสเป็นการอยู่ในฐานะของความรัก ความผูกพันที่มีต่อกันอย่างแข็งแกร่ง เป็นคู่ทุกข์คู่ยาก เสมอต้นเสมอปลายที่คอยช่วยให้คำปรึกษาและกันมาโดยตลอด เป็นหลักประกันความรักความมั่นคงดังคำพังเพยของไทยที่ว่า “อยู่ด้วยกันจนถือนิไทรยอดทองกระบองยอดเพชร” จะส่งผลทางจิตใจที่เป็นสุขเพราะมีผู้คอยเป็นคู่คิด คอยให้คำปรึกษาหารือเสมอสมวัย เพราะต่างก็เป็นผู้สูงอายุ (Somboonsithi, 1992) ขณะที่การอยู่อาศัยแบบที่สามเป็นการอยู่กับหลานผู้เป็นสายเลือดในลักษณะของทายาท เป็นบุตรของบุตรของผู้สูงอายุ มีความสัมพันธ์ในลักษณะปู่ ย่า ตา ยาย โดยมีความเกี่ยวพันในลักษณะประชากรต่างวัย กล่าวคือ วัยสูงอายุ วัยรุ่นหรือเยาวชนที่มีมุมมองในระบบความคิดที่แตกต่าง หรือวัยเด็ก วัยเตาะแตะ และวัยทารก ที่ให้ภาพของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพราะทั้งวัยสูงอายุ วัยรุ่น วัยเด็ก วัยเตาะแตะและวัยทารกต่างก็เป็นวัยที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นทั้งสิ้น (Siriboon, 1993, Wongsith, 1992) จึงกลายเป็นการจัดสภาพการอยู่อาศัยของบุคคลที่ต้องพึ่งพามานานอยู่ร่วมกัน

นอกจากนี้ ลักษณะการอยู่อาศัยในลำดับสุดท้ายคือ การอยู่อาศัยกับบุคคลอื่นๆ ที่อาจเป็นญาติที่นับถือตามพื้นถิ่นหรือบุตรหลานที่มีความเคารพนับถือตามสังคม ฯลฯ ความผูกพันหรือสายใยสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะเกิดจากความศรัทธาและเชื่อมั่นซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญกับการดูแลช่วยเหลือเท่าที่ทำได้เป็นอย่างดีที่สุด ถือว่าเป็นการสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีที่พึ่งพาและได้รับการดูแลอย่างอบอุ่น (Tomosugi, 1998) อนึ่ง แม้ว่าการดูแลผู้สูงอายุในรูปแบบต่างๆ อาจไม่ดีเท่ากับการที่บุตรและคู่สมรสดูแล เพราะระดับความห่างของสายสัมพันธ์อาจไม่ใกล้ชิดเท่ากับบุตรและคู่สมรสของผู้สูงอายุเอง แต่ความเชื่อมโยงจากสภาพการอยู่อาศัยจากแบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่งอาจเกิดขึ้นได้เมื่อบุคคลไม่สามารถดูแลผู้สูงอายุได้ด้วยตนเอง โดยถือว่าเป็นลูกโซ่เชื่อมโยงกันไปอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ หากบุตรหลานไม่สามารถดูแลได้ อาจจะทำให้อยู่ลำพังหรืออาจกำหนดให้เป็นหน้าที่ของหลานหรือคนอื่นๆ ที่อยู่ในลำดับความสำคัญถัดไปที่เชื่อว่าสามารถดูแลผู้สูงอายุได้

ระเบียบวิธีวิจัยและแหล่งที่มาของข้อมูล

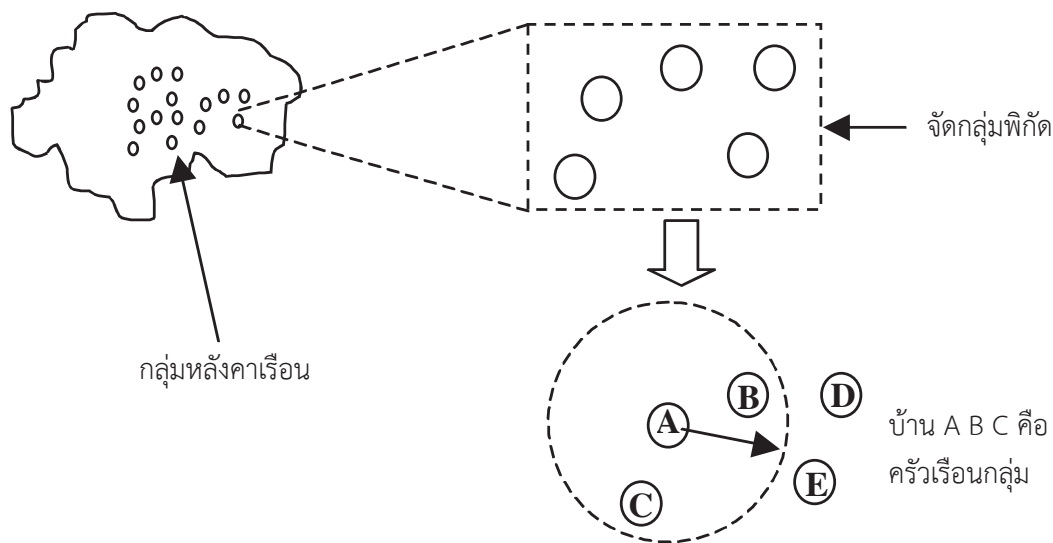
การตรวจสอบอิทธิพลของครัวเรือนกลุ่มที่มีต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุครั้งนี้ ใช้ข้อมูลในเชิงปริมาณของโครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล รอบการสำรวจปี พ.ศ. 2547 มีจำนวนตัวอย่างที่เป็นผู้สูงอายุทั้งสิ้น 4,105 คน เหตุผลสำคัญที่เลือกใช้ข้อมูลชุดนี้เพราะว่าได้ทำการสำรวจในพื้นที่ที่เป็นลักษณะของภูมิศาสตร์สังคมที่แตกต่างกันตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ ลักษณะของอาชีพ ตลอดจนลักษณะภูมิประเทศ คือ 1) เขตพื้นที่ปลูกข้าว 2) พื้นที่เขตเมือง 3) เขตพื้นที่พืชไร่ 4) เขตพื้นที่ผสมผสาน 5) เขตพื้นที่สูง มีจำนวนผู้สูงอายุจำแนกตามพื้นที่ต่างๆ เช่น เขตพื้นที่ปลูกข้าวจำนวน 793 คน พื้นที่เขตเมืองจำนวน 818 คน เขตพื้นที่พืชไร่จำนวน 663 คน เขตพื้นที่ผสมผสานจำนวน 885 คน และเขตพื้นที่สูงจำนวน 946 คน ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการกระจายของข้อมูลของผู้สูงอายุอยู่อาศัยตามแบบแผนการอยู่อาศัยต่างๆ ที่จำแนกตามลักษณะภูมิศาสตร์สังคมและการจัดสภาพการอยู่อาศัย สามารถจำแนกได้ดังนี้ 1) อาศัยอยู่กับบุตร 2) อาศัยอยู่กับคู่สมรส 3) อาศัยอยู่กับหลาน 4) อาศัยอยู่กับบุคคลอื่น ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การกระจายร้อยละของผู้สูงอายุตามลักษณะการอยู่อาศัยจำแนกตามพื้นที่ภูมิศาสตร์สังคม

ลักษณะการอยู่อาศัย ของผู้สูงอายุ	ลักษณะพื้นที่ตามสภาพภูมิศาสตร์สังคม					รวม
	เขตพื้นที่เมือง	เขตพื้นที่ปลูกข้าว	เขตพื้นที่พืชไร่	เขตพื้นที่สูง	เขตพื้นที่ผสม	
1) อยู่กับบุตร	447 (23.80)	407 (21.7)	257 (13.7)	370 (19.7)	397 (21.1)	1,878 (100.0)
2) อยู่กับคู่สมรส	158 (18.50)	158 (18.5)	177 (20.7)	188 (22.0)	173 (20.3)	854 (100.0)
3) อยู่กับหลาน	36 (14.06)	42 (16.4)	45 (17.6)	74 (28.9)	59 (23.1)	256 (100.0)
4) อยู่กับคนอื่น	177 (15.84)	186 (16.6)	184 (16.5)	314 (28.1)	256 (22.9)	1,117 (100.0)
รวม	818 (19.91)	793 (19.3)	663 (16.1)	946 (23.0)	885 (21.6)	4,105 (100.0)

อนึ่ง เนื่องจากฐานข้อมูลพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ได้รวบรวมข้อมูลพิกัดที่ตั้งของครัวเรือนในพื้นที่สำรวจข้อมูลไว้ทุกหลังคาเรือน ดังนั้น เพื่อเป็นการจัดข้อมูลทางด้านลักษณะครัวเรือนกลุ่ม (multilocality) การวิจัยครั้งนี้จึงได้ทำการวัดพิสัยความห่างของครัวเรือนแต่ละหลังและจัดเป็นกลุ่มตามรัศมี 150 เมตร หรือเส้นผ่าศูนย์กลาง 300 เมตร โดยมีข้อสมมติฐานในการวิจัยว่า หากในคัมหรือกลุ่มครัวเรือนนี้มีผู้สูงอายุอยู่อาศัย ผู้สูงอายุจะได้รับการดูแลจากคนอื่นๆ ในบริเวณคัมบ้านเดียวกันด้วย แผนภาพต่อไปนี้จะแสดงถึงการได้มาของข้อมูลพิกัดจุดที่ตั้งหลังคาเรือนต่างๆ ทุกหลังในพื้นที่สำรวจ ดังแสดงในรูปที่ 1

รูปที่ 1 ตัวอย่างการจัดการข้อมูลพิกัดในพื้นที่เฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี

อนึ่งเนื่องจากการวิเคราะห์ครั้งนี้ได้พิจารณาถึงผลของฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนที่มีต่อการจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุด้วย ดังนั้น จึงได้สร้างดัชนีแสดงฐานะทางเศรษฐกิจ (wealth index) ของครัวเรือน โดยใช้แนวคิดที่ว่า ฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเป็นผลรวมของรายได้และจำนวนทรัพย์สิน โดยในส่วนของทรัพย์สิน (asset) ใช้จำนวนหน่วยของการมีทรัพย์สินเหล่านั้นเท่านั้น ไม่ได้วัดที่มูลค่าของทรัพย์สิน หลังจากนั้นข้อมูลทั้งสองส่วนจะถูกนำมารวมกันและให้ค่าน้ำหนัก (weight) ด้วยโปรแกรมคำนวณทางสถิติแบบสำเร็จรูปที่ ภายใต้เงื่อนไขของ Principle Component Analysis (PCA) โดยการจำแนกครัวเรือนออกเป็น 5 กลุ่ม แต่ละกลุ่มมีจำนวนครัวเรือนร้อยละ 20 ของครัวเรือนทั้งหมด (quintile) หลังจากนั้นได้จัดแบ่งครัวเรือนทั้ง 5 กลุ่มใหม่ โดยจัดเป็นกลุ่มตามฐานะทางเศรษฐกิจเพียง 3 กลุ่ม ดังนี้ 1) ครัวเรือนฐานะยากจน (ค่า wealth index อยู่ระหว่าง ค่าต่ำที่สุด - 0.727906) 2) ครัวเรือนฐานะปานกลาง (ค่า wealth index อยู่ระหว่าง 0.727907 - 0.0911907) และ 3) ครัวเรือนฐานะรวย (ค่า wealth index อยู่ระหว่าง 0.0911908 - ค่าที่สูงที่สุด) โดยตัวแปรที่ใช้ในสมการพยากรณ์และนิยามศัพท์เพื่อการปฏิบัติการวิจัยได้ระบุไว้ดังตารางที่ 2 ต่อไปนี้

ตารางที่ 2 ตัวแปร นิยามศัพท์เพื่อปฏิบัติการวิจัยและระดับการวัดของข้อมูล

ตัวแปร	นิยามศัพท์เพื่อปฏิบัติการวิจัย	ระดับการวัดข้อมูล
ตัวแปรตาม		
ลักษณะการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ	ลักษณะการจัดสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุที่แบ่งตามการอยู่อาศัย 4 ลักษณะ คือ 1) อยู่กับบุตร 2) อยู่กับคู่สมรส 3) อยู่กับหลาน 4) อยู่กับคนอื่น	กลุ่ม
ตัวแปรอิสระ		
ลักษณะครัวเรือนกลุ่ม	จำนวนบ้านที่มีคนอยู่อาศัยในรัศมี 150 ม. หรือเส้นผ่าศูนย์กลาง 300 ม.	อัตราส่วน
จำนวนผู้ย้ายถิ่นออกจากครัวเรือน	จำนวนผู้ย้ายถิ่นออกจากครัวเรือน	อัตราส่วน
ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 15-24 ปี	ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 15-24 ปี	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 25-34 ปี	ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 25-34 ปี	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 35 ปีขึ้นไป	ลักษณะผู้ย้ายถิ่นอายุ 35 ปีขึ้นไป	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
เพศของผู้ย้ายถิ่น	เพศของผู้ย้ายถิ่น	กลุ่ม 1= ชาย, 0=หญิง
สถานภาพสมรสโสด	สถานภาพสมรสของผู้ย้ายถิ่นที่เป็นโสด	กลุ่ม 1= โสด, 0=อื่นๆ
สถานภาพสมรสที่แต่งงาน	สถานภาพสมรสของผู้ย้ายถิ่นที่แต่งงาน	กลุ่ม 1= แต่งงาน, 0=อื่นๆ
สถานภาพสมรสหม้าย/หย่า/แยก	สถานภาพสมรสของผู้ย้ายถิ่นที่เป็นหม้าย/หย่า/แยก	กลุ่ม 1= หม้าย/หย่า/แยก, 0=อื่นๆ
อายุผู้สูงอายุ 60-69 ปี	อายุผู้สูงอายุ 60-69 ปี	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
อายุผู้สูงอายุ 70-79 ปี	อายุผู้สูงอายุ 70-79 ปี	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
อายุผู้สูงอายุ 80 ปีขึ้นไป	อายุผู้สูงอายุ 80 ปีขึ้นไป	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
ฐานะทางเศรษฐกิจยากจน	ระดับฐานะทางเศรษฐกิจยากจน	กลุ่ม 1= จน, 0=ไม่ใช่
ฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง	ระดับฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง	กลุ่ม 1= ปานกลาง, 0=ไม่ใช่
ฐานะทางเศรษฐกิจรวย	ระดับฐานะทางเศรษฐกิจรวย	กลุ่ม 1= รวย, 0=ไม่ใช่
พื้นที่เขตเมือง	ที่อยู่อาศัยในพื้นที่เมือง	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
เขตพื้นที่ปลูกข้าว	ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ปลูกข้าว	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
เขตพื้นที่พืชไร่	ที่อยู่อาศัยในพื้นที่พืชไร่	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
เขตพื้นที่สูง	ที่อยู่อาศัยในพื้นที่สูง	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่
เขตพื้นที่ผสม	ที่อยู่อาศัยในพื้นที่ผสม	กลุ่ม 1= ใช่, 0=ไม่ใช่

เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ถึงผลของครัวเรือนกลุ่มกับระบบการดูแลผู้สูงอายุ ได้ทำการตรวจสอบลักษณะการกระจายของข้อมูลด้วยการพิจารณาถึงลักษณะการกระจายแนวโน้มเข้าสู่ส่วนกลาง โดยตรวจสอบจากค่ามัธยฐานเลขคณิตและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานดังปรากฏในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 ค่ามัชฌิมเลขคณิตและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของตัวแปรที่ใช้ในสมการพยากรณ์

ตัวแปร	ค่ามัชฌิม เลขคณิต	ค่าเบี่ยงเบน มาตรฐาน	จำนวน
ครัวเรือนกลุ่ม	2.05	0.68	4,108
จำนวนผู้ย้ายถิ่นออก	2.56	1.48	4,108
ผู้ย้ายถิ่นอายุ 15-24 ปี	0.39	0.49	4,108
ผู้ย้ายถิ่นอายุ 25-34 ปี	0.35	0.48	4,108
ผู้ย้ายถิ่นอายุ 35 ปีขึ้นไป	0.26	0.44	4,108
เพศของผู้ย้ายถิ่น	0.51	0.50	4,108
สถานภาพสมรสโสดของผู้ย้ายถิ่น	0.37	0.48	4,108
สถานภาพสมรสที่แต่งงานของผู้ย้ายถิ่น	0.55	0.50	4,108
สถานภาพสมรสหม้าย/หย่า/แยกของผู้ย้ายถิ่น	0.08	0.28	4,108
ผู้สูงอายุ 60-69 ปี	0.56	0.50	4,108
ผู้สูงอายุ 70-79 ปี	0.34	0.47	4,108
ผู้สูงอายุ 80 ปีขึ้นไป	0.10	0.31	4,108
ฐานะทางเศรษฐกิจยากจน	0.42	0.49	4,108
ฐานะทางเศรษฐกิจปานกลาง	0.39	0.49	4,108
ฐานะทางเศรษฐกิจรวย	0.20	0.40	4,108
พื้นที่เขตเมือง	0.20	0.40	4,108
เขตพื้นที่ปลูกข้าว	0.19	0.39	4,108
เขตพื้นที่พืชไร่	0.16	0.37	4,108
เขตพื้นที่สูง	0.23	0.42	4,108
เขตพื้นที่ผสม	0.22	0.41	4,108

ครัวเรือนกลุ่มกับระบบการดูแลผู้สูงอายุ

ดังที่เสนอไว้ข้างต้น ระบบการดูแลผู้สูงอายุในการวิเคราะห์ครั้งนี้วัดที่สภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุว่าสังคมที่มีหน่วยเล็กที่สุดในระดับจุลภาคจะจัดระบบการดูแลผู้สูงอายุอย่างไร เช่นจะให้อยู่กับใครเมื่อครัวเรือนมีการเปลี่ยนแปลงทางประชากรเกิดขึ้น มีความเกี่ยวข้องกันทางสายเลือด สายสัมพันธ์และความรักแ่กกันและกันมากน้อยเพียงใด กล่าวคือจะมีการเชื่อมต่อกันคล้ายลูกโซ่หรือไม่ เช่น หากบุตรไม่สามารถดูแลได้ ใครจะเป็นบุคคลที่จะดูแลถัดไป ซึ่งการพิจารณาจะวิเคราะห์จากการตรวจสอบผลที่ได้จากการพยากรณ์ และค่าโอกาสของความน่าจะเป็นที่ทำนายได้แล้วทำการพิสูจน์ผลสะท้อนการอยู่อาศัยในลักษณะของครัวเรือนกลุ่ม (multilocality) ที่มีการควบคุมตัวแปรการเปลี่ยนแปลงทางประชากรในครัวเรือนที่วัดจากจำนวนผู้ย้ายถิ่นทั้งหมดตลอดจนลักษณะของผู้ย้ายถิ่นคนสุดท้าย ซึ่งพิจารณาจาก อายุ เพศ และสถานภาพสมรส โดยนำรุ่นประชากรของผู้สูงอายุได้แก่ ผู้สูงอายุวัยต้นช่วงอายุ 60-69 ปี ผู้สูงอายุวัยกลางอายุระหว่าง 70-79 ปี และผู้สูงอายุที่วัยชราภาพที่มีอายุตั้งแต่ 80 ปีขึ้นไป พร้อมกับพิจารณาปัจจัยทางเศรษฐกิจของครัวเรือนและลักษณะทางภูมิศาสตร์สังคมของพื้นที่อยู่อาศัยที่เป็นบริบททางสังคมมาเป็นตัวควบคุมด้วย จากการวิเคราะห์พบว่า เมื่อกำหนดให้ทุกตัวแปรควบคุมเท่าเทียมกัน ลักษณะการอยู่อาศัยแบบครัวเรือนกลุ่มมีผลต่อสภาพการจัดที่อยู่อาศัยให้กับผู้สูงอายุอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 กล่าวคือ เมื่อจำนวนบ้านที่ใกล้เคียงกันในพื้นที่ของครัวเรือนกลุ่มเพิ่มขึ้น โอกาสที่ผู้สูงอายุจะถูกจัดให้อยู่อาศัยร่วมกับบุคคลอื่นจะมีมากขึ้นตามกันไป (ตารางที่ 4)

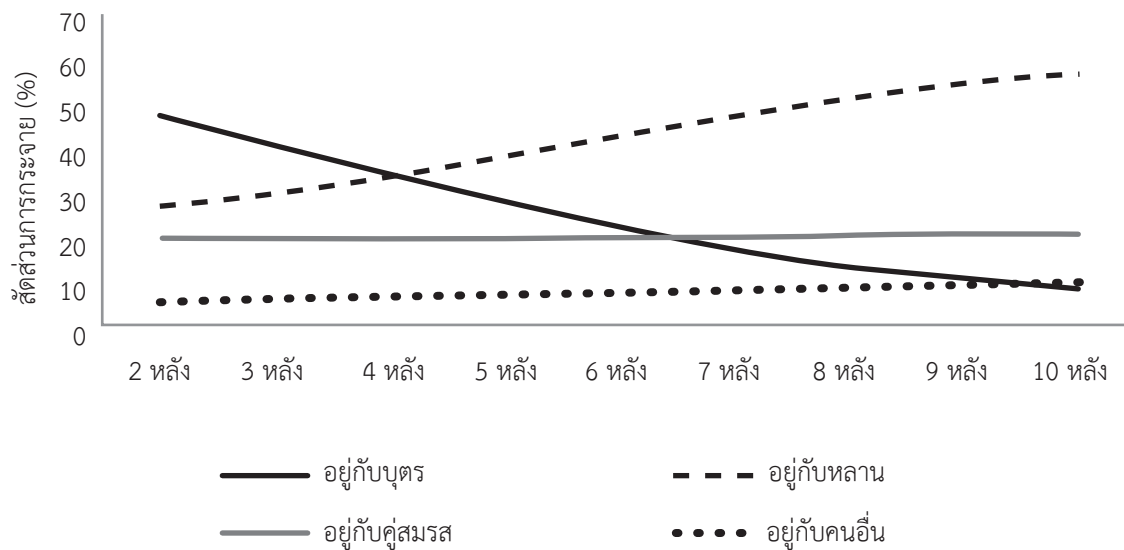
ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ โอกาสที่ผู้สูงอายุจะถูกจัดให้อยู่ร่วมกับหลานจะมีเพิ่มขึ้นด้วยที่น่าสนใจอย่างยิ่งคือโอกาสที่ผู้สูงอายุจะถูกจัดให้อยู่อาศัยภายใต้ความดูแลอย่างใกล้ชิดของบุตรธิดาอันเป็นสายเลือดโดยตรงของตนเองกลับลดลงมากดังที่ปรากฏในรูปที่ 2 ข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ลักษณะของครัวเรือนกลุ่มมีผลในทางบวกต่อการ “ฝากผี-ฝากไข้” ของผู้สูงอายุไว้กับครัวเรือนใกล้เคียง ที่อาจจะเป็นญาติหรือครัวเรือนที่เคารพนับถือในละแวกบ้านเดียวกัน (neighborhood) ปรากฏการณ์นี้วิเคราะห์ได้ว่า ความเข้มแข็งของคุ่มบ้าน การไว้วางใจซึ่งกันและกันมีผลต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุ กล่าวคือ สามารถมีระบบการดูแลผู้สูงอายุในชุมชนเป็นลักษณะคุ่มที่อยู่อาศัยได้เป็นอย่างดี เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางประชากรภายในครัวเรือน โดยเฉพาะที่เป็นการย้ายถิ่นออกของสมาชิกภายในครัวเรือนคนสุดท้ายที่เป็นสมาชิกหน่วยย่อยที่สุดของสังคม ผลการวิเคราะห์ทางสถิติเกี่ยวกับการจัดสภาพลักษณะการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุปรากฏดังตารางที่ 4 และดังกราฟเส้นที่แสดงถึงโอกาสของความน่าจะเป็นเมื่อจำนวนครัวเรือนในพื้นที่อยู่อาศัยบริเวณ “คุ่ม” เพิ่มขึ้นดังปรากฏในรูปที่ 2 ต่อไปนี้

ตารางที่ 4 ผลการวิเคราะห์ถดถอยพหุคูณแบบ Multinomial เพื่ออธิบายการเลือกวิธีการจัดการสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุ

ลักษณะ	อยู่กับคู่สมรส เทียบกับอยู่กับบุตร	อยู่กับหลาน เทียบกับอยู่กับบุตร	อยู่กับคนอื่น เทียบกับอยู่กับบุตร	อยู่กับหลาน เทียบกับอยู่กับคู่สมรส	อยู่กับคนอื่น เทียบกับอยู่กับคู่สมรส	อยู่กับคนอื่น เทียบกับอยู่กับหลาน
ลักษณะครัวเรือนกลุ่ม	0.210** (0.101)	0.274** (0.123)	0.296*** (0.093)	0.064 (0.102)	0.086 (0.062)	0.022 (0.091)
จำนวนผู้ย้ายถิ่นออก	-0.003 (0.030)	0.075 (0.045)	0.016 (0.028)	0.079 (0.050)	0.020 (0.033)	-0.059 (0.048)
ผู้ย้ายถิ่นอายุ 25-34 ปี	0.211* (0.109)	0.681*** (0.194)	0.257*** (0.102)	0.470** (0.204)	0.046 (0.120)	-0.424** (0.200)
ผู้ย้ายถิ่นอายุ 35 ปีขึ้นไป	0.135 (0.122)	0.856*** (0.204)	0.255** (0.113)	0.720*** (0.217)	0.120 (0.135)	-0.600*** (0.212)
ผู้ย้ายถิ่นเพศชาย	-0.056 (0.085)	-0.048 (0.137)	-0.059 (0.080)	0.008 (0.146)	-0.003 (0.094)	-0.011 (0.142)
ผู้ย้ายถิ่นที่แต่งงาน	0.018 (0.103)	0.636*** (0.192)	-0.042 (0.097)	0.618*** (0.202)	-0.060 (0.114)	-0.678*** (0.198)
ผู้ย้ายถิ่นหม้าย/หย่า/แยก	-0.222 (0.172)	0.475* (0.272)	-0.639*** (0.172)	0.697** (0.293)	-0.416** (0.203)	-1.114*** (0.292)
ผู้สูงอายุ 60-69 ปี	0.868*** (0.161)	0.574** (0.249)	0.363*** (0.132)	-0.294 (0.277)	-0.505*** (0.180)	-0.211 (0.260)
ผู้สูงอายุ 70-79 ปี	0.575*** (0.168)	0.319 (0.260)	0.099 (0.138)	-0.255 (0.290)	-0.476** (0.187)	-0.221 (0.272)
ฐานะทางเศรษฐกิจยากจน	0.071 (0.119)	-0.305* (0.180)	0.588*** (0.109)	-0.377** (0.191)	0.516*** (0.127)	0.893*** (0.185)
ฐานะทางเศรษฐกิจรวย	-0.302*** (0.114)	-0.643*** (0.177)	-0.657*** (0.113)	-0.342* (0.190)	-0.355** (0.132)	-0.0136 (0.189)
เขตพื้นที่ปลูกข้าว	0.041 (0.140)	0.105 (0.249)	-0.106 (0.136)	0.063 (0.265)	-0.147 (0.163)	-0.211 (0.262)
เขตพื้นที่พืชไร่	0.511*** (0.140)	0.591** (0.246)	0.227 (0.139)	0.080 (0.258)	-0.284* (0.159)	-0.364 (0.257)
เขตพื้นที่สูง	0.176 (0.139)	0.809*** (0.232)	0.202 (0.129)	0.632*** (0.247)	0.026 (0.155)	-0.606*** (0.242)
เขตพื้นที่ผสม	0.157 (0.133)	0.527** (0.228)	0.341*** (0.125)	0.371 (0.244)	0.184 (0.151)	-0.186 (0.239)
constant	-2.012*** (0.299)	-4.160*** (0.446)	-1.583*** (0.269)	-2.149*** (0.451)	0.429 (0.276)	2.578 (0.428)
N				4108		
df				45		
Model X2				414.47		
p value				0.000		

*** = $p < 0.001$ ** = $p < 0.01$ * = $p < 0.05$

รูปที่ 2 การผันแปรของลักษณะการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุตามลักษณะครัวเรือนกลุ่ม

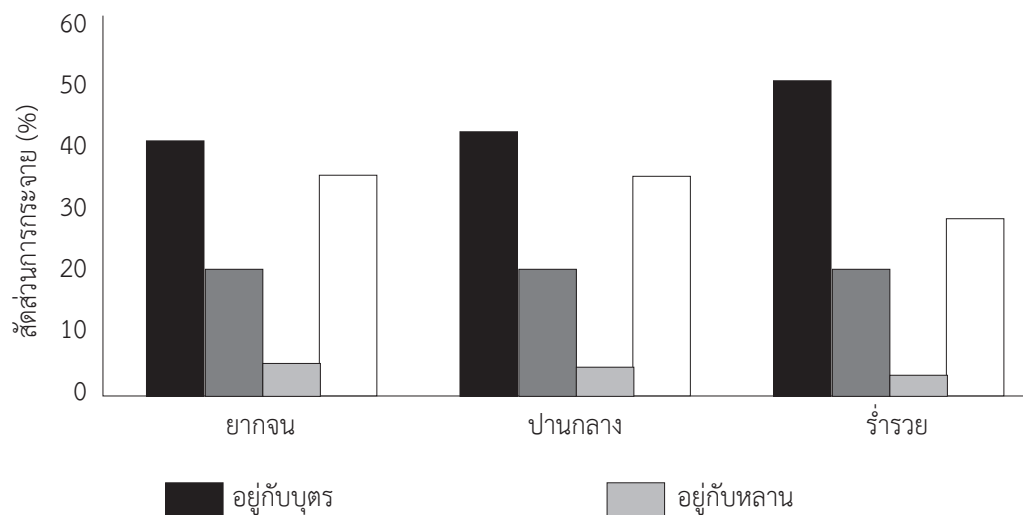

ฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว กับการจัดสภาพการดูแลผู้สูงอายุ

ประเด็นที่ถกเถียงในวงวิชาการเกี่ยวกับระบบการดูแลผู้สูงอายุมักจะกล่าวถึงความแตกต่างด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของครอบครัวที่ผู้สูงอายุอยู่อาศัย ตัวอย่างที่เห็นได้เสมอคือ มีการกล่าวว่า ผู้สูงอายุที่มั่งคั่ง ร่ำรวย หรือมีมรดกมาก จะได้รับการดูแลเอาใจใส่เป็นอย่างดีจากบุตรและธิดา คล้ายกับมีความคาดหวังในมรดกที่เป็นผลประโยชน์ตอบแทน ที่จะได้หรือหากพิจารณาในอีกมุมหนึ่งอาจจะได้ว่า ครอบครัวที่มั่งคั่งร่ำรวย ผู้ดูแลผู้สูงอายุมักจะเป็นบุตรหรือธิดาคล้ายกับมีความคาดหวังในมรดกที่เป็นผลประโยชน์ที่จะได้หรือพิจารณาในอีกมุมหนึ่งก็อาจจะได้ว่า ครอบครัวที่มั่งคั่งร่ำรวย ผู้ดูแลผู้สูงอายุมักจะเป็นบุตรหรือธิดาเนื่องจากเป็นผลสะท้อนจากการรู้คุณและกตัญญู (Mason, 1992) ดังนั้น เมื่อพิจารณาถึงระบบการดูแลผู้สูงอายุที่จำแนกตามการจัดสภาพการอยู่อาศัยและเน้นวิเคราะห์ผลสะท้อนจากฐานะความมั่งคั่งของครอบครัว เช่น ยากจน ปานกลาง รวย และกำหนดให้ทุกตัวแปรในสมการพยากรณ์เป็นตัวแปรควบคุม พบว่า ในครอบครัวที่มั่งคั่งผู้สูงอายุจะอยู่อาศัยกับบุตรธิดาของตนมากที่สุด และเช่นเดียวกันจะอยู่อาศัยกับบุคคลอื่นในลำดับต่อมา

ขณะที่หากพิจารณาถึงครอบครัวยากจน แม้จะพบว่าโอกาสที่ผู้สูงอายุจะอยู่กับหลานมากที่สุด แต่ก็พบว่าผู้สูงอายุจะอยู่อาศัยกับบุคคลอื่นๆ มากที่สุดด้วยเช่นกัน สิ่งที่พยากรณ์ได้นี้ชี้ให้เห็นว่า ในครอบครัวที่ยากจนระบบการดูแลผู้สูงอายุโดยบุตรและธิดายังคงมีอยู่ จึงสามารถยืนยันวิธีการดูแลผู้สูงอายุในลักษณะของสังคมไทยที่เป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วยบุตรธิดาอย่างแท้จริงได้ แต่ที่น่าสนใจ คือ หากบุตรและธิดาไม่สามารถดูแลได้ เขาทั้งหลายเหล่านั้นจะจัดให้เป็นการอยู่อาศัยกับคนอื่น ที่อยู่ในแนวของครัวเรือนกลุ่ม นั่นคือ ถือว่าเป็นลูกโซ่ของการส่งต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุจากผู้หนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่งหรือสังคม ดังผลการวิเคราะห์ที่ได้จากสมการพยากรณ์ที่แสดงในรูปที่ 3

รูปที่ 3 การจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุจำแนกตามดัชนีความมั่งคั่ง

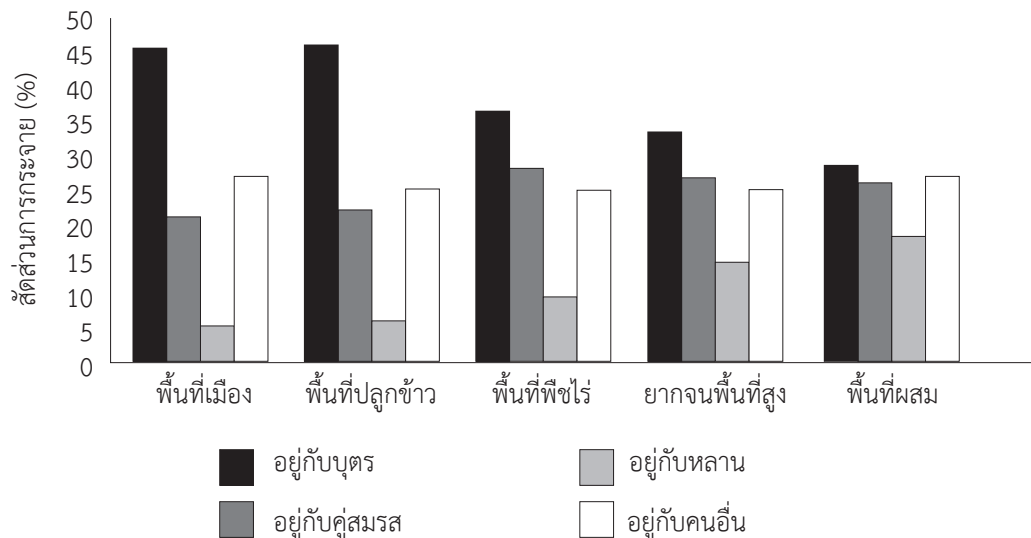

ลักษณะทางภูมิศาสตร์สังคม กับการจัดสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ

ในการพิสูจน์ว่าลักษณะทางกายภาพของภูมิศาสตร์สังคมที่เป็นปัจจัยทางบริบทสำคัญในการกำหนดลักษณะอาชีพที่มีผลทางตรงต่อเศรษฐกิจของครัวเรือน เมื่อจำแนกตามพื้นที่อยู่อาศัย เช่น เขตเมือง เขตพื้นที่ปลูกข้าว เขตพื้นที่พืชไร่ เขตพื้นที่สูง และเขตพื้นที่ผสมผสาน จะมีผลต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุที่วิเคราะห์จากสภาพการอยู่อาศัยหรือไม่? อย่างไร? นั้น ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า หากจัดลำดับให้พื้นที่อยู่อาศัยเป็นไปตามระดับของความเจริญ และความทันสมัยของพื้นที่ เช่น วางหลักไว้ว่าพื้นที่เขตเมืองจะมีความเจริญ ความทันสมัยและความรุ่งเรืองมากที่สุด ถัดมาคือ เขตพื้นที่ปลูกข้าว และถอยระดับความเจริญลงไปตามลำดับของเขตพื้นที่ กล่าวคือเขตพื้นที่ผสมผสานและเขตพื้นที่สูงจะมีระดับความเจริญ และความทันสมัย น้อยที่สุด จะพบว่า โอกาสที่ผู้สูงอายุจะอยู่อาศัยกับบุตรและธิดาจะมีสูงมากในพื้นที่เขตเมืองและเขตพื้นที่ปลูกข้าว หลังจากนั้นจะลดลงตามลำดับ

ปรากฏการณ์นี้ชี้ว่า เมื่อมีการย้ายถิ่นออกของสมาชิกในครัวเรือนคนล่าสุด จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประชากรในครอบครัวทันที นั่นคือ เมื่อนำตัวแปรอื่นๆ เช่น เขตพื้นที่พืชไร่ เขตพื้นที่สูง และเขตพื้นที่ผสมผสาน เข้าร่วมพิจารณา จะพบว่าโอกาสที่ผู้สูงอายุจะอยู่กับบุตรและธิดาจะลดลงอย่างชัดเจนดังรูปที่ 4 ที่ได้จากการพยากรณ์ ในทางตรงกันข้าม กลับพบว่าโอกาสที่ผู้สูงอายุจะอยู่กันตามลำพังกับคู่สมรส และอยู่กับหลาน ตลอดจนบุคคลอื่น จะเพิ่มมากขึ้น สิ่งที่ยากรณ์ได้นี้สามารถชี้ให้เห็นว่า เมื่อนำเขตพื้นที่อยู่อาศัยมาพิจารณาและเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงประชากรในครอบครัว อันมีลักษณะของผู้ย้ายถิ่นคนสุดท้ายเข้าร่วมพิจารณาด้วย พบว่าระบบการดูแลผู้สูงอายุจะเปลี่ยนจากอยู่กับบุตรและธิดาไปอยู่กันตามลำพังหรืออยู่กับหลานและบุคคลอื่นมากขึ้น เป็นการยืนยันว่าเมื่อนำลักษณะของครัวเรือนกลุ่มร่วมเป็นตัวแปรควบคุม จะพบปรากฏการณ์นี้อย่างชัดเจนเช่นกัน ดังนั้น จึงสามารถระบุได้ว่า ลักษณะของครัวเรือนกลุ่มมีผลต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุ

รูปที่ 4 การจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุจำแนกตามภูมิศาสตร์สังคม

สรุปและเสนอแนะ

ข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้สามารถระบุได้ว่า ลักษณะของครัวเรือนกลุ่มนี้มีผลต่อระบบการดูแลผู้สูงอายุที่พิจารณาจากลักษณะการจัดสภาพการอยู่อาศัยของผู้สูงอายุ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงประชากรในครอบครัวที่เป็นหน่วยทางสังคมระดับจุลภาคที่เล็กที่สุด กล่าวคือเมื่อมีการนำลักษณะของผู้ย้ายถิ่นออกจากครัวเรือนคนสุดท้ายเข้าร่วมพิจารณา พบว่า ลักษณะการจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุในครัวเรือนจะมีการเปลี่ยนไปสู่การอยู่กับคนอื่นที่ไม่ใช่บุตรธิดามากขึ้น เช่น อยู่กับผู้อื่นที่เป็นญาติพี่น้อง อยู่กับหลาน หรืออยู่ลำพังกับคู่สมรส นั่นคือ การมีครัวเรือนหลายๆ ครัวเรือนอยู่ใกล้ชิดติดกัน โดยอยู่ในลักษณะของครัวเรือนกลุ่มจะมีผลต่อการจัดสภาพที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุอย่างแท้จริง

ปรากฏการณ์นี้สามารถพบได้ทั้งในครอบครัวที่ฐานะดี และครอบครัวที่ยากจน และในทุกเขตพื้นที่อยู่อาศัย ดังที่ได้แสดงในสมการพยากรณ์ข้างต้น ซึ่งจะสามารถสรุปได้ว่า ครัวเรือนกลุ่มสามารถดูแลผู้สูงอายุแทนบุตรและธิดาได้ เมื่อมีการย้ายถิ่นเกิดขึ้นโดยมีวิธีการคือ มอบหมายวิธีการดูแลให้คนอื่น ๆ ในชุมชนที่อยู่ในคุ่มเป็นคนดูแลแทนเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงประชากรในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการย้ายถิ่นเกิดขึ้น โดยระบบดูแลผู้สูงอายุของครัวเรือนจะมีการเชื่อมโยงจากการจัดสภาพการอยู่อาศัยที่เริ่มต้นจากให้อยู่กับบุตรและธิดา หลังจากนั้นจึงเปลี่ยนเป็นอยู่กับคนอื่น อยู่กับหลานหรืออยู่กันเองตามลำพัง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความหนาแน่นของหลังคาเรือนที่อยู่ใกล้ชิดติดกัน โดยขั้นตอนแต่ละช่วงจะเหมือนการเชื่อมโยงกันแบบห่วงโซ่ คือ จากคนที่ใกล้ชิดที่สุดโดยสายเลือดและความผูกพันไปสู่บุคคลที่เป็นผู้เคารพนับถือคล้ายญาติพี่น้อง ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะว่าในการดูแลผู้สูงอายุควรเน้นไปที่การสร้างความสัมพันธ์ให้กับชุมชนที่ใกล้ชิดกับผู้สูงอายุมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มคุ่มบ้านที่ผู้สูงอายุอยู่อาศัยนั่นเอง

เอกสารอ้างอิง

- กองสวัสดิการสงเคราะห์ กรมประชาสงเคราะห์. 2536. *คู่มือการสงเคราะห์ผู้สูงอายุและคนไร้ที่พึ่ง*. กรุงเทพฯ, เอกสารทางวิชาการ ลำดับที่ 282 เล่มที่ 10/2536.
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. 2546. *พระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494*.
- สภานิติบัญญัติแห่งชาติ ราชกิจจานุเบกษา. 2550. *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550* มาตรา 53 และ 80(1).
- Arcury, T. and Julia, P. 1985. "Household Composition in Application Kentucky in 1900". *Journal of Family History*. 10 (2).
- Bilsborrow, R. et. Al. 1987. The Impact of Origin Community Characteristics on Rural-Urban Out Migration in Developing Countries. *Demography* 24 (2), 1987.
- Boontawee, K. 1998. *A child of the Northeast*. Translated by Susan Fulop Kepner. Duangkamol Press, Bangkok, Thailand.
- Chayovan, N. 1992. *Patronage family and life cycle of the elderly and children*. Institute of Population Studies, Chulalongkorn University (in Thai).
- Kendig, .L., Hashimoto,A., and Coppard, L.C. 1992. *Family support for the elderly: The international experience*. Oxford: Oxford University.
- Mason, K.O. 1992. Family change and support of the elderly in Asia: What do we know?. *Asia-Pacific Population Journal*, 7 (3). 13-31.
- Schwimmer, B. 2003. Kinship system in relation to the courtship and marriage ceremonies of Nigeria. Department of Anthropology, University of Manitoba.
- Siriboon, S. 1993.*Facts and attitude among younger generation Thais towards care and support of elderly*. Bangkok: Institute of Population Studies, Chulalongkorn University (in Thai)
- Somboonsithi, J. 1992. *The Relationship between Demographic Factors, Daily Life Activities and Satisfaction with Life among Aging*. Master Thesis, Section of Public Health Nursing, Faculty of Graduate Studies, Mahidol University.
- Stark, O. 2003. *Tales of Migration without Wage Differentials: Individual, Family and Community Contexts*. University of Vienna, Austria and University of Bonn, Germany. Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective, Johannesburg, South Africa, June 2003.
- Tomosugi, T. 1998. *The Land System in Central Thailand: A Methodological Inquiry Aimed at a Dynamic Grasp of Social Change in Thai Village*. npp. Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Wongsith M. 1992. *Attitude of Young People toward Family Values in Thai Society*. Institute of Population Studies, Chulalongkorn University.

8

การจัดการของรัฐต่อความต้องการ ของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

สุรีย์พร พันพื้ง

กมลพรรณ พันพื้ง

บทคัดย่อ

สถิติครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มสูงขึ้น และเป็นไปในทางเดียวกันกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก ภาวะการเกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวอาจเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงได้ยากในบางช่วงของชีวิตครอบครัว สภาพปัญหาที่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเผชิญมีความซับซ้อน โดยเฉพาะเมื่อมีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น ความยากจน ความเครียด การเลี้ยงดูบุตร ที่อยู่อาศัย สุขภาพ ทัศนคติที่เป็นอคติของสังคม การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เป็นการปรับตัวของรัฐในการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่เกิดขึ้น และสร้างสังคมที่มีความมั่นคงในอนาคต ระบบสวัสดิการทำหน้าที่ในการรองรับความต้องการครอบครัวในยามที่มีความยากลำบาก หรือประสบอุปสรรคในชีวิต เพื่อให้สามารถ “ตั้งหลัก” และมีการจัดการกับชีวิตที่เปลี่ยนไปได้ดีขึ้น สิ่งที่รัฐบาลในประเทศต่างๆ ในการศึกษานี้ดำเนินการคือ การให้สมาชิกครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีงานทำ มีรายได้มากขึ้น รวมทั้งจัดบริการและช่วยเหลือในการเลี้ยงดูเด็ก เพื่อสนับสนุนให้ผู้เป็นบิดา มารดา สามารถออกมาทำงานนอกบ้านได้มากขึ้น นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาบริการสวัสดิการทางสังคมในด้านต่างๆ ได้แก่ สวัสดิการครอบครัว สวัสดิการเด็ก สวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ สวัสดิการด้านการจ้างงาน มาตรการด้านแรงงาน และมาตรการทางภาษี ถูกนำมาใช้ประกอบร่วมกับนโยบายด้านสวัสดิการสังคม สำหรับประเทศไทยการจัดสวัสดิการสังคมของรัฐยังตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้ไม่สมบูรณ์ รวมทั้งรัฐเองก็ไม่ได้ให้ความสำคัญในเชิงนโยบายอย่างชัดเจน

บทนำ

ปรากฏการณ์เกี่ยวกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวถูกนำเสนอเพื่อสร้างการรับรู้ในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในช่วง 4-5 ปี ที่ผ่านมานี้ เนื่องจากตระหนักถึงแนวโน้มที่จะมีครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมากขึ้น ตลอดจนการเผชิญความยากลำบากของสมาชิกในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจำนวนมาก ซึ่งแฝงเร้นอยู่ในสังคมแต่ถูกละเลยจากระบบบริการของรัฐ ชุดของกิจกรรมการรณรงค์ การรวมกลุ่มเป็นกลุ่มช่วยเหลือกันเองของพ่อแม่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การศึกษาวิจัย ตลอดจนการสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีความต้องการ เกิดขึ้นจากการริเริ่มร่วมกันของกลุ่มคนจำนวน

ขอขอบคุณมูลนิธิเครือข่ายครอบครัว ที่ให้ทุนสนับสนุนงานวิจัยชิ้นนี้ และสำหรับความมุ่งมั่นให้สังคมเกิดความตระหนักเข้าใจประเด็นเกี่ยวกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว รวมทั้งอนุญาตให้เผยแพร่งานวิจัยอย่างกว้างขวาง

ไม่มากนักในองค์กรพัฒนาเอกชน สมาชิกของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว และหน่วยงานภาครัฐบางหน่วยที่ทำงานโดยตรงด้านการบำบัดและส่งเสริมพัฒนาการของเด็กและครอบครัว ซึ่งรับทราบถึงสถานการณ์จำเป็น และมุ่งที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่สาธารณะ ค้นหาความรู้ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสร้างความรู้ตระหนักและเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายของรัฐ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว รวมทั้งบทบาทของรัฐที่เข้ามามีการจัดการกับความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในต่างประเทศและประเทศไทย โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ความรู้จากงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในต่างประเทศ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และเกาหลี รวมทั้งประสบการณ์การจัดสวัสดิการสังคมในประเทศไทย บทความนี้ใช้ข้อมูลส่วนใหญ่จากการทบทวนความรู้ สถานการณ์ และการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (กมลพรรณ พันพึ้ง และคณะ, 2550)

นิยามครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

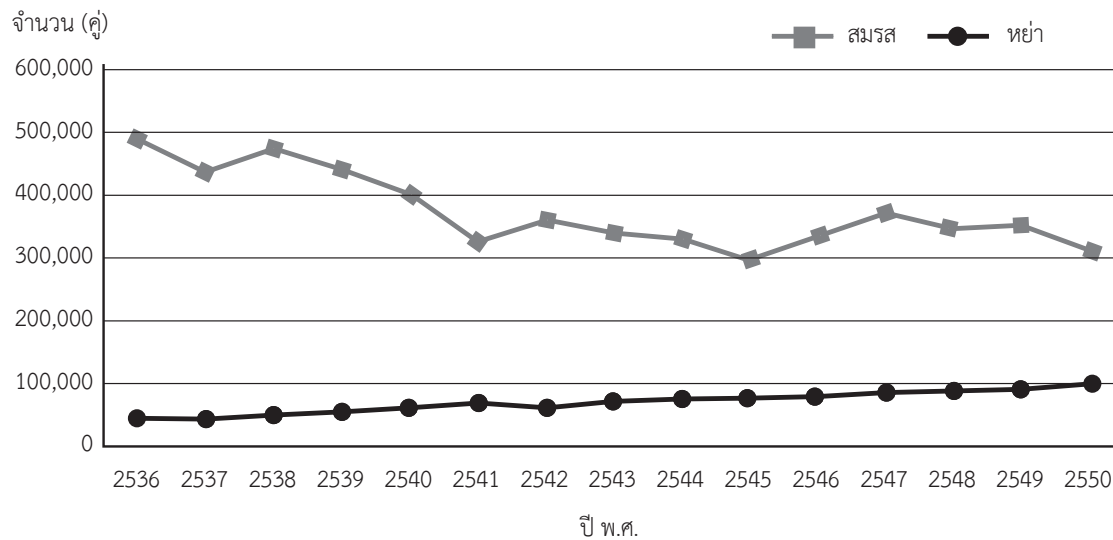
ในการศึกษาครั้งนี้ ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่สมาชิกหลัก คือ มารดาหรือบิดา และบุตร เนื่องจากคู่สมรสหย่าร้าง เสียชีวิต ละทิ้ง แยกทาง การเป็นมารดาหรือบิดานอกสมรส โดยครอบครัวมารดาหรือบิดาคนเดียวอาจอาศัยอยู่แยกต่างหากหรืออยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นลักษณะครัวเรือนขยายได้ แต่ไม่มีการอยู่กินฉันสามีภรรยา หรือฐานะคู่รักของหญิงหรือชายระหว่างผู้เป็นมารดาและบิดา ส่วนบุตรในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ลูกที่มีอายุไม่เกิน 20 ปี ยกเว้น หรืออายุไม่เกิน 25 ปี หากกำลังศึกษาอยู่ในระดับอุดมศึกษา

แนวโน้มที่เพิ่มขึ้นของจำนวนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

รายงานสถิติทั้งในต่างประเทศและประเทศไทยชี้ชัดว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนขึ้นเมื่อคำนวณร้อยละของครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวจากจำนวนครอบครัวที่มีเด็ก พบว่าใน พ.ศ. 2533 สหรัฐอเมริกา มีครัวเรือนเลี้ยงเดี่ยวร้อยละ 24 และเพิ่มเป็นร้อยละ 27 ใน พ.ศ. 2544 เช่นเดียวกับสวีเดน ที่เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 15 เป็นร้อยละ 23 ระหว่าง พ.ศ. 2533 - 2543 ในเยอรมันเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 15 เป็นร้อยละ 21 ระหว่าง พ.ศ. 2534 - 2543 ในอังกฤษเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 19 เป็นร้อยละ 21 ระหว่าง พ.ศ. 2534 - 2544 ในฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 12 เป็นร้อยละ 17 ระหว่าง พ.ศ. 2533 - 2543 ในญี่ปุ่นเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 7 เป็นร้อยละ 8 ระหว่าง พ.ศ. 2533 - 2543 (Martin and Kats, 2003)

ในประเทศไทยยังไม่มี การสำรวจข้อมูลครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวทั่วประเทศโดยตรง แต่มีข้อมูลจากการศึกษาที่บ่งบอกถึงแนวโน้มการเพิ่มขึ้น กล่าวคือ การหย่าร้างเป็นสาเหตุหนึ่งของการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีจำนวนมากขึ้น ข้อมูลจากกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ระหว่าง พ.ศ. 2536 ถึง 2550 แสดงให้เห็นว่า จำนวนคู่ที่มาจดทะเบียนสมรสมีแนวโน้มลดลง คือ ประมาณเกือบห้าแสนคู่ในปี พ.ศ. 2536 เหลือประมาณสามแสนคู่ใน พ.ศ. 2550 แต่จำนวนคู่ที่มาจากจดทะเบียนหย่าในแต่ละปีมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่า คือ ประมาณเกือบห้าหมื่นคู่ใน พ.ศ. 2536 เพิ่มขึ้นเป็นหนึ่งแสนคู่ใน พ.ศ. 2550 ดังในรูปที่ 1

รูปที่ 1 จำนวนการจดทะเบียนสมรส และการจดทะเบียนหย่า ระหว่าง พ.ศ. 2536-2550

ที่มา : กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย, 2551.

นอกจากนี้ ในปี 2549 สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรายงานว่า การแยกกันอยู่ของคู่สามีภรรยาโดยไม่ได้จดทะเบียนหย่าคิดเป็นประมาณ 21.8 คน ต่อประชากรที่เคยสมรส 100 คน (มติชนรายวัน, 3 กรกฎาคม 2550) และคาดว่าอัตราการหย่าร้างจะเพิ่มมากขึ้นกว่านี้ คือ จะมีการหย่าร้าง 1 คู่ ในทุกๆ 5 คู่ และในจำนวนนี้ร้อยละ 80 ของเด็กกลายเป็นภาระให้กับฝ่ายหญิงเลี้ยงดูตามลำพัง (มติชนรายวัน 22 มกราคม 2549) ในงานสัมมนาวิชาการ “การเสริมพลังและสร้างเครือข่ายครอบครัวไทย” จัดโดย กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิสร้างสรรค์สถาบันครอบครัว เมื่อ พ.ศ. 2549 มีการกล่าวถึงข้อมูลสถานการณ์ครอบครัวไทยว่า ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น อันเกิดจากการสิ้นสุดของชีวิตคู่ 4 รูปแบบ คือ การละทิ้ง การแยกทาง การหย่าร้าง และการเสียชีวิตของคู่สมรส ซึ่งมีจำนวนประมาณ 1.3 ล้านครอบครัว นอกจากนี้ มีจำนวนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่เกิดขึ้นจากการประสพภัยธรรมชาติ (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2548) และสถานการณ์ความไม่สงบในพื้นที่ 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้ด้วย (มติชนรายวัน, 13 กันยายน 2549)

สภาพปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

จากรายงานวิจัยที่มีการทำขึ้นในประเทศไทยและต่างประเทศ พบว่า การเกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีที่มาจากหลายสาเหตุ เช่น การสูญเสียคู่สมรส (คู่สมรสเสียชีวิต หย่าร้าง แยกทางกัน หรือคู่สมรสสูญหาย) การรับเด็กอื่นมาเลี้ยง การเลี้ยงบุตรที่เกิดจากการใช้เทคโนโลยีเพื่อให้กำเนิด การเลี้ยงบุตรของมารดานอกสมรสหรือจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ และสาเหตุอื่นๆ เช่น หนีจากคู่สมรสเนื่องจากความรุนแรงในครอบครัว แม้เป็นภรรยาบ่อย (Rowlingson and McKay, 2002; นิตา ชูโต และคณะ, 2545)

ผลกระทบต่อผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวอาจมีลักษณะหลากหลาย และเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในประเทศไทยลักษณะของปัญหาก็มีความคล้ายคลึงกับในต่างประเทศ โดยสรุปปัญหาและความต้องการในด้านต่างๆ ได้ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ เมื่อครอบครัวมีผู้หาเลี้ยงครอบครัวหลักเพียงคนเดียวปัญหาที่ตามมาคือ ความยากจนของครอบครัวและความยากจนของเด็ก ฐานะทางเศรษฐกิจมีผลกระทบมากต่อโอกาสในการศึกษาของบุตร นอกจากนี้รายงานการวิจัยในสหรัฐอเมริกาพบว่า เด็กที่มีความพิการอาศัยอยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีจำนวนมากกว่าเด็กที่ไม่มีความพิการ คือร้อยละ 24 และร้อยละ 17 ตามลำดับ (Cohen and Petrescu-Prahova, 2006) ซึ่งสิ่งนี้ทำให้เห็นแนวโน้มของครอบครัวที่อาจต้องมียกจ่ายมากขึ้น และต้องการความรู้ที่ซับซ้อนขึ้นสำหรับการเลี้ยงดูบุตรหลายครอบครัวแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจด้วยการแต่งงานใหม่ แต่หากไม่มีการพิจารณาอย่างรอบคอบการแต่งงานใหม่ก็อาจนำไปสู่การเกิดปัญหาใหม่ได้

2. ด้านจิตใจ ความเครียดของสมาชิกครอบครัวเกิดขึ้นในช่วงเวลาวิกฤตและช่วงการปรับตัว ได้แก่ ความเครียดของมารดาเมื่อต้องเลี้ยงดูบุตรและทำงานนอกบ้านพร้อมกัน ผลกระทบด้านจิตใจและพฤติกรรมของผู้ชายผู้เป็นบิดาเมื่อต้องกลายมาเป็นผู้เลี้ยงดูบุตรเป็นหลัก ผลกระทบด้านจิตใจของบิดามารดาในการพยายามแก้ไขความขัดแย้ง ผลกระทบด้านจิตใจของเด็กในครอบครัวที่บิดามารดามีความขัดแย้ง

3. ด้านสังคมและสุขภาพ ประกอบด้วยด้านต่างๆ เช่น การเลี้ยงดูบุตร ปัญหาที่พบส่วนมากคือ พัฒนาการและพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ของเด็ก เด็กขาดตัวแบบบทบาทเพศชาย ความสัมพันธ์ของบิดามารดาและเด็กในการเริ่มสร้างชีวิตครอบครัวใหม่ (ณัฐธิดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, 2548) ด้านที่อยู่อาศัย ในกรณีชีวิตคู่สิ้นสุดลง ครอบครัวที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในครอบครัวขยายหรือในท้องถิ่นใกล้เคียงกับเครือญาติจะประสบปัญหาการไม่มีที่อยู่อาศัย แต่โดยทั่วไปการแก้ปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย คือ การย้ายกลับไปอยู่กับครอบครัวเดิมของตนซึ่งมีบิดา มารดา หรือญาติ ซึ่งจะช่วยลดภาระด้านเศรษฐกิจและมีผู้ช่วยเลี้ยงดูบุตร (กุสุมา พลแก้ว, 2544)

ปัญหาสุขภาพ ของผู้เป็นบิดาหรือมารดาในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มักพบ คือ ภาวะสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ไม่ดีอันเนื่องมาจากภาวะความเครียดจากวิกฤตที่เผชิญ ปัญหาด้านอารมณ์จิตใจบางอย่างยังคงค้างอยู่ในระยะยาว เช่น ความกังวลว่าลูกจะมีปัญหา ปมด้อยและถูกล้อเลียนว่าเป็นลูกไม่มีพ่อ (พิมพ์รพีพร สุทธราชุน, 2549) ปัญหาความเหงาและต้องการมีคู่ และกรณีแม่เลี้ยงเดี่ยวที่เผชิญกับการใช้ความรุนแรงในครอบครัวระหว่างใช้ชีวิตคู่ บางรายแม้จะพ้นจากสภาวะนั้นออกมาแล้วยังคงมีปัญหาด้านสุขภาพจิตอยู่ (ณัฐธิดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, อ้างแล้ว)

4. ด้านวัฒนธรรม ผู้หญิงต้องเผชิญกับอคติจากคนในสังคมที่มีความเชื่อว่าผู้หญิงหม้าย/หย่าร้างเป็นผู้มีมลทินจากการหย่าร้างเพราะประพฤติน่าตำหนิ บุตรจะเป็นเด็กที่มีปัญหา และได้รับการตีตรา (กุสุมา พลแก้ว, 2544) สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงเกิดความรู้สึกไม่เชื่อมั่น และต้องการสร้างพลังความคิดเพื่อก้าวข้ามให้พ้นไปได้ในช่วงการปรับตัว

การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในต่างประเทศ

รัฐบาลในต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น และเกาหลีใต้ ได้จัดระบบสวัสดิการสังคมเพื่อตอบสนองกับความต้องการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว โดยมีลักษณะการจัดสวัสดิการสังคมที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน คือ การจัดสิทธิประโยชน์สำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวใน 3 ลักษณะ คือ สิทธิประโยชน์ที่ต้องมีการจ่ายเงินสมทบ (Contributory benefits or social insurance) สิทธิประโยชน์ที่ต้องผ่านการทดสอบ (Mean-tested

benefits) และสิทธิประโยชน์ให้แก่ผู้ที่มีความต้องการเฉพาะ โดยไม่ต้องมีการทดสอบหรือวัดคุณสมบัติใดๆ (Categorical or contingent benefits) การจัดบริการสวัสดิการสังคมที่ระบุเฉพาะสำหรับกลุ่มผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีอยู่ในหมวดสวัสดิการ 4 หมวด (กมลพรรณ พันพืง และคณะ, อ้างแล้ว) ได้แก่

1. สวัสดิการครอบครัว – สวัสดิการเด็ก (Family benefits – Child benefits) ซึ่งครอบคลุมบริการในด้านต่อไปนี้

- บริการด้านส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัว เช่น การให้คำปรึกษาครอบครัว (Family counseling) การไกล่เกลี่ย (Mediation service) การให้คำปรึกษาเด็ก (Child counseling) การให้คำปรึกษาแก่ผู้เป็นบิดา
- ที่อยู่อาศัยสำหรับผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว
- บริการดูแลเด็กรูปแบบต่างๆ เช่น ศูนย์รับเลี้ยงเด็กเล็ก ศูนย์ดูแลเด็กตอนกลางวัน บริการดูแลเด็กที่บ้าน ศูนย์บริการเลี้ยงดูเด็กตอนกลางวันในวันหยุด (Holiday Child Day Care Center) โปรแกรม Sure Start ของอังกฤษและโปรแกรม Head Start ของสหรัฐอเมริกา มุ่งพัฒนาเด็กด้อยโอกาสในวัย 3-5 ปี ให้มีพัฒนาการที่ดี การจัดห้องเรียนสำหรับบิดามารดาเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็ก การให้บิดามารดาเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการเลี้ยงดูเด็กหรือกิจกรรมในชุมชนเพื่อสร้างเครือข่ายการสนับสนุนทางสังคมในชุมชน
- ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูและการศึกษาสำหรับบุตร
- ค่าใช้จ่ายในครัวเรือน สิทธิประโยชน์ด้านภาษีสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น Parenting Payment, Family Tax Benefit Part B ของออสเตรเลีย
- บริการดำเนินการในด้านกฎหมายสำหรับครอบครัว
- บริการช่วยเหลือสำหรับผู้ที่มีประสบการณ์รุนแรงในครอบครัว
- ข้อมูลข่าวสาร การให้ความรู้เกี่ยวกับกฎหมายครอบครัว เช่น กฎหมายเกี่ยวกับการหย่า การรับบุตรบุญธรรม เป็นต้น
- ค่าเลี้ยงดูบุตรจากบิดาหรือมารดาที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับบุตร (Child maintenance หรือเรียก Child Support Payment ของอังกฤษ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น)

2. สวัสดิการสำหรับผู้สูญเสีย (Survivor benefits)

- เงินประกันสำหรับผู้หย่าร้าง
- เงินสำหรับผู้สูญเสียชีวิต

3. สวัสดิการด้านการจ้างงาน (Employment benefits)

- โปรแกรมการฝึกอาชีพและจัดหางานสำหรับผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

4.สวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีรายได้น้อย

- กองทุนสวัสดิการสำหรับมารดาคนเดียว (Single-Mother Family Welfare Fund – ญี่ปุ่น)
- โปรแกรมสงเคราะห์ทางการเงินแก่ครอบครัวยากลำบากเป็นการชั่วคราว (Temporary Assistance for Needy Families - สหรัฐอเมริกา)

นอกจากนี้ ผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวสามารถรับสิทธิประโยชน์อื่นๆ ในหมวดสวัสดิการครอบครัวสวัสดิการเด็ก และสวัสดิการด้านการจ้างงานได้อีก แม้ไม่ได้ระบุว่าจัดให้ผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวโดยเฉพาะก็ตาม เนื่องจากบริการถูกจัดไว้สำหรับประชาชนทุกคนที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ เช่น บริการเลี้ยงดูเด็ก การลาคลอด การลาเพื่อดูแลครอบครัว และการจ่ายเงินค่าจ้างระหว่างการลา เงินสนับสนุนสำหรับผู้กำลังหางาน โปรแกรมอาหารเสริมพิเศษสำหรับสตรีมีครรภ์ เด็ก และทารก การจัดหลักสูตรเกี่ยวกับความรู้เรื่องครอบครัว เป็นต้น

มาตรการด้านแรงงาน ถูกนำมาใช้ประกอบร่วมกับนโยบายด้านสวัสดิการสังคม เพื่อส่งเสริมให้เกิดผลดีเกี่ยวกับการจ้างงานของบิดามารดาในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว สถานประกอบการมีการจัดการทำงานที่เอื้อประโยชน์ต่อครอบครัว ซึ่งส่งเสริมให้สมาชิกในครอบครัวสามารถดูแลกันได้ และสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีมาตรการ เช่น เวลาทำงานที่ยืดหยุ่น พนักงานมีช่วงเวลาเข้า-ออกที่ต่างกัน การจำกัดชั่วโมงทำงาน การที่บิดามารดา สามารถลาคลอดหรือลาเพื่อดูแลครอบครัว การมีความมั่นคงในงานให้แก่ลูกจ้างชั่วคราวที่ทำงานบางเวลา

มาตรการทางภาษี ภาษีเงินได้รูปแบบต่างๆ ถูกนำมาใช้เพื่อเป็นแรงจูงใจให้บุคคลเข้าทำงาน และช่วยเหลือค่าใช้จ่ายในครอบครัว เช่น การดูแลเด็ก โดยนำไปหักลดหย่อนภาษี หรือชดเชยค่าใช้จ่ายในรูปแบบที่เป็นเครดิตภาษีที่สามารถนำไปขอคืนเป็นตัวเงินได้

ข้อพิจารณาจากการจัดนโยบายสวัสดิการสังคม

แม้รัฐจัดให้มีบริการสวัสดิการให้โดยตรงกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว แต่ไม่ได้หมายความว่าจะสามารถรองรับกับความต้องการได้เต็มที่ การนำนโยบายมาปฏิบัติยังพบว่ามีปัญหา เช่นในประเทศออสเตรเลียพบว่าส่วนใหญ่สถานประกอบการที่มีมาตรการเอื้อประโยชน์ต่อครอบครัวจะเป็นสถานประกอบการขนาดใหญ่และมีชื่อเสียง ผู้ที่ได้รับประโยชน์จะเป็นครอบครัวที่มีการศึกษาดี เป็นแรงงานที่มีทักษะสูง ดังนั้นปัญหาจึงอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรผู้ที่อยู่ในแรงงานส่วนใหญ่จะได้รับประโยชน์จากมาตรการทำงานที่สนับสนุนครอบครัวได้ ในสถานประกอบการขนาดเล็ก-ขนาดกลาง ลูกจ้างบางคนไม่กล้าที่จะลาหยุดเพื่อดูแลครอบครัวครบตามกำหนดของกฎหมายเนื่องจากเคยมีเหตุการณ์ที่นายจ้างแสดงว่าไม่พึงพอใจ โดยเฉพาะหากนายจ้างต้องจ่ายเงินสวัสดิการในขณะที่ลาหยุดด้วย (McInnes, 2002)

แม้หลายประเทศจะเห็นว่าปัญหาเศรษฐกิจเป็นเรื่องใหญ่ของปัญหาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว แต่จากผลการวิจัยอาจบอกเป็นนัยได้ว่าการแก้ปัญหาที่มุ่งแต่ด้านเศรษฐกิจนั้นไม่เพียงพอ ควรต้องให้ความสนใจกับมิติด้านสังคมและวัฒนธรรม จากการศึกษาบิดามารดาในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว 8 ประเทศ คือ อังกฤษ ออสเตรเลีย สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ไอร์แลนด์ เยอรมันนี ฝรั่งเศส และสวีเดน พบว่าท่ามกลางการจัดระบบสวัสดิการสังคมของรัฐที่มุ่งใจและเอื้อต่อการให้

มารดาออกมาทำงานนอกบ้าน แต่ความรู้หรือสำนึกภายในของมารดาเลี้ยงเดี่ยวยังคงมีความยึดเหนี่ยวกับค่านิยมดั้งเดิมของหน้าที่การดูแลงานในบ้าน ซึ่งทำให้ผู้หญิงเกิดความรู้สึกขัดแย้งทางบทบาทระหว่างการเป็นมารดาอยู่ที่บ้านกับการเป็นผู้หญิงทำงานนอกบ้าน วิถีชีวิตของมารดาเลี้ยงเดี่ยวยังต้องเผชิญกับอุปสรรคทางสังคมอันเนื่องมาจากความเชื่อทางศาสนา การเป็นรอยมลทินทางสังคม การยอมรับของเพื่อนบ้าน และโครงสร้างของแรงงานในท้องถิ่นที่ไม่เอื้อต่อการทำงานของมารดาเลี้ยงเดี่ยว (Duncan and Edwards, 1997) มิติด้านเพศสภาพมีผลกระทบต่อการปฏิบัติตามนโยบายสวัสดิการครอบครัวโดยตรง เช่น ผลจากนโยบายที่กระตุ้นให้ผู้หญิงออกมาทำงานในประเทศญี่ปุ่นและสหรัฐอเมริกา ปรากฏว่า ไม่ได้ทำให้ผู้หญิงลดการขอรับการช่วยเหลือจากรัฐ หรือหลุดพ้นจากปัญหาความยากจน รัฐควรตระหนักถึงเรื่องการไม่เท่าเทียมของชาย-หญิงในตลาดแรงงาน ส่งเสริมงานที่มีคุณภาพสำหรับผู้อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว และบริการที่จะสนับสนุนให้ผู้หญิงทำหน้าที่แม่และทำงานนอกบ้านได้อย่างสมดุล (Ezawa and Fujiwara, 2005; Peterson and Jones-Deweever, 2002)

การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันเองของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้มีบทบาทเติมเต็มในสิ่งที่สวัสดิการของรัฐยังมีช่องว่างอยู่ กลุ่มช่วยเหลือกันเองของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเป็นองค์กรภาคประชาชนที่ทำหน้าที่ในการให้ความช่วยเหลือระหว่างกลุ่มบุคคลที่มีความต้องการหรือสภาพปัญหาล้ายคลึงกัน และทำกิจกรรมที่รัฐอาจไม่ทำ เช่น การตรวจสอบการจัดให้บริการของรัฐเพื่อรักษาคุณภาพของบริการ การพิทักษ์สิทธิของบุคคลจากการถูกละเมิดสิทธิโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ การจัดทำข้อเสนอแนะต่อการจัดทำนโยบายจากมุมมองของผู้รับบริการและผู้ประสบกับความยากลำบากโดยตรง กระตุ้นให้มีการบังคับใช้กฎหมาย ทำให้มาตรการที่จัดทำขึ้นโดยหน่วยงานรัฐสามารถนำไปสู่การปฏิบัติจริง ให้มีการนำเสนอข้อมูลข่าวสารและด้านวิชาการในประเด็นที่มีความเห็นไม่เหมือนกับรัฐ และเพิ่มการมีส่วนร่วมตัดสินใจในกระบวนการนโยบายสาธารณะ

การจัดสวัสดิการสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทย

นโยบายสังคมโดยรวมของประเทศไทยถูกกำหนดโดยอุดมการณ์เศรษฐกิจการเมืองแบบเสรีนิยม สิ่งสะท้อนให้เห็นชัดเจนคือ ภาระค่าใช้จ่ายด้านสวัสดิการสังคมส่วนใหญ่ ยกเว้นการศึกษาภาคบังคับ ภาคประชาชนเป็นผู้ที่รับผิดชอบเอง นอกจากนี้ ขอบเขตการให้ความคุ้มครองค่อนข้างแคบและเน้นไปที่กลุ่มลูกจ้างในภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นประชากรส่วนน้อยของประเทศ ขณะที่ประชากรในภาคเกษตรกรรมและผู้ประกอบอาชีพอิสระต้องรับผิดชอบด้วยตัวเอง รัฐพยายามเปลี่ยนแปลงโดยมีบทบาทให้มากขึ้น ที่สำคัญคือการตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ขึ้นมาเพื่อดูแลเรื่องสวัสดิการสังคมอย่างเป็นเอกเทศ และการจัดทำระบบประกันสุขภาพที่ให้ครอบคลุมประชากรจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ขณะที่ประเทศไทยใช้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสุดขั้ว การจะก้าวกระโดดสู่นโยบายสังคมไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดได้ง่าย ยังนับว่าต้องการการพัฒนาอีกมาก (สุรพล ปธานวนิช, 2547) หากพิจารณาถึงการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในประเทศไทยอาจจะสะท้อนสภาพของการจัดสวัสดิการสังคมของรัฐดังที่กล่าวมาได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏประเด็นที่สำคัญ (กมลพรรณ พันพั่ง และคณะ, อ้างแล้ว) ดังนี้

1. ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีการระบุถึงกลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวว่าเป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในการรับบริการสวัสดิการสังคมเหมือนกลุ่มเป้าหมายอื่น (เช่น กลุ่มเด็ก กลุ่มสตรี กลุ่มคนพิการ กลุ่มผู้สูงอายุ) ผู้ที่อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนหนึ่งจะเป็นกลุ่มที่รับบริการสวัสดิการแฝงอยู่กับกลุ่มผู้มีรายได้น้อย หากประเทศไทยยังไม่ได้

มีการจัดแยกประเภทตามผู้ได้รับสวัสดิการตามรูปแบบครอบครัวที่ชัดเจน รัฐไม่สามารถคำนวณงบประมาณ และสวัสดิการที่จำเป็นสำหรับกลุ่มผู้อยู่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เช่น สวัสดิการเกี่ยวกับเงินสงเคราะห์ครอบครัว เงินกู้ยืมการทำงาน การศึกษา สาธารณสุข บ้านพักครอบครัว บ้านพักฉุกเฉินสำหรับสตรีและเด็กที่ได้รับความรุนแรงในครอบครัว นมหรือสิ่งของสำหรับการเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งสวัสดิการเหล่านี้แตกต่างจากสิ่งที่ให้กับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยธรรมดา

2. บริการสวัสดิการสังคมของรัฐยังตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวได้น้อย เนื่องจากในปัจจุบันกลุ่มครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจระดับปานกลางถึงสูงจะไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ด้านการเงินซึ่งมักจะแฝงอยู่เฉพาะในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ตามที่กล่าวในข้อ 1 ในขณะเดียวกันกลุ่มนี้อาจไม่มีความต้องการที่จะรับสิทธิที่จัดให้สำหรับกลุ่มผู้มีรายได้น้อย เนื่องจากได้รับสวัสดิการจากระบบอื่นอยู่แล้ว เช่น ระบบสวัสดิการข้าราชการหรือพนักงานรัฐวิสาหกิจ ระบบการประกันเอกชน เครือข่ายสนับสนุนทางสังคมจากระบบครอบครัวขนาดใหญ่-เครือญาติ เป็นต้น แต่กลุ่มครอบครัวเหล่านี้ยังมีความต้องการบริการที่เกี่ยวข้องกับด้านอื่นๆ เช่น การให้คำปรึกษาด้านจิตใจและการปรับตัว การแก้ไขความขัดแย้งในครอบครัว ข้อมูลและคำปรึกษาด้านกฎหมาย การจ่ายค่าเลี้ยงดูบุตร บริการเลี้ยงดูเด็กระหว่างช่วงเวลาที่เป็นมารดาทำงาน ความรู้เรื่องการเลี้ยงดูเด็ก การเผชิญกับการถูกประณามจากสังคมว่าเป็นผู้ที่ประพฤติน่าตำหนิทำให้ชีวิตครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

ในปัจจุบันบริการเหล่านี้ยังคงมีจำนวนน้อย ส่วนมากเป็นบริการภายในหน่วยงานของโรงพยาบาลรัฐ องค์การพัฒนาเอกชน และกลุ่มช่วยเหลือกันเองของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เพียงไม่กี่แห่ง

3. ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวส่วนใหญ่อาศัยความช่วยเหลือจากเครือญาติ เพื่อน ผู้นำชุมชน ในการแก้ปัญหาในภาวะวิกฤตและการปรับตัวของครอบครัว

ในสังคมไทยพบว่าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจำนวนมากยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาได้ดี ส่วนใหญ่ต้องไปขอความช่วยเหลือจากเครือข่ายสนับสนุนทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ บางครอบครัวทิ้งบุตรให้ปู่ย่าตายายเลี้ยงดูหรือไปอาศัยอยู่กับบิดามารดาหรือสมาชิกครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมารวมตัวเป็นกลุ่มช่วยเหลือกันเอง เพื่อช่วยเพื่อนที่มีความต้องการคล้ายคลึงกัน

อาจกล่าวได้ว่า ปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในไทยกับต่างประเทศมีประเด็นปัญหาลักษณะคล้ายคลึงกัน ส่วนรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมยังมีความแตกต่างอยู่มาก ในต่างประเทศรัฐเข้ามามีบทบาทหลักในการจัดระบบสวัสดิการสังคมเป็นระยะเวลายาวนาน โดยคำนึงถึงผลกระทบด้านเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในครอบครัวและสังคม ยกเว้นประเทศเกาหลีใต้ซึ่งปัจจุบันรัฐยังคงสนใจด้านเศรษฐกิจเป็นลำดับต้นๆ แต่มีเป้าหมายพัฒนานโยบายด้านสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป จากการพิจารณาแบบการจัดสวัสดิการในประเทศไทยจะเห็นได้ว่า มีความเหมือนกับต่างประเทศอยู่หลายอย่าง หากแต่ในประเทศไทยมีบริการน้อย ครอบครัวกลุ่มผู้รับประโยชน์ไม่กว้างขวาง รูปแบบบริการยังไม่หลากหลายพอที่จะตอบสนองความต้องการ รัฐให้ความช่วยเหลือในรูปแบบตัวเงินน้อยกว่าต่างประเทศ รวมทั้งบุคลากรที่ปฏิบัติงานยังขาดความเข้าใจในปรัชญาของการให้บริการ โดยเฉพาะบริการที่ประยุกต์มาจากต่างประเทศ เช่น กระบวนการยุติธรรมสมานฉันท์งานด้านครอบครัว และผู้กำหนดนโยบายยังไม่เห็นความสำคัญของปัญหาครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ไม่มีการกำหนดให้เป็นกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในระบบสวัสดิการสังคม

เอกสารอ้างอิง

- กมลพรรณ พันพั่ง สายฤดี วรกิจโกศาทร และมาลี จิรพัฒนานนท์. 2550. *การทบทวนความรู้ สภาพการณ์ และการจัดสวัสดิการสังคมสำหรับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว.
- กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2548. *รายงานสถานการณ์ครอบครัว มิติแห่งการเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.
- กุสุมา พลแก้ว. 2544. *แม่หม้าย: การปรับตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้หญิงในสังคมชนบทภายหลังการหย่าร้าง*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชามานุษยวิทยา, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ณัฏฐา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา. 2548. *ครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว: ปัจจัยแวดล้อม การฝ่าวิกฤตและปัญหาของครอบครัว*. มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว.
- นิตา ชูโตและคณะ. 2545. *การศึกษาเพื่อหามาตรการช่วยเหลือเด็กที่มีปัญหา เนื่องจากการมีพ่อหรือแม่เพียงคนเดียว*, รายงานการวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมและประสานงานเยาวชนแห่งชาติ.
- พิมพ์ร่ำไพ สุนทรารุณ. 2549. *แนวทางการสร้างเสริมศักยภาพของแม่คนเดียวที่เลี้ยงลูก*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร ศิลปศาสตร์ สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มติชนรายวัน. 2549. ไฟใต้ 3 ปี ทำเด็ก “กำพร้า” พุงนับพัน! หญิงหม้าย 618 ช่วยแล้ว 16 ล้าน. 13 กันยายน 2549: 1, 13.
- มติชนรายวัน. 2550. คนไทยอยู่ดีมีสุขขึ้นในช่วง 6 ปีที่ผ่านมา แต่ สุขข.ยังห่วงครอบครัวอ่อนแอ หย่าร้างสูง ทำให้เด็กถูกทอดทิ้งเร่ร่อนมากขึ้น ห่วงการศึกษาคนไทยด้อยกว่าเพื่อนบ้าน ป.ป.ส.พบเด็ก 13-18 ปี เสี่ยงติดยา 5.6 แสนคน. 3 กรกฎาคม 2550, website : http://www.royalthaipolice.go.th/showdetail.php?news_ID=317 (สืบค้นเมื่อ 20 กุมภาพันธ์ 2552)
- สุรพล ปธานวนิช. 2547. *นโยบายสังคม เส้นทางสู่รัฐสวัสดิการ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Bryant, J. & Gray, R. 2005. *Rural population ageing and farm structure in Thailand*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Carsrtensen, L. 1995. “Evidence for a life span theory of socioemotional selectivity: Current directions.” *Journal of Psychological Science*. 4: 151 - 156.
- Chamrathirong, A., Kittisuksathit, S., Podhisita, C., Isarabhakdi, P. & Sabaiying, M. 2007. *National Sexual Behavior Survey of Thailand 2006*. Nakhon Pathom : Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Cohen, P. and Petrescu-Prahova, M. 2006. “Gendered Living Arrangements among Children with Disabilities.” *Journal of Marriage and Family*, 68 (3), 630-638.

- Duncan, S. and Edwards, R. 1997. *Single Mothers in an International Context: Mothers or Workers?*. London: UCL Press.
- Ezawa, A. and Fujiwara, C. 2005. "Lone mothers and welfare-to-work policies in Japan and the United States: towards an alternative perspective." *Journal of Sociology and Social Welfare*. <http://www.thefreelibrary.com/Lone+mothers+and+welfare-to-work+policies+in+Japan+and+the+United...-a0138811117> (accessed February 25, 2009).
- Gray, R. 2004. *Inter - generation Relations and Living Arrangement of the Elderly in Thailand*. Nakhon Pathom, Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Knodel, J., Chayovan, N., Mithranon, P., Amornsirisomboon, P., & Arunraksombat, S. 2005. *Thailand's Older Population: Social and Economic Support as Assessed in 2002*. Ann Arbor, Population Studies Center.
- Martin, G. and Kats, V. 2003. Families and work in transition in 12 countries, 1980–2001. *Monthly Labor Review*. September 2003, 3-31. <http://www.bls.gov/opub/mlr/2003/09/art1full.pdf> (accessed February 24, 2009).
- McInnes, E. 2002. *Refocusing Family Policy*. Selected papers from the ACOSS Congress, 28-29 November 2002, Hobart. http://www.acoss.org.au/upload/publications/papers/240_mcinnes_343.pdf (accessed February 25, 2009).
- Peterson, J., Song, X. and Jonew-DeWeever, A. 2002. *Life After Welfare Reform: Low-Income Single Parent Families, Pre- and Post-TANF*. IWPR Publication #D446. Institute for Women's Policy Research. <http://www.iwpr.org/pdf/d446.pdf> (accessed February 24, 2009).
- Phillips, D., Siu, O., Yeh, A., & Cheng, K. 2004. Informal social support and older persons' psychological well - being in Hong Kong." Paper presented at the conference on the changing Asian Family: A support system with holes. 24 - 26 May. 2004. Malaysia.
- Rowlingson, K. and McKay, S. 2002. *Lone Parent Families. Gender, Class and State*. Essex: Pearson Education.
- Antonucci, T. C. 1990. Social Support and Social Relations. In R.H. Binstock & L.K. George, *Handbook of Ageing and the Social Sciences* (Third Edition), pp. 205 - 226. San Diego: Academic Press.
- Wesumperuma, D. 2009. Social pensions ensure income security in old age. Bangkok Post. page 11. 20 January 2009.

9

ครอบครัวข้ามชาติ ตรงพื้นที่ระหว่างชายแดนไทย-ลาว

สุชาดา ทวีสิทธิ์

บทคัดย่อ

บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาผสมผสานกับการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อทำความเข้าใจกับสถานการณ์ของครอบครัวข้ามชาติตรงพื้นที่ระหว่างชายแดนไทย-ลาว บทความมุ่งวิเคราะห์ในสี่ประเด็นหลัก ได้แก่ รูปแบบของครอบครัวข้ามชาติ การดำรงอยู่ในสองพื้นที่ แบบแผนความสัมพันธ์หญิงชายภายในครอบครัว และปัญหาสถานะบุคคลของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติ ผลการศึกษาพบรูปแบบครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนริมแม่น้ำโขงฝั่งประเทศไทยอยู่ 3 รูปแบบ ประกอบด้วยครอบครัวที่เกิดจากการแต่งงานข้ามสัญชาติระหว่างคนไทยและคนลาว ครอบครัวผู้ลี้ภัยจากประเทศลาวที่อพยพมาอาศัยในหมู่บ้านที่ศึกษาช่วงก่อนและหลังลาวแตกไม่กี่ปีก่อน และครอบครัวแรงงานข้ามชาติจากประเทศลาวที่อพยพมาอาศัยในหมู่บ้านหลังจากประเทศลาวเปิดประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เรื่อยมาจนปัจจุบัน การดำรงอยู่ของครอบครัวข้ามชาติทั้งสามลักษณะดังกล่าวในหมู่บ้านริมแม่น้ำโขงฝั่งไทยแสดงให้เห็นว่า ถึงแม้รัฐชาติสมัยใหม่มุ่งทำให้ผู้คนในหมู่บ้านชายแดนสองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ต้องมีความผูกพันทางการเมืองอยู่กับรัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่งเพียงรัฐเดียว แต่ผู้คนในหมู่บ้านริมแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่งยังคงสืบสานเชื่อมโยงพื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ของตนเองเข้ามาใกล้ชิดกันอย่างไม่ขาดสาย ผ่านการแต่งงานและการอพยพย้ายถิ่นข้ามพรมแดนของสองรัฐชาติทั้งแบบชั่วคราวและแบบถาวร “ครอบครัวข้ามชาติ” ในพื้นที่รอยต่อพรมแดนระหว่างประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว จึงเป็นร่องรอยหลักฐานที่ชี้ชัดถึงการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตข้ามพรมแดนในระดับท้องถิ่นของผู้คนในแถบนี้ อย่างไรก็ตาม วาทกรรมทางการเมืองที่ตอกย้ำความสำคัญเรื่อง “ความมั่นคงของชาติ” ทำให้การดำรงอยู่ของครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนที่เคยถือเป็นเรื่องปกติสามัญกลายเป็นเรื่องที่ไม่ปกติธรรมดาอีกต่อไป ครอบครัวข้ามชาติต้องประสบกับปัญหาความมั่นคงทางสังคมที่เชื่อมโยงกับอัตลักษณ์ด้านสัญชาติ

บทนำ

ในพื้นที่รอยตะเข็บชายแดนระหว่างรัฐชาตินักพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนชายแดนและรัฐชาตินั้นมีความซับซ้อนและความอ่อนไหวสูงกว่าที่ใดภายในขอบเขตรัฐชาติ ถ้าหากมองผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเราก็จะพบว่าผู้คนที่ย้ายถิ่นอยู่ในอาณาบริเวณชายแดนยุคก่อนเกิดรัฐชาติ มักมีความคล้ายคลึงกันในลักษณะทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ภาษา ระบบเครือญาติ ระบบการทำมาหากิน ตลอดจนยังมีระบบการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองร่วมกันมา แต่เมื่อสังคมโลกก้าวเข้าสู่ยุคของการมีรัฐชาติสมัยใหม่พบว่าความคล้ายคลึงได้ถูกลบเลือน ในขณะที่ความแตกต่างได้ถูกเน้นย้ำขึ้นมา

ปฏิเสธไม่ได้ว่าการขีดเส้นพรมแดนระหว่างประเทศอย่างแข็งทื่อตายตัว การมอบหมายอธิปไตยเหนือดินแดนให้แก่รัฐโดยสมบูรณ์ ความพยายามของรัฐบาลต่างๆ ที่จะรักษาอธิปไตยเหนือดินแดนอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตลอดจนการนำเอาอธิปไตยเหนือดินแดนไปผูกโยงไว้กับความมั่นคงแห่งชาติอย่างแน่นหนา ได้นำมาสู่ปฏิบัติการควบคุมดินแดน ชายแดน และการเคลื่อนย้ายของประชากรอย่างเคร่งครัดและเข้มข้น ผลกระทบที่ตามมา คือ ชีวิตผู้คนทั่วโลกถูกตอกตรึงไว้กับวิธีการนิยามความหมายของคำว่า “พลเมือง” อย่างคับแคบ ผ่านการสร้างกฎเกณฑ์และกฎหมายขึ้นมากีดกันกลุ่มคนบางจำพวกไม่ให้เข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนรัฐชาติ ส่งผลให้รัฐชาติที่ดำรงอยู่ในโลกสมัยใหม่มีอำนาจนับรวมกลุ่มชนซึ่งไม่สอดคล้องกับนิยามความเป็นสมาชิกภาพของรัฐตนได้ กลุ่มคนเหล่านั้นจึงกลายเป็นคนชายขอบหรือคนชายแดนที่แทบไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ กับรัฐชาติที่ตนอาศัย

นับตั้งแต่แนวแม่น้ำโขงถูกใช้แบ่งแยกประชากรสองฟากฝั่งแม่น้ำที่มีความเชื่อมโยงกันทางชาติพันธุ์ ออกเป็นกลุ่มคนที่มี “ชาติ” (nation) แตกต่างกัน และมีความผูกพันทางการเมืองต่อรัฐคนละรัฐ คือ ประเทศไทยและประเทศลาว แต่รัฐชาติทั้งสองรัฐไม่สามารถควบคุมชายแดนและจำกัดสายสัมพันธ์ของผู้คนในหมู่บ้านริมแม่น้ำโขงทั้งสองฟากฝั่งได้ ชายแดนในอาณาบริเวณนี้ยังคงถูกผู้คนข้ามไปมาตลอดเวลา จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะพบเห็นครอบครัวข้ามชาติรวมทั้งคนข้ามชาติปรากฏตัวอยู่ในอาณาบริเวณแถบนี้ ครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนฝั่งประเทศไทยสะท้อนการดำรงอยู่ของความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ ประเพณี และเครือญาติของคนในหมู่บ้านทั้งสองฟากแม่น้ำโขง

ที่ผ่านมาพบว่านักวิชาการที่สนใจศึกษาปรากฏการณ์ข้ามชาติมักสนใจอธิบายผลกระทบของการย้ายถิ่นข้ามชาติที่มีต่อระบบเศรษฐกิจ-สังคม-การเมืองในระดับกว้างและระดับชาติเท่านั้น ในขณะที่การศึกษาผลกระทบที่เกิดขึ้นในระดับชุมชนท้องถิ่น ระดับครอบครัว รวมทั้งระดับปัจเจกบุคคลยังทำการศึกษากันไม่แพร่หลาย บทความนี้ต้องการเติมช่องว่างดังกล่าว โดยมุ่งทำความเข้าใจถึงสภาวะการข้ามชาติที่ส่งผลกระทบต่อสถานะบุคคล ความมั่นคงของครอบครัว รวมทั้งความสัมพันธ์หญิงชาย การศึกษาทำความเข้าใจสถานการณ์ครอบครัวข้ามชาติตรงพื้นที่ตะเข็บชายแดนไทย-ลาวในหมู่บ้านฝั่งประเทศไทย นับเป็นอีกหนึ่งความพยายามที่ต้องการให้ผู้คนในสังคมไทยได้หันมาทบทวนเพื่อรื้อสร้างความเข้าใจของตนเองว่าด้วยเรื่อง “รัฐชาติ” “พลเมืองไทย” รวมทั้งกระบวนทัศน์เรื่อง “ความมั่นคงของชาติ” กันใหม่

วิธีวิจัย

บทความนี้เป็นผลการศึกษาส่วนหนึ่งจากโครงการวิจัยเรื่อง “คนไร้รัฐ-ไร้สัญชาติและชาติพันธุ์กลุ่มน้อยในพื้นที่ชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิรีออคกีเฟลเลอร์ เป็นการวิจัยแนวมนุษยวิทยาผสมผสานกับการวิจัยเชิงปริมาณ เก็บรวบรวมข้อมูลในระหว่าง พ.ศ. 2549 ถึง พ.ศ. 2552 พื้นที่วิจัยอยู่ที่หมู่บ้านริมแม่น้ำโขงฝั่งไทย 10 หมู่บ้าน ใน 4 อำเภอชายแดน จังหวัดอุบลราชธานี ที่มีอาณาเขตเชื่อมต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวโดยมีแม่น้ำโขงกั้นกลาง ข้อมูลเชิงปริมาณเก็บรวบรวมด้วยวิธีการสำรวจครัวเรือนข้ามชาติในหมู่บ้านที่ศึกษาจำนวนทั้งสิ้น 516 ครอบครัว ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพเก็บรวบรวมด้วยเครื่องมือมากกว่าหนึ่งวิธี ได้แก่ การสัมภาษณ์ระดับลึก การสนทนาทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการกับผู้ให้ข้อมูลหลักในพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกของครอบครัวข้ามชาติ ผู้นำชุมชน ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐในท้องถิ่น รวมทั้งทำการสังเกตแบบไม่เป็นทางการเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่และชีวิตประจำวันของครอบครัวข้ามชาติชายแดน

มโนทัศน์ที่เกี่ยวข้อง

เพื่อทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่ซับซ้อนและมีความอ่อนไหวทางด้านการเมืองของครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนไทย ผู้เขียนจำเป็นต้องนำมโนทัศน์เรื่อง ชาติ พลเมือง พื้นที่ชายแดน และแนวคิดการข้ามพรมแดน ที่ถูกอธิบายด้วยทฤษฎีกระแสหลังสมัยใหม่นิยมมาใช้ หลังสมัยใหม่นิยม (postmodernism) เป็นตระกูลแนวคิดที่มีจุดเด่นเพราะเน้นการอธิบายสังคมโดยให้ความสำคัญกับวิธีคิดที่ยอมรับในเรื่องของความแตกต่าง ความหลากหลาย ความซับซ้อน ความไม่แน่นอน ความไม่ตายตัว ความเป็นพลวัต ตลอดจนความไร้ระเบียบกฎเกณฑ์ของเหตุการณ์ทางสังคม ซึ่งมโนทัศน์ภายใต้กระแสคิดตระกูลนี้ส่งสัญญาณท้าทายวิธีการอธิบายสังคมภายใต้กระแสแนวคิดสมัยใหม่นิยม (modernism) ที่มุ่งมองหาเฉพาะความมีระเบียบกฎเกณฑ์ ความเป็นเอกภาพ ความสมดุล ความมั่นคง ความเหมือน ความแน่นอน ความสงบเรียบร้อย และแบบแผนต่างๆ ที่ตายตัว กรอบความเข้าใจแบบสมัยใหม่นิยมมักเข้าใจว่าสิ่งที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับความเป็นเอกภาพ ความสมดุล ความมั่นคง ความแน่นอน และความมีระเบียบแบบแผน ล้วนเป็นสิ่งที่น่ากลัว น่าหวาดระแวง และมีเหตุผลเพียงพอที่จะต้องเฝ้าระวังควบคุมด้วยระบบที่เข้มงวด ในขณะที่มโนทัศน์กระแสหลังสมัยใหม่นิยมทำให้เราเห็นภาวะความเป็นจริง (reality) ที่กำลังเกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดน นั่นคือ ภาวะที่วุ่นวาย ชาติ พื้นที่ชายแดน และคนชายแดน ล้วนมีพลวัต ยืดหยุ่น เลื่อนไหล และไม่คงที่ตายตัว

ครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนไทย

ครอบครัวข้ามชาติ หมายถึง ครอบครัวที่มีสมาชิกบางคนเลือกย้ายถิ่นระหว่างประเทศและใช้ชีวิตอยู่ในต่างประเทศด้วยเหตุผลที่หลากหลาย เช่น ประกอบอาชีพ ทำธุรกิจ เรียนหนังสือ เป็นต้น สมาชิกภายในครอบครัวข้ามชาติลักษณะนี้ยังคงรักษาความสัมพันธ์อยู่กับครอบครัวเดิมในรัฐชาติที่จากมาอย่างเหนียวแน่น ผ่านการสนับสนุนด้านสวัสดิการและอารมณ์ความรู้สึกระหว่างสมาชิกในครอบครัวที่อยู่กันคนละประเทศ (Bryceson and Vuorela 2002) รูปแบบความผูกพันข้ามชาติที่พบเห็นได้เสมอในครอบครัวข้ามชาติ เช่น การเอาใจใส่ดูแลสวัสดิการของกันและกัน การส่งเงินกลับบ้าน การติดต่อสื่อสารพูดคุยกันอย่างสม่ำเสมอทางโทรศัพท์หรือจดหมาย การไปเยี่ยมเยียนเป็นครั้งคราว เป็นต้น ครอบครัวข้ามชาติลักษณะนี้มีแนวโน้มของการกลับคืนไปอยู่ด้วยกันสูง (family reunion)

ในบางสถานการณ์พบว่าครอบครัวข้ามชาติหมายถึงครอบครัวของผู้ที่ถูกบังคับให้พลัดถิ่น อาจเป็นครอบครัวพลัดถิ่นถาวรหรือชั่วคราวอันเนื่องมาจากภาวะสงครามหรือความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศบ้านเกิดเมืองนอน หรือในบางสถานการณ์อาจเป็นครอบครัวที่เกิดจากการแต่งงานข้ามชาติ เมื่อมีอีกฝ่ายย้ายถิ่นไปอยู่อาศัยในประเทศของคู่สมรส เป็นต้น ครอบครัวข้ามชาติลักษณะหลังนี้มักเป็นการย้ายถิ่นถาวรไปพำนักอยู่ในต่างประเทศ แต่ยังคงมีความผูกพันอยู่กับเครือญาติในบ้านเกิด สมาชิกยังแสดงออกถึงประเพณีวัฒนธรรม อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนความรู้สึกจงรักภักดีต่อรัฐชาติเดิมอยู่สูง

อย่างไรก็ตามหากใช้เงื่อนไขกว้างๆ มาเป็นเกณฑ์พิจารณา เรามักพบว่าครอบครัวข้ามชาติทุกรูปแบบมีลักษณะหลักร่วมกันหลายประการดังนี้ เชื่อมโยงอยู่กับการย้ายถิ่นข้ามพรมแดนรัฐชาติ การแสวงหาโอกาสชีวิตที่ดีกว่า การมีงานทำ การได้ค่าจ้างที่ดีกว่า การใช้ชีวิตในพื้นที่ทางสังคมมากกว่าหนึ่งพื้นที่ รวมทั้งการมีกิจกรรมทางสังคมที่มีลักษณะแบบข้ามรัฐ เป็นต้น ครอบครัวข้ามชาติมักเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมปกติสามัญที่พบเห็นได้ไม่ยาก

ในโลกปัจจุบันเนื่องจากปรากฏการณ์การข้ามพรมแดนที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลาย เรามักพบว่าปรากฏการณ์ข้ามชาติ ซึ่งเกิดขึ้นตรงพื้นที่ระหว่างชายแดนของสองประเทศมักมีความซับซ้อนมากกว่าพื้นที่อื่นในรัฐชาติ และบริบททางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชายแดนแต่ละแห่งมักมีส่วนเกี่ยวข้องหรือมีผลต่อปรากฏการณ์ข้ามชาติในอาณาบริเวณนี้ มากกว่ากระแสโลกาภิวัตน์ ถึงแม้เราอาจจะเชื่อว่าครอบครัวข้ามชาติเป็นผลพวงอันหนึ่งของปฏิบัติการข้ามชาติ ที่มาพร้อมกับกระแสโลกาภิวัตน์แห่งยุคสมัยใหม่ก็ตาม

ลัทธิการข้ามชาติ (transnationalism) เป็นผลผลิตของกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังเป็นประเด็นทางการเมือง และวัฒนธรรมที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในแวดวงนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน มโนทัศน์การข้ามชาติช่วยในการรื้อถอนวิธีการมองความสัมพันธ์ของผู้คนภายในรัฐชาติแบบตายตัว โดยเปิดเผยให้เห็นมิติความสัมพันธ์แบบพลวัตของผู้คนที่ขยายพรมแดนของรัฐชาติ การข้ามชาติที่ปรากฏตัวอย่างโดดเด่นในยุคสมัยปัจจุบัน มีผลไปเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมในทุกระดับ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น ระหว่างรัฐกับครอบครัว และระหว่างรัฐกับปัจเจกบุคคล Arjun Appadurai ได้วิเคราะห์ไว้ว่าการแพร่ขยายของการแลกเปลี่ยนข้ามชาติในยุคหลังสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นมิติของการเคลื่อนย้ายทุน สินค้า แรงงาน ความรู้ และเทคโนโลยีได้นำไปสู่ภาวะที่เรียกว่า “การสลายเส้นพรมแดน” (deterritorialization) มีผลทำให้พรมแดนระหว่างประเทศลดความสำคัญลงหรือแทบหมดความหมาย (Appadurai, 1996)

สภาวะของการข้ามชาติยังไปทำให้ปฏิบัติการทางการเมืองว่าด้วยเรื่องพันธะระหว่างประชากรและรัฐชาติภายใต้กฎหมายสัญชาติและกฎหมายการเข้าประเทศมีทิศทางที่เปลี่ยนไปอีกด้วย (Castles, 2000) สภาวะแห่งการข้ามชาติทำให้การแบ่งแยกประเทศออกจากกันทางการเมืองอย่างเด็ดขาดถูกทำให้พร่ามัวและแทบไม่มีประโยชน์อีกต่อไป ปรากฏการณ์โลกาภิวัตน์ทำให้การเคลื่อนย้ายของคน เงินทุน ข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี และสินค้าทุกประเภทผ่านพรมแดนชาติ สามารถกระทำได้อย่างรวดเร็วทันใจและทำได้ในปริมาณมากโดยอาศัยโครงข่ายการคมนาคมที่ทันสมัย ในขณะที่ระบบเฝ้าระวังชายแดนและกีดกันการเคลื่อนย้ายระหว่างประเทศมีความยืดหยุ่นมากขึ้น

แต่การข้ามพรมแดนของประชากรส่งผลกระทบต่อรัฐชาติในระดับที่แตกต่างไปจากการข้ามพรมแดนของเงินทุน สินค้า และเทคโนโลยี เพราะทำให้รัฐชาติต้องเผชิญกับความท้าทายในเรื่องความต้องการที่จะควบคุม “ประชากรต่างด้าว” เพื่อสงวนวาทกรรม “ความมั่นคงของชาติ” เอาไว้ ดังนั้นบ่อยครั้งที่เราพบว่าการควบคุมประชากรในพื้นที่ชายแดนยังคงถูกเชื่อมโยงเข้ากับฐานคิดที่ติดกรอบการมองประชากรแบบคู่ตรงข้าม คือ พวกเรา/คนอื่น ที่มีพลังในการเปิดข้อขัดแย้งกัน “คนอื่น” ออกไปจากชุมชนรัฐชาติ ผู้คนในพื้นที่ชายแดนเกือบทั่วโลกจึงมักถูกจับจ้องอย่างเคลือบแคลงสงสัยว่าเป็น “ภัย” เป็น “คนอื่น” มากกว่าเป็น “เรา” อยู่ทั่วไป ในขณะที่ “พลเมือง” แห่งชาติ (national citizen) และพื้นที่ชายแดน (border) เป็นเพียงสิ่งสร้างทางการเมืองที่ถูกใช้เป็นตัวแทนบอกขอบเขตที่เริ่มต้นและสิ้นสุดของอำนาจทางการเมืองระหว่างประเทศสองประเทศเท่านั้น

ซึ่งในความเป็นจริงเราพบว่าไม่มีเส้นแบ่งชายแดนที่ตายตัวดำรงอยู่ในโลกใบนี้ ในขณะที่รัฐให้ความหมายกับความหมายชายแดนไปอย่างหนึ่ง เรากลับพบว่าประชาชนในอาณาบริเวณชายแดนเองก็ให้นิยามพื้นที่ชายแดนแตกต่างไปจากความหมายแบบที่รัฐนิยามหรือเข้าใจ ผลการศึกษาพื้นที่ชายแดนในหลายกรณีชี้ให้เห็นว่า การให้ความหมายพื้นที่ชายแดนขึ้นอยู่กับผู้อยู่อาศัยและใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ชายแดนเป็นหลัก โดยพื้นที่ชายแดนที่รัฐสร้างขึ้นอาจไม่ได้เป็นหลักหมายในการระบุขอบเขตการเริ่มต้นและสิ้นสุดของความเป็นชาติ หากแต่เป็นพื้นที่แห่งการต่อรอง (negotiating

space) และสร้างความหมายใหม่ของผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น งานศึกษาประเด็นพื้นที่ชายแดนไทย ลาว พม่า และจีน ของ Andrew Walker บอกเราว่าถึงแม้แม่น้ำโขงถูกใช้โดยรัฐให้เป็นเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างประเทศ ตลอดจนมีการสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาควบคุมการเดินทางข้ามแดนไปมาของผู้คนอย่างเข้มงวด แต่การช่วงชิงการให้ความหมายพื้นที่ชายแดนแม่น้ำโขงระหว่างรัฐและชุมชนท้องถิ่นเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา โดยชาวบ้านให้ความหมายพื้นที่ชายแดนแม่น้ำโขงในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม พื้นที่ทางเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นพื้นที่ดำรงชีวิตประจำวันที่พวกเขาใช้หล่อเลี้ยงชีวิตมาหลายชั่วอายุคน (Walker, 1999)

การศึกษาครอบครัวข้ามชาติในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวติดแม่น้ำโขงฝั่งไทยครั้งนี้ ได้คลี่คลายความหมายของอาณาบริเวณชายแดนในลักษณะแบบเดียวกับที่ Andrew Walker ได้ชี้ประเด็นไว้ คนท้องถิ่นให้ความหมายพื้นที่ชายแดนในฐานะพื้นที่สืบสานสายสัมพันธ์เครือญาติผ่านการสร้างครอบครัวข้ามพรมแดนรัฐชาติ ในขณะเดียวกัน ผู้คนฝั่งลาวก็ใช้พื้นที่นี้เพื่อเชื่อมโยงตัวเองเข้ากับกระแสแห่งโลก ในพื้นที่ชายแดนนี้มีครอบครัวข้ามชาติ 3 ลักษณะปรากฏตัวอยู่ รูปแบบแรกเป็นครอบครัวที่เกิดจากการแต่งงานข้ามชาติระหว่างชาวบ้านคนไทยอีสานกับชาวบ้านคนลาว ผลการสำรวจครอบครัวข้ามชาติ 516 ครอบครัว ใน 10 หมู่บ้าน ของ 4 อำเภอชายแดน จังหวัดอุบลราชธานี พบครอบครัวข้ามชาติแบบนี้อยู่ถึงร้อยละ 76 รูปแบบที่สองคือครอบครัวผู้ลี้ภัยชาวลาวที่อพยพเข้ามาในเมืองไทย ช่วงลาวแตกระหว่าง พ.ศ.2517-2519 รูปแบบที่สามเป็นครอบครัวแรงงานข้ามชาติสัญชาติลาว ที่อพยพหนีปัญหาความยากจนภายในประเทศมาทำมาหากินในหมู่บ้านฝั่งไทย

หลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศลาวพบว่าประชาชนลาวอพยพมายังประเทศไทยหลายระลอก ได้แก่ พ.ศ. 2521 ถึง พ.ศ. 2523 ตรงกับช่วงเวลาที่รัฐบาลลาวเริ่มนำแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจประเทศในระบบนารวมและสหกรณ์มาใช้ ประชาชนลาวที่ไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์นี้ได้ต่างพากันหลบหนีมายังประเทศไทยจำนวนมาก การอพยพในอีกระลอกหนึ่งเกิดขึ้นหลัง พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นช่วงเปิดประเทศสู่โลกภายนอก และในช่วง พ.ศ. 2539 ซึ่งตรงกับช่วงเวลาที่ประเทศไทยมีนโยบายยืดหยุ่นให้แรงงานต่างชาติ 3 สัญชาติ คือ พม่า ลาว และเขมร เข้ามาทำงานในประเทศไทยได้ ส่วนใหญ่การอพยพระลอกหลังนี้ เป็นการอพยพของคนหนุ่มสาวที่ต้องการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าในประเทศไทย และปัจจุบันยังคงมีแรงงานสัญชาติลาวอพยพเข้ามาทำงานในประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง โดยมีบางส่วนเข้ามาแต่งงานอยู่กินเป็นสามีภรรยา กับคนสัญชาติไทยในหมู่บ้านชายแดนด้วย

พบว่าในแต่ละหมู่บ้านชายแดนฝั่งไทยที่ตั้งอยู่ติดติดแม่น้ำโขง มักมีครอบครัวข้ามชาติทั้งสามประเภทอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเฉลี่ยประมาณ 10-20 ครอบครัวต่อหมู่บ้าน มีหลักฐานชี้ว่าครอบครัวข้ามชาติที่เกิดจากการแต่งงานข้ามพรมแดนระหว่างคนไทยอีสานและคนลาวมีมานานแล้ว และชาวบ้านถือกันว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดา เพราะคนสองฝั่งโขงมีความใกล้ชิดกันด้านระยะทาง ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ภาษา และชาติพันธุ์ คนลาวและคนไทยอีสานในหมู่บ้านริมโขงมักไปมาหาสู่กันแบบเครือญาติ การอพยพครอบครัวจากฝั่งลาวมาตั้งรกรากฝั่งไทย หรือการอพยพจากฝั่งไทยไปตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านฝั่งลาวเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติ การไปมาหาสู่เยี่ยมเยียนญาติ มิตรสหาย การเดินทางมาทำงานทำ การเดินทางค้าขาย และการเที่ยวเล่นในงานบุญประเพณีประจำปี มักนำมาสู่การแต่งงานข้ามพรมแดนรัฐชาติ ตัวอย่างเช่น ในหมู่บ้านริมโขงฝั่งไทยบางหมู่บ้านมีกลุ่มชาติพันธุ์จื๋อจำนวนหนึ่งในประเทศลาวอพยพมาอยู่ที่หมู่บ้านฝั่งประเทศไทย จึงมักมีการแลกเปลี่ยนการแต่งงานข้ามแม่น้ำโขงกันในเครือญาติชาติพันธุ์จื๋อที่อยู่กันคนละประเทศเป็นต้น

ระหว่าง พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2519 พบจำนวนการแต่งงานข้ามชาติระหว่างคนไทยอีสานและคนจากฝั่งประเทศลาวในสัดส่วนที่สูง เพราะเป็นช่วงที่ลาวฝ่ายชายสู้รบกับลาวฝ่ายซ้าย ทำให้มีทหารลาวรวมทั้งชาวบ้านจากฝั่งลาวจำนวนมากหลบหนีการสู้รบเข้ามาในประเทศไทย ผู้ชายลาวอพยพที่หลบหนีเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านฝั่งไทยคนเดียว มักแต่งงานกับผู้หญิงไทยอีสานในหมู่บ้าน และสร้างครอบครัวข้ามชาติอยู่ในหมู่บ้านมาจวบจนถึงปัจจุบัน ในห้วงเวลาเดียวกันมีผู้ลี้ภัยชาวลาวอพยพหนีภัยสงครามและความอดอยากมาอาศัยทำมาหากินกับญาติพี่น้องในฝั่งไทย โดยมากันทั้งครอบครัว บางครอบครัวมาอาศัยทำกินอยู่ในที่ดินของญาติพี่น้องที่เป็นคนไทยอีสาน ในขณะที่มีครอบครัวลาวอพยพจำนวนมากเดินทางไปตั้งถิ่นฐานในประเทศที่สาม ครอบครัวคนลาวอพยพที่หลงเหลืออยู่ในประเทศไทยส่วนหนึ่งได้รับการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นคนลาวอพยพ ได้รับอนุญาตให้อาศัยในประเทศไทยเป็นการชั่วคราว อย่างไรก็ตามครอบครัวข้ามชาติลาวอพยพกลุ่มนี้มีจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีหลักฐานใดๆ แสดงสถานะบุคคล

ในยุคฟื้นฟูความสัมพันธ์ไทย-ลาวภายใต้นโยบายการเชื่อมความร่วมมือทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2539 เกิดปรากฏการณ์การแต่งงานข้ามสัญชาติระหว่างคนไทยอีสานกับคนจากฝั่งประเทศลาวระลอกใหม่ เนื่องจากมีคนลาวจำนวนมากข้ามพรมแดนมาประกอบอาชีพฝั่งไทย ในขณะเดียวกันคนไทยอีสานก็มีการข้ามฝั่งไปเที่ยวงานบุญประเพณีหรือเยี่ยมเยียนเครือญาติในฝั่งลาวได้ง่ายและสะดวกขึ้นหลังจากประเทศลาวเปิดประเทศ คนในวัยหนุ่มสาวที่มีสัญชาติแตกต่างกันมีโอกาสพบรักและอยู่กินฉันท์สามีภรรยากันมากขึ้น ครอบครัวแต่งงานข้ามสัญชาติไทยและสัญชาติลาวส่วนใหญ่ตั้งครอบครัวอยู่ในหมู่บ้านฝั่งไทยด้วยเหตุผลเรื่องการหาอยู่หากิน ภรรยาและสามีคนลาวในหลายครอบครัวบอกว่า “ในฝั่งไทยหาอาชีพรับจ้างทำได้ง่ายกว่าและได้ค่าแรงสูงกว่ารับจ้างในลาว” บางคนบอกว่า “อยู่ลาวไม่มีอาชีพอะไรทำ ไม่มีเงินใช้” บางครอบครัวมาอยู่ฝั่งไทยด้วยเหตุผลที่ว่า “ลูกจะได้มีสัญชาติไทย จะได้ไม่ลำบาก” หรือ “ลูกจะได้มีโอกาสเรียนหนังสือ และมีโอกาสมีรายได้ที่ดีกว่าอยู่ลาว”

นอกจากนี้ หลัง พ.ศ. 2529 ถึงปัจจุบันพบว่ามีครอบครัวข้ามชาติที่เป็นแรงงานลาวในหมู่บ้านชายแดนไทยอีกจำนวนมาก กลุ่มนี้อพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านฝั่งไทยทั้งครอบครัวเช่นเดียวกับลาวอพยพ โดยอาศัยเครือญาติที่เป็นผู้ลี้ภัยสัญชาติลาวที่อพยพเข้ามาก่อนหน้านี้ หรืออาศัยเครือญาติคนไทยอีสานเป็นเครือข่ายช่วยเหลือให้ที่พักพิงและที่ทำกิน แต่ส่วนมากเข้ามาทำงานรับจ้างตามฤดูกาล แล้วไม่เดินทางกลับ และบางครอบครัวอาจมีสมาชิกมาแต่งงานกับสมาชิกในครอบครัวลาวอพยพลี้ภัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ร้อยละ 44.3 ของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติที่ตอบแบบสำรวจเป็นเพศชาย ร้อยละ 55.7 เป็นเพศหญิง ส่วนใหญ่เป็นคนกลุ่มที่อยู่ในวัยแรงงาน ร้อยละ 96.9 ของผู้ตอบแบบสอบถามอาศัยอยู่กับสามี/ภรรยา ร้อยละ 2.1 เป็นหม้าย/หย่า/แยก ร้อยละ 1.0 เป็นคนโสด ร้อยละ 49.6 มีการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 41.6 ไม่ได้รับการศึกษา ร้อยละ 5.4 มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น และร้อยละ 2.9 มีการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จำนวนสมาชิกในครัวเรือนที่มากที่สุดคือ 9 คน ส่วนใหญ่ร้อยละ 12.9 มีจำนวนสมาชิกในครอบครัวเฉลี่ย 4 คน จำนวนสมาชิกเฉลี่ยของครัวเรือนเท่ากับ 2.75 คน

ร้อยละ 80.3 ของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติที่ถูกสัมภาษณ์เกิดที่ประเทศลาว และร้อยละ 29.2 ยังมีญาติพี่น้องและพ่อแม่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านประเทศลาว ส่วนใหญ่ร้อยละ 45.9 เข้ามาอยู่ในประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2517 ถึง พ.ศ. 2519 รองลงมาคือร้อยละ 28.1 เข้ามาระหว่าง พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2538 ร้อยละ 21.3 เข้ามาก่อนปี 2517 และร้อยละ 4.7 เข้ามาในปี 2539 ถึงปีที่สำรวจคือ พ.ศ. 2551 ส่วนการเดินทางมาประเทศไทยพบว่าร้อยละ 25.5 ติดตามพ่อแม่มา ร้อยละ 18.2 มากับสามีหรือภรรยา ร้อยละ 14.7 มากับพี่น้อง ร้อยละ 16.7 เดินทางมากับญาติ และร้อยละ 29.0 เดินทางมากับเพื่อน

ปัญหาสถานะบุคคลของสมาชิกในครัวเรือนข้ามชาติ

ในขณะที่นักมานุษยวิทยารุ่นบุกเบิกมุ่งไปศึกษาสังคมยุคก่อนการเกิดรัฐชาติหรือสังคมดั้งเดิม นักมานุษยวิทยารุ่นปัจจุบันกลับให้ความสนใจศึกษาสังคมสมัยใหม่ที่มีการจัดโครงสร้างการเมืองในรูปแบบของรัฐชาติ รัฐชาติสมัยใหม่ (modern nation-state) หมายถึง ชุมชนทางการเมืองของมนุษย์ชาติรูปแบบหนึ่งที่ถูกพัฒนาขึ้นหลังยุคอาณานิคม การจัดโครงสร้างสังคม-การเมืองแบบรัฐชาติสมัยใหม่ ทำให้สังคมแบบชนเผ่าของมนุษย์ซึ่งกระจายอยู่ตามเขตภูมิศาสตร์โลกอย่างเป็นอิสระต่อกันถูกผนวกรวมเข้ามาอยู่ภายใต้โครงสร้างทางการเมืองเดียวกันในรูปแบบของประเทศ รัฐ หรือ รัฐชาติ รูปแบบทางการเมืองแบบนี้ส่งผลให้ประชากรทั่วโลกต้องมีข้อมูลพื้นฐานทางการเมืองกับรัฐที่ตนอยู่อาศัยในฐานะพลเมืองของรัฐ

ความสนใจของนักมานุษยวิทยารุ่นใหม่ที่มีต่อรัฐชาติสมัยใหม่ทำให้เรามองเห็นผลสะท้อนของปฏิบัติการรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีต่อมนุษย์ชาติได้คมชัดขึ้น ในทางหนึ่งปฏิบัติการทางการเมืองของรัฐชาติได้กำหนดสถานภาพการเป็นสมาชิกแห่งรัฐให้กับกลุ่มคนบางประเภท ทำให้กลุ่มบุคคลเหล่านั้นได้รับการยอมรับให้เป็นพลเมืองตามกฎหมาย ที่ต้องได้รับการคุ้มครองสิทธิพลเมืองขั้นพื้นฐานจากรัฐ ส่วนพลเมืองก็ต้องมีหน้าที่ตอบแทนรัฐด้วยความจงรักภักดีและทำคุณประโยชน์ต่อรัฐ ในขณะที่รัฐให้สถานภาพการเป็นสมาชิกในชุมชนรัฐชาติกับคนบางกลุ่มตามเงื่อนไขที่รัฐกำหนดขึ้น รัฐชาติก็สามารถสงวนสิทธิ์ที่จะไม่ให้สถานะพลเมืองกับกลุ่มคนบางประเภทเช่นกัน โดยรัฐมักพยายามควบคุมการเคลื่อนย้ายของประชากรผ่านกฎหมายการเข้าเมือง รวมทั้งการใช้กฎหมายสัญชาติซึ่งเป็นขั้วตาคู่ที่จะให้หรือไม่ให้สัญชาติแก่บุคคลบางประเภท บ่อยครั้งที่รัฐชาติทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มต้องประสบกับปัญหาสถานะบุคคล เช่น กลายเป็นคนไร้รัฐ หรือคนไร้สัญชาติ

ถึงแม้มีการวิเคราะห์ไว้ว่าในยุคโลกาภิวัตน์นั้น การเคลื่อนไหวข้ามชาติอย่างกว้างขวางในทุกระดับได้ไปรื้อทำลายรัฐชาติจนหมดพลังไปแล้ว แต่ในอีกด้านหนึ่งเรากลับพบว่าโลกาภิวัตน์เป็นตัวกระตุ้นชั้นดีให้รัฐชาติยังมีท่าทีปกป้องอำนาจของตนเองแข็งแกร่งยิ่งขึ้น นั่นคือยิ่งรัฐชาติถูกท้าทายจากปรากฏการณ์ข้ามพรมแดนมากเท่าใด รัฐยิ่งพยายามควบคุมประชากรและกิจกรรมข้ามชาติให้อยู่ในกรอบกติกาของรัฐมากขึ้นเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และปรากฏการณ์ข้ามชาติ รัฐชาติยินยอมลดทอนบทบาทตนเองลงน้อยมาก มโนทัศน์รัฐชาติสมัยใหม่จึงยังมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจปัญหาสถานะบุคคลภายใต้บริบทของรัฐชาติ

ข้อมูลเชิงคุณภาพชี้ว่าสมาชิกของครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนไทยที่ศึกษามักประสบปัญหาไม่มีสัญชาติไทยหรือไม่มีสัญชาติใดเลย ใน 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก เป็นบุคคลที่เกิดในประเทศไทย มีหลักฐานแสดงตนเป็นแรงงานต่างด้าวเข้าเมืองผิดกฎหมาย แต่เกิดจากพ่อแม่ที่เป็นลาวอพยพหรือจากพ่อแม่ที่เป็นแรงงานต่างด้าวซึ่งสูญเสียสัญชาติลาวเนื่องจากไม่เคยกลับไปประเทศลาวเพื่อพิสูจน์สัญชาติของตน และไม่ได้แจ้งการเกิดของบุตรไว้ในระบบทะเบียนราษฎรของประเทศลาว

ลักษณะที่สอง เป็นบุคคลที่เกิดในประเทศไทยถือบัตรแรงงานต่างด้าว แต่มีบุพการีคนใดคนหนึ่งถือสัญชาติไทย เนื่องจากไม่มีหลักฐานไปยืนยันเพราะพ่อหรือแม่ไม่ได้แจ้งเกิดไว้ในระบบทะเบียนราษฎรของไทย ซึ่งโดยข้อเท็จจริงบุคคลประเภทนี้ต้องได้รับสัญชาติไทยตามหลักการสืบสายโลหิตจากบุพการีคนหนึ่งที่มีสัญชาติไทย อาจเพราะประสบกับความยุ่งยากในการเข้าสู่กระบวนการพิสูจน์สัญชาติไทย คนกลุ่มนี้จึงไม่ได้รับสัญชาติไทยและตกอยู่ในข่ายคนไร้รัฐ-ไร้สัญชาติ

ลักษณะที่สาม เป็นบุคคลที่เกิดในประเทศลาวจากพ่อแม่ที่เป็นคนสัญชาติไทย ถึงแม้โดยข้อเท็จจริงแล้ว บุคคลนี้ควรได้รับสัญชาติไทยตามหลักสืบสายโลหิต แต่เนื่องจากบิดาหรือมารดาไม่ได้แจ้งเกิดไว้ในระบบทะเบียนราษฎรไทย หรือระบบทะเบียนราษฎรของลาว บุคคลนี้จึงตกอยู่ในสถานะบุคคลไร้รัฐและไร้สัญชาติ

ลักษณะที่สี่ เป็นบุคคลที่มีสถานะทางทะเบียนเป็นลาวอพยพ เพราะมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านที่ศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2517 และได้รับการจดทะเบียนเป็นลาวอพยพโดยกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2534 หรือเป็นบุคคลที่ถือบัตรลาวอพยพเพราะมีพ่อแม่ถือบัตรคนลาวอพยพ

ลักษณะที่ห้า เป็นบุคคลที่มีบุพการีเป็นคนลาว เกิดในประเทศลาว เป็นคู่สมรสของคนไทยอีสาน อพยพมาอยู่อาศัยในหมู่บ้านอย่างถาวรในระยะเวลาอันยาวนาน ไม่เคยกลับไปพิสูจน์สัญชาติลาว ได้สถานะเป็นแรงงานต่างด้าว ไม่มีสิทธิในการขอสัญชาติไทยเพราะไม่มีหลักฐานแสดงจุดเกาะเกี่ยวกับประเทศไทย เนื่องจากไม่ได้จดทะเบียนสมรสกับสามี/ภรรยาคนไทย

ลักษณะที่หก เป็นบุคคลที่มีบุพการีเป็นคนลาวเกิดที่ประเทศลาว อพยพมาอาศัยในหมู่บ้านฝั่งไทยกับพ่อแม่ตั้งแต่เด็กเพราะพ่อแม่มาแต่งงานกับคนไทย แต่บุพการีไม่ได้แจ้งเกิดในระบบทะเบียนราษฎรของลาว จึงไม่มีสถานะบุคคลทั้งในประเทศไทยและประเทศลาว

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานเอกสารแสดงตนที่สมาชิกในครอบครัวข้ามชาติมี ยิ่งทำให้เราสืบค้นเกี่ยวกับสถานะบุคคลของประชากรเหล่านี้ ร้อยละ 56.0 ถือใบทะเบียนแรงงานต่างด้าว (ทร.38/1) อย่างเดียว รองลงมา ร้อยละ 15.7 ไม่มีหลักฐานใดแสดงสถานะบุคคล ร้อยละ 15.5 ถือบัตรลาวอพยพ¹ ส่วนจำนวนที่เหลือถือหลักฐานแสดงตน เช่น บัตรประจำตัวผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนในประเทศไทย บัตรประจำตัวผู้ไม่มีสัญชาติไทย บัตรกำลังพลกองทัพไทยที่แสดงว่าเคยช่วยปฏิบัติการลาดตระเวนหาข่าวในฝั่งชายแดนลาวช่วงสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนให้กองทัพไทย บัตรประจำตัวผู้ลี้ภัยที่ออกโดยองค์การสหประชาชาติ เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งถือบัตรแสดงตนมากกว่าหนึ่งบัตร เช่น ถือใบทะเบียนแรงงานต่างด้าว (ทร. 38/1) ควบคู่กับบัตรลาวอพยพ และส่วนหนึ่งถือบัตรแสดงตนผู้ลี้ภัยขององค์การสหประชาชาติคู่กับใบทะเบียนแรงงานต่างด้าว ซึ่งลักษณะการถือบัตรแสดงสถานะบุคคลที่สืบค้นของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติชายแดน แสดงให้เห็นถึงสภาพปัญหาการมีสถานะบุคคลที่ไม่ชัดเจนและคลุมเครือของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติบริเวณนี้

¹ ปัจจุบัน บัตรลาวอพยพได้ถูกยกเลิกไปแล้ว โดยคนกลุ่มนี้จะได้รับการออกบัตรใหม่ คือ “บัตรประจำตัวคนซึ่งไม่มีสัญชาติไทยตามกฎหมายว่าด้วยการทะเบียนราษฎร” โดยมีเลขประจำตัว 13 หลักขึ้นต้นด้วย 6 หากเกิดนอกประเทศไทยหรือเกิดในประเทศก่อนการเข้ารับการสำรวจสถานะลาวอพยพ หรือเลข 7 หากเกิดในประเทศไทยจากบุพการีที่มีเลขประจำตัวขึ้นต้นด้วยเลข 6 บุคคลผู้เคยถือบัตรลาวอพยพเป็นราษฎรไทยประเภทชนกลุ่มน้อยที่อาศัยจนกลมกลืนกับสังคมไทย

มิติหญิงชายในครอบครัวข้ามชาติชายแดน

มิติความสัมพันธ์หญิงชายเป็นอีกมิติหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาสถานการณ์ครอบครัวข้ามชาติ พบว่าการแต่งงานระหว่างคนไทยและคนลาวในหมู่บ้านมีเพียงร้อยละ 1.9 ที่จดทะเบียนสมรส มีสัดส่วนผู้ชายลาวที่เข้ามาแต่งงานกับผู้หญิงไทยอีสานค่อนข้างน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนกับผู้หญิงลาวที่มาแต่งงานกับผู้ชายไทยในหมู่บ้าน ยกเว้นในช่วงสงครามเย็นพบมีผู้ชายลาวเข้ามาแต่งงานกับผู้หญิงไทยมากเป็นพิเศษ ส่วนการแต่งงานข้ามสัญชาติที่เกิดขึ้นในช่วงต่อมามักพบการแต่งงานระหว่างผู้หญิงลาวกับผู้ชายสัญชาติไทยมากกว่าที่จะพบในลักษณะตรงกันข้าม

คนอีสานในหมู่บ้านริมโขงส่วนหนึ่งกีดกันไม่ให้ลูกสาวของตนไปแต่งงานกับผู้ชายที่อพยพมาจากประเทศลาว เนื่องจากมองว่าผู้ชายลาวยากจนไม่มีคุณสมบัติเป็นผู้นำครอบครัว พ่อแม่ในหมู่บ้านกังวลใจว่าลูกสาวตนจะลำบากเพราะลูกเขยลาวจะไม่มีสถานะบุคคลตามกฎหมายในประเทศไทย คือไม่มีบัตรประชาชนไทยแล้วจะหาอยู่หากินลำบากเลี้ยงลูกเมียให้สุขสบายไม่ได้ อาจตีความได้ว่าทัศนคติแบบรังเกียจลูกเขยลาวของชาวบ้านเป็นการปกป้องลูกสาวไม่ให้ประสบกับปัญหาความยากจนหรือเดือดร้อนเมื่อต้องออกร่อนไป

สามีคนลาวที่พบมากในการวิจัยนี้เป็นคนลาวลี้ภัยหรือลาวอพยพยุคสงครามต่อต้านคอมมิวนิสต์อินโดจีนส่วนใหญ่เคยเป็นทหารลาวและเคยเข้ามาฝึกทหารในประเทศไทย พบว่าความสัมพันธ์หญิงชายภายในครอบครัวข้ามชาติลักษณะนี้ไม่แตกต่างไปจากที่พบในครอบครัวชาวบ้านคนไทยอีสานทั่วไป ที่สามีมักมีบทบาทนำในการตัดสินใจเรื่องใหญ่ๆ ภายในครอบครัว เช่น การลงทุน การเรียนหนังสือของลูก การปรึกษาหารือเรื่องการทำมาหากินระหว่างสามีภรรยาถือเป็นเรื่องปกติ ถึงแม้ว่าในทางกฎหมายสามีลาวไม่มีชื่อเป็นหัวหน้าครอบครัวในทะเบียนบ้าน แต่ในทางปฏิบัติเมียไทยมักให้เกียรติสามีลาวในฐานะผู้นำหรือหัวหน้าครอบครัว ในขณะที่ภรรยาไทยมักต้องออกหน้าในกิจกรรมที่เป็นทางการหรือที่ต้องเกี่ยวข้องกับราชการ เช่น ไปเข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านที่จัดสำหรับคนสัญชาติไทยไปเข้าประชุมหมู่บ้าน ไปรับฟังการชี้แจงกิจกรรมต่างๆ จากเจ้าหน้าที่อำเภอ ไปติดต่อราชการ แจ้งทำโฉนดที่ดิน เป็นผู้กู้ยืมเงินจากกองทุนหมู่บ้าน เป็นสมาชิกสหกรณ์หมู่บ้าน เป็นต้น สามีลาวก็จะมียบทบาทหลักในกิจการทำมาหากินรวมทั้งช่วยดูแลบุตร กระนั้นก็ตามสามีคนลาวก็ยังเกิดความรู้สึกที่ตนเองด้อยกว่าภรรยาเพราะไม่มีสิทธิต่างๆ แบบผู้ชายคนไทยจึงต้องพึ่งพิงภรรยาในหลายด้าน

สำหรับลูกชายพบว่าการอยู่กับผู้หญิงลาวไม่ได้เป็นประเด็นปัญหาตั้งแต่วัยเด็กของพ่อแม่ ในบางครอบครัวพบว่าลูกชายเกือบทุกคนหาสะใภ้ชาวลาวมาให้โดยเห็นว่าผู้หญิงลาวเรียบร้อย ดูแลเอาใจใส่บ้านช่องดี แต่ผู้ชายในหมู่บ้านบางคนบอกว่าหาผู้หญิงไทยแต่งงานไม่ค่อยได้เพราะผู้หญิงไทยออกจากหมู่บ้านไปทำงานในกรุงเทพกันหมด ผู้ชายที่แต่งงานกับผู้หญิงลาวมักมีฐานะในระดับล่างของหมู่บ้านส่วนใหญ่จะทำงานรับจ้าง ผู้หญิงลาวมักพบรักกับชายอีสานในขณะที่เข้ามาทำงานรับจ้างในพื้นที่ชายแดนฝั่งไทย แต่มีส่วนหนึ่งที่พบรักกันในงานบุญประเพณีหมู่บ้านในฝั่งลาว พบผู้หญิงลาวที่เป็นหม้ายสามีลาวเสียชีวิตหรือแยกทางกันเดินทางมาหางานทำในบริเวณชายแดนฝั่งไทยเพื่อส่งเงินกลับไปเลี้ยงลูกที่ลาว บางคนมาขายบริการทางเพศ ส่วนบางคนเป็นแม่ค้าตรงตลาดชายแดน เป็นต้น มักอยู่กับผู้ชายไทยสูงอายุที่เป็นหม้ายเช่นกัน แต่หลายคนเป็นภรณาน้อยของผู้ชายไทย

ผู้หญิงลาวที่มีสามีเป็นคนไทยมักย้ายถิ่นฐานมาอยู่กับครอบครัวสามีในหมู่บ้านฝั่งไทย จำนวนหนึ่งหยุดทำงานรับจ้างมาอยู่กับบ้านดูแลลูกและช่วยงานเกษตรกรรมของครอบครัวสามี ยามเจ็บป่วยหรือคลอดลูก เมียลาวจะไม่ได้รับสิทธิรักษาพยาบาลฟรีเหมือนกับลูกและสามีเพราะไม่มีบัตรประชาชนไทย เมียลาวส่วนใหญ่มีฐานะค่อนข้าง

ยากจน พึ่งพิงสามมี ขาดอิสระในการตัดสินใจภายในครอบครัว อย่างไรก็ตามพบว่าผู้ไทย-เมียนมาในหมู่บ้านเกือบทุกคู่ มักช่วยกันทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้านหรือออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านตามฤดูกาลทั้งคู่ เพราะทั้งสองฝ่ายต่างมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับล่างสุดของหมู่บ้าน แต่ผู้คนลาวและเมียนมาส่วนใหญ่ไม่กล้าเดินทางออกนอกหมู่บ้าน เพราะกลัวถูกจับกุมข้อหาเข้าเมืองผิดกฎหมาย

การดำเนินชีวิตอยู่ในสองพื้นที่รัฐชาติ

เพราะสมาชิกของครอบครัวข้ามชาติมักมีปัญหาสถานะบุคคลในรัฐไทย ทำให้พวกเขาต้องดำรงชีวิตอยู่ในภาวะที่ถูกจำกัดสิทธิหลายด้าน ที่เป็นปัญหามากที่สุดสำหรับพวกเขาคือการถูกจำกัดสิทธิในการเดินทาง ครอบครัวข้ามชาติเหล่านี้จึงมักเผชิญกับปัญหาความยากจน ข้อมูลเชิงปริมาณชี้ชัดว่าครัวเรือนข้ามชาติมีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนในระดับต่ำคือ 3,142 บาท ร้อยละ 20.9 มีรายได้เฉลี่ยประมาณเดือนละ 3,000 บาท รองลงมาร้อยละ 16.5 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 2,000 บาท และร้อยละ 13.1 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 1,000 บาท ตามลำดับ ด้านการประกอบอาชีพส่วนใหญ่ร้อยละ 33.1 ทำอาชีพเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ร้อยละ 19.6 ไม่มีอาชีพ ร้อยละ 19.5 รับจ้างในภาคเกษตรกรรม ร้อยละ 13.4 ทำอาชีพประมงพื้นบ้านในแม่น้ำโขง ร้อยละ 7.3 รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรม เช่น เป็นกรรมกร รับจ้างทำงานบ้าน ทำหัตถกรรมพื้นบ้าน ร้อยละ 3.1 ค้าขาย ร้อยละ 2.9 ทำหัตถกรรมพื้นบ้านส่งขายตลาด และร้อยละ 1.0 ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการหาของป่าและเผาถ่านขาย ร้อยละ 54.5 มีหนี้สินครัวเรือน ร้อยละ 85.2 ไม่มีเงินออม ร้อยละ 94.6 ต้องพึ่งพิงแหล่งเงินกู้จากญาติพี่น้อง พ่อค้าในหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน ร้านสหกรณ์หมู่บ้าน เงินกองทุนในหมู่บ้าน และกองทุนคนไร้รัฐ - ไร้สัญชาติที่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปช่วยจัดตั้งให้ในหมู่บ้าน

ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงหลังคามุงสังกะสี ซึ่งลักษณะบ้านเรือนไม่ได้แตกต่างไปจากลักษณะบ้านของชาวบ้านไทยอีสานฐานะระดับล่างทั่วไป แต่มีครัวเรือนข้ามชาติร้อยละ 18 อาศัยในบ้านที่ทำด้วยฝาไม้ขัดแตะหลังคามุงด้วยใบไม้หรือหญ้าคา และมีบางส่วนอาศัยในบ้านที่สร้างด้วยเศษวัสดุเศษไม้พอแค่คุ้มแดดคุ้มฝน ร้อยละ 16.6 ยังไม่มีส่วนที่ถูกสุขลักษณะใช้ ครัวเรือนข้ามชาติส่วนใหญ่ ร้อยละ 77.6 มีกระแสไฟฟ้าใช้ ร้อยละ 82.4 ใช้น้ำประปาของหมู่บ้านที่ตักน้ำมาจากแม่น้ำโขง แต่ในแง่วัตถุเครื่องใช้ในบ้านที่ครอบครองกลับพบในทางตรงกันข้าม กล่าวคือ ร้อยละ 58.3 มีเครื่องรับโทรทัศน์ ร้อยละ 44 มีตู้เย็น ร้อยละ 54.2 มีเครื่องเล่นวีดีโอ ร้อยละ 52.7 มีโทรศัพท์มือถือ ร้อยละ 47.7 มีรถมอเตอร์ไซด์ ร้อยละ 4.6 มีรถจักรยาน ร้อยละ 3.9 มีรถยนต์กระบะ

พบว่าร้อยละ 38.1 ของครอบครัวข้ามชาติชายแดนยังคงติดต่อสัมพันธ์กับญาติพี่น้องในฝั่งลาวในหลายลักษณะ เช่น ส่งเงินไปช่วยเหลือ กลับไปช่วยทำนาในฤดูกาลทำนา ไปเยี่ยมเยียนหรือไปเที่ยวเมื่อมีงานบุญประเพณี รับเป็นธุระดูแลพาญาติคนลาวไปหาหมอในฝั่งไทยเมื่อพบว่าเจ็บป่วย โทรศัพท์ถามสารทุกข์สุกดิบ บางครอบครัวติดต่อกับชายแดนในพื้นที่ตลาดชายแดนที่ต้องเดินทางข้ามพรมแดนไปกลับแทบทุกวัน บางครอบครัวส่งลูกไปอยู่กับญาติพี่น้องฝั่งลาวช่วงปิดเทอม บางครอบครัวให้ที่พักพิงแก่ญาติคนลาวที่ข้ามมาทำธุระฝั่งไทย รับส่งเงินกลับบ้านให้แรงงานลาวที่เป็นญาติซึ่งไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือต่างจังหวัด ร้อยละ 32.5 ของครอบครัวข้ามชาติชายแดนรายงานว่าไม่ได้ติดต่อกับญาติในประเทศลาวอีกเลย ในขณะที่ร้อยละ 29.4 บอกว่าไม่มีญาติพี่น้องหลงเหลืออยู่ในประเทศลาว ครอบครัวข้ามชาติกลุ่มหลังมักเป็นครอบครัวชาวลาวยอพยพที่ย้ายมาอยู่ในประเทศไทย และมีญาติพี่น้องไปอยู่ประเทศที่สามทั้งหมด หรือส่วนมากเป็นครอบครัวที่คนรุ่นปู่ตายายเสียชีวิตไปหมดแล้วทำให้ขาดการติดต่อกับญาติพี่น้องในประเทศลาว

ครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านส่วนใหญ่ได้รับการยอมรับในฐานะเป็นครอบครัวหนึ่งของชุมชน ได้รับมิตรภาพ การแบ่งปันทรัพยากร ได้รับความช่วยเหลือจากเครือญาติคนไทย เพื่อนบ้าน และผู้นำหมู่บ้าน และได้รับการปกป้องคุ้มครองจากชุมชนไม่ให้เจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาจับกุมในข้อหาเข้าเมืองผิดกฎหมาย ถ้าหากถูกจับกมนอกหมู่บ้านในขณะเดินทางไปทำงานทำก็จะมิใช่หมู่บ้านไปช่วยเหลือรับรองสถานะกับตำรวจและพากลับมาอยู่ในหมู่บ้านเหมือนเดิม

ถึงแม้สมาชิกในครอบครัวจะไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวข้องกับทางราชการที่จัดขึ้นในหมู่บ้านได้เพราะเหตุผลที่ไม่ได้เป็นคนไทย แต่สมาชิกของครอบครัวข้ามชาติมักให้ความร่วมมือกับหมู่บ้านในทุกเรื่องที่พวกเขาทำได้ เช่น การเข้าร่วมงานพัฒนาทำความสะอาดหมู่บ้าน งานบุญของชุมชน งานดูแลรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน เป็นต้น อย่างไรก็ตามการไม่มีสถานะเป็นพลเมืองไทย ทำให้สมาชิกครอบครัวข้ามชาติจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะเยาวชนรู้สึกกดดันในชะตากรรมของตนเอง

บทสรุป

ครอบครัวข้ามชาติเป็นครอบครัวที่ขยายขอบเขตความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในลักษณะข้ามพรมแดน จึงจำเป็นต้องได้รับการจัดการในบริบทของกรอบแนวคิดด้วยเรื่องรัฐชาติ ที่เน้นความยึดหยุ่นมากกว่าการใช้กฎเกณฑ์ที่ตายตัว อย่างไรก็ตามสิ่งที่อยู่ในกรอบคิดของรัฐชาติเกือบทั่วโลก คือ การคาดหวังให้บุคคลมีสถานะเป็นพลเมืองหรือเป็นสมาชิกที่มีความจงรักภักดีต่อรัฐชาติเพียงหนึ่งเดียวเท่านั้น ดังนั้นการดำรงอยู่ของครอบครัวข้ามชาติในหมู่บ้านชายแดนไทย จึงเป็นความท้าทายของรัฐชาติสมัยใหม่ในการบริหารจัดการสมาชิกในครอบครัวประเภทนี้ให้ได้มีสถานะที่รัฐไทยรับรอง เพื่อพวกเขาจะได้รับการคุ้มครองสิทธิในด้านต่างๆ

พบว่าสถานการณ์ปัญหาด้านสถานะบุคคลของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติในพื้นที่รอยต่อชายแดนไทย - ลาวนั้น มีความซับซ้อนและความละเอียดอ่อนค่อนข้างสูง เพราะสถานการณ์ดังกล่าวพัวพันกับบริบทประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมสองฝั่งโขง การกำหนดนโยบายเพื่อแก้ปัญหาเรื่องสถานะบุคคลของสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติบริเวณชายแดนไทยกับประเทศลาวย่อมต้องการพื้นฐานความเข้าใจด้านบริบทและเงื่อนไขในภาพรวมทั้งหมด อีกทั้งแนวทางในการแก้ไขไม่สามารถมองอย่างแยกส่วนจากปัญหาอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ทั้งภายในประเทศไทยเองและของประเทศเพื่อนบ้าน แต่การจัดทำที่หาวาระของรัฐบาลไทยที่มีต่อคนชายแดนที่รัฐสงสัยว่าไม่มี “สายเลือดคนไทย” ตลอดจนการจัดความห่วงใยว่าคนเหล่านี้จะเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติออกไปน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการแก้ไขปัญหาสถานะบุคคลให้กับสมาชิกในครอบครัวข้ามชาติเหล่านี้

เอกสารอ้างอิง

Appadurai, A. 1996. *Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bryceson, D. and Vuorela, U. 2002. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. BERG: New York.

Castles, S. and Davidson A. 2000. *Immigration and Citizenship: Globalisation and the Politics of Belonging*. Basingstoke, UK: Palgrave (Macmillan).

Walker, A.. 1999. *The Legend of the Golden Boat: Regulation, Trade and Traders in the Borderlands of Laos, Thailand, China and Burma*. Richmond Surrey: Curzon.

10

พลวัตครอบครัวคนชายขอบ

พหุลักษณะและบรรทัดฐานใหม่เกี่ยวกับครอบครัวที่ไม่อาจละเลย

อรทัย อาจอ่ำ

บทคัดย่อ

การเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของ “ครอบครัวคนชายขอบ” มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ในทางกลับกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมก็ส่งผลกระทบต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ต่อการคงอยู่และต่อสถานภาพ ลักษณะและรูปแบบครอบครัวของคนชายขอบ อย่างไม่อาจปฏิเสธได้ การทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ดังกล่าว เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่ถูกต้อง จึงมีนัยสำคัญอย่างยิ่ง

บทความนี้ จึงพยายามตอบคำถามสำคัญ 3 - 4 ประการด้วยกัน โดยมุ่งเน้นไปที่การทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมกระแสหลักและครอบครัวคนชายขอบอย่างเป็นพลวัต โดยใช้วิธีการสังเคราะห์ข้อมูลจากงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศ ครอบคลุมครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ ประมาณ 8 - 9 ประเภท เช่น ครอบครัวแรงงานอพยพ - ข้ามชาติ คนจนเมือง ชาวเขา คนไร้บ้าน เอดส์และชาวเกย์ เป็นต้น สำหรับในกรณีต่างประเทศ ได้ผนวกภาพครอบครัวคนชายขอบไว้ 2 ประเภท ได้แก่ คนไร้บ้านในสหรัฐอเมริกา และชายไร้ครอบครัวในออสเตรเลีย

ผลการสังเคราะห์ข้อมูล พบว่า ครอบครัวคนชายขอบมีความเป็นพหุลักษณะ ที่มีความสลับซับซ้อน หรือมีมิติต่างๆ ที่ทับซ้อนกันอยู่อย่างน้อย 2 - 3 ชั้น ด้วยกัน กล่าวคือ มีการทับซ้อนของ “ความเป็นครอบครัวคนชายขอบ” และการทับซ้อนของ “สถานภาพ ลักษณะ รูปแบบครอบครัว” เช่น การมีสถานภาพเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หรือครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวในภาวะของการเป็นครอบครัวชายขอบที่เป็นแรงงานอพยพ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังพบด้วยว่าการมีคู่ครอง และ/หรือการสร้างครอบครัว กำลังเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากได้เกิดค่านิยม รูปแบบ และบรรทัดฐานใหม่ๆ ขึ้น ในตอนท้ายของบทสังเคราะห์ได้ผนวกข้อเสนอแนะเกี่ยวกับประเด็นการศึกษาวิจัยต่อเนื่องไว้ด้วย

นัยสำคัญของบทความ

การศึกษาวิเคราะห์ และ/หรือสังเคราะห์/ประมวลความรู้เกี่ยวกับเรื่องครอบครัว หรือสถานภาพของครอบครัวประเภทต่างๆ ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน จะช่วยให้เราสามารถคาดการณ์อนาคตของสังคมมนุษย์ได้ในระดับหนึ่ง เพราะดังที่ทราบกันดีแล้วว่า “ครอบครัว” เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของสังคมมนุษย์ และเป็นแหล่งบ่มเพาะ - ปลุกฝัง - ขัดเกลาทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดี และถ้ามนุษย์เราเกิดมาแล้วไม่มีครอบครัวรองรับ จะส่งผลอย่างมากต่อวิถีทางต่อไปในการดำเนินชีวิต ซึ่งในปัจจุบัน ปัญหาที่กำลังกลายเป็นประเด็นใหญ่ของสังคมโลกและสังคมไทย เพราะมีผู้ที่เกิดมาแล้วถูกทอดทิ้งอยู่ตามโรงพยาบาล และสถานสงเคราะห์ต่างๆ จำนวนมากมายมหาศาล และเขาเหล่านั้นได้กลายเป็นคน “ไร้ครอบครัว” ประเด็น การมีครอบครัวที่ดี หรือไม่ดี หรือการเป็นคนไร้ครอบครัว จึงมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

อันที่จริงการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับ “คนไร้ครอบครัว” นั้น ก็เป็นสิ่งที่จำเป็นเร่งด่วนเช่นกัน เพราะสังคมได้รับแรงผลักดันจากหลายๆ ด้าน รวมทั้งจากกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่าเป็น “คนไร้ครอบครัว” ด้วย นอกจากนี้ การศึกษาเกี่ยวกับ “ครอบครัวที่ไร้ความสุข หรือมีทุกข์มากกว่าสุข” ก็เป็นประเด็นสำคัญที่ควรได้รับการศึกษาพอๆ กัน

แต่สำหรับจุดเน้นหนักของบทความนี้ จะพุ่งเป้าไปที่ ครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะต่างๆ ที่มักเรียกขานกันว่า “ครอบครัวคนชายขอบ” (marginal family) โดยมีจุดประสงค์ที่จะชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบและความแตกต่างหลากหลายของสังคมหนึ่งๆ บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจความแตกต่างหลากหลายของการดำรงอยู่ของครอบครัวประเภทต่างๆ ในสังคม เพราะถ้าหากว่า เรายิ่งเข้าใจในความแตกต่างหลากหลาย และความสลับซับซ้อนต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมมนุษย์ของเราได้มากเพียงใด ก็จะทำให้เราสามารถคิดค้น หรือทำความเข้าใจเพื่อร่วมกันสร้างสังคมที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น หรือมีความน่าอยู่ได้มากยิ่งขึ้นตามไปด้วย เพราะการที่มนุษย์ โดยเฉพาะนักวิชาการด้านสังคม สามารถที่จะมีบทบาทในการร่วมกันสร้าง หรือการร่วมกันทำให้สังคมที่เราอาศัยอยู่ร่วมกันมีความเป็นสังคมที่ดีขึ้นได้มากเพียงใด ก็จะเป็นการแสดงให้เห็นถึง “ความมีอารยธรรม” (civilization) ของสังคมมนุษย์ได้มากยิ่งขึ้นเท่านั้น อย่างไรก็ตาม การที่เราจะก้าวไปสู่จุดนั้นได้ เราจำเป็นจะต้องมี “องค์ความรู้ที่ถูกต้อง” ผ่านการศึกษา - วิเคราะห์วิจัย และ/หรือการสังเคราะห์อย่างเป็นระบบด้วยเช่นกัน

สำหรับคำว่า “ครอบครัวคนชายขอบ” นั้นก็เช่นกัน โดยตัวของมันเอง ก็มีความแตกต่างหลากหลาย และมีความสลับซับซ้อนของมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และยังมีความหมายที่กว้างขวางลึกซึ้ง เพราะเชื่อมโยงกับบริบทเฉพาะหลายบริบทด้วยกัน ซึ่งครอบคลุมครอบครัวประเภทต่างๆ หลายประเภทจากหลายบริบท ดังที่ กาญจพรพร กอศรีพร และนฤมล อรุโณทัย (มปป.) ได้ระบุไว้ 4 ประเภท ด้วยกัน คือ ครอบครัวที่ประสบภัย หรือวิกฤตต่างๆ อาทิเช่น สีนามิ ครอบครัวไทยพลัดถิ่น ครอบครัวชาวเล และครอบครัวแรงงานต่างด้าว (ซึ่งในบทความนี้จะใช้คำว่า ครอบครัวแรงงานข้ามชาติ)

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังมองว่า ครอบครัวคนชายขอบนั้น มีหลายประเภท หลายลักษณะ หรือมีมากกว่า 4 ประเภท ดังกล่าวข้างต้น ซึ่ง ณ ที่นี้ เป็นการเพิ่มเติมจากเอกสารอ้างอิงดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ครอบครัวแรงงานอพยพ (จากชนบทเข้าสู่เมือง หรือระหว่างเมืองกับเมือง หรือระหว่างชนบทกับชนบท) ครอบครัวไร้รัฐ - ไร้สัญชาติ ครอบครัวชาวเขา/ชนเผ่า ครอบครัวคนจนเมือง ครอบครัวคนชายพวงมาลัยบนท้องถนน ครอบครัวเด็กแว้น ครอบครัวคนเป็นเอดส์ ครอบครัวชาวเกย์ หรือเพศภาวะอื่นๆ เช่น ครอบครัวหญิงรักหญิง ครอบครัวคนติดยาเสพติด ครอบครัวคนติดคุก และครอบครัวคนพิการ ฯลฯ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การทำความเข้าใจความแตกต่างหลากหลายและความสลับซับซ้อนของครอบครัวต่างๆ เหล่านี้ในทุกแง่มุม ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะต้องอาศัยงานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องรองรับอย่างเป็นระบบ ในขณะที่องค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวประเภทต่างๆ ดังกล่าว อย่างละเอียดทุกแง่มุมและมีความเป็นองค์รวม ก็ยังค่อนข้างขาดแคลน ประกอบกับครอบครัวแต่ละประเภทดังกล่าวข้างต้น ก็มีประเด็นรายละเอียดปลีกย่อย และ/หรือ แรงกระทบ/แรงบีบคั้นต่างๆ ที่เข้ามากระทบที่แตกต่างกัน

บทความนี้ จึงสามารถรวบรวมประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจในหลายๆ แง่มุมของครอบครัวชายขอบไว้ได้ บางประเภทเท่านั้น และยังไม่ใช่ว่าภาพเชิงลึกและครอบคลุมเท่าที่ต้องการ ไม่ว่าจะเป็นภาพของครอบครัวแรงงานอพยพ ครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ครอบครัวคนจนเมือง ครอบครัวคนไร้บ้าน ครอบครัวเด็กแว้น ครอบครัวคนเป็นเอดส์ ครอบครัวคนติดยาเสพติด และครอบครัวชาวเขาบางเผ่า อาทิเช่น กรหิเยียง หรือครอบครัวชาวเกย์ ฯลฯ ก็ตาม และยังได้พยายามผนวกภาพความเป็นชายขอบของคนบางกลุ่มในประเทศที่เรียกขานกันว่า “พัฒนาแล้ว” ดังเช่น สหรัฐอเมริกา และออสเตรเลีย เข้ามาไว้ด้วย เพื่อให้มองเห็นความเหมือนและความแตกต่างในบางแง่มุมอีกเช่นกัน

สำหรับประเด็นที่สำคัญดังเช่น การสร้างครอบครัว การแต่งงานหรือการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับการสร้างครอบครัว การเปลี่ยนรูปแบบ/โครงสร้างของครอบครัว การอบรมบ่มเพาะ การสืบทอดความเป็นครอบครัว หรือ ประเด็นสภาพของครอบครัวที่มีเพียงพ่อหรือแม่ (ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่น่าจะซ้ำเติมความเป็นชายขอบให้มีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นไปอีก) นั้น พบว่า ยังขาดการศึกษาแง่มุมเหล่านี้อย่างเป็นระบบในกลุ่มคนชายขอบ หรือครอบครัวชายขอบ ประเภทต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้น และประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ คนเหล่านี้หรือครอบครัวเหล่านี้ มอง “ความเป็นสถาบันครอบครัวและความเป็นชายขอบของตนอย่างไร” (how they look or perceive their own family institution and marginality) ซึ่งถ้าเรามีองค์ความรู้ที่ลึกซึ้ง หรือมีความรู้ความเข้าใจ ที่เป็นมุมมองของผู้ประสบกับภาวะดังกล่าว จะช่วยทำให้ “มายาคติ” (myth) ลดลง เพราะหมายถึงว่า เราสามารถเข้าถึงความจริงต่างๆ ได้อย่างรอบด้าน หรือครอบคลุมมุมมองของคนใน หรือคนที่ประสบ/เผชิญกับภาวะนั้นๆ ซึ่งเป็นมุมมอง หรือ การเข้าถึงความจริงที่สำคัญยิ่ง และน่าจะช่วยนำพาเราไปสู่การแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้มากยิ่งขึ้น หรือได้ดีขึ้น แต่ทั้งนี้ งานวิจัยต่างๆ ที่มีอยู่ ก็ยังขาดข้อมูล หรือมุมมอง - ความรู้ในแง่มุมดังกล่าวเป็นอย่างมาก

วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายหลักของบทความ

1. เพื่อประมวลภาพปัจจุบันของครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงกับลักษณะพลวัตของสังคมกระแสหลัก
2. เพื่อทำความเข้าใจบริบทและภาวะ ปัจจัยและเงื่อนไขต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยง และส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงสถานภาพ ลักษณะ ประเภทและรูปแบบของครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ
3. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับครอบครัวในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะครอบครัวคนชายขอบ ที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจ “ความเป็นสังคม” และการเปลี่ยนแปลง หรือพลวัตต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม

คำถามหลักของบทความ

อันที่จริง ผู้เขียนมีคำถามต่างๆ เกี่ยวกับความเป็น “ครอบครัว” และ “ครอบครัวคนชายขอบ” หลายคำถามด้วยกัน แต่สำหรับบทความนี้ มีความจำเป็นต้องจำกัดขอบเขตอยู่เพียงแค่บางคำถาม หรือบางประเด็น ดังต่อไปนี้เท่านั้น คือ

1. ภายใต้ข้อจำกัดขององค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว โดยเฉพาะครอบครัวคนชายขอบดังกล่าวมาข้างต้นแล้วนั้น ปัจจุบันเราพอจะรู้อะไรเกี่ยวกับครอบครัวดังกล่าวแล้วบ้าง? โดยเฉพาะประเด็นลักษณะของครอบครัว อาทิเช่น การแต่งงาน - การอยู่ร่วมกันโดยไม่แต่งงาน การหย่าร้าง - การเลิกรากันไป การมีบุตร หรือลักษณะอื่นๆ ของครอบครัว อาทิเช่น ความสัมพันธ์ภายในครอบครัว - รูปแบบของครอบครัว (family forms) สถานภาพของครอบครัว อาทิเช่น การเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว (single parent family) เนื่องจากพ่อหรือแม่ที่หายไป (absent father or mother) ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยง (step family) เป็นต้น
2. ความเหมือนและความแตกต่างของครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ หรือองค์ประกอบร่วมที่สำคัญๆ คืออะไร และ/หรือเป็นอย่างไร? อะไรคือบริบทและปัจจัย - เงื่อนไข และปัญหาสำคัญๆ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ ลักษณะ รูปแบบ และ/หรือการสร้างครอบครัวของคนชายขอบในสังคมพลวัต
3. ความเป็นพหุลักษณะของบรรทัดฐานด้านครอบครัว (plurality of family norms) ที่ดำรงอยู่ในครอบครัวคนชายขอบนั้น คืออะไร และ/หรือเป็นอย่างไร และสิ่งนี้มีปฏิสัมพันธ์กับ “ความเป็นชายขอบ” อย่างไร และนัยยะ - ความหมายดังกล่าวที่มีต่อการยอมรับความแตกต่างด้านบรรทัดฐานของครอบครัวในสังคมกระแสหลักเป็นอย่างไร
4. องค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวคนชายขอบที่ได้จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยในครั้งนี้ที่มีความเชื่อมโยงกับความเป็นพลวัตของสังคม จะนำไปสู่การยอมรับความเป็นพหุลักษณะของปรากฏการณ์ดังกล่าวในฐานะที่เป็นความจริงของสังคมได้มากน้อยเพียงใด หรือไม่ อย่างไร?

วิธีวิทยาและแหล่งข้อมูล

จากความพยายามที่จะตอบคำถามดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนได้ทำการสังเคราะห์องค์ความรู้ที่มีอยู่บนพื้นฐานของงานศึกษาวิจัยในระดับต่างๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ (ซึ่งพบว่า งานวิจัยเชิงลึกเกี่ยวกับลักษณะครอบครัวในแง่มุมต่างๆ ของสังคมไทยมีอยู่น้อยมาก ทำให้จำเป็นต้องนำเสนอภาพของครอบครัวเท่าที่มีข้อมูล ซึ่งทำให้ขาดความสม่ำเสมอ หรือความครบถ้วนของประเด็นที่น่าเสนอ สำหรับครอบครัวบางประเภทสามารถนำเสนอได้เฉพาะปัญหาที่ครอบครัวต้องเผชิญอยู่ และเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อการสร้างหรือการสืบทอดความเป็นครอบครัวมากกว่าที่จะเป็นภาพของครอบครัวประเภทนั้นๆ โดยตรง) แต่สำหรับในต่างประเทศ ได้เลือกเฉพาะประเด็นที่คนกล่าวถึงน้อย หรือยังไม่ค่อยมีใครกล่าวถึง ทั้งนี้เพื่อเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นบริบทของสังคมอื่นๆ เนื่องจาก

ในปัจจุบัน โลกได้มีการเชื่อมต่อกันเป็นหนึ่งเดียว และยังมีการแต่งงานข้ามชาติ มีการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร การเชื่อมโยงกันของสังคมต่างๆ ทั้งในเชิงการศึกษา - วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การค้า ฯลฯ ดังนั้น *บริบทของสังคมไทยที่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกาภิวัตน์ (globalization) จึงมีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ ลักษณะ รูปแบบต่างๆ ของครอบครัวในประเทศไทย อย่างไรก็ตามไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ผู้เขียนจึงได้พยายามที่จะผนวกองค์ความรู้เกี่ยวกับครอบครัวบางประเภทในสังคมอื่นๆ รวมทั้งทิศทางการเปลี่ยนแปลงแบบแผนครอบครัวในระดับโลกเข้ามาไว้ด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้มองเห็นบริบทในอีกระดับหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกกับบริบทของสังคมไทยด้วย*

แนวคิดเดิมเกี่ยวกับ “ครอบครัว” และนิยามความหมาย

แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับ “ครอบครัว” ที่เป็นอยู่เดิม มีอยู่อย่างน้อย 3 แนวคิดด้วยกัน คือ 1) ครอบครัว 2) เครือญาติ และ 3) การแต่งงาน สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับ “ครอบครัว” นั้น ได้มีการนิยามไว้ว่า หมายถึง กลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกันด้วยความเป็นเครือญาติ โดยที่สมาชิกที่เป็นผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบในการดูแลสมาชิกที่เป็นเด็ก สำหรับคำว่า “เครือญาติ” หรือ “การผูกโยงกันในรูปเครือญาติ” (kinship ties) นั้น คือ การเชื่อมต่อระหว่างปัจเจกบุคคล ซึ่งถูกสร้างขึ้นโดยผ่านการแต่งงาน หรือผ่านระบบเครือญาติ หรือผู้สืบทอดทางสายเลือด (อาทิเช่น พ่อ, แม่, ลูก หรือป้าตายาย เป็นต้น) สำหรับ “การแต่งงาน” นั้น เดิมกำหนดไว้ว่า หมายถึง การมีความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างปัจเจกบุคคลที่เป็นผู้ใหญ่ 2 คน ซึ่งได้รับการยอมรับทางสังคม เมื่อบุคคล 2 คนแต่งงานกัน ก็หมายถึงว่าเขาได้กลายมาเป็นญาติซึ่งกันและกัน นอกจากนี้การเกี่ยวข้องกันด้วยการแต่งงาน ก็ทำให้เกิดการเชื่อมโยงกันหรือการเชื่อมต่อกันของเครือญาติโดยสายเลือดของคู่แต่งงานทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกันอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม สำหรับแนวคิดพื้นฐานและนิยามความหมายข้างต้นนี้ นับว่าเป็นแนวคิดและนิยามที่เป็นบรรทัดฐานเชิงเดียว หรือเป็นบรรทัดฐานดั้งเดิมของ “ความเป็นครอบครัว” ซึ่งผู้เขียนมองว่า ไม่น่าจะเพียงพอต่อการทำความเข้าใจสถานภาพ ลักษณะ ประเภท - รูปแบบ และบรรทัดฐานต่างๆ ที่หลากหลายของครอบครัวที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพราะปัจจุบันมีครอบครัวจำนวนมากที่เกิดขึ้นโดยไม่ผ่านการแต่งงาน หรือการมีความสัมพันธ์ทางเพศที่ไม่ได้รับการยอมรับตามบรรทัดฐานของสังคมกระแสหลัก เป็นต้น แต่ทั้งนี้ผู้เขียนมองว่า แนวคิดดังกล่าวก็ยังคงมีความสำคัญในแง่ของการนำมาใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบ หรือทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้นในปัจจุบันได้ จึงนำมาผนวกไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ทิศทางการเปลี่ยนแปลงของแบบแผนครอบครัวในระดับโลก

สำหรับภาพของครอบครัวในระดับโลกนั้น Giddens (1998, 2000 : 139 - 169) พบว่า ความแตกต่างหลากหลายของรูปแบบครอบครัว เป็นสิ่งที่ยังคงอยู่ หรือพบเห็นได้ในสังคมต่างๆ ทั่วโลก แต่ก็พบว่า ยังคงมีบางพื้นที่หรือบางส่วนของโลก อาทิเช่น ภูมิภาคที่อยู่ห่างไกลทั้งในเอเชีย แอฟริกา และแปซิฟิก ที่ระบบของครอบครัวตามแบบประเพณีดั้งเดิมอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปไม่มากนัก แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพบว่า การเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ กำลังเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง แต่สำหรับจุดกำเนิด หรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงนั้น มีลักษณะที่สลับซับซ้อน (complex)

อย่างไรก็ตาม Giddens พบว่า มีหลายๆ ปัจจัย ที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเกิดขึ้น (ซึ่งการวิเคราะห์ของ Giddens อาจจะยังไม่ครอบคลุมปัจจัยหลายๆ ประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวิถีการผลิตจากเกษตรเป็นอุตสาหกรรม และพลังหรืออิทธิพลของอุตสาหกรรมของทุนข้ามชาติ และการย้ายถิ่นระหว่างประเทศ ที่ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะของครอบครัว ทั้งในถิ่นปลายทางและต้นทางในขอบเขตทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแต่งงานหรือการสร้างครอบครัวข้ามเชื้อชาติ ข้ามชาติพันธุ์ ข้ามศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้โฉมหน้าของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปอย่างมหาศาลก็ตาม) ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ ได้แก่

1. การแพร่กระจายของวัฒนธรรมตะวันตก โดยเฉพาะค่านิยม หรืออุดมคติเกี่ยวกับความรักแบบโรแมนติก (romantic love) ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยดำรงอยู่ หรือไม่เคยเป็นที่รู้จักในหลายๆ สังคม แต่กำลังเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในทุกมุมโลก
2. การพัฒนา และ/หรือนโยบายการพัฒนาของรัฐบาลแบบรวมศูนย์ในพื้นที่ซึ่งเดิมเคยมีลักษณะของการพึ่งพาตนเอง หรือมีความเป็นตัวของตัวเองในชุมชนขนาดเล็ก ทำให้ชีวิตของประชาชนได้รับอิทธิพลจากการเข้าร่วม หรือมีความเกี่ยวข้องกับระบบทางการเมือง - สังคมของประเทศ นอกจากนี้ ในบางสังคม ดังเช่น ประเทศจีน และมองโกเลีย ที่พบว่า รัฐบาลมีความพยายามในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความเชื่อของประชาชนที่เป็นแบบประเพณีดั้งเดิม ทั้งนี้เนื่องมาจากปัญหาการขยายตัวหรือการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากร ด้วยเหตุนี้รัฐบาลจึงได้กำหนดนโยบายและโครงการต่างๆ เพื่อจำกัดขนาดของครอบครัว หรือส่งเสริมการมีครอบครัวขนาดเล็ก รวมทั้งส่งเสริมการใช้วิธีการคุมกำเนิดต่างๆ เป็นต้น
3. การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวในระดับโลก หรือความนิยมในการมีครอบครัวเดี่ยว ทำให้ครอบครัวแบบขยาย และรูปแบบ - ประเภทอื่นๆ ของกลุ่มเครือญาติมีความสำคัญน้อยลงหรือมีปริมาณลดน้อยลง ดังได้แสดงให้เห็นในงานของ Goode (1963) และงานวิจัยอื่นๆ ที่ตามมาอย่างต่อเนื่อง

สรุปทิศทางการเปลี่ยนแปลงของครอบครัว หรือการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่สำคัญที่สุดเกี่ยวกับครอบครัวที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก (Giddens, 2000 : 143) มีดังนี้คือ

1. ครอบครัวแบบขยายและกลุ่มเครือญาติประเภทอื่นๆ มีพลังและอิทธิพลน้อยลงไปเรื่อยๆ
2. แนวโน้มทั่วไปของประชากรโลกที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือ การเลือกคู่ได้อย่างเสรี หรือสามารถเลือกคู่ได้อย่างอิสระเสรีมากขึ้น
3. สิทธิของผู้หญิงหรือสตรีได้รับการยอมรับมากขึ้นหรือเป็นไปอย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องการแต่งงาน และการตัดสินใจต่างๆ ภายในครอบครัว
4. การแต่งงานกันเองในบรรดาเครือญาติ (kin marriages) กำลังกลายเป็นเรื่องที่ไม่ค่อยปกติ
5. ระดับของเสรีภาพทางเพศ (sexual freedom) ในสังคมที่เคยเข้มงวดเรื่องนี้ กำลังมีเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ
6. แนวโน้มที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ การขยายขอบเขตของ “สิทธิเด็ก” (child rights) ในด้านต่างๆ พบว่า เด็กมีสิทธิที่จะตัดสินใจ หรือมีการดำเนินชีวิตที่อิสระ - เสรีมากขึ้นในขอบเขตทั่วโลก

สำหรับครอบครัวในประเทศไทย ก็กำลังเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางดังกล่าวข้างต้นไม่มากนักน้อยเช่นเดียวกัน โดยสามารถพิจารณาจากข้อมูล และ/หรือข้อบ่งชี้ขั้นต้นต่างๆ ดังต่อไปนี้ประกอบ กล่าวคือ

- ◎ มีครอบครัวเดี่ยวถึงร้อยละ 54 - 55 และครอบครัวขยายลดลงเหลือร้อยละ 32.5 ในขณะที่ครอบครัวที่อยู่คนเดียวมีสูงถึงร้อยละ 11.3 โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครที่มีสัดส่วนครอบครัวที่อยู่คนเดียวสูงที่สุด หรือสูงถึงร้อยละ 16 (อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และอรทัย หรุเจริญพรพานิช, 2550) คิดเป็นจำนวนครอบครัวเดี่ยวประมาณ 16 ล้านครอบครัว และมีพ่อหรือแม่ที่เลี้ยงลูกตามลำพังถึง 1.3 ล้านครอบครัว (กระทรวงวัฒนธรรม และสถาบันรามจิตติ, 2548 อ่างใน ศุภลักษณ์ เก่งบัญชา, 2548)
- ◎ มีความหลากหลายของรูปแบบครอบครัวประเภทต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะรูปแบบความสัมพันธ์ต่างๆ ที่ไม่ต้องการการผูกมัด ไม่ว่าจะเป็นการอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน การอยู่ร่วมกันโดยไม่แต่งงาน ไม่จดทะเบียนสมรส ซึ่งพบรูปแบบการอยู่อาศัยร่วมกันเป็นครอบครัวในรูปแบบใหม่นี้ในสัดส่วนที่สูง โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานคร (ซึ่งสูงกว่าเขตชนบทและเขตเมืองอื่นๆ) และยังพบรูปแบบของครอบครัวหรือการอยู่อาศัยดังกล่าวนี้ในกลุ่มวัยรุ่นที่มีอายุระหว่าง 18 - 24 ปี มากกว่ากลุ่มอายุอื่นๆ (อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และอรทัย หรุเจริญพรพานิช, 2550)
- ◎ ด้านความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่มีความห่างเหินกันมากยิ่งขึ้น ยกตัวอย่างเช่น จากผลการสำรวจผู้ปกครอง 1,066 ครอบครัว ในเขตกรุงเทพมหานคร (มูลนิธิเครือข่ายครอบครัวร่วมกับศูนย์ประชาชาติ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2546 อ่างใน ศุภลักษณ์ เก่งบัญชา, 2548) พบว่าพ่อแม่ส่วนใหญ่ทำงานวันละ 7 - 9 ชั่วโมง โดยพ่อแม่ร้อยละ 43 รู้สึกห่างเหินกับลูกเนื่องจากในแต่ละวันมีเวลาทำกิจกรรมร่วมกับลูกเพียง 1 - 3 ชั่วโมง ในแง่ของเด็กเองก็รู้สึกห่างเหินกับพ่อแม่มากขึ้นด้วยเช่นกัน
- ◎ มีผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งปีละ 2,804 คน และเด็กถูกทอดทิ้งปีละ 8,013 คน (สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว, 2548 อ่างใน ศุภลักษณ์ เก่งบัญชา, 2548)

นิยามความหมายของคำว่า “ครอบครัวคนชายขอบ”

สำหรับคำว่า “ครอบครัวชายขอบ” หรือ “ครอบครัวคนชายขอบ” (marginal family) นั้น มีที่มาจากคำว่า “ความเป็นชายขอบ” (marginality) และ “ชายขอบ” (marginal) ซึ่งพบว่า ได้มีการให้คำนิยาม - ความหมายไว้ในหลายๆ แห่งด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น การถูกกีดกัน การถูกเบียดขับ การไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ หรือการไร้ซึ่งสิทธิเสียงต่างๆ จากระบบ (เช่น สิทธิด้านที่อยู่อาศัย สิทธิด้านการศึกษา สิทธิในการรักษาเผ่าพันธุ์ของตนเอง สิทธิในการเดินทาง เป็นต้น) การอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง หรือรัศมีของสิ่งที่เรียกกันว่า “ความเจริญ ความก้าวหน้า และความทันสมัย” การไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการพัฒนาแบบทุนนิยมศูนย์กลาง หรือการพัฒนาอุตสาหกรรม - การพัฒนาความทันสมัย การไม่ได้รับบทบาท โอกาส หรือขาดการบูรณาการเข้ากับระบบใหญ่ของสังคมนั้นๆ การถูกละเลยจากสังคมที่เป็นอยู่ การไม่ได้รับการยอมรับ การถูกครอบงำ และ/หรือการถูกกีดกันจากระบบสังคมใหญ่ อันเนื่องมาจากการมีวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างไม่ว่าจะเป็น วิถีเพศ - เพศภาวะ วิถีชุมชน วิถีการพัฒนา - วัฒนธรรม ฯลฯ (จิรัฐธิ เสนาคำ, 2544; ปรีตดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล, 2545; สุริชัย หวันแก้ว, 2550; อรทัย อาจอ้า, 2550, Sibley, 1997)

ไม่ว่าจะใช้นิยามหรือความหมายใดก็ตาม พบว่า ลักษณะร่วมที่สำคัญประการหนึ่งของคำว่า “ความเป็นชายขอบ” (marginality) ของครอบครัวทุกประเภทดังกล่าวมาข้างต้น ก็คือ การขาดโอกาสในการพัฒนาด้านต่างๆ ที่ตนเองและครอบครัวมีส่วนร่วม มีบทบาท หรือมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมักประสบกับชะตากรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น อยู่เพียงแค่ชายขอบของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และ/หรือถูกตีตราจากสังคมใหญ่ในด้านใดด้านหนึ่ง เป็นต้น

ครอบครัวคนชายขอบ: ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัย

สำหรับงานวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น พบว่า มีงานศึกษาวิจัยอยู่จำนวนหนึ่ง (แต่ยังไม่ครอบคลุมมิติต่างๆ อย่างรอบด้านเกี่ยวกับครอบครัว) โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับครอบครัวแรงงานอพยพ ครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ครอบครัวคนจนเมือง ครอบครัวคนไร้บ้าน ครอบครัวคนเป็นเอดส์ และครอบครัวที่มีอาชีพพิเศษ ดังเช่น คนขายพวงมาลัยบนท้องถนน เป็นต้น

โดยเฉพาะองค์ความรู้เกี่ยวกับ “ครอบครัวคนขายพวงมาลัย” นั้นได้มีการประมวลหรือสังเคราะห์ไว้แล้ว โดย อรทัย อาจอ่ำ (2550) อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้ ก็ยังไม่สามารถสะท้อนภาพความเป็นครอบครัวของคนขายพวงมาลัยได้มากเท่าใดนัก แต่ในแง่ของการสืบทอดอาชีพของครอบครัวหรือของพ่อแม่ นั้น พบว่า เด็กๆ ส่วนใหญ่ที่เติบโตมาในครอบครัวประเภทนี้ ไม่ต้องการสืบทอดอาชีพขายพวงมาลัยของครอบครัวหรือของพ่อแม่ และข้อสรุปสำคัญอีกประการหนึ่งของผลการสังเคราะห์ดังกล่าว พบว่า ครอบครัวคนขายพวงมาลัยประสบกับภาวะความผันผวนต่างๆ ก่อนข้างหนักมาก เมื่อมีแรงกระแทกจากสังคมภายนอกต่อคนในครอบครัว อาทิเช่น การไม่ได้รับการตอบรับจากตลาดแรงงานหรือการหางานทำของหัวหน้าครอบครัว ทำให้เด็กต้องมาทำงานแทนด้วยภาวะจำยอม หรือการที่ครอบครัวต้องเผชิญกับภาวะความไม่แน่นอนต่างๆ อาทิเช่น การติดคุกของบิดา การประสบกับโรคภัยไข้เจ็บของบิดา มารดาหรือคนในครอบครัวที่เป็นกำลังสำคัญในทางเศรษฐกิจ ทำให้การสืบทอดความเป็น “สถาบันครอบครัว” เป็นไปได้อย่างยากเย็นยิ่งนัก

นอกจากนี้ยังพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่มักเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงปัญหานานาประการที่ครอบครัวเหล่านี้ต้องเผชิญ แต่ยังไม่ได้ลงลึกในประเด็นที่เกี่ยวกับ “สภาพครอบครัว” หรือ “ความเป็นครอบครัว” (familyness) ได้มากเท่าใดนัก โดยเฉพาะงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “ด้านมืดของครอบครัว” ไม่ว่าจะเป็นการละเมิดทางเพศหรือการข่มขืนบุตรของตนเองของผู้เป็นพ่อ (incest) หรือความรุนแรงประเภทอื่นๆ ที่เกิดขึ้นภายในครอบครัว พบว่า ยังมีงานศึกษาวิจัยไม่มากนัก โดยเฉพาะในแง่ของความรู้สึก การดำเนินชีวิต และสภาพครอบครัวที่เปลี่ยนไปภายหลังจากการเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงต่างๆ ขึ้นภายในครอบครัว ซึ่งสิ่งนี้เป็นเรื่องที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยกันอย่างจริงจังต่อไป

ลำดับต่อไป จะเป็นการประมวลภาพของครอบครัวประเภทต่างๆ โดยจะพยายามยกตัวอย่างภาพของครอบครัวคนชายขอบ หรือความเป็นชายขอบที่เชื่อมโยงกับหลายๆ มิติ และหลายๆ บริบท ทั้งในมิติของชนชั้นชาติพันธุ์ เพศภาวะ อาชีพ พื้นที่เฉพาะ และภาวะโรคภัยไข้เจ็บที่ต้องเผชิญ ฯลฯ

ครอบครัวแรงงานอพยพ จากการศึกษาของคาน จันที และคณะ (2550) ที่ศึกษาครอบครัวของแรงงานอพยพในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน พบว่า การอพยพโยกย้ายแรงงานไม่เพียงแต่จะก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับครอบครัวเท่านั้น หากแต่ยังเกิดปัญหาในระดับชุมชน คือ ทำให้ชุมชนขาดพลังในการแก้ไขปัญหา และเกิดปัญหาต่อเนื่องหลายคนที่กลับมาจากการทำงานที่อื่น นอกจากเงินที่ได้กลับมาแล้ว ยังได้นำเชื้อเอชไอวีกลับสู่ครอบครัวด้วย ลูกของเกษตรกรหลายคนขาดความอบอุ่น เมื่อเกิดความทุกข์ไม่สามารถปรึกษาใครได้ เกิดเป็นปัญหาของวัยรุ่นตามมาอีกทอดหนึ่ง ตลอดจนปัญหาคนชราและผู้สูงอายุขาดคนดูแล นอกจากนี้ ชาวบ้านยังคงเผชิญกับภาวะหนี้สินในระดับครัวเรือน อันเนื่องมาจากการกู้ยืมเงินเพื่อการลงทุนเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินไม่จบสิ้น ชาวบ้านหลายคนเริ่มทยอยขายที่ดิน ประกอบกับหนี้สินจากการกู้ยืมก็ทวีปริมาณมากขึ้นเหมือนดินพอกหางหมู หนี้สินรายครัวเรือนโดยเฉลี่ยมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่บีบรัดชาวบ้านมากขึ้นทำให้มีการทะเลาะเบาะแว้งในอัตราที่มากขึ้นในระดับชุมชน การละเมิดสิทธิเชิงปัจเจกจึงเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ทำให้เกิด**ปัญหาการใช้ความรุนแรงในระดับครัวเรือน** โดยมีสาเหตุทั้งการดื่มสุรา การทะเลาะเบาะแว้งในครอบครัว การทำร้ายร่างกายในระดับครอบครัวเพิ่มมากขึ้น ซึ่งในสังคมชนบทมองว่า เป็นปัญหาภายในครอบครัวบุคคลภายนอกไม่ควรเข้าไปยุ่งเกี่ยว ซึ่งความคิดดังกล่าวทำให้ไม่สามารถยุติความรุนแรงในชุมชนได้

นอกจากนี้ งานวิจัยดังกล่าวยังได้ชี้ให้เห็นปัญหาสำคัญ 3 ประการ ของครอบครัวแรงงานอพยพและชุมชน คือ

1. การเคลื่อนย้ายแรงงานออกนอกพื้นที่ (ของครัวเรือนเกษตรกร ในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน) เพื่อไปทำงานในเมืองในอัตราสูง โดยพบว่า มีแรงงานที่เดินทางออกไปทำงานนอกพื้นที่การศึกษาในช่วงนอกฤดูการผลิต ถึง 40% ของแรงงานทั้งชุมชน
2. การแต่งงานหรือการมีคู่ของบุตรหลานในช่วงวัยที่ยังไม่พร้อมจะมีบุตร ทำให้ภาระการเลี้ยงดูหลานมาเป็นภาระของผู้สูงอายุ หรือที่มีคำกล่าวที่ว่า “เด็กน้อยได้กินผู้เฒ่ามีลูก” ภาระการเลี้ยงดูบุตรหลานนี้ในครอบครัวที่มีหลานจำนวนมาก ก็จะไปมีผลต่อภาวะความกดดันให้กับผู้สูงอายุ ซึ่งก่อให้เกิดความเครียดได้โดยง่าย
3. สัมพันธภาพในระดับครอบครัว โดยเฉพาะบุตรหลานกับผู้สูงอายุ เป็นไปในแนวทางที่ไม่ดีมากขึ้น สภาวะทั้งสามประการนี้ก่อผลที่ไม่ดีทางด้านจิตใจให้กับผู้สูงอายุที่อยู่ในครัวเรือน ทำให้ผู้สูงอายุมีอาการต่างๆ อาทิเช่น มีภาวะคับข้องใจ หดหู่ โรคภาวะซึมเศร้า ซึมเศร้า โดยมีส่วนมาจากหลายๆ อย่างประกอบกัน เช่น ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากบุตรหลาน ภาวะความขัดแย้งทางด้านแนวคิดหรือวิถีชีวิตระหว่างวัย ภาวะเครียดจากความยากลำบากที่ลูกหลานประสบ ฯลฯ

โดยสรุป ครอบครัวแรงงานอพยพ ต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะปัญหาที่เกี่ยวกับบุตรหลาน หรือเด็ก - เยาวชนในครัวเรือนที่มีคู่เร็ว และมีบุตรก่อนวัยอันสมควร ซึ่งเป็นปัญหาที่ส่งผลต่อเนื่องถึงผู้สูงอายุ เนื่องจากต้องแบกรับภาระการเลี้ยงดูหลาน หรือเด็กที่เกิดมาท่ามกลางความไม่พร้อม

ครอบครัวแรงงานข้ามชาติ ครอบครัวประเภทนี้ เป็นตัวอย่างของการเชื่อมต่อของบริบทสังคมไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน เป็นตัวอย่างที่ดีที่ชี้ให้เห็นถึงการย้ายถิ่นเพื่อการแสวงหาความเป็นอยู่ที่ดีกว่า และมุมมองของการสร้างครอบครัวในถิ่นปลายทาง จากงานวิจัยของกลุ่มศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา (ข้าวสด, 3 กันยายน 2550) พบว่า ครอบครัวแรงงานข้ามชาติที่มีบุตรอยู่ด้วย (ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดก็ตาม) ต้องประสบกับความ

ไม่แน่นอนในเรื่องอนาคตของเด็กที่อยู่ในครอบครัว ถึงแม้พ่อแม่เด็กพม่ามีเงินส่งเสียให้เด็กเรียนหนังสือได้ แต่โรงเรียนต่างๆ ส่วนใหญ่ก็ไม่มีที่นั่งสำหรับเด็กต่างชาติเพราะต้องรับเด็กไทยในพื้นที่ก่อน พ่อแม่บางคนถูกจำกัดบริเวณให้ทำงานในโรงงานจึงไม่มีโอกาสส่งลูกไปเรียน ส่วนใหญ่ผู้ปกครองมักไม่รู้ว่เด็กในไทยมีสิทธิเรียน นอกจากคนที่อยู่เมืองไทยมานาน แต่โรงเรียนก็อาจติดปัญหาไม่สามารถเบิกค่าหัวของนักเรียนต่างด้าวได้ หากเด็กไม่มีหลักฐาน จะเห็นได้ว่าเด็กๆ เหล่านี้ ต้องเติบโตมาท่ามกลางการไร้สิทธิในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการศึกษาจากระบบของสังคมที่พ่อแม่ของพวกเขาจำเป็นต้องอาศัยพึ่งพิงเพื่อเลี้ยงชีพไปวันๆ และจากการวิจัยของอภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และคณะ (2005 : 60 - 61) พบว่า ผู้หญิงที่เป็นแรงงานอพยพชาวพม่าที่แต่งงานแล้ว นำบุตรมาด้วยสูงถึงร้อยละ 72 และแม่ชาวพม่าที่ทำงานอยู่ตามจังหวัดที่มีชายฝั่งทะเล มีวิถีชีวิตหรือการดำรงอยู่ที่ยากลำบากมากกว่าแม่ชาวพม่าที่อยู่ในจังหวัดที่มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากกว่า ดังเช่น จังหวัดตากและเชียงใหม่ ส่งผลให้การสร้างครอบครัว หรือการมีปัจจัยเกื้อหนุนต่อครอบครัวและต่อชีวิตเด็กมีน้อยกว่า จึงอาจกล่าวได้ว่า มีความแตกต่างหลากหลายของชีวิตเด็กที่อยู่ในครอบครัวและการสร้างครอบครัวไปตามบริบทพื้นที่ในการทำงานและการอยู่อาศัยภายในกลุ่มแรงงานข้ามชาติเองอีกด้วย

สำหรับด้านอิทธิพลของเทคโนโลยีกับการสร้างครอบครัว ก็มีความน่าสนใจเช่นกัน เนื่องจาก พบว่า การสร้างครอบครัวของแรงงานข้ามชาตินั้น มีประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการใช้เทคโนโลยี หรือมีอิทธิพลในการนำไปสู่การแต่งงาน กล่าวคือ แรงงานข้ามชาติจำนวนมากนั้น พบรักและแต่งงานกัน ผ่านการติดต่อกันโดยใช้โทรศัพท์มือถือ เพราะทั้งสองฝ่ายไม่มีโอกาสเจอหน้ากัน อยู่คนละจังหวัด ดังเช่นกรณีของเอาวิน และสา (นามสมมุติ) เอาวินเป็นหนุ่มพม่า อายุประมาณ 35 ปี ทำงานเป็นลูกจ้างร้านขายแว่น ย่านดินแดง ส่วนสา เป็นสาวมอญ อายุประมาณ 20 ปี ทำงานเป็นแม่บ้าน อยู่สมุทรปราการ ทั้งคู่เลือกใช้ภาษาไทยในการสื่อสารทางโทรศัพท์ เนื่องจากเอาวินพูดได้แต่ภาษาพม่า ส่วนสาเองก็พูดได้แต่ภาษามอญ ด้วยเหตุนี้ ภาษาไทย จึงกลายเป็นภาษากลางในการเชื่อมความรักของเขทั้งสองคน

สาได้เล่าถึงเหตุการณ์ก่อนที่ทั้งสองคนจะตกลงใจแต่งงานกันว่า “พี่เอาวินเขาเป็นคนดี ตอนแรกเขาก็มาจีบญาติหนูแหละ แต่เขาโทรมาคุยกับหนูมากกว่า แล้วหนูก็ชอบเขา เพราะเขาเป็นคนดี ขยัน เป็นคนรักครอบครัว” สาบอกต่อว่า “หนูชอบคนที่แก่กว่า มีคนมาจีบเยอะ แต่ดูท่าทางไม่จริงจัง พี่เอาวินเขาดูเป็นผู้ใหญ่จริงจังมาก” เมื่อผู้วิจัยถามว่า ก่อนแต่งงานเจอกันบ่อยไหม สาบอกว่าเจอกันน้อยมาก ปีละครั้ง หรือสองครั้งเอง “บางทีคุยกันก็ยักยักหน้าไม่ออกเลย ต้องถามว่าตัวเองสูงๆ ไซ้ไหม” สาพูดพลางหัวเราะ “ก็คุยโทรกันตลอด เจอกันก็ช่วงสงกรานต์ หนูก็พาพี่เอาวินไปเจอพ่อแม่เลย” พ่อแม่สาทำงานในประเทศไทยเหมือนกัน เมื่อก่อนทำงานในสวนผลไม้ ตอนนั้นมาทำร้านอาหารแล้ว “หนูคิดว่าพาไปเจอพ่อแม่เลยจะได้รับรู้กัน ให้ดูเป็นจริงเป็นจังหน่อย ไม่ใช่คบกันเล่นๆ เหมือนที่หลายคนชอบทำกัน สักพักก็เลิกกันแบบนั้นแหละ” จากนั้นนักวิจัยก็ถามว่า “โทรคุยกันแบบนี้มานานไหม ก่อนจะตัดสินใจแต่งงานกัน” สาบอกว่า “โทรคุยกันแบบนี้เกือบสี่ปี เจอกันบ้างแต่น้อยมาก ก่อนแต่งงานนั้นแหละถึงได้เจอกันแบบจริงๆ จังๆ ” (ศูนย์ศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา, 2550)

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่ง จากกรณีตัวอย่างข้างต้นนี้ (นอกเหนือจากอิทธิพลของเทคโนโลยีที่ช่วยอำนวยความสะดวก หรือทำให้การติดต่อสื่อสารกันทำได้ง่ายขึ้นมากในยุคดิจิทัล) ก็คือ สาวชาวมอญในกรณีนี้ ยังคงให้ความสำคัญกับการตัดสินใจ และ/หรือให้บทบาทกับพ่อแม่ หรือครอบครัวเดิมของตนในการเลือก หรือรับรองการสร้างครอบครัวใหม่ของตน

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องการสร้างครอบครัวของแรงงานข้ามชาตินี้ จากงานวิจัยของกฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ (2543 : 124 - 126) พบข้อมูลที่สำคัญว่า แรงงานข้ามชาติชาวพม่าที่เป็นหญิง ถูกบังคับให้แต่งงาน (มีกรณีที่ถูกบังคับ ทั้งก่อนและในระหว่างที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว) ซึ่งมีทั้งการบังคับโดยคู่รัก การบังคับโดยสมาชิกในครอบครัว และการถูกบังคับโดยสถานการณ์หรือเงื่อนไขการทำงานที่ต้องการความปลอดภัย เพราะถ้าเป็นหญิงโสดก็อาจจะถูกล่วงละเมิดทางเพศ และถูกเลือกปฏิบัติต่างๆ นานาจากนายจ้าง หรือถ้าไม่แต่งงาน เมื่อกลับไปบ้าน มักจะถูกมองว่ามาทำงานขายบริการ เป็นต้น ดังนั้น การสร้างครอบครัวในบรรดากลุ่มแรงงานข้ามชาติชาวพม่า จึงมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นไปอีก และคาดว่าจะยังมีสิ่งที่เรายังไม่ถึง หรือไม่รู้มิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอีกมาก

ครอบครัวคนจนเมือง ปัจจุบันมีคนจนเมืองอยู่ทั้งหมดประมาณ 1.1 ล้านคน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 5.5 ของประชากรเขตเมืองทั้งหมด และเพิ่มขึ้นสองเท่าจากปี 2543 (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2546) สำหรับลักษณะครอบครัวนั้น จากการวิเคราะห์ระดับประเทศ ในปี 2533 พบว่า ครอบครัวคนจนเมืองที่มีสตรีเป็นหัวหน้าครัวเรือนนั้น มีสูงถึงเกือบร้อยละ 30 (Hutaserani & Tapwong, 1990) ขณะที่การศึกษาระดับจุลภาคที่ชุมชนคลองเตย ในปี 2534 (ณัฏ กอร์ดอน, 2534) พบว่า ครอบครัวคนจนที่มีสตรีเป็นหัวหน้ามีร้อยละ 12 แต่ต่อมาในปี 2545 สภาพัฒน์ฯ (อ้างในสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2546) ระบุว่า ครัวเรือนยากจนที่มีหัวหน้าเป็นสตรีมีเพียงร้อยละ 20 เท่านั้น หรือลดลงจากเมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา สำหรับลักษณะครอบครัวของคนจนเมืองในปัจจุบันพบว่า ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว และมีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละ 2 คน (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2545 อ้างในสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2546)

นอกจากนี้ จากการศึกษาครอบครัวคนจนเมืองในเมืองใหญ่แห่งหนึ่งเมื่อไม่นานมานี้ (ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง, มปป.) พบว่า การอพยพเข้ามาของคนจนเมืองได้ถูกกำหนดอาณาเขตไว้อย่างชัดเจนให้ต้องอาศัยอยู่ตรงชายขอบของเมืองเท่านั้น (ซึ่งในกรณีดังกล่าวนี้ มีความหมายครอบคลุมถึงความเป็นชายขอบทั้งในทางภูมิศาสตร์ คือ ต้องตั้งถิ่นฐานหรืออาศัยอยู่รอบนอกของเมือง และความเป็นชายขอบในทางสังคม คือ การขาดโอกาสต่างๆ ด้วย) ด้วยเหตุผลที่ว่า งานที่พวกเขาทำนั้น เป็นงานที่สกปรกและน่ารังเกียจ ทั้งกลิ่นและความเปรอะเปื้อนของเศษอาหาร (เนื่องจากคนเหล่านี้มีอาชีพเลี้ยงหมู)

ครอบครัวคนไร้บ้าน พบว่า มีการพัฒนารูปแบบมากขึ้น จากเดิมที่เร่ร่อนหรือเผชิญกับภาวะไร้บ้านตามลำพังเพียงคนเดียว แต่ปัจจุบันได้พัฒนาเป็นการสร้างครอบครัวกับคนที่มิอาชีพเร่ร่อนหรือต้องเผชิญกับภาวะไร้บ้านด้วยกัน แต่พบว่า ส่วนใหญ่มีครอบครัวหรือเคยอยู่กินแบบผัวเมียมาก่อนแล้ว แล้วมาพบกับคู่ครองคนใหม่ สาเหตุของการเป็นครอบครัวคนไร้บ้านนั้น ส่วนใหญ่มาจากปัญหาการขาดแคลนปัจจัยสี่ โดยเฉพาะเรื่องที่อยู่อาศัยและอาชีพการงานที่มั่นคง (จิตตินันท์ เดชะคุปต์, 2549; รัชนิกร โชติชัยสถิต และคณะ, 2551)

ครอบครัวเด็กแว้น พบว่า เด็กแว้น เติบโตมาในครอบครัวหลายๆ ประเภท หรือหลายๆ แบบ ส่วนหนึ่งมาจากครอบครัวที่ค่อนข้างเข้มงวด แต่ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ค่อนข้างปล่อยปละละเลย ไม่ได้รับการชี้แนะแนวทางต่างๆ ในการดำรงชีวิต หรือการใช้ชีวิต เด็กๆ จำนวนมากไม่สามารถจำแนกได้ว่า อะไร อย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากเด็กถูกทอดทิ้ง หรือไม่ได้รับความสนใจทั้งจากระบบครอบครัวและระบบโรงเรียน นอกจากนี้จากการศึกษาในจังหวัดทางภาคตะวันออก พบว่า เด็กแว้นจำนวนหนึ่งเป็นเครือญาติกัน (ปนัดดา ชำนาญสุข, 2551) จึงน่าจะคิดว่า ประเด็นการขัดเกลาทางสังคมในกรณีของเด็กแว้นนี้ เป็นประเด็นที่น่าศึกษาเจาะลึกเป็นอย่างยิ่ง

สำหรับกระบวนการขัดเกลาที่สำคัญของเด็กแวนที่พอทราบจากงานวิจัยที่มีอยู่บ้างในปัจจุบัน ก็คือ การดำเนินชีวิต และ/หรือปฏิบัติการในชีวิตประจำวันและปฏิสัมพันธ์ระหว่างเด็กวัยรุ่นเหล่านี้ กับผู้คนรอบข้าง ในครอบครัว ชุมชน ทำให้พวกเขาเหล่านั้นมีจิต กริยาและแนวโน้มในการกระทำสิ่งต่างๆ ที่สอดคล้องกับจิตของ ชนชั้นของตน แต่แตกต่างจากจิต กริยา และมีการกระทำที่แตกต่างจากกลุ่มคนที่ใช้ชีวิตอยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรม ที่แตกต่างจากพวกเขา ดังเช่นที่ผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งกล่าวว่า.... “เด็กเหล่านี้ ไม่มีใครเขาอยากรับเข้าทำงาน พอบอกว่า เป็นเด็กบ้านสร้าง เขารู้เลยว่าขี้เกียจ ไม่เอางานเอาการ เรียนหนังสือก็ไม่จบ เป็นนักเลงอันธพาล คนดีๆ เขาไม่ให้ลูก มาคบด้วยหรอก พ่อแม่ก็ไม่สนใจ แต่ใครจะไปว่าลูกเขาไม่ได้ล่ะเขาจะเข้าข้างลูกเขาจะผิดจะถูกไม่สนใจ” (ปนัดดา ชำนาญสุข, 2551)

การไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมและคนรอบข้าง ได้กลายเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้กลุ่มของพวกเขา มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ประกอบกับการมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติด้วยแล้ว ทำให้ความเหนียวแน่นภายใน กลุ่มยิ่งเพิ่มพูนขึ้น (ซึ่งอาจจะมีความเป็นไปได้ว่า เป็นเพราะเด็กเหล่านี้ไม่ได้รับการดูแลเท่าที่ควรจากครอบครัว หรืออาจจะเป็นการทดแทนการขาดความรู้สึกเป็นเจ้าของที่ไม่ได้รับจากครอบครัว ซึ่งควรจะมีการศึกษาประเด็นนี้ เพิ่มเติมต่อไป) และเป็นเสมือนพลังที่ลดแรงต้านของความแตกต่างทางอุปนิสัย กริยา ท่าทางและทัศนคติต่อ การดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังที่เด็กสะท้อนให้เห็นวิจัยพบว่า “เราเป็นพวกเดียวกัน เด็กบ้านเดียวกัน ยังไงก็ต้องช่วยกันไว้ก่อน เรื่องถูกผิดเอาไว้ที่หลัง” (ปนัดดา ชำนาญสุข, 2551)

ด้วยเหตุนี้ เด็กเหล่านี้จึงเติบโตมาท่ามกลางการทำตามพวกพ้อง มีลักษณะเฮินเฮินนั้น ไม่ได้รับการปลูกฝัง ให้คิดอย่างมีเหตุผล และพร้อมที่จะต่อต้านสังคมหรือคนกลุ่มอื่นๆ ได้ตลอดเวลา

ครอบครัวชนเผ่า/กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ พบว่า ครอบครัวชนเผ่าหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ต้องเผชิญ กับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไม่ค่อยทันที่จะรู้ตัว หรือไม่ทันตั้งตัว ทำให้ครอบครัวเกิดการหย่าร้าง และมีการฆ่าตัวตายจำนวนมาก โดยเฉพาะครอบครัวชาวกระเหรี่ยง ที่ปกติยึดถือชนบประเพณีดั้งเดิมในการดำรงชีวิตแบบ ครอบครัว แต่เมื่อต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ทำให้หญิง ชาวกระเหรี่ยงจำนวนมากต้องฆ่าตัวตาย (เนื่องจากสามีไม่มีหญิงอื่น และทิ้งให้อยู่เบื้องหลัง) สำหรับคดีหรือความเชื่อ - มุมมองเดิมของชาวกระเหรี่ยงมองว่า ตนเองประสบความล้มเหลวในการดำรงไว้ซึ่งสถาบันครอบครัว (ข้อมูลจากการ สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สาธารณสุขในพื้นที่หลายๆ แห่งในภาคเหนือ) นอกจากนี้ งานศึกษาวิจัยของสถาบันเพื่อการวิจัย และส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2552) ยังพบด้วยว่า การย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองของเยาวชนชาวเขา ทำให้เกิดผลกระทบต่างๆ ต่อครอบครัวและชุมชนเดิมเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการขาดแคลนแรงงานในครอบครัว - ครัวเรือน และการเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมทางสังคม - วัฒนธรรม อาทิเช่น การนิยมบริโภควัตถุ - เทคโนโลยี การนำวัฒนธรรมเมือง/วัฒนธรรมสมัยใหม่เข้ามายังหมู่บ้าน - ชุมชน เช่น การแต่งกาย การละทิ้งความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีและสิ่งที่สังคมเดิมให้คุณค่า และ/หรือเป็นค่านิยมที่เคยยึดถือ - ปฏิบัติร่วมกัน อาทิเช่น การนับถือ ผิบรรพบุรุษ การสร้างครอบครัว เป็นต้น

ครอบครัวชาวเกย์ สำหรับการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวชาวเกย์ในสังคมไทยนั้น พบว่า ยังมีผลงานด้าน นี้ค่อนข้างน้อยมาก ทำให้คำถามหลายๆ คำถามยังไม่มีคำตอบที่ชัดเจน ทั้งนี้งานวิจัยกลุ่มชายรักชายจำนวน 100 คน (สุพร เกิดสว่าง และคณะ, 2550) ได้ข้อค้นพบว่า เป็นเกย์ 95 คนเป็นกะเทย 5 คน โดยที่จำนวน 40 คนทำงานเป็น

ลูกจ้างในสำนักงาน รองลงมาคือ ธุรกิจส่วนตัว สถานเสริมความงาม ร้านอาหาร ร้องเพลง ครูเดินรำ นาฏศิลป์ และ พิธีกร ตามลำดับ ในจำนวนนี้ 61 คนมีความสัมพันธ์ทางเพศครั้งแรกกับผู้ชาย และจำนวน 34 คน มีความสัมพันธ์ทางเพศครั้งแรกกับหญิง ผู้เข้ารับการสำรวจยังบอกว่ามีประสบการณ์ทางเพศหรือมีความสัมพันธ์ทางเพศครั้งแรกส่วนใหญ่เนื่องจากความรัก หรือความต้องการทางเพศ และอีก 5 คนยังไม่เคยมีเพศสัมพันธ์

ในด้านชีวิตการแต่งงาน พบว่า 88 คนยังเป็นโสด และส่วนใหญ่ถ้ามีแฟนก็มีคู่เป็นฝ่ายชาย และอีก 12 คน เคยแต่งงานกับหญิง ในจำนวนทั้งหมดนี้ 4 คน หย่ากับภรรยาแล้วเพราะ ‘เข้ากันไม่ได้’ อีก 2 คนหย่ากับภรรยาทั้งที่ ครอบครัวมีความสุขพอควร แต่ยอมเสียสละให้ภรรยาได้มีโอกาสมีสามีที่เป็นชายเต็มตัว และอีก 1 คนกำลังจะหย่ากับ ภรรยาเพราะพบแฟนเป็นชายที่ให้ความสุขได้มากกว่าภรรยา ส่วนอีก 5 คนยังอยู่กับภรรยาและครอบครัวอย่างมีความสุข จากการสำรวจพบข้อสังเกตว่า โอกาสล้มเหลวของเกย์ที่แต่งงานกับผู้หญิงมีค่อนข้างมาก แต่ก็มิบังอาจ หลายอย่าง ที่อาจช่วยให้ชีวิตแต่งงานประสบความสำเร็จ คือ รสนิยมทางเพศต้องเอียงไปทางชอบผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย หรือแต่งงานกันด้วยความรักและความเข้าใจ มีความซื่อสัตย์มั่นคงไม่นอกใจภรรยา มีความรับผิดชอบต่อตนเองและ ครอบครัว รวมทั้งภรรยามีความเข้าใจยอมรับและให้อภัยด้วย

ครอบครัวคนเป็นเอดส์ พบว่า คนเป็นเอดส์ที่มีครอบครัวต้องประสบกับปัญหาหลายๆ ด้าน นอกจากนี้ ปัญหาเอดส์ยังส่งผลต่อการตัดสินใจแต่งงานของคู่รัก หรือจำนวนมากมีความพยายามในการตรวจเลือดก่อนการ แต่งงาน และสำหรับคนที่แต่งงานแล้ว พบว่า ก็ส่งผลต่อการตัดสินใจมีบุตร หรือมีการตรวจเอดส์ก่อนตัดสินใจมีบุตร เป็นต้น สำหรับลักษณะเฉพาะของครอบครัวคนเป็นเอดส์ ก็คือ การดิ้นรนต่อสู้กับโรคและคนรอบข้าง เพื่อให้ตนเอง สามารถอยู่รอดต่อไปได้ นอกจากนี้ ก็ยังมีงานศึกษาเกี่ยวกับบุตรของหัวหน้าครัวเรือน หรือพ่อแม่ที่เป็นเอดส์ พบว่า เด็กถูกรังเกียจเหยียดฉุนท์ ขณะที่ปัจจุบันมีหญิงไทยที่ตั้งครรภ์และคลอดบุตรปีละประมาณเกือบ 1 ล้านคน ในจำนวนนี้จะมีร้อยละ 2 หรือปีละ 20,000 คน ที่ติดเชื้อเอดส์ ทารกที่คลอดออกมาราว 1 ใน 3 จะได้รับเชื้อจากแม่ กล่าวคือ จะมีเด็กไทยที่ติดเชื้อเอดส์ เกิดมาปีละ 6,000 ราย (ศูนย์วิจัยโรคเอดส์ สภากาชาดไทย, 2550) ถ้าเช่นนั้น เราคงจะพอลาดการณ์สภาพสังคมในวันข้างหน้าได้หรือไม่ว่าจะเป็นอย่างไร

ครอบครัวคนติดยาเสพติด จากผลงานวิจัยเกี่ยวกับสภาพของครอบครัวของคนติดยาเสพติด (กฤษณะ ผลอนันต์, 2548) พบว่า การเลี้ยงดูเป็นสาเหตุที่สำคัญ ที่นำพาหรือผลักดันให้เด็กและเยาวชนในครอบครัวนั้นๆ เข้าไปสู่พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ยาเสพติด โดยที่ครอบครัวของคนติดยาเสพติดมักมีลักษณะสำคัญๆ (อย่างใด อย่างหนึ่ง หรือมากกว่าหนึ่งลักษณะขึ้นไป) ดังต่อไปนี้ คือ

1. ครอบครัวที่มีความสัมพันธ์แบบขัดแย้ง กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์หรือความสัมพันธ์เชิงลบต่อกัน เกิดความขัดแย้งทั้งทางด้านความคิดและพฤติกรรม
2. ครอบครัวที่ขาดการมีส่วนร่วมระหว่างสมาชิกในครอบครัว สมาชิกไม่มีโอกาส ไม่มีเวลาทำกิจกรรมร่วมกัน
3. ครอบครัวที่ผู้ปกครองคาดหวังในครอบครัวสูงเกินไป รวมทั้งพยายามผลักดันให้สมาชิกเป็นแบบที่ตนเองต้องการ ทำให้สมาชิกขาดความเป็นตัวของตัวเอง นำไปสู่การไม่สามารถพัฒนาบุคลิกภาพที่เหมาะสมเฉพาะของตนเองได้ ขาดความเชื่อมั่น ขาดความเป็นตัวของตัวเอง และต้องการการพึ่งพามากขึ้น

4. ครอบครัวที่มีลักษณะเศรษฐกิจที่ไม่ดีหรือด้อยมากเกินไป กรณีสถานะทางเศรษฐกิจไม่ดีทำให้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการสร้างอาชีพและการหารายได้ สมาชิกในครอบครัวเติบโตท่ามกลางวัตถุนิยม เช่น โทรศัพท์ การเลี้ยงดูแบบว่าจ้าง ขาดเอกลักษณ์ครอบครัว ส่วนอีกกรณี คือ การเลี้ยงดูท่ามกลางเงินทอง แต่ขาดการอบรมเลี้ยงดูที่แสดงถึงความสัมพันธ์อันอบอุ่น รวมทั้งขาดการบริหารจัดการ จึงนำเงินเหลือใช้ไปซื้อยาเสพติดมาทดแทนความต้องการด้านอื่นๆ
5. สมาชิกในครอบครัวใช้สารเสพติด จึงเกิดการเลียนแบบพฤติกรรมบางอย่างจากบุคคลที่ใกล้ชิด โดยเฉพาะพ่อแม่เป็นบุคคลที่เป็นตัวแบบที่มีอิทธิพลมากที่สุด และนำไปสู่การติดยาเสพติดรุนแรงมากขึ้น
6. ครอบครัวไม่มีการสั่งสอนว่ายาเสพติดเป็นสิ่งไม่ดี ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวที่ไม่มีเวลาในการอบรมเลี้ยงดูสมาชิก และเห็นว่าเรื่องยาเสพติดเป็นเรื่องนอกครอบครัว จึงไม่ให้ความสำคัญ หรือไม่คอยได้ดูแล หรือระแวงระวังสมาชิกในครอบครัวเท่าที่ควร
7. แบบแผนการเลี้ยงดูของครอบครัว ไม่ได้ปลูกฝังให้เด็กได้พยายามพึ่งพาและช่วยเหลือตนเองแบบค่อยเป็นค่อยไป และไม่ได้แสดงความรักต่อสมาชิกทั้งภาษาพูดและภาษากาย รวมทั้งไม่ได้สนับสนุนให้เด็กได้พัฒนาทักษะอย่างเหมาะสมผ่านการเรียนรู้ต่างๆ ขณะที่ครอบครัวอีกส่วนหนึ่งกระทำในทางตรงกันข้าม หรือสุดขั้วไปอีกด้านหนึ่ง กล่าวคือ มีการโอบอุ้มปกป้องเด็กมากเกินไป ส่งผลให้เด็กไม่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้ รวมทั้งไม่สามารถพัฒนาวุฒิภาวะที่เหมาะสมกับวัย
8. ครอบครัวที่ใช้อำนาจนิยมและใช้ความรุนแรง สมาชิกในครอบครัวมักถูกกำหนดให้ต้องดำเนินชีวิตแบบเป็นไปตามความต้องการของพ่อแม่ หรือหัวหน้าครัวเรือน และมักมีการใช้อำนาจควบคุมกันไปเสมอ
9. ครอบครัวแตกแยก เป็นสาเหตุสำคัญให้ครอบครัวไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะเมื่อคนใดคนหนึ่งไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่ ทำให้เด็กและเยาวชนเกิดความรู้สึกว่าเหว ไม่เต็มอิม และแสวงหาสิ่งทดแทน
10. ครอบครัวที่มีความสัมพันธ์แบบห่างเหิน บุตรหลานขาดที่ปรึกษาเนื่องจากขาดความผูกพัน เมื่อมีปัญหาส่วนตัว เช่น การเรียน การงาน ความรัก ทำให้เกิดปัญหาภาวะอารมณ์ตามมา เป็นตัวผลักดันให้หลีกเลี่ยงจากครอบครัวและหันไปผูกพันกับคนภายนอกครอบครัวแทน

ครอบครัวคนไร้บ้านในอเมริกา สหรัฐอเมริกา เป็นประเทศหนึ่งที่ประสบกับปัญหาคนไร้ที่อยู่ หรือไร้บ้าน และจำต้องเร่ร่อน พเนจรไปตามสถานที่สาธารณะต่างๆ ประมาณการกันว่ามีครอบครัวประเภทนี้ หรือที่เรียกกันว่า “ครอบครัวเร่ร่อนพเนจร” อยู่ในอเมริกาประมาณ 25 ล้านคน และมีเด็กซึ่งหมายถึงผู้ที่อายุน้อยกว่า 18 ปี ในครอบครัวคนไร้บ้านในสหรัฐ ฯ เพิ่มขึ้น หรือมีมากกว่าปีละ 1 ล้าน 5 แสนคน และในรายงานระบุว่า ครึ่งหนึ่งของเด็กในวัยเรียนที่มีปัญหาครอบครัวไร้บ้าน มีปัญหาเรื่องความเครียดและวิตกกังวล ขณะที่ร้อยละ 20 ของเด็กก่อนวัยเรียนมีปัญหาด้านอารมณ์ที่จำเป็นต้องได้รับการดูแลจากผู้เชี่ยวชาญ (The National Center on Family Homelessness, 2009)

ผู้ชายที่อยู่ชายขอบในออสเตรเลีย (Marginal Men in Australia) พบว่า คนเหล่านี้มีอายุตั้งแต่ 30 - 40 ปี อาศัยอยู่ในเขตยากจนและว่างงาน ทำให้ไม่มีใครต้องการแต่งงาน หรือเลือกเป็นคู่ครอง ยกตัวอย่างเช่น ในช่วงปี พ.ศ. 2529 - 2539 พบว่า ผู้ชายออสเตรเลียอายุ 40 ปีขึ้นไปประมาณหนึ่งในสี่คนไม่มีคู่ครอง สำหรับในย่านชานเมืองจำนวนมาก พบว่า ผู้ชายไร้งาน ไร้เงิน ไร้รัก และไร้สถานภาพทางสังคมนี้ อาจมีสูงถึงร้อยละ 60 ของจำนวนประชากรทั้งหมดของเมืองนั้นๆ

ในขณะที่ภาพที่น่าสนใจไม่แพ้กันอีกด้านหนึ่ง ก็คือ ในปี 2539 พบว่า จำนวนแม่เลี้ยงเดี่ยว ที่มีอายุระหว่าง 15 - 29 ปี เพิ่มขึ้นเป็น 101,224 คน (ซึ่งเพิ่มขึ้นจาก 75,533 คน ในปี 2529) ซึ่งจากจำนวนดังกล่าว พบว่า ประมาณร้อยละ 71 ไม่เคยแต่งงานมาก่อน และประมาณสามในสี่ของแม่เลี้ยงเดี่ยวเหล่านี้ ได้รับสวัสดิการจากรัฐ หรือดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยสวัสดิการที่แบกค่าใช้จ่ายโดยรัฐ

สำหรับในสังคมออสเตรเลียปัจจุบัน หรือบางเมือง ดังเช่น เมลเบิร์น พบว่า กลุ่มผู้ชายไร้คู่ ไร้งาน ไร้เงิน ไร้รัก ไร้ครอบครัว และกลุ่มแม่เลี้ยงเดี่ยว ที่ต้องเลี้ยงดูลูกด้วยตนเองตามลำพังนี้ กำลังมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ (Bettina Arndt, 2009)

โดยสรุป ครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ มีลักษณะที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันหรือมีลักษณะร่วมกัน และยังมีความแตกต่างกันในด้านบริบทที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้ คือ

1. มีความโดดเดี่ยวมากขึ้น เนื่องจากแต่ละคน/แต่ละครอบครัว หรือสมาชิกในครอบครัวทุกประเภทต้องเผชิญกับสังคมแบบตัวใครตัวมันมากขึ้น
2. ความสัมพันธ์แบบครอบครัวและเครือญาติ กำลังลดน้อยลงไปเรื่อยๆ ยกเว้นในกรณีของครอบครัวเด็กแว้น ที่มีความแตกต่างในประเด็นนี้จากครอบครัวประเภทอื่นๆ เนื่องจากพวกเขามารวมตัวกันบนความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และ/หรือได้ใช้เงื่อนไขความสัมพันธ์แบบเครือญาติในการก่อตัวและสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มตน เพื่อขยายขอบเขตอิทธิพล หรือพลังของกลุ่มตน เพื่อทดแทนความสัมพันธ์แบบครอบครัวที่ขาดหายไป
3. การแต่งงาน และ/หรือการมีคู่ครอง การอยู่กินด้วยกัน การสร้างครอบครัว เป็นสิ่งที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีคู่เร็วในเด็กและเยาวชนหรือวัยรุ่น หรือการมีครอบครัวขณะที่ยังไม่พร้อม ทำให้การสืบทอดสถาบันครอบครัว หรือความเป็นครอบครัวประสบกับอุปสรรค หรือการสร้างครอบครัวที่สมบูรณ์ มีความเป็นไปได้ที่ยากเย็นยิ่งขึ้น และยังทำให้การเลี้ยงดูบุตรตกเป็นภาระของผู้สูงอายุในครัวเรือน/ครอบครัว โดยเฉพาะในครอบครัวแรงงานอพยพ ต้องเผชิญกับภาวะดังกล่าวเป็นอย่างมาก และสัมพันธ์ภาพภายในครอบครัวสั่นคลอน
4. แนวโน้มด้านปริมาณของพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวมีเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะครอบครัวของแรงงานอพยพ (สืบเนื่องจากข้อสรุปที่ 3 ข้างต้นด้วย) ซึ่งสอดคล้องกับทิศทางของครอบครัวปกติในปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้มีความสำคัญในแง่ของการสร้างการยอมรับทางสังคมและการให้คุณค่ากับสถานภาพ และ/หรือประเภทหรือรูปแบบของครอบครัวใหม่ๆ ที่กำลังเกิดขึ้น มากกว่าที่จะมองว่าเป็นประเด็นปัญหาที่จะต้องจัดให้หมดไป

5. มีความเป็นครอบครัวเดี่ยวมากขึ้น (nuclear family) และ/หรือเกิดรูปแบบใหม่ๆ ของครอบครัวมากขึ้น (เนื่องจากเงื่อนไขหรือบริบทชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการอพยพย้ายถิ่นเพื่อแสวงหาโอกาสทั้งทางเศรษฐกิจ การทำงาน การศึกษา ฯลฯ) เช่น การอยู่อาศัยกับเพื่อน การอยู่กินแบบผัวเมียในกลุ่มวัยรุ่น หรือการอยู่ก่อนแต่ง การอยู่ด้วยกันโดยไม่แต่งงาน หรือการไม่จดทะเบียนสมรส ฯลฯ ซึ่งถึงแม้จะยังไม่มีข้อมูลระดับมหภาคที่ชัดเจนในกลุ่มคนชายขอบ แต่ตัวเลขในระดับมหภาคของประเทศที่น่าเสนอข้อโต้แย้งก็น่าจะพออนุมานได้หรือไม่ว่า สภาพในครอบครัวคนชายขอบในประเด็นนี้จะเป็นเช่นไร
6. การสร้างครอบครัวในภาวะปกติทำได้ยากขึ้น เนื่องจากเงื่อนไขของชีวิตและแรงบีบคั้นต่างๆ และได้เกิดผลกระทบต่อเนื่องถึงคนรุ่นต่อๆ มา และสิ่งนี้จะพัฒนา หรือเป็นไปในทิศทางที่รุนแรงมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเด็กที่อยู่ในครอบครัวแรงงานข้ามชาติ และเด็กที่ติดเอดส์ตั้งแต่กำเนิด ดังนั้น สังคมควรยอมรับความจริงข้อนี้มากกว่าที่จะไปสร้างแรงบีบคั้นให้มีเพิ่มมากขึ้นไปอีก
7. โอกาสต่างๆ ของเด็กในครอบครัวแรงงานข้ามชาติมีค่อนข้างน้อย เพราะครอบครัวไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงเป็นประเด็นสำคัญที่พี่น้องชนกลุ่มนี้กังวล กล่าวคือ อนาคตของเด็กที่ไม่แน่นอน ย่อมส่งผลกระทบต่ออนาคตของสังคมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ หรือสถานะสังคมก็ย่อมสั่นคลอนตามไปด้วยเช่นกัน ดังนั้น การเพิ่มโอกาสต่างๆ ทางสังคมให้กับเด็กกลุ่มนี้จึงเป็นประเด็นสำคัญของสังคมอีกเช่นกัน
8. อิทธิพลของเทคโนโลยี และสังคม หรือปัจจัยภายนอกมีความสำคัญ หรือมีพลัง - อิทธิพลสูงต่อการสร้างและการดำรงอยู่ของสถาบันครอบครัว โดยเฉพาะในกรณีของครอบครัวแรงงานข้ามชาติและแรงงานอพยพนั้น พบว่า การสร้างครอบครัวตามวิถีหรือชนบประเพณีดั้งเดิมตามแบบของสังคมเดิมในถิ่นต้นทางนั้น มีความเป็นไปได้น้อยลง
9. เช่นเดียวกับการดำรงไว้ซึ่งชนบประเพณี หรือแบบแผน ความเชื่อ ทัศนคติแบบดั้งเดิมเกี่ยวกับสถาบัน และ/หรือสถานภาพครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมไทย ก็มีความยากลำบากไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เมื่อสถาบันครอบครัวได้รับแรงกระแทกจากสังคมภายนอกอย่างรุนแรง ทำให้หญิงชนเผ่าที่อยู่ในสังคม/ชุมชนต้นทางไม่สามารถยอมรับกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะความรู้สึกลึกๆ ของตัวเอง ล้มเหลวในการคงไว้ซึ่งประเพณี ความคิด ความเชื่อ และสถาบันครอบครัวแบบสังคมเดิม ทำให้ต้องหาทางออกโดยการฆ่าตัวตาย ปรากฏการณ์นี้ควรได้รับการศึกษาทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง โดยเฉพาะประเด็นการพัฒนากลไกในการสู้รบกับการเปลี่ยนแปลงที่กำลังถาโถมเข้ามายังครอบครัว - ชุมชนแบบนี้
10. สำหรับครอบครัวชาวเกย์ พบว่า ยังคงเผชิญกับภาวะกดดันต่างๆ จากสังคม หรือสังคมยังไม่ยอมรับบรรทัดฐานใหม่ที่เกิดขึ้น หรือยังไม่ยอมรับลักษณะ - รูปแบบครอบครัวดังกล่าว ทำให้จำนวนมากยังจำเป็นต้องปกปิดเพศภาวะที่แท้จริงของตนเอง และจำนวนมากประสบกับภาวะล้มเหลวในการสร้างครอบครัว หรือส่วนหนึ่งจำเป็นต้องสร้างครอบครัวปลอมๆ ขึ้นมาโดยการแต่งงาน หรือการอยู่กินกับเพศหญิง ทั้งๆ ที่ใจไม่ต้องการ ทำให้ไม่มีความสุข ดังนั้น การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจ การสืบทอดครอบครัวแบบใหม่ ที่มีบรรทัดฐานและคุณค่าแบบใหม่ ภายใต้ภาวะกดดันทางสังคม จึงเป็นประเด็นที่ควรให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่ง

11. การสร้างครอบครัวของคนไร้บ้าน หรือการอยู่กินด้วยกันระหว่างคนไร้บ้านกับคนไร้บ้านด้วยกัน ที่มีมากขึ้นนั้น ถือเป็นปรากฏการณ์ปกติ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม เมื่อไม่สามารถสร้างครอบครัวกับคนที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นได้ ก็จำเป็นต้องสร้างสัมพันธ์กับคนที่อยู่ในระนาบเดียวกัน หรือมีปัญหาคล้ายกัน ประเด็นสำคัญคือ คนเหล่านี้ยังขาดปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตปกติ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัยหรืออาชีพการงาน ซึ่งเป็นที่มาของรายได้ในการหล่อเลี้ยงชีวิต สำหรับการมีบุตร และอนาคตของบุตรที่เกิดขึ้นในครอบครัวประเภทนี้นั้น ก็ยังไม่มีข้อมูล จึงควรมีการศึกษาเชิงลึกต่อไป
12. ประเด็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมของครอบครัวเด็กแว้น เป็นประเด็นที่มีความแหลมคมที่มีความสลับซับซ้อนที่ควรมีการทำความเข้าใจจากหลายๆ แง่มุม และหลายๆ พื้นที่ และนำเสนอผลการวิจัยให้หลายๆ ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องได้รับทราบ และเกิด “ปัญญาาร่วม” ในการแสวงหาแนวทางในการสร้างกระบวนการขัดเกลาทางสังคมแบบใหม่ให้กับเด็กกลุ่มนี้
13. สำหรับกรณีครอบครัวคนติดยาเสพติด ที่ผลการสังเคราะห์ พบว่า ผู้ที่ติดยาเสพติดมาจากครอบครัวที่มีลักษณะต่างๆ กัน ที่แตกต่างกันหลากหลาย แต่ก็พบว่าองค์ประกอบสำคัญ ก็คือสัมพันธภาพในครอบครัวแบบต่างๆ ที่มีทั้งแบบห่างเหิน ขาดการมีส่วนร่วม ขัดแย้ง และแตกแยก สิ่งเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องกับการใช้สิ่งเสพติดในครอบครัว และยังสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตัวใครตัวมัน ความโดดเดี่ยว และความเสื่อมคลายของความสัมพันธ์ในครอบครัว ที่ส่งผลต่อเนื่องถึงประเด็นปัญหาต่างๆ ซึ่งในกรณีนี้ ก็คือ การใช้สารเสพติด

จากที่นำเสนอข้อมูลและข้อสรุปมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่า บริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นครอบครัว คนชายขอบนั้นมีความสลับซับซ้อนเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นความซับซ้อนเกี่ยวกับการสร้างครอบครัว และ/หรือ รูปแบบครอบครัวที่กำลังเกิดขึ้น ดังเช่น การถูกบังคับให้แต่งงานในกลุ่มแรงงานอพยพหญิงชาวพม่า ซึ่งหมายถึงการถูกเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ - สังคมบังคับให้เกิดการสร้างครอบครัว ซึ่งโฉมหน้าครอบครัวที่เกิดขึ้นภายใต้ภาวะดังกล่าวนี้ จะเป็นอย่างไรต่อไปนั้น เป็นสิ่งที่น่าจะมีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจกันต่อไป

นิยามและความหมายขององค์ความรู้ ต่อการทำความเข้าใจภาพรวมของสังคม

จะเห็นได้ว่า ครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ ต้องประสบกับภาวะ เงื่อนไข และความยากลำบากในการสร้าง และสืบทอดสถาบันครอบครัวในภาวะที่โลกและสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะการเชื่อมต่อกันเป็นสังคมโลก ผ่านกระบวนการโลกาภิวัตน์ ได้ส่งผลทำให้การเปลี่ยนแปลงต่างๆ เกิดขึ้นทั้งในระดับลึกหรือในระดับวิถีคิด/ความคิด/ความเชื่อ/ทัศนคติ และในระดับกว้าง (ซึ่งส่งผลอย่างกว้างขวาง ไม่จำกัดขอบเขต แม้แต่ในสังคมที่เดิมอาจอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางการพัฒนาความทันสมัย ดังเช่น ชุมชนชาวเขาเผ่าต่างๆ เป็นต้น) และสิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลต่อเนื่องถึงการคงอยู่ของวิถีแบบดั้งเดิมของกลุ่มคน ชนเผ่า และ/หรือชุมชน - สังคมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง หรือเคยเป็นสังคมที่มีความเหมือน/คล้ายคลึงกัน (homogenous) ในด้านความคิด ความเชื่อ และวิถีปฏิบัติต่างๆ ทำให้กลายเป็นสังคมแบบพหุลักษณะ (dualism) ที่มีความแตกต่างหลากหลาย (diversification) ของความคิด ความเชื่อ ทัศนคติ และวิถีการปฏิบัติ และส่งผลให้เกิดความหลากหลายของครอบครัว หรือส่งผลให้เกิด

ประเภท และ/หรือรูปแบบครอบครัวแบบใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวที่เกิดขึ้นโดยผ่านการบังคับให้แต่งงาน (ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ กับการคลุมถุงชนในสมัยก่อน แต่ไม่ใช่) ครอบครัวของคนเพศเดียวกัน ซึ่งเป็นวิธีเพศที่แตกต่างจากบรรทัดฐานเดิมของสังคม แต่ยังไม่ได้รับการยอมรับ ทำให้คนเหล่านี้ต้องสร้างครอบครัวปลอมเพื่อให้สังคมยอมรับ ส่งผลทำให้สังคมมีความสลับซับซ้อน (complexity) มากยิ่งขึ้นไปอีก และจำเป็นต้องมีการทำความเข้าใจความสลับซับซ้อนดังกล่าวให้ถูกต้อง โดยไม่ใช้บรรทัดฐานเดิมของสังคมไปตัดสิน เพราะจะทำให้ภาพที่ได้บิดเบี่ยงไปจากความจริงที่เป็นอยู่

สถานภาพของครอบครัวคนชายขอบในสังคมที่กำลังผันแปรเช่นนี้ เป็นสถานภาพที่อยู่ในสถานะที่เสียเปรียบในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะกลุ่มคนที่จำเป็นต้องโยกย้าย หรืออพยพที่อยู่อาศัย เพื่อแสวงหาโอกาสและแหล่งทำมาหากินใหม่ๆ ที่ดีกว่าในเชิงเศรษฐกิจ หรือเชิงตัวเงิน (เพื่อสอดคล้องกับค่านิยมใหม่ๆ ของการพัฒนาที่วัดค่าของคนด้วยสูตรสำเร็จในเชิงตัวเลข หรือในรูปของรายได้ต่อหัวเป็นหลัก) ดังเช่น กลุ่มแรงงานอพยพ ทั้งกลุ่มที่เป็นแรงงานอพยพในประเทศ และกลุ่มแรงงานอพยพข้ามชาติ ที่พบว่า พวกเขาเหล่านี้อาจจะได้รับรายได้ในรูปตัวเงินมากขึ้น หรือได้รับโอกาสทางเศรษฐกิจที่แสวงหาแต่หลักประกันหรือความมั่นคงในด้านอื่นๆ ก็ต้องสั่นคลอนหรือสูญเสียไป ไม่ว่าจะเป็นสัมพันธภาพภายในครอบครัวหรือความแน่นแฟ้น ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว อนาคตของเด็กที่ไม่แน่นอน สุขภาวะของผู้สูงอายุที่เสื่อมถอยลง การสูญเสียเอกลักษณ์/อัตลักษณ์ และ/หรือความเป็นตัวตนของตนเอง และชนเผ่าของตน ฯลฯ รวมทั้งกลุ่ม/ครอบครัวคนชายขอบประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ครอบครัวของกลุ่มชาติพันธุ์ - ชาวเขา ครอบครัวที่มีลักษณะเฉพาะอื่นๆ เช่น คนที่เป็นเอดส์ เป็นต้น

โดยสรุป ครอบครัวต่างๆ เหล่านี้ มีลักษณะที่สลับซับซ้อน หรือมีมิติต่างๆ ทับซ้อนกันอยู่ อย่างน้อย 2 - 3 ชั้นด้วยกัน กล่าวคือ มีการทับซ้อนของ “ความเป็นครอบครัวคนชายขอบ” และการทับซ้อนของ “ลักษณะ และ/หรือสถานภาพครอบครัว” ยกตัวอย่างเช่น การมีสถานภาพเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หรือครอบครัวพ่อแม่วิญญูในภาวะของการเป็นครอบครัวคนชายขอบประเภทที่เป็นแรงงานอพยพ เป็นต้น ความสลับซับซ้อนเหล่านี้ควรได้รับการทำความเข้าใจอย่างถูกต้อง โดยไม่ผลิผลามสรุป เพราะทุกอย่างมีความเป็นพลวัต และโดยธรรมชาติของมนุษย์ ก็มักมีการปรับตัว เพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนั้น การศึกษาเรื่องกลไกการปรับตัว และ/หรือกลไกการสู้รบกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ก็น่าที่จะมีความสำคัญพอๆ กับการทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลง หรือพลวัตของครอบครัวคนชายขอบ ที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปกับพลวัตของสังคมอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ช่องว่างในองค์ความรู้และข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัย

จากความพยายามที่จะตอบคำถามต่างๆ หลายประการเกี่ยวกับลักษณะครอบครัวของคนชายขอบ และความเป็นพลวัตของครอบครัว ทั้งในเรื่องลักษณะ สถานภาพ และประเภท/รูปแบบต่างๆ และความแตกต่างของความหลากหลายของบรรทัดฐานด้านครอบครัวที่ดำรงอยู่ ซึ่งมีความแตกต่างจากบรรทัดฐานของสังคมกระแสหลัก หรือสังคมใหญ่นั้น พบว่า ยังไม่สามารถได้ภาพ และ/หรือคำตอบที่ชัดเจนในหลายๆ ประการด้วยกัน เนื่องจากข้อจำกัดด้านข้อมูล โดยเฉพาะการตอบคำถามข้อที่ 3 และ 4 ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับครอบครัวในสังคมกระแสหลัก และครอบครัวคนชายขอบในโอกาสต่อไป จึงน่าจะพยายามมุ่งเน้นไปที่ประเด็น และ/หรือปรากฏการณ์ต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ประเด็นความแตกต่างหลากหลายของบรรทัดฐาน คุณค่า - ค่านิยม รูปแบบใหม่ๆ เกี่ยวกับครอบครัว ไม่ว่าจะเป็น ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวที่ถูกบังคับให้แต่งงาน หรือครอบครัววัยรุ่น ในบรรดาครอบครัวชายขอบที่เป็นแรงงานอพยพ ทั้งที่เป็นแรงงานข้ามชาติ และแรงงานอพยพในประเทศ ควรได้รับความสนใจในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง
2. ครอบครัวคนชายขอบประเภทต่างๆ ที่มีแม่หรือพ่อเลี้ยงอยู่ในครอบครัว (step father or mother) มีอยู่ไม่น้อยเพียงใด รวมทั้งการศึกษาเจาะลึกว่า สัมพันธภาพในครอบครัวแบบนี้เป็นอย่างไร ซึ่งองค์ความรู้เรื่องนี้ยังมีน้อยมาก รวมทั้งในกลุ่มประชากรที่ไม่ใช่คนชายขอบด้วย
3. ครอบครัวชายเกย์ และ/หรือครอบครัวที่มีวิถีเพศที่แตกต่างจากสังคมกระแสหลัก มีประเด็นที่น่าสนใจในแง่ของการสืบทอดครอบครัว และการสร้างหรือพัฒนาวิถีในการสู้รบกับภาวะกดดันทางสังคม พวกเขาปรับตัวอย่างไร อยู่อย่างไร และแนวโน้มการยอมรับของสังคม หรือการบูรณาการรูปแบบครอบครัวใหม่นี้ จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ อย่างไร ภายใต้เงื่อนไขใด
4. ประเด็นการแทรกตัว/การเบียดตัวเข้าไปของคุณค่า ค่านิยมใหม่ๆ ที่ถาโถมเข้าไปยังสังคม ชุมชน และ/หรือครอบครัวของกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ผ่านทางวัยรุ่น - เยาวชนนั้น จะส่งผลกระทบต่อเนื่องต่อการเกิดขึ้นของลักษณะ ประเภท และรูปแบบครอบครัวใหม่ๆ อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งในถิ่นต้นทางและปลายทาง ประเด็นสำคัญคือ สังคม/ชุมชน ในถิ่นต้นทาง จะสามารถยอมรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใด อย่างไร ทำไม
5. การมีบุตรของครอบครัวคนไร้บ้านเป็นอย่างไร และบุตรที่เกิดในครอบครัวคนไร้บ้าน ไร้งาน ไร้เงิน หรือขาดปัจจัยขั้นพื้นฐานต่างๆ เหล่านี้ จะมีสภาพเป็นอย่างไรต่อไป
6. ระดับการยอมรับความแตกต่างหลากหลายของสังคม ที่เชื่อมโยงกับลักษณะ ประเภท รูปแบบครอบครัวใหม่ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ครอบครัวที่อยู่กินกันก่อนแต่งงานหรือไม่แต่งงาน หรือไม่จดทะเบียนสมรส รวมไปถึงครอบครัวที่มีวิถีเพศที่หลากหลาย ฯลฯ เหล่านี้เป็นอย่างไร และจะกลายเป็นค่านิยมใหม่ ที่ได้รับการยอมรับหรือไม่ อย่างไร

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุลและคณะ. 2543. *เรื่องเพศ อนามัยเจริญพันธุ์ และความรุนแรง : ประสบการณ์ชีวิตของแรงงานอพยพจากประเทศพม่า*. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 248.
- กฤษณะ ผลอนันต์. 2548. “ผลสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสาเหตุ ปัจจัย และการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในกลุ่มเป้าหมายเยาวชนไทยในประเทศ เมื่อปี 2540 - 2547”. อ้างถึงในบทความ 10 *ลักษณะเด็กติดยา ครอบครัวต้นตอปัญหา*. สำนักพัฒนาการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด, สำนักงาน ป.ป.ส. มีนาคม - มิถุนายน 2548. <http://www.wing56.rtaf.mi.th/revolution56/revodatd/data34htm>. (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2552).
- กาญจพรพร ขอศรีพร และนฤมล อรุโณทัย. มปป. *การดำเนินชีวิตครอบครัวของครอบครัวที่ประสบภัยสึนามิ*. http://www.cusri.chula.ac.th/thai/search_report_view.php?ID=154. (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2552).
- กลุ่มศึกษาชาติพันธุ์และการพัฒนา. 2550. *ไม่ปรากฏชื่อบทความ*. (ข่าวสด, 3 กันยายน 2550)
- คาน จันที และคณะ. 2550. *โครงการวิจัยนวัตกรรมแพทย์แผนไทย เพื่อลดอัตราการป่วยโรคข้อกระดูกของผู้สูงอายุโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของครอบครัว*. ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดเลย. <http://www.vijai-loei.org/project4.html>. (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2552).
- จิตตินันท์ เตชะคุปต์. 2549. *สถานการณ์ครอบครัวลักษณะพิเศษและความต้องการการช่วยเหลือ : ครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น ครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว และครอบครัวเร่ร่อน*. มติชน, 19 ธันวาคม 2549.
- จิรวุฒิ เสนาคำ. 2544. *ปริทัศน์ Geographies of Exclusion* ใน ศิลปศาสตร์สาธิต ปีที่ 1 ฉบับที่ 4 (ก.ค. 2544) นภัส กอร์ดอน. 2534. “ผู้หญิงในสลัมคลองเตย : ชีวิตและการทำมาหากิน”. บทความนำเสนอ ณ ที่ประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง *แรงงานสตรีในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ : การวิจัยในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยบทบาทหญิงชายเพื่อการพัฒนา. 15 มิถุนายน.
- ปนัดดา ชำนาญสุข. 2551. “แก๊งมอเตอร์ไซด์วัยรุ่นกับการเบียดขับทางสังคม” ใน *เปิดงานวิจัยร้อนตามติดชีวิตเด็กแว้น นักบิดรุ่นเยาว์ที่โดนสังคมกีดกัน*. แนวหน้า, 13 มีนาคม 2551. http://vivaldi.cpe.ku.ac.th/~note/newscrawlview_news.php?id=404832. (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2552).
- ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล. 2545. *ชีวิตชายขอบ: ตัวตนและความหมาย*. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- รัชนิกร โชติชัยสถิตย์และคณะ. 2551. *ไม่ปรากฏชื่อบทความ*. <http://www.familynetwork.or.th/node/277>. (สืบค้นเมื่อ 18 มีนาคม 2552).
- ศุภลักษณ์ เก่งบัญชา. 2548. *เส้นทางครอบครัวไทยในยุคโลกาภิวัตน์*. มติชน, 13 เมษายน 2548.
- ศูนย์วิจัยโรคเอดส์ สภากาชาดไทย. 2550. *เอดส์หยุดได้หากร่วมมือรักษาสัญญา*. <http://www.trcarc.org/home/?content-history>. (สืบค้นเมื่อ 19 มีนาคม 2552).
- สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. 2546. *สถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย*. <http://www.tdri.or.th/poverty/report1.htm>. (สืบค้นเมื่อ 26 พฤษภาคม 2552).

สถาบันเพื่อการวิจัยและส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียง. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2552. *ผลกระทบเชิงเศรษฐกิจและสังคมของการเคลื่อนย้ายสู่ชุมชนเมืองของเยาวชนชาวเขา*. <http://iscrp.cmu.ac.th/detail.php?op-showproject&id-7>. (สืบค้นเมื่อ 19 มีนาคม 2552).

สุพร เกิดสว่าง และคณะ. 2550. *ผลการวิจัยกลุ่มชายรักชาย*. http://www.medicthai.com/news/news_detail.php?id-1875. (สืบค้นเมื่อ 19 มีนาคม 2552).

สุริชัย หวันแก้ว. 2550. *คนชายขอบ : จากความคิดสู่ความจริง*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์ และอรทัย หรุเจริญพรพานิช. 2550. “เซ็กส์แอนด์เดอะซีตี”. หน้า 97 - 104 ใน *ประชากรและสังคม 2550 : นคราวิวัฒน์และวิถีชีวิตเมือง*. บรรณาธิการโดย วรชัย ทองไทย และสุริย์พร พันพื้ง. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อรทัย อาจอ่ำ. 2550. “เด็กชายพวงมาลัย : ชีวิตชายขอบในเมือง” หน้า 122 - 137 ใน *ประชากรและสังคม 2550 : นคราวิวัฒน์และวิถีชีวิตเมือง*. บรรณาธิการโดย วรชัย ทองไทย และสุริย์พร พันพื้ง. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปี. นครปฐม : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. มปป. *สถานภาพชีวิตของกลุ่มคนจนในเขตเมือง* (บทคัดย่อ). เอกสารอัดสำเนา.

Arndt, B. 2009. *Marginal Men in Australia*. <http://www.bettinaarndt.com.au/articles/marginal-men.htm#top>. (accessed 19 March 2009).

Chamrathirong, A.. et al. 2005. *Prevention of HIV/AIDS Among Migrant Workers in Thailand (PHAMIT) : The Baseline Survey 2004*. Nakhonpathom : Institute for Population and Social Research, Mahidol University. Publication no. 297.

Giddens, A. 2000. *Sociology*. Cambridge and Oxford : Polity Press.

Goode, W. J. 1963. *World Revolution in Family Patterns*. New York : Free Press.

Hutaserani, S. and Tapwong, P. 1990. *Urban Poor Upgrading : Analysis of Poverty Trend and Profile of the Urban Poor in Thailand*. Bangkok : Thailand Development Research Institute.

Sibley, D. 1997. *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London and New York : Routledge.

The National Center on Family Homelessness. 2009. *America's Young Outcasts*. <http://www.bis.in.th/index.php?topic-46942.msg190601;topicseen>. (accessed 19 March 2009).

United Nations. 1983. *Manual X: Indirect techniques for demographic estimation*. New York: Department of International Economic and Social Affairs. Population Studies, No.81.

11

สัมพันธภาพครอบครัว อะไรคือปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

อุมาภรณ์ ภัทรวาณิชย์
ภูวนัย พุ่มไทรทอง

บทคัดย่อ

สัมพันธภาพในครอบครัวมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ เพราะครอบครัวเป็นฐานเสริมและสนับสนุนให้มนุษย์ออกไปเผชิญกับโลกภายนอก การประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2544 - 2550 ด้านองค์ประกอบของครอบครัวอบอุ่นอยู่ในระดับต้องปรับปรุง การศึกษาครั้งนี้ จึงสนใจปัจจัยที่เกี่ยวกับสัมพันธภาพครอบครัว เพื่อว่าผลการศึกษานี้จะนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินการส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัวให้มีความแข็งแกร่งมากขึ้น แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา คือ การสำรวจสภาวะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2551 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ เก็บข้อมูลเดือนตุลาคม 2551 ผลการศึกษาพบว่า เพศ อายุ และสถานภาพสมรส มีผลต่อสัมพันธภาพครอบครัว สิ่งที่น่าสนใจคือ ครอบครัวที่มีผู้หย่าเป็นหม้าย หรือแยกกันอยู่ มีโอกาสที่สัมพันธภาพในครอบครัวจะต่ำกว่าครอบครัวที่กำลังอยู่ในภาวะสมรส วัยรุ่นชายมีความสัมพันธ์ในครอบครัวระดับต่ำกว่าวัยรุ่นหญิง นอกจากนี้ วัยรุ่นที่ว่างงานหรือนักเรียน ให้เวลากับครอบครัวน้อยกว่ากลุ่มอื่น ผู้ที่มีฐานะครอบครัวดีมักมีความสัมพันธ์ในครอบครัวสูง การที่มีการศึกษาเพิ่มขึ้น จะเพิ่มสัมพันธภาพในครอบครัวมากขึ้น ในกลุ่มวัยรุ่นพบว่า ความเป็นเมืองส่งผลต่อสัมพันธภาพครอบครัวลดลง สุดท้ายพบว่า ภาคที่อยู่อาศัยส่งผลต่อสัมพันธภาพในครอบครัว โดยที่ภาคใต้มีแนวโน้มที่จะมีสัมพันธภาพในครอบครัวดีกว่าภาคอื่นๆ

หมายเหตุ การศึกษาเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “สถานการณ์สุขภาพจิตคนไทย” เริ่มดำเนินงาน พ.ศ. 2551 โดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ภายใต้ความร่วมมือกับกรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข และสำนักงานสถิติแห่งชาติ โดยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

บทนำ

ความสุขเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องการ โดยที่แหล่งหนึ่งที่สามารถสร้างความสุขให้กับมนุษย์ได้ดีที่สุดคือ ครอบครัว เพราะครอบครัวมีทั้งความรัก ความอบอุ่น ความเข้าใจ และความเห็นใจ ให้แก่กันและกัน หากครอบครัวมีความสุขแล้ว นั้นหมายถึงสุขภาพจิตของสมาชิกในครอบครัวก็มีความมั่นคง พร้อมทั้งจะออกไปเผชิญโลกภายนอกที่วุ่นวายต่อไป ดังนั้น การเพิ่มความสุขและความสมบูรณ์ด้านจิตใจให้กับประชากรจำเป็นต้องเริ่มที่สัมพันธภาพครอบครัว

การประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ พบว่า ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2544 - 2550 ด้านองค์ประกอบของ ครอบครัวอบอุ่นอยู่ในระดับต้องปรับปรุง (ตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 ดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย ปี 2544 - 2550

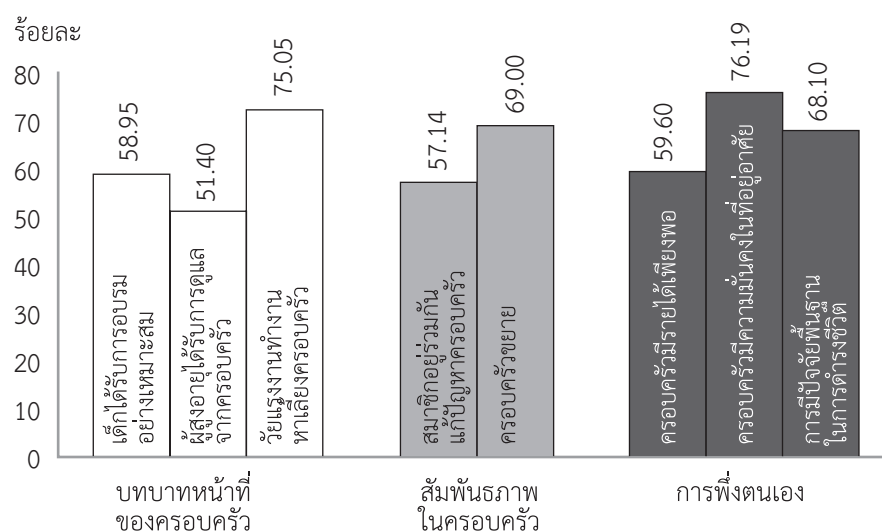
องค์ประกอบย่อย	แผนฯ 8		แผนฯ 9				แผนฯ 10
	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550
1. การมีสุขภาพ	63.08	63.42	64.65	65.15	66.15	66.95	68.37
2. ครอบครัวอบอุ่น	66.28	66.09	68.11	67.04	66.13	62.42	64.08
3. ชุมชนเข้มแข็ง	59.51	55.63	60.86	58.57	57.86	60.37	68.87
4. เศรษฐกิจเข้มแข็งและเป็นธรรม	54.91	64.38	68.88	70.50	68.96	68.62	73.47
5. สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศสมดุล	56.99	57.73	63.46	68.77	69.92	69.33	62.48
6. สังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล	75.57	75.23	54.20	56.52	57.82	60.03	58.96
ภาพรวมดัชนีความอยู่เย็นเป็นสุข	63.51	64.38	63.73	64.83	64.84	64.85	66.38

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552

หมายเหตุ: ระดับดีมาก = ร้อยละ 90.0 - 100; ระดับดี = ร้อยละ 80.0 - 89.9; ระดับปานกลาง = ร้อยละ 70.0 - 79.9
ระดับต้องปรับปรุง = ร้อยละ 60.0 - 69.9; ระดับเร่งแก้ไข = น้อยกว่าหรือเท่ากับ ร้อยละ 59.9

ดัชนีครอบครัวอบอุ่น ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ด้าน คือ 1) บทบาทหน้าที่ของครอบครัวที่เหมาะสม ได้แก่ เด็กได้รับความอบรมเลี้ยงดูที่เหมาะสม ผู้สูงอายุได้รับการดูแลจากคนในครอบครัว วัยแรงงานทำงานหาเลี้ยงครอบครัว 2) สัมพันธภาพในครอบครัว ได้แก่ สมาชิกอยู่ร่วมกันแก้ปัญหาครอบครัว ครอบครัวอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขยาย และ 3) การพึ่งพิงตนเอง ได้แก่ ครอบครัวมีรายได้เพียงพอ ครอบครัวมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และการมีปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต และหากพิจารณา ร้อยละของการประเมินผลองค์ประกอบย่อยของครอบครัวอบอุ่น (รูปที่ 1) พบว่า องค์ประกอบเรื่องสัมพันธภาพในครอบครัวเป็นองค์ประกอบที่ต้องได้รับการปรับปรุงและแก้ไขอย่างเร่งด่วน การศึกษาครั้งนี้จึงสนใจปัจจัยที่เกี่ยวกับสัมพันธภาพครอบครัว เพื่อว่าผลการศึกษานี้จะนำไปเป็นแนวทางในการดำเนินการส่งเสริมสัมพันธภาพในครอบครัวให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น

รูปที่ 1 ร้อยละของคะแนนการประเมินดัชนีครอบครัวอบอุ่น พ.ศ. 2550

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552

หมายเหตุ: ระดับดีมาก = ร้อยละ 90.0 - 100; ระดับดี = ร้อยละ 80.0 - 89.9; ระดับปานกลาง = ร้อยละ 70.0 - 79.9; ระดับต้องปรับปรุง = ร้อยละ 60.0 - 69.9; ระดับเร่งแก้ไข = น้อยกว่าหรือเท่ากับ ร้อยละ 59.9

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

บทความนี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจสถานะทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2551 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งเก็บข้อมูลในเดือนตุลาคม 2551 โดยผู้ให้ข้อมูลเป็นประชากรอายุ 15 ปี ขึ้นไป รวมทั้งสิ้น 74,232 ราย แต่ในการศึกษาครั้งนี้ได้เลือกเฉพาะผู้ที่ตอบคำถามด้วยตนเอง ซึ่งเหลือเพียง 27,695 ราย (ที่เหลือตอบโดยหัวหน้าครัวเรือนหรือภรรยาของหัวหน้าครัวเรือน เนื่องจากไม่อยู่บ้านในขณะที่เข้าสำรวจ) อย่างไรก็ตาม หลังจากตัดรายที่มีข้อมูลที่ไม่ครบถ้วน (เช่น ไม่ทราบ ไม่ตอบ) ในคำถามที่ใช้ในการวิเคราะห์ครั้งนี้ไปแล้ว เหลือตัวอย่างที่ใช้วิเคราะห์จริงจำนวน 24,148 ราย

“สัมพันธภาพครอบครัว” ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นดัชนีที่สร้างขึ้นจากข้อมูลเกี่ยวกับการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัวใน 3 ด้าน ได้แก่ ความบ้อยในการรับประทานอาหารมือใดมือหนึ่งร่วมกัน ความบ้อยในการดูโทรทัศน์กับสมาชิกครอบครัว และความบ้อยในการไปเที่ยวพักผ่อนกับครอบครัว เพราะการทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครอบครัว ทำให้เกิดความผูกพันและความเอื้ออาทรระหว่างกันในครอบครัว

ลักษณะทั่วไปของกลุ่มตัวอย่าง

ตารางที่ 2 แสดงลักษณะทางประชากร สังคม เศรษฐกิจ และที่อยู่อาศัยของกลุ่มตัวอย่าง พบว่ากลุ่มตัวอย่างเป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย คือ เพศหญิงมีประมาณ 3 ใน 5 อายุเฉลี่ยของกลุ่มตัวอย่างเท่ากับ 43 ปี สถานภาพสมรส พบว่า ผู้ที่อยู่ในสถานภาพสมรสเกือบ 3 ใน 4 ที่เหลือเป็นคนโสดร้อยละ 15.0 และเป็นผู้ที่เป็นหม้าย/หย่า/แยก อีกร้อยละ 10.8 การศึกษาของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า 3 ใน 5 จบการศึกษาระดับประถมศึกษาหรือต่ำกว่า นอกจากนี้ประมาณร้อยละ 30 ของกลุ่มตัวอย่างเป็นเกษตรกร ประมาณร้อยละ 20 ประกอบธุรกิจส่วนตัวหรือค้าขาย ร้อยละ 16 เป็นพนักงานเอกชน ผู้ว่างงานหรือเป็นแม่บ้านมีประมาณร้อยละ 18 ในด้านฐานะเศรษฐกิจ 1 ใน 4 มีฐานะยากจน อีกร้อยละ 19 มีฐานะดี ที่เหลือเกินกว่าร้อยละ 50 มีฐานะปานกลาง ตัวอย่างที่ศึกษานี้อยู่ในเขตเทศบาลร้อยละ 32 นอกจากนี้กระจายไปตามภาคต่างๆ โดยอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมากที่สุด คือ ร้อยละ 32.8 ภาคกลาง ร้อยละ 22.7 ภาคเหนือ ร้อยละ 18.6 กรุงเทพมหานคร ร้อยละ 13.1 และภาคใต้ ร้อยละ 12.8

ส่วนสัมพันธภาพของครอบครัว (ตารางที่ 3) ซึ่งประกอบด้วยความบ้อยในการทำกิจกรรมร่วมกันในครอบครัว 3 กิจกรรม คือ การรับประทานอาหารร่วมกัน การดูโทรทัศน์ร่วมกัน และการไปเที่ยวพักผ่อนนอกบ้านนั้น พบว่า 2 กิจกรรมแรก สมาชิกในครอบครัวที่ทำเป็นประจำมีมากถึงร้อยละ 70 - 75 และการไปเที่ยวพักผ่อนนอกบ้านเป็นประจำมีเพียงร้อยละ 20

หากรวมทั้ง 3 กิจกรรมของครอบครัวเข้ามาด้วยกันเป็นตัวชี้วัดด้านสัมพันธภาพในครอบครัว (ตารางที่ 3) พบว่า สัมพันธภาพในครอบครัวครึ่งหนึ่งอยู่ในระดับปานกลาง อีกร้อยละ 30 สัมพันธภาพในครอบครัวอยู่ในระดับดี แต่ร้อยละ 19 สัมพันธภาพครอบครัวอยู่ในระดับต่ำ

ตารางที่ 2 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะทางประชากร สังคม เศรษฐกิจ เขตและภาคที่อยู่อาศัย

ลักษณะทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ	ลักษณะทั่วไป	จำนวน	ร้อยละ
เพศ			การศึกษาสูงสุด		
ชาย	9,472	39.2	ไม่มีการศึกษา	5,121	21.2
หญิง	14,677	60.8	ประถมศึกษา	9,933	41.1
รวม	24,148	100.0	มัธยมต้น	3,387	14.0
กลุ่มอายุ (ปี)			มัธยมปลาย/ปวช.	2,999	12.4
15-24	3,178	13.2	สูงกว่า มัธยมปลาย	2,708	11.2
25-34	4,532	18.8	รวม	24,148	100.0
35-44	5,690	23.6	ดัชนีฐานะเศรษฐกิจครอบครัว*		
45-59	7,054	29.2	ยากจน	5,954	24.7
60 ปี ขึ้นไป	3,695	15.3	ปานกลาง	13,731	56.9
รวม	24,148	100.0	รวย	4,463	18.5
ค่าเฉลี่ย 42.95 ปี			รวม	24,148	100.0
สถานภาพสมรส			เขตที่อยู่อาศัย		
โสด	3,616	15.0	เขตเทศบาล	7,747	32.1
สมรส	17,929	74.2	เขตชนบท	16,402	67.9
หม้าย/หย่า/แยก	2,624	10.8	รวม	24,148	100.0
รวม	24,148	100.0	ภาคที่อยู่อาศัย		
อาชีพ			กรุงเทพมหานคร	3,157	13.1
ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ	1,328	5.5	ภาคกลาง (ไม่รวม กทม.)	5,483	22.7
พนักงาน/ลูกจ้างเอกชน	3,783	15.7	ภาคเหนือ	4,498	18.6
ค้าขาย/ประกอบธุรกิจส่วนตัว	4,646	19.2	ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	7,930	32.8
เกษตรกร	7,492	31.0	ภาคใต้	3,080	12.8
รับจ้างทั่วไป/กรรมกร	1,067	4.4	รวม	24,148	100.0
นักเรียน	1,343	5.6			
แม่บ้าน/ว่างงาน	4,490	18.6			
รวม	24,148	100.0			

หมายเหตุ* ดัชนีฐานะเศรษฐกิจครอบครัว คำนวณจากการที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของทรัพย์สิน 14 รายการ ดังต่อไปนี้ โทรทัศน์ วิทยุ/วิทยุเทป เครื่องเล่น VCD/DVD โทรศัพท์บ้าน/พีซีที โทรศัพท์มือถือ คอมพิวเตอร์ ต่ออินเทอร์เน็ต คอมพิวเตอร์ไม่ต่ออินเทอร์เน็ต เครื่องกรองน้ำ ไมโครเวฟ/เตาอบ เครื่องซักผ้า เครื่องปรับอากาศ รถยนต์ส่วนบุคคล/รถปิกอัพ/รถตู้ รถจักรยานยนต์ ซึ่งทั้ง 14 รายการ โดยนักวิจัยทำการหาค่า Reliability โดยดูค่า Alpha ซึ่ง เท่ากับ 0.7809 ค่าเฉลี่ยดัชนีฐานะเศรษฐกิจครอบครัวเท่ากับ 7.1423 โดยมีค่าต่ำสุดเท่ากับ 0 ค่าสูงสุดเท่ากับ 14 และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 2.63367

ตารางที่ 3 จำนวนและร้อยละของกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามสถานภาพสมรส และกิจกรรมที่ทำร่วมกันในครอบครัว

กิจกรรม	จำนวน	ร้อยละ
ความบ่อยในการรับประทานอาหารมือใดมือหนึ่งกับครอบครัว		
0 ไม่ทำเลย	232	1.0
1 นานๆ ครั้ง	911	3.8
2 บางครั้ง	4,379	18.1
3 เป็นประจำ	18,627	77.1
รวม	24,148	100.0
ความบ่อยในการดูโทรทัศน์กับครอบครัว		
0 ไม่ทำเลย	435	1.8
1 นานๆ ครั้ง	884	3.7
2 บางครั้ง	5,245	21.7
3 เป็นประจำ	17,585	72.8
รวม	24,148	100.0
ความบ่อยในการไปเที่ยวพักผ่อนนอกบ้านกับครอบครัว		
0 ไม่ทำเลย	5,410	22.4
1 นานๆ ครั้ง	9,445	39.1
2 บางครั้ง	4,625	19.2
3 เป็นประจำ	4,668	19.3
รวม	24,148	100.0
สัมพันธภาพในครอบครัว *		
ต่ำ	4,528	18.7
ปานกลาง	12,329	51.1
สูง	7,292	30.2
รวม	24,148	100.0

หมายเหตุ* คำนวณจากคำถาม 3 คำถามซึ่งถามถึงความบ่อยในการทำกิจกรรม ดังนี้ คือ การรับประทานอาหารมือใดมือหนึ่ง การดูโทรทัศน์ และการไปเที่ยวพักผ่อนนอกบ้าน ค่าเฉลี่ยของคะแนนของสัมพันธภาพในครอบครัวเท่ากับ 6.7240 โดยมีค่าต่ำสุดเท่ากับ 0 ค่าสูงสุดเท่ากับ 9 และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 1.68326

ปัจจัยที่มีผลต่อสัมพันธภาพครอบครัว

ตารางที่ 4 แสดงให้เห็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อสัมพันธภาพครอบครัว โดยเปรียบเทียบตามกลุ่มอายุพบว่า เพศเป็นปัจจัยสำคัญต่อสัมพันธภาพในครอบครัวเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นเท่านั้น กล่าวคือ วัยรุ่นชายมีแนวโน้มที่มีสัมพันธภาพน้อยกว่าวัยรุ่นหญิง แต่สำหรับกลุ่มอายุ 25 - 59 ปี และวัยสูงอายุ (60 ปี ขึ้นไป) ปัจจัยเรื่องเพศไม่มีความสัมพันธ์กับสัมพันธภาพในครอบครัวแต่อย่างใด

เมื่อพิจารณาด้านสถานภาพสมรส ผู้ที่สมรสมีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวดีกว่าผู้ที่เป็นหม้าย/หย่า/แยก ซึ่งจะเห็นชัดเจนในทุกกลุ่มอายุ นอกจากนี้ ในกลุ่มอายุ 25 - 59 ปี พบว่า คนโสดมีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวน้อยกว่าผู้ที่เป็นหม้าย/หย่า/แยก

อาชีพไม่ใช่ปัจจัยสำคัญต่อสัมพันธภาพในครอบครัว ยกเว้นกลุ่มวัยรุ่น ที่พบว่า ผู้ที่ว่างงานหรือเป็นนักเรียนมีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวไม่ค่อยดีนัก

สำหรับฐานะทางเศรษฐกิจ พบว่า ยิ่งฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัวดี สัมพันธภาพในครอบครัวยิ่งสูงในทุกกลุ่มอายุ

ไม่พบว่าการศึกษามีผลต่อสัมพันธภาพในครอบครัวสำหรับกลุ่มวัยรุ่น แต่ในกลุ่มอายุ 25 - 59 ปี และผู้สูงอายุ พบว่า การศึกษาที่สูงขึ้นทำให้สัมพันธภาพในครอบครัวเพิ่มขึ้นด้วย

นอกจากนี้ ไม่พบว่าเขตที่อยู่อาศัยมีความสำคัญต่อสัมพันธภาพในครอบครัวในกลุ่มอายุ 25 - 59 ปี และผู้สูงอายุ แต่ในกลุ่มวัยรุ่น พบว่า ยิ่งอยู่ในเขตเมืองมีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวน้อยกว่าเขตชนบท

ส่วนภาคที่อยู่อาศัยเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อสัมพันธภาพในครอบครัว สังเกตว่า ผู้สูงอายุที่อยู่ในกรุงเทพมหานครมีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวน้อยกว่าภาคอื่น ส่วนกลุ่มอายุ 25 - 59 ปี และกลุ่มวัยรุ่น ผู้ที่อาศัยอยู่ในภาคใต้มีแนวโน้มที่สัมพันธภาพในครอบครัวดีกว่าภาคอื่น

ตารางที่ 4 ค่าสัมประสิทธิ์ของการวิเคราะห์ Multiple Regression ของสัมพันธภาพในครอบครัว

ปัจจัย	กลุ่มวัยรุ่น (15-24 ปี)		กลุ่มอายุ 25-59 ปี		กลุ่มผู้สูงอายุ (60 ปี ขึ้นไป)	
	B	Std. Error	B	Std. Error	B	Std. Error
เพศ						
หญิง ①						
ชาย	-0.181**	0.067	0.010	0.026	0.052	0.060
สถานภาพสมรส						
หม้าย/หย่า/แยก ①						
โสด	0.381	0.278	-0.302***	0.060	-0.005	0.201
สมรส	5.914***	0.414	5.736***	0.088	4.727***	0.366
อาชีพ						
ข้าราชการ/รัฐวิสาหกิจ ①						
พนักงานเอกชน	0.754**	0.279	0.479***	0.045	0.370***	0.065
ค้าขาย	-0.278	0.223	0.092	0.057	0.329	0.384
เกษตรกร	-0.270	0.235	-0.008	0.055	0.269	0.350
แรงงาน	-0.316	0.226	0.022	0.057	0.319	0.346
ว่างงาน นักเรียน	-0.455	0.260	-0.131	0.077	-0.003	0.390
ดัชนีเศรษฐกิจครอบครัว	-0.453*	0.215	-0.018	0.060	0.225	0.345

ตารางที่ 4 (ต่อ)

ปัจจัย	กลุ่มวัยรุ่น (15-24 ปี)		กลุ่มอายุ 25-59 ปี		กลุ่มผู้สูงอายุ (60 ปี ขึ้นไป)	
	B	Std. Error	B	Std. Error	B	Std. Error
การศึกษา						
ไม่มีการศึกษา ⑥						
ประถมศึกษา	0.252	0.218	0.064	0.033	0.015	0.060
มัธยมต้น	0.283	0.212	0.275***	0.047	0.358*	0.167
มัธยมปลายหรือสูงกว่า	0.174	0.214	0.269***	0.042	0.002	0.138
เขตที่อยู่อาศัย						
เขตชนบท ⑥						
เขตเมือง	-0.220**	0.081	-0.036	0.034	-0.079	0.075
ภาค						
ภาคใต้ ⑥						
กทม.	0.021	0.134	-0.277***	0.054	-0.290*	0.134
ภาคกลาง	-0.208*	0.103	-0.230***	0.043	-0.100	0.097
ภาคเหนือ	-0.297**	0.105	-0.129**	0.045	0.138	0.100
ภาคอีสาน	-0.236*	0.095	-0.276***	0.041	0.082	0.093
(Constant)	5.914***	0.414	5.736***	0.088	4.727***	0.366
R ²	0.042		0.064		0.074	
N	3177		17274		3694	

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

การศึกษาครั้งนี้ต้องการทราบว่า ปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพในครอบครัว ซึ่งก็ได้พบว่า ปัจจัยประชากร ได้แก่ เพศ อายุ และสถานภาพสมรส มีผลต่อสัมพันธภาพครอบครัว สิ่งที่น่าสนใจคือ ในครอบครัวที่มีผู้หย่า เป็นหม้าย หรือแยกกันอยู่ มีโอกาสที่สัมพันธภาพในครอบครัวจะต่ำกว่าครอบครัวที่มีสถานภาพสมรสยังดีอยู่ สิ่งที่อธิบายข้อค้นพบนี้คือ บทบาทที่เปลี่ยนไปของคนในครอบครัวนั่นเอง การที่ครอบครัวมีการหย่าร้าง เป็นหม้าย หรือแยกกันอยู่ ผู้ที่มีบทบาทเป็นพ่อหรือแม่นั้นก็จะมีภาระมากขึ้น ต้องทำงานให้หนักขึ้นเพื่อหารายได้ เพื่อให้เพียงพอค่าใช้จ่ายในครอบครัว ซึ่งการให้เวลาในการทำงานเพิ่มมากขึ้นนี้ ทำให้เวลาที่ต้องดูแลสมาชิกในครอบครัวมีน้อยลง การมีเวลาให้แก่นักในครอบครัวจึงลดลงด้วย (สุรพงศ์ อำพันวงษ์, 2542) โอกาสที่สัมพันธภาพในครอบครัวของผู้มีสถานภาพหม้าย/หย่า/แยกจึงน้อยกว่าครอบครัวที่มีสถานภาพสมรสที่สมบูรณ์อยู่พร้อมกันทั้งพ่อและแม่

ซึ่งประเด็นนี้อาจจะส่งผลต่อการใช้เวลาที่ให้กับลูกในครอบครัวเหล่านี้ด้วย เพราะจากการศึกษาเด็กที่มาจากรอบครัวที่พ่อแม่หย่าร้างกันนั้น พบว่าเด็กจะประสบปัญหาการเรียน และการปรับตัวกับเพื่อน (ศูนย์ให้คำปรึกษาเพื่อชีวิตและครอบครัว, มปป) นอกจากนี้ หากผู้สูงอายุซึ่งมีโอกาสมากกับสถานภาพสมรสที่เป็นแบบหม้ายหย่าแยก ก็จะประสบกับปัญหาในเรื่องสัมพันธภาพในครอบครัว ซึ่งอาจนำไปสู่ปัญหาทางด้านจิตใจด้วย ดังนั้น โครงการจากหน่วยงานรัฐหรือเอกชนที่ส่งเสริมครอบครัว ควรให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุและต้องทำอย่างต่อเนื่อง โดยทุกกิจกรรมในครอบครัวควรให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมด้วย เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตและความสุขของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นวัยที่เป็นกลุ่มประชากรกลุ่มใหญ่ในอนาคต

การศึกษานี้พบว่า วัยรุ่นชายมีความสัมพันธ์ในครอบครัวน้อยกว่าวัยรุ่นหญิง เป็นที่ทราบกันดีว่า วัยรุ่นมักให้ความสนใจกับเพื่อน เพื่อนต่างเพศ เชื่อเพื่อนมากกว่าเชื่อพ่อแม่ ไม่ชอบให้พ่อแม่มาบังคับและควบคุม ประกอบกับสังคมไทยเลี้ยงดูบุตรชายมีเสรีภาพกว่าบุตรสาว บุตรชายสามารถออกไปพบปะเพื่อนฝูงได้อย่างสะดวก ขณะที่การเลี้ยงดูบุตรหญิงต้องอยู่ในสายตาของพ่อแม่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วัยรุ่นชายไม่ค่อยมีเวลาให้กับครอบครัวของตนเองมากนัก

นอกจากนี้ วัยรุ่นที่ว่างงานหรือนักเรียน ก็ไม่แตกต่างจากวัยรุ่นทั่วไป ที่ให้ความสำคัญกับเพื่อน ทำให้มีเวลาให้กับครอบครัวน้อยกว่ากลุ่มอื่น ผลที่พบนี้ได้รับการสนับสนุนจากการศึกษาพฤติกรรมของครอบครัวที่มีบุตรวัยรุ่นในกรุงเทพมหานคร ซึ่งชี้ว่า พ่อแม่ที่มีลูกวัยรุ่นนั้นจะใช้เวลาในการทำงานมากถึง 60 ชั่วโมงต่อสัปดาห์ เนื่องจากลูกวัยรุ่นได้หันไปใช้เวลากับเพื่อน แฟน การเรียนพิเศษ รวมถึงการเดินทางไปเรียนหนังสือด้วยตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพิงพ่อแม่ (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2549)

หลักฐานจากผลการศึกษาครั้งนี้ได้ยืนยันถึงความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจว่า ผู้ที่มีฐานะครอบครัวดี มักทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวดีไปด้วย การศึกษาพฤติกรรมของครอบครัวลูกวัยรุ่นในกรุงเทพมหานคร ชี้ว่า การใช้เวลาร่วมกันของครอบครัวที่มีฐานะยากจนมีน้อยกว่าครอบครัวที่มีฐานะดี โดยที่ครอบครัวที่มีฐานะปานกลางถึงฐานะดี จะใช้เวลารับประทานอาหารเย็นร่วมกัน ดูข่าว ชมละครทางโทรทัศน์ร่วมกัน ซึ่งในระหว่างนั้นจะเป็นการสนทนาพูดคุยในปัญหาาร่วมกัน บางครอบครัวที่มีฐานะดีมักจะกำหนดให้วันอาทิตย์เป็นวันครอบครัว ซึ่งครอบครัวที่มีฐานะยากจนไม่สามารถกำหนดเวลาได้ชัดเจนเนื่องจากต้องใช้เวลาทำงานมากขึ้น (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2549)

สำหรับด้านการศึกษา พบว่า การที่มีการศึกษาเพิ่มขึ้นจะเพิ่มสัมพันธภาพในครอบครัวมากขึ้น ยกเว้นกลุ่มวัยรุ่นที่ไม่พบว่าการศึกษาส่งผลต่อสัมพันธภาพในครอบครัว

ประเด็นสุดท้ายในเรื่องเขตและภาคที่อยู่อาศัย พบว่า มีเพียงกลุ่มวัยรุ่นเท่านั้นที่ความเป็นเมืองส่งผลต่อสัมพันธภาพครอบครัวลดลง เมื่อเปรียบเทียบกับวัยรุ่นในชนบท อาจเป็นเพราะวัยรุ่นในเมืองมักใช้เวลาส่วนใหญ่หลังจากการเรียนไปกับเทคโนโลยี เช่น การใช้โทรศัพท์ ใช้คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต (คุย และค้นคว้า) และการส่งข้อความมือถือ (เอแบคโพลล์, 2549)

สิ่งที่น่าสนใจคือ ผู้ที่อาศัยอยู่ภาคใต้มีแนวโน้มที่มีสัมพันธภาพในครอบครัวสูงกว่าผู้อาศัยในภาคอื่น ซึ่งน่าจะมีการศึกษาต่อไปว่า อะไรเป็นสาเหตุให้สัมพันธภาพในครอบครัวของคนภาคใต้สูงกว่าภาคอื่น ทั้งๆ หากพิจารณาเรื่องเศรษฐกิจ พบว่า ภาคใต้มีสัดส่วนคนจนต่ำกว่าภาคเหนือและภาคอีสาน อย่างไรก็ตามสัดส่วนคนจนในภาคใต้ก็สูงกว่าภาคกลางและกรุงเทพมหานคร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) ดังนั้น ฐานะทางเศรษฐกิจของคนภาคใต้จึงไม่น่าจะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อสัมพันธภาพในครอบครัว

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม. 2549. ผลงานวิจัย: พฤติกรรมชีวิตครอบครัวลูกวัยรุ่น. <http://www.ryt9.com/s/rty9m/45664/> สืบค้นเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2552.
- ศูนย์ให้คำปรึกษาเพื่อชีวิตและครอบครัว. มปป. รูปแบบครอบครัวที่ส่งผลต่อการปรับตัวของวัยรุ่น. http://www.ncs-counseling.com/mental_health/Family-Type-Tha/Family-Typepand-Adolescent.asp สืบค้นเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2552.
- สุรพงศ์ อำพันวงษ์. 2542. ครอบครัวแตก ก่อปัญหาหลายเสียดิต. หนังสือพิมพ์เดลินิวส์ วันอาทิตย์ที่ 25 กรกฎาคม 2542. http://www.elib-online.com/doctors/mental_divorce02.html สืบค้นเมื่อ 24 พฤษภาคม 2552.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551. รายงานการประเมินความยากจน ปี 2550. กรุงเทพฯ: สำนักพัฒนาฐานข้อมูลและตัวชี้วัดภาวะสังคม สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2552. ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย: ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- เอแบคโพลล์. 2549. สัญญาณของสื่ออันตรายกับวัยรุ่นวัยใสเมืองกรุง. <http://www.ryt9.com/s/abcp/75509/> สืบค้นเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2552.

12

เมื่อต้องเติบโตใหญ่ห่างไกลพ่อแม่ ลูกของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่น ในมุมมองของปู่ย่าตายาย

อารี จำปาเกลาย

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอภาพทั่วไปของครอบครัวที่พ่อแม่ไปทำงานที่อื่น โดยฝากภาระการดูแลลูกๆ ไว้ให้กับปู่ย่า ตายาย เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้สูงอายุจำนวนหนึ่ง ที่ดูแลหลานที่พ่อแม่ต้องไปทำงานที่อื่น (ภายในประเทศ) การศึกษาให้ข้อสังเกตว่า ครอบครัวผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่อยู่ในฐานะค่อนข้างลำบาก การส่งเงินกลับก็ไม่มีสม่ำเสมอ หรือมีจำนวนไม่มากพอที่จะทำให้ชีวิตของผู้สูงอายุและลูกของผู้ย้ายถิ่นเองมีชีวิตที่สมบูรณ์พูนสุขได้ นอกจากปู่ย่า ตายายต้องทุ่มเทร่างกายและแรงใจในการดูแลหลานแล้ว ยังต้องจุนเจือลูกและหลานด้านการเงิน และไม่สามารถทำกิจกรรมที่เคยทำ ทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ได้อย่างแต่ก่อน การเข้ามารับภาระดูแลหลานๆ ของปู่ย่า ตายาย จึงเป็นไปบนพื้นฐานของความรักที่มีต่อลูกและความห่วงใยที่มีต่อหลาน

แม้จะยังไม่เป็นที่แน่ชัดนักว่า การที่พ่อแม่ลูกไม่ได้อยู่ด้วยกันเพราะพ่อแม่ต้องไปทำงานที่อื่นนั้น ส่งผลต่อชีวิตเด็กอย่างไร แต่ความช่วยเหลือของปู่ย่า ตายายน่าจะช่วยลดผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นจากการที่เด็กๆ ต้องเติบโตห่างไกลพ่อแม่ แม้อาจไม่ใช่ทางออกที่ดีที่สุด แต่เป็นทางออกเพียงไม่กี่ทางที่คนในครอบครัวเดียวกันจะช่วยเหลือกันได้บริบทของสังคมไทย ทั้งภาครัฐและภาคประชาชนจึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กๆ ที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่พร้อมๆ กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุไปด้วยในเวลาเดียวกัน

นำเรื่อง

การแยกย้ายไปทำงานไกลบ้านของคนหนุ่มสาววัยทำงาน โดยเฉพาะการย้ายถิ่นจากเขตชนบทสู่เขตเมือง เป็นเรื่องปกติในสังคมบ้านเรา เช่นเดียวกับในอีกหลายๆ ประเทศ สังคมชนบทจึงมีแต่คนสูงอายุและเด็กๆ ที่กำลังเติบโตขึ้น คนที่คอยดูแลใกล้ชิดไม่ใช่พ่อแม่ แต่กลับเป็นปู่ย่า ตายาย ขณะที่พ่อแม่จากบ้านไปทำงานที่อื่น ยังมีการศึกษาไม่มากนักในสังคมบ้านเราที่ชี้ให้เห็นนัยสำคัญของการย้ายถิ่น โดยเฉพาะการย้ายถิ่นของคนหนุ่มสาว ที่มีต่อสมาชิกครอบครัวคนรอบข้าง ผู้ซึ่งไม่มากนักน้อยต้องพลอยได้รับความกระทบกระเทือนจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครอบครัวเนื่องจากขาดสมาชิกบางคนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อบุคคลที่ขาดไปเป็นบุคคลสำคัญของครอบครัวที่อยู่ในถิ่นต้นทาง ชีวิตความเป็นอยู่ของพ่อแม่ผู้สูงอายุจะเป็นอย่างไรหลังจากลูกหญิงชายวัยทำงานไปใช้แรงงานที่อื่น ชีวิตความเป็นอยู่ของลูกจะเป็นอย่างไรเมื่อพ่อแม่ต้องจากไปทำงานที่อื่น และชีวิตความเป็นอยู่ของพ่อแม่ผู้สูงอายุ หรือญาติคนอื่นๆ จะเป็นอย่างไรเมื่อลูกหญิงชายวัยทำงานจากไปพร้อมฝากภาระการดูแลลูกไว้ให้ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำถามที่ยังต้องการคำตอบ

การศึกษาประเด็นการย้ายถิ่นในช่วงหลังๆ มีพัฒนาการที่ค่อยๆ เปลี่ยนความสนใจจากรูปแบบและแรงจูงใจของการย้ายถิ่น มาให้ความสนใจกับเรื่องผลกระทบของการย้ายถิ่นกันมากขึ้น ความสนใจเรื่องผลกระทบของการย้ายถิ่นนี้ นอกจากจะให้ความสำคัญกับผลกระทบที่เกิดขึ้นกับผู้ย้ายถิ่นโดยตรงแล้ว ยังได้ขยายออกไปถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับครอบครัวของผู้ย้ายถิ่นที่อยู่ในถิ่นต้นทางอีกด้วย มีความพยายามศึกษาผลกระทบของการที่ลูกย้ายถิ่นกับพ่อแม่ผู้สูงอายุในถิ่นต้นทาง และการศึกษาผลกระทบของการที่พ่อแม่ย้ายถิ่นกับความอยู่ดีมีสุขของลูกในหลายมิติ (Jampaklay, 2006; สุธรรม นันทมงคลชัย และคณะ, 2549, 2550)

บทความนี้นำเสนอมุมมองของปู่ย่า ตายายผู้ดูแลหลานๆ ซึ่งเป็นลูกที่พ่อแม่ต้องจากครอบครัวไปทำงานที่อื่น โดยใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ดูแลเด็กที่พ่อแม่ไปทำงานที่อื่น¹ ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี (2550)² ซึ่งส่วนใหญ่คือปู่ย่า ตายาย ในแง่ความเป็นอยู่ของเด็กที่ต้องเติบโตขึ้นและใช้ชีวิตโดยไม่มีพ่อแม่คอยดูแลใกล้ชิด รวมทั้งแรงจูงใจของปู่ย่า ตายายที่เข้ามารับภาระดูแลหลานๆ ข้อมูลที่ได้มีนัยสะท้อนให้เห็นความอยู่ดีมีสุขของเด็กที่ต้องอยู่ห่างไกลพ่อแม่ เพื่อสังคมจะได้เฝ้าระวังและให้การช่วยเหลือหากจำเป็น

- 1 เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพภายใต้โครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ดูแลเด็ก 3 ประเภท คือ ผู้ดูแลเด็กที่ทั้งพ่อและแม่ไปทำงานที่อื่น จำนวน 10 ครอบครัว ผู้ดูแลเด็กที่พ่อคนเดียวไปทำงานที่อื่น จำนวน 10 ครอบครัว และผู้ดูแลเด็กที่แม่คนเดียวไปทำงานที่อื่น อีกจำนวน 10 ครอบครัว สำหรับบทความนี้ ใช้ข้อมูลจากผู้ดูแลเด็กที่ทั้งพ่อและแม่ไปทำงานที่อื่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปู่ย่า ตา หรือ ยาย โดยมีเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่เด็กอยู่ในความดูแลของพี่สะใภ้
- 2 กาญจนบุรีเป็นพื้นที่ศึกษาของ “โครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี” ดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นโครงการที่มีการเก็บข้อมูลพื้นฐานระยะยาวทุกปีตั้งแต่ปี 2543 จนถึงปี 2547 และมีการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมในปี 2548 และ 2550 และจะมีการเก็บข้อมูลอีกครั้งในปี 2552 การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในเรื่องเด็กที่พ่อแม่ต้องจากไปทำงานที่อื่น ในพื้นที่ศึกษาของโครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ทำให้มีข้อมูลพื้นฐานและสามารถเลือกหมู่บ้านที่มีการย้ายถิ่นออกมากได้

งานวิจัยที่ผ่านมา

งานวิจัยเกี่ยวกับผลกระทบของการย้ายถิ่นต่อครอบครัวที่อยู่ข้างหลังยังไม่สามารถให้ข้อสรุปได้แน่ชัดนัก (CBCP, SMC et al., 2004) มีทั้งงานวิจัยที่ชี้ให้เห็นผลเสียของการที่เด็กไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ อันเนื่องมาจากพ่อแม่ต้องไปทำงานที่อื่น ทั้งในด้านผลการเรียน และการปรับตัวเข้ากับสังคม (Battistella and Gastardo-Conaco, 1998) ซึ่งเป็นการศึกษาในประเทศฟิลิปปินส์ โดยเฉพาะถ้าเด็กไม่ได้อยู่กับแม่ ในประเทศไทย การวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลจากโครงการกาญจนบุรี พบว่า ประมาณร้อยละ 30 ของเด็กอายุ 13-17 ปี ไม่ได้อยู่กับพ่ออย่างน้อย 1 ปี ในช่วงปี 2543-2545 และประมาณร้อยละ 18 ไม่ได้อยู่กับแม่อย่างน้อย 1 ปี ในช่วงเวลาเดียวกัน ที่สำคัญ การวิเคราะห์ทางสถิติพบว่า เด็กที่มีแม่เป็นผู้ย้ายถิ่นมีโอกาสเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาต่ำกว่า แต่เด็กที่มีพ่อเป็นผู้ย้ายถิ่นกลับมีโอกาสเรียนต่อระดับมัศึกษามากกว่าเด็กที่อาศัยอยู่กับพ่อแม่ (Jampaklay, 2006) ส่วนงานวิจัยของสุธรรม นันทมงคลชัย และคณะ (2549) พบว่า เด็กวัยเรียนที่อยู่ในครอบครัวที่มีสมาชิกเป็นผู้ย้ายถิ่นมีระดับไอคิวต่ำกว่าปกติถึง 1.4 เท่าของเด็กในครอบครัวที่ไม่มีใครเป็นผู้ย้ายถิ่น นักวิจัยยังพบว่า เด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูโดยปู่ย่า ตายายมีโอกาสที่จะมีพัฒนาการต่ำกว่าปกติ 2 เท่าของเด็กที่ได้รับการเลี้ยงดูโดยบิดามารดา (สุธรรม นันทมงคลชัย และคณะ, 2550) โดยผู้วิจัยให้เหตุผลว่า การย้ายถิ่นของพ่อแม่ทำให้เด็กขาดโอกาสการเรียนรู้ และการทำกิจกรรมที่นำไปสู่การพัฒนาไอคิว เนื่องจากเด็กวัยนี้เป็นวัยที่สนใจการเล่น และการทำกิจกรรมกลางแจ้งค่อนข้างมาก เมื่อขาดคนคอยกำชับติดตาม ก็อาจทำให้เด็กสนใจเรียนรู้เพื่อพัฒนาน้อยลง

ขณะเดียวกันก็มีมุมมองทางบวกที่นักวิจัยเห็นว่า ลูกๆ ของผู้ย้ายถิ่นมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเด็กอื่นๆ หรืออย่างน้อยก็มองว่าไม่มีอะไรแตกต่างกัน ทั้งเรื่องของค่านิยม ทักษะคิด และพฤติกรรม (Cruz, 1987) ปัญหาทางด้านจิตวิทยา (Battistella and Gastardo-Conaco, 1998; CBCP, SMC et al., 2004) โอกาสในการเรียนหนังสือ ผลการเรียน และสุขภาพ (University of the Philippines and collaborators, 2002) พฤติกรรมการสูบบุหรี่ การดื่มแอลกอฮอล์ และการมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน (Choe et al., 2004)

การที่ลูกของพ่อแม่ย้ายถิ่นไม่ได้อยู่ในสภาวะที่เสียเปรียบกว่าเด็กที่อยู่ด้วยกันกับพ่อแม่ นั้น คำอธิบายอย่างหนึ่งคือ ปกติแล้วประเด็นเศรษฐกิจมักเป็นสาเหตุหลักของปัญหาครอบครัว การย้ายที่อยู่เพื่อไปทำงานไกลบ้านซึ่งมักเป็นงานที่มีรายได้สูงกว่างานในท้องถิ่นเดิมนั้น เป็นวิธีการที่ได้ผลอย่างหนึ่ง ในการบรรเทาปัญหาเศรษฐกิจ (Institute of Labor and Manpower studies, 1984) ในแง่ฐานะทางการเงิน งานวิจัยส่วนใหญ่ยอมรับว่า เด็กๆ ได้รับประโยชน์จากการไปทำงานของพ่อแม่ แม้จะทำให้ครอบครัวต้องแยกกันอยู่ เงินที่พ่อแม่ส่งกลับมาให้ ช่วยพยุงฐานะของครอบครัว ซึ่งเกินพอที่จะช่วยทดแทนผลกระทบในทางลบที่เกิดจากการย้ายถิ่น ในประเทศฟิลิปปินส์ งานวิจัยรายงานว่า ลูกๆ ของผู้ย้ายถิ่นเรียนในโรงเรียนเอกชน (ซึ่งแพงกว่าและอาจมีคุณภาพดีกว่าในบริบทของเขา) ในอินโดนีเซียก็มีรายงานว่า เงินของพ่อแม่ที่ทำงานอยู่ที่ยื่นส่งกลับบ้านนั้นนอกจากจะถูกใช้ไปกับค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแล้ว ยังถูกนำไปใช้เพื่อการศึกษาของลูกของผู้ย้ายถิ่นด้วย (Adi, 2003)

การศึกษาเกี่ยวกับการย้ายถิ่นที่ผ่านมา พบว่า เงินส่งกลับมีส่วนอย่างสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่ของลูกๆ เด็กที่พ่อแม่ไปทำงานที่อื่นอาจมีชีวิตที่ดีกว่า (เช่น ได้รับการศึกษาดีกว่า) เด็กที่พ่อแม่ไม่ได้ไปไหน การศึกษาของ Curran และคณะ (2004) ใช้ข้อมูลจากโครงการนางรอง³ พบว่า โอกาสที่เด็กจะได้เรียนต่อในระดับมัธยมศึกษา มีเพิ่มขึ้น ถ้ามีสมาชิกในบ้านอย่างน้อยหนึ่งคนส่งเงินกลับ

นอกจากผลพวงทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นจากการไปทำงานไกลบ้านของพ่อแม่ ซึ่งส่งผลในทางบวกต่อชีวิตของลูกๆ ของพวกเขาแล้ว งานวิจัยอื่นๆ ให้ข้อเสนอแนะว่า การสนับสนุนจากครอบครัวขยายมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในการลดผลกระทบทางลบของการที่พ่อแม่ลูกไม่ได้อยู่ด้วยกันเนื่องจากการย้ายถิ่นของพ่อแม่ (Parrenas, 2002, อ้างใน CBCP, SMC et al., 2004; Hugo, 1995) ลูกของผู้ย้ายถิ่นมักมีญาติพี่น้องคอยดูแล โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าทั้งพ่อและแม่ไม่อยู่ทั้งสองคน (Bryant, 2005) อย่างไรก็ตาม การเข้ามาช่วยทำหน้าที่พ่อแม่ของญาติพี่น้องไม่ใช่เรื่องง่าย โดยเฉพาะการทำหน้าที่แทนแม่ ซึ่งจะยากกว่ากรณีที่พ่อไม่อยู่ (CBCP, SMC et al., 2004) การช่วยเหลือของครอบครัวขยายซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดาในสังคมของประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งด้านการเงินและเรื่องอื่นๆ ช่วยให้เด็กที่ไม่ได้อยู่ด้วยกันกับพ่อแม่ใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุขมากขึ้น

เมื่อพ่อแม่ต้องจากไกล แล้วใครดูแลลูกๆ

ในครอบครัวที่สมาชิกที่เป็นพ่อและ/หรือแม่ต้องจากบ้านไปทำงานที่อื่น หากไม่นำลูกไปอยู่ด้วย ส่วนใหญ่เด็กๆ มักตกอยู่ในความดูแลของปู่ย่า ตายาย ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้สัมภาษณ์ระดับลึกผู้ดูแลเด็กในครอบครัวที่ทั้งพ่อและแม่ไปทำงานที่อื่นในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ผู้ดูแลเด็กส่วนใหญ่เป็นยาย รองลงมาคือ ย่า และปู่ การที่ปู่ย่า ตายายต้องรับผิดชอบเลี้ยงหลานโดยพ่อแม่เด็กไปทำงานที่อื่น ถือเป็นเรื่องปกติ

“ในหมู่บ้านมีคนเลี้ยงหลานเยอะ เป็นเรื่องธรรมดา” (ผู้ดูแลอายุ 54 ปี เป็นตา ดูแลหลาน อายุ 7 ปี และเป็นปู่ ดูแลหลาน อายุ 10 ปี)

อย่างไรก็ตาม มีบางครอบครัวที่ผู้ดูแลรับผิดชอบเด็กเป็นญาติคนอื่น ๆ อย่างครอบครัวหนึ่งที่พ่อแม่ไปทำงานรับเหมาก่อสร้างที่ชลบุรี และให้ลูกชายวัย 13 ปี อยู่ในความดูแลของลูกสะใภ้วัย 26 ปี

³ โครงการระยะยาวอีกโครงการหนึ่งของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ที่เก็บข้อมูลในพื้นที่อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ในปี 2527, 2537, และ 2543

หวังเงินส่งกลับ แต่สาเหตุหลักคือความรักและเข้าใจ แม่ตัวเองต้องลำบาก

การศึกษาที่ผ่านมาส่วนใหญ่ชี้ให้เห็นผลกระทบในทางบวกของการย้ายถิ่นเนื่องจากเงินส่งกลับที่ผู้ย้ายถิ่นส่งมาที่บ้านต้นทาง ครอบครัวผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีฐานะครอบครัวไม่ตึงเครียด เมื่อเทียบกับครอบครัวอื่นๆ ในหมู่บ้าน ผู้สูงอายุที่เป็นพ่อแม่ของผู้ย้ายถิ่น โดยปกติจึงมีความหวังว่า ลูกๆ จะส่งเงินมาจุนเจือครอบครัวบ้าง โดยเฉพาะเมื่อมีหลานๆ ที่ต้องดูแล ทำให้ต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายทุกอย่างที่เกิดขึ้นจากการเลี้ยงดูหลานๆ อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่า ปู่ ย่า ตา ยาย หรือ ญาติพี่น้องที่เข้ามารับภาระทำหน้าที่พ่อแม่แทน ไม่ได้ทำเพื่อหวังประโยชน์ในรูปตัวเงินเป็นเรื่องหลัก จากการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่า โดยทั่วไปแล้ว พ่อแม่ที่เป็นผู้ย้ายถิ่นส่งเงินมาให้เป็นค่าใช้จ่ายของลูก แต่พ่อแม่ไม่ได้ส่งเงินมาเป็นค่าดูแลลูกเสมอไป หรือส่งมาให้แต่ไม่สม่ำเสมอเป็นประจำทุกเดือนที่สำคัญ จำนวนเงินที่ส่งมาให้ดูเหมือนว่าไม่น่าจะพอกับค่าใช้จ่ายที่ต้องดูแลหลาน ซึ่งไม่แปลกที่จะมีหลานมากกว่า 1 คน

“ไม่มีเดือนไหนที่เขา (พ่อแม่เด็ก) ไม่ส่งมาให้ เขาส่งให้ตลอด ... ส่งมาให้เดือนละ 2-3 พันบาท ทุกเดือนให้ไม่ขาด” (ผู้ดูแล ไม่ทราบอายุ เป็นย่า ดูแลหลาน 3 คน อายุ 12 ปี อายุ 11 ปี และ ไม่ทราบอายุ)

“พ่อ (ของเด็ก) ต้องส่งไปให้ทางบ้านเขาเดือนละ 1,000 บาท และส่งมาให้ทาง (เด็ก) อีกเดือนละ 2,000 บาท” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยายที่ดูแลหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

“ค่าใช้จ่าย (ของเด็ก) บางที (พ่อแม่ของเด็ก) ก็ช่วย บางทีก็ไม่ช่วย” (ผู้ดูแลอายุ 44 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 9 ปี)

“ลูกไปทำงานกรุงเทพ มีส่วนทำให้เราพอมีพอกินไปได้ เราอยู่บ้าน เราก็กินไป เขาก็ส่งเงินมาให้ เราทำ บางปีก็ได้ บางปีไม่ได้เลย ทำนาปีละครั้ง ลูกก็ส่งมาให้กินบ้าง คนละคร้อยสองร้อย เงินส่วนใหญ่มาจากตา (ปู่ของเด็ก) เดียวนี้ทำคนเดียว เมื่อก่อนนี้ยายทำได้ ตั้งแต่ไปผ่าตัดมาทำไม่ได้เลย ค่าใช้จ่ายของเด็กๆ มาจากพ่อมันบ้าง จากเราบ้าง เงินที่ได้จากพ่อหลานๆ ส่งมาให้ สองพันไม่พอ ไม่เคยเอามาใช้เองเลย เก็บให้ลูกมัน เดียวไม่สบาย ค่านม ค่าไปโรงเรียน ไม่เคยได้ของมัน มีแต่ควักของเราให้ที่ตาแถมรับจ้างได้” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า ดูแลหลาน อายุ 12 ปี และเป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 1 ปี 3 เดือน)

“พ่อแม่มันก็ส่งให้ แต่กว่าจะส่งให้ เราหมดเท่าไรก็ไม่รู้ กว่าจะมาให้สักพันสองพัน นานกว่าจะส่งมาให้ ไม่ได้ให้ทุกเดือน บางทีมายืมเร่อีก บางครั้งลุงทำได้มั่งก็มายืมเร่อีก ก็ลูกลุงนะ คิดแล้วก็เสียใจ ให้หลานไปโรงเรียนคนละ 20 บาท ค่าไฟฟ้า 380 บาท ค่าน้ำก็ 40 บาท แยกไปหมด ค่าใช้จ่ายแต่ละเดือนไม่เคยพอ ก็ไปยืมเขาบ้าง ก็พอยืมได้สองสามวัน ญาติกัน ถ้าคนอื่นก็คงไม่ให้” (ผู้ดูแลอายุ 54 ปี เป็นตา ดูแลหลาน อายุ 7 ปี และเป็นปู่ ดูแลหลาน อายุ 10 ปี)

จากการสัมภาษณ์ระดับลึก พบว่า ที่ปู่ย่า ตายายยอมเลี้ยงหลานให้ เป็นเพราะความพยายามเข้าใจสภาพที่ลูกต้องออกไปทำงานที่อื่น เนื่องจากงานในท้องถิ่นไม่มีมากนัก หรือมีก็ค่าแรงน้อย และที่ต้องทิ้งหลานไว้ให้ปู่ย่า ตายายช่วยเลี้ยง ก็เพราะถ้าเอาลูกเล็กไปอยู่ด้วยก็จะเป็นภาระทั้งทางการเงินและเวลาที่ต้องดูแล ถ้าให้พ่อเด็กทำงานคนเดียว แล้วให้แม่เด็กเป็นแม่บ้านดูแลบ้านและลูกอย่างเดียว รายได้ก็คงจะไม่เพียงพอ ความพยายามที่จะเข้าใจสภาพความจำเป็นเช่นนี้เอง ที่คงจะไม่ผิดนักที่จะสรุปว่า ความรักความผูกพันที่พ่อแม่มีต่อลูก ซึ่งอกแถมมาสู่หลานต่างหาก ที่น่าจะเป็นแรงจูงใจหลักที่พ่อแม่ผู้สูงอายุยอมเหนื่อยยากเลี้ยงหลานให้ลูกที่ออกจากบ้านไปทำงานที่อื่น แม้ว่าภาระกระทำเช่นนี้ บางครั้งทำให้ปู่ย่า ตายายบางคนต้องหยุดทำงานที่เคยทำ และต้องสูญเสียรายได้ก็ตาม

“รักหลาน ไม่อยากให้ไปอยู่กับใคร กลัวว่าเขาจะทรمان ไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นภาระ ไปอยู่กับคนอื่นกลัวจะไปลำบาก ที่พ่อแม่ไม่เอาลูกไปอยู่ด้วย เพราะว่าพ่อแม่ไม่มีปัญญาเลี้ยงลูกเอง ยายเลี้ยงมากกว่ามันอีก เข้าใจว่าลูกเรามันไปไม่รอด ทำกินไปวันๆ ใจจริงอยากให้มันกลับมาเลี้ยงลูกมัน แต่มันเลี้ยงไม่ได้หรอก มันเป็นผู้ชาย ผลที่สุด ยายต้องเลี้ยง กลับมาบ้านก็ต้องรับจ้างเขากินอีก วันละห้าหกสิบบาท มันคงไม่เอา ...ไม่เคยโกรธลูกที่เอาหลานมาให้เลี้ยง สงสารน้องไอซ์ ความจริงพ่อแม่จะให้คนอื่นไปเลี้ยง ไม่อยากให้ยายลำบาก” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า ดูแลหลาน อายุ 12 ปี และเป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 1 ปี 3 เดือน)

“ยายไม่ได้ทำงานอะไร เลี้ยงหลานอย่างเดียว แต่ก่อนก็ทำนา พอหลานมา ก็เลี้ยงหลาน ไม่มีเวลา มีบ้างอดบ้าง แม่มันส่งมาก็ได้ ไม่ส่งก็อด ... ลูกไปทำงาน ถ้าไม่เลี้ยงให้ก็ไปทำกินไม่ได้ พอคลอดออกมาก็มาฝากไว้เลย พอท้องนม แม่มันก็ไป ให้กินนมกระป๋องแทน ... ถ้าพ่อแม่เขามารับลูกไปเลี้ยงเอง ยายรู้สึกคิดถึง ถ้าเอาไปแล้วจะอยู่อย่างไร เจ็บเหงา ถ้าเอาไปต้องจ้างเขาเลี้ยง เคยไปจ้างเขาเลี้ยงตอนเล็กๆ เขาให้กินยานอนหลับ ... หมอที่โรงพยาบาลบอกว่าเด็กโดนวางยา ... ก็เลยบอกว่าไม่ต้องไปให้เขาเลี้ยง เลี้ยงเองลำบากก็ไม่ใช่ไร น้องชาติเลี้ยงลำบาก เดียวก็ไม่สบาย” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และ 1 ปี)

“ไม่มีคนเลี้ยง พวกเขาต้องทำงาน พูดคือยากจน ถ้าเลี้ยงลูกคน ทำกินคน ก็ไม่พอกิน จึงให้ยายเลี้ยงและเขาไปทำงาน” (ผู้ดูแลอายุ 56 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 8 ปี และ 2 ปี)

“ป้าเองก็อยากให้พวกเขา (พ่อแม่ลูก) อยู่ด้วยกัน แต่รายได้ไม่พอ ... พวกเขาต้องทำงานแบบนี้ไม่มีทางเลือก เขาเคยกลับมาสองครั้งแล้ว กลับมาก็อยู่ไม่ไหว อยู่ๆ ไปเงินก็หมด ต้องไปทำงานอีก ลูกชายบอกว่า อยู่ไม่ไหวแล้วแม่” (ผู้ดูแล ไม่ทราบอายุ เป็นย่า ดูแลหลาน 3 คน อายุ 14 ปี 13 ปี และหลานอื่นอีก 1 คน)

คือการกระที่เต็มใจ หรือจำใจต้องรับ?

อย่างไรก็ตาม ผู้ดูแลเด็ก โดยเฉพาะคนเป็นปู่ ย่า ตา ยาย ก็อาจรู้สึกว่าการที่ต้องดูแลหลาน เป็นภาระ และอยากให้หลานไปอยู่กับพ่อแม่ของเด็ก

“เคยคิดจะให้ (เด็ก) ไปอยู่กับแม่เขา แต่เขาไม่ไป ... บางครั้งก็นึกโกรธเหมือนกันที่ (ลูก) ไม่ได้สนใจ ดูแลรับผิดชอบ (เด็ก)” (ผู้ดูแลอายุ 44 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 9 ปี)

“เหนื่อยที่เลี้ยงหลาน จะผลักไปไหนไม่ได้ เหนื่อยที่ต้องคอยดูแล สารพัด บางทีประสาทแทบเสีย บางทีก็คิดไป อะไรจะเกิดก็ต้องเกิด เลี้ยงมันไป ไม่มีก็คืออด จนอยู่ได้ทุกวันนี้” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า ดูแลหลาน อายุ 12 ปี และเป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 1 ปี 3 เดือน)

“ก็คิดว่าเป็นภาระนะ พ่อแม่มันเลี้ยงไม่ได้ เราก็ต้องเลี้ยงไป เวลาเขามีงานทอดกฐิน ผ่าป่า ไปไม่ได้ เลย แต่ยายก็เต็มใจจะเลี้ยง ถ้าพ่อแม่เขาจะเอาไปเลี้ยงก็ตามใจ ... เขาจะได้ไปอยู่กับพ่อแม่เขา อยู่กับพ่อแม่เขาดีกว่า” (ผู้ดูแลอายุ 56 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 8 ปี และ 2 ปี)

“ลุงเองก็ช่วยตัวเองเต็มที่ เอาทุกอย่าง เป็นไงก็ให้มันเป็น ทำไงละ ... ลุงจะทำอะไรได้ ก็ต้องทำ เลี้ยงมันไป ลุงจะตายก่อนได้บวชหลานไหม คิดอยู่เท่านี้ ... ก็ไม่ได้ว่าอะไร ก็อยากให้ลูกมีกิน อยากให้ลูกมีเงิน ถ้าลูกมีเราก็มี ไม่ต้องมาเดือดร้อนเรา ให้หลานมาเถอะ เราไม่ว่า เต็มใจอยากเลี้ยง อดก็อดกับเรา สบายใจที่ได้อยู่ใกล้ซิด ดีกว่าไปอยู่ห่างๆ ที่เราไม่รู้ว่าเป็นอย่างไรบ้าง” (ผู้ดูแลอายุ 54 ปี เป็นตา ดูแลหลาน อายุ 7 ปี และเป็นปู่ ดูแลหลาน อายุ 10 ปี)

“ป้าเองก็รู้สึกเหนื่อยใจ แต่ก็ไม่รู้จะอย่างไร แต่ก็สบายใจที่ได้อยู่กับหลาน บางทีดีมากๆ บางทีมันก็เหนื่อย โมโหเหมือนกัน ... เหนื่อยกายดีกว่าเหนื่อยใจ บางทีเราก็อึดใจเรื่องโน้นเรื่องนี้ ... คิดว่าเป็นภาระ บางทีเราอยากไปไหนก็ไปไม่ได้ แต่ก็คิดว่าขอให้พ่อแม่มันทำเลี้ยงลูกมันให้ตลอดรอดฝั่ง” (ผู้ดูแล ไม่ทราบอายุ เป็นย่า ดูแลหลาน 3 คน อายุ 14 ปี อายุ 13 ปี และหลานอื่นอีก 1 คน)

ให้หลานไปอยู่กับพ่อแม่ หรือจะยอมเหนื่อยเลี้ยงเอง: อย่างไหนดีกว่ากัน

แม้จะรู้สึกว่าเป็นภาระ และทำให้ชีวิตลำบากขึ้นก็ตาม ผู้ดูแลเด็กบางคนมีมุมมองว่า เด็กอยู่กับปู่ย่า ตายาย น่าจะมีความสุขมากกว่าตามไปอยู่กับพ่อแม่ที่ต้องยุ่งอยู่กับการทำงานหาเงิน เพราะความรักห่วงทั้งลูกและหลานอย่าง ที่กล่าวถึงข้างต้น

“ช่วงปิดเทอมแม่เขาก็มารับไปเที่ยวบ้าง ... สู้อยู่กับตายายไม่ได้ คิดว่าอยู่กับเรา ความรู้สึกของหลาน น่าจะดีกว่า” (ผู้ดูแลอายุ 44 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 9 ปี)

“น้องชาติไม่มีซิมหรือเหงา ซนอย่างเดียว หาแต่ของเล่น ... จริงๆ แล้วไม่อยากให้พ่อแม่เขามารับไปอยู่ด้วย กลัวหลานลำบาก ต้องการเลี้ยงเอง ... พ่อแม่มันต้องผ่อนรถอีก ค่าห้องเช่าอีก” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยายดูแลหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

“เด็กไม่รู้ลึกเหงา เพราะว่าเคยชินแล้ว เพราะ (พ่อแม่เด็ก) ไปตั้งแต่เล็กๆ ตั้งแต่แกวยังไม่วัยคนเลย” (ผู้ดูแล ไม่ทราบอายุ เป็นย่า ดูแลหลาน 3 คน อายุ 12 ปี อายุ 11 ปี และไม่ทราบอายุ)

ในอีกมุมหนึ่ง ผู้ดูแลมองว่า การที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ทำให้เด็กมีวินัย และช่วยเหลือตัวเองมากกว่าเด็กคนอื่นๆ อย่างที่ผู้ดูแลรายหนึ่งตั้งข้อสังเกตไว้

“(เด็ก) ไม่ต้องเรียกเลย ไม่เคยตื่นสาย ไม่ต้องบอก ไม่ต้องสั่ง ไม่ต้องบังคับ ...ก็ได้มัน (น้องชาติ) นั้นแหละช่วย ที่เด็กคนอื่นไม่เป็นอย่างนี้ เป็นเพราะว่าเขา (เด็กอื่นๆ) อยู่กับพ่อแม่เขาหรือเปล่า” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

ถึงกระนั้น ผู้ดูแลที่เป็นปู่ย่า ตายายบางคนก็สะท้อนมุมมองที่เห็นผลลบของการที่เด็กไม่ได้ใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันกับพ่อแม่ แม้จะมียาย ตา ย่า ปู่ ดูแลใกล้ชิด แต่อาจไม่สามารถให้ความอบอุ่นได้เท่าพ่อแม่ โดยเฉพาะถ้าไม่ได้เลี้ยงหลานตั้งแต่เล็ก ปู่ย่า ตายายมองว่า ตนเองอยู่ในฐานะที่ต้องเข้ามาช่วยเหลือ เพื่อเปิดโอกาสให้ลูกๆ ทำงานได้เต็มที่โดยไม่ต้องห่วงหลานๆ เป็นการช่วยโดยไม่คิดถึงประโยชน์ของตัวเอง แต่นึกถึงประโยชน์ของหลานๆ เป็นที่ตั้ง

“คิดว่าการที่พ่อแม่ไปทำงานที่อื่นมีผลต่อพฤติกรรมของเด็ก บางครั้งก็ซึมเศร้า เหมือนคนคิดมาก มันซึมมันกันนอน ยายถามว่า เป็นอะไร บางทีเราเห็นมันเงิบๆ ไป เราก็ถาม ยายคิดว่า ที่พ่อแม่ไม่ได้อยู่กับลูกมันเป็นผลเสีย บางทีเราต้องช่วยเหลือเด็กๆ ตอนนี้อยากให้ลูกๆ มันทำงานเยอะๆ พอเราแก่ตัวไป ทำอะไรไม่ไหว หรือเราตายไป มันจะได้เลี้ยงลูกมันต่อไป ... ถ้าพ่อแม่กลับมาคิดว่าเด็กคงมีความสุขขึ้น เพราะมันคิดถึงพ่อมาก พอพ่อแม่มา ระวังเชียว สังเกตดูมันจะคึกคักกับพ่อแม่ พ่อแม่ไปก็จะซึมเหมือนเดิม ยายอยากให้พ่อแม่กลับมาบ่อยๆ แต่มันกลับมาบ่อยไม่ได้ เพราะงานเขาขาดไม่ได้ ลาก็ลาได้เท่าที่จำเป็นจริงๆ ” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า ดูแลหลาน อายุ 12 ปี และเป็นยาย ดูแลหลาน อายุ 1 ปี 3 เดือน)

“ครูบ่นว่า (เด็ก) ไม่ตั้งใจเรียน ห่วงเล่นอย่างเดียว แต่ไม่เกรงเพื่อน ครูที่โรงเรียนบอกว่าซึม ไม่รู้เรื่อง ที่พ่อแม่ไม่อยู่ด้วย ครูเขาว่าไม่เหมือนเพื่อนที่พ่อแม่เขาพร้อม เวลาเขาอยู่บ้านก็เล่นเงิบๆ การบ้านไม่ค่อยทำ เวลาเขามีปัญหาก็คือคุยกับใคร” (ผู้ดูแลอายุ 56 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 8 ปี และอายุ 2 ปี)

“เด็กคนนี้อบอกตรงๆ คือ ไม่มีใครอยากได้ นี่จะทำอะไรก็ทำ ... ตอนนี้เห็นบาลเริ่มซึม เมื่อก่อนไม่เป็น มาตอนนี้ตั้งแต่เขาเริ่มติดเกมส์ บอกไม่ถูกเหมือนกัน ... คิดว่าที่เป็นแบบนี้เพราะพ่อแม่ไม่ได้อยู่ด้วยกัน ก็คล้ายกับว่า เขาเคยอบอุ่น มีแม่ ตอนเย็นๆ มาเห็นหน้าพ่อแม่ แต่คราวนี้คล้ายกับมันว่าเหว ... ก็อยากให้มันไปอยู่กับพ่อแม่เหมือนกัน ... เด็กอยู่กับพ่อแม่มันก็อบอุ่น เข้าเย็นก็เห็นหน้าพ่อแม่ ได้กอดพ่อแม่ อย่างนี้นั้นจะไปกอดใคร กอดยายก็ไม่สนิท เพราะไม่ได้เลี้ยงมาแต่เล็ก หลานก็โตแล้ว” (ผู้ดูแล อายุ 79 ปี เป็นย่า คุณหลาน อายุ 13 ปี)

ดูแลเด็กที่เสมือนพ่อแม่

พ่อแม่ของผู้ย้ายถิ่นที่ต้องรับภาระเลี้ยงหลาน ให้ความรักเหมือนกับเลี้ยงลูกตนเอง ผู้ดูแลบางคนรับผิดชอบทุกอย่างเต็มที่ในการจัดการดูแลความเป็นอยู่ของเด็ก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการจัดการเมื่อเด็กไม่สบาย หรือแม้แต่เรื่องการจัดการศึกษาของเด็ก โดยไม่ต้องปรึกษาหารือพ่อแม่ของเด็ก หรือเป็นการบอกให้รับรู้เท่านั้น ในขณะที่ปู่ย่า ตายายบางคนต้องให้พ่อแม่เป็นผู้ตัดสินใจ โดยเฉพาะในเรื่องอนาคตของเด็กอย่างเรื่องการศึกษา

“เหมือนเลี้ยงลูกตนเอง ... บางครั้งก็แสดงความรักโดยการกอดนะ” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยาย คุณหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

“ถ้าจะซื้ออะไร ให้ทำอะไร ไม่เคยปรึกษาพ่อแม่ มันก็เป็นเงินของเรา ซื้อให้ สงสาร เสื้อผ้าของใช้อะไรต่างๆ ถ้ามันไม่มีเราก็ต้องซื้อ ปรึกษามันเมื่อไร มันก็บอกว่า มีอย่างไรก็ซื้อให้มันอย่างนั้น เวลา (หลาน) ไม่สบาย เราก็จัดการเอง เรามัวไปบอกให้มันส่งเงินมาให้ หลานก็ตายกันพอดี มันจะมีหรือเปล่านั้นไม่รู้” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า คุณหลานหลาน อายุ 12 ปี และเป็นยาย คุณหลาน อายุ 1 ปี 3 เดือน)

“เรื่องเรียนหนังสือ ยายคิดว่า ถ้ามันจบ ม. 3 จะให้มันเรียนต่อ คิดว่า มันเป็นเด็กผู้ชาย เด็กผู้หญิง ข้างมันเออะ เอาแค่นี้หนังสือ เดียวมันก็มีฝีมือ แต่ผู้ชายต้องหาภรรยา ผู้หญิงก็ทำยาวจริง แต่เดี๋ยวฝัมนักเลี้ยงเอง เด็กผู้ชายต้องทำเลี้ยงครอบครัว ยายคิดแบบนั้น” (ผู้ดูแลอายุ 55 ปี เป็นย่า คุณหลาน 2 คน อายุ 12 ปี และอายุ 1 ปี 3 เดือน)

“ถ้าจะทำอะไรเกี่ยวกับเรื่องของเด็ก จะโทรบอกพ่อแม่เขาก่อน เช่น จะพาไปถอนฟัน ... โทรไปบอกให้รับรู้เท่านั้น ถ้าในเรื่องการเรียนต่อนั้น ต้องให้พ่อแม่เขาตัดสินใจ เราคิดไม่ได้ เพราะเราไม่ได้จ่ายเงิน” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยาย คุณหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

“คิดว่าดูแลอย่างดี ถ้าเราไม่ดูแลแล้วใครจะดูแล เรื่องกิน เรื่องนุ่งห่ม เราต้องดูแลใกล้ชิดมากขึ้น ในระหว่างที่พ่อแม่ไม่อยู่ ให้ความใกล้ชิดเขาทุกวัน ถ้าพ่อแม่เขาอยู่ เราก็ให้ความสนใจเขาน้อยลง แต่ถ้าอยู่กับเรา ก็ต้องดูแลเขาเหมือนลูก” (ผู้ดูแลอายุ 56 ปี เป็นยาย คุณหลาน 2 คน อายุ 8 ปี และอายุ 2 ปี)

ความสัมพันธ์ของลูกกับพ่อแม่: รักแต่ไม่ผูกพัน

เพราะไม่ได้อยู่ด้วยกัน เป็นธรรมดาที่เด็กๆ จะสนิทกับปู่ย่า ตายายที่เลี้ยงตัวเองมามากกว่าพ่อแม่ ปกติพ่อแม่ส่วนใหญ่ได้กลับมาเยี่ยมลูกในช่วงเทศกาลวันหยุดเท่านั้น หรือเมื่อลูกไม่สบาย แม้ว่าจะมีการติดต่อทางโทรศัพท์เป็นประจำ หรือบางครั้งผู้ดูแลก็พาเด็กไปเยี่ยมพ่อแม่บ้างในช่วงปิดเทอม แต่ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกที่ห่างเหินก็เป็นเรื่องปกติที่เห็นกันทั่วไป

“กับพ่อแม่เขายังแล้วใหญ่ ไม่เข้าใกล้เลย เขาซื่อๆ พ่อแม่บางทีเจอลูกเขาก็กอด พ่อแม่จะหาคนเล็กมากกว่า กับคนโตไม่ค่อยเท่าไร พ่อแม่ลงรถคนโตวิ่งแอบก่อน อาย นานๆ ได้เจอกัน (เด็ก) ไปเยี่ยมพ่อแม่สองครั้ง แต่ว่าโทรคุยกันบ่อย (เด็ก) ก็ไม่ค่อยคุยอีก ต้องบังคับให้คุย แต่ถ้าโทรศัพท์ดังก็วิ่งมากดรับก่อน พอเป็นเสียงแม่ฉันเอามาให้เรา ถามว่าทำไมไม่คุย ซี้เกียจคุย พ่ออยากคุยกับลูกแต่ลูกไม่อยากคุยด้วย ... (พ่อแม่เด็ก) กลับมาเยี่ยมบ้านช่วงเทศกาลปีใหม่ เข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์บ้างที่ก็กลับ แต่ถ้าลูกไม่สบาย บางทีโทรไปก็กลับ” (ผู้ดูแลอายุ 60 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 6 ปี และอายุ 1 ปี)

“ถ้าโรงเรียนปิดเทอมก็จะไปอยู่กับพ่อแม่เขา คิดว่าเขาสนิทกัน เวลาพ่อแม่เขามา ดูเขาปลื้ม เคยบ่นคิดถึงพ่อแม่เหมือนกัน ถ้าปีไหนไม่ได้ไป ก็จะมี ‘ปีนี้โรงเรียนปิดไม่ได้ไป’ ” (ผู้ดูแลอายุ 56 ปี เป็นยาย ดูแลหลาน 2 คน อายุ 8 ปี และอายุ 2 ปี)

“พ่อแม่ (เด็ก) เขาโทรมาทุกวัน เขาเลิกงานก็โทรมาคุย เขาก็กลับมาบ้างช่วงเทศกาล โรงเรียนไม่หยุดก็ไม่มีเวลากลับมา” (ผู้ดูแลอายุ 54 ปี เป็นตา ดูแลหลาน 2 คน อายุ 7 ปี และเป็นปู่ ดูแลหลานอายุ 10 ปี)

อุปสรรค

การย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นของคนหนุ่มสาวที่มีครอบครัวและมีลูก ส่งผลกระทบต่อสมาชิกครอบครัวในถิ่นต้นทางอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ บุคคลแรกที่ได้รับผลกระทบโดยตรงคือลูกๆ ของผู้ย้ายถิ่น ที่ต้องเติบโตขึ้นโดยไม่มีพ่อแม่อยู่เคียงข้าง คอยชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้อย่างที่ควรจะเป็น การวิจัยในหลายๆ ประเทศที่ศึกษาเรื่องผลกระทบต่อเด็กที่อยู่ในความดูแลของญาติอื่นๆ ขณะที่พ่อแม่ไปทำงานอยู่ที่อื่นนั้น มีทั้งงานวิจัยที่พบผลกระทบในทางลบ และมีงานวิจัยที่ไม่พบผลเสียแต่อย่างใด แต่สิ่งหนึ่งที่สอดคล้องกัน คือ การช่วยเหลือของญาติพี่น้อง โดยเฉพาะปู่ย่า ตายายที่เข้ามาช่วยแบ่งเบาภาระในการเลี้ยงดูลูกๆ ของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่น มีส่วนช่วยอย่างมากไม่ทำให้ชีวิตของเด็กๆ ได้รับผลกระทบจากการไปทำงานที่อื่นของพ่อแม่มากนัก

นอกจากลูกๆ ของพ่อแม่ที่ย้ายถิ่นแล้ว บุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับผลกระทบคือ พ่อแม่ของผู้ย้ายถิ่นซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในวัยสูงอายุ อันเป็นวัยที่ควรจะได้พักผ่อนหลังจากตรากตรำทำงานหนักมาตลอดชีวิต ในวัยปลายของชีวิต ผู้สูงวัยเหล่านี้กลับถูกฝากภาระการดูแลหลานไว้ให้ ไม่ว่าจะด้วยเต็มใจหรือจำใจก็ตาม ดังนั้น การศึกษาความอยู่ดีมีสุขของเด็กที่มีพ่อแม่เป็นผู้ย้ายถิ่น จึงไม่อาจมองข้ามความอยู่ดีมีสุขของผู้ดูแล ซึ่งส่วนใหญ่คือปู่ย่า ตายาย เช่น สภาพความเป็นอยู่ สุขภาพ และความคิดเห็นของผู้ดูแล อาจส่งผลกระทบต่อความสามารถในการอบรมเลี้ยงดู และการให้ความรักความเอาใจใส่หลานๆ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อไปถึงความอยู่ดีมีสุขของเด็ก

จากการสัมภาษณ์ระดับลึกผู้สูงวัยจำนวนหนึ่งที่ทำหน้าที่ดูแลหลานหรือลูกของลูก เนื่องจากพ่อแม่มีความจำเป็นต้องไปทำงานที่อื่น (ภายในประเทศ) ให้ข้อสังเกตว่า ครอบครัวผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่อยู่ในฐานะลำบาก การส่งเงินกลับก็ไม่สม่ำเสมอ หรือมีจำนวนไม่มากพอ ที่จะทำให้ชีวิตของผู้สูงอายุและลูกของผู้ย้ายถิ่นเองมีชีวิตที่ดีขึ้นได้ ปู่ย่า ตายายหลายคน นอกจากจะให้ทั้งแรงกายและแรงใจในการดูแลหลานแล้ว ยังต้องจุนเจือด้านการเงินด้วย เพราะต้องเลี้ยงหลาน ผู้สูงอายุหลายคนไม่สามารถทำอะไรที่เคยทำ ทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การทำงานในไร่นา หรือกิจกรรมทางสังคมอื่นๆ ได้อย่างอิสระเสรีเหมือนตอนที่ยังไม่มีหลานให้ต้องเลี้ยง การเข้ามาช่วยดูแลหลานๆ ของปู่ย่า ตายาย ในขณะที่พ่อแม่จริงๆ ต้องไปทำงานหาเลี้ยงชีพไกลบ้าน จึงเป็นไปบนพื้นฐานของความรักที่มีต่อลูกและความห่วงใยที่มีต่อหลาน และความต้องการช่วยเหลือเท่าที่ตนเองจะพอมีความสามารถช่วยได้

ตราบไต่ที่การย้ายถิ่นไปสู่เมืองใหญ่ของคนหนุ่มสาวเพื่องานที่ค่าจ้างดีกว่า ยังเป็นกระแสที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ภาพของครอบครัวที่เด็กๆ เติบโตขึ้นด้วยการเลี้ยงดูของปู่ย่า ตายายในขณะที่พ่อแม่อยู่ในอีกที่หนึ่ง ยังจะเป็นรูปแบบครอบครัวที่มีให้เห็นโดยทั่วไปโดยเฉพาะในสังคมชนบท ในขณะที่ยังไม่เป็นที่แน่ชัดนักว่า การที่พ่อแม่ลูกไม่ได้อยู่ด้วยกัน เพราะพ่อแม่ต้องไปทำงานที่อื่นนั้นส่งผลกระทบต่อชีวิตเด็กอย่างไร สิ่งที่น่าจะชัดเจนก็คือ ความช่วยเหลือของปู่ย่า ตายายน่าจะช่วยลดผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นจากการที่เด็กๆ ไม่ได้เติบโตพร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ ในขณะที่ปู่ย่า ตายายหลายๆ คน ไม่ได้อยู่ในสภาพที่มีความพร้อมนัก จึงอาจไม่ใช่ทางออกที่ดีที่สุด แต่เป็นทางออกเพียงไม่กี่ทางที่คนในครอบครัวเดียวกันจะช่วยกันได้ในบริบทของสังคมไทย ดังนั้น สังคมจึงไม่อาจเมินเฉยกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น การพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กๆ ที่ไม่ได้อยู่กับพ่อแม่พร้อมๆ ไปกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจึงเป็นโจทย์ทั้งของภาครัฐและภาคประชาชนที่ไม่อาจละเลยหรือรังรองได้

บทความนี้ ขอจบด้วยข้อเสนอแนะถึงสิ่งที่ภาครัฐและเอกชนสามารถร่วมกันทำได้ทันที เช่น 1) จัดสถานที่เลี้ยงเด็กเล็กในทุกหมู่บ้าน เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของผู้สูงอายุที่ต้องเลี้ยงหลาน เนื่องจากผู้สูงอายุหลายคนยังอยู่ในวัยที่สามารถทำงานหาเลี้ยงชีพได้ แต่การต้องรับภาระเลี้ยงดูหลานเล็กๆ ทำให้ไม่สามารถทำงานที่เคยทำ และยังทำให้ไม่อาจเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชนที่เคยเข้าร่วมได้ 2) ภาครัฐควรกำหนดให้เป็นนโยบายของโรงเรียน และสถานบริการสาธารณสุขในการดูแลเด็กที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับพ่อแม่เป็นพิเศษ ในเรื่องการเรียน และการดูแลสุขภาพ เช่น การให้ความรู้ ข่าวสารต่างๆ ในการดูแลเด็กควรคำนึงถึงความเหมาะสมกับผู้ดูแลที่เป็นผู้สูงอายุด้วย 3) การดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุที่ต้องดูแลหลานๆ ด้วย และ 4) ที่ไม่อาจลืมไปได้ คือ ในส่วนของพ่อแม่ที่เป็นผู้ย้ายถิ่นเอง ต้องส่งเสริมให้ชุมชนได้มีการพูดคุย และตระหนักถึงประเด็นของการที่พ่อแม่ย้ายถิ่นที่ฝากลูกไว้กับปู่ย่า ตายาย ได้รับรู้ และตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นกับลูกและพ่อแม่ของผู้ย้ายถิ่น อย่างจริงจังมากขึ้น

เอกสารอ้างอิง

- สุธรรม นันทมงคลชัย ลัดดา เหมาะสุวรรณ นิขรา เรืองดารกานนท์ และศิริกุล อิศรานุรักษ์. 2549. การย้ายถิ่นของครอบครัวกับไอคิวของเด็กวัยเรียนและวัยรุ่นในประเทศไทย. *วารสารประชากรศาสตร์*, 22(1): 33-45.
- สุธรรม นันทมงคลชัย โชคชัย หมั่นแสงทรัพย์ และจันทิรา นันทมงคลชัย. 2550. อิทธิพลของผู้เลี้ยงดูที่เป็นปู่ย่า ตายายต่อพัฒนาการเด็กอายุ 6-12 ปี. บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ 2550 วันที่ 22-23 พฤศจิกายน 2550.
- Adi, R. 2003. Irregular Migration from Indonesia. In G. Battistella and M.M.B. Asis (Eds.), *Unauthorized Migration in Southeast Asia* (pp.128-168). Quezon City: Scalabrini Migration Center.
- Battistella, G. & Gastardo-Conaco, M. 1998. The Impact of Labor Migration on the Children Left Behind. *Sojourn*, 13: 220-41.
- Bryan, John. 2005. *Children of International Migrants in Indonesia, Thailand, and the Philippines: A Review of Evidence and Policies*. UNICEF Innocenti Research Centre. Working Paper 2005-5.
- CBCP, SMC, & OWWA. 2004. *Hearts Apart: Migration in the Eyes of Filipino Children*. A Report from a joint project by the Episcopal Commission for the Pastoral Care of Migrant and International People-CBCP/Apostleship of the Sea-Manila, Scalabrini Migration Center (SMC), and Overseas Workers Welfare Administration (OWWA).
- Choe, M.K., Hatmadji, S.H., Podhisita, C., Raymondo, C.M. & Thapa, S. 2004. Substance Use and Premarital Sex among Adolescents in Indonesia, Nepal, the Philippines and Thailand. *Asia-Pacific Population Journal*, 19 (1): 5-26.
- Cruz, V.P. 1987. *Seasonal Orphans and Solo Parents: The Impacts of Overseas Migration*. Quezon City: Scalabrini Migration Center.
- Curran, S., Changy, C., Cadge, W., & Varangrat, A. 2004. Boys and Girls' Changing Educational Opportunities in Thailand: The Effects of Siblings, Migration, and Village Remoteness. *Research in Sociology of Education*, 14: 59-102.
- Hugo, G. 1995. International Labor Migration and the Family: Some Observations from Indonesia. *Asian and Pacific Migration Journal*, 4 (2-3): 273-302.
- Institute of Labor and Manpower Studies. 1984. *Working Abroad: The Socioeconomic Consequences of Contract Labor Migration in the Philippines*. Manila: Ministry of Labor.
- Jampaklay, A. 2006. Parental Absence and Children's School Enrolment: Evidence from a Longitudinal Study in Kanchanaburi, Thailand. *Asian Population Studies*, 2 (1): 93-110.
- University of the Philippines, Tel aviv University, & Kai Bigan. 2002. *The study on the Consequences of International Contract Labor Migration of Filipino Parents on their Children*. Final Scientific Report to the Netherlands-Israel Development Research Program.

13

ครอบครัวกับความรุนแรงในชีวิตคู่

ชั้นฤทัย กาญจนะจิตรา
สุภารัตน์ จรัสสิทธิ์

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้ เลือกศึกษาปัจจัยด้านครอบครัวที่มีผลต่อความรุนแรงในชีวิตคู่ โดยใช้ข้อมูลที่ได้ดำเนินการสำรวจใน พ.ศ. 2543 ในพื้นที่ 2 จังหวัด คือ กรุงเทพฯ และนครสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างเป็นหญิงอายุ 15-49 ปี จำนวน 2,816 คน ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความรุนแรงในชีวิตคู่ ได้แก่ รูปแบบการแต่งงาน ความรู้สึกรู้ว่าครอบครัวเป็นที่พึ่งได้ ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครอง และประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็ก หญิงที่แต่งงานโดยไม่มีพิธีการมีความรุนแรงทางกายสูงกว่าหญิงที่แต่งงานโดยจดทะเบียนและมีพิธีการถึง 2.3 เท่า ความรุนแรงทางกายในหญิงที่รู้สึกว่าร่ครอบครัวเป็นที่พึ่งได้ มีร้อยละ 14.3 ขณะที่ถ้าครอบครัวเป็นที่พึ่งไม่ได้ มีความรุนแรงถึงร้อยละ 21 อย่างไรก็ตาม การที่ครอบครัวเป็นที่พึ่งได้ไม่มีผลในการลดการเกิดความรุนแรงทางเพศ ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครอง พบว่า หากคู่ที่มีการทะเลาะกันบ่อยครั้งมากเท่าไร ความรุนแรงจะยิ่งมีมากขึ้นเท่านั้น ปัจจัยที่มีผลต่อความรุนแรงที่ชัดเจนอีกประการคือ ประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็ก ยิ่งมีประสบการณ์ทั้งพบเห็นแม่ถูกพ่อทำร้าย หรือตนเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย โอกาสความรุนแรงจะยิ่งสูงขึ้น นอกจากนี้ ความรุนแรงในครอบครัว ยังส่งผลกระทบต่อลูกโดยแสดงออกผ่านทางพฤติกรรมด้านอารมณ์ เช่น ดุฉนี้ว ปัสสาวะรดที่นอน ขี้อาย หรือมีพฤติกรรมก้าวร้าว การเรียนไม่ดี และหนีออกจากบ้าน เป็นต้น

นำเรื่อง

สถาบันครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่เล็กที่สุด และมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาคนให้มีประสิทธิภาพ ครอบครัวที่เข้มแข็งย่อมก่อให้เกิดทรัพยากรมนุษย์ที่มีค่าต่อสังคม ชุมชน และประเทศชาติ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันพบว่า วิกฤตความรุนแรงในครอบครัวเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า จากข้อมูลในปี 2550 โดยศูนย์บริการช่วยเหลือเด็กและสตรีในภาวะวิกฤตจากความรุนแรง (ศูนย์พึ่งได้) พบว่า มีเด็กและสตรีถูกระทำรุนแรงโดยเฉลี่ยวันละ 52 คน ผู้ถูกระทำรุนแรงส่วนใหญ่ คือ เด็ก และสตรี โดยเฉพาะผู้ที่เป็นภรรยา โดยเป็นการกระทำรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศ

ความรุนแรงจากคู่ที่อยู่กินกัน (ไม่ว่าจะในฐานะสามีภรรยาอย่างถูกต้องตามกฎหมายและประเพณี หรือไม่ก็ตาม) เป็นปัญหาที่ซับซ้อน สาเหตุที่ก่อให้เกิดความรุนแรงจึงมิได้เกิดจากปัจจัยใดเพียงอย่างเดียวเท่านั้น โดยเฉพาะเมื่อวัฒนธรรมการยอมรับอำนาจชายเหนือหญิง และเมื่อเรื่องครอบครัวเป็นเรื่องที่หลายคนมองเป็นเรื่องส่วนตัว จึงไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง เมื่อเกิดความรุนแรงขึ้นระหว่างคู่สามีภรรยาหรือคู่ที่อยู่กินกัน ทำให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาไม่มีที่พึ่งพิง

นอกจากนี้ การกระทำรุนแรงต่อคู่อาจเกิดจากความไม่มีอำนาจในการแสดงออกในสังคม ทำให้เกิดการปลดปล่อยความกดดันต่อคู่ของตนเอง การศึกษาของ Gondolf (1985) แสดงให้เห็นว่าลักษณะของผู้กระทำรุนแรงต่อคู่ของตน มักจะมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวอยู่ก่อนแล้ว เช่น เป็นคนชอบตะคอก หรือการกล่าวให้ร้ายผู้อื่น เป็นต้น ซึ่งการกระทำรุนแรงต่อคู่ของผู้ชายนั้น พบว่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะต้องการแสดงอำนาจเหนือฝ่ายที่อ่อนแอกว่า และมักจะถือว่าเป็นสิทธิที่ตนเองสามารถทำต่อคู่ของตนอย่างไรก็ได้

บทความนี้ จะวิเคราะห์ปัจจัยด้านครอบครัวที่มีผลต่อความรุนแรงในชีวิตคู่ โดยมองตั้งแต่การตั้งครอบครัว คือ การเลือกคู่ การแต่งงาน การใช้ชีวิตด้วยกัน ความสัมพันธ์ในครอบครัว ทั้งระหว่างคู่และสมาชิกครอบครัวอื่นๆ และผลกระทบต่อลูกในกรณีที่มีความรุนแรงเกิดขึ้น โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจเรื่อง “ความรุนแรงในชีวิตคู่กับสุขภาพของผู้หญิง” ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ทำการสำรวจในปี 2543 ใน 2 พื้นที่ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร และจังหวัดนครสวรรค์ กลุ่มตัวอย่างในการสำรวจเป็นผู้หญิงอายุ 15-49 ปี จำนวน 2,816 คน

อย่างไรเรียกว่า “ความรุนแรงที่เกิดจากคู่”

ความรุนแรงที่เกิดจากคู่ ไม่ว่าจะมาจากรากศัพท์ภาษาอังกฤษใดก็ตาม เช่น Spousal Abuse, Marital Violence ต่างมีความหมายถึง การกระทำรุนแรงหรือกระทำการอันไม่สมควรต่อคู่ของตนในช่วงระยะเวลาที่แต่งงานกัน หรือเลิกกันแล้ว หรือแยกกันอยู่ แต่ยังคงมีการกระทำรุนแรงต่อกันได้ คู่นี้ให้หมายรวมถึง คู่ครองที่มีการจดทะเบียนสมรส คู่ที่อยู่กันโดยไม่ได้จดทะเบียนสมรส รวมถึงคู่ที่เป็นเพศเดียวกันด้วย (Barnett et al., 1997)

องค์การสหประชาชาติ ได้มีปฏิญญาว่าด้วยการขจัดความรุนแรงต่อสตรี โดยให้คำจำกัดความ การใช้ความรุนแรงต่อสตรีว่า หมายถึง การกระทำใดๆ ที่เป็นความรุนแรงซึ่งอาจเป็นผลให้เกิดการทำร้ายทางร่างกาย ทางเพศ หรือทางจิตใจ ส่งผลให้เกิดความทุกข์ทรมานแก่สตรี รวมทั้งการขู่เข็ญ คุกคาม กีดกันเสรีภาพของสตรีทั้งในที่สาธารณะ และในการใช้ชีวิตส่วนตัว (อวิสตา จันทรแสนตอ, 2544)

ความรุนแรงระหว่างคู่นั้น นับได้ว่าเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ดังที่ โยฮาน กัลตุง (Johan Galtung) ได้วิเคราะห์ระดับความรุนแรงไว้ 3 ระดับ ได้แก่ ความรุนแรงทางตรง ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม ทั้งนี้ ลักษณะการกระทำรุนแรงทางกายและทางเพศเป็นความรุนแรงทางตรง แต่การข่มขู่ร่วมเพศผู้หญิงซึ่งเป็นคู่ของตน เพราะถือสืบๆ กันมาว่า ภรรยามีหน้าที่สนองความต้องการทางเพศให้แก่สามี แม้ว่าตัวเองไม่ต้องการหรือไม่พร้อมก็ตาม การกระทำเช่นนี้จัดว่าเป็นความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2552) ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง หมายถึง การมีกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมต่อภรรยา ซึ่งเปิดโอกาสให้สามีสามารถกระทำการอันไม่ควร เช่น ตบตีภรรยาได้ ดังเช่น กฎหมายของอังกฤษในศตวรรษที่ 17 ซึ่งให้อำนาจสามีสามารถตบตีภรรยาได้ นอกจากนี้ ภรรยาไม่มีสิทธิในด้านการเงินของครอบครัว (Brabcova, 2006) ส่วนในประเทศไทย กฎหมายไทยในอดีต คือ กฎหมายตราสามดวง ได้บัญญัติไว้ว่า “สามีภริยาอยู่ด้วยกัน ภริยามีความผิด สามีจะปราบปราม ตีโบยหญิง หญิงจะเอาโทษแก่สามีนั้นมิได้ ถ้าภริยาว่าหายาบเข้าแก่สามี ให้ภริยาเอาข้าวตอกดอกไม้ ขอโทษแก่สามีจึงควร” (พรพีโล ถมังรักษ์สัตว์, 2539)

ด้วยบริบททางสังคม นอกจากจะทำให้ผู้หญิงต้องถูกทำร้ายทั้งทางกาย ทางเพศ และทางจิตใจแล้ว ผู้หญิงที่ถูกกระทำรุนแรงส่วนใหญ่ยังต้องทนกับปัญหาไว้กับตัว ไม่อาจเปิดเผยเรื่องราว หรือขอความช่วยเหลือจากคนอื่นได้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเหตุผลทางสถานะทางสังคม การต้องการรักษาความเป็นครอบครัวไว้ เหตุผลเรื่องลูก การกลัวคู่ครองไปมีคู่นอนคนใหม่ การกลัวถูกตีตราจากสังคมว่าถูกระทำรุนแรง เป็นต้น (The Department of Justice Canada, 2001) หากต้องเปิดเผยการถูกระทำรุนแรง ก็มักเป็นเพราะถูกระทำรุนแรงจนไม่สามารถทนได้อีกต่อไป จึงต้องขอความช่วยเหลือจากบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นจากบุคคลภายในครอบครัว บุคคลภายนอกครอบครัว รวมถึงองค์กรให้ความช่วยเหลือต่างๆ ขณะที่บางรายอาจถูกจำกัดพื้นที่ในการพักอาศัยหรือถูกจำกัดการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจากภายนอก ทำให้ไม่สามารถขอความช่วยเหลือ หรือไม่ทราบข้อมูลหน่วยงานองค์กรที่ให้ความช่วยเหลือต่างๆ เป็นต้น

ความรุนแรงทางกาย

การกระทำที่นับว่าเป็นความรุนแรงทางกาย คือ การกระทำรุนแรงต่อร่างกายให้เกิดความบาดเจ็บ หรือเสี่ยงต่อการเกิดความบาดเจ็บ โดยจะมีอาวุธหรือไม่มีอาวุธก็ตาม ได้แก่ การตี การต่อย การผลัก การขู่ให้กลัว เป็นต้น ทั้งนี้ เหตุการณ์ความรุนแรงดังกล่าวแม้จะเคยเกิดเพียงครั้งเดียว ก็ให้นับว่าเคยถูกกระทำรุนแรงทางกาย ความรุนแรงทางกายนั้นพบในทุกระดับทางสังคมและเศรษฐกิจ ในประเทศออสเตรเลียพบว่า ผู้หญิงที่โทรศัพท์เข้ามาขอคำปรึกษามีสาเหตุมาจากการถูกกระทำรุนแรงทางกายมากถึง ร้อยละ 80 และในจำนวนนี้ถูกกระทำรุนแรงจากผู้ชายที่เป็นคู่ของตนเอง ร้อยละ 36 (Queensland Domestic Violence Task Force, 1988) นอกจากนี้ ข้อมูลจากสำมะโนประชากรของประเทศออสเตรเลียใน พ.ศ. 2543 ยังพบว่า ผู้หญิงถูกกระทำรุนแรงทางกายจากคู่ของตนเองมีมากถึง ร้อยละ 33 (Bagshaw et al., 2000) การสำรวจเรื่องความรุนแรงในสหรัฐอเมริกาโดย Dr. Anne Flitcraft ใน พ.ศ. 2541 พบว่ามีผู้หญิงชาวอเมริกันถูกกระทำรุนแรงจากคู่ของตนปีละประมาณ 2 ล้านคน (McGuckin, 1988)

ความรุนแรงทางกายที่ผู้หญิงถูกกระทำโดยคู่ของตนเอง ตามนิยามของการสำรวจความรุนแรงในชีวิตคู่ กับสุขภาพผู้หญิง ใน พ.ศ. 2543 (กฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ, 2546) ที่ใช้ในการศึกษานี้หมายถึง การกระทำ ในลักษณะการผลัก กระแทก ปาสิ่งของ บีบคอ รัดคอ ตบ ต่อย ตี เตะ ลาก ซ้อม ใช้ไฟจี้ ชู่ว่าจะใช้อาวุธทำร้าย หรือลงมือใช้อาวุธทำร้าย

ความรุนแรงทางเพศ

การกระทำที่นับว่าเป็นความรุนแรงทางเพศ ได้แก่ การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างต่อไปนี้ คือ การล่วงลามทางเพศ การบังคับร่วมเพศ หรือการใช้ประโยชน์จากกรณีเพศสัมพันธ์ รวมทั้งการบังคับให้คู่ทำกิจกรรมทางเพศในลักษณะที่ทำให้รู้สึกวุ่นวาย หรือน่ารังเกียจ หรือการกระทำทางเพศที่ทำให้อับอาย ซึ่งการกระทำในลักษณะดังกล่าว เป็นการกระทำในลักษณะขึ้นใจโดยที่อีกฝ่ายหนึ่ง ไม่เต็มใจ หรือไม่ยินยอม

รายงานเหตุการณ์ถูกระทำรุนแรงทางเพศมักจะมีน้อยกว่าความรุนแรงทางกาย ส่วนหนึ่งเนื่องจากลักษณะการกระทำความรุนแรงทางเพศเป็นความลับเฉพาะบุคคล และเป็นการกระทำที่ต่างจากการกระทำรุนแรงทางกาย แม้จะสามารถทำได้ในแทบทุกสถานที่ แต่โดยมากผู้หญิงที่ถูกกระทำรุนแรงทางเพศจะมีความรู้สึกอับอายที่จะเปิดเผยหรือเล่าเรื่องราวเพื่อขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น (Queensland Violence Task Force, 1988) ดังนั้น รายงานเกี่ยวกับความรุนแรงทางเพศจึงเชื่อว่ามีน้อยกว่าที่เกิดขึ้นจริงๆ มาก

ในการศึกษานี้ ความรุนแรงทางเพศ หมายถึง การกระทำที่ผู้หญิงถูกบังคับร่วมหลับนอน การจำยอม มีเพศสัมพันธ์เพราะความกลัว หรือการถูกบังคับให้มีเพศสัมพันธ์ในลักษณะที่ผู้หญิงรู้สึกว่ามีผิดธรรมชาติหรือรับไม่ได้ (กฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ, อ้างแล้ว)

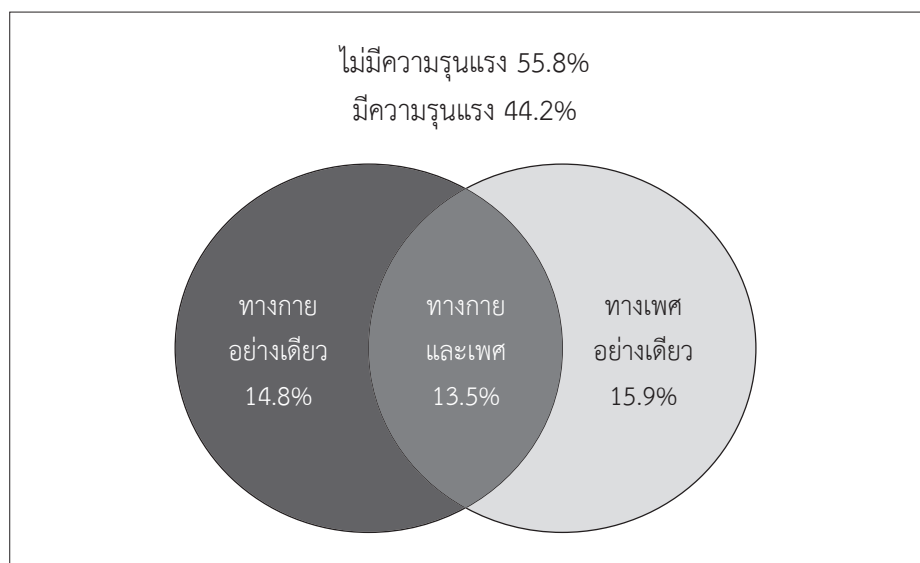
ผลการศึกษา

ประสบการณ์ความรุนแรงทางกายและทางเพศ

ข้อมูลจากการสำรวจความรุนแรงในชีวิตคู่และสุขภาพผู้หญิง พบว่า ผู้หญิงที่ยังคงใช้ชีวิตคู่ปัจจุบันหรือที่เคยมีประสบการณ์การใช้ชีวิตคู่ ได้รับความรุนแรงสูงมาก คือ กว่าร้อยละ 44 ของผู้หญิงที่สัมภาษณ์เคยได้รับความรุนแรงในชีวิตคู่อย่างใดอย่างหนึ่งในชีวิต โดยหญิงที่ได้รับความรุนแรงทางกายอย่างเดียวมีร้อยละ 14.8 ได้รับความรุนแรงทางเพศอย่างเดียวร้อยละ 15.9 และได้รับความรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศร้อยละ 13.5 หากรวมผู้ที่ได้รับความรุนแรงเฉพาะทางกายทั้งหมดจะเท่ากับร้อยละ 28.3 และความรุนแรงเฉพาะทางเพศทั้งหมดจะเท่ากับร้อยละ 29.4 (รูปที่ 1)

ในการวิเคราะห์ปัจจัยด้านครอบครัวที่มีผลต่อความรุนแรงต่อไปนี้จะใช้กรอบความรุนแรงในสามลักษณะ คือ ความรุนแรงทางกายอย่างเดียว ความรุนแรงทางเพศอย่างเดียว และความรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศ โดยจะวิเคราะห์ทั้งในปัจจัยเชิงสาเหตุ และผลจากความรุนแรงที่มีต่อลูก (ในกรณีที่มีลูก)

รูปที่ 1 ความรุนแรงในชีวิตคู่ จำแนกตามประเภทของความรุนแรง

ประสบการณ์ความรุนแรงทางเพศ

ความรุนแรงทางเพศในชีวิตคู่มีความสลับซับซ้อนมากกว่าความรุนแรงทางเพศที่เกิดจากบุคคลอื่น เพราะการมีเพศสัมพันธ์เป็นธรรมชาติของการใช้ชีวิตคู่ และโดยบริบททางสังคม โดยเฉพาะในสังคมไทย ซึ่งผู้หญิงมักไม่อาจปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์กับคู่ของตนได้มากนัก แม้จะมีความต้องการหรือไม่ก็ตาม ส่วนหนึ่งอาจเพราะรู้สึกว่าเป็น

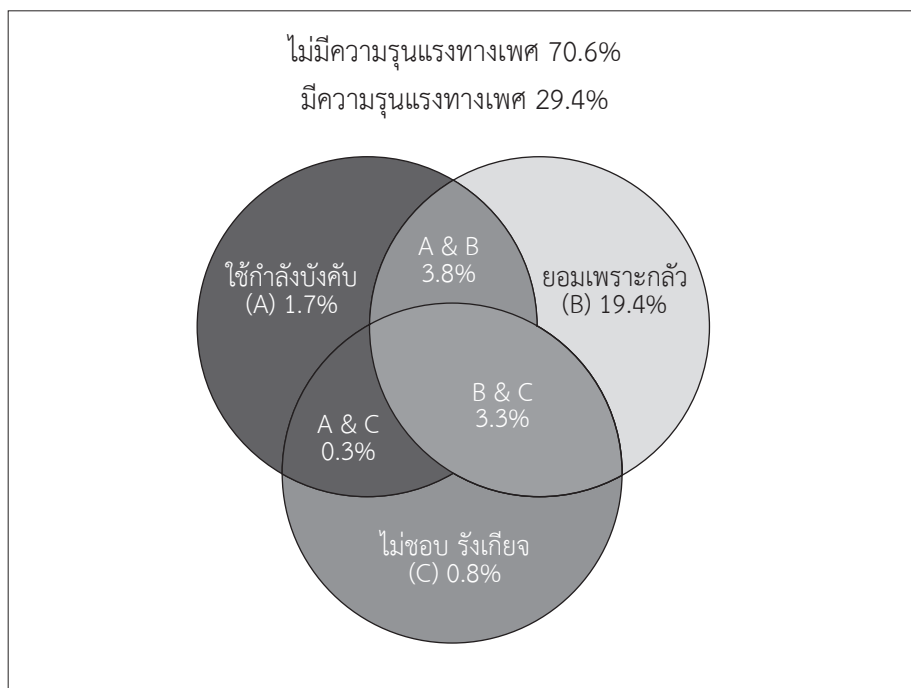
หน้าที่ อีกส่วนหนึ่งอาจเพราะความกลัวว่าสามีจะไปมีคนอื่น หรือกลัวว่าจะไม่รัก หรือเหตุผลอื่นๆ ทำให้การให้ความหมายกับความรุนแรงทางเพศต้องมีการแยกย่อยในรายละเอียดมากขึ้น

เพื่อให้เห็นภาพความแตกต่างของความรุนแรง จากข้อคำถามในแบบสอบถาม ได้แบ่งความรุนแรงทางเพศออกเป็น 3 ลักษณะ คือ (1) การใช้กำลังบังคับให้มีเพศสัมพันธ์ (2) การมีเพศสัมพันธ์เพราะความกลัว และ (3) การมีเพศสัมพันธ์ในลักษณะที่รู้สึกไม่ชอบหรือรังเกียจ หรือทำให้รู้สึกต่ำต้อย ลักษณะของความรุนแรงแบบที่หนึ่งและสาม มีความชัดเจนในความหมายของคำว่าความรุนแรงอยู่แล้ว เพราะถึงแม้จะเป็นสามีภรรยา ผู้ชายก็ไม่ควรใช้กำลังบังคับหรือบังคับให้ภรรยามีเพศสัมพันธ์ในรูปแบบที่ไม่ยินดี แต่ความรุนแรงแบบที่สองนั้น มีความสลับซับซ้อนมากกว่า และเป็นความรุนแรงที่ไม่ชัดเจน มีลักษณะของความรุนแรงเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรมมากกว่าความรุนแรงระหว่างบุคคล เพราะพฤติกรรมของทั้งสองฝ่ายถูกหล่อหลอมด้วยวิถีคิดและบริบททางสังคม ให้ผู้หญิงยอมรับบทบาทของตนในฐานะภรรยา และความคาดหวังของสามีที่มีต่อภรรยาในเรื่องเพศ ดังนั้น ในการวิเคราะห์ จึงต้องการแยกความรุนแรงทางเพศประเภทต่างๆ เพื่อความเข้าใจที่กระจ่างชัดขึ้น

จากผู้ที่ประสบกับความรุนแรงทางเพศทั้งหมดนั้น ความรุนแรงประเภทที่สอง คือ การจำยอมมีเพศสัมพันธ์ เพราะความกลัวพบมากที่สุด คือ ร้อยละ 26.5 (B + BA + BC) รองลงมาคือประเภทที่หนึ่ง คือ ร้อยละ 5.8 (A + AB + AC) และความรุนแรงประเภทที่สาม คือ การมีเพศสัมพันธ์ในลักษณะที่ไม่ชอบหรือนำรังเกียจ พบน้อยที่สุด คือ ร้อยละ 4.4 (C + CA + CB) ในการศึกษาครั้งนี้ ไม่พบผู้ที่มีปัญหาความรุนแรงทั้งสามประเภท (รูปที่ 2)

หากพิจารณาเฉพาะการมีเพศสัมพันธ์เพราะความกลัวแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้ถูกบังคับโดยใช้กำลัง หรือทำให้รู้สึกต่ำต้อยแล้ว มีร้อยละ 19.4 ซึ่งกลุ่มนี้อาจนับเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ซึ่งจะวิเคราะห์ในประเด็นนี้ต่อไป

รูปที่ 2 ความรุนแรงทางเพศ จำแนกตามประเภทของความรุนแรง

ปัจจัยด้านครอบครัวที่มีผลต่อการเกิดความรุนแรงในชีวิตคู่

การตั้งต้นชีวิตคู่

การใช้ชีวิตคู่อือเป็นการเริ่มต้นของการสร้างครอบครัว การใช้ชีวิตร่วมกันของคนสองคนนั้น หากเป็นความปรารถนาใจของทั้งสองฝ่าย ก็นับเป็นการเริ่มต้นที่ดี แต่หากเป็นการอยู่ร่วมกันเพราะเหตุผลอื่น หรือไม่ได้เลือกคู่ด้วยตนเอง ก็อาจนับว่าเป็นการเริ่มต้นที่ไม่ได้สมครใจ ด้วยเหตุนี้ จึงใช้ปัจจัยของการเลือกคู่ครองเพื่อวิเคราะห์ว่าการเลือกคู่อือมีผลต่อความรุนแรงหรือไม่ จากการวิเคราะห์ด้วยสถิติไคสแควร์ พบว่า การเลือกคู่อือไม่มีผลต่อความรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงทางกายหรือทางเพศ เพราะไม่ว่าจะเป็นการตัดสินใจร่วมกันทั้งสองฝ่ายหรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้ตัดสินใจหรือครอบครัวเป็นผู้เลือก ขนาดของความรุนแรงไม่ได้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ (ตารางที่ 1 และ 2)

ตารางที่ 1 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการตัดสินใจแต่งงานและความรุนแรง

การแต่งงานใครเป็นผู้ตัดสินใจ	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย และเพศ	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย อย่างเดียว	ถูกระทำ รุนแรงทางเพศ อย่างเดียว	ไม่ถูกระทำ รุนแรงใดเลย	รวม
ทั้งคู่เลือกด้วยกัน	12.6 (181)	13.7 (198)	16.0 (231)	57.7 (831)	100.0 (1,441)
ผู้หญิงเลือกเอง	16.5 (16)	12.4 (12)	17.5 (17)	53.6 (52)	100.0 (97)
ครอบครัวฝ่ายหญิงเลือกให้	10.1 (11)	11.9 (13)	19.3 (21)	58.7 (64)	100.0 (109)
คู่รักหรือสามีเป็นคนเลือก	12.3 (10)	24.7 (20)	8.6 (7)	54.3 (44)	100.0 (81)
ครอบครัวสามีหรือคู่รักเป็นคนเลือก	0.0 (0)	13.6 (3)	31.8 (7)	54.5 (12)	100.0 (22)
อื่นๆ	12.5 (1)	0.0 (0)	12.5 (1)	75.0 (6)	100.0 (8)
รวมจำนวน (คน)	219	246	284	1,009	1,758

ตารางที่ 2 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการตัดสินใจแต่งงานและความรุนแรงทางเพศ

การแต่งงานใครเป็นผู้ตัดสินใจ	ไม่มี ประสบการณ์ ความรุนแรง ทางเพศ	ใช้กำลังบังคับให้ มีเพศสัมพันธ์ เมื่อไม่ต้องการ มีเพศสัมพันธ์ (1)	ยอมมีเพศสัมพันธ์ ทั้งที่ไม่ต้องการ เพราะกลัวสิ่งที่ จะเกิดตามมา (2)	ถูกบังคับ ให้ทำเรื่อง เพศที่ทำให้ รู้สึกแย่ (3)	(1) และ (2)	(1) และ (3)	(2) และ (3)	รวม
ทั้งคู่เลือกด้วยกัน	71.4 (1,029)	1.8 (26)	19.0 (274)	0.6 (8)	3.6 (52)	0.3 (5)	3.3 (47)	100.0 (1,441)
ผู้หญิงเลือกเอง	65.6 (63)	0.0 (0)	25.0 (24)	1.0 (1)	4.2 (4)	0.0 (0)	4.2 (4)	100.0 (96)
ครอบครัวฝ่ายหญิงเลือกให้	70.6 (77)	0.9 (1)	22.0 (24)	0.9 (1)	2.8 (3)	0.0 (0)	2.8 (3)	100.0 (109)
คู่รักหรือสามีเป็นคนเลือก	79.0 (64)	2.5 (2)	18.5 (15)	0.0 (0)	0.0 (0)	0.0 (0)	0.0 (0)	100.0 (81)
ครอบครัวสามีหรือคู่รักเป็นคนเลือก	68.2 (15)	4.5 (1)	18.2 (4)	0.0 (0)	9.1 (2)	0.0 (0)	0.0 (0)	100.0 (22)
อื่นๆ	75.0 (6)	0.0 (0)	12.5 (1)	0.0 (0)	12.5 (1)	0.0 (0)	0.0 (0)	100.0 (8)
รวมจำนวน (คน)	1,254	30	342	10	62	5	54	1,757

ปัจจัยที่นำไปสู่ความรุนแรงในชีวิตคู่มีความสลับซับซ้อน และเกิดจากหลายปัจจัยร่วมกัน ในบทความนี้จะมุ่งเน้นไปที่ปัจจัยที่เกี่ยวกับครอบครัว โดยพบว่า ปัจจัยต่อไปนี้ เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความเสี่ยงที่จะเกิดความรุนแรงจากคู่ (The Department of Justice Canada, 2001; Marianne et al., 2001) ดังนี้

รูปแบบการแต่งงาน การใช้ชีวิตคู่ และความรุนแรง

ถึงแม้ว่าการเลือกคู่ครองจะไม่มีผลต่อความรุนแรง แต่รูปแบบของการแต่งงานกลับพบว่ามี ความแตกต่างกัน ในประสบการณ์เกี่ยวกับความรุนแรงของผู้หญิง จากงานวิจัยของ The Department of Justice Canada (2001) พบว่า คู่แต่งงานที่มีการจดทะเบียนสมรสนั้น หากผู้หญิงที่ถูกคู่กระทำรุนแรงสามารถมีทางเลือกให้กับชีวิตว่าจะอยู่กับคู่ต่อไปหรือเลือกที่จะหนีจากการถูกกระทำรุนแรงได้

ข้อมูลในตารางที่ 3 แสดงว่าการที่คู่สามีภรรยาแต่งงานกันตามกฎหมายและประเพณีนั้น โอกาสที่ผู้หญิงถูกทำร้ายร่างกายจะน้อยกว่าการเริ่มต้นชีวิตคู่ในลักษณะการอยู่ด้วยกันเฉยๆ หรือจดทะเบียนแต่ไม่มีพิธีแต่งงาน ผู้หญิงที่เริ่มต้นชีวิตคู่โดยการจดทะเบียนสมรสและมีพิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง มีโอกาสจะประสบความรุนแรงในชีวิตคู่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่งประมาณร้อยละ 37 ที่น่าสนใจคือ การจดทะเบียนสมรสแต่ไม่มีพิธีการทางศาสนาหรือทางประเพณีกลับพบว่ามีโอกาสที่ผู้หญิงจะประสบปัญหาความรุนแรงสูงสุด คือร้อยละ 55.6 รองลงมาคือ ไม่มีการจดทะเบียน และไม่มีพิธีการใดๆ ที่มีความรุนแรงเกิดขึ้นร้อยละ 54 ส่วนการมีพิธีการแต่ไม่จดทะเบียน จะมีความรุนแรงร้อยละ 48.4 และเมื่อแยกประเภทของความรุนแรง ก็พบว่าผู้ที่แต่งงานโดยไม่มีพิธีการใดๆ มีความรุนแรงทางกายสูงสุด คือ ร้อยละ 45.3 สูงกว่าผู้ที่แต่งงานโดยจดทะเบียนและมีพิธีการถึง 2.3 เท่า

ประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการจัดงานแต่งงานกับความรุนแรงในชีวิตคู่นั้น พบว่า ในประเทศอื่นก็มีลักษณะคล้ายกัน เช่น จากการศึกษาสถานการณ์ความรุนแรงเปรียบเทียบระหว่างคู่ที่มีการจัดงานแต่งงานและผู้ที่อยู่กินด้วยกัน (ไม่มีการจัดงานแต่ง) ในประเทศสหรัฐอเมริกาพบว่า ในการเลิกความสัมพันธ์กันของคู่สมรส เช่น การหย่าร้าง หรือแยกกันนั้น คู่ที่มีการจัดพิธีแต่งงานมีต้นทุนที่ต้องเสียสูงกว่าคู่ที่อยู่กินด้วยกันโดยไม่มีพิธีแต่งงาน เช่น ต้นทุนที่เป็นตัวเงิน และต้นทุนทางสังคม ทำให้คู่แต่งงานเลือกที่จะจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยพยายามไม่ให้เกิดความรุนแรง (Kenney et al., 2006) การศึกษาของ Jan E. Stets (1991) ในประเทศสหรัฐอเมริกาเช่นเดียวกันพบว่า ในกลุ่มที่อยู่กินกันโดยไม่มีพิธีแต่งงานนั้นไม่ได้คำนึงถึงสถานภาพทางสังคมเท่ากับคู่ที่มีการจัดพิธีแต่งงาน ดังนั้น ความชุกของการเกิดความรุนแรงระหว่างคู่จึงพบในคู่ที่อยู่ด้วยกันโดยไม่ได้แต่งงานมากกว่าคู่ที่มีการจัดพิธีแต่งงาน

จากข้อมูลนี้ทำให้เห็นว่าการจดทะเบียนและมีพิธีการในการแต่งงานจึงเป็นเสมือนเกราะป้องกันความรุนแรงให้ผู้หญิงได้อย่างหนึ่ง เนื่องจากการจัดพิธีแต่งงานเป็นการประกาศต่อสังคมถึงการครองคู่อยู่ด้วยกัน ซึ่งมีต้นทุนทางสังคมสูงกว่าการอยู่กินกันโดยไม่มีการแต่งงาน หรือแม้แต่การจดทะเบียนสมรสแต่ไม่มีพิธีใดๆ ก็ให้ผลต่อการเป็นปัจจัยป้องกันน้อยกว่าการจัดพิธีทางประเพณีหรือพิธีทางศาสนา ซึ่งมีการรับรู้ของสังคมนอกเหนือจากทางด้านกฎหมาย

ตารางที่ 3 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามรูปแบบการแต่งงาน/ใช้ชีวิตคู่ และความรุนแรง

รูปแบบ	ถูกทำรุนแรง ทางกาย และเพศ	ถูกทำรุนแรง ทางกาย อย่างเดียว	ถูกทำรุนแรง ทางเพศ อย่างเดียว	ไม่ถูกทำ รุนแรงใดเลย	รวม
ไม่จดทะเบียน ไม่มีพิธี	19.5 (59)	19.9 (60)	14.6 (44)	46.0 (139)	100.0 (302)
จดทะเบียน ไม่มีพิธี	20.5 (24)	24.8 (29)	10.3 (12)	44.4 (52)	100.0 (117)
มีพิธีทางศาสนา หรือตาม ประเพณี ไม่จดทะเบียน	15.6 (104)	17.6 (117)	15.2 (101)	51.6 (343)	100.0 (665)
จดทะเบียน และมีพิธีทาง ศาสนาหรือตามประเพณี	9.2 (90)	10.3 (100)	17.6 (171)	62.9 (613)	100.0 (974)
รวมจำนวน (คน)	277	306	328	1,147	2,058

เมื่อวิเคราะห์ความรุนแรงทางเพศ ก็พบเช่นเดียวกันคือ การใช้กำลังบังคับให้มีเพศสัมพันธ์ในคู่ที่มีการจดทะเบียนและมีพิธีแต่งงานมีน้อยกว่าในคู่ที่มีการแต่งงานรูปแบบอื่นๆ เกือบครึ่ง เช่นเดียวกับความรุนแรงทางเพศแบบที่สาม คือมีเพศสัมพันธ์ที่ไม่ชอบหรือรังเกียจ ก็น้อยที่สุดเช่นกัน ส่วนความรุนแรงแบบที่สองถึงแม้จะต่ำกว่าการแต่งงานแบบอื่นๆ แต่ความแตกต่างมีไม่มากนัก (ตารางที่ 4)

ตารางที่ 4 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามรูปแบบการแต่งงาน/ใช้ชีวิตคู่ และความรุนแรงทางเพศ

รูปแบบ	ไม่มี ประสบการณ์ ความรุนแรง ทางเพศ	ใช้กำลังบังคับให้ มีเพศสัมพันธ์ เมื่อไม่ต้องการ มีเพศสัมพันธ์ (1)	ยอมมีเพศสัมพันธ์ ทั้งที่ไม่ต้องการ เพราะกลัวสิ่งที่ จะเกิดตามมา (2)	ถูกบังคับ ให้ทำเรื่อง เพศที่ทำให้ รู้สึกแย่ (3)	(1) และ (2)	(1) และ (3)	(2) และ (3)	รวม
ไม่มีการจดทะเบียน ไม่มีพิธี	65.8 (198)	2.0 (6)	19.6 (59)	2.3 (7)	5.0 (15)	0.7 (2)	4.7 (14)	100.0 (301)
จดทะเบียนสมรส ไม่มีพิธี	69.2 (81)	1.7 (2)	17.1 (20)	2.6 (3)	5.1 (6)	0.0 (0)	4.3 (5)	100.0 (117)
มีพิธีทางศาสนา หรือตามประเพณี แต่ไม่จดทะเบียน	69.1 (459)	2.0 (13)	19.3 (128)	0.5 (3)	4.8 (32)	0.8 (5)	3.6 (24)	100.0 (664)
จดทะเบียน และ มีพิธีทางศาสนา หรือตามประเพณี	73.2 (713)	1.5 (15)	19.8 (193)	0.4 (4)	2.5 (24)	0.0 (0)	2.6 (25)	100.0 (974)
รวมจำนวน (คน)	1,451	36	400	17	77	7	68	2,056

โดยสรุปแล้ว การแต่งงานโดยมีการจดทะเบียนสมรสและมีการจัดพิธีทางศาสนาหรือทางประเพณีเป็นปัจจัยปกป้องผู้หญิงจากการถูกทำร้ายทั้งทางร่างกายและทางเพศได้ โดยเฉพาะความรุนแรงทางเพศที่ใช้กำลังบังคับหรือการฉ้อฉลใจทำในสิ่งที่ไม่ชอบในการร่วมเพศ แต่การแต่งงานดังกล่าว ไม่ได้ปกป้องผู้หญิงจากความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ที่ผู้หญิงไม่อาจปฏิเสธการมีเพศสัมพันธ์ได้

การอยู่อาศัยในครอบครัว

การศึกษาจากต่างประเทศ พบว่า บริบททางสังคมมีผลต่อการกระทำรุนแรงต่อผู้หญิง ดังเช่น การมีญาติอาศัยอยู่ร่วมบริเวณที่พักเดียวกัน ช่วยลดความรุนแรงที่เกิดจากคู่ของตนได้ (Silverstein, 1999) กล่าวคือหญิงอาศัยอยู่ร่วมในที่เดียวกันกับญาติของฝ่ายตน จะถูกกระทำรุนแรงน้อยกว่าหญิงที่ไม่มีญาติใกล้ชิดอาศัยอยู่ร่วมบริเวณที่พักเดียวกัน ความถี่ของการเกิดการกระทำรุนแรงในชีวิตคู่จึงมีสภาพแวดล้อมที่พกอาศัยเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในครอบครัวที่ผู้หญิงต้องอาศัยอยู่กับคู่ตนเอง โดยลำพังไม่มีญาติใกล้ชิดฝ่ายหญิงอาศัยร่วมด้วยในที่พกอาศัยเดียวกันนั้น ทำให้ผู้ชายสามารถแสดงอำนาจเหนือฝ่ายหญิงได้อย่างเต็มที่ นอกจากนี้ หากผู้หญิงรู้จักกับเพื่อนบ้านเป็นอย่างดี จะทำให้เกิดความรุนแรงจากคู่ลดลงด้วย (Chalk and King, 1998)

แต่จากข้อมูลจากการสำรวจครั้งนี้ กลับไม่พบว่ามีผลแตกต่าง ไม่ว่าจะอาศัยอยู่กับครอบครัวฝ่ายหญิงหรือฝ่ายชาย และไม่พบว่าผู้หญิงจะมีพ่อแม่ญาติพี่น้องอยู่ใกล้หรือไม่ ไปมาหาสู่กันบ่อยครั้งแค่ไหน ความรุนแรงที่ได้รับไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ สิ่งที่มีผลต่อความรุนแรงคือ การที่ผู้หญิงรู้สึกว่าครอบครัวสามารถเป็นที่พึ่งได้หรือไม่ ซึ่งหากผู้หญิงรู้สึกว่าสามารถพึ่งพาครอบครัวได้ ประสบการณ์ความรุนแรงจะน้อยกว่าถึงครึ่งหนึ่ง คือ หากครอบครัวเป็นที่พึ่งได้ ความรุนแรงทางกายจะมีเพียงร้อยละ 14.3 เทียบกับร้อยละ 21.4 ในกรณีที่ครอบครัวไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ และความรุนแรงทางกายและเพศมีร้อยละ 12.4 ในกรณีครอบครัวเป็นที่พึ่งได้ เทียบกับร้อยละ 26.9 ในกรณีไม่สามารถเป็นที่พึ่งได้ ส่วนความรุนแรงทางเพศแต่เพียงอย่างเดียว การพึ่งพิงได้ของครอบครัวไม่สามารถปกป้องได้เลย นั่นคือ ผู้หญิงที่อยู่ในครอบครัวที่สามารถให้ความช่วยเหลือได้นั้นไม่สามารถปกป้องผู้หญิงจากการถูกกระทำรุนแรงทางเพศได้ (ตารางที่ 5) ต่อปัญหาเรื่องความรุนแรงทางเพศ เมื่อแยกตามลักษณะก็พบว่า เป็นความรุนแรงประเภทที่สอง คือ มีเพศสัมพันธ์เพราะความกลัวมากที่สุด และมากกว่าในกรณีที่ครอบครัวพึ่งพิงไม่ได้ แต่ในลักษณะของความรุนแรงทางเพศแบบอื่น การมีครอบครัวพึ่งพิงได้กลับพบน้อยกว่า (ตารางที่ 6)

ตารางที่ 5 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะการอยู่อาศัย การเยี่ยมเยียน และความรุนแรง

ลักษณะ	ถูกกระทำรุนแรงทางกายและเพศ	ถูกกระทำรุนแรงทางกายอย่างเดียว	ถูกกระทำรุนแรงทางเพศอย่างเดียว	ไม่ถูกกระทำรุนแรงใดเลย	รวม
อยู่/เคยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายชาย					
อยู่	15.0 (148)	15.3 (151)	15.6 (154)	54.1 (533)	100.0 (986)
ไม่อยู่	12.0 (129)	14.5 (155)	16.1 (172)	57.4 (615)	100.0 (1,071)
อยู่/เคยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง					
อยู่	12.3 (77)	17.3 (108)	15.0 (94)	55.4 (347)	100.0 (626)
ไม่อยู่	14.0 (201)	13.8 (198)	16.2 (232)	55.9 (801)	100.0 (1,432)
มีครอบครัวอยู่ใกล้					
มี	13.5 (198)	15.0 (221)	15.3 (225)	56.3 (828)	100.0 (1,472)
ไม่มี	13.5 (81)	14.3 (86)	17.4 (105)	54.8 (330)	100.0 (602)
ไปหาครอบครัวบ่อยแค่ไหน					
อย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง	13.2 (166)	14.9 (187)	15.7 (198)	56.2 (707)	100.0 (1,258)
อย่างน้อยเดือนละครั้ง	10.7 (36)	14.8 (50)	16.9 (57)	57.6 (194)	100.0 (337)
อย่างน้อยปีละครั้ง	15.2 (62)	12.7 (52)	16.9 (69)	55.1 (225)	100.0 (408)
ไม่เคยหรือเคยแต่น้อยครั้ง	20.3 (14)	26.1 (18)	8.7 (6)	44.9 (31)	100.0 (69)
ครอบครัวเป็นที่พึ่งได้หรือไม่					
ได้	12.4 (237)	14.3 (274)	16.4 (315)	56.9 (1,092)	100.0 (1,918)
ไม่ได้	26.9 (39)	21.4 (31)	9.7 (14)	42.1 (61)	100.0 (145)

ตารางที่ 6 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามลักษณะการอยู่อาศัยการเยี่ยมเยียน และความรุนแรงทางเพศ

ลักษณะ	ไม่มี ประสบการณ์ ความรุนแรง ทางเพศ	ใช้กำลัง บังคับให้มี เพศสัมพันธ์ เมื่อไม่ ต้องการมี เพศสัมพันธ์ (1)	ยอมมี เพศสัมพันธ์ ทั้งที่ไม่ ต้องการ เพราะกลัว สิ่งที่เกิด ตามมา (2)	ถูกบังคับ ให้ทำ เรื่องเพศ ที่ทำให้ รู้สึกแย่ (3)	(1) และ (2)	(1) และ (3)	(2) และ (3)	รวม
อยู่/เคยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายชาย								
อยู่	69.3 (683)	1.3 (13)	19.6 (193)	1.1 (11)	4.2 (41)	0.5 (5)	4.0 (39)	100.0 (985)
ไม่อยู่	71.9 (769)	2.1 (23)	19.3 (206)	0.6 (6)	3.4 (36)	0.2 (2)	2.6 (28)	100.0 (1,070)
อยู่/เคยอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายหญิง								
อยู่	72.6 (454)	1.8 (11)	16.2 (101)	1.0 (6)	4.2 (26)	0.6 (4)	3.7 (23)	100.0 (625)
ไม่อยู่	69.7 (998)	1.7 (25)	20.8 (298)	0.8 (11)	3.6 (51)	0.2 (3)	3.1 (45)	100.0 (1,431)
พ่อแม่พักอาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน								
มี	71.2 (1,047)	1.9 (28)	18.0 (265)	1.0 (14)	4.2 (62)	0.3 (5)	3.3 (49)	100.0 (1,470)
ไม่มี	69.1 (416)	1.3 (8)	22.8 (137)	0.5 (3)	2.7 (16)	0.3 (2)	3.3 (20)	100.0 (602)
ไปเยี่ยมเยียนบ่อยแค่ไหน								
อย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง	71.0 (892)	1.7 (21)	18.7 (235)	0.9 (11)	4.0 (50)	0.3 (4)	3.4 (43)	100.0 (1,256)
อย่างน้อยเดือนละครั้ง	72.4 (244)	2.1 (7)	19.3 (65)	0.6 (2)	3.6 (12)	0.0 (0)	2.1 (7)	100.0 (337)
อย่างน้อยปีละครั้ง	67.9 (277)	1.5 (6)	22.3 (91)	0.7 (3)	3.4 (14)	0.5 (2)	3.7 (15)	100.0 (408)
ไม่เคยหรือเคยแต่น้อยครั้ง	71.0 (49)	2.9 (2)	15.9 (11)	1.4 (1)	2.9 (2)	1.4 (1)	4.3 (3)	100.0 (69)
ครอบครัวเป็นที่พึ่งได้หรือไม่								
ได้	71.2 (1,364)	1.5 (28)	19.8 (379)	0.8 (16)	3.5 (68)	0.3 (6)	2.9 (55)	100.0 (1,916)
ไม่ได้	63.4 (92)	4.8 (7)	13.8 (20)	0.7 (1)	6.9 (10)	0.7 (1)	9.7 (14)	100.0 (145)

ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครอง

ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ครองเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่อธิบายถึงความรุนแรงระหว่างกันได้ โดยดูจากการพูดคุยกันด้วยเรื่องต่างๆ และการทะเลาะกัน หากมีการพูดคุยกันระหว่างคู่ด้วยเรื่องต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ความรุนแรงระหว่างกันก็น้อยไปด้วย แต่การทะเลาะกัน หากเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ผู้หญิงก็มีโอกาสได้รับความรุนแรงจากคู่สูงไปด้วย ผู้หญิงที่ตอบว่ามีการทะเลาะกันบ่อยครั้งมาก เกือบร้อยละ 80 ประสบปัญหาความรุนแรงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เทียบกับกลุ่มที่ตอบว่าทะเลาะกันน้อยครั้งมาก มีประมาณหนึ่งในสามเท่านั้น ที่มีปัญหาความรุนแรง และส่วนใหญ่เป็นความรุนแรงทางเพศอย่างเดียว และเมื่อจำแนกตามลักษณะความรุนแรงทางเพศ ก็พบว่าความรุนแรงทางเพศแบบที่สอง ซึ่งมีลักษณะเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรมจะเกิดขึ้นมากกว่า (ตารางที่ 7 และ 8)

ตารางที่ 7 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามความสัมพันธ์ระหว่างคู่
กับความรุนแรง

ความสัมพันธ์	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย และเพศ	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย อย่างเดียว	ถูกระทำ รุนแรงทางเพศ อย่างเดียว	ไม่ถูกระทำ รุนแรงใดเลย	รวม
พูดคุยกันในเรื่องต่างๆ หรือไม่					
มีการพูดคุยกัน	13.1 (254)	14.0 (271)	16.4 (318)	56.4 (1,092)	100.0 (1,935)
ไม่มีการพูดคุยกัน	18.0 (25)	25.9 (36)	8.6 (12)	47.5 (66)	100.0 (139)
ทะเลาะกันบ่อยแค่ไหน					
น้อยครั้งมาก	6.9 (91)	11.0 (144)	16.9 (221)	65.2 (855)	100.0 (1,311)
บางครั้ง	16.3 (80)	18.9 (93)	15.7 (77)	49.2 (242)	100.0 (492)
บ่อยครั้ง	39.9 (107)	26.1 (70)	11.9 (32)	22.0 (59)	100.0 (268)

ตารางที่ 8 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามความสัมพันธ์ระหว่างคู่
กับความรุนแรงทางเพศ

ความสัมพันธ์	ไม่มี ประสบการณ์ ความรุนแรง ทางเพศ	ใช้กำลัง บังคับให้มี เพศสัมพันธ์ เมื่อไม่ ต้องการมี เพศสัมพันธ์ (1)	ยอมมี เพศสัมพันธ์ ทั้งที่ไม่ ต้องการ เพราะกลัว สิ่งที่เกิด ตามมา (2)	ถูกบังคับ ให้ทำ เรื่องเพศ ที่ทำให้ รู้สึกแย่ (3)	(1) และ (2)	(1) และ (3)	(2) และ (3)	รวม
พูดคุยกันในเรื่องต่างๆ หรือไม่								
พูดคุยกัน	70.4 (1361)	1.7 (32)	20.0 (387)	0.7 (14)	3.7 (71)	0.4 (7)	3.2 (61)	100.0 (1,933)
ไม่มีการพูดคุย	73.4 (102)	2.9 (4)	10.8 (15)	2.2 (3)	5.0 (7)	0.0 (0)	5.8 (8)	100.0 (139)
ทะเลาะกันบ่อยแค่ไหน								
น้อยครั้งมาก	76.2 (999)	1.3 (17)	17.9 (235)	0.5 (7)	2.2 (29)	0.0 (0)	1.8 (24)	100.0 (1,311)
บางครั้ง	68.0 (333)	1.8 (9)	20.8 (102)	1.2 (6)	4.5 (22)	0.2 (1)	3.5 (17)	100.0 (490)
บ่อยครั้ง	48.1 (129)	3.7 (10)	24.3 (65)	1.5 (4)	9.7 (26)	2.2 (6)	10.4 (28)	100.0 (268)

ประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็กของทั้งสองฝ่าย

ข้อมูลการศึกษาจากต่างประเทศชี้ว่า ประสบการณ์การถูกระทำรุนแรงในวัยเด็กมีผลต่อความรุนแรงเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ผู้ที่ถูกระทำรุนแรงในวัยเด็กมีความเสี่ยงที่จะมีการถูกระทำรุนแรงต่อคู่ของตน (Ireland et al, 2007) และประสบการณ์การอยู่ในครอบครัวที่มีการถูกระทำรุนแรง ก็มีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออกความรุนแรงต่อคู่ของตนเช่นกัน (Sieglind, 2000; Gelles, 1999; Chalk and King, 1998) เนื่องจากครอบครัวเป็นแหล่งเรียนรู้และหล่อหลอมพฤติกรรมของเด็ก การได้เติบโตขึ้นในครอบครัวที่มีความรุนแรง ย่อมทำให้เด็กได้ซึมซับเอาความรุนแรง เป็นต้นแบบพฤติกรรมของเขาด้วย และการที่ถูกพ่อแม่ทำร้ายร่างกาย หรือทำโทษด้วยความรุนแรง ทำให้เด็กเรียนรู้ว่าการใช้ความรุนแรงสามารถเกิดจากคนที่รักเราได้

การที่ประสบการณ์ความรุนแรงในอดีตมีผลต่อพฤติกรรมในอนาคตนี้ ทำให้ความรุนแรงเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น (Intergenerational) วงจรชีวิตผู้ถูกระทำรุนแรงจึงวนเวียนอยู่ในวัฏจักรการถูกระทำรุนแรง มีการศึกษาพบว่า ผู้ถูกระทำรุนแรงส่วนใหญ่จะมาจากครอบครัวที่มีการถูกระทำรุนแรง (Paveza, 1988; Sirls and Franke, 1989 อ้างใน Barnett et al, 1997) ผู้ที่มาจากครอบครัวที่มีความรุนแรงจะมีความคิดและทัศนคติเกี่ยวกับความรุนแรงในด้านที่ต่างจากผู้ที่ไม่มาจากครอบครัวที่ไม่มีความรุนแรง เช่น ผู้ที่เติบโตในครอบครัวที่มีความรุนแรงจะรับรู้ถึงการใช้อำนาจ และรับรู้ถึงความรักที่ว่าย่อมมาพร้อมความเจ็บปวด เป็นต้น เด็กที่ถูกกระทำรุนแรงแบบนี้มีแนวโน้มจะถูกระทำรุนแรงเมื่อเขาเติบโตขึ้น (Jaffe et al, 1990 อ้างใน Barnett et al, 1997)

เนื่องจากประสบการณ์ในวัยเด็กมีอิทธิพลต่อความรุนแรงในชีวิตคู่ ดังนั้น ในส่วนนี้จึงต้องการวิเคราะห์โดยแบ่งทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงตามประสบการณ์ในวัยเด็กตามลำดับของความเข้มข้นของประสบการณ์เป็น 7 กลุ่ม คือ

- กลุ่มที่ 1 = ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงไม่เคยประสบปัญหาความรุนแรงในวัยเด็ก ไม่ว่าจะเป็นความรุนแรงระหว่างพ่อแม่ และไม่ถูกพ่อแม่ทำร้าย (ทั้งสองฝ่ายมีชีวิตวัยเด็กที่ปลอดภัย)
- กลุ่มที่ 2 = เฉพาะฝ่ายหญิงที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย
- กลุ่มที่ 3 = เฉพาะฝ่ายชายที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย
- กลุ่มที่ 4 = ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย
- กลุ่มที่ 5 = เฉพาะฝ่ายหญิงที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย และตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย
- กลุ่มที่ 6 = เฉพาะฝ่ายชายที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย และตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย
- กลุ่มที่ 7 = ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายที่มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย และตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย

จากข้อมูลประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็กและประสบการณ์ความรุนแรงในชีวิตคู่ พบว่า มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง โดยเฉพาะ หากทั้งสองฝ่ายมีประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็ก ทั้งประสบการณ์ของแม่ และประสบการณ์ของตัวเองและคู่ โอกาสของความรุนแรงยิ่งมากขึ้น จากตารางที่ 9 พบว่า หากในวัยเด็กไม่มีประสบการณ์รุนแรงใดๆ เลย โอกาสพบความรุนแรงในชีวิตคู่จะมีร้อยละ 34.7 และโอกาสความรุนแรงจะสูงขึ้นเป็นร้อยละ 47.6 หากฝ่ายหญิงมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย ซึ่งใกล้เคียงกับกรณีที่หากฝ่ายชายเป็นผู้ประสบปัญหาดังกล่าว โอกาสความรุนแรงในชีวิตคู่จะสูงขึ้นเป็นร้อยละ 61.4 หากทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชายมีแม่ที่ถูกพ่อทำร้าย และหาก

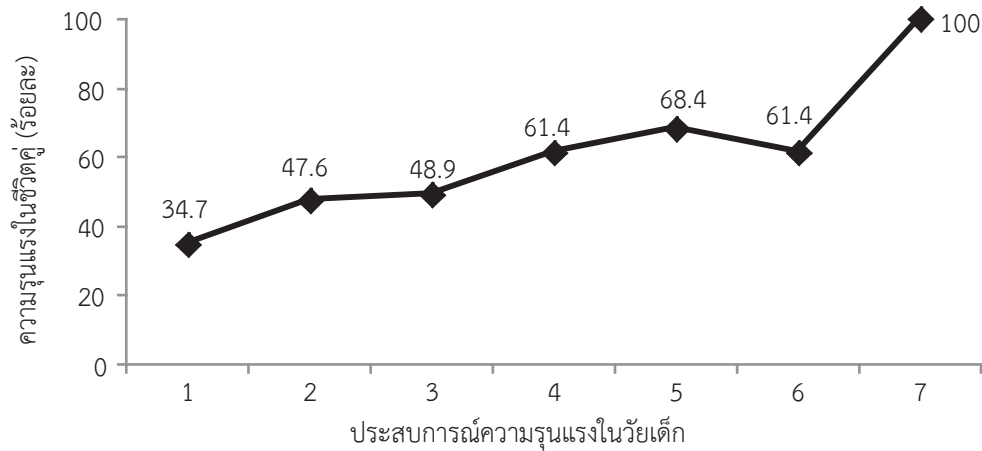
ประสบการณ์ในวัยเด็กไม่ใช่เพียงแค่แม่ถูกพ่อทำร้ายเท่านั้น แต่ตนเองก็ถูกคนในครอบครัวทำร้ายด้วย โอกาสถูกทำร้ายในชีวิตคู่จะสูงขึ้นเป็นร้อยละ 68.4 สำหรับฝ่ายหญิง และร้อยละ 61.4 สำหรับฝ่ายชาย และหากทั้งสองฝ่ายมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้ายและตนเองถูกทำร้ายด้วย ความรุนแรงจะเป็นร้อยละ 100 (จำนวนตัวอย่างที่อยู่ในกลุ่มนี้มีเพียง 3 คนเท่านั้น แต่ทั้ง 3 คน รายงานว่ามีความรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศ)

ตารางที่ 9 ร้อยละ (จำนวน) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็ก กับความรุนแรงในชีวิตคู่

ประสบการณ์ในวัยเด็ก	ถูกระทำรุนแรงทางกายและเพศ	ถูกระทำรุนแรงทางกายอย่างเดียว	ถูกระทำรุนแรงทางเพศอย่างเดียว	ไม่ถูกระทำรุนแรงใดเลย	รวม
ทั้งสองฝ่ายมีชีวิตวัยเด็กที่ปลอดภัย	6.9	11.2	16.6	65.3	100.0
	(56)	(90)	(134)	(527)	(807)
ฝ่ายหญิงมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย	15.2	16.7	15.7	52.4	100.0
	(142)	(156)	(147)	(490)	(935)
ฝ่ายชายมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย	13.6	19.3	15.9	51.1	100.0
	(12)	(17)	(14)	(45)	(88)
ทั้ง 2 มีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย	38.6	14.0	8.8	38.6	100.0
	(22)	(8)	(5)	(22)	(57)
ฝ่ายหญิงมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้ายและตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย	34.2	21.1	13.2	31.6	100.0
	(13)	(8)	(5)	(12)	(38)
ฝ่ายชายมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้ายและตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย	27.1	14.3	20.0	38.6	100.0
	(19)	(10)	(14)	(27)	(70)
ทั้ง 2 ฝ่ายมีประสบการณ์แม่ถูกพ่อทำร้าย และตัวเองถูกคนในครอบครัวทำร้าย	100.0	0	0	0	100.0
	(3)	(0)	(0)	(0)	(3)

ข้อมูลจากตารางที่ 9 เมื่อนำผู้หญิงที่มีประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็กในแต่ละกลุ่มมาพิจารณาการถูกระทำรุนแรงอย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้รับ (ดังรูปที่ 3) พบว่า มีความสัมพันธ์อย่างชัดเจน ยังมีประสบการณ์ของแม่ที่ถูกพ่อทำร้าย และตนเองในวัยเด็กถูกคนในครอบครัวทำร้าย โอกาสที่ผู้หญิงจะถูกทำร้ายเมื่อมีคู่ก็สูงขึ้น และฝ่ายชายหากมีประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็ก ก็มีแนวโน้มที่จะใช้ความรุนแรงกับคู่ของตนมากขึ้นด้วยเช่นกัน

รูปที่ 3 ประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็กกับความรุนแรงในชีวิตคู่

ผลกระทบของความรุนแรงต่อลูก

เนื่องจากประสบการณ์ความรุนแรงในวัยเด็กของรุ่นพ่อแม่ส่งต่อมาถึงลูก ดังนั้น การที่แต่ละครอบครัวมีปัญหาความรุนแรงต่อกัน จึงเป็นการต่อวงจรของความรุนแรงให้ยืดยาวไปสู่รุ่นต่อไป ดังนั้น หากพ่อแม่มีความรุนแรงให้ลูกได้รับรู้ จึงย่อมส่งผลกระทบต่อลูกทั้งในปัจจุบันและอนาคต จากการสอบถามผู้หญิงที่ประสบปัญหาความรุนแรงว่า ลูกพบเห็นความรุนแรงระหว่างพ่อแม่บ้างหรือไม่ ก็พบว่ากว่าครึ่งที่ตอบว่าเคย และพบเห็น 1-2 ครั้ง เป็นส่วนใหญ่ (ตารางที่ 10) เมื่อถามถึงพฤติกรรมของลูก ก็พบว่าความรุนแรงระหว่างพ่อแม่มีผลต่อพฤติกรรมของลูกหลายอย่าง ทั้งการมีพฤติกรรมด้านอารมณ์ เช่น แสดงออกโดยการดุดัน การปัสสาวะรดที่นอน ขี้อาย หรือก้าวร้าว ในกลุ่มที่มีความรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศจะพบว่าลูกมีพฤติกรรมเหล่านี้ร้อยละ 70 เทียบกับกลุ่มที่ไม่มี ความรุนแรง ซึ่งจะพบร้อยละ 50 นอกจากนี้ ความรุนแรงมีผลกระทบต่อครอบครัวและการเรียนของลูกเช่นกัน โดยพบว่าครอบครัวพ่อแม่ที่มีความรุนแรงทั้งทางกายและทางเพศมีลูกหนีออกจากบ้านถึงร้อยละ 8.2 เทียบกับครอบครัวที่พ่อแม่ไม่มีความรุนแรงซึ่งมีลูกที่เคยหนีออกจากบ้านเพียงร้อยละ 1.3 เท่านั้น ผลการเรียนที่ตกต่ำของเด็กในครอบครัวรุนแรงก็สูงกว่าครอบครัวไม่รุนแรงเช่นกัน (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 10 จำนวนและร้อยละของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามประสบการณ์ที่ลูกได้พบเห็นความรุนแรง

ลูกพบเห็นความรุนแรงหรือไม่	จำนวน	ร้อยละ
ไม่เคย	225	43.2
1-2 ครั้ง	154	29.6
3-5 ครั้ง	48	9.2
มากกว่า 5 ครั้ง	94	18.1
รวม	521	100.0

ตารางที่ 11 จำนวน (ร้อยละ) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามผลกระทบของความรุนแรงที่มีผลต่อพฤติกรรมของลูก

พฤติกรรม	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย และเพศ	ถูกระทำ รุนแรงทางกาย อย่างเดียว	ถูกระทำ รุนแรงทางเพศ อย่างเดียว	ไม่ถูกระทำ รุนแรงใดเลย	รวม
ลูกมีพฤติกรรมเหล่านี้หรือไม่ ผันร้ายบ่อยๆ ดุดน้าว ปัสสาวะรดที่นอน ซ้ำแถมมาก/เก็บตัว หรือก้าวร้าว					
ไม่มี	29.8 (25)	35.8 (38)	35.8 (38)	48.1 (180)	41.9 (281)
มี	70.2 (59)	64.2 (68)	64.2 (68)	51.9 (194)	58.1 (389)
ลูกเคยหนีออกจากบ้าน					
ไม่เคย	91.8 (78)	97.2 (105)	92.5 (98)	98.7 (373)	96.6 (654)
เคย	8.2 (7)	2.8 (3)	7.5 (8)	1.3 (5)	3.4 (23)
ลูกต้องซ่อมหลายวิชา หรือ เกรดเฉลี่ยต่ำกว่า 1					
เคย	14.8 (12)	14.2 (15)	8.5 (9)	8.9 (33)	10.4 (69)
ไม่เคย	84.0 (68)	84.0 (89)	91.5 (97)	91.1 (338)	89.2 (592)
ไม่ทราบ	1.2 (1)	1.9 (2)	0.0 (0)	0.0 (0)	0.5 (3)
ลูกต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน หรือหยุดการเรียน					
เคย	4.9 (4)	3.8 (4)	2.8 (3)	1.6 (6)	2.6 (17)
ไม่เคย	95.1 (77)	96.2 (102)	97.2 (103)	98.4 (365)	97.4 (647)

ความรุนแรงในชีวิตคู่กันนั้นเกิดจากปัจจัยต่างๆ มากมายหลายสาเหตุ รายงานนี้ ได้นำเสนอปัจจัยที่เกิดจากภายในครอบครัวเอง ทั้งการเลือกคู่ครอง การแต่งงาน และความสัมพันธ์ระหว่างสามีภรรยา และที่สำคัญคือ ประสบการณ์ในวัยเด็กของทั้งสองฝ่าย ซึ่งพบว่าครอบครัวมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเกิดความรุนแรงระหว่างคู่ แต่สิ่งที่ไม่แตกต่างกันมากนักคือ ความรุนแรงทางเพศในรูปแบบที่ฝ่ายหญิงยอมมีเพศสัมพันธ์เพราะความกลัว รูปแบบความรุนแรงแบบนี้มีอิทธิพลของทัศนคติความเชื่อและค่านิยมเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งความรุนแรงเชิงโครงสร้างมีความซับซ้อนกว่าความรุนแรงแบบอื่นที่เห็นได้ชัดกว่า และเพราะเป็นโครงสร้างของสังคมและวัฒนธรรมจึงทำให้ไม่ว่าจะอยู่ในครอบครัวแบบไหนก็จะได้รับอิทธิพลของสังคมมากบ้างน้อยบ้างด้วยกันหมด

เมื่อผู้หญิงประสบปัญหาความรุนแรงในชีวิตคู่กัน แหล่งสนับสนุนทางสังคมมีส่วนในการตัดสินใจของผู้หญิงว่าจะอยู่หรือไปจากคู่ตนเอง การวิจัยเชิงคุณภาพเรื่อง ความรุนแรงในครอบครัว (อวิสตา จันทรแสนตอ, 2544) ได้วิเคราะห์ข้อมูลจากผู้หญิงที่ถูกกระทำรุนแรงจากคู่ตนเอง พบว่า ผู้หญิงที่เลือกจะแยกจากสามีหากมีบุคคลในครอบครัว เช่น พ่อ แม่ พี่น้อง หรือบุคคลนอกครอบครัว เช่น เพื่อน เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ ให้คำปรึกษา และมีที่ให้พักพิง การมีแหล่งสนับสนุนที่ดีนี้ ทำให้ผู้หญิงกล้าที่จะแยกจากคู่ตนเอง ขณะที่กลุ่มผู้หญิงที่เลือกที่จะอยู่ต่อกับคู่ตนเองนั้น พบว่าสาเหตุ คือ การไม่มีที่ให้พักพิงหากแยกจากคู่ตนเองไป ทำให้จำเป็นต้องทนอยู่ต่อไป ดังนั้น ครอบครัวจึงเป็นที่พึ่งพิงของผู้ที่ประสบปัญหาความรุนแรงได้มากที่สุด จากข้อมูลพบว่า เมื่อเกิดปัญหาความรุนแรงขึ้น ผู้หญิงส่วนใหญ่ไม่ขอความช่วยเหลือจากใคร และหากจะต้องขอความช่วยเหลือ ก็เลือกที่จะขอความช่วยเหลือจากครอบครัวมากกว่าจากคนนอกครอบครัว (ตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 จำนวน (ร้อยละ) ของหญิงกลุ่มตัวอย่าง จำแนกตามแหล่งที่ขอความช่วยเหลือ เมื่อประสบความรุนแรง

ขอความช่วยเหลือจากใคร	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ขอจากใคร	247	42.6
จากสมาชิกครอบครัว	214	36.9
จากคนนอกครอบครัว	119	20.5
รวม	580	100.0

หมายเหตุ: คนนอกครอบครัว ได้แก่ เพื่อน เพื่อนบ้าน ตำรวจ ผู้นำท้องถิ่น

ความเห็นและข้อเสนอแนะ

ความรุนแรงในครอบครัวเป็นภัยเงียบที่สำคัญของสังคม เพราะความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงไม่ได้ส่งผลกระทบต่อผู้หญิงที่ถูกกระทำเท่านั้น แต่ได้ส่งผลไปถึงสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัวด้วย โดยเฉพาะหากลูกได้รับรู้เหตุการณ์รุนแรงในครอบครัว หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากลูกเป็นฝ่ายถูกกระทำรุนแรงด้วย ย่อมส่งผลกระทบต่อจิตใจและพฤติกรรมของเด็กทั้งในปัจจุบันและในอนาคตได้ ผลกระทบต่อผู้หญิงที่ถูกกระทำรุนแรงนั้น พบว่า การถูกกระทำรุนแรงทางกายส่งผลกระทบต่อผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย (Melody et al., 2003) นอกจากนี้ ในบางรายยังส่งผลกระทบระยะยาวต่อผู้ถูกกระทำด้วยเช่นกัน โดยผู้ที่ถูกกระทำรุนแรงจะมีอารมณ์กลัว โกรธ และสับสน และรู้สึกว่ามีใครสามารถให้ความช่วยเหลือได้ โดยเฉพาะเมื่อผู้ถูกกระทำรุนแรงเป็นผู้หญิงความรู้สึกว่าไม่สามารถหาที่พึ่งได้จะยิ่งมีมากขึ้น (Anlela, 1997 อ้างใน Barnett et al., 1997)

ในเด็กที่เติบโตมาจากครอบครัวที่มีความรุนแรงมีแนวโน้มที่จะมีพฤติกรรมก้าวร้าว หรือมีพฤติกรรมไม่ปกติทางจิต (Mia and Holly, 2001; Maikovich et al., 2008) กล่าวคือ เด็กที่อยู่ในครอบครัวที่มีการกระทำรุนแรงบ่อยครั้ง จะมีพฤติกรรมทางจิต เช่น ซึมเศร้า กังวลใจ แต่ถ้าเด็กถูกกระทำรุนแรงด้วยมักจะทำให้มีพฤติกรรมก้าวร้าวและไม่ทำตามกฎระเบียบ เนื่องจากไม่ได้รับการเลี้ยงดูที่เหมาะสมจากครอบครัวที่มีการกระทำรุนแรง (Perry, 1977 อ้างใน Sieglind, 2000) และเด็กที่มาจากครอบครัวที่มีความรุนแรง ก็มักจะเติบโตขึ้นเป็นผู้ที่ใช้ความรุนแรงกับคู่ของตน หรือหากเป็นผู้หญิงก็มักจะมีแนวโน้มที่จะถูกคู่ของตนทำร้าย ดังนั้น การป้องกันความรุนแรงในครอบครัวนอกจากจะคุ้มครองผู้หญิงแล้ว ยังเป็นการหยุดวงจรของความรุนแรงไม่ให้ส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นด้วย และนี่เป็นสิ่งที่จำเป็น

ในปี พ.ศ. 2550 ได้มีการตรา “พระราชบัญญัติคุ้มครองผู้ถูกระทำรุนแรงในครอบครัว พ.ศ. 2550” จุดมุ่งหมายของพระราชบัญญัตินี้ ก็เพื่อให้ผู้กระทำความรุนแรงและผู้ถูกระทำ ได้รับการบำบัดและฟื้นฟู นอกจากนี้ ยังให้ผู้กระทำผิดได้กลับตัว และยับยั้งการกระทำผิดซ้ำ โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ต้องการให้สถาบันครอบครัวยังคงอยู่ต่อไป นอกจากนี้ ได้มีการระบุหน้าที่ความรับผิดชอบของพลเมืองเพิ่มเติม คือ หากพบเห็นการกระทำรุนแรงในครอบครัว ให้แจ้งต่อพนักงานเจ้าหน้าที่

อย่างไรก็ตาม พระราชบัญญัตินี้ยังมีปัญหาในทางปฏิบัติหลายประการ และกฎหมายก็เป็นเพียงมาตรการหนึ่งเท่านั้นที่เข้ามาทำหน้าที่เมื่อความรุนแรงเกิดขึ้นแล้ว ดังข้อมูลข้างต้นที่พบว่าการแต่งงานโดยมีพิธีทางศาสนาหรือทางประเพณี เป็นการสร้างพันธะสัญญาทางสังคมที่ทำให้ป้องกันความรุนแรงได้ระดับหนึ่ง ดังนั้น การยอมรับของสังคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญต่อการป้องกันความรุนแรง ซึ่งหากสามารถสร้างชุมชนและสังคมให้เข้มแข็งในการไม่ยอมรับความรุนแรงในชีวิตคู่จะมีส่วนช่วยป้องกันความรุนแรงได้ นอกจากนี้ หากผู้หญิงมีที่พึ่งก็ทำให้ผู้หญิงมีที่ปรึกษาเมื่อมีปัญหา หากสมาชิกครอบครัวไม่สามารถทำหน้าที่นี้ได้ ควรมีหน่วยงานที่เป็นที่ไว้วางใจของผู้หญิงทำหน้าที่ทดแทนสมาชิกครอบครัวให้เป็นที่พึ่งของผู้หญิงเมื่อมีปัญหา ในส่วนของการเลี้ยงดูลูกนั้น ควรณรงค์ให้ลดการลงโทษลูกโดยใช้ความรุนแรง เพราะเป็นการบ่มเพาะพฤติกรรมความรุนแรงให้แก่ลูกโดยไม่รู้ตัว ในด้านความเท่าเทียมกันระหว่างชายหญิง ก็มีความจำเป็นต้องดำเนินการควบคู่ไปด้วย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ ถึงแม้จะไม่อาจเห็นผลในเวลาอันสั้น แต่จำเป็นต้องเริ่มณรงค์ เพื่อให้เกิดผลอย่างยั่งยืนในวันข้างหน้า เพื่อให้ครอบครัวเป็นที่ที่มีความรักและความอบอุ่นปราศจากความรุนแรง

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา วาสนา อิมเอม และอุษา เลิศศรีสันทัต. 2546. *ความรุนแรงในชีวิตคู่กับสุขภาพผู้หญิง*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พรวิไล ถมัยรักษ์สัตว์. 2540. *ปรัชญาผู้หญิง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. 2552. *สุขภาพคนไทย 2552*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- อวัสดา จันทรแสนตอ. 2544. *ความรุนแรงในครอบครัว: มุมมองของผู้หญิง*. เชียงใหม่: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ธนบรรณการพิมพ์ เชียงใหม่.
- Bagshaw, D., Chung, D., Couch, M., Lilburn, S. and Wadham, B. 2000. *Reshaping responses to domestic violence: Final Report*. University of South Australia: Department of Human Services.
- Barnett, O. W., Miller-Perrin, C. L. and Perrin, R. D. 1997. *Family violence across the lifespan: an introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Brabcova, A. 2004. Marriage in Seventeenth-Century England: The Woman's Story. In P. Drabek and J. Chovanec (Eds.), *Theory and Practice in English Studies: Proceedings from Seventh Conference of English*. Brno: Masaryk University (pp.22-24).
- Chalk, R. and King, P. A. (Eds). *Violence in Families: Assessing Prevention and Treatment Programs*, (pp.31-58). Washington, D.C.: National Academy Press.
- Gelles, R. J. 1999. Male Offenders: Our Understanding from the Data. In Harway, M. and O'Neil, J. M. (Eds.), *What Causes Men's Violence Against Women?* (pp.36-48). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Gondolf, E. W. 1985. Fighting for control: A clinical assessment of men who batter. *Social Casework. The Journal of Contemporary Social Work*. 66 (1) (pp.48-57).
- Ireland, T. O., Smith, C. and Thornberry, T. P. 2007. *Assessing the Relationship between Family Violence Exposure and Risky Sexual Behavior*. Paper presented at the annual meeting of the American Society of Criminology, Atlanta Marriott Marquis, Atlanta, Georgia. Available from: http://www.allacademic.com/meta/p201730_index.html. Accessed: 02-03- 2009.
- Kenney, C. T. and McLanahan, S. S. 2006. Why are cohabiting relationships more violent than marriages? *Demography*. 43: 127-140.
- Maikovich, A.K., Jaffee, S.R., Odgers, C.L. and Gallop, R. 2008. *Effects of Family Violence on Psychopathology Symptoms in Children Previously Exposed to Maltreatment*. *Child Development*. 79 (5): 1498-1512
- Marianne, R., Yoshioka, J. D. and Komal U.. 2001. Attitudes Toward Marital Violence: An Examination of Four Asian. *Violence Against Women*. 7 (8): 900-926.

- McGuckin, F. 1998. *Violence in American Society*. New York: H.W. Wilson Company
- Melody, J., Slashinski, A., L. Coker and Keith, E. Davis. 2003. Physical Aggression, Forced Sex and Stalking Victimization by a Dating Partner: An Analysis of the National Violence against Women Survey. *Violence and Victim*. 18 (6): 595-617.
- Mia, D. and Holly, J. 2001. Children Witnessing Family Violence. *Juristat*. 21 (6).
- Perry, B. D. 1997. Incubated in Terror: Neurodevelopmental Factors in the 'Cycle of Violence'. In J. Osofsky (Ed). *Children, Youth and Violence: The Search for Solution*, (pp. 124-148). New York: Guilford Press.
- Queensland Domestic Violence Task Force. 1988. *Beyond these walls: Report of the Queensland Domestic Violence Task Force*. Brisbane: Family Services and Welfare Housing.
- Sieglinde, A. S. 2000. *Family Violence: A Review of the Dysfunctional Behavior Patterns*. USA: Minnesota Center against Violence and Abuse.
- Silverstein, L. B. 1999. The Evolutionary Origins of Male Violence against Women. In M. Harway and J. M. O'Neil (Eds.), *New Perspectives on Men's Violence against Women*, (pp.61-84). Newbury Park: Sage Publications.
- Stets, J. E. 1991. Cohabiting and Marital Aggression: The Role of Social Isolation. *Journal of Marriage and the Family*, 53 (3): 669-80.
- The Department of Justice Canada. 2001. *Spousal Abuse: A Fact Sheet from the Department of Justice*, Canada. Available from <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/fv-vf/facts-info/sa-vc.html>

14

การจัดการความรู้เพื่อครอบครัว ในยุคสังคมเศรษฐกิจฐานความรู้

ปาณฉัตร เสียงตั้ง

บทคัดย่อ

บทความนี้ มีจุดมุ่งหมายที่จะชี้ให้เห็นถึงปัญหาครอบครัวที่มีผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม และเสนอแนวทางการแก้ปัญหาดังกล่าว ด้วยการใช้การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือสำคัญ ในการที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่เป็นอยู่ให้ไปในทิศทางที่ดีขึ้น และได้ความรู้ใหม่ หรือนวัตกรรมเพื่อสังคม โดยการนำเสนอสาระสำคัญ 3 ส่วน ประกอบด้วย 1) ย้อนรอยเศรษฐกิจสังคมบนฐานความรู้ เพื่อให้มีความเข้าใจถึงความสำคัญในการใช้ความรู้ในสังคมยุคปัจจุบัน 2) สู่แนวคิดการใช้ปัญญาในการจัดการความรู้ เพื่ออธิบายความหมายของการจัดการความรู้ และ 3) ทำไมต้องมีการจัดการความรู้เพื่อครอบครัว เพื่ออธิบายลักษณะปัญหาครอบครัว และความจำเป็นที่ต้องใช้การจัดการความรู้ในการพัฒนาครอบครัว โดยยกตัวอย่างกรณีศึกษาที่ใช้แนวทางการจัดการความรู้ในสถานการณ์ปัญหาต่างๆ ผู้เขียนหวังว่าแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อครอบครัวจะเป็นแรงผลักดันให้สมาชิกในครอบครัว องค์กรพัฒนาด้านครอบครัว และสถาบันการศึกษา ได้นำไปใช้ตามบทบาทและภาระหน้าที่ ทั้งนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การพัฒนาครอบครัวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่สังคมคาดหวัง

ปัจจุบัน มีครอบครัวไทยจำนวนไม่น้อยที่ได้รับผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคม ทำให้ครอบครัวกลายมาเป็นต้นเหตุของปัญหาสังคม ความกังวลถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะส่งผลกระทบต่ออนาคตทำให้เราย้อนกลับไปคิดถึงครอบครัวแบบดั้งเดิมที่มีพ่อแม่ลูก และเครือญาติ ในรูปแบบของครอบครัวขยายในสังคมยุคเกษตรกรรม ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว สังคมไทยผ่านช่วงยุคนั้นมาหลายสิบปีแล้ว บริบทและสิ่งแวดล้อมทางสังคมมีความแตกต่างกัน รวมถึงโลกทัศน์ของคนแต่ละยุคที่เปลี่ยนไปจากเดิม แนวทางการพัฒนาครอบครัวจึงอยู่บนทางสองแพร่ง คือ รื้อฟื้นคุณค่าของครอบครัวในสังคมเกษตรขึ้นมาใหม่ หรือดำเนินไปตามเส้นทางเดียวกับสังคมอุตสาหกรรมอย่างประเทศอื่นๆ หนทางในการเลือกเดินอย่างเหมาะสม ในยุคเศรษฐกิจสังคมฐานความรู้ คือ การใช้ปัญญาหรือความรู้ในการจัดการปัญหา เช่น การดูแลเลี้ยงดูบุตรหลานด้วยความรักและความเข้าใจ การลดความรุนแรงในครอบครัว แก้ไขความขัดแย้งในครอบครัวก่อนนำไปสู่การหย่าร้าง หรือการสร้างทัศนคติด้านครอบครัวใหม่เพื่อสังคมอนาคต

ดังนั้น การจัดการกับปัญหาครอบครัวจึงเป็นสิ่งท้าทายต่อการพัฒนาสถาบันครอบครัวให้ยั่งยืน ทำหน้าที่ตามที่ตั้งคมคาดหวัง คือ ดูแลสมาชิกของครอบครัวทุกช่วงวัยของชีวิต ความรู้ด้านครอบครัว จึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ตลอดเวลา และควรตอบสนองความต้องการของชีวิตทุกเพศ ทุกวัย และทุกลักษณะความสัมพันธ์ ในอันที่จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจ สภาพความเป็นจริง การยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้น เข้าใจทุกความคิดที่มีความต่างกัน และสร้างสรรค์แนวทางที่จะทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และในทำนองเดียวกันความรู้ด้านครอบครัวจะเป็นแนวทางหรือทางเลือกในการตัดสินใจในการพัฒนาครอบครัวในสังคมยุคใหม่ต่อไป

ย้อนรอย “เศรษฐกิจสังคมฐานความรู้”

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจมีการวิเคราะห์ได้หลายแง่มุม ไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์ในระดับมหัพภาค หรือจุลภาค การวิเคราะห์ที่มาของการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก การวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง เช่น เกิดมาจากความขัดแย้งระหว่างชนชั้น การกดดันทางประชากร การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การพัฒนาแนวคิดขึ้นมาใหม่ๆ หรือความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ตลอดจนการวิเคราะห์ไปถึงตัวของผู้นำการเปลี่ยนแปลง แต่ไม่ว่าจะวิเคราะห์แบบใดแบบหนึ่ง ต่างก็มีความสัมพันธ์ถึงการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติที่ได้กล่าวถึง ในบทความนี้ ให้ความสนใจที่จะวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันเนื่องมาจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่ได้นำมาผนวกใช้ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ ที่เป็นปัจจัยสำคัญอันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุกส่วนของสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเมือง การศึกษา สังคมวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคม จนกลายเป็นกระแสที่ทั่วโลกไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

ก่อนจะเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 สังคมทั่วโลกกำลังตื่นตัวกับปัญหา Y2K¹ ที่จะทำให้เครื่องจักรที่ควบคุมด้วยระบบคอมพิวเตอร์หยุดทำงานเมื่อปี ค.ศ. เปลี่ยนจาก 1999 เป็น 2000 ซึ่งอาจจะทำให้ไฟฟ้าดับ ลิฟต์หยุดทำงาน หรือเครื่องบินตก การคำนวณดอกเบี้ยของธนาคารจะย้อนหลังไปถึง 100 ปี เป็นต้น รัฐบาลในหลายๆ ประเทศ จึงเตรียมรับมือกับปัญหาดังกล่าวอย่างกังวล เหตุการณ์ครั้งนั้นเอง ที่ทำให้คอมพิวเตอร์เป็นที่รู้จักเป็นแพร่หลายมากขึ้น แต่ดูเหมือนว่า สังคมขณะนั้นจะให้ความสำคัญกับความหมายของคำว่า “โลกาภิวัตน์” และกังวลถึงผลที่จะเกิดขึ้นมากกว่า เพราะกระแสนี้เริ่มตั้งเค้ามาตั้งแต่ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ได้นำเอาแนวคิดของระบบ “เศรษฐกิจแบบใหม่” หรือ New Economy มาใช้ หลังจากรัฐบาลสหรัฐได้เริ่มประกาศนโยบายด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ “The National Information Infrastructure - (NII)” เมื่อปี พ.ศ. 2535 และตามมาด้วยนโยบาย “The Global Information Infrastructure - GII” เมื่อปี พ.ศ. 2537 พร้อมทั้งกำหนดยุทธศาสตร์ของประเทศในการก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 โดยพัฒนาประเทศสู่การเป็น Knowledge-based Economy และได้ทำให้หลายประเทศในยุโรปต่างก็หันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม (สำนักเศรษฐกิจการคลัง, 2543)

¹ Y2K มาจากคำว่า Year 2 kilo ซึ่งหมายถึง ปี ค.ศ. 2000 ปัญหา Y2K เป็นปัญหาของคอมพิวเตอร์ที่สับสนในเรื่องเวลา เนื่องจากการออกแบบคอมพิวเตอร์ในอดีตที่ใช้เลขสองหลักท้ายแทนเลขสี่หลักในการบันทึกข้อมูลปี ค.ศ. เพื่อประหยัดเนื้อที่ความจำของเครื่อง ดังนั้น เมื่อปี ค.ศ. 2000 คอมพิวเตอร์จะเข้าใจผิดว่า ข้อมูลตัวเลขสองหลักท้ายคือ “00” ของปี ค.ศ. 2000 คือ สองหลักท้ายของปี ค.ศ. 1900 ตัวอย่างเช่น เข้าใจว่าวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 2000 คือวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1900 ซึ่งความผิดพลาดนี้อาจส่งผลทำให้คอมพิวเตอร์บันทึกข้อมูลและประมวลผลข้อมูลคลาดเคลื่อนหรือหยุดทำงาน จนเกิดความเสียหายอย่างใหญ่หลวงขึ้นได้

การพัฒนาประเทศด้วย “เศรษฐกิจแบบใหม่” หรือ New Economy เป็นการเอาเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology: IT) มาเป็นปัจจัยการสนับสนุนภาคการผลิต การค้า และการบริการ และใช้ความรู้ เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ระบบเศรษฐกิจใหม่ดังกล่าว มีชื่อเรียกแตกต่างกันมากมาย เช่น New Economy, Knowledge-based Economy, Digital Economy และ Information Economy เป็นต้น ซึ่งมีความหมายที่แตกต่างกัน ดังนี้

New Economy หมายถึง เศรษฐกิจที่พึ่งพิงหรือขึ้นอยู่กับความรู้และความคิดใหม่ๆ ที่มาพร้อมกับสินค้าและบริการ หรืออาจหมายถึงเศรษฐกิจที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเสี่ยง ความไม่แน่นอน และความเปลี่ยนแปลง

Knowledge-based Economy หมายถึง เศรษฐกิจที่ผลผลิตขึ้นอยู่กับการใช้ความรู้ ข้อมูลที่เพียบพร้อม และสารสนเทศที่ได้เปรียบ

Digital Economy หมายถึง เศรษฐกิจที่ใช้เทคโนโลยีการสื่อสารและสารสนเทศ พาณิชนียอิเล็กทรอนิกส์ Software และบริการที่ส่งมอบด้วยระบบดิจิทัลในทุกขั้นตอนของธุรกิจ

Information Economy หมายถึง สินค้าและบริการเกี่ยวกับสารสนเทศทั้งหมด หมายรวมถึง สิ่งพิมพ์ ความบันเทิง งานวิจัย กฎหมาย การประกันภัย และการสอนในทุกรูปแบบ

ดังนั้น *ความรู้และข้อมูล* จึงเป็นหัวใจสำคัญของระบบเศรษฐกิจนี้ มันมีค่าเปรียบเหมือน ทรัพย์สิน ที่เรียกว่า “ทรัพย์สินทางปัญญา” บางอย่างมีมูลค่าสูงกว่าสินค้าที่จับต้องได้ ซึ่งเราได้ยินได้สัมผัสในรูปแบบของลิขสิทธิ์ สิทธิบัตร ยี่ห้อ ตราสินค้า ความลับทางการค้า การโฆษณา การบริการการเงิน การให้คำปรึกษา การแลกเปลี่ยนทางการเงิน การบริการทางด้านสุขภาพ ความรู้ทางการแพทย์ เป็นต้น (ชวนะ ภวกันันท์, 2546)

คำว่า เศรษฐกิจแบบใหม่ ที่ดูจะเล็งเห็นความสำคัญของสินค้า การบริโภค เงินตรา แต่เพียงอย่างเดียว และจำกัดอยู่แต่ในพวกนักเศรษฐศาสตร์ แวดวงธุรกิจ หรือกลุ่มผู้สนใจความเคลื่อนไหวทางการค้าทั้งในระดับประเทศ และนานาชาติ แต่อย่างไรก็ตาม แนวความคิดนี้ ก็ได้ขยายตัวออกไปในมิติการพัฒนาสังคม โดยใช้ชื่อเรียกว่า “สังคมแห่งความรู้” (Knowledge-based Society) ซึ่งเป็นการนำความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ในตัวบุคคล ชุมชน สังคม หรือที่เรียกว่า “ทุนทางปัญญา” บ้างก็เรียกว่า “ภูมิปัญญา” มาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาคน

อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาโดยรวมแล้ว เราไม่สามารถแยกส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมออกจากกันได้ จึงได้มีการใช้คำว่า “เศรษฐกิจสังคมฐานความรู้” (Knowledge-based Economy and Society: KBES) เพื่อให้เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไป ดังนั้น คำๆ นี้ จึงมีความหมายถึง เศรษฐกิจสังคมที่ต้องใช้ความรู้ความสามารถ และทักษะที่อยู่ในตัวบุคคล นำมาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น ตัวอย่างที่สำคัญ คือ สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ธุรกิจแบบ SME ตลอดจนการสร้างเครือข่ายในกิจกรรมทางสังคมต่างๆ เป็นต้น

สังคมไทยเราได้ก้าวผ่านยุคอุตสาหกรรมมาสู่ยุคข้อมูลข่าวสารเต็มตัวแล้ว ความรู้ที่กระจายอยู่รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็นจากวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และสื่ออื่นๆ เข้าถึงตัวเราได้อย่างรวดเร็ว จากเดิมที่เคยใช้เวลาหลายวันหลายชั่วโมง มาเป็นเพียงแค่เสี้ยววินาที เดียวนี้เกือบทุกบ้านมีคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ตใช้ เกือบทุกคนมีโทรศัพท์เคลื่อนที่ สามารถติดต่อถึงกันแบบข้ามโลกด้วยปลายนิ้วสัมผัส หรือจะพูดคุยสื่อสารแบบไต่สายเสียงเห็นหน้าเห็น

อิริยาบถกันและกัน ด้วยโปรแกรมแชตต่างๆ เช่น MSN, Skype หรือ Yahoo ส่งข้อมูลต่วนถึงกันด้วย email มีการประชุมกันผ่านระบบ Teleconference หรือ Camfrog อีกทั้งสามารถติดตามข้อมูลข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ออนไลน์ หรือห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ จากหน้าจอคอมพิวเตอร์ โดยไม่จำเป็นต้องเดินทางไปยังแหล่งค้นคว้าตามห้องสมุด เราสามารถมองโลกกลมๆ ใบนี้ เหมือนนั่งบนเครื่องบิน ได้ด้วยโปรแกรม Google earth และ wikimapia หรือสัมผัสสถานที่ต่างๆ ตลอดจนพบเห็นคนต่างชาติต่างภาษาได้ผ่านเว็บไซต์ เช่น คลิปวิดีโอจาก youtube เหล่านี้คือ ผลพลอยได้ที่มาพร้อมกับการปฏิวัติเทคโนโลยี

แต่ผลตรงข้ามที่คาดไม่ถึงก็คือ ภัยที่แฝงตัวมากับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ ต่างตกเป็นเหยื่อของการเสพยาเสพติดบนโลกออนไลน์ได้ทั้งนั้น บ้างเป็นเหยื่อจากการล่อลวงผ่านการพูดคุยทางอินเทอร์เน็ต ทำให้ต้องเสียทรัพย์ เสียตัว หรือเสียชีวิต การเชื่อคำโฆษณา การใช้เว็บไซต์ในการกล่าวหา ใส่ร้ายป้ายสี บิดเบือนข้อมูล หรือเป็นเครื่องมือทำลายชื่อเสียง สร้างความขัดแย้งทางความคิด อุดมการณ์ทางการเมือง ที่ก่อให้เกิดความแตกแยกทางสังคมอย่างที่เราเห็นอยู่ในทุกวันนี้ ข้อมูลทั้งดีและร้ายถูกผลิตขึ้นเพื่อเป็นการสร้างสรรค์และทำลายตลอดเวลา

สู่แนวคิดการใช้ปัญญาในการ “จัดการความรู้”

สังคมยุคใหม่ ให้ความสำคัญกับ “ความรู้” มาก การที่เรามีความรู้สูง เชื่อว่าจะประสบความสำเร็จในชีวิต หลายคนมีชีวิตการทำงานที่ดี เพื่อนฝูงรักใคร่ แต่มีปัญหาครอบครัว หรือใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ผู้ที่มีความรู้มาก กลับใช้ความรู้ไปในทางเอาเปรียบผู้อื่น สร้างผลประโยชน์ให้กับตัวเอง ปัญหาสำคัญของคนเรา คือ “มีความรู้แต่ขาดปัญญา” เพราะการมีปัญญาคือการมีจิตสำนึกต่อสังคมส่วนรวมด้วย ดังนั้น ในยุคที่เต็มไปด้วยข้อมูลข่าวสาร เราจึงจำเป็นต้องใช้ปัญญาที่เป็นความสามารถในการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ มาใช้ในการเลือกรับข้อมูลข่าวสาร สร้างความรู้ใหม่หรือนวัตกรรม เพื่อใช้ในการเปลี่ยนแปลงสังคม

การจัดการความรู้: ความหมาย

คำว่า “ความรู้” นั้นหมายถึง สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า หรือประสบการณ์รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์ สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยินได้ฟัง การคิดหรือการปฏิบัติ องค์วิชาในแต่ละสาขา (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ความรู้ ที่ถูกถ่ายทอดออกมาแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ **1) ความรู้ชัดแจ้ง** (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นตัวหนังสือ ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือต่างๆ สิ่งพิมพ์ต่างๆ เอกสารในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ หรือบนเว็บไซต์ และ **2) ความรู้ฝังลึก** (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในตัวคน เป็นความรู้สัญชาตญาณ เป็นสิ่งที่อยู่ในใจ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติตามความรู้สึก ความเชื่อ และทัศนคติส่วนบุคคล การถ่ายทอดความรู้นี้ ต้องอาศัยการพูดคุย หรือสังเกตการกระทำหรือการปฏิบัติ ดังนั้น ความรู้จึงมีอยู่ในตัวของบุคคลทุกคน ผู้ที่ไม่รู้ จึงจำเป็นต้องอาศัย ผู้รู้ ในการถ่ายทอดความรู้ หรือแสวงหาความรู้จากแหล่งต่างๆ

ความรู้ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม เกิดจากการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวของมนุษย์ให้อยู่รอดในสังคม ในเชิงธุรกิจก็เช่นเดียวกัน ข้อมูลความรู้ คือ การได้เปรียบเสียเปรียบในเชิงการแข่งขัน ในองค์กรธุรกิจจึงสร้างศาสตร์ทางด้านการจัดการความรู้ (Knowledge Management : KM) มาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสินค้า นวัตกรรม ตลอดจนใช้ในการเปลี่ยนแปลงบุคคลและองค์กร เพื่อแสวงหาผลกำไร และความอยู่รอดในยุคที่เศรษฐกิจที่มีความผันผวน ต่อมา

การจัดการความรู้ก็ได้ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาประสิทธิภาพในหน่วยงานราชการ และสถาบันการศึกษา แต่การจัดการความรู้ในภาคสังคม ภาคประชาชน ยังไม่เป็นวิธีการที่แพร่หลายมากนัก เนื่องจากภาคธุรกิจมีแรงผลักดันมาจากสภาพ “ต้องดิ้นรน ต้องแข่งขัน” ส่วนภาคสังคมไม่มีสภาพเช่นนั้นเป็นแรงขับเคลื่อน และภาคธุรกิจมีเป้าหมาย คือ เพื่อสร้างความเข้มแข็งขององค์กร แต่ในภาคสังคม ไม่มีวิถียุทธศาสตร์ของการเอาชนะ ไม่มีความต้องการผลกำไร (วิจารณ์ พานิช, 2546) องค์ความรู้ที่มีอยู่ในภาคสังคมจึงอยู่อย่างกระจัดกระจาย ไม่ได้นำมาใช้อย่างเต็มที่

สำหรับความหมายของ “การจัดการความรู้” (Knowledge Management: KM) มีผู้ให้คำนิยามที่มีความแตกต่างหลากหลาย ประเวศ วะสี (2545 : 21) กล่าวว่า การจัดการความรู้ หมายถึง การจัดการให้มีการวิจัยการสร้างความรู้ที่เหมาะสม ให้มีการตั้งโจทย์ร่วมกัน วิจัยร่วมกัน ร่วมเรียนรู้ จัดความรู้ให้อยู่ในรูปแบบที่เกิดการเรียนรู้ร่วมกันได้ จัดการให้การสร้างความรู้และการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติสำเร็จผล ส่วนวิจารณ์ พานิช (2546:3-4) ได้ให้นิยามว่า การจัดการความรู้ หมายรวมถึง การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูล เพื่อสร้างเป็นความรู้ โดยมีเทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลัง โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ ได้แก่ 1) การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นต่องานหรือกิจกรรมของกลุ่ม 2) การเสาะหาความรู้ที่ต้องการ 3) การปรับปรุง ดัดแปลง หรือสร้างความรู้บางส่วนให้เหมาะต่อการใช้งานของตน 4) การประยุกต์ใช้ความรู้ในกิจการงานของตน 5) การนำประสบการณ์จากการทำงาน และการประยุกต์ใช้ความรู้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสกัด “ขุมความรู้” ออกมาบันทึกไว้ 6) การจัดกระบวนการกลุ่มให้คนจากต่างพื้นที่ได้ทำงานแก้ปัญหาร่วมกัน และ 7) ค้นหาและส่งเสริมกลุ่มบุคคลหรือผู้มีความสามารถพิเศษในความรู้และทักษะที่เป็นหัวใจของความสำเร็จ

ส่วนสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) (2546:7) ให้ความหมายว่า การจัดการความรู้ คือ กระบวนการที่เป็นเครื่องมือหรือวิธีการเพิ่มมูลค่าหรือคุณค่าของกิจกรรมขององค์กร กลุ่มบุคคล หรือเครือข่ายของกลุ่มบุคคลหรือองค์กร การจัดการความรู้ประกอบด้วยกิจกรรมและกระบวนการต่อไปนี้เป็นอย่างดี

- การขุดค้นและรวบรวมความรู้ คัดเลือกเอาไว้เฉพาะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการใช้ประโยชน์ทั้งจากภายในองค์กรและภายนอกองค์กร นำมาตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความเหมาะสมกับบริบทของสังคม ถ้าไม่เหมาะสมก็ดำเนินการปรับปรุง
- การจัดเก็บความรู้ เพื่อค้นหาได้ง่าย
- การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความรู้
- การจัดกิจกรรมและกระบวนการเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้
- การวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อยกระดับความรู้
- การสร้างความรู้ใหม่
- การประยุกต์ใช้ความรู้
- การเรียนรู้จากการใช้ความรู้

ดังนั้น สิ่งสำคัญของการจัดการความรู้ คือ การทำงานร่วมกันของกลุ่มบุคคล หรือเครือข่าย ที่ได้มีการแบ่งปันความรู้ ในรูปของการพูดคุย สนทนากลุ่ม ทำกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน เพื่อดึงเอาความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคลออกมาใช้ประโยชน์ ถึงแม้จะเป็นความรู้ที่เกิดจากความรู้สึกลึกซึ้ง สัมมาจากประสบการณ์เดิมของตัวเอง อาจมีความไม่เป็นกลาง แต่เป็นความรู้ที่มีลักษณะพิเศษที่เกิดจากการปฏิบัติ การลองผิดลองถูก การช่วยกันหาหนทางแก้ปัญหาที่เข้ากับสภาพความเป็นจริง สามารถทำให้กลุ่มเล็กๆ ประสบความสำเร็จในกิจกรรมของตน (Best practice)²

ความต่างของการวิจัยกับการจัดการความรู้

ในสังคมไทย มีการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา โดยนักวิจัย นักวิชาการที่มีความรู้ความสามารถและมีความเชี่ยวชาญในทฤษฎีที่เป็นสากล แต่งานวิจัยส่วนใหญ่มักถูกวางไว้อยู่บนหิ้ง ไม่ได้มีการนำมาประยุกต์ใช้ เพราะการวิจัยเมื่อได้ผลการวิเคราะห์ที่สอดคล้องกับงานวิจัยอื่นที่ทำมาก่อนหน้านี้ ถือว่าเป็นความสำเร็จ เมื่อเขียนรายงานออกมาแล้ว ถือว่าเป็นการจบสิ้นของกระบวนการแสวงหาความรู้ ผลงานน้อยชิ้นนักที่จะประสบความสำเร็จเมื่อนำไปปฏิบัติ การสร้างความรู้ในกระบวนการของการวิจัยจึงไม่อาจแก้ปัญหาของสังคมได้ทุกกรณี เพราะการวิจัยนั้นมีจุดเริ่มมาจากปัญหา และความต้องการพิสูจน์สมมติฐาน หาความสัมพันธ์และหาปริมาณมากน้อยของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น ในขณะที่การจัดการความรู้เน้นความรู้ใหม่ที่ได้มาจากการปฏิบัติจริงจนเกิดผลสำเร็จ มีการแสดงออกถึงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จนเกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ซึ่งกระบวนการเหล่านี้พิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัส อย่างไรก็ตาม ความรู้ที่ได้จากการจัดการความรู้ และการวิจัย ถึงแม้ว่าจะมีกระบวนการที่ต่างกัน แต่ก็ป็นวิธีการที่ส่งเสริมกันและกันในการขับเคลื่อนสังคมด้วยฐานความรู้

ตารางเปรียบเทียบ “การวิจัย” กับ “การจัดการความรู้”

ประเด็น	การวิจัย	การจัดการความรู้
การดำเนินการเกี่ยวกับความรู้	เน้นการสร้างความรู้ แล้วนำไปประยุกต์ใช้ (สร้างก่อน ใช้ทีหลัง)	เน้นการใช้ความรู้ในการประกอบกิจการงาน และสร้างความรู้จากการทำงานร่วมกัน (ใช้ก่อน สร้างทีหลัง)
ชนิดของความรู้ที่เน้น	เป็นความรู้ที่จับต้องได้ (explicit knowledge) และเป็นจริงในทุกสถานการณ์ (context - free) ส่วนใหญ่เป็นความรู้เชิงทฤษฎี หลักการ	เป็นความรู้ฝังลึกในคน (tacit knowledge) หรือเชื่อมโยงกับงานเฉพาะเรื่อง (context - specific) ได้มาจากการปฏิบัติจนเกิดผลสำเร็จ
จุดเน้นเกี่ยวกับความรู้สมมติฐาน	เน้นความเป็นเหตุเป็นผล ความแม่นยำ เพราะไม่มีความรู้เรื่องนั้นๆ จึงต้องทำวิจัยเพื่อค้นหา หรือสร้างขึ้น	เน้นประโยชน์ใช้สอย ความรู้มีอยู่แล้วในการกระทำ จึงดำเนินการค้นหาการกระทำที่ก่อผลสัมฤทธิ์ที่น่าชื่นชม นำมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้
จุดเริ่มต้นดำเนินการ	สำรวจความรู้ที่มีอยู่แล้ว กำหนดโจทย์ (คำถามวิจัย) เครื่องมือและวิธีการ	กำหนดเป้าหมายของงาน แล้วหาวิธีการให้สิ่งที่ทำบรรลุเป้าหมาย

² กระบวนการจัดการความรู้อย่างละเอียด จะไม่กล่าวถึงในบทความนี้ ขอให้หาความรู้เพิ่มเติมจากเว็บไซต์ของสถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) www.kmi.or.th.

ประเด็น	การวิจัย	การจัดการความรู้
เป้าหมายหลัก	ความรู้	ผลสัมฤทธิ์ของงาน
ตัวแปรที่นำมาศึกษา	จำนวนน้อย ทำตัวแปรที่เหลือให้เป็นตัวคงที่ (constant)	จำนวนมาก ไม่จำกัดจำนวน ยิ่งแตกต่างหลากหลายมาก ยิ่งดี
ภาษาที่ใช้	แสดงความมั่นใจ ความแม่นยำของวิธีการ และผลลัพธ์	แสดงความไม่แน่ใจ ความสงสัย เจตคติเชิงทดลอง
การค้นพบ	ความรู้ใหม่ที่มีความหมาย ความใหม่ (originality) และน่าเชื่อถือในความแม่นยำ	วิธีทำงานที่ก่อผลสัมฤทธิ์อย่างน่าภาคภูมิใจ ค้นพบความรู้ที่ฝังลึกอยู่ในกระบวนการ หรือวิธีทำงานนั้น
ลักษณะของกิจกรรม	มีจุดเริ่มต้น และจุดสิ้นสุด	ดำเนินการต่อเนื่อง เป็นพลวัต
ผู้ดำเนินการ	นักวิจัยเป็นผู้ที่ต้องผ่านการฝึกฝนวิธีการเป็นอย่างดี	ผู้ปฏิบัติจัดการความรู้ คือ ผู้ปฏิบัติงานทั่วไป

ที่มา: ปรับจาก วิจารณ์ พานิช (มปป.)

ทำไมต้องมีการจัดการความรู้เพื่อครอบครัว?

ครอบครัวในอุดมคติ คือ การอยู่ร่วมกันของพ่อ แม่ ลูก ในบ้านที่เต็มไปด้วยความรัก ความเมตตา การให้อภัย และความอบอุ่นปลอดภัย ครอบครัวที่มั่นคงสามารถนำพาให้สมาชิกในบ้านมีความพร้อมในการพัฒนาตนเอง และประสบความสำเร็จในชีวิตการศึกษาและการทำงาน และพร้อมที่จะสร้างครอบครัวใหม่ที่มีคุณภาพ นั่นคือ บทบาทสำคัญของครอบครัวที่จะเป็นเกราะคุ้มบังให้กับลูกๆ เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และด้วยการสนับสนุนของของวิทยาการสมัยใหม่ ทำให้ครอบครัวต้องปรับตัวให้ทันกับสิ่งเหล่านี้ แต่หลายครอบครัวที่ไม่เท่าทันการเปลี่ยนแปลงสังคม จึงเป็นทั้งผู้ได้รับผลกระทบแห่งการเปลี่ยนแปลงและเป็นต้นเหตุที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนในเวลาเดียวกัน ครอบครัวไทยในปัจจุบันจึงเผชิญปัญหาต่างๆ ดังนี้

สัมพันธภาพภายในครอบครัวที่เปลี่ยนไป

ครอบครัวที่เกิดจากความพร้อมและมีความรับผิดชอบจะพาสมาชิกก้าวผ่านช่วงเวลาสุขและทุกข์ไปด้วยกัน ในขณะที่ครอบครัวที่ขาดความผูกพันหรือมีสัมพันธภาพที่เปราะบางเนื่องมาจากการไม่มีเวลาให้แกกัน จะทำให้สมาชิกเกิดความรู้สึกว่า ครอบครัว ไม่ใช่ศูนย์รวมของความรักความเข้าใจ หรือที่ซึ่งมีความหมายต่อสมาชิก สิ่งนี้ถูกชี้ให้เห็นได้ในสภาพสังคมปัจจุบัน จากรายงาน “โครงการศึกษาความคิดเห็นประชาชนไทยภายใต้ประเด็น สถานการณ์ครอบครัวไทย” ซึ่งจัดทำโดย สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล ที่ได้ทำการสำรวจวัยรุ่นอายุระหว่าง 11-22 ปี จำนวน 2,550 คน และบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่เลี้ยงดูเด็กและวัยรุ่นอายุไม่เกิน 22 ปี จำนวน 2,550 คน ที่อยู่ทั้งในเขตเมืองและชนบท ระหว่างวันที่ 15 มกราคม - 28 กุมภาพันธ์ 2552 ผลการสำรวจได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของเด็กและพ่อแม่ ผู้ปกครองว่า กำลังอยู่ในภาวะด้อยสัมพันธภาพ และพร้อมที่จะไม่เข้าใจกัน

ที่น่าสนใจคือ ครอบครัวในสังคมเมืองและสังคมชนบท ปัจจุบันนี้ มีวิถีความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่ไม่ต่างกันนัก ซึ่งในอดีตครอบครัวในชนบทนั้นมักมีความสัมพันธ์พ่อแม่ลูกเหนียวแน่น แต่ในปัจจุบัน ผลการสำรวจนี้กลับพบว่า ครอบครัวในเขตชนบท เด็กมีความสนิทสนมกับพ่อแม่ผู้ปกครองน้อยกว่าเด็กในเมือง นั่นคือ เด็กในชนบทร้อยละ 10 สนุกกับผู้ปกครองมากที่สุด แต่เด็กในเมืองมากถึงร้อยละ 17 ที่สนิทกับผู้ปกครองมากที่สุด เด็กในชนบทร้อยละ 12.3 ไม่ค่อยสนิทกับผู้ปกครอง แต่เด็กในเมือง ร้อยละ 8.5 เท่านั้น ที่ไม่สนิทกับผู้ปกครอง ผลสำรวจนี้เผยให้เห็นว่า ความเป็นสังคมเมืองได้สืบคลานเข้าสู่สังคมชนบทด้วยข้อมูลข่าวสารที่ไม่แตกต่างกันทั้งในเมืองและชนบท ทำให้พื้นที่ที่ไม่มีผลต่อแนวคิดและวิถีปฏิบัติมากนัก (สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว, 2552) ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สัมพันธ์ภายในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากพ่อแม่ไม่มีเวลาให้กับลูกๆ เพราะภาระหน้าที่การทำงาน บางครอบครัวต้องนำเด็กไปฝากเลี้ยงไว้ที่สถานดูแลเด็ก ให้เข้าโรงเรียนตั้งแต่อายุน้อย หรือถูกส่งไปอยู่กับปู่ย่าตายายที่ต่างจังหวัด เมื่อเด็กโตขึ้นและรับรู้โลกภายนอกมากขึ้น และอยู่ในระบบโรงเรียนยาวนานขึ้น ทำให้เด็กหันไปให้ความสำคัญกับเพื่อนฝูง โทรศัพท์ และโลกเสมือนจริงในอินเทอร์เน็ตมากกว่าครอบครัวของตนเอง

พฤติกรรมร้ายๆ ของเด็กและเยาวชนที่ว่าเป็นปัญหา...ระบุว่ามาจากครอบครัว

ครอบครัว นั้นเป็นเกราะกำบังที่ดีที่สุดสำหรับเด็ก เมื่อพ่อแม่ได้ทำหน้าที่เลี้ยงดู ให้การศึกษา ให้ความปลอดภัย และเป็นที่พักพิงของลูก จนลูกสามารถสร้างครอบครัวของตนเอง แต่ทุกวันนี้ภาพลักษณ์ของครอบครัวไทย มักจะถูกนำเสนอด้วยมุมมองด้านลบ โดยการโยงปัญหาพฤติกรรมเด็กกับครอบครัวมีปัญหา เช่น เด็กกินเหล้า สูบบุหรี่ ติดเกม ตบตี มีเพศสัมพันธ์ในวัยเรียน ติดเซ็กส์ และชีวิตผูกติดกับความเสี่ยง ปัญหาพฤติกรรมของเยาวชนไทยมีบทสรุปที่ตรงกันว่ามาจากครอบครัวหย่าร้าง ครอบครัวแตกแยก ครอบครัวห่างเหิน ครอบครัวขาดความอบอุ่น ทั้งสิ้น การนำเสนอวิธีการแก้ปัญหาสังคมต่างๆ นานา ก็มักจะชี้ไปที่ครอบครัว โดยเฉพาะพ่อแม่ ผู้มีบทบาทสำคัญเป็นอันดับแรกในการแก้ปัญหา แต่สำหรับครอบครัวที่ไม่ได้อยู่พร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ ซึ่งอาจเป็นเด็กที่อยู่กับปู่ย่าตายาย อยู่กับพ่อหรือแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง อยู่กับญาติพี่น้อง จึงไม่สามารถดูแลเด็กได้ตามที่สังคมคาดหวัง แต่ทว่ากลับเป็นต้นเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อม ให้เด็กมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับความต้องการในสังคม พ่อแม่มักจะถูกติเตียนว่าไม่ดูแลลูก ปล่อยให้ลูกเผชิญปัญหาตามลำพัง และต่างชี้หน้าว่าครอบครัวต้องทำหน้าที่ส่งเสริมการศึกษา ศีลธรรม จริยธรรม สอนทักษะชีวิต การใช้เงิน การคบเพื่อน การดูโทรศัพท์ การใช้อินเทอร์เน็ต การสอนบทบาททางเพศ ใหม่ๆ ที่สถานการณ์ปัจจุบัน ไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ต่างก็ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมเช่นเดียวกัน

จากการศึกษาภาพเชิงลบของปรากฏการณ์เด็กและเยาวชนไทย ของโครงการติดตามสภาวะการณ์เด็กและเยาวชนรายจังหวัด (Child Watch) พ.ศ. 2547-2548 โดยได้ศึกษาเชิงลึกถึงพฤติกรรมที่มาจากปัญหาครอบครัวพบว่า เด็กไทยจำนวนมากกำลังอยู่ท่ามกลางครอบครัวแตกแยก เด็กอยู่กับครอบครัวใหม่ของแม่หรือครอบครัวใหม่ของพ่อ บางคนไม่ได้อยู่กับพ่อและแม่แต่ถูกทิ้งไว้ให้อยู่กับญาติ และต้องเผชิญกับความยากลำบากตามลำพัง เด็กที่อยู่พร้อมหน้าพร้อมตาพ่อแม่ ก็ทนเห็นพ่อแม่ทะเลาะกัน เห็นความรุนแรงที่เกิดขึ้นในบ้าน หรือเด็กโดนดุด่า (จุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์, 2550)

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในบ้าน เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เด็กไม่อยากอยู่บ้าน ในครอบครัวที่ดูเหมือนจะไม่มีปัญหา พ่อแม่พี่น้องอยู่ครบ แต่พ่อแม่ขาดความเอาใจใส่ หรือเข้มงวดจนก้าวล้ำความเป็นส่วนตัวของเด็ก เด็กที่ประสบกับปัญหาครอบครัวไม่ว่าจะเป็นครอบครัวไร้รัก หรือครอบครัวรักมากเกินไป มีแนวโน้มที่จะพยายามหนีพ่อแม่หาทางออกด้วยตนเอง ปรึกษาเพื่อนและแฟน สถานการณ์เหล่านี้จึงผลักดันให้ไปอยู่ในมุมมืดของสังคม เด็กหญิงต้องกลายเป็นแม่ตั้งแต่วัยรุ่น ผ่านช่วงชีวิตการทำงาน เด็กชายเข้าสู่วังวนของยาเสพติด อาชญากรรม และเข้าไปอยู่ในสถานที่กักกันตั้งแต่วัยใส

ความรุนแรงส่วนใหญ่...เกิดขึ้นในบ้าน

สถานการณ์ครอบครัวไทยทุกวันนี้ พบว่า บางครอบครัวกลับเป็นสถานที่ไม่ปลอดภัยที่สุด เนื่องจากสถิติการถูกละเมิดทางเพศ การถูกทำร้าย และเห็นเหตุการณ์ทำร้ายกัน ทั้งกาย วาจา ใจ พบที่บ้านสูงสุด และคนที่ทำก็คือ ผู้ที่ใกล้ชิดที่สุด ไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่ ญาติพี่น้อง เหล่านี้บ่งบอกถึง ครอบครัวไม่มีความอบอุ่นปลอดภัยอีกแล้ว จากสถิติการทำร้ายเด็กและสตรีของศูนย์พึ่งได้ เมื่อ พ.ศ. 2550 มีจำนวนเด็กและสตรีที่ถูกกระทำรุนแรง 19,068 คน เฉลี่ยแล้วเด็กและสตรีถูกทำร้ายถึงวันละ 52 คน ในจำนวนนี้ผู้หญิงถูกสามีกระทำความรุนแรงกว่า 4,000 คน ในขณะที่ผู้เป็นลูกถูกพ่อแม่ทำร้าย 425 คน และพ่อเลี้ยงแม่เลี้ยงทำร้าย 283 คน ไม่เพียงแต่เด็กๆ เท่านั้นที่ได้รับผลกระทบ ความรุนแรงทั้งทางกายและใจ พ่อแม่ก็ออกอาการ ‘ป่วย’ เพราะพิษของการมีครอบครัวด้วยเหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีพฤติกรรมกินเหล้าเมายา หรือนอกใจไม่ซื่อสัตย์ สร้างความกระทบกระเทือนทางจิตใจแก่กัน การแก้ปัญหาครอบครัวจึงออกมาในรูปของการหย่าร้างหรือแยกกันอยู่

ความรุนแรงในบ้านที่นำไปสู่การหย่าร้างนั้นทำให้เกิดผลกระทบต่อสังคมในระยะยาว นอกจากพฤติกรรมของเยาวชนดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น การที่ลูกเห็นพ่อแม่ทุบตีกันและทำร้ายกันบ่อยๆ จะมีผลต่อร่างกาย จิตใจ อารมณ์และความรู้สึกของเด็กเป็นอย่างมาก เด็กอาจหนีความวุ่นวายภายในบ้านไปคบเพื่อนที่มีปัญหาทางบ้านเหมือนกัน ซึ่งมีโอกาสที่จะชวนกันประพฤติดูไปในทางที่เสื่อมเสีย เช่น ดินยาเสพติด ลักทรัพย์ ทำร้ายผู้อื่น หรือกลายเป็นเด็กเร่ร่อน

จากสถานการณ์ปัญหาครอบครัวในสังคมไทยที่เกิดขึ้นในสังคมยุคนี้ มีความสัมพันธ์ของปัญหาที่ซับซ้อน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตคู่และการเลี้ยงดูเด็ก ปัญหาทางด้านศีลธรรมจริยธรรมที่สะท้อนมาจากค่านิยม หรือทัศนคติการใช้ชีวิตคู่เปลี่ยนแปลงไป ปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวที่ลงเอยด้วยการใช้ความรุนแรง องค์ความรู้ด้านครอบครัวที่มีอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยที่ศึกษาแต่สภาพปัญหา เช่น ปัญหาการหย่าร้าง ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว ศึกษาพฤติกรรมของเด็กและเยาวชนในเรื่องเพศ สื่อ ยาเสพติด การใช้ความรุนแรง หรือด้านสถิติข้อมูลพื้นฐานเป็นส่วนใหญ่ ผลการวิจัยเป็นเพียงการยืนยันข้อค้นพบเดิมๆ ที่เคยมีการศึกษามาก่อนหน้านี้แล้ว เราจึงสามารถอธิบายสภาพปัญหาได้อย่างคล่องแคล่ว แต่ไม่ปรากฏว่ามีงานวิจัยใดที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาคู่ครอบครัวไทยได้เลย

ปัญหาการหย่าร้างที่เกิดขึ้นมานาน เราได้รับรู้รับทราบปัญหาเป็นอย่างดี ความคิดเห็นในการแก้ปัญหา ก็จะ เป็นแบบแผนเดียวกัน คือ หันหน้าพูดคุยกัน ไว้วางใจกัน หนักนิตเบาหน้อยก็ให้อภัยกัน ซึ่งเป็นมุมมองของคนรอบข้าง เพื่อไม่ให้เกิดการหย่าร้าง แตกแยกในครอบครัว แต่หากใช้ความรู้สึกของคนในครอบครัว การหย่าร้างคือการแก้ปัญหา ความขัดแย้งที่ดีที่สุด นั่นจึงทำให้สถานการณ์ยังคงมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น จนมีครอบครัวเลี้้งเดียวเกิดขึ้นในปัจจุบัน ส่วนปัญหาเพศสัมพันธ์ในวัยรุ่น การวิจัยมักจะเสนอแนวทางออกโดยให้ครอบครัว หรือพ่อแม่สอนเรื่องเพศและดูแล วัยรุ่นอย่างใกล้ชิด แต่ในความเป็นจริงเรื่องเพศในทัศนคติของพ่อแม่ กับทัศนคติของเด็กวัยรุ่นปัจจุบันแตกต่างกัน อย่างเช่น รุ่นพ่อแม่มองว่าควรแต่งงานก่อนมีเพศสัมพันธ์ แต่ในขณะที่รุ่นหนุ่มสาวเห็นว่า เพศสัมพันธ์เป็นการ แสดงออกถึงความรักโรแมนติก และยอมรับว่าการมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงานไม่ใช่สิ่งเลวร้าย บทเรียนที่สะท้อนให้เห็น ได้ในปัจจุบัน คือ เมื่อเด็กสาวมีเพศสัมพันธ์จนเกิดการตั้งครรภ์ จึงแก้ปัญหาด้วยการทำแท้ง ในบางกรณีเมื่อลูกสาว ท้องในวัยเรียน พ่อแม่กลับให้ลูกออกจากโรงเรียน หรือจับคู่แต่งงานกับชายที่ทำให้ท้อง ซึ่งนั่นก็แสดงถึงความรู้ที่พ่อแม่ หรือครอบครัวมีอยู่ไม่สามารถใช้ได้กับสังคมในปัจจุบัน ดังนั้น การใช้แนวทางการจัดการความรู้จึงเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการแก้ปัญหาครอบครัวไทยในทุกวันนี้

จัดการ “ความรู้” เพื่อครอบครัวในสังคมไทย

เนื่องจากประเด็นปัญหาครอบครัว เป็นเรื่องที่มีความละเอียดอ่อนเกี่ยวข้องกับอารมณ์ ความรู้สึก ทัศนคติ แบบแผนการเลี้ยงดูที่ถูกปลูกฝังตั้งแต่วัยเยาว์ ในขณะเดียวกันก็ต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สภาพสังคม และ การคาดหวังของสังคม จึงไม่ใช่เรื่องง่ายๆ ด้วยการให้ครอบครัวแก้ไขปัญหาภายในบ้านกันเอง เพราะภายในครอบครัว ไทยยังมีกติกาอยู่อย่างหนึ่ง คือ ลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ ภรรยาต้องตามใจสามี เด็กต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ บรรยาการ การเปิดใจจึงอาจไม่สร้างสรรค์นักในครอบครัวที่พ่อเป็นใหญ่ เพราะจะเป็นต้นตอของการทะเลาะเบาะแว้งกัน ดังนั้น การจัดการความรู้เพื่อครอบครัวจึงไม่ควรคิดว่าเป็นเรื่องของครอบครัวใครครอบครัวมันอีกต่อไป เพราะครอบครัวเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน/สังคม ถ้าครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งหายไป อาจมีผลกระทบต่อชุมชนและสังคมได้

จะจัดการความรู้เรื่องใดบ้างเพื่อครอบครัว และเริ่มจากใครก่อน : เรียนรู้จากกรณีศึกษา

สิ่งสำคัญของการจัดการความรู้ ไม่ใช่การดำเนินการที่ใช้ความรู้เป็นตัวตั้ง แต่สิ่งที่ถูกต้อง คือ จะต้องเริ่ม ที่งาน หรือเป้าหมายของงาน การลงมือที่สร้างสรรค์ โดยปกติแล้วมักจะเกิดขึ้นในตัวบุคคลหรือจากความคิดของ กลุ่มคนเล็ก การแก้ไขปัญหาครอบครัวก็เช่นเดียวกัน หากภายในครอบครัวสามารถแก้ไขปัญหาเองได้ ก็จะไม่เกิด ปัญหาสังคมอย่างเช่นทุกวันนี้ การแก้ปัญหาของครอบครัวจึงเป็นการรวมตัวกันของแต่ละครอบครัวที่ประสบปัญหา เดียวกัน หรืออยากจะมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาสังคมเรื่องเดียวกัน แล้วลงมือกันโดยใช้ความรู้ที่แต่ละคนมีอยู่ในตัว ดังเช่น การรวมตัวของพ่อแม่เพื่อครอบครัวกลุ่มต่างๆ

◎ *กรณีที่ 1 ชมรมเครือข่ายครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว* การรวมกลุ่มครอบครัวที่พ่อแม่เลี้ยงลูกโดยลำพัง เป็นเพราะปัญหาหย่าร้าง แยกกันอยู่ หรือคู่ครองคนใดคนหนึ่งเสียชีวิต หลายปัญหาที่พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญ คือ ค่าใช้จ่ายในการเลี้ยงดูเด็ก และต้องทำงานหนักมากขึ้น จนไม่มีเวลาเลี้ยงดู ตลอดจนความกังวลใจว่าจะเป็นปมด้อยสำหรับลูก ซึ่งเป็นความรู้สึกร่วมกันของพ่อแม่ที่ประสบปัญหานี้ ดังนั้น กลุ่มพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยวจึงเกิดขึ้นเพื่อให้ความช่วยเหลือในช่วงภาวะวิกฤติให้มีจิตใจที่เข้มแข็ง ให้คำปรึกษาแก่ผู้ปกครองหลังการหย่าร้างในการดูแลบุตร ตลอดจนความรู้และเสริมทักษะการจัดการปัญหา กิจกรรมไม่ได้หยุดเพียงแค่นั้น ยังมีการให้ความรู้ในรูปแบบอื่นๆ คือ จัดกิจกรรมห้องเรียนพ่อแม่ พบปะพูดคุยในรูปแบบประชุมและเสวนาเป็นประจำ และจัดทำเว็บไซต์พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว เพื่อเผยแพร่ข้อมูล ความรู้ และนัดทำกิจกรรมร่วมกัน ผลสำเร็จของกลุ่มนอกจากจะทำให้เห็นว่าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวก็สามารถเป็นครอบครัวอบอุ่นได้ จนมีตัวอย่างดีๆ เกิดขึ้นมากมาย และยังมีส่วนช่วยกันผลักดันให้สังคมและกลไกรัฐ จัดสวัสดิการให้กับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวให้เข้มแข็งอยู่ได้ (<http://www.thaisingleparent.com>)

◎ *กรณีที่ 2 เครือข่ายพ่อแม่เยาวชนเพื่อการปฏิรูปการศึกษา* เป็นการรวมกลุ่มของพ่อแม่ที่ช่วยปกป้องสิทธิเด็กจากระบบการศึกษาของรัฐ ที่ทำให้เด็กเกิดความเครียดจากระบบแข่งขัน เช่น ระบบ o-net ระบบ admission ซึ่งเป็นการปฏิรูปการศึกษาที่ไม่มีกระบวนการพัฒนาให้เด็กเกิดการเรียนรู้ เด็กหลายคนเครียดจากระบบการศึกษาในโรงเรียนที่เน้นการสอบได้สอบตก จนต้องทิ้งโรงเรียนกวดวิชา เมื่ออยู่ในระบบการแข่งขันก็ไม่ได้รับความเป็นธรรม เด็กบางคนผิดหวังจนหาทางออกด้วยการฆ่าตัวตาย เครือข่ายพ่อแม่เยาวชนฯ จึงรวมตัวกันยื่นหนังสือคัดค้านผู้ที่มีอำนาจในการจัดการศึกษาของรัฐพิจารณา ทบทวน คุณผลดี ผลเสีย ของระบบการศึกษาที่ทำให้เด็กไม่มีความสุขในการศึกษาเรียนรู้ (<http://www.parent-youth.net>)

◎ *กรณีที่ 3 เครือข่ายผู้ปกครองออนไลน์* เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มครู ผู้ปกครอง นักการศึกษา อาสาสมัครที่มีความรู้ในระบบอินเทอร์เน็ตและคอมพิวเตอร์ ร่วมมือกันสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสำหรับเด็กและเยาวชนบนโลกออนไลน์ ด้วยเล็งเห็นว่า เด็กและเยาวชนถือเป็นผู้ใช้กลุ่มที่เติบโตเร็วที่สุด ในขณะที่พ่อแม่ผู้ปกครองส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยให้ความสำคัญ เด็กๆ เรียนรู้และใช้งานเทคโนโลยีได้อย่างคล่องแคล่วแต่ขาดความระมัดระวัง ส่วนผู้ใหญ่ก็ใช้ไม่เป็น ทำให้เกิดช่องว่างในการพูดคุยสื่อสาร เด็กและเยาวชนไทยบางส่วนใช้สื่ออินเทอร์เน็ตอย่างไร้ขอบเขต ไร้ทิศทาง ส่งผลกระทบด้านลบมากมาย คือ การถูกล่อลวง ล่วงละเมิดทางเพศ ติดเกม ติดเพื่อนแชต ไม่สนใจการเรียน หมกมุ่นกับโลกเสมือนตัดขาดจากโลกแห่งความจริง ดังนั้น จึงมีการจัดกิจกรรมที่มีส่วนร่วมจากครู ผู้ปกครอง และเด็ก มาบอกกล่าวถึงประสบการณ์ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยเฉพาะกลุ่มผู้ปกครองจะเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวสำคัญในการผลักดันกิจกรรมอินเทอร์เน็ตปลอดภัยและสร้างสรรค์ทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน และสามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงไปยังผู้ปกครองกลุ่มอื่น โรงเรียนอื่นๆ ต่อไปได้ (<http://www.thaisafenet.org>)

◎ *กรณีที่ 4 เครือข่ายครอบครัวเฝ้าระวังและสร้างสรรค์สื่อ* เกิดจากการรวมตัวกันของครอบครัวอาสาฯ ร่วมมือกันจับตาสื่อร้ายประเภทรายการโทรทัศน์ ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมเด็ก โดยการรวบรวมประเด็นที่เกี่ยวข้อง คือ เนื้อหาและภาพความรุนแรง ละครประเภทไสยศาสตร์ที่มีฉากเหตุการณ์เหนือธรรมชาติ ภาษาและภาพที่ไม่เหมาะสมในพฤติกรรมเรื่องเพศ และเนื้อหาที่ชี้นำพฤติกรรมอันเป็นอันตรายต่อความสัมพันธ์ในสังคม ที่ทำให้เด็กซึมซับ

พฤติกรรมดังกล่าวและเกิดการเลียนแบบ นำไปเสนอให้สถานีโทรทัศน์ทุกช่องพิจารณา จนเกิดการนำไปสู่การกำหนดสัญลักษณ์รายการโทรทัศน์ที่เหมาะสมกับกลุ่มและวัย และเสนอให้มีการจัดรายการโทรทัศน์ที่ส่งเสริมความเป็นครอบครัว นอกจากนี้ เครือข่ายฯ ยังเฝ้าระวังภัยจากสื่อในรูปแบบอื่นๆ คือ ให้ยุติการฉายภาพเข้าไปเข้ามาของความรุนแรงที่นำมาจากกล้องโทรทัศน์วงจรปิด หรือคลิปวิดีโอ ของรายการเล่าข่าวต่างๆ กิจกรรมอื่นนอกเหนือจากติดตามเฝ้าระวังสื่อ ยังมีการให้ความรู้กับครอบครัวในรูปแบบกิจกรรมสร้างสรรค์ ได้แก่ ค่ายครอบครัวรู้เท่าทันสื่อ ค่ายครอบครัวเฝ้าระวังสร้างสรรค์สื่อ เป็นต้น (<http://www.familymediawatch.org>)

นอกจากการจัดการความรู้โดยกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาตามประเด็นแล้ว ยังมีการจัดการความรู้ที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกร่วมกันของชุมชน หรือพื้นที่ ที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยให้ความสำคัญกับความเป็นครอบครัว โดยไม่ลืมให้คนในครอบครัวที่เป็นรากฐานสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นพ่อ แม่ ลูก ตลอดจนทุกคนในครอบครัว มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนด้วย เช่น การแก้ไขเศรษฐกิจของครอบครัวด้วยการทำเกษตรแบบผสมผสาน ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ ช่วยกันขาย โดยองค์กรในชุมชนทำหน้าที่จัดเวทีแห่งการเรียนรู้แลกเปลี่ยนความรู้จากการปฏิบัติจริงของครอบครัวต่างๆ ซึ่งเกิดขึ้นมานานแล้วในหลายๆ พื้นที่

◎ *กรณีที่ 5 โครงการครอบครัวเข้มแข็งจังหวัดลำปาง* เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2546 เป็นความร่วมมือกันของภาครัฐและเอกชน ทั้งด้านทุนทำกิจกรรมการและด้านวิชาการ แกนนำหลักคือคนในชุมชน และสื่อมวลชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมผลักดันให้เกิดการขยายผลภายในจังหวัด กิจกรรมการจัดการความรู้ของโครงการดังกล่าว ที่ดำเนินการใน 14 พื้นที่ ในจังหวัด เริ่มจากการทำวิจัยสำรวจชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน ผังเครือญาติ แผนที่บ้านเรือน และเชื่อมโยงมูลให้เป็นระบบ จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น เปิดเวทีของลูก เล่าเรื่องทุกข์สุขครอบครัว ลูกเลี้ยงเล่าความดีและความประทับใจพ่อเลี้ยงให้ผู้เข้าร่วมเวทีฟัง เวทีแม่ลูกเปิดใจในสิ่งที่ตนเองอัดอัด เวทีกิจกรรมการหล่อเทียนพรรษา ที่ผู้สูงอายุภูมิใจที่ได้เล่าเรื่องการหล่อเทียน และอวดฝีมือการหล่อเทียนให้ลูกหลังได้ดูได้ฟังกัน กิจกรรมห่อกระจ่ายข้าวที่จัดโดยเยาวชน ซึ่งเป็นหนึ่งในเวทีครอบครัวเข้มแข็งร่วมแรงด้านยาเสพติด ผลสำเร็จของโครงการนี้ คือ การเกิดกลุ่มสมาชิกครอบครัวเข้มแข็งขึ้นในแต่ละชุมชน เกิดเครือข่ายครอบครัวเข้มแข็งในระดับจังหวัด เกิดการรับรู้รับทราบในหลักคิดและกระบวนการทำงานของโครงการฯ ต่อสังคมในจังหวัดลำปาง เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน และเกิดองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย เวทีเรียนรู้ และงานสื่อ (ปรารภนา หาญเมธี, บรรณาธิการ, มปป.)

อย่างไรก็ดี ยังมีครอบครัวและกลุ่มบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากสังคมอีกหลายกลุ่มที่ขาดการดูแล ซึ่งโดยลำพังแล้วไม่สามารถใช้ความรู้ช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลความรู้ ถูกสังคมละเลย กลายเป็นครอบครัวชายขอบ เช่น ครอบครัวคนพิการ ครอบครัวคนจนในเมือง ครอบครัวคนเก็บขยะ และครอบครัวที่ถูกแยกออกมาจากครอบครัวปกติเพราะอคติของสังคม เช่น ครอบครัวที่มีผู้ติดเชื้อเอดส์ ครอบครัวพ่อแม่วัยรุ่น ครอบครัวที่มีเด็กที่ต้องไม่พร้อม ครอบครัวผู้ติดยาเสพติด ครอบครัวคนรักเพศเดียวกัน ครอบครัวที่เป็นภรรยาอายุน้อยและบุตรนอกสมรส และครอบครัวที่มีปัจจัยเสี่ยง เช่น ครอบครัวผสมที่มีพ่อ/แม่เลี้ยง และลูกเลี้ยง และครอบครัวผู้สูงอายุที่เลี้ยงดูเด็กตามลำพัง ครอบครัวเหล่านี้ควรได้รับการดูแลจากชุมชนตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาครอบครัว

บทส่งท้าย

องค์ความรู้ใหม่ เกี่ยวเรื่องครอบครัวในสังคมไทยยุคเปลี่ยนผ่านทางประชากรและสังคม ยังมีไม่มากนัก เมื่อเทียบกับต่างประเทศ ในสหรัฐอเมริกามีการสำรวจสภาพความเป็นจริงในครอบครัว ซึ่งพบว่ามีแบบแผนครอบครัวที่หลากหลาย หรือเป็นครอบครัวผสม ที่ไม่ใช่ครอบครัวในอุดมคติที่ประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูกที่มีความผูกพันทางสายเลือด เช่น มีครอบครัวพ่อแม่ ลูกติดพ่อ และลูกติดแม่, ครอบครัวที่มีเพียงพ่อหรือแม่ที่อยู่กับลูก, พ่อแม่และลูกแท้ และลูกบุญธรรม, ครอบครัวที่แต่งงานโดยไม่มีลูก, ครอบครัวหญิงโสดที่ดูแลแม่บุญธรรมสูงอายุ, ครอบครัวของคนรักเพศเดียวกัน ที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีลูกติดกับอดีตคู่สมรส เป็นต้น (Lamanna and Riedmann, 2006) ในประเทศไทยยังไม่มี การรวบรวมข้อมูลแบบแผนครอบครัวที่มีความแตกต่างหลากหลาย หรือตามสภาพที่แท้จริง เช่น ครอบครัวของผู้สูงอายุที่ไม่มีลูกหลานดูแล ครอบครัวที่แต่งงานกับคนต่างชาติ ครอบครัวไร้บ้าน หรือผู้ที่ครองโสดใช้ชีวิตอยู่คนเดียว เด็กที่ใช้ชีวิตเร่ร่อน ซึ่งสถิติข้อมูลเหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในเชิงนโยบายเพื่อครอบครัวของสังคมอนาคต ในเรื่องการดูแลเด็กและผู้สูงอายุ อาทิ ออกกฎหมายเพื่อดูแลเด็กที่มีปัญหาจากครอบครัวที่ไม่ใช่พ่อแม่ลูกที่มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือด เช่น ปัญหาโรค การใช้นามสกุล การจัดสวัสดิการให้กับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ผู้สูงอายุที่ถูกลูกหลานทอดทิ้ง การมีมาตรการให้ความคุ้มครองคนโสดที่อยู่ในวัยสูงอายุ การบำบัดเด็กที่มาจากครอบครัวแตกแยก และการรับมือกับการใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ เช่น การอุ้มบุญ ที่ยากจะชี้ชัดว่าใครเป็นพ่อเป็นแม่

การออกนโยบายเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งเพื่อครอบครัว ควรมีการพิจารณาเพิ่มมากขึ้น เช่น การรณรงค์ให้วันอาทิตย์เป็นวันครอบครัว มีการรณรงค์ให้พ่อแม่ลูกทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งอาจไม่มีความหมายกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การแสดงความรักและกตัญญูต่อพ่อแม่ในวันพ่อ และวันแม่ โดยให้พ่อ-แม่ไปแสดงตัวที่โรงเรียน หรือขับร้องเพลงค่าน้ำนมที่อาจส่งผลสะท้อนใจต่อเด็กที่ไม่มีแม่ ไม่มีพ่อ หรือไม่มีทั้งพ่อและแม่ ซึ่งนับวันจะมีมากขึ้น ในสถานเลี้ยงเด็กกำพร้า ดังนั้น การจัดการความรู้เรื่องครอบครัวในระดับชาติ จึงควรมี “ผู้จัดการ” ซึ่งอาจเป็นทั้งหน่วยงานระดับจังหวัดและระดับประเทศเก็บรวบรวมข้อมูล และนำมาสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ ในการพัฒนาครอบครัวไทย

อีกหน่วยงานที่ควรมีบทบาทในการจัดการความรู้เรื่องครอบครัว คือ สื่อมวลชน แต่ในทุกวันนี้ สื่อต่างๆ ได้นำเสนอเรื่องราวของครอบครัวในแบบทำลายคุณค่าของสถาบันครอบครัว โดยสร้างละครหรือภาพยนตร์ที่มีการตบตีแย่งผู้ชาย การมีชู้นอกใจ การใช้ความรุนแรงทุบตี เตะต่อย จนไปถึงการฆ่า ที่เป็นการผลิตซ้ำถึงครอบครัวที่ผู้ชายเป็นใหญ่ และความรุนแรงในครอบครัว ดังนั้น หากสื่อมวลชนทุกแขนงต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม สื่อจะต้องเป็นกลไกสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับครอบครัว หรือสร้างสิ่งแวดล้อมด้านข่าวสารข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาครอบครัว เช่น สื่อโทรทัศน์อาจช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ในครอบครัวให้กระชับแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น เพราะสื่อโทรทัศน์เป็นทรัพยากรอย่างหนึ่งของครอบครัว ทำให้สมาชิกในครอบครัวได้ติดตามข่าวสารร่วมกัน เนื้อหาของสื่อควรจะมีแนวทางหรือเป็นบทเรียนในการดำเนินชีวิตให้กับบุคคล เช่น เด็กที่มีปัญหาในชีวิตอาจนำความรู้ที่ได้จากการดูการ์ตูน เช่น โดราเอมอน หรืออิกคิวซัง มาใช้ในชีวิตจริง หรือสื่อควรทำหน้าที่แทนครอบครัวในการดูแลผู้สูงอายุ เช่น มีรายการช่วงกลางวันที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุ เช่น การออกกำลังกาย การทำอาหาร การดูแลสุขภาพ เป็นต้น ดังนั้น สื่อจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการความรู้ และนำเสนอความรู้เพื่อครอบครัวที่มีประสิทธิภาพมากด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- จุฬารักษ์ มาเสถียรวงศ์. (2550). เด็กไทยบนทางสามแพร่ง: บทสังเคราะห์กรณีศึกษาเด็กและเยาวชนระดับจังหวัดในโครงการติดตามสภาวะการณ์เด็กและเยาวชนรายจังหวัด. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ชวนะ ภวานันท์. 2546. คำว่า “เศรษฐกิจใหม่” ที่แท้จริง. *ประชาชาติธุรกิจ*. วันที่ 27 มีนาคม 2546 ปีที่ 26 ฉบับที่ 3465
- ประเวศ วะสี. การจัดการความรู้. เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อยกร่างโครงการนำร่องการจัดการความรู้ 27 กรกฎาคม 2545 ณ จังหวัดกาญจนบุรี, 2545.
- ปรารธนา หาญเมธี, บรรณาธิการ, มปป.). กัด อู๋ อู๋ ทำ : การจัดการความรู้โครงการครอบครัวเข้มแข็ง จังหวัดลำปาง. โครงการสร้างเสริมศักยภาพการเรียนรู้เพื่อครอบครัวเข้มแข็ง. สถาบันรักลูก.
- วิจารณ์ พานิช. (2546). *การจัดการความรู้ในยุคสังคมและเศรษฐกิจฐานความรู้*. เอกสารคำบรรยายที่คณะแพทยศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2546. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม
- วิจารณ์ พานิช. (2549). *การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.
- วิจารณ์ พานิช. (มปป.). *การจัดการความรู้ในภาคสังคม*. สืบค้นจาก <http://fms.vru.ac.th/knowledge/note.html> วันที่ 31 พฤษภาคม 2552.
- วิจารณ์ พานิช. มปป. *จัดการความรู้เพื่อการเปลี่ยนผ่าน*. สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) www.kmi.or.th
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542*. www.royalin.go.th
- สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง. เศรษฐกิจใหม่ (New Economy) 2543. *ปกิณกะเศรษฐกิจวิเคราะห์*. ฉบับเดือนตุลาคม 2543 สืบค้นจาก <http://www.mof.go.th/fpobul/ffuothocto00.htm> เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2552
- สถาบันแห่งชาติเพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล. (2552). *โครงการศึกษาความเห็นประชาชนไทยภายใต้ประเด็นสถานการณ์ครอบครัวไทย*. รายงานผลการสำรวจเสนอต่อ มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว.
- สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม. 2546. *ถักทอสายใยแห่งความรู้*. จดหมายข่าว ฉบับที่ 1 เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม 2546

Lamanna, M. A. and Riedmann, A. 2006. *Marriages and Families Making choices in a diverse society*. 9th Edition. Wadsworth Publishing Co..

15

เรื่องของคนไร้บ้านในโลกกลมๆ ใบนี้

อรพินทร์ พิทักษ์มหาเกตุ

เกริ่นนำ

แน่นอนว่า ใครๆ ก็อยากมีบ้านเป็นของตนเอง แต่ราคามันในปัจจุบันเพิ่มสูงขึ้นทุกปีในเกือบทุกประเทศในโลกนี้ ทำให้คนที่ต้องการซื้อบ้านอยู่เองก็ทำไม่ได้ ได้แต่เช่าบ้าน หรือหากไม่มีเงินจ่ายค่าเช่า ก็อาจต้องกลายเป็นคนไร้บ้านในที่สุด แต่ก็มีบางคนที่เคยมีบ้าน แล้วรู้สึกว่ามันไม่น่าอยู่อีกต่อไปแล้วจึงหนีออกจากบ้าน

มีคำนิยามคนไร้บ้านไว้มากมาย ไร้บ้านก็คือ ไม่มีที่อยู่อาศัยนั่นเอง คนไร้บ้าน จึงหมายถึงคนที่ไม่มีบ้านหรือที่อยู่อาศัยเป็นของตนเอง หรือไม่มีบ้านที่สามารถเข้าพักได้ เช่น บ้านพ่อแม่ บ้านญาติ ฯลฯ รวมทั้งคนที่ไม่มีบ้านเช่าให้พักอาศัย จึงต้องอาศัยนอนตามที่ต่างๆ ซึ่งไม่ใช่ที่ๆ ควรจะนอนค้างคืน เช่น ตามข้างถนน ตามสวนสาธารณะ เป็นต้น

สาเหตุที่คนไร้บ้าน

หากจะพิจารณาถึงสาเหตุที่แท้จริงที่ทำให้คนไร้บ้าน ถือว่าเป็นเรื่องซับซ้อนซ่อนเงื่อนทีเดียว เพราะคนที่จะกลายเป็นคนไร้บ้านนั้น อาจต้องเลือกระหว่างความต้องการด้านอื่นๆ เช่น อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม กับความต้องการที่พักอาศัย ซึ่งเขาต้องเลือกละหว่างอื่นๆ แทนการเลือกที่พัก แต่ยังมีข้อโต้แย้งว่าคนไร้บ้านไม่ได้มีความหมายเพียงว่าคนที่ไม่มีบ้านอยู่เท่านั้น อาจต้องรวมถึงองค์ประกอบอื่นที่เป็นสายสัมพันธ์ในบ้านด้วย (International Network of Street Papers, 2009) อย่างไรก็ตามพอประมวลสาเหตุที่ทำให้คนไร้บ้านได้ดังต่อไปนี้ (Bistrich, 1999; National Coalition for the Homeless, 1999)

ก. การตกงาน ผู้ที่เคยทำงานมีรายได้ พอเศรษฐกิจถดถอยหรือมีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่แทนแรงงาน จึงถูกเลิกจ้างและยังไม่มีงานใหม่ทำ จึงไม่มีรายได้ทำให้ไม่มีเงินซื้อหรือผ่อนบ้าน หรือไม่มีเงินจ่ายค่าเช่าบ้านทำให้เจ้าของบ้านไม่ยอมให้เช่าบ้านต่อไป หรือถูกไล่ออกจากบ้านเช่าเพราะค้างจ่ายค่าเช่าหลายเดือน เป็นต้น

ข. การย้ายถิ่น เดิมอยู่ชนบทหรือถิ่นอื่น แต่ย้ายถิ่นเข้ามาในเมืองหลวงหรือเมืองใหญ่เพื่อหางานทำ ขณะที่ยังไม่มีงานทำหรือมีงานทำแต่รายได้น้อยไม่พอค่าเช่าบ้าน ทำให้เป็นคนไร้บ้านชั่วคราว แต่ถ้ารายได้ไม่ดีขึ้นก็อาจกลายเป็นคนไร้บ้านถาวรได้

ค. การเจ็บป่วยมากจนทำงานไม่ได้ จึงไม่มีรายได้หรือสวัสดิการรักษาดูแลตนเอง ทำให้หมดอาลัยในชีวิต จึงใช้ชีวิตอยู่ไปวันๆ

ง. เกษียณอายุ หรืออายุมากขึ้น พวกที่ถึงวัยเกษียณอายุ เช่น 55 หรือ 60 หรือ 65 ปี ก็จะถูกเลิกจ้าง หรือในบางอาชีพผู้ที่อายุเกินเกณฑ์ เช่น อายุ 35 หรือ 45 ปีขึ้นไป อาจหางานทำยาก เป็นต้น

จ. วิกลจริต หรือเสียสติ จากอุบัติเหตุหรือจากความเครียด เกิดความกดดันทางเศรษฐกิจทำให้หลุดออกไปจากความเป็นจริง จึงไม่รับรู้ความเป็นไปรอบข้าง ไม่รู้จักแม้กระทั่งตนเอง เมื่อขาดคนดูแลก็จะเดินไปเรื่อยเปื่อย กินหรือนอนไปเรื่อยตามสถานที่ต่างๆ กลายเป็นคนไร้บ้าน

ฉ. หนีออกจากบ้าน เนื่องจากมีความรุนแรงในครอบครัวจึงหนีออกจากบ้านที่เคยอยู่ เช่น คู่สมรสหึงหวง หรือเมาแล้วตี (ส่วนใหญ่ภรรยาถูกทารุณ) พ่อแม่หรือผู้ปกครองตำหนิหรือทุบตี (เด็กและวัยรุ่น) หรือต้องแบกรับภาระเลี้ยงดูคนในครอบครัวมากทำให้เครียดจนทนต่อไปไม่ไหว (ส่วนใหญ่สามีทนแบกรับภาระไม่ไหว) ทำให้คนเหล่านี้มีความรู้สึกไม่อยากจะอยู่ในบ้านนั้นต่อไป จึงหนีออกจากบ้านหรือละทิ้งครอบครัวไป

ช. ติดยาเสพติดต่างๆ หรือติดสุรา ซึ่งอาจจะติดเพราะความอยากลองว่าเมื่อเสพแล้วจะเป็นอย่างไร หรือติดเพราะเพื่อนมากลากไป หรือติดเพราะถูกบังคับให้เสพในตอนแรกๆ ก็ตาม แต่เมื่อติดยาแล้วขณะที่มีความต้องการยามากๆ อาจทำร้ายคนรอบข้างได้ และอาจถูกไล่ออกจากบ้านหรือหนีออกจากบ้าน ซึ่งผู้ที่ติดสุราก็เลิกสุราได้ยากเช่นกัน

ซ. บ้านถูกทำลาย บ้านที่เคยอาศัยอยู่อาจถูกทำลายโดยวาตภัย อุทกภัย อัคคีภัย สึนามิ ภัยพิบัติอื่นๆ หรือสงคราม ซึ่งส่วนใหญ่ทำให้เป็นคนไร้บ้านชั่วคราว แต่ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือให้ถูกทางอาจกลายเป็นคนไร้บ้านถาวรได้

ณ. ชอบใช้ชีวิตอิสระ เป็นพวกที่ชอบอิสระและไม่ค่อยสนใจคนอื่น ๆ จึงเป็นได้ทั้งคนไร้บ้านชั่วคราวหรือถาวร

สำหรับในสังคมไทย มีการศึกษาคนไร้บ้านในกรุงเทพมหานคร (บุญเลิศ วิเศษปรีชา, 2545) พบว่าคนไร้บ้านเกิดจากความเปราะบางของสถาบันครอบครัว การขาดการสนับสนุนจากเครือญาติ ทำให้เมื่อเกิดวิกฤติในชีวิต เช่น ตกงาน หรือต้องโทษจำคุก แล้วส่งผลให้กลายเป็นคนไร้บ้านได้

ถิ่นนอนของคนไร้บ้าน

คนไร้บ้านมีอยู่ทุกประเทศ ในประเทศที่มีอารยธรรมแบบตะวันตก¹ ได้พยายามแก้ปัญหาคนไร้บ้านโดยการจัดที่พักฟรีให้เข้าพักชั่วคราว มีให้บริการทั้งภาครัฐและเอกชน นอกจากจะมีห้องน้ำ เครื่องทำความอุ่น² ฯลฯ ให้แล้ว บางแห่งยังมีอาหารฟรีให้อีกด้วย หรือพยายามจัดหาที่พักถาวรให้ แม้ยังจัดที่พักได้ไม่ครบตามจำนวนคนไร้บ้าน แต่เชื่อว่าคนไร้บ้านทุกคนจะมีสิทธิเข้าพักได้ ผู้ที่จะเข้าพักต้องผ่านเกณฑ์ที่กำหนดไว้จึงจะได้สิทธินั้น ดังเช่น

¹ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศในสหราชอาณาจักร คือ อังกฤษ เวลส์ สกอตแลนด์ ไอร์แลนด์เหนือและไอร์แลนด์ใต้ ประเทศในทวีปยุโรป เช่น เยอรมัน ฝรั่งเศส สวีเดน เดนมาร์ก สวิสเซอร์แลนด์ ฯลฯ และประเทศออสเตรเลีย

² ในเขตที่มีภูมิอากาศหนาวนั้นเครื่องทำความอุ่น (heater) จำเป็นมากกว่าเครื่องทำความเย็น (air conditioner) ของบ้านเราเสียอีก

ประเทศสหรัฐอเมริกา แม้จะมีการจัดที่พักให้คนไร้บ้านหลายๆ แห่ง หลายๆ แบบ แต่บางแห่งอาจเฉพาะเจาะจง เช่น “ออสตินเพลส” เป็นที่พักฉุกเฉินในฤดูหนาวอยู่ในห้องใต้ดินของโบสถ์เมโอดิสแห่งแรกในสหรัฐอเมริกา ซึ่งมีการจัดที่พักให้เฉพาะหญิงไร้บ้านเข้าพักค้างคืนได้ (Wurth, 2009)

ประเทศเยอรมัน มีความพยายามที่จะจัดที่พักสำหรับคนไร้บ้านแต่ละกลุ่ม เช่น สำหรับผู้สูงอายุหลังเกษียณ อดีตนักโทษรวมถึงผู้ที่อาจจะกลับมาประกอบอาชญากรรมอีก ซึ่งต้องมีผู้ติดตามดูแล ผู้ติดยาและได้รับการบำบัดให้เลิกเสพยา ซึ่งใช้โบสถ์หรือห้องพักที่ทางการท้องถิ่นเช่าให้ รวมทั้งบ้านเช่าในความรับผิดชอบของสังคมสงเคราะห์ เป็นต้น โดยมีความพยายามที่จะผลักดันให้คนไร้บ้านกลับไปใช้ชีวิตแบบคนปกติต่อไป (Bistrich, 1999)

ประเทศอังกฤษ สวัสดิการที่จัดให้คนไร้บ้านในอังกฤษถือว่าค่อนข้างดี เมื่อเทียบกับประเทศอื่นๆ อีกหลายประเทศ อย่างไรก็ตามเมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2551 เทศมนตรีนครลอนดอนออกประกาศว่า ตั้งแต่นี้ต่อไป เฉพาะคนไร้บ้านที่พบปริมาณแอลกอฮอล์ในเลือดน้อยกว่าร้อยละ 0.8 จึงจะมีสิทธิเข้าพักได้ (Pionzio, 2008) เพราะคนอังกฤษที่ไร้บ้านส่วนใหญ่จะเป็นพวกเข้าหลายกึ่ง เย็นหลายกึ่ง คือ ดื่มเหล้ามากหรือติดเหล้า ถ้าไม่ได้ดื่มจะต้องลงแดงแน่ๆ ซึ่งรัฐบาลไม่ต้องการสนับสนุนให้ดื่มเหล้ามากเกินไป

ประเทศเบลเยียม แม้กฎควรต้องเป็นกฎ แต่พอพบว่าที่พักที่จัดให้คนไร้บ้านซึ่งมีเพียง 8 เตียง ไม่มีคนไร้บ้านสักคนยอมเข้าพัก กลับยอมทนหนาวและเสี่ยงที่จะแข็งตายข้างถนน เพราะกฎเหล็กที่ไม่อนุญาตการนำสุนัขเข้าพักพร้อมกับเจ้าของ ร้อนถึงผู้ดูแลที่พักต้องอ่อนข้อให้ โดยยอมให้ทั้งคนและสุนัขเข้าพักได้ (Reuters, 2009)

หากคนไร้บ้านต้องหาที่นอนเองละ

ในเขตภูมิอากาศต่างกันจะมีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดแตกต่างกันไปบ้าง คนไร้บ้านที่อยู่ในสภาพอากาศร้อนแบบบ้านเราจะหาที่นอนง่ายกว่า เช่น ตามป้ายรถเมล์ ข้างถนน และบนสะพานลอยก็ยังเห็นคนไร้บ้านนอนอยู่บ้าง ที่ละคนหรือสองคน หรือที่ท้องสนามหลวงก็มีคนไร้บ้านนอนพักค้างคืนกันเป็นร้อยคน ต้องผจญกับสภาพอากาศร้อน ยุบ แผลงสาป แผลงต่างๆ และหนู ซึ่งนับว่ายังดีกว่าการหนาวตายเหมือนคนไร้บ้านในเมืองหนาว เพราะในสภาพอากาศหนาวจัดนั้น การนอนกลางคืนในสถานที่ต่างๆ เช่น สถานีรถไฟใต้ดิน รวมไปถึงสนามบินอาจช่วยให้ไม่ถึงกับหนาวตาย แต่ใช้ว่าคนไร้บ้านทุกคนจะมีโอกาสเช่นนั้น จึงต้องอาศัยอุปกรณ์ช่วยบรรเทาความหนาวประดังไปก่อนแบบตามมีตามเกิด เช่น

คนกล่อง ในประเทศญี่ปุ่น³ พอตึกคนญี่ปุ่นไร้บ้านก็จะยึดสวนสาธารณะเป็นที่นอน แต่ถ้าอากาศหนาวก็จะนอนในกล่องกระดาษที่หาได้จากถังขยะ ซึ่งเป็นกล่องกระดาษสีน้ำตาลขนาดใหญ่แบบกล่องใส่ทีวีหรือคอมพิวเตอร์ อาจใช้กล่องเดียวหรือสองสามกล่องสวมต่อกันให้ยาวพอนอนได้ แต่ถ้าฝนตกก็จะนอนตามหน้าร้านหรือตามซอกร้านค้าที่มีหลังคาปกกันฝนได้ นอกจากนี้ยังมีคนไร้บ้านที่อาศัยนอนในรถเก่าที่จอดทิ้งในสุสานรถเก่าอีกด้วย

³ มากกว่าร้อยละ 95 ของคนไร้บ้านในญี่ปุ่นเป็นชายสูงอายุ ซึ่งมีอายุเฉลี่ย 55.9 ปี (Visetpricha, 2006)

คนรู ในประเทศมองโกเลียที่มีอากาศส่วนใหญ่หนาวจัด⁴ คนมองโกลไร้บ้านจึงต้องอาศัยอยู่ในรู เพราะอุณหภูมิใต้ผิวดินมีลักษณะพิเศษตรงที่ในหน้าร้อนก็จะร้อนน้อยกว่าผิวดิน และในหน้าหนาวก็จะเย็นน้อยกว่าผิวดิน ส่วนรูที่กล่าวถึงนี้คือ**ท่อระบายน้ำ**นั่นเอง เนื่องจากค่าเช่าที่พักในมองโกเลียแพงมากๆ คนตกงานไม่มีเงินจ่ายค่าเช่าก็ต้องมาอาศัยรูอยู่ มีหลายคนที่อยู่กันทั้งครอบครัวเลย เพราะอากาศหนาวจัดโดยเฉพาะในฤดูหนาว การนอนรูต้องมีศิลปะไม่เช่นนั้นหนาวตายแน่ๆ จึงต้องนอนตะแคงเปียดยๆ กันจึงจะทนหนาวได้ (วัลลภ พรเรืองวงศ์, 2552)

คนเดินเท้า นอกจากจะอาศัยอยู่ตามถนนหนทาง สถานีรถไฟใต้ดิน และที่ต่างๆ แล้ว ยังมีคนไร้บ้านอาศัยอยู่ในเต็นท์ในอีกหลายประเทศ เช่น ที่เมืองสคราเมนโต้ รัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา คนไร้บ้านถึง 1,226 คน กางเต็นท์อยู่ในบริเวณเดียวกันเลย เรียกว่าอยู่กันอย่างเป็นลำเป็นสัน ซึ่งรัฐบาลกำลังพยายามหาทางแก้ไขปัญหานี้

อย่างไรก็ตาม **สิ่งที่คนไร้บ้านกลัวกันมาก คือ ผู้ไม่เป็นมิตรยามวิกาลขโมยสมบัติน้อยชิ้นที่มีติดตัว** เช่น กระเป๋าตังค์ รองเท้า เสื้อผ้า เป็นต้น ไม่มีที่ปลอดภัยแม้แต่คนไร้บ้าน

การลดจำนวนคนไร้บ้าน

การลดจำนวนคนไร้บ้านคือ การเปลี่ยนให้คนไร้บ้านมีบ้านอยู่นั่นเอง คงไม่มีบ้านเมืองใดต้องการให้มีคนไร้บ้านตลอดไป แต่การจัดหาบ้านให้คนไร้บ้านอยู่จนครบก็ไม่ใช่เรื่องง่าย การปลูกฝังค่านิยม **“คนน้อยทำรังแต่พอตัว”** อาจช่วยเตือนสติให้ไม่ต้องการบ้านที่ใหญ่โตเกินกำลังตนเอง การช่วยคนไร้บ้านให้มีบ้านนั้นมีได้ทั้งทางตรงและทางอ้อมดังต่อไปนี้

ก. ทางตรง ได้แก่ การช่วยให้คนมีงานทำเพื่อให้มีรายได้ที่จะซื้อหรือเช่าซื้อบ้านได้เอง รวมถึงการจัดสวัสดิการให้คนตกงานมีรายได้ปะทะงชีวิต นอกจากนี้ การควบคุมราคาบ้านให้พอเหมาะกับกำลังซื้อ รวมถึงบ้านที่ราคาไม่สูงมากเพื่อที่คนมีรายได้น้อยยังสามารถซื้อหรือเช่าซื้อได้ อีกทั้งควบคุมดอกเบี้ยเงินกู้เพื่อซื้อบ้านให้อยู่ในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำโดยเฉพาะบ้านหลังแรก แต่ถ้าเป็นบ้านหลังต่อไป ก็ให้เป็นไปตามอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ปกติ

ข. ทางอ้อม ได้แก่ การให้การศึกษาฟรีเพื่อให้คนไร้บ้านใช้ประกอบอาชีพได้ ขณะเดียวกันความรู้ ความเข้าใจในการจัดการเรื่องเงินก็เป็นสิ่งสำคัญ **คนทุกคนควรเรียนรู้วิธีการหาเงิน การใช้เงิน และการออมเงินอย่างถูกต้อง เหมาะสมและด้วยวิธีที่สุจริต**

ส่วนการช่วยเหลือวัยรุ่นไร้บ้านที่ติดยาเสพติด ควรเริ่มจากการช่วยให้เลิกเสพยาและอยู่ห่างไกลจากกลุ่มเพื่อนที่ติดยา แล้วให้โอกาสในการศึกษาต่อหรือมีงานทำ

⁴ ในอุลันบาตอร์เมืองหลวงของมองโกเลีย ฤดูหนาว (ธันวาคม - กุมภาพันธ์ อุณหภูมิติดลบ 30 ถึงติดลบ 22 องศาเซลเซียส) ฤดูใบไม้ผลิ (มีนาคม - พฤษภาคม อุณหภูมิติดลบ 12 ถึง 6 องศาเซลเซียส) ฤดูร้อน (มิถุนายน - สิงหาคม อุณหภูมิ 13 - 17 องศาเซลเซียส) ฤดูใบไม้ร่วง (กันยายน - พฤศจิกายน อุณหภูมิติดลบ 13 ถึง 7 องศาเซลเซียส) เขตชนบทบางพื้นที่ในฤดูหนาวมีอุณหภูมิต่ำถึงติดลบ 40 องศาเซลเซียส

แนวทางให้ความช่วยเหลือคนไร้บ้าน

มหาวิทยาลัยวอริค (University of Warwick) ในประเทศอังกฤษ กำลังจะจัดประชุมแก้ปัญหาคนไร้บ้าน ในวันที่ 6-9 กรกฎาคม 2552 เพื่อหาวิธีช่วยให้คนไร้บ้านหมดไปภายในปี พ.ศ. 2555 (Chrisames, 2009) เพราะว่า ปัญหาคนไร้บ้านไม่ได้เกิดจากการไม่มีบ้านอยู่เท่านั้น จากการสังเคราะห์งานวิจัยต่างๆ ถึงคนไร้บ้านในสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ประเทศในทวีปยุโรป และออสเตรเลีย พบว่า ส่วนใหญ่คนไร้บ้านเป็นผู้มีปัญหาทางจิต แต่งานวิจัยทางการแพทย์เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงยังมีน้อยมาก อย่างไรก็ตามประมาณได้ว่าในอังกฤษมีผู้ใหญ่ที่เป็นคนไร้บ้านจริงๆ ถึง 400,000 คน แต่กลับมีรายงานจำนวนเพียง 120,000 คน (The PLoS Medicine Editors, 2008)

นอกจากนี้ ยังมีการออกหนังสือพิมพ์เพื่อนำรายได้ช่วยเหลือคนไร้บ้านที่มีเครือข่ายถึง 40 ประเทศ มีหนังสือพิมพ์ถึง 100 ชื่อ บางประเทศมีมากกว่า 1 ชื่อ เช่น ในสหรัฐอเมริกามีขายอยู่หลายฉบับ เช่น Forgotten Voice, Homeward Street Journal และ Street Sense ฯลฯ ในออสเตรเลียใช้ชื่อว่า The Big Issue Australia ในสวีเดน สวิสเซอร์แลนด์ เยอรมัน และญี่ปุ่น ใช้ชื่อ Aluma, Surprise, Fiftyfifty และ The Big Issue Japan ตามลำดับ เช่นเดียวกับในเคนยาก็มี The Big Issue Kenya เป็นต้น โดยเครือข่ายหนังสือพิมพ์เพื่อคนไร้บ้านบนบาทวิถี (Homeless Street Newspapers) นี้จัดทำหนังสือพิมพ์โดยคนไร้บ้าน ขายโดยคนไร้บ้าน (ช่วยให้คนไร้บ้านมีงานทำ) ซึ่งหนังสือพิมพ์จะมีราคาขั้นต่ำไว้ แต่ผู้ซื้อสามารถจ่ายเพิ่มได้ตามอัธยาศัย (International Network of Street Papers, 2009)

ในประเทศไทย คนไร้บ้านก็มีให้เห็นกันอยู่ แต่จะมีสักกี่คนหรือกี่หน่วยงานที่ให้ความช่วยเหลือกลุ่มคนเหล่านี้ได้จริงๆ แม้การให้ความช่วยเหลือคนไร้บ้านเป็นเรื่องที่ซับซ้อน แต่การให้ความช่วยเหลือก็ยิ่งดีกว่าไม่ช่วย ซึ่งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ได้เปิด “ศูนย์คนไร้บ้านแห่งแรกในประเทศไทย” ที่รองรับคนไร้บ้านได้ 60 คน เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2551 และยังมีการเปิดศูนย์พักคนไร้บ้าน (ศูนย์สุวิทย์ วัดหนู) ในวันเดียวกันด้วย นอกจากนี้ยังมีการรับอาสาสมัครสร้างบ้านดินให้คนไร้บ้าน⁵ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามลองถามตัวท่านเองว่า “วันนี้ท่านทำสิ่งดีๆ ให้ผู้อื่นบ้างหรือยัง” หากยังไม่ได้ทำก็ขอให้ตั้งใจว่าถ้ามีโอกาสก็จะทำ แต่หากท่านทำไปแล้วก็ขอให้ตั้งใจว่าหากมีโอกาสอีกก็จะทำอีก และขอบคุณคุณนี้ส่งผลให้ท่านมีบ้านอยู่ที่อบอุ่น บ้านที่เต็มไปด้วยความรัก ความเมตตา ความกรุณา มุทิตา และมีอุเบกขาต่อกันและกันตลอดไป

⁵ เริ่มเมื่อ พ.ศ. 2550 ทีมงานบ้านดินไทยได้จัดกิจกรรมอาสาสร้างบ้านดินให้คนไร้บ้านเสร็จไปแล้ว 10 หลัง ในปี พ.ศ. 2551 อาสาสมัครที่สนใจเรียนรู้การสร้างบ้านดินช่วยกันสร้างบ้านดินให้กับคนจนในพื้นที่ ต.ท่ามะไฟหวาน อ.แก่งคร้อ จ.ชัยภูมิ ซึ่งมีบ้านในพื้นที่ยากจนที่ต้องการบ้านดิน 12 ครอบครัวยุ (ศูนย์ส่งเสริมการให้และการอาสาช่วยเหลือสังคม, 2552)

เอกสารอ้างอิง

- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. 2545. *เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน*. สืบค้นจาก: <http://socio.tu.ac.th/abstract/abstract/an2545-3.doc>. บทความวิทยานิพนธ์สาขามนุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สืบค้นเมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2552).
- วัลลภ พรเรืองวงศ์. 14 มกราคม 2552. *มองโกเลียววันนี้ นอนตะแคงนานๆ ไม่ไหว. ใน บ้านหมอ - บล็อกส่งเสริมสุขภาพ ข่าวสุขภาพ และภาษาอังกฤษ*. สืบค้นจาก: <http://www.thaiblogonline.com/health.blog?PostID=5842>. (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2552).
- มูลนิธิกองทุนไทย. 2552. *ศูนย์พักคนไร้บ้าน (ศูนย์สุวิทย์ วัดหนู)*. สืบค้นจาก: http://www.thaingo.org/prboard_1/view.php?id=7247. (สืบค้นเมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2552).
- ศูนย์ส่งเสริมการให้และการอาสาช่วยเหลือสังคม (ศกอส). 2552. *สร้างบ้านดินให้คนไร้บ้านปีสอง 24-25 พฤษภาคม 2551*. สืบค้นจาก: <http://www.konjaidee.com/node/1295>. (สืบค้นเมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2552).
- Bistrich, Andrea. 1999. *Homelessness in Germany - The Visible Form of True Poverty*. Available: http://www.share-international.org/archive_s/homelessness/hl-abGermany.htm. (accessed on 10th March 2009).
- Chrisames, 2nd March 2009. *Homeless Link Annual Conference 2009*. ใน **Homeless Link – Frontline Agencies in Partnership**. University of Warwick, England. Available: <http://www.homeless.org.uk/newsanddiary/events/calendar/annualconference2009>. (accessed on 12th March 2009).
- International Network of Street Papers (INSP). 2009. *Homeless Street Newspapers*. Available: <http://www.homeless.org.au/directory/news.htm> (accessed on 16th March 2009).
- National Coalition for the Homeless. 1999. *Why Are People Homeless?* - <http://www.ginsler.com/documents/causes.html> (accessed on 12th March 2009).
- Pionzio, Melissa. 16th September 2008. *Homeless Being Tested Before They can Stay at Shelter*. Available: http://blogs.courant.com/itown_s_mr/2008/09/homeless-being-tested-before-t.html. (accessed 12th March 2009).
- Reuters. 21st January 2009. *Belgian Homeless Shelter Opens Doors to Dogs*. Available: <http://www.reuters.com/article/oddlyEnoughNews/idUSTRE50J7AM20090121>. (accessed on 12th March 2009).
- The PLoS Medicine Editors. 23rd December 2008. *Homelessness Is Not Just a Housing Problem*. Available: <http://medicine.plosjournals.org/perlserv/?request=get-document&doi=10.1371/journal.pmed.1000003>. (accessed on 14th March 2009).
- Visetpricha, Boonlert. 2006. *The Tokyo Homeless in the Globalization Age*. Available: <http://humansecurityconf.polsci.chula.ac.th/Documents/Presentations/Boonlert.doc>. (accessed on 15th March 2009).
- Wurth, Julie. 1st February 2009. *Overnight Facility Offers Women Safe Place to Stay*. Available: http://www.news-gazette.com/news/local/2009/02/01/overnight_facility_offers_women_safe_place_to_stay. (accessed on 14th March 2009).

16

พ่อแม่ควรทำอะไร หากพบว่าลูกเป็นเกย์¹

กาญจนา ตั้งชลทิพย์

ถ้าคุณเป็นแม่หรือพ่อของเด็กวัยรุ่นคนหนึ่ง แล้ววันหนึ่งลูกชายหรือลูกสาวของคุณมาบอกคุณว่า เขามีแฟนเป็นคนเพศเดียวกัน คุณคิดว่าความรู้สึกแรกของคุณจะเป็นอย่างไร *โกรธ เสียใจ ผิดหวัง อับอาย หรือเฉยๆ ไม่รู้สึกอะไร* หลังจากนั้นปฏิกิริยาแรกของคุณต่อลูกจะเป็นอย่างไร *ร้องไห้ ดุว่าลูกอย่างรุนแรง ทำร้ายลูก หรือปลอบลูกว่าไม่มีอะไรเสียหาย คุณยังรักเขาเหมือนเดิม* แต่ไม่ว่าพ่อแม่จะรู้สึกอย่างไร มีปฏิกิริยาอย่างไร สิ่งเหล่านี้จะกระทบจิตใจลูกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

การยอมรับหรือไม่ยอมรับส่งผลกระทบต่อลูกอย่างไร

งานวิจัยโครงการ “Family Acceptance Project” ของ San Francisco State University (SFSU) ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสุขภาพ และคุณภาพชีวิตของวัยรุ่นกับสภาพแวดล้อมที่บ้าน ด้วยการสัมภาษณ์วัยรุ่นที่เป็น ชายรักชาย (gay) หญิงรักหญิง (lesbian) คนรักสองเพศ (bisexual) และ กะเทย (transgender) ในมลรัฐแคลิฟอร์เนีย ประเทศสหรัฐอเมริกา² ได้ข้อค้นพบที่น่าสนใจว่า

การไม่ยอมรับอาจทำให้ลูกซึมเศร้า ตีดยา และฆ่าตัวตาย ปฏิกิริยาที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองแสดงออกต่อลูกเมื่อรู้ว่า ลูกรักเพศเดียวกัน จะส่งผลกระทบต่อจิตใจเด็ก มีความเสี่ยงที่จะฆ่าตัวตาย 8 เท่า มีความเสี่ยงต่อภาวะซึมเศร้า 6 เท่า และมากกว่า 3 เท่า เสี่ยงต่อการใช้ยาเสพติด โดยปฏิกิริยาเชิงลบจากพ่อแม่ที่มีทั้งการแสดงออกด้วยการกระทำรุนแรงทางร่างกาย หรือการแสดงออกด้วยคำพูดเชิงลบ การศึกษาดังกล่าวให้ข้อเสนอแนะว่า การตอบสนองในทางบวกของพ่อแม่ด้วยความใจเย็นแทนที่จะปฏิเสธไม่ยอมรับในตัวตนของลูกก็จะช่วยทำให้สภาวะจิตใจของลูกดีขึ้น

¹ เกย์ (gay) หมายถึง ผู้ชายที่รักผู้ชาย และเนื่องจากมีความหลากหลายในเรื่องของความชอบ/รสนิยมทางเพศ ในบทความจะขอรวมเรียกผู้ที่เป็นเกย์ (gay) -ชายรักชาย; เลสเบี้ยน (lesbian) - หญิงรักหญิง; ไบเซ็กส์ชวล (bisexual) - คนรักสองเพศ หรือผู้ที่มีเพศสัมพันธ์ได้กับชายและหญิง; และ transgender - กะเทย เป็นคำๆ เดียวกัน ว่า “ผู้รักเพศเดียวกัน” ตามคำแนะนำของ รศ. ดร. กฤตยา อาชวนิจกุล

² แหล่งที่มาของข้อมูลการศึกษานี้ คือ Leff, Lisa, 2009; Research/Family Acceptance Project, 2009.

การศึกษานี้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ระยะแรกเป็นการสัมภาษณ์ครอบครัวที่มีวัยรุ่นที่เป็นคนรักเพศเดียวกันจำนวนทั้งหมด 53 ครอบครัว และได้พบพฤติกรรม 106 ประเภท ที่สะท้อนถึงพฤติกรรมยอมรับ และไม่ยอมรับของพ่อแม่/ผู้ปกครอง เช่น การตำหนิซ้ำเติมเมื่อลูกฟ้องว่าถูกเพื่อนรังแกที่โรงเรียน การปกปิดญาติหรือคนรู้จัก หรือดูแลพฤติกรรมของลูกที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังของสังคม เป็นต้น

ระยะที่สอง เป็นการสำรวจในกลุ่มประชากรผิวขาวและที่มีเชื้อสายละติน จำนวน 224 คน ที่มีอายุระหว่าง 21-25 ปี เพื่อศึกษาถึงประสบการณ์ของประชากรที่มีความหลากหลายทางเพศกับพฤติกรรมเสี่ยง โดยแพทย์จะสอบถามวัยรุ่นว่า พ่อแม่ผู้ปกครองมีปฏิกิริยาอย่างไรต่อการรับรู้ถึงรสนิยมทางเพศของตนเอง จากนั้นจะนำข้อมูลมาจับคู่เพื่อการวิเคราะห์สำหรับผู้ตอบที่มีประวัติอาการซึมเศร้าอย่างรุนแรง ประวัติเคยพยายามฆ่าตัวตาย การใช้ยาเสพติด และการมีพฤติกรรมทางเพศที่ไม่ปลอดภัย

ระยะที่สาม นักวิจัยของโครงการจะทำการประชุมร่วมกับพ่อแม่ผู้ปกครองตลอดจนผู้ดูแล ที่ต่อต้านวัยรุ่นที่เป็นคนรักเพศเดียวกัน โดยในขั้นตอนนี้ พ่อแม่/ผู้ปกครองจะได้รับการชี้แจงถึงผลกระทบของปฏิกิริยาทางลบว่าจะส่งผลกระทบต่อเด็กแม้ว่าสิ่งที่พ่อแม่แสดงออกมาจะเป็นความตั้งใจที่ดีก็ตาม ซึ่งการศึกษาสะท้อนให้เห็นว่าพ่อแม่/ผู้ปกครองของเด็กมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางบวกกับเด็กมากขึ้น

ผลการศึกษาถูกนำเสนอในเวทีระดับโลกเรื่องโรคเอดส์ ที่ประเทศเม็กซิโก โดย นายแพทย์สแต็นเวอร์มุนด์ (Sten Vermund) แห่งมหาวิทยาลัยวันเดอร์บิลท์ (Vanderbilt) ประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ชี้ว่า ควรสนับสนุนให้แพทย์มีโอกาสนพูดคุยกับพ่อแม่/ผู้ปกครอง เพื่อให้การตอบสนองเป็นไปในแนวทางที่สนับสนุนให้กำลังใจ เมื่อรับรู้รสนิยมทางเพศของลูก นายแพทย์เวอร์มุนด์เน้นว่า ครอบครัวที่มีเด็กเป็นคนรักเพศเดียวกัน ควรเผชิญกับข้อเท็จจริงและหลีกเลี่ยงการตอกย้ำซ้ำเติมลูก การยอมรับของครอบครัวแม้เพียงน้อยนิด จะส่งผลต่อความสุขในอนาคตของเด็ก

เงื่อนไขที่พ่อแม่ในสังคมจีนจะยอมรับหรือไม่ยอมรับ³

การยอมรับเกี่ยวกับความหลากหลายทางเพศในระดับครอบครัว ได้รับอิทธิพลทางตรงจากค่านิยมความเชื่อที่ถูกกำหนดด้วยสังคม เช่น สังคมจีนที่ให้ความสำคัญกับลูกชายเพราะเป็นผู้สืบสกุลของครอบครัว การยอมรับเรื่องความหลากหลายทางเพศ โดยเฉพาะการยอมรับลูกชายที่เป็นคนรักเพศเดียวกัน ดูเหมือนจะเป็นไปได้อย่างยาก แม้มีการเปิดกว้างยอมรับสถานะของคนรักเพศเดียวกันมากขึ้นก็ตาม เช่น การยกเลิกกฎหมายว่าด้วยการร่วมเพศอย่างผิดธรรมชาติว่าเป็นคดีอาชญากรรม หรือหน่วยงานด้านสาธารณสุขได้ยกเลิกการใช้เรียกกลุ่มคนรักร่วมเพศว่า เป็นผู้พิการทางจิต ก็ตาม แต่สังคมโดยรวมยังมีทัศนคติที่เปลี่ยนไปไม่มากนัก มีข้อเขียนที่พูดถึงความรู้สึกของพ่อและแม่ของหนุ่มนักร้องแบบเครื่องยนต์ของบริษัทแห่งหนึ่งว่า แม่ทำใจไม่ได้จนล้มป่วยและต้องนอนรักษาตัวในโรงพยาบาล ส่วนพ่อนั้นตะเพิดไล่และตัดความเป็นพ่อเป็นลูกกันทีเดียว

³ ที่มาจากผู้จัดการออนไลน์, 2548

ผู้ที่เป็นคนรักเพศเดียวกันบางคนต้องพบแรงกดดันจากครอบครัว และยอมรับว่า ไม่สามารถปรับตัวปรับใจได้กับความรู้สึกของพ่อแม่ กรณีของอาจารย์ในโรงเรียนมัธยมแห่งหนึ่ง ในเมืองกวางโจวที่สะท้อนความรู้สึกของพ่อแม่ว่า

“พ่อแม่คงรักผมโดยไม่ตะขิดตะขวงใจเท่าไรถ้าผมเกิดมาพิการ แทนที่จะเป็นเกย์ หรือถ้าผมกลายเป็นมนุษย์ต่างดาวเสีย พ่อแม่ก็คงทำได้มากกว่า”

อย่างไรก็ตาม ยังมีพ่อแม่บางคน โดยเฉพาะที่มีการศึกษาดีที่พยายามเข้าใจลูกอยู่ แต่ก็พบว่ามีความไม่มากนักที่ยอมรับกับสถานะของลูกได้ และบางครั้งก็เป็นการยอมรับได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ดังตัวอย่างพ่อที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการแพทย์ที่บอกว่า ยอมรับในตัวตนของลูก ตราบเท่าที่ลูกยังมีความสุขและแน่ใจว่าลูกปลอดภัยจากโรคติดต่อ และพยายามหาทางออกให้ลูก ด้วยการแนะนำให้ลูกเลิกติดต่อกับเพื่อนทุกคนที่เคยคบหากันอยู่ และห้ามออกจากงานที่ทำอยู่

ครอบครัวจะช่วยเหลือลูกที่เป็นคนรักเพศเดียวกันได้อย่างไร

การยอมรับในรสนิยมทางเพศของลูกจากพ่อแม่และครอบครัวจึงเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิต และความสุขของลูกในอนาคต ความผูกพันของพ่อแม่กับลูกนั้นมีอิทธิพลมหาศาลมากกว่าที่เราคิด โดยเฉพาะผลกระทบต่อความรู้สึกที่มีต่อกัน บางครั้งวัยรุ่นไม่สนใจว่าคนอื่นจะมองตนว่าเป็นอย่างไร แต่จะสนใจและให้ความสำคัญกับความรู้สึกของพ่อแม่มากกว่าว่าจะยอมรับความต้องการของลูกได้หรือไม่ ในกรณีที่พ่อแม่ไม่ยอมรับ แต่วัยรุ่นสามารถจัดการกับความรู้สึกของตนต่อการไม่ยอมรับของพ่อแม่ได้ เขาก็จะข้ามพ้นช่วงสำคัญของชีวิตไปได้ ไม่เข้าสู่พฤติกรรมที่ส่งผลกระทบที่เลวร้าย แต่เมื่อใดที่วัยรุ่นไม่สามารถข้ามพ้นสภาวะดังกล่าวได้ ผลที่ตามมาอาจรุนแรงอย่างคาดไม่ถึงดังข้อค้นพบจากงานวิจัยข้างต้น ดังนั้น การทำความเข้าใจในสิ่งที่ลูกเป็นอยู่ และยอมรับในตัวตนที่ลูกเป็นของพ่อแม่จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก

สิ่งสำคัญประการแรกที่พ่อแม่ควรเข้าใจเพื่อให้เกิดการยอมรับก็คือ รสนิยมทางเพศที่ผิดไปจากบรรทัดฐานดั้งเดิม หรือผิดไปจากความคิด ความเชื่อกระแสหลักของสังคมนั้น ไม่ใช่ความผิดปกติทั้งทางร่างกาย หรือจิตใจ แต่เป็นตัวตนที่แท้จริงที่วัยรุ่นเป็นอยู่ ซึ่งหากพ่อแม่หรือครอบครัวเข้าใจในความหลากหลายนี้ ก็จะทำให้ยอมรับในรสนิยมทางเพศของลูกและสามารถช่วยเหลือลูกได้ ด้วยการประคับประคองความรู้สึกของลูกเมื่อถูกแรงกระแทกจากสังคมยามเมื่อต้องออกไปเผชิญกับสังคมภายนอกบ้าน และพ่อแม่จะช่วยเป็น เบาะ ที่ช่วยรองรับวัยรุ่นในยามที่ถูกแรงกระแทกจากสังคมภายนอกไม่ได้รับบาดเจ็บ หรือให้เจ็บปวดน้อยที่สุด (ในสถานการณ์ที่ความหลากหลายทางเพศเป็นวัฒนธรรมกระแสรอง) บ้านและพ่อแม่จะเป็นที่ๆ ลูกสามารถให้ความไว้วางใจได้ว่า จะช่วยเหลือและปกป้องในยามที่จำเป็นต้องเจ็บปวด (ทางใจ) ความรักและความเข้าใจของพ่อแม่จึงเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยให้วัยรุ่นสามารถผ่านพ้นช่วงวิกฤตของชีวิต

การสร้างความเข้าใจส่วนหนึ่งมาจากการค้นหาข้อมูลของพ่อแม่ต่อประเด็นนี้ ซึ่งในปัจจุบัน มีแหล่งข้อมูลมากมาย ทั้งที่เป็นงานวิชาการ ในเว็บไซต์ที่มีทั้งความรู้และกระทู้ต่างๆ ที่แสดงความคิดเห็น ตลอดจนความรู้สึกของวัยรุ่นเอง และพ่อแม่ ซึ่งเมื่อลองคิดเชิงเหตุเชิงผลแล้วจะเข้าใจในตัวตนของวัยรุ่นที่เป็นคนรักเพศเดียวกันมากยิ่งขึ้น เช่น เว็บไซต์ “GayFamilySupport.com” ที่ให้ทั้งความรู้และกำลังใจ หรือหนังสือ เรื่อง “แม่ครับผมเป็นเกย์” ของวิทยาแสงอรุณ นักเขียนคนไทย เป็นต้น

ปัจจุบัน ดูเหมือนว่า สังคมได้เปิดพื้นที่ให้ผู้ที่เป็นคนรักเพศเดียวกันมากขึ้น แม้เป็นเพียงพื้นที่จำกัด แต่ไม่สำคัญเท่ากับการเปิดพื้นที่ในใจของพ่อแม่ในการยอมรับและให้ความเข้าใจในตัวตนที่เป็นอยู่ของลูก ซึ่งมีความสำคัญมากกว่าโดยเฉพาะวัยรุ่นที่เป็นวัยรุ่นหัวเลี้ยวหัวต่อ และมีสภาวะจิตใจและอารมณ์ความรู้สึกที่อ่อนไหวและเปราะบาง ความเข้าใจและการยอมรับของพ่อแม่และคนในครอบครัว จะเป็นพลังและกำลังใจให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างเข้มแข็งและเป็นสุข

เอกสารอ้างอิง

- ผู้จัดการออนไลน์. 2548. ชีวิตสีหม่นของชาวเกย์ในสังคมจีน. <http://www.dek-d.com/board/view.php?id=630711>. (สืบค้นเมื่อ 24 กุมภาพันธ์ 2552).
- ไม่ปรากฏชื่อผู้เขียน. 2551. มีลูกเป็นเกย์. <http://ystory.naitam.com/ystory-knowhow/view.php?id=4>. (สืบค้นเมื่อ 27 มีนาคม 2552)
- Leff, Lisa. 2009. Family behaviour key to health of gay youth. *Bangkok Post* (MyLife) 1 (43), 15-21 January 2009, p.3.
- Research/Family Acceptance Project. 2009. <http://familyproject.sfsu.edu/research>. (Accessed on 24th February 2009).
- Parents of Gay Children You're not alone*. 2009. <http://www.gayfamilysupport.com>. (Accessed on 2nd February 2009).

17

ในอังกฤษบำบัดเด็กออทิสติกด้วยการตุ๋นวิดีโอ ในไทยบำบัดด้วยช้าง !

อมรา สุนทรธาดา

เกริ่นนำ

เมื่อไม่นานมานี้ ได้มีการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ในประเทศอังกฤษเรื่องการค้นพบวิธีบำบัดอาการออทิสติกในเด็กที่ราคาไม่แพง คือการผลิตการ์ตูนตัววิดีโอที่ใช้สื่อสารกับเด็กออทิสติก และเป็นที่ถูกใจเด็กๆ จนให้ความร่วมมือกับพ่อแม่และนักกายภาพบำบัดอย่างเหลือเชื่อ ปกติเด็กออทิสติกหรือเด็กสมาธิสั้น มีข้อจำกัดในการสื่อสารกับผู้อื่น เพราะไม่สามารถแยกแยะหรือเข้าใจความหมาย คำพูด หรืออาจปฏิกิริยาจากสีหน้าหรือท่าทางของคู่สนทนาว่า มีอารมณ์อยู่ในสภาวะใด แยกแยะไม่ได้ว่าคำพูด หรือคำสั่งเป็นเรื่องจริง หรือเป็นการพูดล้อเล่น หรือห้ามปรามไม่ให้กระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

การ์ตูนตัววิดีโอชุดดังกล่าว นำมาใช้เป็นพื้นฐานการฝึกให้เด็กออทิสติกสามารถเข้าใจและอ่านความหมายการเคลื่อนไหวบนใบหน้าของผู้อื่นได้ และเข้าใจความหมายได้ดีขึ้น การฝึกหัดดังกล่าวต้องอาศัยเวลาและพ่อแม่ต้องให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ จึงจะเกิดผลสำเร็จได้ จากการทดลองพบว่าเด็กออทิสติกจะมีพัฒนาการเรียนรู้ได้ดีขึ้น มีสมาธิและสนใจกับสิ่งรอบตัวมากขึ้น

กลุ่มอาการของเด็กออทิสติกหลัก ๆ มี 3 ประการ คือ ความบกพร่องด้านการสื่อสาร การปรับตัวเข้ากับสังคม และจินตนาการ ยังไม่มีการค้นพบสาเหตุที่แน่ชัดของโรคออทิสติกว่าเกิดจากอะไร จากการศึกษาวิจัยของกลุ่มแพทย์ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และมหาวิทยาลัยบริสตอล ประเทศอังกฤษ สันนิษฐานว่าสาเหตุที่ทารกเป็นออทิสติก อาจเกิดจากการที่มารดามีภาวะฮอร์โมนเทสโทสเตอโรนสูงมากขณะตั้งครรภ์ ทารกติดเชื้อไวรัสขณะคลอด ภาวะครรภ์เป็นพิษ หรือภาวะโภชนาการของแม่ รวมถึงภาวะโภชนาการของเด็กด้วย หรือสาเหตุอื่นๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสารเคมีในร่างกาย

แต่ก็ยังไม่มีการสรุปอย่างชัดเจนว่า อะไรเป็นสาเหตุหลักของโรคออทิสติก เพราะยังมีสาเหตุที่น่าเชื่อถือและเป็นไปได้อีกหลายสาเหตุ เช่น การผสมผสานระหว่างพันธุกรรมและสภาพแวดล้อมภายนอก ที่มีผลต่อพัฒนาการทางสมองของเด็กออทิสติก อาการออทิสติกอาจปรากฏได้ในช่วงอายุ 2-3 ปี พ่อแม่อาจสังเกตว่าเรียกลูกแล้วไม่แสดงอาการโต้ตอบ ลูกชอบอยู่คนเดียวหรือเล่นคนเดียว ไม่ชอบสบตาผู้อื่น ชอบหลบตามมุมห้อง เดินเขย่งส้นเท้า หรือชอบสะบัดมือ เลี้ยงสิ่งของต่างๆ หรือไม่สามารถสื่อสารด้วยการพูดจนถึงอายุ 8 ขวบ

เร็นตี พิตเลอร์ (2552) อธิบายว่า เด็กออทิสติกมีความบกพร่องในการเข้าใจความหมายของคำและความ และแยกไม่ออกว่าผู้พูดใช้คำพูดเหล่านั้นเพื่อจะสื่ออะไร หรือมีความหมายว่าอย่างไร ไม่สามารถเข้าใจภาษากาย เสียงต่ำ เสียงสูง ที่แสดงอารมณ์ของผู้พูด หรือการแสดงทางสีหน้าของผู้พูด เด็กออทิสติกอาจพูดซ้ำคำพูดของผู้อื่นโดยไม่เข้าใจความหมาย หรือหัวเราะโดยไม่มีสาเหตุ ไม่สบตาผู้อื่น หรือชอบมองหรือสังเกตสิ่งรอบตัวด้วยหางตา ไม่สามารถสร้างจินตนาการที่ซับซ้อนได้ในกรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือวิธีการที่คุ้นเคย เช่น การฝึกในห้องเรียน ถ้ามีการเปลี่ยนหรือสลับวิธีการเรียนการสอน เด็กจะไม่เข้าใจหรือสามารถตอบสนองได้ทันทีเหมือนเด็กปกติ ภาวะออทิสติกจะทำให้เด็กบกพร่องเชิงความนึกคิดด้านปฏิสัมพันธ์กับสังคมที่สลับซับซ้อน ว่าควรปฏิบัติตนเช่นไรเมื่อเข้าสู่สังคม เช่น การพูดคุย การไม่ยืนใกล้ผู้อื่นจนเกินไปเวลาพูดคุย เด็กออทิสติกจะคิดอะไรตรงไปตรงมา จะมีความสามารถพิเศษด้านคณิตศาสตร์ และดนตรี เพราะเด็กอยู่ในโลกแห่งจินตนาการที่มีความเป็นส่วนตัว

กล่าวกันว่า ในการแข่งขันเล่นเกมต่างๆ เช่น การเล่นไพ่ เด็กออทิสติกสามารถชนะเด็กปกติหรือผู้ใหญ่ได้ง่ายดาย เด็กออทิสติกไม่สามารถอยู่นิ่งๆ เป็นเวลานานๆ หรือการฟังอะไรซ้ำๆ อาจเกิดอาการหงุดหงิดหรือแสดงอาการตอบสนองที่ไม่เหมาะสม การเดินเข้าหาเด็กทางด้านหลังจะทำให้เด็กมีปฏิกิริยาตอบโต้ถึงขั้นรุนแรงหรือถูกทำร้ายได้ เพราะประสาทสัมผัสมีความไวและตื่นตัว จะมีการตอบโต้สิ่งกระตุ้นจากภายนอกไวกว่าเด็กปกติ เช่น อากาศร้อน เสียงดัง มีแสงจ้าเกินไป กลิ่น รส ต่าง ๆ หรือการถูกต้อนตัวโดยผู้อื่น มีผลต่อสมาธิหรือการสนองตอบทางร่างกายของเด็กออทิสติกทั้งสิ้น

สถิติการเกิดภาวะออทิสติกในเด็กของประเทศอังกฤษ พบว่า อัตราความชุกเท่ากับ 60 ต่อ 10,000 ในกลุ่มเด็กอายุต่ำกว่า 8 ปี หรือประมาณ 0.9% ในกลุ่มเด็กวัยเรียน ในรอบปีที่ผ่านมา (2552) พบว่า วิธีการตรวจหาระดับการเจ็บป่วยมีประสิทธิภาพมากขึ้น และพ่อแม่ให้ความสนใจและหาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับกลุ่มอาการออทิสติกในเด็กมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การตรวจหาโอกาสเสี่ยงที่ทารกจะเป็นออทิสติก ถูกต่อต้านจากพ่อแม่และสังคมมากกว่าการตรวจหาสภาวะที่ตัวอ่อนอาจคลอดมาปัญญาอ่อน (down syndrome)

ศาสตราจารย์ไซมอน บารอน โคเฮน (2552) พยายามเรียกร้องในเรื่องนี้ต่อสังคมว่า ควรให้ความสนใจในการตรวจหาสภาวะเสี่ยงของทารกที่อาจเป็นออทิสติก และรณรงค์ให้มีการยอมรับมากขึ้น โดยให้เหตุผลที่น่าคิดว่าทำไมสังคมยอมรับว่าการตรวจหาสภาวะ down syndrome ของตัวอ่อนในครรภ์เป็นสิ่งที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยพ่อแม่มีสิทธิ์ทำแท้ง เพราะเด็กจะมีปัญหาด้านสติปัญญา

สมาคมแห่งชาติเพื่อการป้องกันออทิสติก (The National Autistic Society) พยายามผลักดันให้พ่อแม่มองเห็นประโยชน์จากการตรวจหาสภาวะออทิสติกของทารกในครรภ์ ทั้งนี้เพื่อให้พ่อแม่หรือครอบครัวเตรียมรับสถานการณ์ให้เหมาะสมว่าจะวางแผนรับมือกับการเลี้ยงดูลูกของตนเองอย่างไร มีการศึกษาวิจัยที่ทำอย่างต่อเนื่องในประเทศอังกฤษเพื่อพิสูจน์ว่า เด็กที่มีสภาวะออทิสติกอาจเป็นเด็กอัจฉริยะก็ได้ และไม่จำเป็นต้องเสมอไปที่เด็กจะเกิดมามีปัญหาด้านการเจริญเติบโตของสมองหรือสติปัญญาต่ำกว่าเกณฑ์ปกติ มีข้อมูลว่านักวิทยาศาสตร์ยอดอัจฉริยะของโลกสองคน คือ ไอแซ็ค นิวตัน และอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ เป็นเด็กออทิสติก แต่คนทั่วโลกทั้งในความสามารถของเขาทั้งสอง

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปพ่อแม่ก็ยังลังเลที่จะยอมให้แพทย์ตรวจและพร้อมที่จะยอมรับความเป็นจริง เพราะโอกาสที่ลูกจะเป็นเด็กเฉื่อยอัจฉริยะ อย่างไอน์สไตน์ และไอแซค นิวตัน นั้น มีความเป็นไปได้เพียง 1-2% เท่านั้น การขัดแย้งทางความคิดว่า ควรจะอนุญาตการตรวจหาสภาวะออทิสติกของทารกในครรภ์ว่าควรมีกฎหมายรองรับหรือไม่ ภายใต้ข้อพิจารณา 3 ประการ คือ ถ้าการตรวจดังกล่าวอาจไม่มีประสิทธิภาพพอเพียง ตัวอ่อนจะเป็นผู้รับเคราะห์โดยตรง ประการที่สอง พ่อแม่ต้องได้รับผลกระทบด้านจิตใจรุนแรงกว่าตัวอ่อนที่จะเกิดมาล้มตาดูโลก และ ประการที่ 3 คือ ความรู้สึกต่อต้านจากสังคมต่อการกำจัดตัวอ่อนที่อาจมีสภาวะออทิสติก

การค้นคว้าวิจัยในเรื่องนี้ถือหลักการผสมผสานศาสตร์ด้านประสาทวิทยาและจิตวิทยา เพื่อค้นหาการทำงานของสมองที่อาจเป็นสาเหตุของอาการออทิสติก รัฐบาลอังกฤษให้ความสำคัญในการจัดสรรงบประมาณการวิจัยในเรื่องนี้ โดยรวมแล้วงบประมาณสำหรับการศึกษาวิจัยด้าน Mental Health Research ประมาณปีละ 2,000 ล้านบาท โดยจัดสรรเงินประมาณ 50 ล้านบาทให้กับงานค้นคว้าเรื่องออทิสติก โดยแบ่งเป็น ร้อยละ 70 ให้เป็นการวิจัยเพื่อค้นหาสาเหตุการเกิดโรค ร้อยละ 24 ให้เป็นการค้นคว้าด้านการทำงานของสมอง ร้อยละ 4 เป็นการประเมินการวินิจฉัยอาการโรค และร้อยละ 2 สำหรับการวิจัยด้านกายภาพบำบัด แม้ว่าอัตราความชุกของโรคจะเท่ากับ 6 : 10,000 ต่อปี แต่ส่งผลให้มีค่าใช้จ่ายทางสังคมประมาณปีละ 50 ล้านบาท และค่าดูแลผู้ป่วยตลอดชีวิตประมาณ 120 ล้านบาท ต่อผู้ป่วย 1 ราย ซึ่งเป็นค่าใช้จ่ายที่มหาศาล รัฐบาลจึงเพิ่มงบประมาณวิจัยให้อีก 173 ล้านบาท ต่อปี เพื่อให้ผลการวิจัยขับเคลื่อนเร็วขึ้น

การรักษาเด็กออทิสติกหรือเด็กที่มีความต้องการพิเศษนั้น ครอบครัวหรือพ่อแม่จะต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงประการหนึ่ง คือ ไม่มีใครบอกได้ว่า การรักษาจะได้ผลมากน้อยเพียงไร และลูกจะมีโอกาสหายหรืออาการดีขึ้นหรือไม่ เมื่อทำใจในประเด็นเหล่านี้ได้แล้ว ขั้นตอนต่อไป คือ การใช้เวลาอย่างอดทนกับคำแนะนำของแพทย์ และเข้าใจสภาพของเด็กออทิสติก เนื่องจากยังมีปัจจัยอื่นๆ อีกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเด็ก เช่น การเจ็บป่วยทางร่างกาย รูปแบบการเลี้ยงดู สภาวะแวดล้อมรอบตัวเด็ก อายุที่ควรเริ่มให้การรักษา เป็นต้น

สำหรับประเทศไทย อาการออทิสติกในเด็กนับเป็นปัญหาสำคัญสำหรับครอบครัวเช่นกัน พบว่า เด็กชายมีโอกาสเป็นมากกว่าเด็กหญิงถึงสามเท่า วิธีการรักษาเด็กที่มีความต้องการพิเศษ เช่น กิจกรรมศิลปะบำบัด การช่วยเหลือเด็กออทิสติกปฐมวัย การจัดอบรมครูปฐมวัย ต้นแบบการพัฒนาองค์ความรู้การช่วยเหลือเด็กที่มีความต้องการพิเศษปฐมวัย การฟื้นฟูสมรรถภาพเด็กที่มีความต้องการพิเศษ การอบรมการผลิตสื่อที่ส่งเสริมพัฒนาการทางภาษาและสื่อการสอนตามระบบ Montessori¹ จากการสำรวจในประเทศไทยในปี 2547 พบเด็กอาการออทิสติก 200,000 ราย และคาดว่าจะมีจำนวนผู้ป่วยเพิ่มมากขึ้น สำหรับการพัฒนาด้านการบำบัด ประเทศไทยได้ชื่อว่า เป็นชาติแรกในโลกที่มีการวิจัยอาการเด็กออทิสติกโดยใช้ช้างบำบัด (ไอยราบำบัด)²

¹ Maria Montessori เป็นผู้คิดค้นวิธีการสอนหรือฝึกเด็กออทิสติก เมื่อ ปี 1917 ด้วยวิธีเน้นการรักษาโดยใช้อุปกรณ์การเรียนรู้ต่างๆ ที่ไม่ทำให้เด็กออทิสติกเกิดการต่อต้าน หรือรู้สึกด้อยค่า สนับสนุนการสร้างสรรคที่มีความเป็นตัวตนของเด็ก เช่น ใช้การสังเกตว่าเด็กไม่ชอบหรือชอบทำอะไร หรือมีปฏิกิริยาตอบโต้กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวตั้งแต่ขั้นปกติถึงขั้นรุนแรง เช่นอากาศร้อน กลิ่นฉุนของอาหาร เสียงดังเกินไป การใช้อุปกรณ์ช่วยสอนเพื่อให้เด็กเกิดพลังความคิด เน้นการหลีกเลี่ยงอุปกรณ์หรือสิ่งแวดล้อมที่เด็กไม่ชอบ และมีผลต่อพฤติกรรมหรือการให้ความร่วมมือในบทเรียน เช่น การแพ้ผ้าขนสัตว์ ครูฝึกจะไม่ใช้วัสดุ หรืออุปกรณ์การสอนที่ทำจากผ้าขนสัตว์ เป็นต้น เด็กออทิสติกมีพัฒนาการด้านศาสตร์ช้ามาก ไม่สามารถเข้าใจความหมายของคำศัพท์ที่ใช้ต่างความหมายหรือมีความหมายได้หลายๆ ความหมายในหลายๆ กรณี เด็กออทิสติกไม่สามารถแยกความหมายของคำและประโยคที่ใช้ในเชิงเปรียบเทียบได้ เช่น สวยเหมือนดอกไม้ ร้อนเหมือนไฟ หนาวจนแข็ง เป็นต้น

² กรมตำรวจเริ่มโครงการอาชาบำบัด สำหรับเด็กออทิสติก แต่ยังไม่มีการทำวิจัยถึงประสิทธิผลที่มีต่อการพัฒนาของเด็กออทิสติก

การวิจัยดังกล่าวเป็นผลงาน ของ ดร. นันทนีย์ เสถียรศักดิ์พงศ์ คณะเทคนิคการแพทย์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่ เป็นหัวหน้าคณะวิจัยการใช้ช้างบำบัดออทิสติก ซึ่งได้ทดสอบกับเด็กออทิสติก จำนวน 4 ราย โดยให้การรักษาเบื้องต้น 2 ครั้ง/สัปดาห์ รวม 12 ครั้ง พบว่าเด็กมีพัฒนาการดีขึ้น ปรับตัวเข้ากับสังคมและคนรอบข้าง ได้ดีขึ้น งานวิจัยดังกล่าวได้เพิ่มจำนวนเด็กเป็น 8 คน ใช้ช้าง 8 เชือก ผู้วิจัยอธิบายว่า การใช้ช้างแทนสัตว์อื่นๆ เช่น ม้า สุนัข หรือแมว ในการทดลองจะได้ผลเร็วกว่า เพราะช้างเป็นสัตว์ที่สามารถสื่อสารกับมนุษย์ โดยมีคลื่นเสียงความถี่ ที่เหมาะสมกับเด็กออทิสติก เมื่อเกิดความรู้สึกต่างๆ โดยการใช้คลื่นเสียง 2 ชนิด คือ อินฟราซาวด์ หรือการส่งเสียงต่ำ เมื่อเกิดความรู้สึกพอใจ ซึ่งเป็นคลื่นเสียงที่ใกล้เคียงกับเสียงแม่อุ้มลูก ให้ความรู้สึกผ่อนคลาย คลื่นเสียงประเภทที่ 2 คือ เสียงอัลตราซาวด์ ซึ่งเป็นเสียงแหลม สูง เป็นเสียงที่ช้างรู้สึกตื่นเต้นเมื่อได้เล่นเกมต่างๆ กับเด็กออทิสติก เสียงอัลตราซาวด์จะมีผลต่อการกระตุ้นการทำงานของสมองมนุษย์ เกิดอาการตื่นตัว มีพลัง

ถ้าหากผลการวิจัยมีมากขึ้นและเผยแพร่ได้กว้างขวางขึ้น ดูเหมือนว่าครอบครัวไทยคงจะเป็นสุขมากกว่า ครอบครัวเมืองผู้ดีเป็นแน่แท้ เพราะเสียค่าใช้จ่ายไม่มาก ลูกที่ป่วยได้อยู่กับธรรมชาติมีพ่อแม่และบุคคลในครอบครัว เอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ไม่ตีตวัดโอ้อวดที่ออกมาแบบมาเพื่อการนี้โดยเฉพาะ อย่างไรก็ตามสิ่งที่อยากให้เกิดขึ้นในบ้านเรา คือ การที่รัฐทุ่มงบประมาณเพื่อการวิจัยสำหรับการนี้ที่รัฐบาลอังกฤษลงทุนทำอยู่ในขณะนี้

เอกสารอ้างอิง

ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง. ไทยทำสำเร็จใช้ช้างบำบัดเด็กออทิสติกพัฒนาการดีขึ้น. สืบค้นจาก <http://www.giggog.com> เมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2552

สุรพงศ์ อำพันวงศ์. เด็กออทิสติก. สืบค้นจาก http://www.elib-online.com/doctors/child_autistic01 วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2552

The national Autistic Society. *Asperger syndrome: what is it?* (<http://www.nas.org.uk> (Accessed on 30th January 2009).

Cohen, S. B. 'Our research was not about prenatal screening for autism'. *The Guardian* 20 January 2009.

Fidler, W. *The autistic spectrum: autism, asperger syndrome (AS) and semantic pragmatic disorder (SPD) - a practical Montessori response.* <http://www.nas.org.uk> (Accessed on 30th January 2009).

18

แม่เลี้ยงเดี่ยวในอังกฤษกับกฎหมายใหม่

ภาณี วงษ์เอก

เกริ่นนำ

การเลือกที่จะเป็นพ่อหรือ /แม่เลี้ยงเดี่ยว (single parent) เป็นเรื่องของความรู้สึกเฉพาะของใครของมัน จึงเป็นส่วนตัวค่อนข้างมาก รายงานการสำรวจสำมะโน พ.ศ. 2544 ในประเทศอังกฤษชี้ว่า จำนวนเด็กที่อยู่กับ ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวกำลังมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น นั่นคือ เกือบ 1 ใน 4 ของเด็กในประเทศอังกฤษอาศัยอยู่ในครอบครัว พ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ในจำนวนนี้ พบว่าร้อยละ 10 ของครัวเรือน เป็นครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว และ 9 ใน 10 ที่อาศัย อยู่ในครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว นอกจากนี้ ยังพบว่ามีครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว จำนวนถึง 1.9 ล้านครอบครัว มีเด็กจำนวน 3.1 ล้านคน และร้อยละ 47 ของครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว มีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าเส้น ความยากจน (Office of National Statistics, 2004)

ความหมายของพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว

เว็บไซต์วิกิพีเดีย ภาคภาษาอังกฤษ (wikipedia 2009) รวบรวมนิยามครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวว่า คือ ครอบครัวซึ่งพ่อ/แม่ ดูแลลูกหนึ่งคน หรือมากกว่าหนึ่งคนโดยปราศจากความช่วยเหลือของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งในบ้าน “การเป็นพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว” อาจแตกต่างกันตามกฎหมายของแต่ละประเทศ และเกิดจากสาเหตุหลายประการ ที่อาจเป็นไปตามการเลือกของพ่อ/แม่ ได้แก่ การหย่า การรับบุตรบุญธรรม การผสมเทียมในร่างกาย (artificial insemination) การอุ้มบุญ (surrogate motherhood) หรือ การตั้งครรภ์นอกสมรส หรือเป็นผลมาจากอนาคต ที่ไม่สามารถทำนายได้ เช่น ความตาย หรือ การบอกลีกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง

การอยู่อาศัยและการเตรียมการเป็นครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวก็มีหลายรูปแบบเช่นกัน คือ อาศัยอยู่ในครัว เรือนกับครอบครัว หรืออาศัยอยู่กับคนอื่นๆ เมื่อพ่อ/แม่แยกทางกัน ฝ่ายหนึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นพ่อ/แม่ แต่ส่วนมากยังคงแบ่งความเป็นพ่อ/แม่ในระยะเวลาหนึ่งกับอีกฝ่ายหนึ่ง การเป็นพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นขั้นตอนของชีวิต มากกว่าการเป็นครอบครัวตลอดชีวิต หลายคนอาจจะมีคู่ครองใหม่ หรือมีครอบครัวที่สอง

จำนวนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวในอังกฤษเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

ในช่วง พ.ศ. 2503 เป็นยุคที่มีเด็กเกิดมาก (baby boom) ขนาดครอบครัวเฉลี่ยมีลูก 3 คน ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีลูก เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 2.3 ใน พ.ศ. 2504 เป็นร้อยละ 4.7 ใน พ.ศ. 2524 (Constance 1990) ส่วนหนึ่งเกิดจากมีจำนวนการแต่งงานมากขึ้น ใน พ.ศ. 2504 มีจำนวนการหย่า 27,000 ราย เพิ่มขึ้นเป็น 56,000 ราย ใน พ.ศ. 2512 โดยเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าภายในระยะเวลา 10 ปี และยังเพิ่มขึ้นอีกสองเท่า (จำนวน 125,000 ราย) ใน พ.ศ. 2515 จำนวนการหย่าที่เพิ่มมากขึ้นเป็นผลจากพระราชบัญญัติปฏิรูปการหย่า (The Divorce Reform Act) ที่ได้ผ่านสภาใน พ.ศ. 2512 ยอมให้การจดทะเบียนหย่าหลังจาก 2 ปี ที่แยกกันอยู่ เป็นการหย่าที่ถูกต้องตามกฎหมาย ทำให้ใน พ.ศ. 2515 อัตราหย่าเพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าอีกครั้งหนึ่ง และในช่วง พ.ศ. 2523 อัตราหย่าคงที่อยู่ในระดับสูง เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ในยุโรป เช่น สูงกว่าประเทศฝรั่งเศส และเยอรมันตะวันตก (Rupp and Chamberlayne, 2009)

แม้ว่าการหย่าเป็นสาเหตุหลักของการเป็นครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว แต่เนื่องจากร้อยละ 75 ของจำนวนผู้หญิงที่จดทะเบียนหย่า และร้อยละ 83 ของผู้ชายที่จดทะเบียนหย่าได้แต่งงานใหม่อีกครั้งภายใน 3 ปี ดังนั้น อัตราหย่าที่สูงขึ้นไม่ใช่เหตุจำเป็นที่จะต้องย้ายเด็กออกจากสภาพแวดล้อมของครอบครัวที่มีทั้งพ่อและแม่อยู่ด้วยกัน

อัตราของครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในราวกลาง พ.ศ. 2523 ใน พ.ศ. 2533 ครัวเรือนพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวเพิ่มขึ้นมาถึงร้อยละ 20 ของครอบครัวทั้งหมดที่มีลูกอยู่ด้วย พอถึง พ.ศ. 2538 ร้อยละ 7 ของครัวเรือนทั้งหมดเป็นครัวเรือนพ่อแม่คนเดียว ขณะที่ร้อยละ 25 คือ ครอบครัวของคู่สมรสที่มีลูกติด (Traditional family households) หมายความว่า ครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว 1.3 ล้านครอบครัว มีลูกอาศัยอยู่ด้วยมากกว่า 2.2 ล้านคน ส่วนใหญ่ครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยวมีผู้หญิงเป็นหัวหน้าครัวเรือน และเป็นครอบครัวที่มีฐานะยากจนพบว่า ร้อยละ 70 ของแม่คนเดียวอาศัยอยู่ในบ้านเช่า (Rupp and Chamberlayne, 2009)

กฎหมายใหม่ของอังกฤษกับการ (ไม่) ช่วยเหลือครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว

การสนับสนุนให้มีการจ้างงานพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว ถูกนำพิจารณาเป็น “กลยุทธ์ปฏิเสธรการพึ่งพิง (anti-dependency strategy)” ในนโยบายทางสังคม สิ่งที่เป็นปัญหามากที่สุดในครอบครัวพ่อ/แม่เลี้ยงเดี่ยว คือ ความเข้มงวดในเรื่องงานของผู้หญิงที่ได้ค่าจ้างต่ำ และค่าใช้จ่ายในการดูแลลูกสูง ยิ่งค่าใช้จ่ายในการดูแลลูกน้อย แม่ยังต้องทำงานเต็มเวลามากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นแม่คนเดียว หรือแม่ที่ยังอยู่กับคู่สมรส การจัดบริการสถานที่สำหรับเด็กก่อนวัยเรียนยังไม่ครอบคลุมในอังกฤษ และมีราคาแพง และส่วนใหญ่เป็นการจัดโดยเอกชน นอกจากนี้ ยังมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงในชีวิตด้วย และการทำงานของแม่ที่จะก่อให้เกิดอันตรายต่อพัฒนาการของเด็ก

ในช่วงรัฐบาลของนายกรัฐมนตรี Thatcher ได้จัดตั้งองค์กรสนับสนุนเด็ก ทำหน้าที่ติดตามบังคับให้พ่อต้องออกค่าใช้จ่ายในการดูแลเด็ก (ในกรณีของแม่เลี้ยงเดี่ยว) ยกเว้นบางราย หากแม่เปิดเผยชื่อของพ่อเด็ก ผลประโยชน์ของเด็กอาจถูกเพิกถอนไป ค่าใช้จ่ายสูงทำให้พ่อต้องเผชิญกับความยากลำบาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อที่จะต้องดูแลรับผิดชอบครอบครัวปัจจุบันของตนเอง และการบังคับให้พ่อต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายทำให้เกิดความสับสนในครอบครัวที่แตกแยกอยู่แล้วยิ่งเลวลง

ใน พ.ศ. 2540 รัฐบาลพรรคแรงงาน มีความสนใจที่จะลดการพึ่งพิงสวัสดิการ (welfare dependency) มากกว่าที่จะปรับปรุงสัมพันธภาพในครอบครัว ได้เริ่มจัดมาตรการทางนโยบาย ให้มีการให้คำปรึกษาเรื่องการหางานทำ สำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยว และการจัดหาแหล่งทุนให้มากขึ้นสำหรับเด็กก่อนวัยเรียนโดยการจ่ายให้สถานศึกษาโดยตรง และมีมาตรการล่าสุดที่เพิ่งออกมาบังคับใช้ คือ มาตรการทางกฎหมายใหม่ที่ต้องการให้ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวต้องใส่ชื่อพ่อที่แท้จริง (biological father) ในสูติบัตรของเด็ก (Birth certificate) ยกเว้นกรณีที่แม่ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อของเด็กได้ นักกฎหมายอ้างว่ามาตรการนี้มีผลบังคับใช้เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่ต้องเลี้ยงดูเด็กได้ง่ายกว่า พร้อมทั้งเป็นการให้หลักฐานที่รับรู้แบบเป็นทางการของสำคัญของพ่อในชีวิตของเด็ก

อย่างไรก็ตาม นักวิจารณ์และองค์กรการกุศลหลายแห่งในอังกฤษ มีความเห็นว่ามาตรการนี้ทำให้ผู้หญิงต้องทนทุกข์ทรมานต่อความรุนแรงในครอบครัว เพราะกฎหมายนี้ยอมให้ชายที่มีเรื่องผิดใจกับแม่ของเด็กมีสิทธิ์เพิ่มชื่อของเขาลงในสูติบัตรของเด็ก (Anna, 2009)

ข้อวิพากษ์ของฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายคัดค้านต่อกฎหมายใหม่

ฝ่ายสนับสนุนกฎหมาย ยืนยันว่าทั้งพ่อและแม่ที่ได้ลงชื่อในสูติบัตรเด็ก จะทำให้คุณพ่อทั้งหลายยอมมีความรับผิดชอบต่อลูก และแม่ที่ไม่ได้แต่งงานจะต้องนำชื่อของพ่อเด็กใส่ลงในสูติบัตรภายใต้กฎหมายใหม่ ข้อเสนอของรัฐบาลมุ่งที่จะให้ชีวิตเด็กมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น ด้วยการยอมรับความเป็นบิดาและมารดา ภายใต้การบังคับใช้กฎหมายใหม่นี้ แพทย์ หรือนักสังคมสงเคราะห์ จะถูกร้องขอให้ร่วมมือ โดยการอ้างว่าการมีชื่อของพ่ออยู่ในสูติบัตรทำให้ผู้หญิงและเด็กจะมีความเสี่ยงเรื่องการทำความรุนแรงในครอบครัว ขณะที่จะมีผู้หญิงบางคนอาจบอกว่าเธอไม่สามารถระบุพ่อของเด็กได้จะต้องพยายามชักชวนนายทะเบียนให้เชื่อว่าเธอได้พูดความจริง

ฝ่ายสนับสนุนกฎหมายเชื่อว่า ความรับผิดชอบตามกฎหมายสำหรับความเป็นพ่อที่ได้ลงทะเบียนในสูติบัตรร่วมกับแม่ช่วยให้การสร้างกฎเกณฑ์ในการระงับข้อพิพาทในการเป็นผู้ดูแลเด็กง่ายขึ้น พ่อซึ่งปฏิเสธที่จะลงชื่อ และแม่ที่ไม่ลงชื่อพ่อจะต้องจ่ายค่าปรับ 200 ปอนด์ ทั้งนี้ เพื่อให้ทั้งพ่อและแม่ได้รับรู้บทบาทความเป็นพ่อและแม่ที่ต้องทำให้ตลอดชีวิตของลูก นับจากวันที่เด็กเกิดมา มาตรการนี้จะช่วยเหลือหลอมให้เด็กได้มีอัตลักษณ์ ขณะที่ก็คุ้มครองผู้หญิงและเด็กในกลุ่มเสี่ยง ต้องมีการส่งเสริมความรับผิดชอบของพ่อ และสวัสดิการเด็กโดยการเพิ่มจำนวนการจดทะเบียนเกิดซึ่งมีข้อมูลส่วนสำคัญในรายละเอียดๆ ของทั้งพ่อและแม่เด็ก (Chapman, 2008)

ฝ่ายค้านกฎหมาย ได้แสดงความเห็นว่า การที่ต้องจะระบุชื่อพ่อลงในในสูติบัตรจะทำให้เด็กต้องตกอยู่ในมุมมืดตลอดไป ด้วยการที่เด็กต้องไปเกี่ยวข้องกับพ่อที่ไม่ต้องการเขา ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวจำนวน 4 ใน 10 ที่ให้กำเนิดบุตรเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว กฎหมายใหม่นี้เป็นการส่งสัญญาณถึงเด็กวัยรุ่นชาย และคุณผู้ชายทั่วไปว่าพวกเขาเป็นผู้ที่ต้องรับผิดชอบการกระทำของเขาต่อผู้หญิงด้วยเหมือนกัน แต่ว่าปฏิกิริยารุนแรงและไม่เอื้อประโยชน์อย่างแท้จริงต่อเหยื่อของความรุนแรงดูเหมือนจะมีทั้งข้อดีและข้อเสีย ดังที่องค์กรการกุศลที่ต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิของผู้หญิงที่ถูกกระทำรุนแรง (battered women) ชี้ชัดว่าในทางปฏิบัติ หญิงตั้งครรภ์โดยไม่เต็มใจสามารถหลีกเลี่ยงจากการกระทำรุนแรง และไม่ต้องการให้ผู้กระทำมีสิทธิเป็นพ่อตามกฎหมาย (Tennant-Moore, 2009)

อย่างไรก็ตาม ผู้ชายซึ่งปฏิเสธความเป็นพ่อเพราะไม่แน่ใจว่าเป็นลูกของตนหรือไม่สามารถขอสิทธิการตรวจทางพันธุกรรม (Deoxy-ribonucleic acid - DNA) เพื่อมีสิทธิในความเป็นพ่อ รวมทั้งกรณีการหย่า ยกเว้นฝ่ายหญิงร้องขอต่อศาลให้เพิกถอนสิทธิ (Prince, 2009)

มาตรการทางกฎหมายใหม่ในอังกฤษนี้ ยังเป็นเรื่องที่มีการอภิปรายอย่างกว้างขวางในหมู่นักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ และองค์กรการกุศล อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ต้องมีข้อยุติ เพราะผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง คือ ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว ซึ่งยังคงต้องดำเนินชีวิตต่อไปท่ามกลางความคาดหวังของหลายฝ่ายที่ต้องการให้เขาเหล่านั้นมีความแข็งแกร่งในจิตใจ ไม่เศร้าหมอง มีความเชื่อมั่น กล้าหาญ มีคุณธรรม เลี้ยงลูกด้วยความรัก และพร้อมที่จะฝ่าฟันอุปสรรคนำพาครอบครัวให้อยู่รอดอย่างมีคุณภาพท่ามกลางวิกฤติของชีวิต ขณะที่บทบาทของฝ่ายชายผู้เป็นพ่อ ยังไม่ได้นำมาอภิปรายกันมากนัก มาตรการทางกฎหมายใหม่อาจช่วยแก้ปัญหาให้ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวได้ในระดับหนึ่ง แต่หากพิจารณาในเรื่องความสำนึก และความรับผิดชอบของผู้ที่มีชื่อว่าเป็นพ่อ อาจเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยากที่จะบังคับให้ปฏิบัติตาม เพราะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล

เอกสารอ้างอิง

Anna N. 2009. UK. *Law: Single Moms Must Name Baby's Father On Birth Certificate*. <http://jezebel.com/5172043/uk-law-single-moms-must-name-babys-father-on-birth-certificate>. (accessed on 17th April 2009).

Chapman, J. 2008. *Single mothers to be forced to name fathers on birth certificates – or pay £ 200 fine*. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1023664/Single-mothers-forced-babys-father-birth-certificate--pay-200-fine.html>. (accessed on 30th April 2009).

Office for National Statistics. 2005. *Census 2001 – Families of England and Wales*. <http://www.statistics.gov.uk/pdfdir/families0203.pdf>. (accessed on 28th April 2009).

Prince, R. 2009. *Single mothers to be forced to name fathers on birth certificates*. <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/politics/5001637/Single-mothers-to-be-forced-to-name-fathers-on-birth-certificates.html>. (accessed on 16th April 2009).

Rupp, S. and Chamberlayne, P. 2009. *British Report on Categories 3: Single Parents*. <http://www.uel.ac.uk/cnr/documents/GBREP32.DOC>. (accessed 16 April 2009).

Tennant-Moore, H. 2009 *British Single Mums Forced To Name Father On Birth Certificates*. <http://www.babble.com.au/2009/03/20/british-single-mums-forced-to-name-father-on-birth-certificates>. (accessed on 16th April 2009).

Sorrentino, C. 1990. *The changing family in international perspective*. Monthly Labor review. <http://www.bls.gov/opub/mlr/1990/03/art6full.pdf>. (accessed on 4th May 2009).

Wikipedia. 2009. *Demography of the United Kingdom*. http://en.wikipedia.org/wiki/Demography_of_the_United_Kingdom#cite_note-13. (accessed on 4th May 2009).

Wikipedia. 2009. *Single parent*. http://en.wikipedia.org/wiki/Single_parent. (accessed 16 April 2009).

19

มองสังคมอเมริกันผ่านคน ‘รุ่น’ ต่างๆ

วรชัย ทองไทย

‘รุ่น’ ที่เป็น ‘generation’ และ ‘cohort’

รุ่น (generation) หมายถึง กลุ่มคนที่มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน อาจเทียบเคียงกับภาษาอังกฤษอีกคำหนึ่งคือ “โคฮอร์ต” (cohort) ในทางประชากรศาสตร์ หมายถึง รุ่นอายุ หรือรุ่นประชากร เช่น คนแต่งงานรุ่นเดียวกัน นักเรียนรุ่นเดียวกัน เป็นต้น และหมายถึง กลุ่มคนผู้สืบสายโลหิตมาจากกลุ่มคนรุ่นก่อน เช่น รุ่นลูกของผู้ย้ายถิ่นเข้าจะเรียกว่า เป็นคนรุ่นที่สอง เป็นต้น ในบางครั้ง รุ่น หมายถึง กลุ่มคนผู้สืบสายโลหิตที่เป็นเพศเดียวกัน เช่น รุ่นบุรุษ คือ กลุ่มลูกชายของพ่อ หรือรุ่นสตรี คือ กลุ่มลูกสาวของแม่ การนับรุ่นเช่นนี้ ใช้เพื่อคำนวณหาระยะห่างระหว่างรุ่น (นับเป็นปี) (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2552)

สำหรับประเทศไทย รุ่นที่รู้จักกันดีคือ “คน (รุ่น) 14 ตุลา” ซึ่งหมายถึง กลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์เดินขบวนของนักศึกษาและประชาชนเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ในความหมายที่แคบ อาจหมายถึงแต่เพียงผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเดินขบวนในวันนั้น แต่ในความหมายที่กว้างออกไป ก็อาจรวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งก่อนหน้าและภายหลังเหตุการณ์ “14 ตุลา” สำหรับในความหมายที่กว้างขึ้น ก็อาจรวมถึงรุ่นคนในอายุที่กำลังเรียนอยู่ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย จนถึงมหาวิทยาลัยและบัณฑิตจบใหม่ ซึ่งเป็นการเหมารวมคนในกลุ่มอายุนี้อย่างหมดจดโดยไม่คำนึงถึงสถานภาพการศึกษา

สหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นประเทศเศรษฐกิจทุนนิยม ได้มีการศึกษาในเรื่องของรุ่นกันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเพื่อนำไปใช้ในการแข่งขันทางธุรกิจ ทั้งในด้านการผลิต (จ้างงาน) การขายสินค้า (โฆษณา) และการตลาด (Alsop, 2008; Johnson, 2006; Raines, 1997; Tulgan, 2000) เพราะโลกทัศน์ของคนในแต่ละรุ่นย่อมแตกต่างกัน ความเข้าใจเรื่องของ ‘รุ่น’ ย่อมทำให้ธุรกิจสามารถหาแนวทางที่จะกระตุ้นค้นหาของคนให้บริโภคมากยิ่งขึ้น รวมทั้งสร้างแรงจูงใจให้คนทำงานมากขึ้นด้วย

ในสภาพสังคมปัจจุบันที่เป็นโลกาภิวัตน์ มีการติดต่อและเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารถึงกันและกันอย่างรวดเร็ว ตลอดจนลัทธิทุนนิยมและบริโภคนิยมที่กระจายไปทั่วโลก ย่อมทำให้สภาพแวดล้อมของคนทั่วโลกคล้ายคลึงกันเข้าไปทุกที (Twenge, 2006) ดังนั้น รุ่นคนในประเทศไทย ก็อาจเหมือนกับรุ่นคนในประเทศสหรัฐอเมริกาได้ จึงน่าจะมารู้จักกับรุ่นคนเหล่านี้ไว้

รุ่นในสหรัฐอเมริกา

Strauss and Howe (1991) ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกการศึกษาเกี่ยวกับรุ่นของคนสหรัฐอเมริกาอย่างละเอียด ได้แบ่งช่วงเวลานับตั้งแต่เริ่มตั้งประเทศออกเป็น 5 ยุค ได้แก่ ยุคอาณานิคม (Colonial Cycle: ค.ศ. 1584 - 1700) ยุคปฏิวัติ (Revolutionary Cycle: ค.ศ. 1701 - 1791) ยุคสงครามกลางเมือง (Civil War Cycle: ค.ศ. 1792 - 1859) ยุคมหาอำนาจ (Great Power Cycle: ค.ศ. 1860 - 1942) และยุคสหัสวรรษ (Millennial Cycle: ค.ศ. 1943 - 2003) เมื่อแบ่งแล้ว ได้ออกมารวม 18 รุ่น โดยในแต่ละยุคจะมีรุ่นอยู่ 3 - 4 รุ่น แต่ละรุ่นมีระยะเวลาระหว่าง 18 - 24 ปี แต่บางรุ่นก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็มีระยะเวลายาวกว่านี้ ช่วงที่ยาวที่สุดคือ 33 ปี สำหรับรุ่นตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมานั้น มีทั้งสิ้น 5 รุ่นคือ

- G.I. Generation (ค.ศ. 1901 - 1924)
- Silent Generation (ค.ศ. 1925 - 1942)
- Boom Generation (ค.ศ. 1943 - 1960)
- Thirteenth Generation (ค.ศ. 1961 - 1981) และ
- Millennial Generation (ค.ศ. 1982 - 2003)

การวิจัยเรื่องรุ่นส่วนใหญ่จะศึกษาเกี่ยวกับคนปัจจุบันมากกว่าที่จะย้อนไปในอดีต (Alsop, 2008; Burroughs and Alupoai, 2008; Fields et al, 2008; Greenberg, 2008; Howe and Strauss, 2000; Osit, 2008; Raines, 1997; Rosen, 2007; Smith and Clurman, 2007; Twenge, 2006) ซึ่งในแต่ละการศึกษา ก็อาจเรียกชื่อรุ่นแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และทักษะของผู้ศึกษา เช่น นักประชากร นักเศรษฐศาสตร์ นักประวัติศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ นักเขียน นักสื่อสาร นักวิจัย หรือนักการตลาด นอกจากนี้ ช่วงเวลาของแต่ละรุ่นก็ไม่แน่นอนตายตัว ดังนั้น แต่ละรุ่นจึงมีหลายชื่อ และช่วงเวลาของรุ่นก็อาจทับซ้อนกันได้

อย่างไรก็ตาม ทุกคนเห็นพ้องกันว่า รุ่น หมายถึง กลุ่มคนในสังคมที่เกิดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน ได้รับการเลี้ยงดูในสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน (สภาพภาพของครอบครัว) และมีประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน มีผลทำให้มีความสนใจ ความเชื่อ ทศนคติ ความคิดเห็น ค่านิยม และโลกทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตครอบครัว บทบาทชาย-หญิง สถาบันการเมือง ศาสนา วัฒนธรรม การดำเนินชีวิต และมุมมองในอนาคตแบบเดียวกัน (Greenberg 2008; Howe and Strauss 2000)

ถึงแม้ว่าช่วงเวลาของแต่ละรุ่นไม่เท่ากัน แต่ในทุกรุ่นจะมีพ่อแม่เป็นคนรุ่นก่อนหน้าสองรุ่น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า รุ่นปัจจุบันเป็นลูกของคนสองรุ่นก่อนหน้า โดยมีพ่อแม่แบ่งกันรุ่นละครึ่ง และรุ่นที่มีอาวุโสกว่าจะเป็นผู้มีอิทธิพลครอบงำในกรรมวิธีเลี้ยงดูลูก (Howe and Strauss, 2000) ในบทความสั้นๆ นี้ จะกล่าวในรายละเอียดเฉพาะรุ่นที่ส่วนใหญ่ยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน โดยใช้ชื่อเรียกรุ่นที่เป็นที่คุ้นหูกับคนไทย ส่วนระยะเวลาของแต่ละรุ่นจะใช้ช่วงเวลาที่การศึกษาส่วนใหญ่ใช้ สำหรับประชากรปัจจุบันประกอบด้วยคน 4 รุ่นคือ เบบี้บูม (Baby Boomer), Generation X, Generation Y และ Generation Z

เบบี้บูม

เบบี้บูมเกิดระหว่างปี พ.ศ. 2489 – 2503 ซึ่งเป็นช่วงที่มีอัตราเกิดสูง เนื่องจากการเลื่อนการมีบุตรออกไปของครัวเรือนในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ครั้นเมื่อสงครามสิ้นสุดลง เศรษฐกิจรุ่งเรืองขึ้น ภาวะเจริญพันธุ์จึงสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้พีระมิดประชากรในช่วงนี้เป็นพีระมิดฐานกว้าง

เด็กรุ่นนี้จึงเป็นผลผลิตอันภาคภูมิใจของพ่อแม่ที่มองโลกในแง่ดีหลังสงคราม พ่อจะเป็นผู้ทำงานและเป็นหัวหน้าครอบครัวที่รู้ดีไปหมดทุกอย่าง ส่วนแม่จะทำงานบ้าน ในกรณีที่เกิดครอบครัวพ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว (single parents) ขึ้น ก็มักเกิดจากพ่อหรือแม่ตายมากกว่าการหย่าร้าง แต่เด็กจะคิดว่ามีเพียงพ่อหรือแม่คนเดียว เป็นเรื่องของธรรมชาติที่เหนือการควบคุม ยิ่งกว่านั้นสมาชิกคนอื่นในครัวเรือนก็ยินดีเข้ามาช่วยสวามิภักดิ์ของพ่อหรือแม่ที่ขาดไป จึงยังคงเป็นครอบครัวที่อบอุ่นอยู่ (Howe and Strauss 2000; Strauss and Howe, 2006) สรุปแล้วคนรุ่นนี้เกิดในครอบครัวที่สมบูรณ์ โดยมีพ่อเป็นหัวหน้าครัวเรือนที่มีอำนาจเด็ดขาด

เหตุการณ์และประสบการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ (Strauss and Howe, 1991, 2006; Howe and Strauss, 2000)

- โครงการอวกาศที่ได้ส่งมนุษย์ไปลงบนดวงจันทร์
- การจัดตั้งหน่วยอาสาสมัครสันติภาพ (Peace Corps)
- เกิดสงครามเวียดนาม ลาว และกัมพูชา
- การฆาตกรรมที่มหาวิทยาลัยแห่งรัฐเคนท์ (Kent State killing) เกิดขึ้นเมื่อนักศึกษาที่ประท้วงสงครามในกัมพูชา ได้ปะทะกับทหารรักษาชายแดน มีผลให้นักศึกษาเสียชีวิตและบาดเจ็บ
- บุปผาชน หรือฮิปปี้
- มหกรรมดนตรี “ฤดูร้อนแห่งความรัก” (summer of love) และ “วูดสต็อก” (Woodstock)
- ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิมนุษยชน
- เกิดจลาจลย่อยๆ ขึ้นในใจกลางของเมืองต่างๆ
- กำเนิดวันโลก (Earth Day)

ผลจากการเลี้ยงดูในครอบครัวและเหตุการณ์ที่ประสบในชีวิต หล่อหลอมให้คนรุ่นนี้มีโลกทัศน์ ความเชื่อ และคุณค่าหลัก คือ (Alsop, 2008; Smith and Clurman, 2007; Strauss and Howe, 1991, 2006)

- มีอุดมคติ สู้งานหนัก ชอบการแข่งขัน ต้องการมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าพ่อแม่
- ต้องการงานที่เดียวตลอดชีวิต เพราะเชื่อว่าองค์กรจะดูแลถ้ามีความภักดีต่อองค์กร
- สนใจและเชื่อมั่นในตนเอง ถึงขนาดเป็นคนหลงตัวเอง
- ต้องการความสุขสงบในจิตใจ มากกว่าความพรั่งพร้อมด้วยวัตถุภายนอก
- เป็นปฏิปักษ์ต่อสถาบันทางสังคม และต้องการเปลี่ยนแปลงโลก

Generation X

รุ่นนี้เกิดระหว่าง พ.ศ. 2504 – 2523 ซึ่งเป็นช่วงที่อัตราเกิดลดลงมาก เนื่องมาจากการใช้วิธีคุมกำเนิดอย่างกว้างขวาง และอัตราหย่าร้างที่เพิ่มสูงขึ้น เมื่อมีทารกเกิดน้อยลงกว่ารุ่นก่อน จึงมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เบบี้บัส (Baby Bust) ส่วนชื่ออื่นที่ใช้เรียก คือ Thirteenth Generation, MTV Generation และ Video Generation

พ่อแม่ของเด็กรุ่นนี้มีค่านิยมว่า ลูกเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง พ่อแม่จึงอาจเลือกซื้อสินค้าหรือทำงานแทนการมีลูกก็ได้ ประกอบกับอัตราหย่าร้างที่สูงขึ้น ทำให้ครอบครัวส่วนใหญ่มี 3 ลักษณะ ได้แก่ พ่อแม่เลี้ยงเดี่ยว พ่อแม่หย่าร้าง และมีทั้งพ่อและแม่แต่ทั้งสองคนทำงานนอกบ้าน จึงมีผลให้พ่อแม่ไม่ค่อยมีเวลาดูแลลูกมากนัก ดังนั้น เด็กจึงโตเป็นผู้ใหญ่เร็วกว่าปกติ และต้องดูแลตนเองตั้งแต่เด็ก เช่น ต้องตื่นมาหาอาหารเข้ากินด้วยตนเองก่อนไปโรงเรียน หรือมีกุญแจเปิดเข้าบ้านเองหลังเลิกเรียน เป็นต้น (Howe and Strauss, 2000, Tulgan, 2000) เหตุการณ์และประสบการณ์สำคัญ คือ (Strauss and Howe, 1991, 2006; Tulgan, 2000)

- การสิ้นสุดของสงครามเวียดนาม และของสงครามเย็นระหว่างสหรัฐอเมริกาและรัสเซีย
- สถานทูตสหรัฐในประเทศอิหร่านถูกยึด และเจ้าหน้าที่ถูกกักเป็นตัวประกัน
- คดีวอเตอร์เกต (Watergate Scandal)
- การรื้อถอนกำแพงเบอร์ลิน
- การมีคอมพิวเตอร์ (ส่วนตัว) และการเกิดขึ้นของอินเทอร์เน็ต
- การก่อการร้าย
- การเพิ่มสูงขึ้นของอัตราอาชญากรรมของวัยรุ่น และผลการเรียนที่ต่ำกว่ามาตรฐาน
- การแพร่ระบาดของโรคเอดส์

โลกทัศน์ ความเชื่อ และคุณค่าหลักของคนรุ่นนี้ คือ (Alsop, 2008; Rosen, 2007; Strauss and Howe, 1991, 2006; Tulgan, 2000)

- ไม่เชื่อว่าจะมีงานใดที่มีความมั่นคง เพราะได้เห็นการลดขนาดของสถานประกอบการ การควบรวมของบริษัท และการปลดคนงานออก
- เป็นอิสระ ไม่ต้องพึ่งพาใคร ชอบทำงานอิสระ ไม่อยากเป็นลูกจ้างหรือพนักงานบริษัท
- ชอบทำงานที่มีเป้าหมาย ท้าทาย และต้องการได้รับคำชมเมื่อได้ทำดี
- เป็นอิสระในทางอารมณ์ ไม่มีพรคณิคม
- ชอบที่จะเรียนรู้พร้อมกับการปฏิบัติ มากกว่าที่ต้องเรียนทฤษฎีก่อนแล้วจึงปฏิบัติ
- มีความสามารถแยกแยะข้อมูลข่าวสาร เพื่อการเรียนรู้

Generation Y

รุ่นนี้เกิดระหว่างปี พ.ศ. 2524 – 2545 เนื่องจากเป็นรุ่นที่ต่อจาก Generation X จึงได้ชื่อว่า Generation Y ส่วนชื่ออื่นๆ ของรุ่นนี้คือ Millennial, Echo Boomer (Smith and Clurman, 2007), Trophy Generation (Alsop, 2008), Net Generation (Rosen, 2007), Generation Text (Osit, 2008), Generation Me (Twenge, 2006), Generation We (Greenberg, 2008)

ในช่วงนี้ถึงแม้ว่าอัตราหย่าร้างหรือแยกกันจะลดลง แต่ก็มีครอบครัวพ่อเลี้ยงเดี่ยว (single dad) และครอบครัวแม่โสด (never-married mother) เพิ่มขึ้น ลักษณะของครอบครัวโดยส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวที่มีพ่อแม่สูงอายุน้อยและมีการศึกษาสูง เป็นครอบครัวขนาดเล็กที่มักจะมีบุตรเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตาม เด็กกลับมามีความสำคัญและเป็นศูนย์กลางของความสนใจมากขึ้น เช่น การติดป้าย “มีเด็กอยู่ในรถ (Baby on Board)” บนกระจกรถ เป็นต้น ยิ่งกว่านั้น พ่อแม่จะมีเวลาให้กับลูกมากขึ้น จนถึงกับเข้ามามีส่วนร่วมในการเรียน การกีฬา ดนตรี และกิจกรรมนอกหลักสูตรของลูก ส่วนในกรณีที่มีบุตรยาก ก็สามารถใช้เทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ (Assisted Reproductive Technologies-ARTs) (Alsop, 2008; Erickson, 2008; Howe and Strauss, 2000; Strauss and Howe, 2006) เหตุการณ์และประสบการณ์สำคัญของคนรุ่นนี้ คือ (Erickson, 2008; Greenberg, 2008; Strauss and Howe, 1991, 2006)

- มีเพื่อนต่างชาติในโรงเรียน ทำให้สามารถปรับตัวเองได้กับความเชื่อ วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตที่แตกต่าง
- ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี โดยเฉพาะด้านการสื่อสารข้อมูล เช่น อินเทอร์เน็ตความเร็วสูง และโทรศัพท์มือถือ ทำให้มีการใช้อีเมล (e-mail) และส่งข้อความทางโทรศัพท์มือถือ (text messaging) อย่างกว้างขวาง
- เกิดคำ google
- การสร้างเว็บไซต์ส่วนตัว (personal website) เช่น Facebook, MySpace ทำให้มีเครือข่ายสังคมออนไลน์ (online social network) เกิดชุมชนออนไลน์ (online community) ซึ่งเป็นชุมชนที่ไม่ต้องพบหรือพูดคุยกันต่อหน้า และเครือข่ายการติดต่อไม่ถูกจำกัดด้วยอาณาเขตของพื้นที่
- อัตราทำแท้งและอัตราหย่าร้างลดลง
- อัตราก่ออาชญากรรมของวัยรุ่นลดลงต่ำสุด รวมถึงการตั้งครรภ์ สู้บบุหรี่ และดื่มเบียร์และสุราก็ลดลงต่ำสุดด้วย
- วัฒนธรรมเชิดชูเด็ก

สำหรับโลกทัศน์ ความเชื่อ และคุณค่าหลัก คือ (Alsop, 2008; Erickson, 2008; Greenberg, 2008)

- มองโลกในแง่ดี มีใจช่วยเหลือสังคม และรักษาสິงแวดล้อม
- เชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง สามารถทำงานหลายอย่างในเวลาเดียวกันได้

- มีความสัมพันธ์ที่ดีและแน่นแฟ้นกับพ่อแม่
- ต้องการงานที่ยิ่งใหญ่ ทำหาย มีความหมาย มีความคาดหวังสูงและต้องการค่าชมเมื่อทำงานสำเร็จ
- จะเปลี่ยนงาน ถ้างานที่ทำอยู่ไม่ทำหาย
- ศึกษาหาความรู้ตลอดเวลา เพื่อพัฒนาและเพิ่มพูนทักษะ
- งานและความสนุกไปด้วยกันได้
- ชอบความโปร่งใส
- ไม่ชอบการรอคอย หรือมีความอดทนต่ำ
- ให้ความสำคัญระหว่างชีวิตส่วนตัวและการทำงาน
- ทำงานเพื่อจุดหมายส่วนตัว และเพื่อสังคมไปพร้อมๆ กัน

Generation Z

รุ่นนี้เป็นผู้ที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นไป เป็นกลุ่มที่คุ้นเคยกับเทคโนโลยีคมนาคม สื่อสารและบันเทิงสมัยใหม่ เช่น โทรศัพท์มือถือ อินเทอร์เน็ต เครื่องเล่นดีวีดีและเอ็มพีสาม (MP3) จึงนิยมสื่อสารด้วยวิธีส่งข้อความทางอินเทอร์เน็ต หรือโทรศัพท์มือถือ (instant messaging, text messaging) มากกว่าเจอหน้าคุยกัน จึงได้รับฉายาว่า “พันธุ์ดิจิทัล” (digital natives) (Wikipedia, 2009) ในขณะเดียวกันก็เติบโตในบรรยากาศหลังเหตุการณ์ 9/11 (อาคารเวิลด์เทรด ในมหานครนิวยอร์กถูกล้ม) ซึ่งไม่มีความปลอดภัยในชีวิตหรือเป็นอิสระเหมือนเด็กรุ่นก่อนๆ ทำให้ Strauss and Howe 2006) ตั้งชื่อรุ่นนี้ว่า รุ่นแผ่นดินบ้าน (Homeland Generation)

นอกจากรุ่นหลักๆ ที่กล่าวมาแล้ว ยังมีรุ่นย่อยลงไปอีก ซึ่งถูกจัดกลุ่มเป็นรุ่นโดยใช้รูปแบบความประพฤติ การดำรงชีวิต และวัฒนธรรมสมัยนิยม (popular culture) เป็นตัวกำหนด ได้แก่

Generation Hex เป็นชื่อเรียกของกลุ่มผู้นับถือลัทธิพ่อมด-แม่มด (Wicca) ซึ่งรู้วิธีร้ายเวทย์มนต์ (spelling) และสาปแช่ง (hex) (Burroughs and Alupoicei 2008)

Generation Green เป็นกลุ่มนักอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ที่ต้องการให้โลกมีสีเขียว ด้วยการรณรงค์ให้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด และสนับสนุนกระบวนการนำสิ่งของที่ใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ (Sivertsen and Sivertsen, 2008)

เอกสารอ้างอิง

- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. 2552. *ศัพท์านุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม: Generation*. <http://www.popterms.mahidol.ac.th/popterms/framemean.html> (สืบค้นเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2552)
- Alsop, R. 2008. *The Trophy Kids Grown Up: How the Millennial Generation Is Shaking Up the Workplace*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Burroughs, D. and Marla Alupoice. 2008. *Generation Hex*. Oregon: Harvest House Publishers.
- Erickson, T. 2008. *Plugged In: The Generation Y Guide to Thriving at Work*. Boston, Massachusetts: Harvard Business Press.
- Fields, B. Wilder, S., Bunch, J. and Newbold, B. 2008. *Millennial Leaders: Success Stories From Today's Most Brilliant Generation Y Leaders*. New York: Morgan James Publishing.
- Greenberg, E. 2008. *Generation WE*. Emeryville, CA: Pachatusan.
- Howe, N. and Strauss, W. 2000. *Millennials Rising: The Next Great Generations*. New York: Vintage Books.
- Johnson, L. 2006. *Mind Your X's and Y's: Satisfying the 10 Cravings of a New Generation of Consumers*. New York: Free Press.
- Osit, M. 2008. *Generation Text: Raising Well-Adjusted Kids in an Age of Instant Everything*. New York: AMACOM.
- Raines, C. 1997. *Beyond Generation X: A Practical Guide for Managers*. Menlo Park, CA: Crisp Publications.
- Rosen, L. D. 2007. *Me, MySpace, and I: Parenting the Net Generation*. New York: Palgrave Macmillan.
- Sivertsen, L. and Sivertsen, T. 2008. *Generation Green*. New York: Simon Pulse.
- Smith, W. J. and Clurman, A. 2007. *Generation Ageless: How Baby Boomers Are Changing the Way We Live Today – And They're Just Getting Started*. New York: HarperCollins Publishers.
- Strauss, W. and Howe, N. 1991. *Generations: the history of America's future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Strauss, W. and Howe, N. 2006. *Millennials and the Pop Culture*. USA: Life Course Associates.
- Tulgan, B. 2000. *Managing Generation X: How to Bring Out the Best in Young Talent*. New York: W.W. Norton & Company.
- Twenge, J. M. 2006. *Generation Me: Why Today's Young Americans Are More Confident, Assertive, Entitled and More Miserable Than Ever Before*. New York: Free Press.
- Wikipedia. 2009. *Generation Z*. http://en.wikipedia.org/wiki/Generation_Z. (accessed 28th February 2009).